

Pr. Dr. PETRU URSULESCU

EPISCOPIA ARADULUI ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

Editura Arhiepiscopiei Aradului

E I K O N

Pr. Dr. PETRU URSULESCU

EPISCOPIA ARADULUI ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

Volum tipărit cu sprijinul Consiliului Județean Arad, prin
Biblioteca Județeană „A. D. Xenopol” Arad

**CONSILIUL
JUDEȚEAN
ARAD**

**BIBLIOTECA
JUDEȚEANĂ**

ARAD

Pr. Dr. PETRU URSULESCU

EPISCOPIA ARADULUI ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

*Tipărită cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Părinte
† Dr. Timotei Sevcicu, Arhiepiscop al Aradului*

**Editura Arhiepiscopiei Aradului
Editura Eikon
Arad / București
2025**

Prefața: Pr. Prof. Univ. Dr. Florin DOBREI

Referenți științifici:

PS Conf. Univ. Dr. habil. EMILIAN CRIȘANUL, Episcop vicar, Arhiepiscopia Aradului (Universitatea „Aurel Vlaicu”, Arad)

Pr. Prof. Univ. Dr. habil. Mihai SĂSĂUJAN (Universitatea din București)

Prof. Univ. Dr. habil. Paul BRUSANOWSKI (Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu)

Traducere în limba engleză: Irina Mc Kelvey

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

URSULESCU, PETRU

Episcopia Aradului în perioada interbelică / pr. dr. Petru Ursulescu ;
tipărită cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului dr. Timotei Sevcicu,
Arhiepiscop al Arhiepiscopiei Aradului. - Arad : Editura Arhiepiscopiei
Aradului ; București : Eikon, 2025

Conține bibliografie

ISBN 978-606-9052-15-0

ISBN 978-606-49-1441-5

2

ISBN Editura Arhiepiscopiei Aradului: 978-606-9052-15-0

ISBN Editura Eikon: 978-606-49-1441-5

DTP: Pr. Dr. Petru URSULESCU

Dr. Gabriela Adina MARCO

– Din dorința și din datoria de a ne cunoaște trecutul –

**Dedic acest volum
ierarhilor, preoților,
credincioșilor ortodocși
din Arhiepiscopia Aradului,
precum și familiei mele**

CUPRINS

PROLEGOMENE	11
INTRODUCERE.....	17
1. Motivația alegerii temei și relevanța ei în actualitate.....	17
2. Stadiul actual al cercetării. Istoriografia	18
3. Scopul, planul și limitele cercetării	24
4. Dificultăți întâlnite în timpul realizării cercetării.....	26
CAPITOLUL I. Episcopia Aradului până la Marea Unire	27
1. 1. Cei dintâi ierarhi din părțile Aradului	27
1. 2. Înființarea Episcopiei Aradului și teritoriul de jurisdicție al acesteia	30
1. 3. Episcopia Aradului sub episcopii sârbi (1706-1829)	33
1. 4. Lupta pentru dobândirea unui episcopat românesc	41
1. 5. Episcopia Aradului sub episcopii români (1829-1918).....	44
1. 6. Eparhia arădeană în contextul Marii Uniri	54
CAPITOLUL II. Episcopia arădeană în perioada interbelică	56
2. 1. Ierarhii Aradului	56
2. 1. 1. Episcopul Ioan I. Papp (1903-1925)	57
2. 1. 2. Episcopul Grigorie Comșa (1925-1935)	71
2. 1. 3. Episcopul Andrei Magieru (1936-1960)	85
2. 2. Centrul Eparhial	96
2. 2. 1. Sinodul Eparhial (Adunarea Eparhială)	97
2. 2. 2. Consistoriul Eparhial (Consiliul Eparhial).....	100
2. 2. 2. 1. Senatul (Sectorul) Bisericesc	102
2. 2. 2. 2. Senatul (Sectorul) Cultural.....	104
2. 2. 2. 3. Senatul (Sectorul) Economic.....	106
2. 2. 3. Consistoriul spiritual	108
2. 3. Protopopiatele arădene	111
2. 3. 1. Protopopiatul Arad	114
2. 3. 2. Protopopiatul Chișineu-Criș.....	117

2. 3. 3. Protopopiatul Șiria	120
2. 3. 4. Protopopiatul Ineu.....	123
2. 3. 5. Protopopiatul Buteni	126
2. 3. 6. Protopopiatul Hălmațiu	130
2. 3. 7. Protopopiatul Radna.....	133
2. 3. 8. Protopopiatul Lipova.....	135
2. 3. 9. Protopopiatul Belinț	136
2. 3. 10. Protopopiatul Vinga	138
2. 3. 11. Protopopiatul Timișoara	140
2. 3. 12. Protopopiatul Banat-Comloș.....	142
2. 3. 13. Noi protopopiate	143
2. 3. 13. 1. Protopopiatul Gurahonț.....	145
2. 3. 13. 2. Protopopiatul Birchis	146
2. 3. 13. 3. Protopopiatul Balinț	147
2. 4. Parohiile arădene.....	147
2. 4. 1. Organismele de conducere ale parohiilor.....	147
2. 4. 2. Preoți de seamă	148
2. 4. 3. Parohii de peste graniță	155
2. 4. 3. 1. Parohii ortodoxe românești din Ungaria	155
2. 4. 3. 2. Parohii ortodoxe românești din Serbia.....	156
2. 5. Așezămintele mănăstirești ale Episcopiei Aradului	159
2. 5. 1. Mănăstirea Hodoș-Bodrog	159
2. 5. 2. Mănăstirea Feredu – Șiria	163
2. 5. 3. Mănăstirea Arad-Gai	165
2. 6. Întinderea Episcopiei Aradului.....	166
2. 6. 1. Jurisdicția Episcopiei Aradului în perioada interbelică.....	166
2. 6. 2. Noi centre eparhiale	170
2. 6. 2. 1. Episcopia Oradiei.....	170
2. 6. 2. 2. Episcopia Timișoarei.....	173
CAPITOLUL III. Contribuția Episcopiei Aradului la unificarea bisericească ...	175
3. 1. Unificarea bisericească – o prioritate interbelică.....	175
3. 2. Contribuția Episcopiei Aradului la unificarea bisericească	178

3. 2. 1. Sinoade eparhiale și protopopești. Dezbateri, hotărâri, demersuri.	178
3. 2. 2. Rolul consilierului eparhial Gheorghe Ciuhandu.....	189
3. 2. 3. Unificarea bisericească în periodicul „Biserica și Școala”	200
CAPITOLUL IV. Episcopia Aradului în contextul provocărilor vremii	207
4. 1. Concordatul cu Vaticanul (1927).....	207
4. 1. 1. Preliminarii.....	207
4. 1. 2. Poziția Episcopiei Aradului față de Concordat	210
4. 1. 2. 1. Sinoadele eparhiale și cele protopopești	210
4. 1. 2. 2. Dezbaterile privind Concordatul reflectate în periodicul „Biserica și Școala”	225
4. 1. 2. 3. Secretarul eparhial Vasile Goldiș și Concordatul cu Vaticanul	229
4. 2. Legea Cultelor (1928)	233
CAPITOLUL V. Cultura bisericească arădeană în perioada interbelică	240
5. 1. Aspecte ale vieții cultural-bisericești	240
5. 1. 1. Presa bisericească din Arad	240
5. 1. 2. Tipografia și Librăria diecezană.....	247
5. 1. 3. Activități cultural-bisericești coordonate de Episcopia Aradului... ..	255
5. 2. Societăți și asociații culturale.....	260
5. 3. Învățământul primar confesional.....	266
5. 4. Învățământul pedagogic și teologic arădean	268
5. 4. 1. Institutul Pedagogic-Teologic	268
5. 4. 2. Implicarea școlii arădene în reorganizarea unitară a învățământului teologic	271
5. 4. 3. Academia Teologică	276
CAPITOLUL VI. Pastorație și misiune în Eparhia Aradului	283
6. 1. Activitatea pastoral-misionară.....	283
6. 2. Activitatea social-filantropică	286
6. 3. Apostolatul laic.....	288
6. 4. Implicarea Bisericii arădene în mișcarea antirevizionistă interbelică	293
6. 4. 1. „Liga Antirevizionistă Română” – Secția Arad	293
6. 4. 2. Asociația „Înfrățirea”.....	296
6. 4. 3. Societatea „Cultul Eroilor”	297

CONCLUZII	299
The Bishopric of Arad in the interwar period (Abstract)	303
BIBLIOGRAFIE	308
ANEXE	322

PROLEGOMENE

Elaborată ca teză de doctorat în domeniul „Teologie Ortodoxă” (specializarea „Istoria Bisericii Ortodoxe Române”) al Școlii Doctorale de Studii Interdisciplinare din cadrul Universității „Aurel Vlaicu” din Arad și susținută public în primăvara anului 2023, teză pe care am și avut bucuria de a o coordona, cercetarea Părintelui Petru Ursulescu, intitulată *Episcopia Aradului în perioada interbelică*, vede acum lumina tiparului sub forma unui frumos și necesar volum, care ne propune o incursiune în trecutul acestei eparhii din vestul țării, prin prezentarea sintetică a structurilor administrativ-canonice, a contribuției Aradului la procesul de unificare bisericească, a implicării Centrului Eparhial în soluționarea unora dintre provocările confesionale ale vremii, a vieții cultural-ecclesiastice și a activităților pastoral-misionare din intervalul cronologic cuprins între Marea Unire și începutul celui de-Al Doilea Război Mondial; în anumite situații, pentru o mai bună înțelegere a evenimentelor desfășurate, s-a recurs la o extindere a perioadei de timp prezentate.

De asemenea, încă dintru început este necesară și precizarea că autorul a avut inițial intenția de a aborda, în cadrul unei teze doctorale, activitatea bisericească arădeană din punctul de vedere al Dreptului canonic, sub coordonarea Pr. Prof. Univ. Dr. Constantin Rus, doar că, pe măsură ce se înainta în redactarea lucrării, iar materialul arhivistic și cel bibliografic identificat și procesat era mai degrabă unul specific istoriei ecclesiastice, s-a reconsiderat întreaga tematică a cercetării, linia acesteia fiind redirecționată spre tărâmul istoriografic. Situată, ca atare, la punctul de întâlnire a două ramuri importante ale Teologiei, lucrarea nu se risipește însă între aceste linii de cercetare aparent diferite, ci beneficiază tocmai de plusul valoric al interdisciplinarității.

Volumul de față se deschide printr-o necesară *Introducere*, în care sunt prezentate, întâi de toate, motivația alegerii temei, anume legătura de suflet și dorința de cunoaștere a trecutului Eparhiei în care autorul s-a născut, s-a format profesional și în care slujește ca preot de peste două decenii, și actualitatea subiectului ales, de prezentare a rolului pe care l-a avut Biserica – în cazul de față, Episcopia Aradului – în perioada interbelică în procesul de susținere și afirmare a identității naționale și confesionale a românilor din această parte de țară. În continuare, se prezintă stadiul actual al cercetării și istoriografia temei; cu alte cuvinte, deși ideea alcătuirii unei sinteze privitoare la istoria Episcopiei Aradului a apărut încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, până în urmă cu două decenii nu s-a reușit decât monografierea perioadei cuprinse între 1706 (anul atestării în cetatea Aradului a celui dintâi ierarh, episcopul de neam sârb Isaia Diacovici) și 1918 (anul înfăptuirii Marii Uniri), prin monumentalul volum *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)* al preotului Pavel

Vesa¹. Prin urmare, continuarea cercetării pe această temă, cel puțin pe perioada de timp circumscrișă deceniilor care au urmat mult așteptatei întregiri a fruntariilor românești, constituia o stringentă necesitate.

Identificând, prelucrând, sistematizând și sintetizând o mulțime de surse documentare (unele inedite, altele publicate în colecții de documente), precum și tot ceea ce s-a scris pe această temă – bibliografie prezentată de altfel, succint, în aceeași parte introductivă a tezei (dimpreună cu istoriografia privitoare la trecutul ecleziastic al eparhiei arădene în perioada antebelică) –, autorul întocmește, după propria-i mărturie, o lucrare menită „a evidenția rolul major pe care l-a avut Episcopia Aradului în pregătirea și realizarea Marii Uniri, de a evoca personalitatea episcopilor care s-au perindat la conducerea Episcopiei, de a cunoaște activitatea pastorală a protopopilor și a preoților din eparhie, de a identifica poziția clerului și a credincioșilor față de provocările acestei perioade, precum unificarea bisericească și semnarea Concordatului cu Vaticanul, și de a aminti activitatea culturală, pedagogică și pastoral-misionară a Bisericii arădene”. În fine, este trasată structura lucrării și sunt prezentate unele dintre dificultățile pe care autorul le-a întâmpinat în timpul elaborării acestei teze de doctorat.

În primul capitol al lucrării, intitulat *Episcopia Aradului până la Marea Unire*, se face o succintă și binevenită incursiune în trecutul bisericesc al meleagurilor arădene, de la cei dintâi ierarhi atestați în părțile de vest ale țării (la Lipova, Ineu și Hodoș-Bodrog) în secolele XVI-XVII și până la temeluirea actualei Episcopii (din 2009, Arhiepiscopie) a Aradului. Urcându-se apoi pe firul istoriei, s-a străbătut, prin intermediul unor medalioane biografice, întreaga perioadă a păstoririi episcopilor de neam sârb (1706-1815) și a celor români (1829-1918); luptei clerului și credincioșilor pentru dobândirea unui episcopat românesc, precum și rolului Centrului Eparhial arădean în contextul pregătirii și al înfăptuirii Marii Uniri li s-a consacrat atenția cuvenită.

În capitolul secund, intitulat *Episcopia arădeană în perioada interbelică*, autorul recurge, întâi de toate, la schițarea bio-bibliografiilor ierarhilor arădeni Ioan I. Papp (1903-1925), Grigorie Comșa (1925-1935) și Andrei Magieru (1936-1960), distinși – fiecare în parte – prin calități deosebite în slujirea lui Dumnezeu și a semenilor, iar apoi la prezentarea organismelor constitutive ale Centrului Eparhial, anume Sinodul Eparhial (Adunarea Eparhială), Consistoriul Eparhial (Consiliul

¹ Pavel VESA, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2006, 740 p. În această direcție pot fi amintite și alte volume ale aceluiași autor: *Incursiuni în istoriografia ecleziastică arădeană*, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2004, 207 p.; *Episcopii Aradului 1706-2006*, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2007, 360 p.; *Clerici cărturari arădeni de altădată*, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2008, 502 p.; *Eparhia Aradului în perioada Episcopului Aradului Gherasim Raț (1835-1850)*, Arad, Editura Mirador, 2008, 563 p.; *Episcopia Aradului între 1786-1830. De la ultimul episcop sârb la ultimul episcop român*, Arad, Editura Arhiepiscopiei Aradului, 2010, 324 p.; *Eparhia Aradului în timpul episcopului Sinesie Jivanovici (1751-1768)*, Arad, Editura Arhiepiscopiei Aradului, 2013, 250 p.; *Învățămintul teologic de la Arad (1822-1948)*, Deva, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2013, 546 p.; *Clerici ortodocși arădeni și hunedoreni deținuți politici (1945-1989)*, Deva, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2014, 184 p. etc.

Eparhial) cu cele trei Senate (Sectoare) – Bisericesc, Cultural și Economic – și Consistoriul Spiritual, reorganizate în 1925 potrivit prevederilor *Legii și Statutului de organizare al Bisericii Ortodoxe Române* (având la bază *Statutul șagunian*, în vigoare încă în spațiul intracarpatic în anii de după Marea Unire). O atenție sporită s-a acordat și creionării medalioanelor colaboratorilor apropiați ai episcopilor arădeni, anume asesorilor consistoriali (consilierilor eparhiali) ai celor trei Senate (Sectoare) amintite, respectiv unora dintre membrii Sinodului (Adunării) Eparhiale, clerici și mireni deopotrivă, remarcați în plan eclesiastic, cultural și social prin activitatea desfășurată. Un subcapitol distinct a fost rezervat prezentării protoprezbiteratelor arădene, în dreptul fiecărei unități de acest fel indicându-se momentul înființării și structura sa organizatorică pe diferite segmente de timp; este vorba de șapte protopopiate arădene propriu-zise (unele înființate în anul 1926), anume Arad, Birchiș, Buteni, Chișineu-Criș, Gurahonț, Hălmagiu, Ineu, Radna și Șiria, și de alte șase protoprezbiterate, socotite „bănățene”, anume Balinț, Banat-Comloș, Belinț, Lipova, Timișoara și Vinga, care au intrat – în anul 1939 – în componența noii Episcopii a Timișoarei (din 1947, Arhiepiscopie). Și în acest caz s-a reconstituit lista tuturor ocupanților scaunelor protopopești, cu indicarea perioadei de timp în care s-au aflat la cârma acestora și cu prezentarea unor detalii privitoare la viața și la activitatea desfășurată. Microbiografii de acest fel s-au întocmit și unor preoți de seamă, parohiile arădene, dimpreună cu organismele lor de conducere și administrare (Adunarea parohială, Consiliul parohial, Comitetul parohial și Epitropia parohială), beneficiind de o prezentare aparte; de asemenea, se face referire și la parohiile românești rămase în Ungaria și în Serbia după trasarea noilor granițe interbelice. Nu au fost omise nici așezămintele monahale, care, deși reduse numeric, au avut o mare importanță îndeosebi din punct de vedere misionar, prin prisma pelerinajelor anuale organizate cu prilejul hramurilor acestora, la care participau mulțimi de clerici și de credincioși. În fine, în același vast capitol a fost prezentată și jurisdicția Episcopiei Aradului de-a lungul ultimelor trei secole, cu punctarea noilor fruntarii administrativ-canonice care au rezultat, tocmai în perioada interbelică, în urma înființării eparhiilor învecinate ale Oradiei și Timișoarei, cu protopopiate și parohii desprinse din dieceza arădeană.

În cel de al treilea capitol, intitulat *Contribuția Episcopiei Aradului la unificarea bisericească*, este surprins acest moment important din istoria Bisericii Ortodoxe Române, urmare firească a unirii teritoriale, politice și administrative a tuturor românilor într-un singur stat, la care și-a adus contribuția din plin – prin reprezentanții săi – și Episcopia Aradului. Prin urmare, este amintit atât rolul episcopului Ioan I. Papp și al asesorului consistorial Gheorghe Ciuhandu în această direcție, cât și dezbaterile purtate pe marginea temei în cadrul sinoadelor eparhiale și protopopești, ecouri, la nivel local, ale consfătuirilor ierarhilor României Mari și ale congreselor preotești ale vremii. Dezbaterile purtate, demersurile întreprinse și întreaga suită de propuneri făcute ca unificarea bisericească să respecte principiile *Statutului șagunian* s-au oglindit din plin și în paginile periodicului diecezan *Biserica și Școala*. Prin urmare, ratificarea *Legii și a Statutului de organizare a*

Bisericii Ortodoxe Române în ziua de 6 mai 1925 a constituit un prilej de mare bucurie, o adevărată izbândă.

În cel de al patrulea capitol, intitulat *Episcopia Aradului în contextul provocărilor vremii*, este readusă în centrul atenției, înainte de toate, o problemă spinoasă la nivelul relațiilor interconfesionale, care a preocupat intens societatea românească – și îndeosebi mediul bisericesc – în anii interbelici, anume semnarea de către statul român la 10 mai 1927, prin ministrul Vasile Goldiș (cunoscut om politic arădean, gazetar, dascăl și director al Institutului Pedagogic-Teologic și secretar, pe o perioadă de mai multe mandate, al Consistoriului Diecezan), a *Concordatului* cu Vaticanul, un act considerat de către contemporani ca fiind unul anticonstituțional și antiromânesc, de vreme ce statul trata de la egal la egal cu un cult minoritar, în defavoarea Bisericii Ortodoxe majoritare; cu alte cuvinte, Bisericii Catolice i se recunoștea un patrimoniu sacru imens, pe baza căruia era sprijinit învățământul confesional în limba maghiară (adesea cu un vădit caracter șovin), precum și preoții catolici care, cu un număr mult mai redus de credincioși în comparație cu cei ortodocși, beneficiau de venituri salariale semnificativ mai mari. Acest concordat a fost denunțat în anul 1948 de către autoritățile comuniste. Adunarea Eparhială a Episcopiei Aradului, prin reprezentanții ei (clerici și mireni), a luat o poziție fermă împotriva ratificării acestui document; cu multă vehemență s-au împotrivit și membrii Sinoadelor protopopești. Alte proteste au survenit în contextul promulgării în anul 1928, în timpul ministrului Alexandru Lapedatu, a unei alte legi socotite antiromânești, *Legea Cultelor*, prin care Biserica Ortodoxă era pusă într-o dublă inferioritate, față de Biserica Catolică, dar și față de celelalte culte (creștine și necreștine). Dezbaterile legate de semnarea amintitului concordat, precum și cele generate de adoptarea amintitei legi interbelice a Cultelor s-au reflectat – cum era de așteptat – și în paginile foii diecezane arădene *Biserica și Școala*.

Într-un alt capitol, intitulat *Cultura bisericească arădeană în perioada interbelică*, este oglindit modul în care Biserica și-a îndeplinit pe mai departe misiunea-i îndătinată, aceea de a fi nu doar sfințitoare, ci și luminătoare a poporului. Astfel, rând pe rând, sunt prezentate bibliotecile aflate sub oblăduirea Centrului Eparhial, corurile bisericești, tipografia diecezană (cu înșiruirea principalelor titluri de carte apărute în cadrul unor colecții precum *Biblioteca „Semănătorul”*, *Biblioteca preotului ortodox* și *Biblioteca creștinului ortodox*), librăria diecezană, presa ecleziastică (foaia oficială *Biserica și Școala*, *Calendarele* diecezane, *Anuarele* Institutului Pedagogic-Teologic și cele ale Academiei Teologice), foaia pastoral-misionară *Calea Mântuirii* etc.), societățile și asociațiile culturale (*Astra arădeană*, *Ateneul Popular Arădean*, *Institutul Social Banat-Crișana*, *Societatea „Concordia”*, *Casele culturale* ș.a.), precum și două însemnate aniversări, cea a centenarului Teologiei arădene (în 1922) și cea a împlinirii unui secol de la alegerea, hirotonirea și înscăunarea celui dintâi ierarh român la Arad, episcopul Nestor Ioanovici (în 1930). De asemenea, este surprins învățământul confesional ortodox de până la etatizarea sa interbelică și este evidențiată implicarea școlii teologice arădene în reorganizarea unitară a

învățămintului teologic românesc, precum și promovarea Institutului Teologic la rang de Academie Teologică în anul 1927, o importantă școală teologică a vremii, cu o paletă de activități didactice și extradidactice diversificate, menite să ofere altarelor bisericilor din părțile Aradului – precum și din alte zone ale țării – preoți de o înaltă ținută morală și bine pregătiți pentru misiunea care le era pusă înaintea.

Ultimul capitol, intitulat *Pastorație și misiune în Eparhia Aradului*, îl are în centrul atenției pe episcopul Grigorie Comșa, un ierarh providențial care, ca nimeni altul, a combătut imoralitatea vremii și a dus o luptă susținută pentru păstrarea dreptei credințe în fața proliferării fenomenului sectar, înființând în acest sens un post de preot misionar eparhial, organizând conferințe misionare, „misiuni religioase” și pelerinaje, respectiv constituind un „Fond de propagandă misionară”, în scopul tipăririi de broșuri – în cadrul colecției numite *Biblioteca creștinului ortodox* (cele mai multe avându-l ca autor chiar pe neostenitul arhipăstor) – care să fie oferite, în mod gratuit, credincioșilor. În aceeași direcție, în cadrul unui veritabil apostolat laic, se cuvine a fi amintită și implicarea intelectualității de la orașe și de la sate în organizarea de conferințe și de manifestări religioase diverse, respectiv participarea mult mai activă a credincioșilor la viața Bisericii prin intermediul unor asociații și societăți religioase ale vremii, precum „Oastea Domnului”, „Frăția Ortodoxă Română”, „Societatea «Sfântul Gheorghe» a tinerimii” ori „Societatea Ortodoxă a Femeilor Române”. Pe linia filantropiei creștine, ierarhului arădean amintit i se datorează și înființarea unui „Fond al milelor” și organizarea unei rețele de asistență religioasă în spitale, sanatorii și penitenciare. În fine, în același capitol este prezentată și implicarea Bisericii arădene în mișcarea antirevizionistă, cu trimitere la activitatea Asociației „Înfrățirea” și la cea a filialelor arădene interbelice ale „Ligii Antirevizioniste Române” și ale Societății „Cultul Eroilor”.

În partea finală, rezervată concluziilor, este sintetizat, rând pe rând, conținutul fiecărui capitol al unei lucrări de natură monografică, ce – potrivit autorului – „nu epuizează subiectul cercetării, care este unul foarte vast, ci doar aduce un plus de cunoaștere și de prețuire a istoriei locale arădene, în special a celei bisericești”, prin oferirea unor „informații inedite pentru o înțelegere și mai clară a contextului istoric în care a funcționat Episcopia Aradului și a evenimentelor care s-au desfășurat în perioada cuprinsă între cele două mari conflagrații mondiale”.

Avem, așadar, în față o lucrare interesantă din punct de vedere istoric și teologic, actuală ca tematică și densă ca informație transmisă, rod al unei cercetări arhivistice și bibliografice minuțioase, extinsă pe durata unui stagiul de pregătire doctorală de peste patru ani și având la bază o bogată colecție de izvoare atât editate (conscriptii, șematisme, recensăminte moderne și corpusuri de documente laice și bisericești), cât și inedite (au fost parcurse sute de dosare păstrate în Arhiva și în Biblioteca Arhiepiscopiei Aradului, la Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale și în diferite arhive parohiale), precum și o bibliografie consistentă și acoperitoare, veche și nouă deopotrivă, în concordanță cu tema aleasă; prin prisma surselor bibliografice folosite, lucrarea constituie, în fapt, o bună sinteză a tot ceea ce s-a scris până în prezent despre viața bisericească a românilor ortodocși din părțile Aradului de la Marea Unire și până la izbucnirea celui de-Al Doilea Război

Mondial (ba chiar și dincolo de această graniță temporală, anume pe durata desfășurării marii conflagrații și până la instaurarea comunismului în anul 1948).

Drept urmare, îl felicit pe Părintele Petru Ursulescu pentru efortul depus, exprimându-mi în același timp nădejdea că editarea acestui volum nu va constitui altceva decât un pas sau o etapă în munca sa de cercetare istorico-teologică viitoare. Iar cititorilor le urez mult spor în cunoașterea unui capitol, a unei etape din trecutul bisericesc al mult-încercatelor meleaguri arădene.

Pr. prof. univ. dr. Florin DOBREI

INTRODUCERE

1. Motivația alegerii temei și relevanța ei în actualitate

Una dintre cele mai vechi episcopii atestate documentar, din cuprinsul Patriarhiei Române, este Episcopia Aradului, ridicată la rang de Arhiepiscopie în baza hotărârii Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române cu nr. 3.621 din 19 iunie 2009. Precursorii acesteia au fost centrele eparhiale de la Ineu și Lipova, localități în care, încă din prima jumătate a secolului al XVI-lea, sunt menționați ierarhi.

Încă de la înființare, Episcopia Aradului a avut un rol major în propășirea spirituală și culturală a românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania, fiind unica instituție care – în perioada dualismului – a avut un cuvânt de spus în Casa Magnaților de la Budapesta, cu episcopi prezenți în calitate de membri de drept ai Parlamentului maghiar. Continuitatea Ortodoxiei românești în partea de vest a țării noastre se datorează episcopilor, consilierilor eparhiali, protopopilor, preoților și credincioșilor din aceste locuri. Un rol deosebit de important l-a avut Episcopia Aradului, prin reprezentanții săi, și în crearea statului național-unitar român. Pe lângă statutul de *Capitală politică a Marii Uniri*, dobândit prin faptul că aici au activat marii corifei care au elaborat programul și documentele Unirii, Aradul ar merita din plin și numele de *Capitală bisericească a Marii Uniri*, iar aceasta, pentru că episcopul Aradului era locțiitor al mitropolitului Ardealului, cu un rol covârșitor în realizarea acestui deziderat. O contribuție majoră la înfăptuirea unificării bisericești din anul 1925, precum și la crearea Patriarhiei Române, de la a cărei înființare se împlinesc 100 de ani (1925-2025), a avut-o Episcopia Aradului, prin ierarhul Ioan I. Papp și colaboratorii săi, care au semnalat necesitatea unei organizări bisericești unitare pentru toți românii ortodocși. Problema Concordatului semnat cu Vaticanul în anul 1927 a preocupat atât ierarhii, cât și protopopii și credincioșii eparhiei arădene, fiind cunoscute luările de poziție împotriva acestei decizii cu grave consecințe și în actualitate. Învățământul teologic de la Arad, cu vechi rădăcini în istoria Eparhiei, ocupă și astăzi un loc de cinste între Facultățile de Teologie din țară. Se cunoaște contribuția corpului profesoral de la Institutul Teologic din Arad, care a militat pentru reorganizarea unitară a învățământului teologic din Patriarhia Română și pentru ridicarea acestei instituții de învățământ la rang de Academie Teologică. Susținerea culturii a fost preocuparea esențială a celor ce au ținut frâiele Episcopiei Aradului, conștienți fiind că doar prin promovarea culturii se va putea ajunge la emanciparea națională și spirituală a unui popor. Activitatea misionară a reprezentat, de asemenea, o prioritate, inclusiv cunoscut fiind faptul că politica dusă de guvernul de la Budapesta viza deznaționalizarea românilor, maghiarizarea forțată, dar și intenția vizibilă de a determina părăsirea credinței ortodoxe; pe aceeași linie, în perioada

interbelică tendințele revizioniste maghiare amenințau integritatea teritorială a statului român. Activitatea social-filantropică, apostolatul laic, înființarea diferitelor societăți și asociații erau modalități prin care Episcopia Aradului reușea să implice laicii în lucrarea pastoral-misionară a Bisericii. În perioada interbelică, Episcopia Aradului a fost centrul care a coagulat principalele elemente ale societății locale, menținând vie conștiința națională, atât de importantă în păstrarea identității de neam, de limbă, de cultură și de credință.

Cronologic, lucrarea de față surprinde perioada interbelică, marcată de sfârșitul Primului Război Mondial și realizarea Marii Uniri de la 1 Decembrie 1918 și până la începutul celui de-Al Doilea Război Mondial în 1939, respectiv anul 1941, anul intrării României în război; ca o extensie, pe alocuri am considerat potrivit să continu studiul istoric al perioadei până în 1948, anul instaurării unei noi orânduiri politice în România.

Motivația alegerii temei pe care doresc să o prezint în prezentul volum, anume *Episcopia Aradului în perioada interbelică*, se leagă de apartenența mea la această Eparhie încă din perioada copilăriei, a formării profesionale, precum și a slujirii pe care o desfășor aici de peste 20 de ani. Lucrarea de față se încadrează în sfera studiilor de Istorie a Bisericii Ortodoxe Române, contribuind, într-o oarecare măsură, la scoaterea la lumină a unor documente de epocă inedite, aflate în Arhiva și în Biblioteca Arhiepiscopiei Aradului, la Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale, precum și în alte biblioteci. În fapt, intenția mea a fost aceea de a aduna documente inedite, care pot evidenția fapte, evenimente și personalități dintre cele două Războaie Mondiale.

În condițiile actuale, când Biserica se află într-o situație delicată, datorată atacurilor frecvente venite din partea unui anumit segment al societății civile, am considerat de cuviință să scot în evidență locul și rolul pe care l-a avut Episcopia Aradului în susținerea identității naționale și a credinței strămoșești. Documentele consultate, care stau mărturie unor fapte ce pun în lumină specificul acestui popor, care a dus până la sacrificiu împlinirea unui ideal, ar putea constitui un imbold și un model pentru tânăra generație de astăzi.

2. Stadiul actual al cercetării. Istoriografia

Ideea alcătuirii unei sinteze despre istoria Episcopiei Aradului a apărut încă din secolul al XIX-lea, însă acest lucru nu s-a finalizat. Au fost semnalate în presa vremii, îndeosebi în organul oficial al Episcopiei Aradului, *Biserica și Școala*, încercări de alcătuire a unui studiu compact privitor la istoria de veacuri a eparhiei arădene. Au apărut apoi diverse studii și articole în volume dedicate istoriei Eparhiei Aradului, scrise de autori consacrați, precum și colecții de documente.

Astfel, protopopul Ioan Russu, parohul Catedralei arădene și director al Institutului Pedagogic-Teologic din Arad, într-un studiu intitulat *Cuvântare la Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul, patronul Bisericei catedrale din Arad, rostită*

de Protopresviterul tit[ular] Ioan Russu, parochul Aradului², publicat în periodicul diecezan în anul 1883, a făcut o incursiune în istoria vieții bisericești arădene de la începuturi și până în perioada în care Ioan Meșianu a fost ales episcop al Aradului. Articolul cuprinde informații valoroase, fiind citat de numeroși istorici preocupați de studierea istoriei bisericești a acestor locuri.

La cumpăna veacurilor al XIX-lea și al XX-lea s-a remarcat o preocupare aparte și un progres vizibil al istoriografiei ecleziastice arădene. În această conjunctură s-a evidențiat activitatea lui Vincențiu (Vasile) Mangra, viitorul mitropolit al Ardealului, care a alcătuit o sinteză a istoriei eparhiei, publicată în mai multe numere din periodicul *Biserica și Școala* în anul 1904, cu titlul *Episcopia Aradului*³. În același an a editat, în aceeași publicație, și un *Material pentru istoria Diecesei Aradului*⁴. Apreciat de unii, neînțeles sau chiar detestat de alții, Vincențiu (Vasile) Mangra a fost ales episcop al Aradului în anul 1902, dar „nu a fost întărit” de împăratul Francisc Iosif I, la propunerea guvernului maghiar, care vedea în el un dușman al stăpânirii de la Budapesta. Ulterior, Vasile Mangra a fost ales mitropolit al Ardealului, unde a păstorit doi ani. El rămâne un istoric ecleziastic de marcă al acestor locuri.

Un alt istoric de referință a fost arhimandritul Ilarion Pușcariu, episcop-vicar al Arhiepiscopiei Sibiului. În lucrarea sa, *Metropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania. Studiu istoric despre reînființarea mitropoliei, dimpreună cu o colecție de acte*⁵, pe lângă informații despre istoria Bisericii Ortodoxe din Transilvania, face referire și la viața bisericească din cuprinsul Episcopiei Aradului încă de la începuturi.

O impresionantă colecție de documente și articole extrase din arhive și din revistele vremii îi aparține istoricului și publicistului Teodor V. Păcățean, născut la Ususău, în județul Arad, adunate în cele opt volume, intitulate *Cartea de Aur sau luptele politice-naționale ale românilor de sub Coroana ungară*⁶. Acestea cuprind descrierea conferințelor național-politice din trecut, memorii și petiții adresate împăratului și guvernelor din partea națiunii române, cuvântări ale ierarhilor și deputaților români ținute în Casa Magnaților (Parlamentul ungar), precum și alte documente importante.

Preotul Emilian Micu a avut o contribuție majoră la clarificarea unor evenimente din vechea Episcopie a Ienopolei, precursora a Episcopiei Aradului.

² Ioan RUSU, „Cuvântare la Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul, patronul Bisericii catedrale din Arad, rostită de Protopresviterul tit[ular] Ioan Russu, parochul Aradului”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul VII, 1883, nr. 28.

³ † Vasile MANGRA, „Episcopia Aradului”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XXVIII, 1904, nr. 12.

⁴ † Vasile MANGRA, „Material pentru diecesa Aradului (I)”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XXVIII, 1904, nr. 14.

⁵ Ilarion PUȘCARIU, *Metropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania. Studiu istoric despre reînființarea Mitropoliei cu o colecțiune de acte*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidieceșane, 1900.

⁶ Teodor V. PĂCĂȚEAN, *Cartea de Aur sau luptele politice-naționale ale românilor de sub Coroana ungară*, vol. I, ed. a II-a, Sibiu, Tipografia Iosif Marschall, 1904; vol. VIII, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidieceșane, 1915.

Lucrarea sa, intitulată *Material de documente istorice privitoare la istoria Episcopiei Ienopolitane. Donațiunea din 28 iunie 1607*⁷, aduce la lumină aspecte ale organizației bisericești din Ineu, cu referire specială la mitropolitul Transilvaniei, din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, Sava Brancovici.

O preocupare aparte pentru studierea istoriei Diecezei Aradului a manifestat-o și academicianul Silviu Dragomir. În anii 1908-1909, în *Foaia Diecezană* de la Caransebeș, acesta a publicat *Statistici sârbești din Dieceza Caransebeșului și a Aradului în veacul XVIII*⁸, serie de articole ce viza împărțirea administrativ-teritorială a protopopiatelor arădene, inventarierea bisericilor și anul de construcție, precum și starea de conservare a acestora.

Episcopul Roman Ciorogariu al Oradiei, arădean la origine, a avut o contribuție majoră în evidențierea unor evenimente petrecute în Eparhia Aradului și cea a Oradiei. Volumul *Zile trăite*⁹ surprinde pregătirea Marii Uniri la Arad, ierarhul alături de consilieri, protopopi, preoți și credincioși, sprijinind realizarea acestui deziderat.

O personalitate proeminentă a istoriei ecleziastice arădene a fost preotul Gheorghe Ciuhandu, consilier cultural al Eparhiei Aradului. A scris peste 60 de cărți și broșuri, precum și numeroase articole și studii publicate în presa vremii. A militat pentru unificarea bisericească a românilor, fiind primul care a propus înființarea Patriarhiei Române. Studiile sale – *Împreunarea Bisericilor Ortodoxe Române din România Mare și raportul Bisericii cu Statul*, *Reorganizarea Mitropoliei Transilvane*, *Reorganizarea centrelor noastre ierarhice și unificarea bisericească*¹⁰ etc. – propuneau o conducere bisericească unitară pentru toți românii din Statul național-unitar român. De menționat este faptul că Dr. Gheorghe Ciuhandu a fost cel dintâi cleric care a propus această unificare, ca urmare a unirii politice și teritoriale a românilor.

Dr. Teodor Botiș, cel dintâi rector al Academiei Teologice din Arad, este autorul unei monografii închinată celor două instituții de învățământ arădene. Lucrarea *Istoria Școlii Normale (Preparandiei) și a Institutului Teologic ortodox român din Arad*¹¹, apărută la Arad în 1922, anul centenarului Institutului Teologic, a fost premiată de Academia Română.

⁷ Emilian MICU, „Material de documente istorice privitoare la Istoria Episcopiei Ienopolitane. Donațiunea din 28 iunie 1607” (actul în limba latină și traducerea lui în limba română), în *Tribuna Poporului* (Arad), anul XIII, 8/21 februarie 1909, nr. 29.

⁸ Silviu DRAGOMIR, „Statistici sârbești din dieceza Caransebeșului și a Aradului în veacul XVIII”, în *Foaia Diecezană* (Caransebeș), anul XXIII, 1908; nr. 51-52, anul XXIV, 1909, nr. 5, 6, 9, 10.

⁹ † Roman CIOROGARIU, *Zile trăite*, Oradea, 1926.

¹⁰ Gheorghe CIUHANDU, *Împreunarea Bisericilor Ortodoxe Române de pe teritoriul României-Mari într-o singură Biserică și raportul acestei Biserici față cu Statul*, Arad, Tiparul Tipografiei Diecezane, 1919, *Reorganizarea Mitropoliei Transilvane*, Arad, Tipografia Diecezană, 1920; *Reorganizarea Centrelor noastre ierarhice și unificarea bisericească*, București, Tipografia Cărilor Bisericești, 1923.

¹¹ Teodor BOTIȘ, *Istoria Școlii Normale și a Institutului Teologic Ortodox-Român din Arad*, Arad, Editura Consistoriului, 1922.

Vasile Goldiș, secretar eparhial, ajuns ministru al Cultelor, a fost cel care a semnat Concordatul cu Vaticanul din 1927, fiind aspru criticat, pentru aceasta, de către contemporani. Drept răspuns, a scris o broșură intitulată *Concordatul*¹², tipărită la Arad, în care încerca să demonstreze necesitatea semnării acestui act.

Profesorul clujean Onisifor Ghibu, în lucrarea sa *Nulitatea Concordatului dintre România și Sfântul Scaun*¹³, apărută la Cluj, în anul 1935, incrimina Concordatul, ca fiind un act antipatriotic, ce defavoriza Biserica Ortodoxă Română. În consens cu profesorul clujean a fost și Dr. Lazăr Iacob, cadru didactic universitar la catedra de Drept bisericesc din cadrul Institutului Teologic arădean. În cunoscuta sa lucrare *Politica Scaunului papal, capitol introductiv la istoria Concordatelor postbelice*¹⁴ arăta inutilitatea semnării Concordatului de către Statul român, care a dat dovadă de slăbiciune în fața puterii papale.

Istoricul arădean Eduard I. Găvănescu a scos la lumină anumite evenimente petrecute în perioada anilor 1769-1792, îndeosebi în timpul răscoalei conduse de Horia, Cloșca și Crișan¹⁵.

Despre Mănăstirea Hodoș-Bodrog a scris, în anul 1939, preotul Victor Vlăduceanu de la Timișoara: *Vechi monument istorico-religios. Mănăstirea Bodrog*¹⁶. Ulterior, un colectiv de autori, format din Eugen Arădeanul (Glück), Lucian Emandi și Teodor Bodogae, a alcătuit monografia *Mănăstirea Hodoș-Bodrog*¹⁷, editată în anul 1980.

Un important manuscris dactilografiat, intitulat *Istoria Episcopiei Aradului*¹⁸, care se află în Biblioteca Arhiepiscopiei Aradului, aparținând Prot. Dr. Ștefan Lupșa și Pr. Dr. Gheorghe Lițiu, conține numeroase informații inedite privitoare la istoria Eparhiei Aradului, îndeosebi a frământatului veac al XVIII-lea.

În anul 1980, a apărut la Timișoara colecția *Documente privitoare la Istoria Mitropoliei Banatului*¹⁹, semnată de istoricii bănățeni I. D. Suciș și Radu Constantinescu, documente preluate din Arhivele Statului (fondurile de la Timișoara, Caransebeș și Lugoj), din Arhiva Mitropoliei Banatului, din Arhiva și din Biblioteca Episcopiei Aradului, din arhivele Protopopiatelor, respectiv știri din

¹² Vasile GOLDIȘ, *Concordatul*, Arad, Tiparul Tipografiei Diecezane, 1928.

¹³ Onisifor GHIBU, *Nulitatea Concordatului dintre România și Sfântul Scaun*, Cluj, Editura Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, 1935.

¹⁴ Lazăr IACOB, *Politica Scaunului Papal, Capitol introductiv la istoria Concordatelor postbelice*, Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, 1936.

¹⁵ Eduard I. GĂVĂNESCU, „De la episcopul Pahomie Cnezevici la episcopul Petru Petrovici – Câteva informații”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LXI, 1937, nr. 1, p. 12; Ed. I. GĂVĂNESCU, „În preajma răscoalei lui Horia – un raport inedit al episcopului Petru Petrovici”, în *Revista Istorică* (București), anul XXIV, 1938, nr. 7-9, p. 253-258.

¹⁶ Victor VLĂDUCEANU, *Vechi Monument istorico-religios. Mănăstirea Bodrog*, Timișoara, Tipografia Victoria”, 1939.

¹⁷ Eugen ARĂDEANUL, Lucian EMANDI, Teodor BODOGAE, *Mănăstirea Hodoș-Bodrog*, Arad, Editura Episcopiei Aradului, 1980.

¹⁸ Ștefan LUPȘA, Gheorghe LIȚIU, *Istoria Eparhiei Aradului*, Arad, vol. I-II, fasc. 1-3 (manuscris dactilografiat, înregistrat în Biblioteca Arhiepiscopiei Aradului la cota nr. 104/mss).

¹⁹ I. D. SUCIȘ, Radu CONSTANTINESCU, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol. I și vol. II, Timișoara, Editura Mitropoliei Banatului, 1980.

presa vremii. Dintre documentele editate, unele vizează și trecutul meleagurilor arădene.

La Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului a apărut în anul 1989, cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Părinte Arhiepiscop Dr. Timotei Sevciciu, un volum intitulat *Episcopia Aradului. Istorie, Viață culturală, Monumente de artă*. Istorici de marcă au semnat studii cu privire la această eparhie. Prot. Dr. Gheorghe Lițiu a elaborat studiul *Istoria Eparhiei Aradului*²⁰, o lucrare complexă despre începuturile Episcopiei, urmărind, în mod cronologic, evenimentele petrecute până în anul editării volumului. Preotul Acad. Mircea Păcurariu, în studiile *Cultura bisericească în Eparhia Aradului în trecut și astăzi și Învățămintul teologic la Arad*²¹, a fost preocupat de latura culturală și de învățământul teologic din Arad. Profesorul Dr. Vasile Popeangă, directorul de atunci al Școlii Normale „Dimitrie Țichindeal” din Arad, a elaborat un studiu privitor la începuturile Preparandiei arădene, intitulat *Institutul Pedagogic (Preparandia) din Arad*²² și un alt studiu intitulat *Activități și instituții culturale în Eparhia Aradului*. Alături de profesorul Ion B. Mureșianu, Vasile Popeangă a surprins implicarea culturală a Aradului în efervescența înfăptuirii Marii Uniri, în volumul de documente *Aradul cultural în lupta pentru înfăptuirea Marii Uniri 1908-1918*²³, tipărit la Arad, în anul 1991.

O biografie complexă a marelui luptător național Vasile Goldiș, unul dintre corifeii Marii Uniri, a fost alcătuită de profesorul Gheorghe Șora, conținând detalii importante despre viața și activitatea secretarului consistorial al Episcopiei Aradului și ministru al Cultelor, în lucrarea sa *Vasile Goldiș – o viață de om, așa cum a fost*²⁴.

Una dintre cele mai valoroase colecții de documente din Arhiva Arhiepiscopiei Aradului, din anul 1918 și până în anul 1948, este lucrarea apărută, în anul 2006, la Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului, intitulată *Episcopia Aradului în vremuri de răscruce istorică (1918-1948) – Colecție de documente*²⁵, lucrare prefată de Arhiepiscopul Aradului, Dr. Timotei Sevciciu, alături de două studii introductive, semnate de Prof. Vasile Popeangă și Pr. Vasile Pop. Volumul cuprinde un număr de 185 de documente inedite din Arhiva

²⁰ Gheorghe LIȚIU, „Istoria Eparhiei Aradului”, în Mircea PĂCURARIU (coord.), *Episcopia Aradului. Istorie, viață culturală, monumente de artă*, Arad, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului, 1989.

²¹ Mircea PĂCURARIU, „Cultura bisericească în Eparhia Aradului în trecut și astăzi”, „Învățămintul teologic la Arad”, în Mircea PĂCURARIU (coord.), *Episcopia Aradului. Istorie, viață culturală, monumente de artă*, Arad, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului, 1989.

²² Vasile POPEANGĂ, „Institutul Pedagogic (Preparandia) din Arad”, în Mircea PĂCURARIU (coord.), *Episcopia Aradului. Istorie, viață culturală, monumente de artă*, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului, Arad, 1989; Vasile POPEANGĂ, „Activități și instituții culturale în Eparhia Aradului”, în Mircea PĂCURARIU (coord.), *Episcopia Aradului. Istorie, viață culturală, monumente de artă*, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului, Arad, 1989.

²³ Vasile POPEANGĂ, Ion B. MUREȘIANU, *Aradul cultural în lupta pentru înfăptuirea Marii Uniri (1908-1918)*, Arad, Editura Episcopiei Ortodoxe Române Arad, 1991.

²⁴ Gheorghe ȘORA, *Vasile Goldiș – O viață de om, așa cum a fost*, Timișoara, Editura Helicon, 1993.

²⁵ Vasile POPEANGĂ, Vasile POP (coord.), *Episcopia Aradului în vremuri de răscruce istorică 1918-1948. Colecție de documente*, Arad, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului, 2006.

Arhiepiscopiei Aradului din anii interbelici și până la instaurarea comunismului în România.

Profesorul de istorie Virgil Valea de la Miniș a fost preocupat de viața culturală și spirituală a orașului și a județului Arad în perioada interbelică. Învățământul confesional, cel de stat și cel teologic arădean, presa bisericească și laică românească, societățile culturale și naționale românești, precum și instituțiile culturale, cum ar fi Palatul Cultural, Teatrul, bibliotecile, Muzeul de Istorie, arhivele și cinematografele, au făcut obiectul cercetărilor profesorului Virgil Valea, adunate într-un volum, apărut la Arad în 2005, intitulat *Cultură și spiritualitate românească în Arad în perioada interbelică (1919-1940)*²⁶.

Cel mai prolific cercetător al istoriei bisericești din Eparhia Aradului a fost preotul de vrednică aducere aminte, Dr. Pavel Vesa, care a adunat în mai multe volume, studii și comunicări, date inedite despre trecutul acestei eparhii. Teza sa de doctorat, intitulată *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*²⁷, surprinde frământările credincioșilor arădeni cu privire la înființarea Episcopiei, precum și momentele ulterioare prin care au trecut ierarhii, preoții și credincioșii până la desăvârșirea statului național-unitar român. Pe lângă această lucrare de referință, menționăm și alte volume, precum: *Episcopia Aradului între 1786-1830*, *Episcopia Aradului în timpul episcopului Sinesie Jivanovici*, *Învățământul teologic de la Arad, 1822-1948*, *Episcopii Aradului 1706-2006*, *Clerici cărturari arădeni de altădată*, *Protopop Dr. Gheorghe Ciuhandu 1875-1947*²⁸ etc. Toate acestea prezintă viața bisericească de pe aceste meleaguri binecuvântate de Dumnezeu.

În anul 2004, Pr. Prof. Univ. Dr. Mihai Săsăujan, pe atunci cadru didactic al Facultății de Teologie din Arad, a editat un volum dedicat învățământului teologic superior, intitulat *Academia de Teologie Ortodoxă din Arad în perioada interbelică. Contribuții la istoria învățământului teologic românesc*²⁹.

Pr. Lect. Univ. Dr. Filip-George Albu de la Facultatea de Teologie din Arad a alcătuit un volum dedicat personalității episcopului Grigorie Comșa, apărut la Arad în anul 2011, intitulat *Episcopul Grigorie Comșa al Aradului*³⁰, în care scoate

²⁶ Virgil VALEA, *Cultură și spiritualitate românească în Arad în perioada interbelică (1919-1940)*, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2005.

²⁷ Pavel VESA, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2006.

²⁸ Pavel VESA, *Episcopia Aradului între 1786-1830*, Arad, Editura Episcopiei Aradului, 2010, Pavel VESA, *Eparhia Aradului în timpul episcopului Sinesie Jivanovici (1751-1768)*, Arad, Editura Arhiepiscopiei Aradului, 2013, Pavel VESA, *Învățământul teologic de la Arad, (1822-1948)*, Deva, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2013, Pavel VESA, *Episcopii Aradului (1706-2006)*, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2007, Pavel VESA, *Clerici cărturari arădeni de altădată*, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2008, Pavel VESA, *Protopop Dr. Gheorghe Ciuhandu (1875-1947)*, Arad, Editura Arhiepiscopiei Aradului, 2011.

²⁹ Mihai SĂSĂUJAN, *Academia de Teologie Ortodoxă din Arad în perioada interbelică – Contribuții la istoria învățământului teologic românesc*, Arad, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, 2004.

³⁰ Filip ALBU, *Episcopul Grigorie Comșa al Aradului. Opera omiletică*, Arad, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, 2011.

în evidență activitatea pastoral-misionară a ierarhului și evaluarea ei din punct de vedere omiletic.

În anul 2019 au văzut lumina tiparului două volume semnate Pr. Lect. Univ. Dr. Paul-Tiberiu Ardelean, de la Facultatea de Teologie din Arad, anume *Lipova – scaun episcopal. Vatră de istorie și cultură muzical ecleziastică. Studiu monografic*, care se referă la activitatea bisericească din localitate, și *Relevanța tradiției dirijorale în muzica bisericească din spațiul românesc. Exigențe metodologice, vocaționale și spirituale ale dirijorului de cor bisericesc*³¹, în care este scoasă în evidență valoarea muzicii bisericești și corale din partea de vest a țării, în special din Arad.

În anul 2016 a apărut, la Editura Arhiepiscopiei Aradului, volumul *Învățământul teologic ortodox din Arad. Itinerar. Forme. Perspective*³², semnat de Pr. Prof. Univ. Dr. Cristinel Ioja, decanul Facultății de Teologie „Ilarion V. Felea” din Arad, și de Lect. Univ. Dr. Marcel Tang, lucrare ce constituie o veritabilă sinteză a învățământului teologic de la Arad, de la începuturi și până astăzi.

În contextul sărbătoririi în anul 2022 a bicentenarului Teologiei arădene, au fost evocați și doi dintre rectorii Academiei Teologice de altădată, anume – în ordine cronologică – Teodor Botiș, prin monografia *Preotul profesor Teodor Botiș (1873-1940). O viață în slujba Bisericii, a învățământului și a neamului românesc*³³, alcătuită de Pr. Prof. Univ. Dr. Florin Dobrei și Prof. Dr. Sebastian-Dragoș Bunghez, respectiv Ilarion V. Felea, prin volumul *Ilarion V. Felea (1903-1961). Preotul, teologul, mărturisorul*³⁴, elaborat de Pr. Prof. Univ. Dr. Cristinel Ioja.

Acesta ar fi – în linii generale – stadiul actual al cercetării, intenția fiind aceea de a scoate la lumina istoriei anumite surse arhivistice, care vor ajuta la cunoașterea mai amănunțită a perioadei interbelice abordate.

3. Scopul, planul și limitele cercetării

Marele nostru istoric Nicolae Iorga spunea că „un popor care nu-și cunoaște istoria este ca un copil care nu-și cunoaște părinții”. Ideal ar fi ca orice om să cunoască istoria națională, dar și istoria locală. În acest colț de țară, românii ortodocși s-au aflat sub stăpânire străină, ce urmărea să îi deznaționalizeze și să îi

³¹ Tiberiu ARDELEAN, *Lipova – Scaun episcopal. Vatră de istorie și cultură muzical-ecleziastică. Studiu monografic*, Sibiu / Arad, Editura Agnos / Editura Universității „Aurel Vlaicu”, 2019, *Relevanța tradiției dirijorale în muzica bisericească din spațiul românesc*, Craiova / Arad, Editura Universitaria / Editura Universității „Aurel Vlaicu”, 2019.

³² Cristinel IOJA, Marcel TANG, *Învățământul teologic ortodox din Arad. Itinerar. Forme. Perspective*, Arad, Editura Arhiepiscopiei Aradului, 2016.

³³ Florin DOBREI, Sebastian-Dragoș BUNGHEZ, *Preotul Profesor Teodor Botiș (1873-1940). O viață în slujba bisericii, învățământului și a neamului românesc*, Arad, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, 2022.

³⁴ Cristinel IOJA, *Ilarion V. Felea (1903-1961). Preotul, teologul, mărturisorul*, Arad, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, 2022.

determine să renunțe la credința lor strămoșească. Acest lucru nu a fost posibil, datorită unor oameni iubitori de Dumnezeu și de neam, sub atenta purtare de grijă a Bisericii Ortodoxe. Scopul prezentei lucrări este acela de a scoate la lumină fapte și atitudini ale ierarhiei și ale credincioșilor din Episcopia Aradului, rolul major pe care l-a avut Episcopia Aradului în pregătirea și realizarea Marii Uniri, de a evoca personalitatea episcopilor care s-au perindat în perioada interbelică la conducerea episcopiei, de a cunoaște activitatea pastorală a protopopilor și a preoților din eparhie, de a identifica poziția clerului și a credincioșilor față de provocările acelei perioade: unificarea bisericească din 1925 și semnarea Concordatului cu Vaticanul, în 1927, și acela de a aminti activitatea culturală, pedagogică și pastoral-misionară a Bisericii arădene.

Lucrarea de față se dorește a fi o modestă continuare a tezei de doctorat a preotului Pavel Vesa, intitulată *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, prima lucrare de referință din domeniu, ce are în vedere perioada de început a Episcopiei, respectiv firul evoluției acesteia până în anul Marii Uniri. Despre perioada dintre cele două războaie mondiale s-a scris destul de mult, însă studiile nu sunt grupate într-o lucrare de sinteză. Pentru aceasta, am adunat materialul într-un tot unitar, dedicat perioadei interbelice.

Lucrarea cuprinde un număr de șase capitole, precedate de o introducere, iar la final, concluziile. Capitolul întâi constituie o introducere în trecutul bisericesc al meleagurilor arădene, de la cei dintâi ierarhi atestați în aceste ținuturi și până la înființarea actualei Episcopii a Aradului, precum și referiri la perioada păstoririi ulterioare a episcopilor sârbi și români de până la Marea Unire. Capitolul al doilea, cel mai consistent, cuprinde organizarea bisericească din eparhie, de la parohii la protopopiate, mănăstiri și organisme eparhiale, precum Adunarea Eparhială și Consiliul Eparhial. De asemenea, sunt schițate medalioanele ierarhilor arădeni Ioan I. Papp, Grigorie Comșa și Andrei Magieru. Capitolul al treilea evidențiază contribuția pe care a avut-o Episcopia Aradului, prin reprezentanții ei, la unificarea bisericească din 1925, urmare firească a unirii teritoriale, politice și administrative a tuturor românilor într-un singur stat. O problemă spinoasă în epoca la care se face referire în volum, tratată în capitolul al patrulea, a reprezentat-o semnarea, în anul 1927, a Concordatului cu Scaunul papal, o provocare atât pentru cler, cât și pentru credincioșii din Eparhia Aradului. În capitolul al cincilea se focusează asupra vieții cultural-bisericești, a societăților și asociațiilor culturale, a învățământului primar confesional și a Institutului Pedagogic-Teologic, despărțământul teologic al acestuia devenind, în anul 1927, Academie Teologică. Cel din urmă capitol, al șaselea, surprinde activitatea pastoral-misionară, social-filantropică și implicarea Bisericii arădene în mișcarea antirevizionistă interbelică.

Pe marginea acestui subiect, cu siguranță s-ar putea scrie mult mai mult, deoarece Arhiva Arhiepiscopiei Aradului și Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale conțin numeroase documente inedite, pe baza cărora s-ar putea găsi noi și noi subiecte de dezbătut. Prin urmare, ceea ce s-a surprins în această lucrare nu epuizează subiectul acestei cercetări, care este unul vast, ci doar aduce un plus de cunoaștere și de prețuire a istoriei locale arădene, în special a celei bisericești.

4. Dificultăți întâlnite în timpul realizării cercetării

Pe parcursul cercetării, am întâmpinat și anumite dificultăți, precum descifrarea scrisului ilizibil din unele documentele aflate în arhive. Am descoperit și păreri contradictorii ale unor istorici cu privire la identificarea, din punct de vedere geografic, a unor localități. Bunăoară, Isaia Diacovici, primul episcop al Aradului, înaintea venirii sale în orașul de pe Mureș, era episcop al „Ienopolei”. Unii istorici identifică Ienopolea cu orașul Ineu, străbătut de râul Crișul Alb; alții localizează Ienopolea undeva în sudul Dunării, în spațiul sârbesc. În fapt, există mai multe așezări pe teritoriul Serbiei cu nume identice cu cele ale unor localități din județul Arad, precum Cuvin, Târnova, Seleuș și altele.

Am pornit în prezentul demers cu intenția de a aborda activitatea bisericească arădeană din punctul de vedere al Dreptului bisericesc, sub coordonarea Pr. Prof. univ. dr. Constantin Rus. Pe măsură ce înaintam în studiul și redactarea lucrării, mi-am dat seama însă că materialul bibliografic adunat era, mai degrabă, specific istoriei bisericești. Prin urmare, am reconsiderat tematica cercetării din sfera Dreptului bisericesc, orientând-o spre aceea a Istoriei Bisericii Ortodoxe Române, împlinind astfel o dorință mai veche, rămasă neexprimată, aceea de a-mi întregi cercetările de până acum, precum și o datorie de suflet față de locurile în care m-am născut, am crescut și m-am format ca slujitor al lui Dumnezeu și al neamului meu.

Cu toate dificultățile întâlnite, cu ajutorul lui Dumnezeu, Căruia Îi mulțumesc din inimă pentru toate, lucrarea de față, intitulată *Episcopia Aradului în perioada interbelică*, am susținut-o ca Teză de doctorat în Teologie la disciplina Istoria Bisericii Ortodoxe Române, sub coordonarea Pr. Prof. Univ. Dr. Florin Dobrei, căruia îi mulțumesc și pe această cale, rămânându-i recunoscător.

Pe această cale aș dori să mulțumesc Înaltpreasfințitului Părinte Dr. Timotei Sevcicu, Arhiepiscopul Aradului, și să-mi exprim recunoștința pentru bunăvoința pe care mi-a arătat-o, permițându-mi să consult valoroasa Arhivă a Arhiepiscopiei, care mi-a oferit un bogat material documentar, fundament de bază al lucrării.

Mulțumiri și recunoștință aduc și Preasfințitului Părinte Episcop Dr. Emilian Crișanul, Episcop-vicar al Arhiepiscopiei Aradului, pentru suportul moral pe care mi l-a arătat încă de la venirea Sa în Eparhia Aradului, Părintelui Decan al Facultății de Teologie „Ilarion V. Felea” din Arad, Pr. Prof. Univ. Dr. Cristinel Ioja, precum și întregului corp profesoral, pentru susținere, ostenitorilor Centrului Eparhial din Arad, conducerii Serviciului Județean Arad al Arhivelor Naționale ale României, conducerii și angajaților Bibliotecii Județene „Alexandru D. Xenopol” Arad și Complexului Muzeal Județean Arad, precum și tuturor celor care m-au susținut și m-au încurajat să duc la bun sfârșit această lucrare.

Nu în ultimul rând aș dori să mulțumesc familiei mele dragi, soției, Emilia-Georgiana, celor trei copii, Horia, Tudor și Andrei, precum și mamei mele, Vioara-Ileana, pentru ajutor, înțelegere și sprijin.

CAPITOLUL I.

Episcopia Aradului până la Marea Unire

1. 1. Cei dintâi ierarhi din părțile Aradului

După așezarea ungarilor în Câmpia Panonică, alungați din nordul Mării Negre și înfrânți în incursiunile din apusul Europei, aceștia au încercat apropierea de bizantini, de la care au preluat creștinismul de rit răsăritean, prin botezul primit de ducele lor Gyula, în 953, la Constantinopol³⁵. Ulterior, însă, regele Ungariei Ștefan I a primit creștinismul de rit apusean, pe care l-a impus întregului său popor. Astfel, s-au pus bazele unui stat catolic „înființat de papa în scop de propagandă; atunci regalitatea ungurească a plecat către sud-estul Europei, nu numai în calitatea ei națională, ci în cea religioasă, catolică”³⁶. Pentru românii ortodocși din partea de vest a țării noastre a urmat o perioadă grea, confrunțați mereu cu presiunea de a părăsi credința ortodoxă și de a trece la catolicism. Cu toate acestea, românii, organizați în cnezate și voievodate, și-au păstrat dreptul de a se închina lui Dumnezeu în credința înaintașilor lor. Dacă au existat treceri la catolicism, acest lucru s-a datorat slăbiciunii unora dintre români, care, pentru a dobândi sau a-și păstra nobilitatea și anumite privilegii, îmbrățișau credința catolică. Este vremea când, după spusele lui Nicolae Iorga, „între nobili nu se socoteau numai ungurii, ci și toți aceia cari fuseseră români și cari trecând la catolicism, prin această schimbare religioasă, intraseră de-a dreptul în clasa dominantă, întocmai cum la Bizanț, orice armean, orice latin, orice musulman, chiar evreu, prin faptul că devenea ortodox, intra în aristocrația bizantină și putea chiar să pretindă la tronul din Constantinopol”³⁷. Acest lucru s-a întâmplat până în prima jumătate a secolului al XVI-lea, când unii din principii Transilvaniei au îmbrățișat calvinismul, iar locul prozelitismului catolic a fost luat de cel calvin.

După bătălia de la Mohács din anul 1526, Poarta Otomană a reușit să ocupe o mare parte din teritoriul pe care îl va deține ulterior Episcopia Aradului. Secolele al XVI-lea și al XVII-lea au adus cu ele evenimente ce vor schimba istoria Bisericii din Banat și din Crișana. În primul rând, amenințarea cea mai mare o constituia pătrunderea tot mai puternică a otomanilor în aceste teritorii și cuprinderea Serbiei în acest imperiu. Drept urmare, numeroase grupuri de sârbi, dar și alte popoare creștine din Balcani au emigrat în Banat și în Crișana. Fără îndoială, această migrație a dus la întărirea ortodoxiei, dar, în baza „privilegiilor” primite, noii veniți

³⁵ Ștefan METEȘ, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhiecezane Sibiu, 1936, p. IX.

³⁶ Nicolae IORGA, *Români și slavi, români și unguri*, București, Editura Institutului Sud-Est European, 1922, p. 44-47.

³⁷ Nicolae IORGA, *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I, București, Editura Saeculum I. O., 2009, p. 125-126.

au început să emită pretenții de acaparare a puținelor mănăstiri rămase și de a prelua conducerea bisericească.

Aflată sub jurisdicția canonică a Mitropoliei Transilvaniei, vechea eparhie arădeană și-a avut reședința, în funcție de împrejurările istorice, la Ineu, la Lipova sau la mănăstirea Hodoș-Bodrog. Este de remarcat faptul că aceasta era „episcopie românească de la începutul său, deoarece caracterul național al unei Biserici particulare nu-l determină originea sau naționalitatea ierarhilor după vremi, ci naționalitatea poporului din care se alcătuiește”³⁸. La fel, Biserica Rusă a fost condusă, la început, de episcopi greci, dar ea nu a devenit grecească, ci a rămas rusă, chiar dacă era condusă de ierarhi de alt neam.

După unii istorici maghiari, această „Episcopie a Ienopolei” a fost o eparhie sârbească, lucru neadevărat, însă și fără de temeii, „câci pe acelea vremi și până la jumătatea secolului al XVII-lea, în bisericile românești pretutindenea limba slavonă era limba liturgică și administrativă, iar în principatele române, la curtea domnitorilor era limbă diplomatică, și numai după așezarea coloniilor sârbești în Ungaria, sub conducerea patriarhului Arsenie al III-lea Cernoievs, la anul 1691, respective la 1695, s-a întemeiat și organizat ierarhia sârbească națională în Ungaria”³⁹. Faptul că slujirea liturgică era în limba sârbă nu justifică opinia potrivit căreia la Ineu era o episcopie sârbă, ci una românească, la fel ca și celelalte episcopii vechi din Transilvania.

Exercitându-și jurisdicția asupra comitatelor Arad și Zărand, vlădicii arădeni își aveau, așadar, reședința când la Ineu (Ienopolea), când la Lipova (Lippa), când la Mănăstirea Hodoș-Bodrog; în fapt, aceștia erau siliți de împrejurări să își mute reședința, în funcție de pericolul existent. Spre exemplificare, se amintește faptul că turcii ar fi omorât un episcop în Lipova pe la jumătatea secolului al XVI-lea⁴⁰. Este posibil ca aceasta să fie explicația pentru care existau două reședințe episcopale și uneori vlădicii se retrăgeau la Mănăstirea Hodoș-Bodrog⁴¹.

În registrele fiscale otomane ale orașului Lipova din anul 1554 este menționat, ca prim ierarh arădean cunoscut cu numele, un episcop pe nume **Nestor**. Despre acesta se spunea că a fost căsătorit; dar aceasta era împotriva canoanelor, știut fiind faptul că arhieriei ortodocși erau aleși din cinul monahal. Prin urmare, explicația ar putea fi și aceea că Nestor a fost preot în oraș și locuitor al episcopului titular pe o perioadă de timp, deci nicidecum episcop⁴².

Primul episcop amintit la Lipova este **Daniil**, care, în anul 1563, a cumpărat o casă în Lipova, fiind cunoscut drept „cel dintâi episcop din acel oraș”. Acest episcop s-a refugiat la Ineu după ocuparea Lipovei de către turci⁴³. În acea vreme,

³⁸ † Vasile MANGRA, „Episcopia Aradului...”, p. 93.

³⁹ † Vasile MANGRA, „Episcopia Aradului...”, p. 94.

⁴⁰ P. VESA, *Episcopia Aradului...*, p. 50.

⁴¹ T. ARDELEAN, *Lipova – scauna episcopal...*, p. 92.

⁴² Adrian MAGINA, „The city and the church. Religious life in Lipova, the 14th-16th centuries”, în Ulrich A. Wien (coord.), *Common Man. Society and Religion in the 16th century / Gemeiner Mann. Gesellschaft und Religion im 16.*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2021, p. 257.

⁴³ P. VESA, *Episcopia Aradului...*, p. 51.

cetatea Ienopolei se afla sub conducerea lui Gheorghe Brancovici sau „Brancovan”, care, potrivit istoriografului maghiar Márki Sándor, a fost „coborâtor dintr-o stirpe cu principii Brâncoveni din Țeara Românească”⁴⁴ sau, potrivit altei păreri, „o rudenie a despoților sârbi cu același nume”, care a primit titlul de comite al Ineului și domenii la Vilagoș (Șiria), Pâncota, Cenad și Arad, fiind îngropat în biserica ortodoxă din Șiria⁴⁵.

Spre sfârșitul secolului al XVI-lea, episcop al Ienopolei era **Matei**, din botez Moise, un descendent al lui Gheorghe Brancovici. Acesta a avut un fiu, pe nume Solomon, ce i-a urmat la scaunul episcopesc, primind numele de **Sava Brancovici**, pe care, în anul 1605, îl găsim la Ineu, iar în 1606 la Lipova, deoarece, printr-un șiretlic, la 7 aprilie 1606 a cucerit cetatea de la otomani și a dăruit-o principelui Ștefan Bosckay, care i-a oferit mai multe moșii la Bruznic, Rădmănești și Sâmbăteni, precum și satul Hodoș, pe care l-a dăruit apoi Mănăstirii Hodoș-Bodrog⁴⁶. După anul 1616, după ce Lipova a reintrat sub stăpânirea otomanilor, Sava s-a retras la Ineu, iar în anul 1627, a vândut moșiile primite lui Petru Raț Lipoveanul din Ineu, contra sumei de 350 de florini, cu condiția să poată fi răscumpărate fără judecată, dacă va restitui banii⁴⁷.

Următorul episcop al Ienopolei a fost **Longhin Brancovici**, care a călătorit în Rusia după ajutoare pe care le-a și primit din partea țarului. A fost unchiul viitorului mitropolit al Transilvaniei, Sava II Brancovici. Se pare că, după retragerea lui la Mănăstirea Comana, în scaunul vlădicesc de la Ineu n-a mai urmat niciun episcop. Această stare de fapt este confirmată și de preotul și istoricul Nicolae Tincu-Velea, care, în a sa *Istorie bisericească*, menționa că „nu avem date, dară se pare că după moartea lui Longhin nu a mai urmat nimeni în scaunul vlădicesc de la Ienopolea în carele timpuri de persecutare din partea mahomedanismului și a calvinismului”⁴⁸.

Tot pe la jumătatea secolului al XVI-lea, în Lipova păstorea episcopul **Sofronie**, „mitropolitul cetății Lipova și Giula”, avându-și reședința la Mănăstirea Hodoș-Bodrog. I-a urmat episcopul **Ștefan**, pe care îl întâlnim în vizită canonică în Bihor, întărindu-i pe românii de acolo în credința ortodoxă.

În toată această perioadă, episcopii de Ienopole și Lipova s-au aflat sub jurisdicția vechii Mitropolii a Ardealului cu reședința la Bălgrad (Alba Iulia), precum reiese din „diploma de datul 28 Decemvre 1656, prin carea principele Georgiu Rákóczy II confirmă alegerea de Metropolit a lui Sava II Brancovici, care apoi diplomă de confirmare, de carea vorbim, o parte însemnată, și anume din ea

⁴⁴ Sándor MÁRKI, *Aradvármegye monographiája*, vol. II, p. 239, apud. V. MANGRA, „Episcopia Aradului...”, p. 95.

⁴⁵ P. VESA, *Episcopia Aradului...*, p. 51.

⁴⁶ Gheorghe LIȚIU, *Episcopia Aradului – schiță istorică*, Arad, Tiparul Intreprinderilor Eparhiale Ortodoxe Române Diecezana, 1950, p. 14-15.

⁴⁷ Emilian MICU, „Material de documente istorice...”, p. 1-3.

⁴⁸ Nicolae TINCU-VELEA, *Istoria bisericească politico-națională a românilor de preste tot mai ales a celor ortodocși orientali din Austria și cu distincțiunea bănățenilor față de pretențiunile ierarhice și politice ale colonilor sârbești din Austria*, Sibiu, Tipografia Arhidiecezană, 1865, p. 118.

se vede că jurisdicțiunea Mitropoliei de Alba Iulia se estindea nu numai preste toată Transilvania, ci și asupra Bănatului și a părților din Ungaria propriu-disă, cari erau locuite de Români”⁴⁹. Deci atât Lipova, cât și Ienopolea se găseau sub ascultarea canonică a Mitropoliei Transilvaniei.

1. 2. Înființarea Episcopiei Aradului și teritoriul de jurisdicție al acesteia

La sfârșitul secolului al XVII-lea, conflictele armate dintre turci și austrieci au avut drept rezultat eliberarea părții de vest a Transilvaniei și a Ungariei de sub stăpânirea otomană, părțile bănățene rămânând și pe mai departe sub stăpânirea acestora. În cadrul ofensivei antiotomane, patriarhul Ipekului, Arsenie al III-lea Cernovici, a determinat pe sârbii ortodocși și alte popoare din Balcani să lupte împotriva otomanilor. Acesta a fost silit să părăsească Ipekul și să se refugieze în preajma Belgradului, peste Dunăre, din fața contraofensivei otomane, împăratul Leopold I al Austriei garantându-le unele privilegii, prin Diplomele din 1690, 1691 și 1695. Odată cu patriarhul Arsenie au trecut Dunărea – potrivit vechii istoriografii – aproximativ 40.000 de familii (după unii istorici, 50.000 sau chiar 70.000 de familii)⁵⁰. Aceste privilegii acordate pentru serviciile aduse habsburgilor contra otomanilor, prevedeau, printre altele, dreptul sârbilor ortodocși de a-și păstra vechiul calendar, acela de a-și alege singuri episcopii, de a zidi biserici și de a primi anumite posesii. Acestea se numeau „Privilegii ilirice” și constituiau pentru sârbi obținerea autonomiei în treburile lor bisericești, de aceste privilegii bucurându-se și românii, care vor fi sub ascultarea ierarhilor sârbi până în anul 1829. Începând cu anul 1690, în baza acestor privilegii, patriarhul Arsenie Cernovici a încercat să reorganizeze Biserica Ortodoxă Sârbă din cuprinsul monarhiei habsburgice, luând ființă Mitropolia de Carloviț, cu șapte episcopii sufragane, printre care și Timișoara-Ienopole, unde păstora episcopul Isaia Diacovici, un apropiat colaborator al patriarhului⁵¹.

Un aspect confuz este cel legat de identificarea Ienopolei, locul unde păstora episcopul Isaia Diacovici. Unii istorici identifică Ienopolea drept orașul Ineu de pe malul Crișului Alb, însă în Diploma leopoldină din 1690 se menționează jurisdicția pe care o avea patriarhul Arsenie, ca fiind „toată Grecia, Serbia, Bulgaria, Dalmația, Bosnia, Ienopolea, Herțegovina, ca și în Ungaria și Croația, unde sunt și cât timp vor fi credincioși de-ai noștri acolo”⁵². În această diplomă,

⁴⁹ Augustin HAMSEA, „Biserica română în luptă cu reformațiunea dela 1656-1691. Epoca Metropolitului Sava Brancovici și cele ce au urmat până la pacea de la Carloveți”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XX, 1896, nr. 8, p. 57.

⁵⁰ Aceste opinii sunt exagerate: în realitate au emigrat aproximativ 35.000-40.000 de persoane, nu de familii.

⁵¹ P. VESA, *Episcopia Aradului...*, p. 55.

⁵² I. D. SUCIU, R. CONSTANTINESCU, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului...*, vol. I, p. 151-152.

Ienopolea este amintită între Bosnia și Herțegovina, deci – logic – ea ar fi situată în afara țării noastre, probabil în părțile Podgoriței (Muntenegro); deci nu ar fi vorba de orașul actual Ineu (pe atunci numit și Boros-Jenő). Istoricul Ilarion Pușcariu, vicarul Arhiepiscopiei Sibiului, în opera sa intitulată *Metropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania*, susține faptul că, pe lângă Ienopolea zărăndeană, cu siguranță se mai afla, la sud de Dunăre, o așezare cu același nume. „Dar nici episcopia sau metropolia (cum zice Tincu-Velea) de la Ienopolea nu e limpezită, pentru că afară de Ienopolea acum Borosjenő, mai exista o Ienopolea în ținutul dintre Timișoara și Dunăre, preste care erau episcopi din Timișoara”⁵³. Mai mult decât atât, precum am afirmat mai sus, șirul episcopilor din Ienopolea zărăndeană (Boros-Jenő) se încheie cu Longhin Brancovici, unchiul viitorului mitropolit al Transilvaniei, Sava II Brancovici (1656-1680).

În privința episcopului Isaia Diacovici, acesta a avut posibilitatea de a-și alege scaunul episcopal, privilegiu pe care l-a obținut datorită ajutorului acordat patriarhului Arsenie al III-lea Cernovici în cadrul ofensivei antiotomane. Ar fi dorit să-și păstreze scaunul de la Timișoara-Ienopole, având sediul la Becicherecu Mare, dar nu a fost posibil acest lucru, deoarece prin Tratatul de pace de la Carloviț, din anul 1699, s-a hotărât ca Timișoara și Banatul să rămână sub administrația Porții Otomane, episcopul Isaia Diacovici îndreptându-și atenția, ca atare, spre Arad, unde exista și o comunitate ortodoxă sârbă. Constituirea Episcopiei Aradului nu suplimenta numărul celor șapte episcopii aparținătoare celei de Carloviț, ci lua locul celei desființate de la Oradea, al cărei episcop, Efrem Banianin, a îmbrățișat unirea cu Biserica Romei⁵⁴.

Momentul „nașterii” Episcopiei actuale a Aradului este asociat cu cumpărarea de către Isaia Diacovici a averii fostului căpitan împărătesc Atthomus, fapt confirmat de către autoritățile imperiale prin Diploma din 15 aprilie 1706. Potrivit lui Vasile Mangra, diploma, în original, se afla în „Biblioteca Seminarului din Arad”⁵⁵, de unde – ulterior – se pare că a dispărut. A fost publicată tot de Vasile Mangra, în *Biserica și Școala* din anul 1904, într-un articol intitulat *Material pentru istoria diecesei Aradului*, în limba latină⁵⁶. Ca episcop al Aradului, Isaia Diacovici a păstorit mai puțin de doi ani, fiind ales ca mitropolit al sârbilor și românilor ortodocși din întreg Imperiul Habsburgic, având sediul la Mănăstirea Cruședol, reședința Mitropoliei de Carloviț, până în anul 1717. Cu Isaia Diacovici, primul episcop propriu-zis al Aradului, începe pleiada de episcopi sârbi de până la anul 1829, când a fost ales primul episcop român.

După venirea episcopului Isaia Diacovici la Arad, era necesară o delimitare jurisdicțională a teritoriului episcopiei arădene. Astfel, prin decretul de confirmare din 30 iunie 1699, scris în limba latină, episcopul Isaia deținea următoarele titluri: „Isaiam Diakovich, Enopolitanum Episcopum ad visitanda Graeci Ritus Tempia, simul et Rasciana per Hungariam, notanter vero Comitatus Zarandiensem,

⁵³ I. PUȘCARIU, *Metropolia românilor ortodocși...*, p. 15 (nota 1).

⁵⁴ P. VESA, *Episcopia Aradului...*, p. 59.

⁵⁵ † Vasile MANGRA, „Episcopia Aradului...”, p. 96.

⁵⁶ † Vasile MANGRA, „Material pentru diecesa Aradului I...”, p. 114-115.

Aradiensem, Bekessiensem, Csanadiensem, Zevriensem et Csongradiensem, denum et per Croatiam, Rascian, Hertzegovinam, Dalmatiam, Podgoriam et Ienopoliam ubi eius Ritus Graeci, Rasciani et Valachi Status Ecclesiastici Religiosi et Saeculares homines haberentur”⁵⁷.

Această Diplomă, emisă de către Cancelaria împăratului Leopold I îi acorda acestuia jurisdicție asupra comitatelor Zărand, Arad, Bichiș, Cenad, Severin, Csongrad, precum și asupra Serbiei, Dalmației, Croației, Herțegovinei, Podgoriței și Ienopolei (cea din sudul Dunării), dar nu și peste românii ortodocși din Bihor, cu toate că Isaia ceruse aceasta și se pare că dorea să o ia și fără aprobare. Interesul ca Isaia să nu îi conducă pe credincioșii din Bihor era din partea catolicilor, care doreau să îi atragă la credința lor. Istoricul Ștefan Lupșa, în lucrarea sa *Istoria Eparhiei Aradului*, păstrată în manuscris dactilografiat în Biblioteca Arhiepiscopiei Aradului, menționează faptul că „împăratul părăsi curtoazia față de ortodocși și acceptă pe față politica de favorizare a prozelitismului catolic printre ei, încât pe românii bihoreni îi considera supuși episcopului catolic al Orăzii”⁵⁸. Cu toate acestea, se pare că jurisdicția asupra părților bihorene s-a manifestat încă înainte de venirea lui Isaia Diacovici la Arad, în 1706, pe când rezida la Becicherec, ca episcop al scaunului de Timișoara-Ienopolea, ea nefiind recunoscută de către autoritățile imperiale.

Astfel, jurisdicția Episcopiei Aradului, în momentul înființării ei, a fost din Ardeal până la Tisa și din Banat până în Bihor. „Geografia istorică a Eparhiei începe de la primele diplome de confirmare ale episcopului Isaia Diakovici, în care sunt menționate comitatele: Arad, Zărand, Bihor, Bichiș, Cenad, Ciongrad, Crasna, Szolnoc, Sătmăr și Maramureș. De la 1829 la 1865, teritoriul de jurisdicție este neschimbat. De la 1865, până la 1939, se adaugă și comitatele Timiș și Torontal. De la 1920 pierde Bihorul împreună cu județele spre nord, iar de la 1939 pierde și teritoriul de la sud de Mureș. De la 1950 câștigă regiunea Hunedoara”⁵⁹. Acest teritoriu destul de întins s-a numit Partium, zonă ce a aparținut administrativ de Ungaria, anterior constituind partea de vest a principatului Transilvaniei.

Dacă jurisdicția Episcopiei Aradului s-a manifestat permanent asupra Hălmagiului, cu oarecare întreruperi minore, jurisdicția asupra Bihorului era destul de neclară, precum am amintit mai sus, până la 1790, când s-a constituit un Consistoriu eparhial ortodox român la Oradea. Acest Consistoriu era supus, din punct de vedere canonic, Episcopiei Aradului, dar putea găsi singur rezolvare problemelor bisericești, disciplinare și celor ce priveau viața matrimonială. În această situație, Episcopia Aradului, împreună cu Consistoriul orădan, aveau „14 protopopiate cu 575 de parohii, din care 43,48% în cele șapte protopopiate ale

⁵⁷ Ștefan LUPȘA, „Suprimarea Mitropoliei Banatului în urma războiului turco-austriac din 1683-1699”, în *Mitropolia Banatului* (Timișoara), anul VIII, 1958, nr. 7-9, p. 190, n. 17.

⁵⁸ Ștefan LUPȘA, Gheorghe LIȚIU, *Istoria Eparhiei Aradului...*, vol. I, p. 152. Părerea celor doi istorici poate fi puțin exagerată, comitatele Timiș-Torontal având ierarhie proprie. De la anul 1949 a primit jurisdicție asupra județului Hunedoara, iar din 1950 asupra regiunii Hunedoara, până la 1968.

⁵⁹ Șt. LUPȘA, Gh. LIȚIU, *Istoria Eparhiei Aradului...*, vol. I, p. 15.

Consistoriului eparhial arădean (Arad, Chișineu-Criș, Zărand, Hălmagiu, Ineu, Buteni, Șiria, Vărădia de Mureș), iar 56,52% în protopopiatele Consistoriului de la Oradea (Oradea, Lunca, Peștiș, Pomezău, Beiuș, Meziad, Beliu)⁶⁰.

Înființarea Episcopiei Oradiei, în anul 1920, a schimbat configurația geografică a Episcopiei Aradului, rămânând 14 protopopiate, 7 la nord de Mureș, (Arad, Buteni, Chișineu-Criș, Hălmagiu, Radna, Ineu, Șiria) și 7 la sud de râul Mureș (Balinț, Belinț, Birchiș, Comloșul Bănățean, Lipova, Timișoara și Vinga). Episcopia Aradului și-a menținut jurisdicția asupra teritoriilor de la sud de Mureș până în anul 1939, când a fost reorganizată Episcopia Timișoarei, dorință mai veche a bănățenilor, ivită în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

1. 3. Episcopia Aradului sub episcopii sârbi (1706-1829)

După cum s-a amintit, primul ierarh al Aradului este socotit a fi episcopul **Isaia Diacovici (1706-1708)**, acesta fiind și cel care ar fi pus bazele Episcopiei actuale a Aradului. Despre personalitatea sa și despre contribuția pe care a avut-o la crearea Episcopiei de la Arad am amintit mai sus, rămânând în mentalul colectiv ca „un bărbatu vrednicu și învățatu, carele a fost înfrumusețatu de la poporu cu numire de înțeleptulu. Acesta a întreprinsu multe călătorii la Viena pe la curtea împărătească pentru întărirea drepturiloru Bisericii Ortodoxe în Regatulungariei”⁶¹. Aceasta era opinia urmașilor episcopului despre el, fiind numit de popor un om înțelept, care a reușit să câștige drepturi pentru Biserica sa, în urma călătoriilor întreprinse la Viena. După doi ani este numit mitropolit de Carloviț, primind jurisdicție asupra tuturor creștinilor ortodocși din Imperiul habsburgic. În această demnitate nu a rămas foarte mult timp, deoarece, după numai câteva luni a trecut la Domnul, fiind îngropat la Mănăstirea Cruședol.

Al doilea episcop al Aradului a fost **Ioanichie Martinovici (1710-1721)**. Acesta a întreprins mai multe vizite canonice în Bihor, fiind primit foarte bine de clerul și credincioșii ortodocși, însă aceasta a atras nemulțumirea clerului catolic, care a impus episcopului semnarea unei adeziuni de trecere la uniație, pe care episcopul n-a mai recunoscut-o ulterior. Semnarea actului de la Oradea s-a făcut prin constrângere, obținând în schimb dreptul de a hirotoni preoți și de a le da antimise. Actul a fost trimis împăratului, care i-a oferit drept răsplată episcopului jurisdicția asupra comitatelor Arad, Bichiș, Zărand și Bihor⁶².

În cartea preotului Ștefan Lupșa, intitulată *Mănăstiri românești din Transilvania și Ungaria*, apărută în 1936, în *Lista episcopilor și mitropoliților din Transilvania și Ungaria* (după Nicolae Iorga), în dreptul episcopului Ioanichie Martinovici al Aradului apare mențiunea că, în anul 1713, a trecut la uniți⁶³. O explicație plauzibilă ar fi că acea mărturisire de unire de la Oradea ar fi fost făcută

⁶⁰ P. VESA, *Episcopia Aradului...*, p. 64.

⁶¹ I. RUSU, „Cuvântare la Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul...”, p. 244.

⁶² P. VESA, *Episcopii Aradului...*, p. 25.

⁶³ Șt. METEȘ, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria...*, p. 295.

sub presiunea autorităților politice ale vremii, fiind dus la comandantul militar de la Oradea cu „vina” de a fi făcut vizite canonice în Bihor, dar, ulterior, după ce i-a fost cerută oficial o mărturisire de trecere la uniți nu a mai făcut-o. De aici reiese că mărturisirea de la Oradea a fost făcută din obligație, deci era formală, ulterior dezicându-se de ea. Ceea ce este cu adevărat important este faptul că, odată cu semnarea acestui act, i-a fost recunoscută oficial Episcopiei Aradului jurisdicția asupra părților bihorene.

După moartea episcopului Ioanichie Martinovici, a urmat la cârma Episcopiei Aradului **Sofronie Ravanicianin (1722-1726)**. Jurisdicția Episcopiei Aradului se întindea asupra părților arădene, asupra Bihorului și a Hălmagiului. Despre acest episcop se spune că a întreținut corespondența în limba română cu preoții și credincioșii din zona Hălmagiului și din Bihor, pentru a-i întări în credința lor ortodoxă și pentru a-i feri de prozelitismul catolic. De asemenea, a trimis Curții din Viena memorii împotriva uniației, alcătuite de preoții bihoreni⁶⁴.

Următorul episcop al Aradului a fost **Vichentie Ioanovici (1726-1731)**, având jurisdicție asupra Bihorului și a Hălmagiului. Înainte de a veni la Arad a fost „episcop al Temișvarului (Timișoarei) și al Lipovei și al altor districturi cari se cuvin”, timp în care a tipărit cartea sa intitulată *Învățăături creștinești despre șapte Taine*, în cadrul căreia amintea momente nefaste din cadrul vizitelor canonice din parohii, constatând „multe nespuse spurcăciuni și îngreuieri de suflete, celea ce și a le pomeni cu frică iaste – că s-au aflat bătrâni de optzeci de ani, care, de la nașterea sa, de ispovedanie și de duhovnic n-au știut, ci cât mai vârtos cu Sfintele Taine nu s-au cumenicat, bisearicile, lăcașuri dumnezeiești nu le-au văzut, fără decât când s-au întâmplat cuiva dintre aceștia a să căsători sau a să cununa”⁶⁵. Acesta se autointitula astfel: „Vichentie, cu mila lui Dumnezeu, Episcopu pravoslavnic Ioanopolei, Aradului, Hălmagiului a Orăziei celei mari și a Varmegii Aradului și a Bihăriei și a altora”⁶⁶.

Fiind bine informat despre ceea ce-l va aștepta în Bihor în timpul vizitelor canonice, a intervenit la Consiliul de Război din Imperiu, pentru a-și asigura pază militară. La Viena a avut prieteni în acest Consiliu, de pe vremea când a fost vicar mitropolitan la Carloviț. În tot acest timp, tensiunile dintre episcopul arădean și episcopul Csaky din Oradea se întăreau, însă împăratul i-a sfătuit pe cei doi să pună pace, ceea ce s-a și întâmplat în 1730, cu condiția ca episcopul să nu împiedice trecerea ortodocșilor la unire, putând face vizite canonice în Bihor și primind încuviințarea de a-și numi un vicar⁶⁷. În 1731, episcopul Vichentie Ioanovici a fost ales mitropolit la Carloviț.

⁶⁴ Mircea PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 2, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1981, p. 528.

⁶⁵ Ioan LUPAȘ, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Nagyszeben / Sibiiu, Editura și Tiparul Tipografiei arhidiecezane, 1918, p. 118, nota 2.

⁶⁶ Gheorghe CIUHANDU, „Vichentie Ioanovici, Episcopul Aradului (1726-1731) apoi Mitropolit”, în *Triumful Ortodoxiei la Arad*, Arad, Tiparul Tipografiei Diecezane, 1929, p. 223.

⁶⁷ Șt. LUPȘA, Gh. LIȚIU, *Istoria Eparhiei Aradului...*, vol. I, p. 265-266.

Urmașul lui Vichentie a fost **Isaia Antonovici (1731-1748)**. Și el s-a confruntat cu aceleași greutăți din partea episcopilor catolici de la Oradea care căutau, prin orice mijloace, să atragă preoții români la unire, oferindu-le bani și alte foloase materiale. Curtea de la Viena a ordonat o anchetă în 1757, în cadrul căreia s-a descoperit că „mulți preoți, cari la comisiunea regească s-au declarat pe sine ortodoxi, înainte de aceea se gerau de uniți neaoși și primeau angarii și postav pentru dolama preotească sau mundur, cum numiau pe acele vremi reverende și greca – superindumentul ei – de la episcopii latini, Forgacs (Pavel, vicarul catolic n. a.) și Nic. Csaky (episcopul catolic), așa au mărturisit satele Sead (Șiad), Maros (Mărăuș), Olcsa (Olcea), Tagado (Tăgădău); cei din Kis-laka (Chișlaca), au spus că de astea capătă încă de pe timpul episcopului Luzensky (1732-1734)”⁶⁸. Acest lucru dovedește cât de josnice erau metodele de a-i atrage pe românii ortodocși la uniție, oferindu-le aceste „daruri” încă de prin anul 1732. Preoții din acele locuri erau foarte săraci, „preoțimea română, mai vârtos cea dosită pe la cele sate mărginene, nu avea talar preotesc; (salariu – n.n.) cu o reverendă se sfințiau mai multe generațiuni ale unui întreg ținut”⁶⁹, ceea ce dovedește faptul că uniții îi ademeneau cu daruri, pentru a-i determina să-și părăsească credința lor. Mulți dintre preoții bihoreni au declarat că primesc unirea, însă, ulterior s-au lepădat de aceasta.

În anul 1739, după moartea episcopului de la Caransebeș, Eutimie Damianovici, episcopul Aradului cerea numirea sa în acest scaun, ceea ce s-a și întâmplat. A fost numit episcop al celor două eparhii, lucru care va dezavantaja lupta din Bihor pentru păstrarea Ortodoxiei, din cauza distanței pe care o avea de parcurs ierarhul între cele două eparhii. În 1743, a fost numit și în scaunul vacant al Episcopiei Timișoarei, ajungând să își extindă jurisdicția peste tot Banatul. În 1748, a fost ales mitropolit la Carloviț, dar pe drumul înspre Viena pentru a depune jurământul față de Imperiu trece la cele veșnice, fiind îngropat la Buda, în cimitirul „Taban”⁷⁰.

În locul lui Isaia Antonovici a fost ales **Pavel Nenadovici (1748-1749)**, care nu a stat decât un an la Arad, deoarece a fost numit în scaunul mitropolitan de la Carloviț, în locul antecesorului său de la Episcopia Aradului, episcopul Isaia Antonovici. Curtea de la Viena dorea desființarea Episcopiei Aradului, pe de o parte datorită lipsei de averi, dar motivul adevărat era că episcopul Aradului era un „stâlp al Ortodoxiei” în părțile Bihorului și ale Hălmagiului, unde prozelitismul catolic era în floare. Alături de episcopul Nenadovici, în această luptă era angrenat și vicarul de la Carloviț, ce se semna Sinesie sau Simion-Sinesie, cel care a devenit, ulterior, episcop al Aradului⁷¹. Acest lucru dorit de imperiali nu s-a întâmplat, datorită, în primul rând, intervențiilor episcopului Pavel Nenadovici al Aradului la

⁶⁸ Ștefan POP [Gruia = pseudonim], „Din trecutul Bisericii Române bihorene”, în *Revista Teologică* (Sibiu), anul I, 1907, nr. 6, p. 226.

⁶⁹ Șt. POP, „Din trecutul Bisericii Române bihorene...”, p. 227.

⁷⁰ Până în anul 1873 au fost două orașe situate pe un mal și pe celălalt al Dunării. Ele s-au unit în 1873, la 20 noiembrie, formându-se orașul Budapesta, capitala Ungariei.

⁷¹ Șt. LUPȘA, Gh. LIȚIU, *Istoria Eparhiei Aradului...*, vol. I, p. 356.

Curtea imperială, dar și datorită jalbelor pe care bihoreni, în special cei din cartierul Velența din Oradea, le-au făcut la Viena. În ceea ce privește jurisdicția asupra teritoriilor hălmăgene, ele vor rămâne în cadrul Episcopiei arădene, „însă pe viitor episcopilor de la Arad nu li se va mai acorda dreptul de a vizita în persoană Hălmaგიul”⁷².

Unul dintre cei mai vrednici episcopi pe care i-a avut Aradul a fost **Sinesie Jivanovici (1751-1768)**, fost vicar al Mitropoliei de Carloviț, pe vremea mitropolitului Arsenie al IV-lea Ioanovici Șacabent, fiind cel care a decis biruința Ortodoxiei în Bihor. Cunoștea, pe lângă limbile sârbă și română, și greaca, latina, germana, franceza și maghiara. Date biografice despre episcopul Sinesie se regăsesc în manuscrisul *Istoria Eparhiei Aradului*, volumul I, monografie întocmită de Ștefan Lupșa și Gheorghe Lițiu, doi preoți vrednici, pasionați de istoria bisericească din vestul țării, într-o notă scrisă de mână, la pagina 384, comunicată de protopopul ortodox sârb din Arad, Ostoici Dragutin, unde se menționează următoarele: „Jivanovici Sinesie (1711-1768), de naștere din Sânanđrei (lângă Buda). Cariera bisericească și-a început-o ca vicar al patriarhului Arsenie al IV-lea Șacabent, după aceea a devenit exarh și stareț al mănăstirilor din Frușka Gora, iar în 1749 e avansat ca stareț al mănăstirii Racovaț. În 1751 s-a sfințit ca episcop al Aradului. A dus o luptă aprigă cu uniații în eparhia Orăzii și a Aradului. Pe timpul lui s-a ridicat rezidenția eparhială și Mănăstirea Sfântul Simeon, în Arad-Gai. S-a ocupat și cu scrisul bisericesc. În 1761 a tipărit, la Râmnic, *Pravila sfinților sârbi*, retipărită la Moscova în 1765”⁷³.

În acele timpuri, asaltul catolicismului asupra credincioșilor ortodocși din eparhia Aradului a fost colosal, mai ales asupra părților bihorene și hălmăgene. Lupta episcopului Sinesie pentru jurisdicția asupra Bihorului și păstrarea credinței ortodoxe era foarte grea, însă acesta a adunat scrisori de adeziune ale preoților bihoreni, în care ei manifestau deplină ascultare față de episcopul din Arad, pe care le-a trimis Curții imperiale din Viena, ce i-a eliberat un permis, care-i dădea posibilitatea de a vizita Bihorul. Astfel, în 27 iulie 1752, Imperiul Habsburgic a publicat un ordin prin care poporul neunit (ortodox) să nu mai fie silit să-și lepede credința și să treacă la unire. Tot în acest sens, Maria Tereza a dat un decret, la 1 octombrie 1752, care prevedea „ca iliricescul norod sârbesc și românesc din Ungaria și Banatul Temișvării și din granița militară să poată serba și lucra după bătrânul călindariu al Răsăritei Biserici a legii grecești, ținând numai patru praznice râmlenești (catolice – n.n.), întâia zi de Înviere, Pogorârea Sfântului Duh, Nașterea lui Hristos și trupul lui Hristos sau azimei cum au sucuit (obișnuit – n.n.), iar în celelalte praznice râmlenești numai de la optule până la al unsprezecelea ceas, toate neguțătoarești meșteșugitelor dughene a să închide și întru acele vremi întru dânselne nice un fel carii-s cu băutură sau cu toială (gălăgie – n.n.) meșteșug a nu lucra”⁷⁴. Aceste înlesniri au fost acordate pentru a stopa emigrarea masivă a militarilor sârbi din Câmpia Aradului spre Ucraina, unde au întemeiat 31 de localități, toate fiind

⁷² Șt. LUPȘA, Gh. LIȚIU, *Istoria Eparhiei Aradului...*, vol. I, p. 366, 371.

⁷³ Șt. LUPȘA, Gh. LIȚIU, *Istoria Eparhiei Aradului...*, vol. I, p. 384.

⁷⁴ Șt. LUPȘA, Gh. LIȚIU, *Istoria Eparhiei Aradului...*, vol. II, fasc. 1, p. 16.

denumite după așezările de unde au plecat, Pecica, Semlac, Nădlac, Vârșet, Panciova, Păuliș, Mândruloc etc.

În privința Hălmagiului, episcopului i-a fost interzis de a face vizite canonice în zonă, având însă dreptul de a încasa „veniturile vlădicești din ținut”. În tot acest timp, abuzurile uniților față de ortodocși se intensificau. Preoții și credincioșii de acolo au înaintat scrisori de protest față de această situație, ele fiind trimise la Viena. Văzând situația creată și auzind despre abuzurile pe care le săvârșeau uniții, Curtea imperială a deschis o anchetă, ce a constatat că doar 3 preoți și 4 iobagi s-au declarat uniți. Decretul imperial din 7 septembrie 1754 a oferit episcopului posibilitatea de a face vizite canonice în această zonă, această situație reprezentând o victorie uriașă asupra prozelitismului unit⁷⁵.

Episcopul Sinesie Jivanovici a făcut numeroase vizite canonice în întreaga eparhie, însă cele mai grele momente le-a trăit în Bihor, unde catolicii doreau sub orice formă să-i atragă la uniție pe românii ortodocși. Cele mai însemnate momente în care episcopul și-a vizitat credincioșii au fost cele din 1754-1755, în cadrul protopopiatelor arădene și cele din 1759, în protopopiatele bihorene. În urma vizitei din cele opt protopopiate arădene, episcopul a întocmit o conscripție ce arăta numărul parohiilor, al bisericilor (hramul, din ce au fost făcute, starea lor), al filiilor și al preoților. Acest document era semnat de Sinesie Jivanovici, fiind datat la 6 aprilie 1755. În cadrul vizitelor au fost cercetate opt protopopiate arădene: Șiria, Zărand, Vărădia, Hălmagiu, Buteni, Pecica, Nădlac și Arad, fiind menționate un număr de 164 de biserici și 220 preoți. În orașul Arad, unde era și reședința episcopului, erau trei biserici, Capela de la reședința episcopală având hramul „Bunavestire”, Catedrala, zidită cu treizeci de ani înainte, cu hramul „Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul” (ea a fost dărâmată, iar în locul ei s-a ridicat actualul Liceu „Moise Nicoară”) și Biserica sârbească, ce a fost edificată înainte cu 40 de ani de această conscripție, cu hramul „Sfinții Apostoli Petru și Pavel”⁷⁶.

În anul 1759 episcopul Aradului a făcut vizite canonice în părțile bihorene, având acordul împărătesei Maria Tereza, însă cu oarecare condiții și anume ca episcopul să fie însoțit de un „solgăbirău”⁷⁷, să nu viziteze decât anumite sate care erau majoritar ortodoxe, să nu dezavantajeze prin discurs uniția și să nu primească de la oameni scrisori care conțin plângeri. În cadrul acestor vizite canonice, episcopul a fost însoțit de secretarul său, de protopopul Șiriei, Teodor Popovici, care era paroh în Galșa, și de un alt preot, al cărui nume nu se cunoaște. Aceștia au fost primiți cu mare bucurie de credincioșii români, care le ofereau daruri în bani și în natură, cu care s-a început construcția reședinței de vară de la Mănăstirea Arad-Gai.

Una dintre preocupările majore ale episcopilor Aradului a fost păstrarea rânduiei în Biserică atât în rândul slujitorilor, cât și în rândul credincioșilor. Pedepsele pe care le primeau clericii care nu respectau canoanele erau foarte aspre,

⁷⁵ P. VESA, *Episcopii Aradului...*, p. 49-50.

⁷⁶ Silviu DRAGOMIR, „Statistici sârbești din dieceza Caransebeșului și a Aradului în veacul XVIII”, în *Foaia Diecezană* (Caransebeș), anul XXIII, 1908, nr. 51-52; anul XXIV, 1909, nr. 6, 9, 10.

⁷⁷ Funcționar din fosta administrație austro-ungară, ulterior, pretor sau primpretor.

fiind menite să devină pildă vie păstoriților lor. Privitor la disciplina clerului, se știe despre Sinesie Jivanovici că era preocupat de acest lucru. Preotul Teodor Popovici din Comlăuș, care s-a recăsătorit a doua oară fără a cere dispensă, a fost închis și a fost trimis disciplinar la Mănăstirea Hodoș-Bodrog. Preotul Pascu din Neagra a fost oprit de la cele sfinte, iar preoții Ianoș din Roșia Nouă și Adam din Bârsa n-au mai primit dreptul de a sluji, tot datorită abaterilor canonice. În 1753, doi preoți din apropiere de Sântana au fost momiți de călugării piariști de acolo să treacă la uniție. Aflând episcopul despre aceasta, a prins pe unul dintre ei, l-a închis în temnița de la reședință, iar duminica următoare l-a dus la catedrală și l-a răspopit, tăindu-i părul și barba. Tot în același an, a venit în Curtici un preot unit din Ardeal, care a început să catehizeze pe ortodocșii din localitate. Aflând episcopul despre aceasta, l-a prins și l-a întemnițat, de unde l-a eliberat în schimbul promisiunii că o să treacă la Ortodoxie, punându-l să semneze o declarație în acest sens⁷⁸.

În 1768, la 14 martie, episcopul Sinesie Jivanovici a părăsit această lume, fiind înmormântat în fața Sfântului Altar la Mănăstirea Gai, pe care a ctitorit-o. În testamentul său, datat 12 ianuarie 1768, episcopul îi scria mitropolitului de la Carloviț, Pavel Nenadovici, „să fie cu ochii deschiși asupra Eparhiei Aradului, mai ales peste ținutul Orăzii și al Hălmagiului și să poarte de grijă, ca creștinii pravoslavnici și credincioșii acestei eparhii să nu se clatine”⁷⁹. Aceasta arată cât de mult a iubit Ortodoxia și pe credincioșii rânduiți lui spre a-i păstori. Biograful său, un ieromonah sârb, l-a caracterizat pe episcopul Sinesie Jivanovici „ca cel mai respectat și mai plin de vrednicii între ierarhii veacului al XVIII-lea”⁸⁰.

Timp de peste un deceniu, Episcopia Aradului a fost păstorită de un ierarh erudit, **Pahomie Cnejevici (1770-1783)**. Acesta a întâmpinat aceleași greutăți pe care le-au avut și predecesorii săi în ceea ce privește menținerea jurisdicției Episcopiei Aradului asupra Bihorului și a Hălmagiului. În părțile Hălmagiului erau interzise vizitele pastorale ale episcopului de la Arad, acest fapt producând nemulțumiri în rândul credincioșilor de acolo, care i-au adresat mai multe petiții episcopului de la Arad, în cadrul cărora își exprimau nemulțumirile, acesta înaintându-le mai departe, mitropolitului de la Carloviț. Eforturile acestora n-au rămas nerăsplătite, astfel, din anul 1777, districtul Hălmagiului a reintrat sub jurisdicția Episcopiei Aradului, aceasta menținându-se în mod neîntrerupt până astăzi⁸¹.

În anii în care a păstorit Pahomie Cnejevici, prozelitismul unionist a atins cote maxime. Ortodoxia din Bihor a fost lăsată sub supravegherea protopopului Ioan Miatovici din cartierul Velența din Oradea. Din cauza lăcomiei, acesta s-a lăsat atras de promisiunile vicarului unit Meletie Kovács, care i-a promis anumite favoruri, în schimbul propagandei pentru unire. Aflând episcopul despre aceasta, l-a întemnițat în închisoarea de la Consistoriul eparhial, ca la sărbătoarea Paștilor,

⁷⁸ P. VESA, *Eparhia Aradului în timpul episcopului Sinesie Jivanovici...*, p. 86-87.

⁷⁹ Șt. LUPȘA, Gh. LIȚIU, *Istoria Eparhiei Aradului...*, vol. II, f. 3, p. 213.

⁸⁰ P. VESA, *Eparhia Aradului în timpul episcopului Sinesie Jivanovici...*, p. 179.

⁸¹ P. VESA, *Episcopii Aradului...*, p. 67.

din 1777, să-l caterisească. În locul lui Miatovici a fost numit arhimandritul Ghenadie Totovici, colaborator de încredere al episcopului Pahomie. Acesta a rămas la Oradea în această funcție numai până în anul 1783, care a fost și anul morții episcopului. Deoarece a fost pârlat Curții din Viena că se împotrivesc unirii, a fost transferat din Bihor, conducerea bisericească fiind încredințată unui protopop⁸². În 1783, episcopul Pahomie Cnejevici a trecut la cele veșnice, întreaga sa avere revenind Episcopiei Aradului.

Conducerea Episcopiei Aradului a fost încredințată arhimandritului Pavel Avacumovici pentru scurt timp, până la venirea episcopului **Petru Petrovici (1783-1786)**. Instalarea episcopului a avut loc abia în 1784, la 1 mai, la ceremonie fiind invitat și episcopul unit al Oradiei, Moise Dragoș, care n-a răspuns invitației, deoarece episcopul Petrovici a fost cel care a pus piatra de temelie a Bisericii cu lună din Oradea, deși episcopul unit s-a opus⁸³. Perioada în care a păstorit episcopul Petru Petrovici a fost una foarte grea, deoarece la 2 martie 1777 a fost înființată Episcopia unită de la Oradea, sub conducerea lui Moise Dragoș⁸⁴ și au izbucnit răscoale țărănești îndreptate împotriva abuzurilor moșierilor, care prevesteau răscoala din 1784, condusă de Horea, Cloșca și Crișan. În anul 1782, vicecomitele Aradului a fost prins de răsculați și ținut prizonier la Dumbrăvița. Episcopul Aradului s-a remarcat prin grija față de păstoriții săi, contribuind la eliberarea lui Forray, înaintând un raport către Camera aulică în care solicita ca aceasta să intervină la împărat în favoarea răsculaților și un alt raport către împăratul Iosif al II-lea, în care relatează despre misiunea lui la Dumbrăvița. În urma acestor rapoarte, împăratul a acordat grațierea tuturor iobagilor răzvrățiți⁸⁵. Episcopul a mai intervenit la Viena și pentru eliberarea unor preoți și protopopi din zona Sebișului și a Beliiului, care au participat activ la răscoala din 1784.

A fost un ierarh de neam sârb, dar a manifestat multă iubire față de credincioșii săi români, luând poziție față de represiunile nobililor, dar și împotriva prozelitismului uniatic. A păstorit Eparhia Aradului până în 1786, când a fost transferat la Timișoara, conducerea Episcopiei fiind încredințată temporar egumenului Mănăstirii Hodoș-Bodrog, Teodosie Ioanovici, care era român. Dacă n-ar fi intervenit Mitropolitul de la Carloviț, ca să impună tot un episcop de neam sârb la Arad, acesta ar fi fost momentul în care ar fi venit primul episcop român într-o episcopie majoritar românească.

Ultimul episcop sârb al Aradului a fost **Pavel Avacumovici (1786-1815)**, fost egumen la Mănăstirea Bezdin și episcop la Pacraț. Un moment important petrecut sub păstoria episcopului Avacumovici a fost convocarea „Marelui sobor

⁸² P. VESA, *Episcopii Aradului...*, p. 68-70.

⁸³ N. IORGA, *Români și slavi, români și unguri...*, p. 43; A se vedea și Gh. LIȚIU, „Istoria Eparhiei Aradului...”, p. 22.

⁸⁴ Eduard I. GĂVĂNESCU, „De la episcopul Pahomie Cnejevici la episcopul Petru Petrovici – Câteva informații”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LXI, 1937, nr. 1, p. 12.

⁸⁵ Ed. I. GĂVĂNESCU, „În preajma răscoalei lui Horia – un raport inedit al episcopului Petru Petrovici”, în *Revista Istorică* (București), anul XXIV, 1938, nr. 7-9, p. 253-258. Aici se găsește raportul complet al episcopului Petru Petrovici, adresat împăratului, în limba latină.

(Congres) al românilor ortodocși de la Timișoara” în 21 august/1 septembrie 1790. În cadrul acestuia, s-au discutat probleme de ordin economic, ivite în cadrul eparhiilor și mănăstirilor, dar și probleme canonice, în ceea ce privește disciplina clerului și a căsătoriilor mixte. Aici a fost pusă pentru prima dată problema separației ierarhice dintre români și sârbi, idee ce se va materializa peste câteva decenii. Tot în cadrul Congresului de la Timișoara s-a hotărât ca, acolo unde sunt comunități românești, învățământul să se facă în limba maternă, iar drepturile preoților ortodocși să fie aceleași cu ale romano-catolicilor⁸⁶. În cadrul acestui Congres s-a propus Comisiei aulice înființarea unui vicariat la Oradea, care să fie supus din punct de vedere canonic episcopului arădean. Împăratul Leopold a dispus înființarea acestuia în 1792, însă el nu a fost înființat decât în anul 1793. „Congresul național din Timișoara în două cauze și-a mai adus aminte de Români, odată, prin decretarea înființării Consistoriului din Oradea, pus sub jurisdicțiunea episcopului din Arad; apoi decretarea unei tipografii naționale, pentru tipărirea de cărți slaveno-serbesci și românești care din urmă decretare a ramas literă mortă”⁸⁷. Acest Consistoriu a funcționat până în anul 1920, când s-a înființat Episcopia de la Oradea, sub păstoria episcopului Roman Ciorogariu.

În anul 1792, a început războiul între Franța revoluționară și Imperiul Habsburgic. Episcopul Aradului n-a stat deoparte, acordând ajutoare Imperiului pentru cheltuieli de război, desfășurând și o campanie de mobilizare a tinerilor în cadrul armatei. Dimitrie Țichindeal, viitorul profesor al Preparandiei din Arad, a fost încadrat pe post de preot militar. Drept recunoștință pentru jertfele aduse, a fost aprobată înființarea Preparandiei, în anul 1812, la Arad, unde au activat renumiți profesori, dintre care îi amintim pe Dimitrie Țichindeal, pe Constantin Diaconovici-Loga, pe Iosif Iorgovici și alții. În cadrul ceremoniei de deschidere, episcopul Aradului a săvârșit Sfânta Liturghie la Catedrala din Arad, arătând folosul pe care îl va avea această școală în rândul poporului român⁸⁸.

Episcopul Pavel Avacumovici săvârșise mai multe nedreptăți în ceea ce privește administrarea Eparhiei, dar era cunoscută opoziția acestuia față de drepturile românilor în ceea ce privește progresul național și cultural. Moise Nicoară, în „Memoriul-recurs” din 1816, îl acuza pe acesta, printre altele, de „simonie” (vinderea harului pe bani), hirotonirea „preoților lipsiți de inteligență” și imorali, contra unor sume de bani. Episcopul a contribuit la publicarea cărții *Oglinda, arătată omului înțelept* a preotului Nicolae Horga-Popovici de la Seleuș, „unul dintre cei mai distinși moralicește și intelectualicește preoți”, dar l-a defavorizat pe acesta, în momentul în care a dorit să candideze pe postul de protopop al Butenilor, numindu-l pe altul, care i-a dat suma de 14.000 de florini. A mai fost acuzat că a distrus Mănăstirea Arad-Gai, care era reședință episcopală, înstrăinând obiectele de cult și clopotele Mănăstirii. La slujbele din Catedrală nu s-a mai permis citirea și cântarea în limba română. Un elev preparand a fost palmuit pentru că a zis „Mărire Tatălui...”, în loc de „Slavă...”. De asemenea, la

⁸⁶ P. VESA, *Episcopia Aradului între 1786-1830...*, p. 31.

⁸⁷ I. PUȘCARIU, *Metropolia românilor ortodocși...*, p. 39.

⁸⁸ T. BOTIȘ, *Istoria Școalei Normale...*, p. 23, 25.

înmormântarea episcopului Pavel Avacumovici, fiind de față mulți preoți din Arad, nu li s-a permis elevilor preparanți să cânte românește, amenințându-i că vor fi eliminați⁸⁹.

Ierarhia sârbească, exploatând privilegiile acordate, dorea deznaționalizarea românilor și asimilarea lor. În acest sens, mitropolitul de Carloviț, Ștefan Stratimitovici (1790-1831) a căutat subjugarea românilor ortodocși. „Archiepiscopul și mitropolitul Stratimirovici a guvernat Biserica Ortodoxă, ani 36, punându-și toate silințele pentru slavisarea Romanilor. Din a lui epocă datează cele mai multe nume familiare slavizate la Români, ales la cei din Banat. Chiar și prin cercurile se demandase, ca tuturor școlarilor români să li se adauge câte un „vici” la numele familiar”⁹⁰. Tot acesta a afirmat de mai multe ori că „nimic nu-i mai urât, decât limba română”⁹¹, arătând prin această afirmație disprețul față de românii ortodocși, supuși Mitropoliei de Carloviț. Toate aceste lucruri n-au făcut decât să accentueze dorința legitimă a românilor de a fi păstoriți de episcopi de un neam cu ei și de a reînființa Mitropolia Transilvaniei.

Într-un articol din anul 1870, publicat în revista *Albina* de la Pesta, era zugrăvită atitudinea episcopului atât față de credincioșii săi, cât mai ales față de preoții români: „Episcopulu Avacumoviciu presida la mesa consistoriului cu corbaci (baston pentru bătaie – n.n.) în mână și de loviturile lui nu erau scutiți nici înșiși protopresviterii”⁹². Această teroare instituită de episcop și de acoliții săi avea rolul de a-i intimida pe români, simțind parcă dorința românilor de dezrobire religioasă. Spre sfârșitul vieții episcopul s-a îmbolnăvit, conducerea Eparhiei fiind încredințată arhimandritului Moise Manuilovici de la Bodrog, care și el a săvârșit nenumărate abuzuri împotriva românilor ortodocși. Ultimul episcop sârb de la Arad a trecut la cele veșnice la data de 13 august 1815.

1. 4. Lupta pentru dobândirea unui episcopat românesc

Abuzurile ierarhiei sârbești i-au determinat pe români să lupte pentru alegerea unui episcop din neamul lor. La început, odată cu venirea sârbilor în aceste părți, pe la sfârșitul veacului al XVII-lea, ierarhia și-a protejat păstoriții, privilegiile primite din partea Imperiului extinzându-se și în favoarea românilor, dar, pe parcurs, aceasta a devenit asupritoarea neamului românesc, interzicându-le limba română în biserici și în școli, promovând pentru preoție oameni imorali și slab pregătiți. Nemulțumirile adunate de români au ajuns la limită, Preparandia, înființată în 1812, fiind centrul acestei lupte pentru dezrobirea bisericească de sub

⁸⁹ Damaschin IOANOVICI, „Câteva momente din lupta pentru episcop românesc la Arad”, în *Revista Teologică* (Sibiu), anul X, 1916, nr. 13-20, p. 250-255.

⁹⁰ I. PUȘCARIU, *Mitropolia românilor ortodocși...*, p. 37.

⁹¹ T. BOTIȘ, „Pagini din istoria desrobirii”, în *Triumful Ortodoxiei la Arad*, Arad, Tiparul Tipografiei Diecezane, 1929, p. 163.

⁹² „Foișiora – Ierarhia și națiunea Română în suferințele ei seculare și Martirul lui Moise Nicoră”, în *Albina* (Pesta), anul V, 6/18 Decembrie 1870, nr. 108, p. 4.

sârbi și de afirmare națională. Profesorii acestei școli, avându-l în frunte pe Dimitrie Țichindeal, au fost cei care au ajutat la înfăptuirea acestui ideal al românilor, alături de „eroul și martirul Moise Nicoară”, începând cu anul 1815, după moartea episcopului Pavel Avacumovici, solicitând împăratului ca „episcopul lor să fie cu sângele și cu inima de român”. Abia în anul 1829, după multe tergiversări, la Arad a fost numit primul episcop român, în persoana lui Nestor Ioanovici⁹³. Astfel se încheie, în cadrul Episcopiei Aradului, perioada episcopilor sârbi, în număr de zece, începând cu Isaia Diacovici, cel care a și contribuit la înființarea acesteia.

Dacă episcopii Aradului fuseseră sârbi, majoritatea covârșitoare a credincioșilor o constituiau însă românii. În pofida acestei evidențe, în cadrul mănăstirilor erau numiți egumeni sârbi, dintre protopopi erau numiți cei de etnie sârbă, numele preoților români erau sârbizate, candidaților români la preoție li se cereau anumite sume de bani. Aceste abuzuri i-au determinat pe românii din Arad, din Banat și din Crișana să solicite episcopi din neamul lor. Ultimul episcop sârb al Aradului, Pavel Avacumovici, era informat, în 1792, că preoții și credincioșii Eparhiei Aradului erau nemulțumiți de atitudinea nobililor maghiari și de ierarhia bisericească: „m-a înștiințat că s-ar fi ridicat unii, mai cu seamă în Banat, care năzuiesc să asmută norodul românesc asupra națiunii maghiare și a episcopilor de credința lor, trimițând din loc în loc scrieri atâtaoare preoților”⁹⁴.

În anul 1812, a fost înființată Preparandia din Arad. Primii dintre profesorii acestei instituții de învățământ au fost cei care au aspirat la crearea unei Biserici naționale, care să aibă în frunte episcopi români, dorind să se separe de Mitropolia de la Carloviț. Cel mai de seamă dintre inițiatorii acestui proiect a fost **Dimitrie Țichindeal**, paroh în Becicherecu Mic, apoi profesor la Institutul Pedagogic, alături de alți profesori emeriți, **Constantin Diaconovici-Loga**, **Iosif Iorgovici** și alții. Aceștia au înaintat Curții din Viena și Mitropoliei din Carloviț mai multe memorii ce vizau drepturi pentru românii din Eparhia Aradului, de a avea episcop „negreșit om din neamul lor, cu sângele și cu inima română”. Cea mai importantă petiție înaintată împăratului Francisc I, scrisă în limba latină, se intitula *Supplex Libellus Valachorum Diecensis Aradiensis Francisco I Imperatori Collatio mense Iuli, 1814*, iar în limba română *Instanția clerului și poporului românesc din diecesa Aradului, dată imperatului Franciscu I a. 1814*, publicată de Vasile Mangra în periodicul *Biserica și Școala*⁹⁵. În această petiție se solicita ca, alături de Arad, și în celelalte două eparhii, la Timișoara și Vârșet să fie aleși episcopi români, bazându-se pe datele unui recensământ din 1769, realizat de „Clari Grofulu

⁹³ T. BOTIȘ, „Cuvântarea P. C. Sale Părintelui Dr. Teodor Botiș, Rectorul Academiei Teologice din Arad, rostită în data de 26 octombrie 1929 la Serviciul divin oficiat în Paraclisul fostei reședințe episcopoești din Arad-Gaiu”, în *Triumful Ortodoxiei la Arad*, Arad, Tiparul Tipografiei Diecezane, 1929, p. 57-58.

⁹⁴ I. D. SUCIU, R. CONSTANTINESCU, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului...*, vol. I, p. 485.

⁹⁵ † Vasile MANGRA, „Instanția clerului și poporului românesc din Diecesa Aradului, dată imperatului Franciscu I, a. 1814”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul II, 1878, nr. 27, p. 211-213 și nr. 28, p. 220-221.

și Presidentulu Banatului” (Groful și conducătorul Banatului – n.n.), din care reieșea că, din totalul de 450.000 de suflete, nici 80.000 nu sunt sârbi, români fiind peste 300.000. De asemenea, după *Declaratoriul* din 1777, în Episcopia Aradului cu 14 protopopiate, cu 480 de parohii matere și 126 de filii, trăiau în majoritate români, doar în trei localități sunt și sârbi alături de români, deci erau comune mixte. În Episcopia Timișoarei erau zece protopopiate („protopresbiteraturi”), cu 287 de parohii, un singur protopopiat, cel al Chichindei, era alcătuit doar din sârbi, iar din protopopiatele Cenad și Becicherecu Mare, 40 de comune erau mixte. În Episcopia Vârșetului erau 6 protopopiate, cu 239 de parohii și 19 filii, aproape toate comunitățile fiind mixte. Așa arăta raportul populației în acele vremuri, fiind pe deplin justificate doleanțele românilor. Semnatarii acestei petiții erau „Totu clerulu și poporulu românescu”⁹⁶.

Prin acțiunile sale, Dimitrie Țichindeal a deranjat foarte tare ierarhia de la Carloviț și, acuzat fiind de mai multe fapte imorale, neadevărate, a fost destituit din cadrul Preparandiei și trimis în parohia Becicherecu Mic. După moartea episcopului Avacumovici în 1815, sfătuit de episcopul unit de la Oradea, Samuil Vulcan, care avea și el interes să numească în scaunul vacant de la Arad un episcop român, slab și obedient, pentru a-l putea controla și astfel să-i determine pe români să treacă la unire, Dimitrie Țichindeal a înaintat un alt memoriu Curții imperiale, în care se solicita episcop român.

După destituirea de la Preparandie, Dimitrie Țichindeal l-a propus pe **Moise Nicoară** de a fi continuatorul luptei românilor pentru alegerea unui episcop din neamul lor. Acesta era originar din Giula (localitate situată astăzi în Ungaria), având o aleasă pregătire intelectuală, cunoscând mai multe limbi. Îndată după moartea lui Avacumovici, Moise Nicoară a fost ales de către preoții și intelectuali români din Arad, să-i reprezinte la împărat, având aceleași doleanțe. Au fost înaintate petițiile precedente și s-au prezentat împăratului noi memorii, dar fără niciun rezultat. În cele din urmă, văzând că de la Viena nu primește un răspuns favorabil, s-a întors acasă. Între timp, la Arad, Iosif Putnic a fost numit administrator al Eparhiei în locul defunctului episcop. El i-a determinat pe preoții români să trimită o petiție către împărat, în care să scrie că nu-l recunosc pe Moise Nicoară drept reprezentantul lor. Părăsit și trădat de cei cărora le reprezenta interesele, Moise Nicoară a împărțit aceeași soartă ca Dimitrie Țichindeal, fiind discreditat în mod intenționat, fără să poarte vreo vină. A fost întemnițat în două rânduri, în cele din urmă fiind eliberat. A părăsit Aradul în 1825, stabilindu-se la București⁹⁷.

Cum orice speranță părea pierdută cu privire la drepturile românilor din Eparhia Aradului, Moise Nicoară a suferit mult. Dar lucrurile s-au schimbat. Mișcarea națională a românilor a devenit tot mai puternică, ajungând la apogeu în anul 1829, când la Arad a fost numit primul episcop român, în persoana lui Nestor

⁹⁶ T. V. PĂCĂȚEAN, *Cartea de Aur...*, vol. I, p. 145.

⁹⁷ M. PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române...*, vol. 3, p. 81-82.

Ioanovici; iar aceasta, datorită perseverenței tuturor preoților și credincioșilor români ce au luptat pentru acest ideal.

În perioada anilor 1815-1830, disciplina clericală a fost foarte aspră, „decă cineva cădea în vreunu pecatu de și ne însemnatu – era cât de aspru pedepsitu”⁹⁸. Preotul Mihai Nemeș din Cinte, protopopiatul Chișineu-Criș, pentru că a lucrat duminica după masă a fost întemnițat în închisoarea de la Consistoriu 15 zile. Preoții din Tauț, protopopiatul Vilagoșului (Șiria – n.n.), Daniel, Ioan și Teodor Pleșu au fost caterisiți pentru că au distrus arhiva parohială. Preoții Sava Popovici și Ioan Jacoș din Sâmbăteni, protopopiatul Arad, au fost încarcerati în temnița Comitatului în 1826, pentru că au îndemnat poporul să destituie pe notarul locului. Preoții nu aveau voie să facă negoț. Cei care mergeau la târg, mânau boii sau caii și își vindeau produsele agricole erau aspru pedepsiți. A fost pedepsit preotul Nicolae Teleceanu din Covăsânț, pentru că vindea vin și rachiu, semnându-se în mai multe epistole adresate împăratului „Grofu alu Aradului” (mare latifundiar). Erau dojeniți preoții care nu purtau reverendă, îmbrăcându-se în veșminte civile, fiind asemănați cu iudeii. Preotul care lipsea de la Sfânta Liturghie din biserica pe seama căreia a fost hirotonit, chiar dacă erau mai mulți preoți la aceeași biserică, era pedepsit. În 1826, preotul Loghin Bucatoș de la Cuied a fost „lipsitu de preoție” (caterisit – n.n.), că n-a vrut să înmormânteze un ȋigan sărac⁹⁹.

Episcopia Aradului a fost administrată, în perioada de sedisvacanță, de către starețul mănăstirii Hopovo, arhimandritul Antonie Brancovici, care nu a fost pe placul românilor, fapt pentru care împăratul nu l-a numit episcop. A urmat arhimandritul Procopie Bolici de la mănăstirea Racovaț, care s-a remarcat prin grija lui pentru instruirea preoților și ocuparea parohiilor rămase fără preoți. În 1818, a fost numit administrator eparhial episcopul de la Pacraț, Iosif Putnic, care se pare că avea origini românești. Cea mai importantă realizare din timpul cât Iosif Putnic administra eparhia a fost înființarea, în 1822, a „Școlii clericale”, adică a Institutului Teologic¹⁰⁰.

Această perioadă a fost deosebit de grea pentru românii ortodocși din Eparhia Aradului, însă curajul unor iubitori de Dumnezeu și de Neam a făcut posibilă venirea la conducerea episcopiei a unor ierarhi români.

1. 5. Episcopia Aradului sub episcopii români (1829-1918)

Numirea unui episcop român la cârma Episcopiei Aradului dovedește faptul că lupta dusă de preoții și credincioșii români din această Eparhie, în fruntea căroră au stat Dimitrie Țichindeal și Moise Nicoară, n-a fost zadarnică. După un sfert de veac de sedisvacanță, în 1829 a ajuns la cârma Episcopiei Aradului un episcop român, pe nume **Nestor Ioanovici (1829-1830)**, originar din Făgăraș, fost egumen

⁹⁸ D. POPA, „Mominte interesante din istoria Episcopiei Aradului”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul VII, 1878, nr. 48, p. 420.

⁹⁹ D. POPA, „Mominte interesante din istoria Episcopiei Aradului...”, p. 420.

¹⁰⁰ D. POPA, „Mominte interesante din istoria Episcopiei Aradului...”, p. 419.

al mănăstirii Bezdin. La Arad, episcopul Ioanovici a păstorit un an de zile, din 1829 și până în 1830. În timpul păstoririi sale a fost preocupat de stoparea nedreptăților făcute de domnii de pământ asupra preoților și de protejarea credincioșilor din Eparhie față de abuzurile administrației maghiare.

În privința disciplinei clerului, episcopul Nestor Ioanovici a luat măsuri aspre. Pe preotul Dimitrie Hotăran din Șimand l-a pedepsit pentru că cerea bani foarte mulți la slujbele de înmormântare. Pe preotul Iosif Milici din Șiria l-a pedepsit pentru că era bețiv și întreținea corespondența cu episcopul unit de la Oradea, Samuil Vulcan, părăsind Ortodoxia. Acest preot a primit canon disciplinar să stea la mănăstire, toate cheltuielile revenind celui ce a greșit. Au fost judecate și cazuri matrimoniale. Asesorii (consilierii – n.n.) consistoriali erau cei care cercetau cazurile, la final chemau părțile, sfătuindu-i să se împace. Deciziile Consistoriului Episcopiei Aradului puteau fi contestate, apelând forurile ierarhice superioare, în cazul de față Consistoriul Mitropolitan de la Carloviț¹⁰¹. Printre măsurile luate în privința îmbunătățirii vieții moral-religioase a credincioșilor săi, prin Pastorală sa din 18 octombrie 1829, interzicea săvârșirea nunților vara și toamna, pe considerentul că uneori nunțile țineau zile întregi, iar oamenii pierdeau timpul inutil, ajungând în pragul sărăciei. De asemenea, se îngrijea de sănătatea credincioșilor săi, îndemnând, în cadrul aceleiași Pastorale, la cumpătare în privința consumului băuturilor alcoolice, „băuturile acelea, vinul și răchia, toamna fiindu crude, neaședate, ușor strică sănătatea”¹⁰².

Episcopul Nestor Ioanovici a trecut la Domnul în 9/21 februarie 1830, la vârsta de 60 de ani, fiind mărturisit și împărtășit cu Preacuratele Taine de arhimandritul Moise Manuilovici, de la Mănăstirea Hodoș-Bodrog. După decesul episcopului Nestor Ioanovici, administrarea Episcopiei arădene a fost încredințată episcopului Iosif Putnic de la Timișoara, care, la câteva luni, spre sfârșitul anului 1830, a trecut în veșnicie. Mitropolitul de la Carloviț l-a numit ca administrator pe arhimandritul Moise Manuilovici de la Mănăstirea Hodoș-Bodrog, care a fost înlocuit la scurt timp de fratele său, episcopul Maxim Manuilovici de la Vârșeț, acesta manifestând o mare deschidere față de credincioșii români din cuprinsul Episcopiei Aradului.

În 1835, la conducerea Episcopiei Aradului a fost numit episcopul **Gherasim Raț (1835-1850)**¹⁰³, considerat ca fiind unul dintre cei mai vrednici episcopi ai secolului al XIX-lea. S-a născut în anul 1793, în localitatea Roit din comitatul Bihor, originile sale regăsindu-se în familia nobiliară Raț „de Teiuș”, care a venit în Bihor, din cauza prigonirilor religioase din veacul al XVIII-lea¹⁰⁴. După decesul lui Nestor Ioanovici și după perioada de vacanță episcopală, ce a durat cinci ani, în 1835 a fost ales episcop al Aradului Gherasim Raț, care a fost profesor la Institutul Teologic din Arad și arhimandrit la Mănăstirea Racovă.

¹⁰¹ P. VESA, *Episcopia Aradului între 1786-1830...*, p. 223.

¹⁰² D. POPA, „Mominte interesante din istoria Episcopiei Aradului...”, p. 420.

¹⁰³ A se vedea, pe larg: P. VESA, *Eparhia Aradului în timpul episcopului Gherasim Raț (1835-1850)*, Arad, Editura Mirador, 2008, 563 p.

¹⁰⁴ Gh. LIȚIU, „Istoria Eparhiei Aradului...”, p. 53.

Instalarea în scaunul de arhiereu la Arad a fost făcută abia în anul 1838, datorită condițiilor financiare precare în care se găsea Eparhia. Rolul episcopului în ceea ce privește separația ierarhică față de sârbi a fost unul covârșitor, la fel și pentru convocarea celor două sinoade de la Chișineu-Criș și Arad.

Pentru disciplinarea preoțimii din Eparhia Aradului, episcopul Gherasim Raț a emis mai multe circulare, prin care îndemna clerul să aibă o purtare morală ireproșabilă. Spre exemplu, le cerea preoților să nu consume băuturi alcoolice în locuri rău famate, să nu ajungă în stare de ebrietate în urma consumului abuziv de alcool, să poarte reverendă, la venirea în oraș să nu fie găzduiți la case particulare, putând fi prilej de sminteală pentru credincioși. De asemenea îi îndemna pe preoți să săvârșească Vecernia și Utrenia zilnic, iar duminica și în sărbători, Sfânta Liturghie, deoarece, din indiferență, în afară de Sfânta Liturghie, nu slujeau Vecernia și Utrenia nici în duminici și sărbători. Predica lipsea cu desăvârșire, astfel că episcopul îi îndemna pe preoți să predice, iar pe cei mai slab pregătiți să citească Cazania. Mulți dintre credincioșii din Eparhie nu cunoșteau rugăciunile de bază, Rugăciunea Domnească, Simbolul Credinței și poruncile. Aceste lucruri negative erau puse pe seama unor preoți care erau indiferenți față de viața păstoriților lor. Pe cei ce doreau să se cunune, îi determina să meargă la preoți și să fie chestionați în privința cunoașterii rugăciunilor de bază și abia apoi să pășească spre Taina Cununii. Dispoziții disciplinare au fost date și pentru mireni, în primul rând pentru combaterea „vițiului alcolist”, care era des întâlnit în popor. Toate aceste măsuri au fost luate pentru a stârpi actele de indisciplină din partea clerului și a-i determina pe credincioși să fie mai aproape de Biserică¹⁰⁵.

Episcopul Gherasim Raț s-a mutat la Domnul în 15/27 august 1850. Slujba de înmormântare a fost săvârșită în Catedrala din Arad de un sobor de peste 40 de preoți, fiind pusă în sicriu doar camilafca, fără engolpioane și fără mitra episcopală. A fost înhumat în Catedrala din Arad, osemintele fiindu-i mutate ulterior în cripta de la Mănăstirea Arad-Gai.

După trecerea sa la cele veșnice, administrator al Eparhiei Aradului a fost ales arhimandritul Patrachie Popescu¹⁰⁶, un colaborator apropiat al episcopului Raț, pe care patriarhul Iosif Raiacici de la Carloviț îl cunoștea ca pe unul ce dorea separarea românilor de ierarhia sârbească. La 10 noiembrie 1853, la Carloviț a avut loc un sinod electoral, în cadrul căruia au fost aleși următorii episcopi: „...archimandritul Bezdinului, Mașirevici, la Timișoara, archimandritul Cruședolului, Procopiu Ivacicovici, la Arad, archimandritul Emilian Kenghelatz, la Vârșeț”¹⁰⁷. La acest sinod, Andrei Șaguna n-a fost lăsat să participe. Decizia alegerii lui Procopie Ivașcovici ca episcop la Arad n-a fost pe placul mitropolitului Iosif Raiacici, dar se pare că intervenția lui Andrei Șaguna la împărat a dus la acest rezultat. Mitropolitul de la Carloviț își dorea la conducerea Episcopiei Aradului un om care să reprezinte interesele sârbilor, însă nu a dorit să nesocotească rezoluția

¹⁰⁵ P. VESA, *Episcopii Aradului...*, p. 95-96.

¹⁰⁶ P. VESA, *Arhimandritul Patrachie Popescu (1809-1862) – după documente, manuscrise, corespondență*, Arad, Editura Arhiepiscopiei Aradului, 2019, 277 p.

¹⁰⁷ I. PUȘCARIU, *Metropolia românilor ortodocși...*, p. 127-128.

venită din partea împăratului, „Maiestatea Sa, s-a îndurat a-mi da complăcența prea înaltă pentru purtarea mea în sinodul carlovițean din toamna anului 1852”¹⁰⁸.

Procopie Ivașcovici (1853-1873) s-a născut în localitatea Goruia din comitatul Caraș-Severin, în familia Ivașcu (Ivașcovici, nume sârbizat – n.n.), fiind un bun orator și un bun apărător al credinței ortodoxe. A deținut funcția de stareț al mănăstirii Cruședol, poziție din care va fi ales episcop al Aradului, păstorind timp de 20 de ani. Jurisdicția Episcopiei se întindea, în acele vremi, asupra Aradului, a Bihorului, a Hălmagiului și asupra unor teritorii din Banat, după cum reiese din titulatura sa, „Procopiu, din mila lui Dumnezeu episcop diecesan al Aradului, Orășii Mari, Ienopolei și a Hălmagiului, precum și al părților adnexate din Banatul Temișianu”¹⁰⁹.

Arhipăstoria sa la Arad s-a desfășurat în spiritul mișcării de separație ierarhică a românilor față de sârbi și în contextul reînființării Mitropoliei Ardealului. A fost preocupat de organizarea Eparhiei, efectuând vizite canonice, dar și de disciplina preoțimii. În acest sens i-a muștrat pe preoții din Pecica pentru faptul că n-au dus la îndeplinire hotărârea Consistoriului arădean de a folosi limba română în cadrul cultului divin. O realizare importantă a episcopului a fost edificarea Catedralei din Arad¹¹⁰, ridicată din daniile credincioșilor, îndeosebi a familiei Mocioni și din contribuția proprie a episcopului, fiind sfințită în 17 septembrie 1865. În anul 1869 la Arad a apărut *Speranția*, revista „Societății de lectură a elevilor Institutului Teologic”, sub atenta supraveghere a profesorului Miron Romanul, viitorul episcop al Aradului și *Lumina*, organ oficial al Episcopiei Aradului, care milita pentru „unitatea limbei noastre române în cărțile noastre bisericești de pretutindeni”¹¹¹. În ceea ce privește caracterul său, se spunea despre el că „era foarte bun, blând și evlavios. În fiecare duminică mâncau la masa lui doi studenți teologi. Când pleca din oraș se ruga îndelung în biserică și clopotele îl petreceau îndelung și la ducere și la întoarcere”¹¹².

După trecerea la cele veșnice a mitropolitului Andrei Șaguna, viitorul sfânt al Bisericii Ortodoxe Române, în locul acestuia a fost ales episcopul de la Arad, Procopie Ivașcovici, lăsând loc interpretărilor în presa vremii¹¹³. La Sibiu nu a stat însă decât zece luni, fiind ales patriarh al Bisericii Ortodoxe Sârbe, la Carloviț.

Miron Romanul (1873-1874), următorul episcop al Aradului, a fost profesor la Institutul Teologic din Arad. S-a născut în localitatea Mezieș din Bihor, unde a făcut școala primară, apoi a urmat gimnaziul la Beiuș, Teologia la Arad, iar

¹⁰⁸ I. PUȘCARIU, *Metropolia românilor ortodocși...*, p. 127.

¹⁰⁹ P. VESA, *Episcopii Aradului...*, p. 132, nota 1.

¹¹⁰ Este vorba de „Catedrala Veche” din Arad, situată în Piața Mare, alta decât Catedrala situată pe malul râului Mureș, astăzi dărămată, unde acum se află Liceul Moise Nicoară.

¹¹¹ Petru URSULESCU, „Unitatea națională și spirituală a românilor în periodical *Biserica și Școala* (1916-1918)”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XCIX (serie nouă), 2018, nr. 5, p. 1-2.

¹¹² Gh. LIȚIU, „Istoria Eparhiei Aradului...”, p. 57.

¹¹³ Un deputat congresual, „Alegerile de eri”, în *Tribuna Poporului* (Arad), anul II, 1898, nr. 208, p. 1013. În acest articol se menționa faptul că episcopul Procopie Ivașcovici a fost ales mitropolit la Sibiu datorită intervenției lui Vicențiu Babeș, care ar fi primit suma de 10.000 de florini de la episcop. La fel s-a întâmplat și la alegerea de mitropolit la Carloviț.

în 1857 a fost tuns în monahism la Mănăstirea Hodoș-Bodrog. După alegerea lui Procopie Ivașcoviți în scaunul mitropolitan de la Sibiu, în Arad a fost convocat Sinodul eparhial pentru alegerea episcopului. Existau doi favoriți, Miron Romanul și Ioan Mețianu. În favoarea lui Miron Romanul, scriitorul Ioan Slavici de la Șiria a scris un articol în ziarul *Lumina* de la Arad, ceea ce a atras furia susținătorilor lui Mețianu. Între cei doi exista o bună înțelegere, Slavici devenind arhivarul Consistoriului din Oradea, la propunerea vicarului de acolo, Miron Romanul. Această bună înțelegere avea să ia sfârșit la scurt timp, Ioan Slavici depunându-și demisia, devenind astfel un aprig contestatar al viitorului episcop de Arad și al viitorului mitropolit al Ardealului, la Sibiu¹¹⁴.

În ședința din 11-12 noiembrie 1873 a Sinodului diecezan electoral, a fost ales episcop al Aradului Miron Romanul. Din cei 60 de deputați prezenți, mai mult de jumătate au votat în favoarea lui Miron Romanul. El se intitula „Miron, episcop al Aradului, Orăzii Mari și a părților anexe din Banatul timișan”¹¹⁵. La Arad a păstorit doi ani, fiind numit mitropolit al Ardealului în 1874, în scaunul rămas vacant, în urma plecării lui Procopie Ivașcoviți la Carloviț.

Contraandidatul din 1873 al mitropolitului Miron Romanul, fostul protopop de Zărnești, Ioan Mețianu (1874-1898), a devenit noul episcop al Aradului. Acesta s-a născut la Zărnești în 1828, iar în 1860 a ajuns protopop în aceeași localitate. Rămânând văduv, în anul 1875 s-a gândit să acceadă la treapta arhieriei. A fost ales episcop al Aradului cu majoritate de voturi, fiind instalat în primăvara aceluiași an, la 20 aprilie, în prezența protopopului Ioan Hannia, delegatul mitropolitan¹¹⁶.

Ca episcop al Aradului, Ioan Mețianu s-a dovedit a fi un bun organizator al treburilor Eparhiei. A făcut numeroase vizite canonice, „cât n-a făcut niciunul dintre fericii mei antecesorii în arhierie, de când există dieceza”¹¹⁷, a îndemnat preoții să poarte reverendă, să descurajeze relațiile de concubinaj, să aibă un comportament potrivit statutului preoțesc, să schimbe vechile antimise, scrise cu alfabetul chirilic cu altele noi, cu scris în limba română, iar pe credincioși îi îndemna să participe la viața liturgică a parohiei, intitulându-se „Ioan, cu mila lui Dumnezeu, Episcop al Aradului, Orăzii Mari, Ienopolei și Hălmașului, precum și al părților adnexate din Banatul Temișanei”¹¹⁸.

A fost un bun organizator al învățământului, fiind preocupat de formarea viitorilor preoți și dascăli. Clădirile în care funcționau Preparandia și Institutul Teologic erau deteriorate, ceea ce l-a determinat pe episcop să înceapă construirea unei clădiri destinate „Institutului Pedagogic-Teologic” și să o finalizeze într-un

¹¹⁴ † Roman CIOROGARIU, *Zile trăite...*, p. 499-500.

¹¹⁵ I. D. SUCIU, R. CONSTANTINESCU, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului...*, vol. II, p. 920-921.

¹¹⁶ I. D. SUCIU, R. CONSTANTINESCU, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului...*, vol. II, p. 925-926.

¹¹⁷ Vasile GOLDIȘ, „Trei făgărașeni...”, în *Triumful Ortodoxiei la Arad...*, p. 216.

¹¹⁸ P. VESA, *Episcopii Aradului...*, p. 157, (nota 1).

timp record¹¹⁹. În 1879, a înființat o tipografie, prin mijloace financiare proprii, unde se tipăreau cărți ieftine și bune pentru a aduce „tot mai multă lumină”, pe care, ulterior, a dăruit-o Eparhiei, a reclădit reședința episcopală, căreia i s-a adăugat etaj în anul 1927¹²⁰. Tot episcopului Mețianu i se datorează și apariția periodicului *Biserica și Școala*, care a avut o activitate neîntreruptă din 1877 până în 1948. A înființat, în 1877, „Fondul preoțesc”, o instituție de binefacere și întrajutorare a preoților din Eparhie, beneficiind de pensie, din partea acestui fond, și preotesele văduve. Toate aceste realizări înfăptuite de către episcop l-au determinat pe Vasile Goldiș să-l numească „adevăratul organizator al Eparhiei Aradului... și cel mai mare episcop român al Aradului al veacului acestuia”¹²¹. Din rațiuni pastorale, în 1878 a înființat noi protopopiate, propunând Congresului Național Bisericesc de la Sibiu să reînființeze Episcopia Oradiei, invocând faptul că Eparhia Aradului are o întindere geografică destul de mare. În 1898, după trecerea la cele veșnice a mitropolitului Miron Romanul, episcopul Ioan Mețianu a fost ales în această funcție la Sibiu.

Iosif Ioan Goldiș (1899-1902) a fost noul episcop al Aradului, păstorind la cumpăna veacurilor XIX și XX, având o pregătire intelectuală foarte solidă. Născut la Socodor, în comitatul Arad, a studiat Teologia la Institutul din Arad, Dreptul la Debrețin și Filosofia la Pesta. Călugarit la Mănăstirea Hodoș-Bodrog, la îndemnul mitropolitului Șaguna, a ajuns la treapta de protosinghel în anul 1869, fiind numit profesor la Institutul Teologic din Arad. Pe plan cultural, a înființat și îndrumat „Societatea de lectură a teologilor din Arad”, fiind printre inițiatorii revistelor *Speranția* în 1869, și *Lumina* în 1872¹²². A combătut teoria istoricului german Robert Rösler, potrivit căreia poporul român s-a format în sudul Dunării, emigrând în secolul al IX-lea la nord de Dunăre. A publicat mai multe articole în limba maghiară, în ziarul *Alföld*, cuprinse într-o broșură intitulată *Latinitatea limbii române*, lucrare apreciată de Academia Română, cu această ocazie fiind ales și membru corespondent, cu 18 voturi pentru și unul împotriva. În cadrul aceleiași ședințe, un alt arădean, Ioan Slavici, a devenit membru corespondent al Academiei Române¹²³.

După îndelungi dispute privitoare la viitorul episcop al Aradului, în Catedrala din Arad sub conducerea mitropolitului Ioan Mețianu, în data de 2/14 mai 1899, a fost ales Iosif Goldiș, cu un număr de 30 de voturi, fiind prezenți 58 de votanți¹²⁴. Episcopul a fost ales în mod corect și constituțional, respectându-se prevederile „Statutului Organic”, potrivit lui Vasile Mangra, care scria într-un cotidian al vremii următoarele: „Biserica Ortodoxă Română din Ungaria și

¹¹⁹ P. VESA, *Episcopii Aradului...*, p. 161.

¹²⁰ V. GOLDIȘ, „Trei făgărășeni...”, în *Triumful Ortodoxiei la Arad...*, p. 216.

¹²¹ V. GOLDIȘ, „Trei făgărășeni...”, în *Triumful Ortodoxiei la Arad...*, p. 217.

¹²² Gh. LIȚIU, *Episcopia Aradului – Schiță istorică...*, p. 45.

¹²³ *Analele Academiei Române*, „Partea Administrativă și Dezbaterile, Seria II, Tomul IV, Ședințele ordinare din 1881-1882 și sesiunea generală a anului 1882. Numiri de membri onorari și corespondenți”, București, Tipografia Academiei Române, 1882, p. 153.

¹²⁴ „Alegerea de Episcop...”, în *Tribuna Poporului* (Arad), anul III, 1899, nr. 86, p. 1.

Transilvania este autocefală și constituțională. Noul episcop al Aradului n-a fost impus prin ingerința guvernului, ci ales pe temeiul Legii Organice a Bisericii în mod constituțional, prin votul liber al sinodului eparchial din dieceza Aradului, alcătuit din 40 de bărbați fruntași ca reprezentanții poporului și 20 cei mai distinși preoți, ca reprezentanții clerului eparhial. P. S. Sa Iosif Goldiș este episcopul unei Biserici ortodoxe, care, pe lângă faptul că e națională, mai e totodată și constituțională, unde auctoritatea episcopului este conciliară sau colectivă și nu absolutistică, ca de pildă în biserica catolică, unde auctoritatea Bisericii se reasumează în auctoritatea episcopului”¹²⁵. Deci, prin această alegere a episcopului Goldiș în scaunul Eparhiei arădene a fost respectat „Statutul Organic” elaborat de Mitropolitul Andrei Șaguna, în cadrul căruia se stipula ca și în cazul ședințelor organelor electorale bisericești pentru alegerea de episcop ponderea să fie de 2/3 mireni și 1/3 clerici, spre deosebire de Biserica Romano-Catolică, ce dădea putere deplină episcopului (papei).

Măsuri privitoare la disciplina preoților și îndemnuri pastorale privind credincioșii Eparhiei au fost precizate de episcopul Iosif Ioan Goldiș, „căutând să îndrepteze relele ce bântuie pe credincioșii Bisericii Dreptmăritoare de Răsărit”¹²⁶, trimițând circulare către protopopi, sfătuind pe preoți să fie cu luare aminte la părăsirea Bisericii, la trecerile la alte culte, „la pocăiți”, să nu se certe preoții între ei și nici cu învățătorii, îndeplinindu-și cu sfințenie datoriile pastorale, toate acestea pentru „a încunjura neînțelegerile ce bântuie în sânul poporului nostru”¹²⁷.

La vârsta de 66 de ani, la 23 martie/5 aprilie 1902, a trecut la cele veșnice „Iosif Goldiș, Episcop greco-oriental român al Aradului, Orășii Mari, Ienopolei și Hălmașului, precum și al părților adneșate din Banatul-Timișan, membru al Casei Magnaților (Parlamentul din Budapesta – n.n.), membru corespondent al Academiei Române din București etc. etc.” A fost prohodit în Catedrala episcopală din Arad, și înmormântat la Mănăstirea Hodoș-Bodrog, potrivit ultimei lui dorințe¹²⁸.

Ioan Ignatie Papp (1903-1925)¹²⁹, supranumit și „Episcopul Marii Uniri”, a ajuns episcop al Aradului în 1903, aflându-se în fruntea Eparhiei până în 1925, o perioadă însemnată în istoria poporului român, participând activ la realizarea Marii Uniri din 1918 de la Alba Iulia, în calitate de locțiitor de mitropolit, funcție deținută în urma decesului mitropolitului Ardealului, Vasile Mangra, în toamna lui 1918.

S-a născut la 20 decembrie 1848, în satul Pociovești din Bihor. Studiile primare le-a făcut în satul natal, gimnaziul la Beiuș și Teologia la Arad. A lucrat

¹²⁵ † V. MANGRA, „La situațiunea partidului național”, în *Tribuna Poporului* (Arad), anul III, 1899, nr. 202, p. 1.

¹²⁶ „Afaceri bisericești (Din Diecesa Aradului)”, în *Tribuna Poporului* (Arad), anul V, 1901, nr. 26, p. 2.

¹²⁷ „Afaceri bisericești...”, p. 2.

¹²⁸ Consistoriul gr. ort. român al Eparchiei Aradului, „Episcopul Iosif Goldiș”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XXVI, 1902, nr. 12, p. 1-3; detalii privind ceremonia de înmormântare se găsesc la „Episcopul Iosif Goldiș” în *Tribuna Poporului* (Arad), anul VI, 1902, nr. 58, p. 1-2.

¹²⁹ P. VESA, *Episcopul Marii Uniri, Ioan Ignatie Papp (1903-1925)*, Arad, Editura Tiparnița, 2018, 101 p.

ca funcționar la Consistoriul din Arad, apoi a devenit consilier bisericesc. După trecerea la Domnul a episcopului Goldiș, s-a pus în discuție alegerea unui episcop, fiind desemnați doi candidați, unul era vicarul de la Oradea, Vasile Mangra, iar celălalt candidat era Augustin Hamsea, starețul Mănăstirii Hodoș-Bodrog, constituindu-se astfel două partide de susținători, „mangriști” și „hamsiști”. În urma alegerilor făcute, cele mai multe voturi le-a obținut Vasile Mangra, însă el nu a fost „întărit” (recunoscut, confirmat – n.n.) de împărat, la sugestia guvernului de la Budapesta, punându-se astfel în discuție autonomia Bisericii Ortodoxe, dobândită în 1868¹³⁰. Mai mult de atât, deciziile pe care le-a luat Sinodul Eparhiei Aradului erau fără valoare, lucrul acesta reflectându-se în presa vremii, ca un act abuziv. Ioan Russu-Șirianu, într-un articol publicat în *Tribuna Poporului* din Arad, a denunțat această imixtiune a guvernului maghiar în treburile interne ale Bisericii, afirmând că „Votul Sinodului electoral de la Arad a fost desconsiderat. E o adevărată conspirație în contra autonomiei noastre bisericești, ceea ce a comis Î. P. Sa (mitropolitul Meșianu – n.n.) pentru ca guvernul să treacă peste votul Sinodului Eparhiei Aradului, cum se trece peste un lucru de nimica”¹³¹.

Realitatea este că guvernul maghiar încerca din răspuțeri să limiteze autonomia Bisericii Ortodoxe, încălcând-o într-un mod flagrant, datorită faptului că doreau să-și impună oameni aserviți lor, într-o perioadă în care mijloacele folosite de guvern pentru a-i deznaționaliza pe români erau foarte viclene. Au fost organizate noi alegeri în februarie 1903. Au candidat Ioan I. Papp, o persoană neutră, ce dorea să aducă pacea între credincioșii Eparhiei, și Augustin Hamsea. În urma scrutinului a fost ales ca episcop al Aradului Ioan I. Papp, cu sprijinul „mangriștilor”, cârmuind Eparhia timp de 22 de ani, până la trecerea sa la cele veșnice.

În acele vremuri, Eparhia Aradului avea jurisdicție asupra părților arădene, crișene și bănățene. La Arad și la Oradea existau două Consistorii; cel de la Oradea era condus de vicarul Vasile Mangra, până în 1916, moment în care a fost ales mitropolit al Ardealului, urmându-i în scaun Roman Ciorogariu. La Arad, Consistoriul era compus, în acea vreme, din 11 protopopiate: Arad, Buteni, Chișineu-Criș, Hălmagiu, Ineu, Lipova, Radna, Șiria, Belinț, Comloșul Bănățean și Timișoara, având un număr de 310 parohii, cu 114 filii. Consistoriul de la Oradea cuprindea șase protopopiate, Oradea, Beiuș, Tinca, Vașcău, Beliu și Peșteș. În cele șase protopopiate erau 266 de parohii și 265 de filii¹³².

În vremea arhipăstoririi episcopului Ioan I. Papp, autonomia Bisericii Ortodoxe românești din Ungaria era amenințată. Guvernul de la Budapesta, prin celebra Lege a învățământului numărul XXVII din 1907 sau „Legea Apponyi”, dorea scoaterea școlilor confesionale de sub oblăduirea Bisericii și deznaționalizarea învățământului confesional, prin introducerea limbii maghiare.

¹³⁰ „Actul de neîntărire”, în *Tribuna Poporului* (Arad), anul VI, 1902, nr. 231, p. 1.

¹³¹ Ioan RUSSU-ȘIRIANU, „Cine sparge Biserica Ortodoxă Română?”, în *Tribuna Poporului* (Arad), anul VI, 1902, nr. 234, p. 1.

¹³² *Protocol despre Ședințele Sinodului Eparhial din Dieceza Ortodoxă Română a Aradului*, Arad, 1908, p. 33, 74, 91; a se vedea și P. VESA, *Episcopia Aradului...*, p. 160.

Aceasta era o încălcare gravă a autonomiei bisericești, stipulată în „Statutul Organic al Bisericii din Transilvania și Ungaria”. În Sinodul Eparhial de la Arad din 1908, episcopul Ioan I. Papp a luat poziție împotriva implicării abuzive a guvernului maghiar în treburile interne ale Bisericii Ortodoxe, afirmând că „autonomia Bisericii e un drept care trebuie lăsat moștenire dreaptă urmașilor noștri, precum l-am primit și noi de la înaintașii noștri, întreg și neștirbit”¹³³. Autonomia Bisericii era un mijloc de conservare a unității spirituale a românilor, amenințată de legile antiromânești ale învățământului, care doreau dezbinarea românilor. Pe de altă parte, „...autonomia Bisericii era un factor menit să contribuie la înaintarea credincioșilor în cultură și bunăstare, sub scutul și cu mijloacele Bisericii noastre”¹³⁴.

În anul 1908, episcopul Caransebeșului, Nicolae Popea, a trecut în veșnicie. Mitropolia Ardealului l-a încredințat pe episcopul Aradului cu organizarea alegerilor de episcop. În cadrul alegerilor de la Caransebeș, episcopul Aradului a rostit o cuvântare, în care sublinia rolul autonomiei Bisericii în ceea ce privește propășirea spirituală și materială a românilor, afirmând că „oricât de cardinal este acest drept, un lucru să nu-l pierdem din vedere, că acest drept în sine nu este însuși scopul, ci el este numai un mijloc la atingerea scopului, care este dezvoltarea și întărirea Bisericii noastre naționale”¹³⁵.

Deoarece idealul unității naționale al românilor era tot mai aproape și acest lucru se simțea și la Budapesta, s-a hotărât ca în cadrul Sinoadelor eparhiale să participe și „comisari guvernamentali”, având dreptul de „supremă inspecțiune”, un fel de supervizori ai ședințelor Consistoriale eparhiale. La Arad a fost delegat președintele partidului kossuthist, Barabas Bela, care nu cunoștea limba română. Această imixtiune în treburile interne ale Bisericii era de neconceput pentru episcop și pentru membrii Consistoriului Eparhial, reprezentând o încălcare flagrantă a autonomiei bisericești. La Sinodul din Duminica Tomii 1918 a participat și comisarul, care, neștiind românește, n-a fost luat în seamă. După deschiderea ședinței a vorbit episcopul Aradului, apoi a urmat cuvântul adresat de Vasile Goldiș, secretarul consistorial, după care ședința a fost suspendată, în semn de protest față de abuzul guvernului maghiar de a încălca autonomia Bisericii românești. „Aceasta a fost ultima ședință a Episcopiei Aradului sub dominație străină”¹³⁶.

În cadrul și în timpul pregătirilor pentru marea sărbătoare a românilor de la 1 Decembrie 1918 de la Alba Iulia, episcopul a participat activ, fiind „loctiitor de mitropolit”, Aradul devenind, astfel, pe lângă centru politic, și centrul bisericesc al românilor din Transilvania și Ungaria. Tot la Arad s-au ținut și sinoadele

¹³³ *Protocol despre Ședințele Sinodului Eparhial din Dieceza Ortodoxă Română a Aradului*, Arad, 1908, p. 4; a se vedea și P. VESA, *Episcopia Aradului...*, p. 162.

¹³⁴ V. POPEANGĂ, I. B. MUREȘIANU, *Aradul cultural în lupta...*, p. 12.

¹³⁵ V. POPEANGĂ, I. B. MUREȘIANU, *Aradul cultural în lupta...*, p. 12.

¹³⁶ P. URSULESCU, „Ideea unității naționale în periodicul *Biserica și Școala*”, în *Studii de Știință și Cultură* (Arad), vol. XIII, nr. 2, „Vasile Goldiș” University Press, 2017, p.155; a se vedea și P. Vesa, *Episcopii Aradului...*, p. 204.

mitropolitane, fiind luate decizii ce priveau viața bisericească și națională a românilor. În cadrul Sfintei Liturghii de la 1 Decembrie de la Alba Iulia, săvârșită de episcopul Aradului Ioan I. Papp, rămâne memorabil momentul în care, la otpust, episcopul a adăugat: „Cel ce a înviat din morți și a dat înviere și Neamului nostru Românesc, Hristos, Adevăratul Dumnezeu nostru...”¹³⁷.

Episcopul Ioan I. Papp a fost preocupat de bunul mers al Bisericii sale, de disciplina preoțimii și de intensificarea pastorației. Astfel, în 13 martie 1906, a convocat pe toți „dignitarii eparhiali, pe profesorii seminariali și pe protopopii din dieceză” pentru a da o „direcție spiritualistă în viața credincioșilor cât și în a Bisericii însăși”. La această consultare, episcopul a propus cinci teme care trebuiau implementate în rândul preoților și al credincioșilor: „1. Săvârșirea exactă și uniformă a Sfintelor Taine și peste tot a cultului divin; 2. Intensificarea mărturisirii preoților și căutarea altor mijloace pentru întărirea sufletească a clerului; 3. Stimularea preoției și învățătorimei confesionale de a-și împlini cu zăl misiunea și de a duce o viață de model; 4. Alimentarea sentimentului religios în popor; 5. Reglementarea atitudinilor și a portului preoțesc”¹³⁸.

Episcopul Aradului a trecut la cele veșnice la 21 ianuarie 1925, fiind depus în salonul cel mare al reședinței episcopale, iar „Senatul bisericesc, sub președinția provizoră a părintelui asesor referent consistorial Mihaiu Păcățian, a ocupat conducerea Eparhiei cf. dispozițiunei art. 121, p. 11 din Statutul Organic, iar cf. celor dispuse în art. 136 al aceluiași Statut, s-au designat din fiecare senat câte doi asesori pentru sigilarea dulapurilor, facerea inventarului și luarea dispozițiilor de lipsă pentru înmormântarea cuviincioasă”¹³⁹.

Atât timp cât a stat în fruntea Episcopiei Aradului, episcopul Ioan I. Papp a dorit să întărească viața moral-religioasă a preoților și a credincioșilor săi, în vremi de grea cumpănă, când autonomia Bisericii era amenințată de legile emise de guvernul de la Budapesta ce urmăreau maghiarizarea forțată. A fost ierarhul care a avut deosebita cinste de a fi reprezentat Biserica Ortodoxă a românilor din Transilvania și Ungaria la împlinirea idealului național – înfăptuirea României Mari.

¹³⁷ † Roman CIOROGARIU, *Zile trăite...*, p. 175; a se vedea și P. URSULESCU, „Ierarhi și preoți arădeni în lupta pentru unitatea națională”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XCIX (serie nouă), 2018, nr. 9, p. 3.

¹³⁸ Gh. CIUHANDU, „Program vechiu – Cârmaciu nou”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLIX, 1925, nr. 16, p. 3.

¹³⁹ Mihaiu PĂCĂȚIAN, „Raportul Consistoriului ort. rom din Arad ca Senat strâns bisericesc despre încetarea din viață și înmormântarea Episcopului Ioan Ignatie Papp, nr. 1.054/1925” în *Protocol despre Ședințele Sinodului Eparhial din Dieceza Ortodoxă Română a Aradului*, Arad, 1925, p. 120.

1. 6. Eparhia arădeană în contextul Marii Uniri

Actul Unirii tuturor românilor, consacrată la 1 Decembrie 1918 la Alba Iulia, a produs o bucurie nemaîntâlnită în rândul tuturor celor care luptaseră pentru realizarea acestui ideal. Dacă locația adunării a fost stabilită la Alba Iulia, orașul Arad a jucat un rol determinant în realizarea acestui act. Majoritatea corifeilor Marii Uniri aveau legătură cu Aradul și cu Episcopia Aradului, episcopul de atunci, Ioan I. Papp, fiind și locțiitor de mitropolit al Ardealului. Dacă orașul Arad a fost numit centrul politic al Marii Uniri, s-ar putea aduce o completare firească și anume că a fost și un centru eclesiastic al Marii Uniri, deoarece Mitropolia de la Sibiu era gestionată tot de la Arad. Mai mult de atât, unul dintre corifei, Vasile Goldiș, a făcut parte din anturajul episcopului Aradului, fiindu-i un sfetnic de încredere, alături de ceilalți luptători naționali din cuprinsul Eparhiei Aradului, Ioan Suciu, Ștefan Cicio-Pop, Alexandru Vaida-Voievod și alții.

Adunarea Națională de la Alba Iulia a ales, din rândul luptătorilor naționali, Marele Sfat Național, care, la rândul lui, a ales la 2 decembrie 1918 Consiliul Dirigent al Transilvaniei, al Banatului și al ținuturilor românești din Ungaria, ce era de fapt un organism politic provizoriu, compus din 415 membri, având 12 compartimente de activitate numite Resorturi, care aveau atribuții legislative și executive, însă limitate. Consiliul Dirigent a funcționat din data de 2 decembrie 1918 până în primăvara anului 1920. Președinte al Consiliului Dirigent a fost ales Iuliu Maniu, Vasile Goldiș a fost ales la Culte, Ștefan Cicio-Pop la Armată și Siguranță publică, Ioan Suciu la Resortul organizării, toți aceștia fiind colaboratori apropiați ai episcopului Aradului. Toți membrii Consiliului Dirigent „au depus jurământul în fața episcopului Ion Pop” (Ioan I. Papp – n.n.)¹⁴⁰.

Secretarul consistorial al Episcopiei Aradului, Vasile Goldiș, un apropiat al episcopului Ioan I. Papp, alături de ceilalți membri ai permanenței eparhiale, a fost cel care l-a determinat pe episcop să ia poziție față de imixtiunea guvernului maghiar în treburile interne ale Bisericii din Transilvania și Ungaria. Astfel, guvernul de la Budapesta, în primăvara anului 1918, a numit comisari guvernamentali la Preparandie, dar și la Sinoadele Eparhiale. Sesizând pericolul încălcării autonomiei Bisericii, episcopul Aradului împreună cu apropiații săi au dat de înțeles însărcinatului guvernamental că implicarea în treburile Bisericii nu poate fi tolerată. Comisarul trimis de Guvernul maghiar, Barabas Bela, care era președintele partidului kossuthist, a fost poftit afară în ovațiile participanților la sinod. Acest lucru a constituit un act de demnitate al românilor ortodocși avându-l în frunte pe episcopul Aradului¹⁴¹.

¹⁴⁰ Gheorghe IANCU, „Marele Sfat Național al Transilvaniei 1918-1919”, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie* (Cluj-Napoca), anul XVI, Editura Academiei Române, 1973, p. 260.

¹⁴¹ P. URSULESCU, „Episcopi și preoți din Arad în împlinirea unui ideal, Marea Unire”, în Corneliu PĂDUREAN, Doru SINACI (coord.), *Centenarele României, Centenarele Aradului 1918/1919 – 2018/2019*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020, p. 217; in extenso: *Protocol despre Ședințele Sinodului Eparhial din Dieceza Ortodoxă Română a Aradului*, Arad, 1920, p. 15-21.

Episcopul Aradului, Ioan I. Papp, numit și „episcopul Marii Uniri”, s-a implicat în mod activ în realizarea mărețului act al desăvârșirii unității naționale a tuturor românilor. A emis o circulară către clerul Mitropoliei ortodoxe românești din Transilvania și Ungaria la 10/23 noiembrie 1918, în care a anunțat abdicarea împăratului Austriei, precum și pomenirea la sfintele slujbe a Marelui Sfat Național și a Marii Adunări de la Alba Iulia. La sugestia aceluiași episcop, preotul Gheorghe Ciuhandu a alcătuit rugăciunea de îngenunchiere, ce a fost citită la 1 Decembrie 1918, la Alba Iulia. Fiind cel mai vârstnic ierarh, numit locțiitor de mitropolit al Transilvaniei, la otpusul Sfintei Liturghii de la Alba Iulia a adăugat următoarele cuvinte: „Cel Ce a înviat din morți și a înviat și Neamul nostru românesc, Hristos Adevăratul Dumnezeuul nostru...”¹⁴².

Simțindu-se aerul libertății românilor tot mai puternic, ungurii au întemnițat peste 26.000 de români în temnițele din Cluj și Seghedin (Szeged – n.n.), intelectuali, preoți, învățători, dar și simpli țărani, acuzați de trădare și de pactizare cu armata română. În lunile octombrie și noiembrie 1918 au fost eliberați. În perioada noiembrie 1918 și februarie 1919, în comitatul Arad au fost declarate 301 crime, dintre care 300 români și un ungur ucis la Adea de jandarmii maghiari. Un memoriu al Consiliului Național Român din Arad amintește câteva dintre localitățile arădene unde au avut loc crime săvârșite de jandarmii maghiari: Chereuș, Covăsânț, Mândruloc, Curtici și altele¹⁴³.

În 29 decembrie 1918, episcopul Aradului, Ioan I. Papp, alături de Dr. Iustin Marșieu, președintele Consiliului Național Român Județean Arad și de românii din Arad, l-au primit pe generalul Henri Berthelot la Hotelul „Crucea Albă” din Arad. În timpul recepției au apărut trupele maghiare care au omorât mai mulți români din orașul Arad, dând de înțeles generalului francez că ei sunt stăpâni acolo. Crimele și teroarea au continuat atât în oraș, cât și în județul Arad, astfel că la 19 februarie 1919, la Șiria, a fost omorâtă familia fruntașului național Dr. Iacob Hotăran, fiind uciși mișelește soția sa, Virginia, și fiul acestora, Gheorghe Hotăran. Cu deosebită cruzime au fost uciși doi preoți în localitatea Șimand, Cornel Popescu și Cornel Leucuția, în noaptea de Vinerea Mare (8 spre 9 aprilie 1919), fiind bătuți, batjocoriți și uciși, apoi legați cu sârmă unul de celălalt și aruncați în Canalul Morii¹⁴⁴. În data de 17 mai, Armata română, sub conducerea colonelului Pirici, comandamentul Regimentului 6 Vânători, a intrat în Arad, pe „Drumul Curticiului”, cale care poartă și astăzi numele regimentului, fiind instituită administrația românească în locul celei maghiare.

¹⁴² În dimineața zilei de 1 Decembrie 1918, înainte de a începe Marea Adunare Națională, a fost săvârșită Sfânta Liturghie în Catedrala din oraș. Episcopul Aradului, alături de alți reprezentanți ai clerului din Transilvania și Ungaria a săvârșit slujba în cadrul căreia, la priceasnă, au fost cântate cântece naționale, fiind citită „Rugăciunea de îngenunchere”, inspirată din „Rugăciunea Românului”, alcătuite din alăturarea mai multor texte biblice, de preotul Gheorghe Ciuhandu.

¹⁴³ Ion CLOPOȚEL, *Revoluția din 1918 și Unirea Ardealului cu România*, Cluj, Editura Revistei „Societatea de Măine”, 1926, p. 146, 148.

¹⁴⁴ Ion CLOPOȚEL, *Revoluția din 1918...*, p. 149-150.

CAPITOLUL II.

Episcopia arădeană în perioada interbelică

2. 1. Ierarhii Aradului

Perioada interbelică s-a caracterizat prin mari frământări la nivel politic, social, dar și bisericesc. Spiritul libertății și al unității naționale era încă viu în conștiința unui popor care a trăit divizat sub influența mai multor imperii. Perioada de după Marea Unire a constituit o împlinire a visului secular al tuturor românilor, acela de a fi una, dar și provocările au fost pe măsură. Viața politică era instabilă, guvernele perindându-se cu repeziciune la cârma țării, partidele politice își urmăreau propriile interese, politicienii aveau în vedere mai mult interesul propriu decât interesul național, societatea devenea din ce în ce mai dezbinată și mai săracă; singura instituție capabilă de a produce coeziune și stabilitate a fost Biserica Ortodoxă, care, prin ierarhii, preoții și credincioșii săi, avea menirea de a aduce alinare sufletească.

Aradul a fost capitala politică, dar și capitala bisericească a Marii Uniri, datorită faptului că episcopul Ioan I. Papp ținea și frâiele Ortodoxiei transilvănene, la Arad plămădindu-se Unirea. Pe de altă parte, Aradul s-a confruntat într-o foarte mare măsură cu prozelitismul sectar, episcopul Grigorie Comșa fiind un vrednic apărător al Ortodoxiei, un „episcop misionar”. Cel de-al treilea ierarh arădean, Andrei Magieru, a avut de înfruntat încercări grele, ajutând refugiații din Bucovina și Basarabia alungați de ateismul sovietic, primindu-i cu drag pe românii expulzați din părțile ocupate de horthiști, în urma Diktat-ului de la Viena, împotriva curentului ateist care s-a instaurat în România după cel de Al Doilea Război Mondial. Aceste chipuri de ierarhi au menținut credința ortodoxă, slujind lui Dumnezeu și oamenilor.

Episcopia Aradului a avut în decursul vremurilor ierarhi vrednici, iubitori de Dumnezeu, de Biserică și de Neam. Unul dintre aceștia, membru corespondent al Academiei Române, a fost episcopul Iosif Ioan Goldiș, care a păstorit Eparhia Aradului timp de trei ani, între 1899 și 1902. A fost iubit și prețuit de credincioșii și preoții săi, fiind respectat și de autoritățile statale și locale. În acest sens fișpanul (prefectul – n.n.) Aradului, Urban Ivan, a evocat personalitatea episcopului Aradului la moartea acestuia. Caracterizarea pe care i-a făcut-o a fost elogioasă, afirmând că răposatul a fost „dela creștet până-n talpe un sprigin și cultivator neobosit al neamului seu, dar a fost și un neclintit credincios al statului”. Episcopii Aradului aveau misiunea, ingrată uneori, de a respecta legile statului, fiind membri în „Camera Magnaților” de la Budapesta (Parlamentul ungar – n.n.), însă trebuia,

ca reprezentanți ai Bisericii Ortodoxe, să aibă în vedere respectarea drepturilor românilor ortodocși¹⁴⁵.

2. 1. 1. Episcopul Ioan I. Papp (1903-1925)

Sunt momente de răscruce în viața unui popor când oameni providențiali, trimiși de Dumnezeu, au reușit să gestioneze cu multă înțelepciune situațiile dificile ivite și să găsească soluții potrivite pentru a trece cu bine peste ele. Un astfel de om a fost și episcopul Aradului, Ioan I. Papp¹⁴⁶, un „păstor cu barbă albă al turmei creștine și pândar cu toiag sacru la marginea de apus și de primejdie a neamului nostru”. Timp de 22 de ani a păstorit Eparhia Aradului, încercând să găsească soluții potrivite, în vremuri grele, pentru românii ortodocși aflați sub stăpânire străină. Însă, în spatele arhieriei ardeleni, stătea *Statutul* șagunian, care, potrivit opiniei multor români din acea vreme, era „adevăratul partid național al rezistenței ardelenesti”. Cuvintele politicianilor români din Parlamentul de la Budapesta, atunci când puteau fi rostite, rămâneau la nivelul teoretic, însă Biserica din Ardeal și Ungaria, având în spate *Statutul Organic*, reușea să clădească, piatră pe piatră, cu multă perseverență, dar și răbdare, rezistența românilor ortodocși în fața tăvălugului străin.

Consistoriul eparhial arădean a hotărât pentru data de 30 mai/12 iunie 1902, alegerea noului episcop al Aradului. Candidații propuși au fost: Vasile Mangra, vicarul Consistoriului din Oradea, Augustin Hamsea, starețul Mănăstirii Hodoș-Bodrog, și protosinghelul Ioan I. Papp, din cadrul Consistoriului de la Arad. Majoritatea voturilor a obținut-o vicarul Mangra de la Oradea, fiind urmat de starețul de la Bodrog, un singur vot fiind obținut de Ioan I. Papp. Cu toate că Augustin Hamsea era susținut de mitropolitul de la Sibiu, Ioan Mețianu, acesta nu a reușit să întrunească majoritatea opțiunilor de vot. Vasile Mangra avea faima de a fi naționalist, ceea ce nu era pe placul guvernului maghiar, pecete pusă și de presa maghiară, care îl denigra sistematic. Atitudinea lui vizând iubirea de neam, precum și campania presei maghiare au dus la întârzierea confirmării alegerilor de la Arad. Guvernul de la Budapesta a propus împăratului Austriei, Francisc Iosif, ca Vasile Mangra să nu fie recunoscut în demnitatea de episcop al Aradului, dar acest lucru era o încălcare a autonomiei bisericești, prevăzută în *Statutul Organic* al Bisericii Ortodoxe din Transilvania. Decizia a fost comunicată de guvernul maghiar abia în data de 17 decembrie 1902, după aproape 6 luni, alegerea episcopului nefiind confirmată. Această stare de incertitudine a produs multă vrajbă între credincioșii din Eparhia Aradului, însă, în cele din urmă, au fost organizate noi alegeri, în cadrul cărora și-au depus candidatura arhimandritul Hamsea de la Bodrog, protejatul mitropolitului, și președintele Consistoriului eparhial, protosinghelul Ioan I. Papp, acesta din urmă fiind ales în demnitatea de episcop al Eparhiei Aradului. Rolul

¹⁴⁵ „Moartea Episcopului Goldiș și orașul Arad”, în *Tribuna Poporului* (Arad), anul VI, 1902, nr. 61, p. 3.

¹⁴⁶ P. VESA, *Episcopul Marii Uniri ...*, p. 100.

noului episcop al Aradului era acela de a liniști spiritele în Biserică, tulburate de imixtiunea politicului în treburile sale interne. Pe lângă instaurarea păcii în Biserică, episcopul Aradului avea datoria de a păzi credința ortodoxă și unitatea de neam, într-o perioadă grea pentru românii din Imperiul Austro-Ungar.

Episcopul Ioan I. Papp s-a născut la 20 decembrie 1848, în localitatea Pociovești din comitatul Bihor, din părinții Ilie și Raveica; provenea dintr-o familie simplă, viața lui nefiind „trăită pe culmile înalte ale științei și ale oratoriei, fiind mai mult un spirit practic, trainic și înfipt în realitate, fiind o verigă solidă în lanțul unei continuități”¹⁴⁷. Școala primară a urmat-o în satul Curățele și la Beiuș, iar liceul l-a absolvit tot în Beiuș, după care s-a înscris la Institutul Teologic din Arad. În anul 1872, episcopul de vrednică pomenire, Procopie Ivașcovici, l-a angajat la Consistoriul din Arad unde a îndeplinit mai multe funcții, slujind în vremea păstoririi a patru episcopi – Procopie Ivașcovici, Miron Romanul, Ioan Mețianu și Iosif Ioan Goldiș. În primăvara anului 1900 a fost tuns în monahism, la străvechea mănăstire Hodoș-Bodrog, primind numele de călugărie Ioan¹⁴⁸.

Acesta a fost contextul de mare tulburare între susținătorii celor doi candidați de episcopi în care „protosincelul Ioan” se afla, declarând, în anul 1902, în ședința Sinodului Eparhial, că „nu reflectează la scaunul episcopesc”. Credincioșii arădeni s-au împărțit în două tabere, susținându-și fiecare favoritul – „hamsiști” și „mangriști”. În cadrul alegerilor, protosinghelul Ioan I. Papp îi avea de partea sa pe „mangriști” întrunind majoritatea, 36 de voturi, față de 20 pentru Hamsea. Intenția noului episcop al Aradului a fost aceea de a aduce pacea în Eparhie și de a încerca redresarea economică a acesteia. În cuvântul de deschidere de la Sinodul eparhial din anul 1905, episcopul Aradului a făcut apel la restabilirea păcii în eparhie, semn că apele încă erau agitate. Acesta a declarat următoarele: „Văzând cât de tare era sguduită pacea internă și dorind restabilirea ei prin închiegarea raporturilor frățești între toți fiii diecezei, eu am ridicat încă de la început și am arborat de atunci încontinuu și neîntrerupt, cu cuvântul și cu exemplul propriu, flamura păcii și am nizuit după puțință a satisface și am stăruit a se satisface aspirațiunilor legitime ale tuturor”¹⁴⁹.

Împăratul de la Viena a confirmat alegerile de la Arad, episcopul ales al Aradului având menirea de a readuce pacea în Biserică, ceea ce s-a și întâmplat, dar și de a fi un bun cărmaci al Eparhiei. Încetul cu încetul, tensiunile dintre susținătorii lui Augustin Hamsea și episcopul Aradului s-au atenuat, iar în 1915, la decesul lui Hamsea, episcopul a vorbit în termeni elogioși despre viața și activitatea fostului său adversar. Acest lucru a dus la neînțelegeri cu susținătorii lui Vasile Mangra, care erau conștienți de aportul lor în momentul alegerilor de episcop, când a fost confirmat Ioan I. Papp. Conflictul iscat între episcopul Aradului și vicarul de la Oradea a continuat și după anul 1916, când Vasile Mangra a fost ales mitropolit la Sibiu. Episcopia Aradului avea jurisdicție și asupra Bihorului, iar Consistoriul orădean a fost în ascultare de Arad, episcopul Diecezei arădene având dreptul de a

¹⁴⁷ „Episcopul Ioan I. Papp”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLIX, 1925, nr. 6, p. 2.

¹⁴⁸ Teodor NEȘ, *Oameni din Bihor 1848-1918*, Oradea, Tipografia Diecezană, 1937, p. 459-461.

¹⁴⁹ T. NEȘ, *Oameni din Bihor...*, p. 461.

„întări” sau nu un vicar la Oradea. În cele din urmă, a fost ales vicar la Oradea Roman Ciorogariu, iar episcopul Ioan I. Papp, renunțând la dreptul său spre binele Bisericii, a afirmat în acest sens: „Mai bine cedez eu, decât să între calul troian în Biserică și să se facă arbitru peste noi”¹⁵⁰.

Lucrurile au stat în felul următor: episcopul Ioan I. Papp a solicitat ca el să numească vicarul de la Oradea. Sesizând această breșă, prim-ministrul guvernului maghiar, Ștefan Tisza, a sugerat episcopului Aradului să nu îl numească pe Roman Ciorogariu vicar la Oradea, datorită atitudinii sale naționaliste. În felul acesta, era din nou amenințată autonomia bisericească. În acest context, episcopul Ioan I. Papp și-a asumat responsabilitatea, hotărând alegerea rectorului Teologiei din Arad, Roman Ciorogariu, ca vicar la Oradea¹⁵¹. În felul acesta, în vremuri de grele încercări, episcopul Aradului a dat dovadă de multă înțelepciune.

Intențiile Guvernului de la Budapesta erau clare, de a lovi în ființa națională și în Biserică. O modalitate de a-i dezbină pe români era desființarea școlilor confesionale și înlocuirea acestora cu școli de stat, cu predare în limba maghiară precum și nesocotirea autonomiei bisericești, cuprinsă în *Statutul Organic*. În ceea ce privește școlile confesionale, Legea 27 din 1907 a lui Albert Apponyi viza amplificarea procesului de maghiarizare a popoarelor ce trăiau în Regatul Ungariei din cadrul Monarhiei Austro-Ungare (Transleithania). Toate aceste încercări ale guvernului de la Budapesta de a ataca ființa națională și Biserica Ortodoxă s-au lovit de opoziția episcopului Ioan I. Papp, care, prin „remonstrațiuni, proteste, delegațiuni și memorii”, critica în termeni duri această imixtiune grosolană. Articolul 27 al Legii lui Apponyi prevedea clar dorința de a grăbi maghiarizarea învățământului în școlile românești, multe școli confesionale fiind închise. Profesorul Onisifor Ghibu a nuanțat problema, susținând că această lege nu prevede clar renunțarea la predarea în limba română, ci ca să-i fie alocat limbii maghiare un număr mai mare de ore. Inspectorul general al învățământului primar din Arhidieceza Sibiului spunea că „limba maghiară a fost și este un obiect de învățământ ca oricare altul”. În acest caz nu era firesc să se predea materii cum ar fi geografia, istoria și altele în limba maghiară. De asemenea, profesorul Ghibu nu a văzut cu ochi buni cărțile bilingve, cu predare în română și maghiară. Propunea ca orele cu predare în limba maghiară să conțină și anumite informații succinte despre materiile de învățământ, însă nu trebuia ca materiile să fie predate în această limbă. Se făcea apel la autoritățile bisericești și școlare de a nu ceda în fața unui abuz al Ministerului Instrucțiunii Publice ungar, care a determinat pe unii învățători confesionali români să închidă școlile, „și când se va găsi un învățător care să asculte mai mult de străini, decât de autoritatea lui bisericească națională, scuturile astfel încât să înțeleagă că el nu e chemat să dea învățătură unor copii dintre Tisa și Dunăre, ci copiilor Românilor noștri”¹⁵². În acest fel priveau autoritățile școlare

¹⁵⁰ P. VESA, *Episcopii Aradului...*, p. 201.

¹⁵¹ † Roman CIOROGARIU, *Zile trăite...*, p. 89-90.

¹⁵² „Legea lui Apponyi și înțelegerea ei greșită”, în *Foaia Poporului* (Sibiu), anul XIX, 1911, nr. 11, p. 1.

și bisericești ale românilor din Transilvania și Ungaria aceste abuzuri ale guvernului maghiar.

Preocupările majore pe care le-a avut episcopul Aradului au fost: organizarea vieții liturgice, intensificarea predicii și a catehezei în timpul slujbelor, instruirea clerului la conferințele preoțești, reformarea obiectivă a învățământului, precum și întărirea acțiunilor misionare ale Bisericii prin tipărirea broșurilor cu caracter pedagogic și pastoral. Aceste gânduri îl însoțeau pe Ioan I. Papp în primii ani de arhierie. La 13 martie 1906, au fost chemați la Consistoriu colaboratorii episcopului, protopopii și profesorii de la Seminarul din Arad, precum și alți oameni apropiați Bisericii. Se simțea nevoia îmbunătățirii vieții spirituale. În acest sens, au fost propuse următoarele teme: „săvârșirea exactă și uniformă a Sfintelor Taine și peste tot a cultului divin; intensificarea mărturisirii preoților și căutarea altor mijloace pentru întărirea sufletească a clerului; stimularea preoției și a învățătorimei confesionale de a-și îndeplini cu zăl misiunea și de a duce o viață de model; alimentarea sentimentului religios în popor; reglementarea atitudinilor și a portului preoțesc”. Toate aceste problematice vizau conduita clerului și a învățătorilor confesionali, de a fi pildă vie pentru credincioși, îndrumându-i pe calea mântuirii. Episcopul a făcut o radiografie a vieții bisericești din Eparhie, constatând un vizibil progres în partea administrativă, însă ceea ce lăsa de dorit era partea duhovnicească. Astfel, în deschiderea conferinței, episcopul a sesizat aceste neajunsuri, susținând că „se simția nevoia unei direcții spiritualiste în viața credincioșilor, cât și a Bisericii însăși”. Toate aceste propuneri au rămas la nivel de discuții, deoarece lipseau atât mijloacele necesare pentru înfăptuirea unor reforme ample, precum și sfetnicii înzestrați cu calități morale și intelectuale pe măsură. Chiar dacă aceste reforme nu s-au aplicat întocmai cum au fost expuse în cadrul consfăturii din 1906, de remarcat este dorința episcopului de a pune rânduială în viața clerului și a credincioșilor și de a produce reforme obiective în învățământul confesional. Dorința episcopului a fost ca, în decursul păstoririi sale, să adune o sumă cât mai mare de bani (într-un final, donația episcopului a fost de un milion de lei), pe care să-l doneze unor instituții de cultură și educație, menite a lumina viitorii slujitori ai Sfintelor Altare¹⁵³.

Grija episcopului era îndreptată în mod deosebit către viața monahală. După ce contracandidatul său, starețul Mănăstirii Hodoș-Bodrog, Augustin Hamsea, a trecut la cele veșnice, episcopul Aradului a preluat conducerea mănăstirii între anii 1916-1925. De la început, a stabilit un program de viață monahală complex, instituind ascultări la strană, la Sfântul Altar, precum și la treburile administrative. În timpul liber, monahii erau sfătuiți să își ocupe timpul cu lectura Sfintei Scripturi și a altor cărți bisericești, folosite pentru suflet. Demne de amintit erau pelerinajele credincioșilor la Mănăstirea Bodrog, îndeosebi la Praznicul Adormirii Maicii Domnului, pelerinaje la care participau mii de oameni. Episcopul Ioan I. Papp încuraja astfel de acțiuni cu caracter misionar, fiind prezent în mijlocul

¹⁵³ Gh. CIUHANDU, „Program vechiu, cârmaci nou – o amintire și o chestie actuală”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLIX, 1925, nr. 16, p. 3-4.

credincioșilor și al preoților. În anul 1923, bolnav fiind, episcopul l-a desemnat pe preotul Iancu Ștefănuț din Mândruloc să organizeze pelerinajul. Acesta a venit la mănăstire împreună cu preoți și credincioși din „Cercul religios Mândruloc” – din parohiile Mândruloc, Micălaca, Cicir și Sâmbăteni. Vecernia cu Litie a fost săvârșită la ora 17.00, în ajunul Praznicului Adormirii Maicii Domnului, după care a urmat slujba Privegherii. Sfânta Liturghie din ziua praznicului a fost săvârșită începând cu ora nouă, protos fiind preotul Iancu Ștefănuț, înconjurat de un sobor de preoți format din: George Turic (Otlaca), Aurel Iancu (Zărand), Ioan Iercoșan (Pâncota), Ilie Moț (Chesinț), Liviu Mihailoviciu (Murani), Aurel Sebeșan (Felnac), Ioan Marșieu (Micălaca), Sever Sebeșan (Comloșu Bănățean), Ștefan Bogdan (Sâmbăteni), Iosif Homcheș (Glod, Protopopiatul Geoagiu), Caius Turic și Ioan Băru, profesori din Arad, precum și ieromonahii Ignatie I. Marcu, Visarion Demian și Ilarie Iova din obștea mănăstirii Hodoș-Bodrog. Răspunsurile liturgice au fost date de corurile din Arad-Șega și Micălaca. Preotul Iancu Ștefănuț a cuvântat despre Adormirea Preacuratei Născătoarei de Dumnezeu, bucuria a fost foarte mare atât pentru ierarh, cât și pentru preoții și credincioșii participanți (peste 15.000), „o mare de capete privea neclintită spre altar”, care „s-au reîntors la căminurile lor c-o orientare luminată în ale credinței și mai ușurați de greutatea păcatelor cari mereu ne pândesc sufletele”¹⁵⁴.

O altă abordare misionară a episcopului Aradului a fost aceea a vizitelor canonice, a pastoraletelor și circularelor trimise la marile praznice, precum și ori de câte ori situația o cerea. Scopul vizitelor pastorale era întărirea credinței în Dumnezeu și a iubirii față de aproapele. Între alegerea de episcop petrecută în 1903 și anul 1913, episcopul Aradului a săvârșit 131 de vizite canonice în parohii, întărind în credință preoții și credincioșii. În total, în cei 22 de ani de păstorie, a sfințit peste 60 de biserici și a făcut 173 de vizite canonice, ceea ce era foarte mult, mai ales în acei ani grei pentru românii din Monarhia Austro-Ungară.

Pe lângă divergențele din interiorul Bisericii arădene, între taberele intelectualilor care simpatizau pe vreun candidat la episcopat, o situație semnalată încă de la începutul secolului al XX-lea a fost problema sectară, ce venea dinspre Ungaria vecină, cu influențe de pe continentul american. Socialismul se dezvoltă tot mai mult, iar ideile lui se propagau cu repeziciune, învrăjbind tot mai mult credincioșii parohiilor ortodoxe române. Exploatarea starea precară de sărăcie a românilor, sectarii îi învrăjbeau pe credincioșii ortodocși, determinându-i să se revolte împotriva preoților din parohii, unde trebuia să plătească taxe. Sectarismul s-a răspândit cu repeziciune în Arad, dar mai ales în Bihor, încât a ajuns să fie o amenințare pentru Biserica străbună. Episcopia Aradului și Consistoriul orădean au luat măsuri cu privire la această situație, determinându-i pe preoți să depună o muncă asiduă pentru a stopa acest flagel. O altă plagă des întâlnită în parohii era concubinajul, combătut cu toată tăria de episcopul Aradului, îndemnând preoții să vorbească împotriva acestui păcat și să fie pildă de urmat, fiecare în parte. Acestea

¹⁵⁴ RAPORTOR, „Adormirea Născătoarei de Dumnezeu la Sfânta Mănăstire Hodoș-Bodrog”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLVII, 1923, nr. 35, p. 1-2.

erau câteva dintre obiectivele misionare ale Episcopiei Aradului, în perioada păstoririi episcopului Ioan I. Papp.

Încă de la începutul secolului al XX-lea, guvernul maghiar a dorit să stăvilească dorința românilor de emancipare națională, intervenind nu numai pe tărâm politic, ci și pe plan cultural și educativ. Proiectul de reformă școlară al ministrului Cultelor și Instrucțiunii publice Berzeviczy din 1904 avea în vedere ideea de „a lărgi controlul statului asupra tuturor școalelor nestatificate”, într-un cuvânt, desființarea acestora. Într-un interviu oferit ziarului unguresc *Aradi Közlöny*, referitor la statificarea școlilor confesionale, episcopul Aradului a susținut că, potrivit autonomiei bisericești confirmate de împărat, nici nu poate fi vorba de acest lucru. În privința politicii naționale duse de învățătorii confesionali români, episcopul a declarat aceluiași ziar că nu poate opri pe nimeni de a se manifesta în mod liber, aceasta ținând de opțiunile politice personale¹⁵⁵. Această poziție și-a menținut-o episcopul și în continuare, solicitând Episcopatului ortodox din Transilvania și Ungaria să protesteze împotriva pericolului care amenința caracterul confesional al școlii românești. Doar căderea guvernului de la Budapesta a stopat aplicarea proiectului de lege din 1904. Împotriva Legii din 1907 episcopul Aradului a luat cuvântul în Casa Magnaților din Budapesta, al cărei membru era, manifestându-se contra intenției guvernului maghiar de a desființa sau de a statifica școlile confesionale ortodoxe. Cuvântul episcopului Aradului a fost foarte convingător, susținând că drepturile Bisericii Ortodoxe sunt garantate de legile fundamentale ale Statului, iar proiectul respectiv n-a fost adus la cunoștința Bisericii Ortodoxe românești, ca sprijinitoare a acestui gen de școli. Rolul școlilor confesionale a fost de a educa și de a învăța elevii, ca aceștia să ajungă la o stare materială îndestulătoare și așa să fie mulțumiți în patria lor (Ungaria). Episcopul ducea discuția în direcția ce viza traiul liniștit al unui popor mulțumit de țara în care trăiește, iar desființarea școlilor confesionale nu ar duce decât la a lipsi poporul de o educație care să asigure în viitor propășirea materială a acestuia. În continuare, episcopul a explicat că școlile confesionale nu ar avea aversiune față de limba maghiară sau că ar avea în vedere oarecare tendințe împotriva statului maghiar. De aceea, ierarhul arădean a luat poziție fermă împotriva unor astfel de idei, afirmând următoarele: „Și trebuie să protestez împotriva unor asemenea presupuneri și concluziuni în deosebi și din motivul, că Biserica noastră atunci, când s-a angajat a înființa școala ei confesională și când spre susținerea și dezvoltarea acesteia în tot cursul timpului a adus și aduce cele mai mari jertfe materiale, n-a avut și nu are în vedere numai exercitarea dreptului ei naturale și pozitive, garantate în canoanele sale bisericești și în legile fundamentale ale statului, dar a avut și are în vedere și misiunea nobilă și datorința patriotică de a crește și de a face din credincioșii ei, creștini buni, oameni morali, religioși și cetățeni cu caracter și credincioși Patriei”¹⁵⁶.

¹⁵⁵ „Episcopul Aradului despre proiectele lui Berzeviczy”, în *Tribuna* (Arad), anul VIII, 1904, nr. 89, p. 1.

¹⁵⁶ T. V. PĂCĂȚEAN, *Cartea de Aur...*, vol. VIII, p. 611-612.

Sinodul Eparhial arădean din 1908, prezidat de episcopul Ioan I. Papp, a menționat că un număr mare de parohii au oferit sprijin școlilor confesionale, însă existau parohii care nu puteau să asigure salariul învățătorului. În acest context, Consistoriile din Arad și Oradea aveau datoria de a susține aceste școli, făcând tot posibilul ca acestea să nu fie închise sau statificate. S-a propus înființarea unui „Fond cultural diecezan”, cu scopul de a ajuta școlile confesionale românești, fiind adunată suma de 45.000 de coroane, episcopul contribuind cu suma de 5.000 de coroane. Printre contribuabili s-au numărat principele Constantin Basarab – Brâncoveanu, Emanoil Ungureanu, Antoniu Mocioni, familia Mocioni și alți „buni români”. Fără existența acestui fond, școlile confesionale românești erau amenințate cu închiderea lor, ceea ce ar fi fost un lucru de nedorit, Școala, alături de Biserică, fiind singurele instituții care păstrau unitatea de credință și de neam, promovând cultura și educația în sânul poporului român¹⁵⁷.

La Sinodul eparhial din anul 1910, episcopul Ioan I. Papp, în cuvântarea de deschidere, după urările de bun venit însoțite de salutul pascal, a semnalat faptul că, deși s-au făcut progrese în domeniul religios-moral, cultura și învățământul se aflau sub așteptări. Articolul de lege XXVII din 1907 impunea școlilor confesionale anumite cerințe care nu puteau fi îndeplinite, drept urmare mulți doreau închiderea acestora. Școlile confesionale erau singurele instituții care au sădit în sufletele și mințile copiilor români cultura și educația religios-morală, cei care aveau să devină viitorii credincioși ai Bisericii și cetățeni ai Statului. Episcopul afirmă că „singura putere care ridică un popor este cultura... omul fără cultură fiind o unealtă în mâinile celor cu învățătură”. Școala confesională reprezenta modalitatea prin care învățătura și cultura puteau fi transmise poporului, făcând o comparație între cei ce renunțau la educație și cei care renunțau să mai trăiască. Stăruința episcopului Aradului de a menține școlile confesionale era pe deplin justificată, deoarece toți aceia care au luptat în decursul timpurilor pentru drepturile românilor și ale Bisericii Ortodoxe au avut parte de o educație înaltă, începută în școlile confesionale primare. De existența școlii confesionale depindea oarecum și existența poporului român din Ungaria¹⁵⁸.

În anul 1911 se împlinea jumătate de veac de la înființarea *Astrei* și s-a hotărât ca serbările dedicate acestui semicentener să se țină la Blaj. La această sărbătoare a participat și episcopul Aradului, Ioan I. Papp, însoțit de tânărul episcop al Caransebeșului, Miron E. Cristea. Ierarhii au fost primiți cu multă căldură, fiind întâmpinați în gara din Blaj cu multă bucurie. Episcopul Ioan al Aradului a răspuns cuvântului de bun venit adresat de organizatori, făcând apologia limbii române. Avea să declare printre altele: „Noi, Arhieriei de acum ai Bisericii Române din iubita noastră patrie, întocmai ca și antecesorii noștri, suntem conștii (conștienți – n.n.) de chemarea și datorința noastră, și ca atari nu încetăm a ne da seama și de legătura sfântă în care stăm cu neamul, ai cărui fii suntem, precum nu încetăm a ne

¹⁵⁷ P. VESA, *Episcopii Aradului...*, p. 211-212.

¹⁵⁸ † Ioan Ignatie PAPP, „Cuvântarea P. S. Sale Domnului Episcop diecezan Ioan I. PAPP, rostită la deschiderea Sinodului eparhial din 1910”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XXXIV, 1910, nr. 17, p. 1-2.

da seama și de legătura duhovnicească în care stăm cu poporul, ai cărui luminători și conducători firești suntem. Dându-ne seama de acestea, nu putem pierde din vedere nici adevărul, că un popor trăiește și se afirmă prin limba și literatura sa, deci trebuie să ne dăm seama, că cultivarea limbei și a literaturii naționale este de cea mai mare importanță pentru fiecare neam de oameni...”¹⁵⁹.

Adevărul grăit de episcopul Aradului a fost susținut de întregul Episcopat al Mitropoliei Transilvaniei, deviza fiind că un popor, un neam viază prin limba națională, prin cultură, educație și literatură. În pofida faptului că românii erau împărțiți din punct de vedere confesional în două Biserici, Ortodoxă și Greco-Catolică, în privința cultivării și promovării limbii și a culturii naționale au fost întotdeauna un întreg, potrivit versurilor: „Ca doi brazi într-o tulpină, / ca doi ochi într-o lumină”. Aceste sentimente însuflețeau pe românii din Monarhia Austro-Ungară, ierarhi, intelectuali și simpli țărani, pătrunși fiind de dorința de a fi un întreg, atât din punct de vedere confesional, cât și național.

Însă guvernul maghiar nu voia să renunțe, sub nicio formă, la desființarea școlilor confesionale, lovindu-se de opoziția Consistoriului Mitropolitan de la Sibiu, precum și de cea a Consistoriului arădean. În 1917, au fost numiți comisari guvernamentali la Preparandii, pentru a supraveghea și a evita unele derapaje ale învățătorilor și elevilor români în ceea ce privea atitudinea acestora împotriva Statului dualist. Și în acest caz, episcopul Ioan I. Papp a luat poziție fermă, ca în alte ocazii similare, față de imixtiunea și de amestecul statului în problemele școlare și bisericești.

Așadar, episcopul Aradului Ioan I. Papp a cârmuit Eparhia Aradului în vremuri grele, când guvernul de la Budapesta încerca, prin orice mijloace, să anihileze autonomia Bisericii și să desființeze școlile confesionale. Pe de altă parte, episcopii români erau obligați de a-și declara loialitatea față de Monarhie, ceea ce contrazicea simțămintele pe care aceștia le aveau față de poporul lor. Trebuia ca aceștia să găsească, cu multă înțelepciune, mijloace necesare de a-și arăta atașamentul față de stat, fără a pune în pericol autonomia Bisericii și drepturile credincioșilor români.

Dreptul autonom al Bisericii de a se conduce după legile proprii a fost susținut de episcopul Aradului, în cadrul ședinței Sinodului Eparhial din Arad, din anul 1908. Ierarhul avea să declare că scopul întrunirilor sinodale este de a găsi soluții potrivite pentru întărirea vieții religios-morale a credincioșilor și propășirea lor culturală, sub purtarea de grijă a Bisericii și a împăratului. „Noi am fost totdeauna și suntem și acum conștii (conștienți – n.n.) de însemnătatea mare a libertății și de scopul sublim ce urmărește Biserica noastră prin întrunirea reprezentanților ei în adunări publice bisericești, dar în același timp suntem conștii și de dorința de a ne arăta vrednici de acest drept, și aceasta nu numai pentru a ne

¹⁵⁹ † Ioan Ignatie PAPP, „Răspunsul Episcopului Ioan I. Papp al Aradului, la vorbirea de bineventare, cu care a fost întâmpinat Preasfinția Sa și Preasfințitul Episcop Miron E. Cristea al Caransebeșului, la sosirea în gara din Blaj”, în *Serbările de la Blaj. 1911 – O pagină din istoria noastră culturală, publicată de Despărțământul XI Blaj al Asociațiunii*, Blaj, Tipografia Seminarului Teologic Greco-Catolic, 1911, p. 175.

putea folosi de el noi cești (aceștia – n.n.) de acum, dar și pentru a-l lăsa moștenire dreaptă următorilor noștri, precum l-am primit și noi de la înaintașii noștri, întreg și neștirbit”¹⁶⁰.

Episcopul Aradului vedea acest drept al autonomiei bisericești ca o moștenire lăsată de înaintași, moștenire ce trebuia transmisă urmașilor, ca o formă de conservare a unității spirituale și naționale a poporului român. În cuvântul său de la ședința Sinodului Eparhial, episcopul a subliniat faptul că românii ortodocși mărturiseau o trinitate de iubire și de alipire față de țară, de limbă și de Biserică. Autonomia a adus o contribuție majoră la propășirea morală, culturală și patriotică a românilor din cadrul Monarhiei. Mesajul episcopului a fost cât se poate de clar și viza menținerea autonomiei Bisericii și a școlilor confesionale, amenințate prin proiectul de Lege XXVII din 1907, al ministrului Apponyi.

Atașamentul episcopului față de valorile naționale era unul foarte profund. În zadar guvernele maghiare încercau să îi ceară anumite servicii, el știa, cu multă înțelepciune, să refuze ofertele, punându-i în încercătură pe solicitanți. Spre sfârșitul Primei Mari Conflagrații Mondiale, simțind tot mai mult dorința românilor de dezrobire, guvernul de la Budapesta a trimis comisari guvernamentali la ședințele Sinoadelor Eparhiale, pentru a supraveghea lucrările. La Arad a fost trimis președintele partidului kossuthist, Barabas Bela. Episcopul oscila între jurământul de fidelitate, pe care l-a depus înaintea împăratului de la Viena și iubirea de Biserică și de Neam. Colaboratorii apropiați, împreună cu episcopul, s-au întâlnit în sâmbăta dinaintea Duminicii Tomii a anului 1918. Atunci i s-a spus: „Preasfințite, înainte de toate ai jurat credință Bisericii noastre și Neamului nostru românesc”. Privindu-i pe cei de față și-a ridicat privirea spre cer și plecându-și capul a rostit: „Așa este”¹⁶¹.

A doua zi, la 1 mai 1918, în Duminica Tomii, după Sfânta Liturghie, a avut loc ședința Sinodului Eparhial, la aceasta fiind prezent și comisarul guvernamental, care nu știa românește. După cuvântul succint de deschidere al episcopului Aradului și după o cuvântare a lui Vasile Goldiș, ședința s-a sfârșit, comisarul fiind luat de braț și condus spre ieșire de episcop, în aplauzele celor prezenți, neștiind ce se petrece. De fapt, a fost o luare de poziție împotriva abuzului pe care guvernul maghiar l-a făcut asupra autonomiei bisericești. Imixtiunea statului în problemele administrative ale Bisericii românești era un lucru de netolerat și de neconceput pentru Biserică, a cărei Constituție de la 1868, *Statutul Organic*, îi acorda această autonomie. Episcopul Ioan I. Papp a luat poziție în scris, trimițând Ministerului Cultelor de la Budapesta un act în care solicita ca la Sinoadele Eparhiale să nu mai ia parte niciun reprezentant al statului. A fost ultima ședință a Sinodului Eparhial arădean sub dominație austro-ungară¹⁶².

¹⁶⁰ „Cuvântarea P. S. Sale D-lui Episcop diecezan Ioan I. Papp, rostită la deschiderea Sinodului eparhial din anul 1908”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XXXII, 1908, nr. 16, p. 1.

¹⁶¹ Vasile GOLDIȘ, „Episcopul Ioan I. Papp”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLIX, 1925, nr. 4, p. 2.

¹⁶² P. URSULESCU, „Ideea unității naționale în periodicul *Biserica și Școala* (1916-1918)”, în *Studii de Știință și Cultură* (Arad), vol. XIII, nr. 2, „Vasile Goldiș” University Press, 2017, p. 155.

Episcopia Aradului, precum și întreaga Mitropolie a Transilvaniei se aflau la începutul secolului al XX-lea într-un deficit bugetar accentuat. Intențiile episcopului au fost de a reduce acest deficit printr-o administrare corectă a fondurilor și fundațiilor. În anul 1913, această problemă a fost rezolvată cu aportul lui Vasile Goldiș, secretarul consistorial, prin instituirea disciplinei în administrația Eparhiei. Episcopul a acordat o atenție deosebită Catedralei din Arad, aflată într-o stare avansată de degradare atât în interior, cât și în exterior. A inițiat o colectă în acest sens, însă, din cauza greutăților financiare, lucrările de restaurare au fost tergiversate, fiind definitive abia după Marea Unire, cu ajutor din partea guvernului României. Slujba de sfințire a Catedralei a avut loc în data de 12/25 decembrie 1921, fiind prezenți mitropolitul Ardealului Dr. Nicolae Bălan, episcopii Iosif Traian Badescu al Caransebeșului, Roman Ciorogariu al Oradiei, Filaret al Vârșetului și episcopul Aradului, precum și 12 protopopi și mai mulți preoți. Slujba Vecerniei mici a început sâmbătă seara la ora 16.00, la capela Liceului de Fete situat în apropierea sediului Episcopiei, după care a urmat Vecernia cea mare cu Priveghere la Catedrală. A doua zi, duminică dimineața, la ora 08.45, preoții împreună cu poporul au însoțit ierarhul de la reședința episcopală la Catedrală, unde s-a făcut Sfințirea apei, înconjurarea bisericii, ungerea pereților cu Sfântul și Marele Mir, continuând cu Sfânta Liturghie arhierescă. Răspunsurile liturgice au fost date de corul condus de Atanasie Lipovan, subrevizor școlar, iar la predică, mitropolitul Ardealului i-a încântat pe credincioșii prezenți, aducând mulțumire episcopului Ioan pentru toată activitatea arhierescă desfășurată la Arad¹⁶³.

O altă biserică ce poartă ctitoria episcopului Ioan I. Papp este biserica din satul natal, Pociovești, fiind edificată în întregime pe cheltuiala episcopului. Începutul lucrărilor a fost în vara anului 1907, iar sfințirea a avut loc în toamna aceluiași an, în 30 septembrie/13 octombrie, fiind însoțit de protosinghelul Roman Ciorogariu, protopopii Mihail Leucuția și Procopie Givulescu, arhidiaconul Dr. Iustin Suciu și diaconul Dr. Teodor Botiș. În Oradea li s-a alăturat vicarul Vasile Mangra, protopopii Toma Păcală și Nicolae Roxin, precum și secretarul mitropolitan Nicolae Zigre. Duminică dimineața, soborul preoților, având în frunte pe episcopul Aradului, a plecat de la Beiuș spre satul natal al ierarhului arădean, unde a fost sfințită biserica zidită din piatră, împodobită cu un frumos iconostas și pictură, având două clopote în turlă, dăruite tot de către episcop. Răspunsurile liturgice au fost date de corul mixt din Beiuș, sub conducerea candidatului de preot, Mihai Cosma, viitor preot în Râpsig și apoi protopop de Ineu. În timpul Sfintei Liturghii a fost hirotonit întru preot diaconul Teodor Botiș, viitorul rector al Academiei Teologice din Arad. Concluzia a fost următoarea: „Fie primit prinusul adus de Preasfințitul nostru episcop întru preamărirea lui Dumnezeu”¹⁶⁴.

Un alt merit al episcopului Ioan I. Papp a fost edificarea „Școlii civile de fete”, prin achiziționarea, în anul 1911, a unui teren situat în vecinătatea reședinței

¹⁶³ „Sfințirea Bisericii Catedrale”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLV, 1922, nr. 50-51, p. 3.

¹⁶⁴ „Sfințirea Bisericii din Pociovești”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XXXI, 1907, nr. 41, p. 2-3.

episcopale. În acest demers, episcopul a fost ajutat de „Reuniunea Femeilor Române din Arad”, care a inițiat o colecție în acest scop, de marele filantrop basarabean Vasile Stroescu, care a donat suma de 100.000 de coroane și de conducerea Băncii „Victoria” din Arad, care a contribuit cu 32.000 de coroane. Sfințirea Școlii de fete a avut loc înainte de începerea anului școlar 1913/1914, cu săvârșirea Sfintei Liturghii în Catedrala din Arad, după care s-a făcut sfințirea apei, cu care a fost stropit edificiul școlar, ce avea și o capelă, o sală de gimnastică, precum și o grădină de legume. La această sărbătoare au participat protopopii diecezei, preoți, oficialități locale și o mulțime mare de credincioși¹⁶⁵.

În anul 1923, la împlinirea a 20 de ani de arhierie, episcopul Aradului a făcut un bilanț al fondurilor și fundațiilor administrate de eparhie, în valoare de două milioane de lei. „Fondul preotesc”, înființat la sugestia episcopului, era cel mai prosper din întreaga mitropolie. Intenția episcopului a fost ca acești bani să fie folosiți pentru construirea unui orfelinat în Beiuș, pentru copiii orfani ai preoților din eparhie, însă după Marea Unire, Statul român a construit un astfel de așezământ la Beiuș. În actul de donație din 25 ianuarie 1925, episcopul a hotărât ca suma respectivă să fie folosită în scopul acordării de burse tinerilor studenți din Episcopia Aradului, care doreau să urmeze studiile teologice, pentru a deveni preoți. Suma a fost depusă în casieria Consistoriului, fondul purtând numele „Fondul de burse de un milion de lei al episcopului Ioan I. Papp”, devenind proprietatea Diecezei Aradului¹⁶⁶.

Toate evenimentele petrecute în perioada primăverii anului 1918 prevedeau sfârșitul Monarhiei Austro-Ungare. La 12 octombrie 1918, a avut loc, în Oradea, o ședință a Partidului Național Român, în cadrul căreia s-a hotărât proclamarea independenței naționale, fiind invitați și episcopii români. După decesul, la 14 octombrie 1918, a mitropolitului Vasile Mangra, scaunul mitropolitan a devenit vacant, iar episcopul Aradului, cel mai vârstnic ierarh din Ungaria și Transilvania, a devenit locțiitor de mitropolit. Aradul a fost locul unde s-au ținut sinoadele mitropolitane, devenind, pe lângă un centru politic al românilor transilvăneni, și un important centru bisericesc al acestora.

La 2 noiembrie 1918, autoritățile Comitatului Arad au solicitat episcopului să îi convingă pe protopopi, preoți și învățători să potolească spiritele în rândul populației românești. Apelul ierarhului n-a avut niciun efect, deoarece întreaga populație dorea unirea cu țara și ieșirea de sub sfera de influență a Budapestei. În data de 8 noiembrie, la Arad, cei doi episcopi, al Aradului și al Caransebeșului, au decis să acorde sprijin total Consiliului Național Român ca „reprezentant politic al Națiunii Române din Ungaria și Transilvania”. Cei doi episcopi au emis, în cadrul Sinodului mitropolitan din 10 noiembrie 1918, Circulara nr. 47, prin care recunoșteau „Marele Sfat al Națiunii Române” ca cea mai înaltă autoritate a poporului român, iar la sfintele slujbe să nu mai fie pomenit împăratul de la Viena, ci „Înaltă noastră stăpânire națională și Marele Sfat al Națiunii Române”. De

¹⁶⁵ „Inaugurarea Școalei de Fete”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XXXVII, 1913, nr. 35, p. 1-2.

¹⁶⁶ P. VESA, *Episcopii Aradului...*, p. 220-221.

asemenea, după Rugăciunea amvonului, să se citească Rugăciunea de îngenunchiere, ce cuprindea pasaje scripturistice cu referire la evenimentele petrecute în istoria românilor¹⁶⁷.

Cu câteva zile înainte de 1 Decembrie 1918, Consistoriul arădean a propus ca, pe lângă ierarh, să îl delege și pe Vasile Goldiș să plece la Alba Iulia. Acesta însă a refuzat, fiind ales ca delegat preotul Gheorghe Ciuhandu, care avea să afirme că, în cadrul Sfintei Liturghii de la Alba Iulia, în locul chinonicului s-au intonat cântece naționale, iar imnul „Deșteaptă-te române” a fost intonat de toată suflarea. Episcopul Aradului a săvârșit Sfânta Liturghie, iar la sfârșit a citit, dintre ușile împărătești, Rugăciunea alcătuită de preotul Ciuhandu, provocând o bucurie generală. Această rugăciune de îngenunchere a fost citită în toate bisericile din Mitropolia Ardealului, până în primăvara anului 1919. Episcopul Aradului, care era un cântăreț desăvârșit și un bun cunoscător al tipicului bisericesc, a completat partea de sfârșit a Sfintei Liturghii rostind otpustul „Cel Ce a înviat din morți, și a înviat și neamul nostru românesc”¹⁶⁸ (cuvinte adăugate formulei de sfârșit – n.n.). În calitatea sa de locțiitor de mitropolit, episcopul Aradului a ocupat un loc de cinst la tribuna Marii Adunări Naționale, unde s-a hotărât Unirea Transilvaniei cu România – cea de co-președinte. Tot el a rostit discursul de încheiere a Adunării Naționale de la Alba Iulia. Înțelepciunea care l-a caracterizat a făcut să fie iubit de popor și respectat de politicieni. Memorabile au rămas cuvintele sale, când a fost întrebat dacă va participa la Marea Adunare de la Alba Iulia: „Unde merge poporul, mergem și noi, vlădicii”¹⁶⁹.

După Marea Adunare de la Alba Iulia de la 1 Decembrie 1918, Episcopia Aradului a avut de înfruntat noi provocări. Consiliul Dirigent, ca guvern provizoriu al Transilvaniei, până în momentul în care s-a instituit administrația României Mari, conducea treburile interne ale regiunilor de dincoace de Carpați. Episcopia Aradului se afla sub jurisdicția Consiliului Dirigent, recunoscându-i acestuia calitatea de „guvern legal”. Între primele măsuri luate de episcopul Aradului amintim eliminarea materiilor școlare care aminteau de Ungaria: istoria, geografia, limba maghiară și înlocuirea lor cu materii care țineau de originile și starea poporului român din cele trei provincii unite într-o singură țară, România Mare. Deocamdată, școlile confesionale, pentru care episcopul Aradului a intervenit în multe rânduri la Budapesta, se aflau sub autoritatea și ascultarea Bisericii Ortodoxe.

Fiind locțiitor de mitropolit al Transilvaniei, participant activ la evenimentele de la Alba Iulia, în data de 23 februarie 1920, la Sibiu, Ioan I. Papp a fost ales președinte al primului Congres Național Bisericesc al Mitropoliei Ardealului de după eliberarea de sub jurisdicția Monarhiei Austro-Ungare. În

¹⁶⁷ † Ioan Ignatie PAPP, † Miron E. CRISTEA, „Cătră iubitul cler al Mitropoliei ortodox român din Ungaria și Transilvania”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLII, 1918, nr. 47, p. 2.

¹⁶⁸ P. URSULESCU, „Contribuția părintelui Gheorghe Ciuhandu la realizarea unității naționale și spirituale a românilor”, în *Studia Doctoralia* (Arad), anul III, nr. 3, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, 2018, p. 116-117.

¹⁶⁹ P. URSULESCU, „Episcopi și preoți din Arad în împlinirea unui ideal, Marea Unire...”, p. 220.

cadrul lucrărilor congresului de la Sibiu, s-a propus reînființarea episcopiei istorice, înființarea unor noi facultăți de Teologie, reorganizarea bisericească ținând cont de noile condiții de după Marea Unire și de necesitatea reformării preparanților, toate acestea sub purtarea de grijă a noului suveran, Regele Ferdinand I¹⁷⁰.

Cu toate acestea, până la momentul instalării administrației românești în Arad, bande ungurești au terorizat românii din Arad și din împrejurimi, cu intenția de a anula actul de la Alba Iulia, de la 1 Decembrie. Odată cu intrarea Regimentului 6 Vânători pe Calea din orașul Arad ce îi poartă numele și în zilele noastre, încetul cu încetul aceste crime și grozăvii s-au potolit. Elita intelectuală din Arad, în frunte cu ierarhul, a considerat de cuviință să ridice un monument al Marii Uniri în orașul de pe Mureș, în semn de aducere aminte că aici s-a plămădit ideea unității naționale. Comitetul a fost alcătuit din intelectuali de vază ai Aradului, printre care îi amintim pe Ștefan Cicio-Pop, Vasile Goldiș, Dr. Silviu Moldovan și alții, care au făcut apel către bunii români de pretutindeni pentru a contribui la ridicarea acestui monument¹⁷¹. Nici până astăzi, din păcate, acest monument nu se află la Arad.

Pentru întreaga activitate pastorală și națională, episcopul Ioan al Aradului a fost distins, în anul 1924, de Majestatea Sa Regele Ferdinand I al României cu „Înalta Cruce a Ordinului Coroana României în gradul de mare oficer” pentru merite deosebite și cu Medalia de aur „Răsplata muncii pentru Biserică”. Aceeași distincție au primit-o și episcopii Roman Ciorogariu de la Oradea, Iosif Badescu de la Caransebeș, Nicolae Colan de la Cluj, Visarion Puiu de la Hotin, Vartolomei Stănescu de la Râmnic, Lazăr Triteanu de la Roman, Ilarie Teodorescu de la Constanța, Nectarie Cotlarciuc de la Cetatea Albă și Filaret Musta (Vârșetanul) de la Caransebeș. Trimisul Regelui la Arad a fost ministrul Cultelor, Alexandru Lapedatu, care, în cadrul unei ceremonii la reședința episcopală, a înmănat decorațiile celui mai vârstnic dintre episcopii din Ardeal. Această recunoaștere a meritelor episcopului Ioan al Aradului reprezintă o încununare a întregii activități depuse în slujba Bisericii și a Neamului Românesc¹⁷².

La vârsta de 77 de ani, după o arhipăstorire de 22 de ani, în ziua de 21 ianuarie 1925, episcopul Aradului a trecut la cele veșnice, fiind depus în salonul mare de la reședința episcopală. Conducerea eparhiei, conform articolului 121 din *Statutul Organic*, a fost încredințată consilierului bisericesc Mihai Păcățianu.

Simțind sfârșitul vieții pământești, la 2 ianuarie 1925, pe patul suferinței, episcopul a alcătuit un „Act de donațiune”, amintind momentele importante ale vieții sale pământești. Actul cuprinde următoarele gânduri ale Preasfințitului Ioan: „În numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh, Amin! În numele Tău, Doamne, prind condeiul și mulțumindu-Ți că m-ai învrednicit să intru în anul 77 de etate, dau espresiune voinței și dorinței mele nestrămutate cu privire la averea mea,

¹⁷⁰ Teofan MADA, „Ioan Papp, Episcopul Unirii celei Mari”, în <https://ziarul lumina.ro> >an omagial (accesat la 18.03.2022).

¹⁷¹ „Monumentul Unirii la Arad”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLIV, 1920, nr. 47, p. 2.

¹⁷² „Decorarea Preasfinției Sale Domnului Episcop Ioan I. Papp”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLVIII, 1924, nr. 4, p. 1-2.

adunată în cursul vieții mele de 56 de ani petrecuți neîntrerupt în serviciul central al Diecezei noastre arădene”. A amintit apoi despre colecta pe care Consistoriul arădean a inițiat-o în 1906, pentru renovarea Catedralei Aradului, sfințită în anul 1921 și ridicarea din temelii a bisericii din satul natal, Pociovești. O dorință a episcopului era ca, în casa sa din Beiuș, să fie înființat un orfelinat pe cheltuiala sa, unde să fie găzduiți copiii orfani ai preoților din episcopie. La Beiuș, pe cheltuiala Statului român a fost construit un astfel de așezământ, deci nu era nevoie să mai fie edificat încă unul. Hotărârea episcopului a fost ca banii pe care i-a adunat în decursul celor 56 de ani, petrecuți în diferite funcții la Consistoriul din Arad, să fie folosiți pentru crearea unui fond de burse în valoare de 1.000.000 lei, cu numele „Fondul de burse de 1 milion de lei al episcopului Ioan I. Papp”. Scopul acestui fond era acordarea de sprijin financiar candidaților la teologie din Episcopia Aradului, pentru ajutorul viitorilor preoți care vor ocupa parohiile din eparhie și îi vor conduce pe credincioșii încredințați pe calea mântuirii. Cuvintele de încheiere ale episcopului au exprimat mulțumirea pe care o aducea lui Dumnezeu pentru toate. „După toate acestea rog umilit Providența divină să primească cu dragoste părintească acest prinos, izvorât din dragostea mea față de Dieceză și să mă învrednicească de zile, ca să îl pot augmenta. Arad, la 2 ianuarie 1925. Smeritul episcop Ioan I. Papp al Aradului m. p.”¹⁷³.

Prohodul a fost oficiat de episcopul Iosif Traian Badescu al Caransebeșului și episcopul Roman Ciorogariu al Oradiei, trupul neînsuflețit al episcopului fiind depus în cripta de sub altarul bisericii ctitorită în satul natal.

Episcopul Aradului, Ioan I. Papp, în decursul celor 22 de ani de arhipăstorire, a reușit să pună bună rânduială în viața religios-morală a credincioșilor săi, a instituit disciplină în cadrul Episcopiei, a luptat pentru menținerea Școlii confesionale, a reușit să câștige respectul guvernului de la Budapesta, dar și iubirea credincioșilor săi, a ctitorit și sfințit mai multe biserici, a făcut 173 de vizite pastorale în eparhie, a militat pentru menținerea limbii române în școală, a participat ca locțiitor de mitropolit la Marea Adunare de la Alba Iulia și a donat toată averea sa Diecezei Aradului, oferind acel fond de burse pentru tinerii din eparhie lipsiți de mijloacele materiale, care se pregăteau pentru a deveni vrednici păstori de suflete.

Smerenia a fost virtutea care l-a însoțit pe întreg parcursul viețuirii sale pământești și „atunci se respândi zvonul că vlădica valah vrea să facă o fundație de un milion de lei pentru creșterea preoților în Seminarul din Arad. Nu sunt mulți bani, un milion de lei..., dar nespus de mulți pentru acel ce vrea să îi adune, hrănindu-se cu chisăliță și stând cu reverenzile cârpite pe tronul arhieresc. Pentru pruncul diacului din Pociovești un milion de lei erau bani foarte mulți... A murit un român și un creștin”¹⁷⁴.

¹⁷³ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 17 – 1925, doc. nr. 17/08.01.1925, f. 1.

¹⁷⁴ V. GOLDIȘ, „Episcopul Ioan I. Papp”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLIX, 1925, nr. 4, p. 2.

2. 1. 2. Episcopul Grigorie Comșa (1925-1935)

În șirul mare al ierarhilor arădeni se distinge figura luminoasă a unui episcop cu o cultură vastă și cu un spirit misionar deosebit de dezvoltat, episcopul Dr. Grigorie Comșa. Chiar de la venirea sa la Arad, în anul 1925, a desfășurat o amplă lucrare misionară în vremurile de după Marea Unire, când vrăjmașii Bisericii și ai Neamului Românesc încercau spargerea unității de credință prin diversele secte apărute, care, implicit, săpau la temelia Statului național unitar român, creat prin voința tuturor românilor. Un deceniu a păstorit străvechea Eparhie a Aradului episcopul Grigorie, care, printr-o „neasemănată râvnă misionară, a semănat în sufletele păstorite sămânța curată și roditoare a crezului ortodox și național”¹⁷⁵.

Gheorghe Comșa s-a născut în anul 1889, în satul Comana de Sus din Țara Făgărașului, din părinții Gheorghe și Ana, care, de mic, i-au oferit o educație aleasă. Tatăl său a fost învățător în sat timp de 33 de ani, confruntându-se cu vitregia vremurilor, cauzată de încercarea de deznaționalizare, prin articolul XXVII de lege din 1907 a lui Apponyi, ministrul Culturii din guvernul de la Budapesta. Învățătorul din Comana a fost pensionat înainte de vreme, aceasta producând în sufletul său o mare durere. Tânărul Gheorghe Comșa a făcut Liceul de Stat din Făgăraș, după care a urmat studiile teologice la Seminarul Andreian din Sibiu, avându-l ca dascăl pe cel ce avea să devină mitropolit al Ardealului, profesorul Nicolae Bălan, care i-a fost povătuitor pentru toată viața.

Văzând râvna pentru învățătură a tânărului teolog, Consistoriul Arhidiecezan din Sibiu l-a trimis la Facultatea de Drept a Universității din Budapesta, cu o bursă anuală de 1.000 de coroane, unde a obținut titlul de doctor în Drept. În 10 octombrie 1915, a primit diaconia, slujind timp de patru ani ca diacon celib la Catedrala din Sibiu. În perioada cât a stat la Sibiu a fost redactorul publicației *Telegraful Român*, apoi, timp de doi ani, profesor de religie la Gimnaziul de Stat de acolo. A fost acuzat de spionaj de unguri și a fost întemnițat în perioada Primului Război Mondial¹⁷⁶. După Unire, a fost secretar al Consiliului Dirigent. Încă de pe vremea studiilor de la Sibiu, tânărul Gheorghe Comșa a cochetat cu scrisul, colaborând la publicațiile *Telegraful Român* și *Revista Teologică*. În anul 1920, a fost încadrat la Ministerul Cultelor și Artelor din București, obținând postul de subdirector¹⁷⁷. În același timp, și-a completat studiile teologice la Facultatea de Teologie din București, unde, în anul 1921, și-a obținut licența. Pentru activitatea depusă în slujirea lui Dumnezeu, a Bisericii și a credincioșilor, mitropolitul Ardealului l-a distins cu brâul roșu, în timp ce Regele Ferdinand I i-a oferit în 1923 „Răspłata muncii pentru Biserică, clasa întâi” și „Coroana României în grad de ofițer”, iar patriarhul Ierusalimului, Damianos, i-a

¹⁷⁵ † Nicolae COLAN, „Alegerile episcopale – doi străjeri ai legii românești”, în *Revista Teologică* (Sibiu), anul XXVI, 1936, nr. 1-2, p. 1.

¹⁷⁶ F. ALBU, *Episcopul Grigorie Comșa al Aradului...*, p. 150-151.

¹⁷⁷ M. PĂCURARIU, „Comșa Grigorie”, în *Dicționarul Teologilor Români*, ed. a III-a revăzută și adăugită, Sibiu, Editura Andreiană, 2014, p. 163.

acordat „Ordinul Sfântului Mormânt în gradul de Comandor” pentru serviciile aduse credinței ortodoxe¹⁷⁸. În 11 martie 1925 a obținut doctoratul în Teologie.

După moartea vrednicului de pomenire episcop al Aradului, Ioan I. Papp, conducerea Episcopiei Aradului fusese preluată de consilierul bisericesc Mihai Păcățian. La 3 mai 1925 a fost ales episcop al Aradului Dr. Grigore Gh. Comșa, întrunind 30 de voturi, față de Andrei Magieru, contracandidatul său, care a obținut 24 de voturi. În 22 mai a fost tuns în monahism, alegerea ca episcop al Aradului fiind confirmată de Rege în 10 iunie, același an. Hirotonia întru arhieru s-a petrecut în Catedrala din Sibiu, în 14 iunie, iar instalarea în scaunul arhieresc la Arad a avut loc în 12 iulie 1925, în Catedrala din Arad, fiind săvârșită de episcopul Caransebeșului, Iosif Traian Badescu, trimis al mitropolitului de la Sibiu, de față fiind și ministrul Cultelor, Alexandru Lapedatu, precum și episcopul Filaret Musta de la Caransebeș.

Vreme de un deceniu, cât a păstorit la Arad, episcopul Grigorie s-a remarcat prin spiritul său viu, care a impulsionat viața duhovnicească a păstoriților săi. A fost preocupat de perfecționarea pregătirii viitorilor clerici, reușind să mijlocească transformarea Seminarului de 3 ani în Academie Teologică cu o durată de 4 ani de studii, în anul școlar 1927-1928. În timpul arhipăstoririi sale a făcut 379 de vizite canonice, au fost înființate peste 40 de parohii, au fost construite biserici noi și reparate cele vechi, acordând Mănăstirii Hodoș-Bodrog o atenție deosebită, pe care o considera a fi un important centru misionar și de propovăduire a credinței Ortodoxe, în special cu prilejul marilor Praznice. La Arad au fost înființate, în această perioadă, diferite asociații și societăți ale tinerilor și adulților, Case culturale, coruri bisericești ș.a. Tot în acea vreme, a fost creat postul de preot misionar eparhial, precum și posturile de preoți misionari protopopești, care aveau în vedere activitatea misionară¹⁷⁹.

Congresul al doilea misionar, întrunit la Chișinău în 1929, i-a acordat titlul de „Episcop misionar”, remarcându-se în întreaga sa carieră, scurtă de altfel, ca un luptător pe tărâmul misionar și pastoral pentru Biserică, neam și cultură. La alegerea sa ca episcop, avea deja 12 studii și lucrări tipărite, iar în decursul celor 10 ani de arhipăstorie numărul cărților semnate de ierarh a ajuns la 100, una dintre lucrările sale fiind premiata de Academia Română, al cărei membru de onoare a fost¹⁸⁰.

Episcopul Aradului, membru al mai multor societăți culturale și naționale, pentru întreaga sa activitate, a fost decorat în mai multe rânduri, primind titluri și distincții importante. Astfel, „în anul 1930, Majestatea Sa Regele Mihai, prin Înalta Regență, i-a conferit decorația *Coroana României în grad de mare Cruce*; în anul 1933, Majestatea Sa Regele Carol al II-lea i-a conferit *Medalia Peleş*, în amintirea

¹⁷⁸ „Moartea P. S. Sale Episcopului Grigorie”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LIX, 1925, nr. 21, p. 2.

¹⁷⁹ F. ALBU, *Episcopul Grigorie Comșa al Aradului...*, p. 161-162.

¹⁸⁰ „Anexa H din Raportul general al Adunării Eparhiale a Aradului – Biografia Episcopului Aradului, Dr. Grigorie Gh. Comșa”, în *Actele și debaterile Adunării Eparhiale din Eparhia Aradului*, Arad, 1935, p. CXXI.

semicentenarului Castelului Peleş 1883-1933; în anul 1934, Majestatea Sa Regele Carol al II-lea i-a acordat ordinul *Meritul cultural pentru Biserică* în gradul de cavaler clasa întâi; în 1934 a fost ales membru de onoare al Academiei Române; Congresul al doilea misionar, întrunit în 1929 la Chişinău, i-a conferit titlul de *Episcop misionar*; este membru de onoare al Ateneului Nicolae Iorga; este membru de onoare al *Societăţii Scriitorilor Români*; este membru de onoare al *Societăţilor studenţilor în teologie*, Academia Ortodoxă din Cernăuţi; este membru de onoare al *Societăţii Academia Artelor Frumoase din Timişoara*; este membru de onoare al *Cercului militar din Arad*; este membru de onoare al *Societăţii cultural-artistice Gheorghe Muzicescu* din Bucureşti; este membru de onoare al Asociaţiei culturale *Jiul din Târgu Jiu*; este preşedintele de onoare al *Institutului Social Banat-Crişana*; este patronul şi preşedintele de onoare al *Societăţii studenţilor teologi Episcopul Grigorie* din Arad; este preşedintele de onoare al Căminului cultural *Episcopul Grigorie* din Topolovăţul Mare; este membru de onoare al *Societăţii Expresul* societatea funcţionarilor C.F.R. şi altele¹⁸¹.

Venirea la Arad a episcopului Grigorie a constituit o necesitate, întrucât pericolul sectar era tot mai mare, iar credincioşii din partea de vest a ţării aveau nevoie de un spirit viu, care să le întărească credinţa în Dumnezeu. În 1925, situaţia Episcopiei Aradului era următoarea: erau 12 protopopiate, cu 432 comune bisericeşti, din care 348 parohii matere, cu 84 de filii şi 45 de paraclise. Episcopul Aradului a sesizat nevoia organizării unitare a Bisericii în cadrele *Statutului Organic*, însă cu anumite adaptări pentru acele timpuri, excluzând birocrăţia bisericească, cu accent pe filantropie, misionarism şi cultivarea vieţii moral-religioase a credincioşilor, prin intensificarea vieţii liturgice şi a predicii. În sprijinul episcopului se aflau angajaţii Consistoriului, Mihai Păcăţian (consilier bisericesc), Gheorghe Ciuhandu (consilier cultural), un apropiat al episcopului şi sfătuitor, Ioan Georgia (fost protopop la Ineu), promovat la Consistoriul din Arad, precum şi protopopii Traian Văţianu de la Arad, Dr. Ştefan Cioroianu de la Comloşu Bănăţean, Florian Roxin de la Buteni, Procopiu Givulescu de la Radna şi alţii¹⁸².

La graniţa de vest a ţării, sectarismul se întindea cu mare repeziciune, acest lucru fiind o problemă nu numai pentru Biserică, ci şi pentru unitatea naţională a Statului Român. Modalitatea de luptă împotriva acestui curent era intensificarea misionarismului. Pentru aceasta, a publicat broşuri şi cărţi împotriva propagandei sectare, a trimis Pastorale la marile Praznice, a adus la cunoştinţă preoţilor şi credincioşilor anumite realităţi prin circulare, a îndemnat credincioşii să sprijine preoţii la edificarea locaşurilor de cult şi a caselor parohiale, a întreprins foarte multe vizite canonice în parohii, cu scopul de a întări în credinţă pe credincioşi şi de a înlătura toate viciile societăţii din acele timpuri, alcoolismul, concubinajul, divorţurile ş.a. Într-un act din Arhiva Arhiepiscopiei Aradului, numărul 2.848/1928 al Consiliului Eparhial către Adunarea Eparhială, episcopul relatea că în cursul

¹⁸¹ „Anexa H din Raportul general ...”, p. CXXII-CXXIII.

¹⁸² P. VESA, *Episcopii Aradului...*, p. 242-243.

anului 1927 a săvârșit vizite canonice în 60 de parohii, „producând mângâiere credincioșilor, că au putut vedea pe arhiereul lor... în tot locul am făcut o Rugăciune și am ținut câte o cuvântare. Cu prilejul vizitelor am cercetat la ei acasă nu numai pe intelectuali, ci chiar pe unii țărani, ceea ce a lăsat o profundă impresie”¹⁸³. Episcopul a arătat că, pe lângă vizitele canonice, de o deosebită importanță erau vizitele preoților la casele oamenilor pentru a-i cunoaște mai bine.

Între 1925 și 1935, cât timp a fost episcop al Aradului, a făcut 379 de vizite canonice, a sfințit 71 de biserici, dintre care 41 de biserici ridicate din temelie, au fost reparate 79 de biserici, a organizat 117 case culturale, în 171 de parohii au fost înființate coruri bisericești, a fost creat „Sfatul păcii”, în 169 de parohii a fost constituită Societatea „Sfântul Gheorghe”, în 72 de parohii, „Oastea Domnului”, au fost organizate pelerinaje la Mănăstirea Hodoș-Bodrog, la praznicul Adormirii Maicii Domnului, iar din 1933 a fost organizat pelerinaj la biserica „Adormirii Maicii Domnului” din Lipova, ca un răspuns la pelerinajul de la Mănăstirea Romano-Catolică din Radna¹⁸⁴. O metodă aplicată de episcop era să facă nenumerate vizite în parohii, vrând să cunoască activitatea pastorală a preoților și să evalueze personal aptitudinile acestora.

O altă preocupare a episcopului era intensificarea pastorației prin cuvânt, sfătuindu-i pe preoți să predice la toate slujbele din biserică și din alte locuri – înmormântări, sfeștanii și altele. Necesitatea lucrării misionare a Bisericii îi avea în vedere pe oamenii de rând, dar mai ales pe intelectuali. Au fost introduse, începând cu anul 1926, misiuni religioase în parohii, fapt ce viza intensificarea evlaviei. În fiecare protopopiat a fost înființat postul de preot misionar, cu scopul de a stăvili propagarea sectarismului și de a întări credința credincioșilor. Alături de lucrarea pastorală a preoților, episcopul considera necesar un apostolat laic, care avea în vedere susținerea activității misionare. Tot el a propus Sfântului Sinod crearea „Uniunii Românilor Ortodocși” – „o forță laică demnă de misiunea Bisericii noastre”, făcând o comparație cu Rusia bolșevică, unde episcopii și preoții binecuvântau poporul, iar când aceștia oboseau, credincioșii le sprijineau mâinile obosite pentru a putea să binecuvinteze în continuare. Așa vedea lucrarea laicilor în Biserică. Susținea faptul că „apostolatul laic este o fortificare a muncii preoțești”¹⁸⁵.

Gândirea misionară a episcopului Aradului n-a avut granițe teritoriale. Ea s-a extins în toată țara. Astfel, în anul 1928 a avut loc la Arad, între 25 și 28 octombrie, primul Congres al preoților misionari ortodocși din România, la care a participat mitropolitul Gurie Grosu al Basarabiei. Al doilea Congres a avut loc la Chișinău, în octombrie 1929, iar al treilea Congres s-a ținut la Cernăuți, în septembrie 1930. Pentru întreaga sa activitate misionară desfășurată în cadrul

¹⁸³ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 4 – 1928, doc. „Vizite pastorale ȋ Dr. Grigorie Gh. COMȘA, act nr. 2.848/1928”, f. 2.

¹⁸⁴ „Moartea P. S. Sale Episcopului Grigorie”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LIX, 1935, nr. 21, p. 3.

¹⁸⁵ ȋ Grigorie COMȘA, „Ȋmplinirea unei dorinȋi binecuvântate: Uniunea Românilor ortodocși”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LVII, 1933, nr. 4, p. 1.

„Congresului preoților misionari de la Chișinău” a primit titlul de „Episcop misionar”.

Pe lângă activitățile misionare, culturale și intelectuale, episcopul Grigorie Comșa a fost și un bun administrator. În anul 1927, reședinței episcopale i s-a adăugat etaj cu cinci camere mari. În timpul arhipăstoririi sale au fost ridicate biserici din temelie și au fost reparate cele deteriorate. În 1927, pe lângă cele douăsprezece protopopiate, au mai fost înființate trei, în scop misionar, la Gurahonț, Birchiș și Balinț.

O dorință mare a episcopului a fost și edificarea în orașul de pe Mureș a unei Catedrale ortodoxe, care să fie așezată la loc de cinste. În ședința a V-a a Adunării Eparhiale arădene care a avut loc la 8 mai 1934, începând cu ora 10.00, episcopul a propus ca, așa cum la Timișoara se construiește o Catedrală frumoasă, și la Arad s-ar putea construi un astfel de edificiu, motivând că bisericile celor de alt neam sunt „așezate anume la loc de frunte, ca să întunece orice prestigiu de viață românească”¹⁸⁶. Aceeași idee a fost adusă în fața primului ministru, Gheorghe Tătărăscu, cu prilejul vizitei pe care acesta a efectuat-o în orașul de pe Bega. Pe lângă doleanțele prezentate ministrului, a mai spus: „Orașele Arad și Timișoara au nevoie de câte o Catedrală care să servească, atât pentru necesitățile spirituale ale credincioșilor, cât și pentru prestigiul românismului la apusul țării (în partea de vest)”¹⁸⁷. Visul episcopului Grigorie a rămas neîndeplinit, deoarece, după numai un an, în 1935, a trecut la cele veșnice, în etate de 46 de ani.

Din punct de vedere economic, ierarhul arădean a înființat un „Fond de propagandă religioasă”, în urma pelerinajului la praznicul Adormirii Maicii Domnului din 1925, de la Bodrog, primind numele de „Fondul propagandei religioase Grigorie Episcopul”, din care au fost tipărite broșuri oferite în mod gratuit credincioșilor. Cu scopul de a-i ajuta pe cei săraci, a fost creat „Fondul milelor” în fiecare parohie și „Fondul special pentru ajutorarea familiilor preoțești”, în caz de deces. Toate acestea demonstrau bunătatea cu care era înzestrat ierarhul Aradului¹⁸⁸.

Unul dintre apropiații episcopului Grigorie al Aradului a fost protopopul Dr. Ștefan Cioroianu din Banat-Comloș, care, la decesul episcopului a scris un articol în care amintea despre preocupările sale cărturărești. Toate publicațiile și cărțile episcopului au reușit să cucerească „inteligenta” românească din acele vremuri, dar și să câștige dragostea și admirația poporului. Aceste eforturi ale episcopului nu au rămas fără urmări, ele secătuiindu-i puterile și aducându-i un sfârșit atât de timpuriu. Prietenul episcopului, protopopul tractului Banat-Comloș, avea să scrie: „Șirele de față le scriu cu condeiul căzut pentru totdeauna din mână laborioasă a fostului Episcop de fericită și neuitabilă pomenire, Grigorie. Această mică unealtă i-a câștigat aprecierea înaltă și iubirea sinceră, atât a păturilor largi

¹⁸⁶ „Ședința a V-a, Adunarea Eparhială din Arad”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LVIII, 1934, nr. 26, p. 12.

¹⁸⁷ † Grigorie COMȘA, „Dreptate pentru Biserică și Cler”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LVIII, 1934, nr. 33, p. 3.

¹⁸⁸ P. VESA, *Episcopii Aradului...*, p. 253-254.

ale poporului nostru, cât și a distinsei intelectualități românești, dar tot ea i-a secătuit în mare parte puterea de viață a acestui nobil pătimăș al scrisului. Dacă o prețuire vagă a morții timpurie l-a împins înainte să-și prăpădească prin scris odihna zilelor și a nopților, lăsând în urma sa un valoros snop de cărți, numai puțin l-a ținut vecinic între degete, acest condei, setea nepotolită după gustarea înaltelor valori intelectuale”¹⁸⁹.

Încă din perioada studiilor de la Sibiu, ierarhul arădean a cochetat cu scrisul. A fost colaborator al *Telegrafului Român* și al *Revistei Teologice*, al revistelor *Biserica și Școala* din Arad, *Foaia Diecezană* din Caransebeș, precum și *Biserica Ortodoxă Română* din București. Până în anul 1925, când a fost ales episcop la Arad, a semnat un număr de 12 volume, deși avea numai 36 de ani. Întreaga operă a episcopului Grigorie este vastă, cuprinzând aproape 1.000 de titluri, cărți, scrisori pastorale, cuvântări la diverse ocazii, predici, memorii ce ar impune un studiu amănunțit doar pe această temă. Vom aminti aici doar câteva dintre operele episcopului:

1. *Predici pentru toate duminicile de peste an și alte ocaziuni*, Arad, 1918, scrisă în colaborare cu preotul Gheorghe Maior.

2. *Istoria predicii la români*, București, 1921, o carte inedită, ce cuprinde cuvântări descoperite într-un manuscris la Mănăstirea Brâncoveanu de la Sâmbăta de Sus, datate de prin anii 1700.

3. *Pentru neam și lege. Patruzeci cuvântări împotriva adventiștilor și baptiștilor*, Caransebeș, 1923. Una dintre dorințele episcopului era stărpirea sectarismului ce s-a impus din ce în ce mai mult, în special după Marea Unire, în Episcopia Aradului. Ierarhul a dat soluții practice pentru păstrarea credinței ortodoxe și a găsit mijloace pentru a stopa trecerea credincioșilor la secte.

4. *Predici la sărbătorile bisericești*, Arad, 1925. Volumul conține 20 de predici rostite de episcop la marile praznice, încă din perioada diaconatului.

5. *Datoriile preoțimii în fața problemelor sociale*, București, 1925. În acest volum se arată nevoia implicării slujitorilor Bisericii în problemele societății, altminteri credincioșii s-ar vedea în postura de a fi oi fără păstor.

6. *Pentru slujitorii altarului. Meditații și îndemnuri*, Caransebeș, 1925, carte ce vizează datoriile păstorilor duhovnicești față de turma cuvântătoare încredințată lor, spre a o conduce la limanul mântuirii. Una dintre dorințele mari ale episcopului era conștientizarea de către preoți a importanței misiunilor religioase.

7. *Călăuza cunoașterii și combaterii sectelor*, București, 1925. Aici face o inventariere a sectelor din România din acea perioadă și încearcă combaterea acestora.

8. *Veniți la Hristos. Predici la toate Duminicile anului bisericesc*, Arad, 1926 – 56 predici.

9. *Baptismul în România*, Arad, 1927.

¹⁸⁹ Ștefan CIOROIANU, „Condeiu lui Grigorie – fostul Episcop al Aradului”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LIX, 1935, nr. 22-24, p. 7.

10. *De la leagăn până la moarte*, Arad, 1927. Conține diverse cuvântări rostite de episcop cu prilejul vizitelor canonice, la Botez, la Sfântul Maslu, la înmormântări și cu alte ocazii.

11. *350 de pilde pentru predici și alte cuvântări*, Arad, 1928 – pentru folosul preoților la alcătuirea unui cuvânt de învățătură, carte scrisă în colaborare cu arhimandritul Iustin Suciu.

12. *O mie de pilde pentru viața creștină*, Arad, 1929 – cuprinde diverse pilde creștine, dar și pilde inspirate din istoria universală și din viața socială.

13. *Credința, morala și neamul*, Arad, 1929.

14. *În slujba misionarismului ortodox. Contribuții la problema misiunii interne a Bisericii prin intensificarea predicii misionare, îndrumarea tineretului și organizarea carității creștine*, Arad, 1930. Este o carte ce are în vedere intensificarea misionarismului în Biserica Ortodoxă Română, o necesitate a vremurilor. Cartea este scrisă de episcopul Aradului, la 5 ani de la primirea toiagului arhipăstoresc și cuprinde elemente practice, pe care le recomandă pentru a desfășura o activitate misionară pe toate planurile.

15. *Credința care lucrează. Chemări către laici și fețe bisericești*, Arad, 1931 – are în vedere implicarea mirenilor în activitatea misionară.

16. *Acțiunea Catolică și Ortodoxia activă*, Arad, 1931. Soluțiile propuse de autor sunt cooptarea laicilor la diverse acțiuni ale Bisericii, precum și organizarea tineretului și a adulților în societăți care să activeze în Biserică și în sprijinul Bisericii. Astfel, în Transilvania a fost creată Societatea „Sfântul Gheorghe” pentru tineri și „Oastea Domnului” pentru adulți. Era necesar ca toate aceste societăți și mișcări să fie sub stricta supraveghere a preoților, pentru a le feri de influențe străine de duhul ortodox.

17. *Glasul pietrelor. Principii călăuzitoare pentru Ortodoxia activă*, Chișinău, 1931. Cartea aceasta este o continuare a celei de mai sus și vizează necesitatea ieșirii dintr-o comoditate a slujitorilor Bisericii și apărarea Ortodoxiei în fața atacurilor venite din exterior.

18. *Taina pocăinței și intelectualii*, Arad, 1931. Absența intelectualilor din Biserică a fost o mare durere a episcopului. Prin această carte ei sunt chemați la a își curăți conștiințele și a se face pildă vie și celorlalți credincioși. La final, se face referire la „canonul” sau „epitimia” dată la spovedanie, care nu este o pedeapsă, ci un „mijloc de îndreptare”.

19. *Modificarea legii de organizare a Bisericii*, Arad, 1932 – o viziune personală a episcopului în privința acestei probleme.

20. *Tineretul României*, apărută la Arad, în 1932. Cartea a fost premiată de Academia Română, la sugestia lui Octavian Goga. Ea are în vedere educația tineretului în spirit creștin și național. Educația religios-morală are în vedere întărirea credinței tineretului. Criza morală pe care o traversa societatea putea fi combătută prin educarea generației tinere pentru a schimba fața acesteia. Episcopul Aradului observa toate greutățile cu care se confruntă societatea și încerca să găsească soluții pentru remedierea lor.

21. *Veniți la Maica Neamului, chemări către bapțiștii din România*, Arad, 1932, o chemare adresată celor de altă credință de a reveni la Ortodoxie.

22. *Flori din grădina sufletului*, Arad, 1934, cuprinde diverse cuvântări și pastorale ale episcopului Grigorie, cu scopul întăririi în credință a credincioșilor din diverse medii.

23. *Despre frica de Dumnezeu și despre înjurături*, Arad, 1934, cuprinde cuvinte scurte, moralizatoare.

24. *Păcatul lipsei de prunci*, Arad, 1934, o broșură contra avorturilor, o practică tot mai des întâlnită în acele timpuri.

25. *Părinții mei*, Arad, 1934. O carte ce scoate în evidență dragostea copiilor pentru cei care i-au născut și cu multă jertfă i-au crescut și educat.

26. *Scrisori creștinești*, Arad, 1934, o colecție de „scrisori” adresate unor personalități ale societății românești din acea perioadă.

27. *Lupta împotriva indiferentismului religios*, Arad, 1934. Se scotea în evidență faptul că indiferența societății față de Biserică poate conduce la necredință și la ateism.

28. *Scrisori către învățători*, Arad, 1934. În lucrarea misionară a Bisericii sunt chemați și învățătorii, cei care pot sădi în sufletele copiilor credința și morala creștină. De asemenea aceștia sunt îndemnați să organizeze diverse activități culturale, a instrui coruri bisericești și a fi prezenți la biserică.

29. *Cultura satelor noastre*, Arad, 1935. În acest volum este prezentat rolul pe care îl are Biserica în răspândirea culturii, în mod special la sate.

30. *Pizma, ura și iertarea*, Arad, 1934.

31. *Tuturor toate m-am făcut*, Arad, 1935. O carte în care amintește toate eforturile pe care le-a depus, în decursul celor 10 ani de arhipăstorire în Eparhia Aradului, pentru întărirea credinței credincioșilor săi¹⁹⁰.

Condeii episcopului Dr. Grigorie Gh. Comșa al Aradului nu are moarte. Va rămâne adânc întipărită în mințile și inimile credincioșilor din Eparhia arădeană figura luminoasă a episcopului lor. Grăitoare sunt în acest sens cuvintele prietenului său apropiat, protopopul din Banat-Comloș: „Hărțile tale, pe care ai așternut atâtea șire pline de lumină și simțire, în tainice miezuri de noapte, vor face pelerinaj acolo unde ți se odihnesc oasele. Doar odăița ta va rămâne pururea tristă, fiindcă nu va mai auzi vocea ta plăcută și pașii tăi apăsați. Condeii ți-l voi păstra în semn că, Grigorie, cel mai tânăr, nobil și viguros nu a murit, fiindcă el nu putea să moară așa degrab, ci doarme, cunoscând în fine ce nu a cunoscut pe pământ, odihna, acolo, unde cântă fără încetare Mureșul, Învierea și viața vecinică”¹⁹¹.

Pe lângă cele aproape 100 de volume tipărite, episcopul arădean Grigorie Comșa s-a remarcat ca un bun predicator, ținând cuvânt de învățătură cu diverse prilejuri. Pastoralele sale pe care le concepea cu ocazia marilor praznice cuprindeau învățătura de credință a Bisericii Ortodoxe, precum și diverse sfaturi și îndemnuri de păstrare a credinței Ortodoxe. Cuvântările și Pastoralele episcopului Aradului

¹⁹⁰ P. VESA, *Episcopii Aradului...*, p. 256-268.

¹⁹¹ Șt. CIOROIANU, „Condeii lui Grigorie – fostul Episcop al Aradului...”, p. 7.

conțineau argumente scripturistice și patristice din abundență, întărind cele afirmate. Fiind un bun cunoscător al canoanelor bisericești, cu studii la Facultatea de Drept din Budapesta, episcopul și-a argumentat părerile. Fapte și întâmplări din istoria bisericească universală, istoria bisericească a românilor și istoria profană sunt destul de frecvent întâlnite în predicile sale, precum și noțiuni de filosofie, sociologie, politică și literatură. Toate acestea scot în evidență vasta sa cultură teologică și universală¹⁹². Episcopul Aradului a fost numit, pe bună dreptate, „Episcop misionar”, dar, tot pe bună dreptate, i s-ar putea acorda titlul de „Episcop cărturar”.

Episcopul Grigorie Comșa, o minte luminată și un suflet cald și blând, a fost deschis la toate propunerile care veneau din partea credincioșilor săi. În anul 1926, a participat la „Reuniunea Femeilor Române din Arad”, unde a ținut o frumoasă cuvântare despre rolul major pe care îl ocupă femeia în cadrul credinței creștine. În 1927, a avut loc la Arad Congresul medicilor din România, unde a fost prezent și episcopul Aradului, ținând un cuvânt ziditor.

În 19 martie 1929, a avut loc la Timișoara „Conferința pentru protecția populației”, întrunind medici din Arad, Timiș, și Caraș-Severin, cu scopul de a identifica cauzele mortalității infantile foarte ridicate, precum și scăderea populației, datorită concubinajelor, divorțurilor și avorturilor. La 1 mai 1928, episcopul Grigorie a trimis o pastorală cu titlul *Concubinajul, divorțurile și scăderea populației*, în care arăta starea deplorabilă a societății din acele timpuri. Episcopul s-a identificat cu un cuvânt al Mântuitorului Hristos, „pe cei pe care Mi i-ai dat Mie i-am păzit și nimeni dintre dâșii n-a pierit, decât numai fiul pierzării” (Ioan 17,12), simțind în sufletul său povara păcatelor pe care credincioșii le săvârșeau. Această responsabilitate a simțit-o din plin. „Din clipa în care am ocupat scaunul de Dumnezeu păzitei Episcopii a Aradului, o mare răspundere simțesc pe sufletul meu. Această răspundere se mărește, când mă cuget, mai ales la stările familiale triste din unele părți ale Eparhiei noastre a Aradului. Fie cât de mic numărul celor care trăiesc în concubinaj, al celor cari desfac nesperios căsătoriile și scade chiar puțin numărul populației, trebuie să mă întristez mult... sguđuire mare este când la căsătorie lipsește binecuvântarea Bisericii, când căsătoriile se desfac nesperios și nu prea se văd prunci prin satele noastre. Aceste trei lucruri sdruncină familia, care e temelia vieții creștine”¹⁹³. Au fost dezbătute aceste trei mari păcate pe larg, arătându-se că viața unui cuplu, fără binecuvântarea lui Dumnezeu, atrage după sine multe rele, divorțurile reprezintă slăbirea dragostei dintre oameni, iar lipsirea de prunci pune în pericol femeia, familia, implicit și întreg neamul. Avorturile erau criticate în această Scrisoare-Pastorală, de asemenea și familiile care se mulțumeau doar cu unul sau doi copii, „obiceiul rău care a prins rădăcini mai ales la orașe, cât și în satele noastre din Banat”. Implicarea unui ierarh în aceste probleme era necesară, deoarece acesta reprezenta glasul întregii Biserici, care avea de dus o luptă susținută împotriva acestor fărâdelegi.

¹⁹² F. ALBU, *Episcopul Grigorie Comșa al Aradului...*, p. 185-190.

¹⁹³ † Grigorie COMȘA, „Concubinajul, Divorțurile și Scăderea populației”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LII, 1928, nr. 19, p. 1.

În perioada interbelică, alături de păcatele amintite mai sus, concubinajul, divorțurile, avorturile, o patimă des întâlnită era alcoolismul. În diversele rapoarte ale Protopopiatelor către Episcopie se menționa acest flagel, care dezbină familiile și distrugea buna înțelegere în societate. În 1933, episcopul Aradului a primit cu bucurie vestea înființării mai multor filiale ale „Ligii Temperanța”, care avea în vedere propaganda împotriva consumului de alcool în Episcopia Aradului. Unul dintre președinții „Ligii Temperanța”, A. D. Xenopol, îndemna în 1897: „Fugiți, oameni buni, de beție ca de ciumă! Mai bine decât un pahar de rachiu dimineța, cercați să beți un pahar de lapte cald, cu o bucată de pâine, să vedeți ce bine are să vă întărească”¹⁹⁴.

Personalitățile Aradului nu au fost uitate de vrednicul episcop Grigorie. Astfel, la data de 4 decembrie 1932, a fost comemorat Dimitrie Țichindeal, „părintele” Școlii Normale din Arad, înființate la 1812. Episcopul Aradului a fost prezent la sfințirea monumentului ridicat în memoria preotului Dimitrie Țichindeal, la Becicherecul Mic. Dimitrie Țichindeal s-a remarcat prin eforturi neconținute de a se înființa o Școală Normală la Arad, precum și în lupta, alături de alți români, de a avea episcopi români la Arad, în locul celor sârbi. Cuvântul episcopului a fost elocvent: „Fiule al Bănățului, noi nu vom uita că Școala Normală din Arad există mai ales prin munca ta și, înainte cu o sută ani, am primit episcop românesc la Arad prin lupta ta și a altora ca tine. Dormi în pace, românule mare, căci visul tău s-a împlinit și azi episcopul românesc, dorit de tine, te preaslăvește în România Mare”¹⁹⁵.

La Chișineu-Criș a avut loc dezvelirea bustului marelui luptător național, Mihai Veliciu, notar în comuna Șepreuș, membru al mișcării memorandiste. Sărbătoarea națională a avut loc în 21 octombrie 1934, când câțiva români vrednici, avându-i în frunte pe fruntașul național Dr. Ioan Suciu, notar public în localitate, și protopopul Petru Marșieu au ridicat acest bust al lui Mihai Veliciu. La manifestare a participat și episcopul Aradului, Grigorie Comșa, care a evocat figura marelui luptător național, Mihai Veliciu, spunând că, „în cinstirea luptătorilor neamului se găsește strâns un izvor nesecat al puterii și capacității noastre sufletești... până când ne este Domnul scut, Acela ce ne va șterge de pe lume, s-o știe, că încă nu-i născut...”¹⁹⁶.

Nici luptătorii pașoptiști nu au fost uitați de bunul ierarh al Aradului. Directorul Liceului Ortodox „Avram Iancu” din Brad, Dr. Radu Dumitru, alături de corpul profesoral au comandat sculptarea a zece troițe de piatră, spre a se aminti generațiilor viitoare actele de eroism ale martirilor Zărandului. Au fost ridicate astfel de troițe la Hălmagiu, unde au fost omorâți cu cruzime zeci de preoți ortodocși români, la Mesteacăn, unde Horea a ridicat steagul răscoalei de la 1784,

¹⁹⁴ Constantin SCHIFIRNEȚ, „A. D. Xenopol în spațiul public”, în *Atheneum. Revistă de Cultură a Românilor din Canada*, în <https://atheneum.ca> (accesat la 25.01.2022).

¹⁹⁵ † Grigorie COMȘA, „Cuvânt de pomenire”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LVII, 1933, nr. 1, p. 5.

¹⁹⁶ † Grigorie COMȘA, „Desvelirea bustului marelui luptător național, Mihai Veliciu din Chișineu-Criș”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LVIII, 1934, nr. 44, p. 6.

la Vălișoara, unde se desparte Zărandul de Hunedoara și în alte părți. La Gurahonț, lângă podul Crișului, înspre Iosășel, a fost ridicată o troiță pe locul martiriului prefectului Zărandului, Ioan Buteanu, ucis mișelește alături de alți luptători români. Sfințirea monumentului de la Gurahonț a avut loc la 25 noiembrie 1934, în prezența episcopului Grigorie, a profesorului universitar Dr. Silviu Dragomir, membru al Academiei Române, a altor oficialități și a unui număr de aproximativ 5.000 de credincioși. Episcopul Aradului a ținut o emoționantă cuvântare cu referire la jertfa tuturor zărândenilor, în frunte cu prefectul Ioan Buteanu, pentru libertatea poporului. „Ioan Buteanu a sacrificat de bună voie fericirile acestei vieți pentru moartea de martir. El a fost o întrupare desăvârșită de eroism și de măreție de suflet. Dar alături de el au suferit în spânzurători sau înecați în apele Crișului sau arși de vii, mulțime de preoți, de primari sau de țărani români. Nu erau cruțate de furia ungarilor nici femeile”¹⁹⁷. Tot în același cuget, s-au desfășurat și manifestările din Catedrala Aradului, din data de 28 februarie 1935, când s-au împlinit 150 de ani de la moartea celor trei martiri ai Neamului, Horea, Cloșca și Crișan. A fost săvârșită slujba Parastasului, după care manifestările au continuat în sala festivă a Liceului Moise Nicoară, la invitația directorului acestei prestigioase instituții de învățământ, Ascaniu Crișan. Toate aceste manifestări naționale de evocare a personalității românilor iubitori de neam, la care a participat episcopul Grigorie, relevă dragostea de neam și țară pe care acesta a avut-o.

O altă preocupare majoră a episcopului Grigorie a fost revigorarea vieții culturale, în special activitatea muzicală a Eparhiei. Corul „Armonia” a fost înființat în 1919, devenind cor al Catedralei arădene, fiind organizat pe bază de statute, primind subvenție din partea Ministerului Cultelor. În anul 1935, în seara de sâmbătă, 6 aprilie, au fost sărbătoriți 15 ani de existență a corului și 60 de ani de viață ai dirijorului Atanasie Lipovan, în Sala Palatului Cultural. În calitate de președinte al corului, Preasfințitul Grigorie a rostit câteva cuvinte, făcând o retrospectivă a activităților desfășurate în cei 15 ani de existență. Prin concertele susținute, corul Armonia dovedea atașament față de Biserică și dragoste față de Neam. Printre altele, ierarhul arădean spunea: „Sărbătorim azi încoronarea unei munci de 15 ani, depusă de societatea corală «Armonia», în serviciul idealului național și religios. Eu cred, că prin nimic nu puteți avea o mare mângâiere, decât că aveți conștiința împăcată că v-ați fi făcut datoria față de Dumnezeu și Biserica Lui și către cultura românească”¹⁹⁸.

La inițiativa episcopului Grigorie Comșa, care avea o gândire misionară, a fost creată „Societatea Sfântul Gheorghe”, cu scopul de a educa tineretul și de a-l feri de orice influențe dăunătoare. În 1926 a reorganizat „Societatea ortodoxă a femeilor române”, iar în 1933 a sprijinit organizarea „Frăției Ortodoxe Române”, în vederea întăririi apostolatului laic. În parohii au fost înființate Case culturale în cadrul cărora se organizau diverse activități culturale, conferințe și alte acțiuni

¹⁹⁷ † Grigorie COMȘA, „Sfințirea Crucii ridicată la Gurahonț în memoria tribunului Ioan Buteanu”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LVIII, 1934, nr. 49, p. 3.

¹⁹⁸ † Grigorie COMȘA, „Jubileul corului Armonia din Arad și sărbătorirea profesorului Atanasie Lipovan”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LIX, 1935, nr. 15, p. 6.

cetățenești. Au fost organizate și coruri bisericești. Astfel, în 1935, ființau 179 de coruri de adulți și 43 de coruri de copii. Toate acestea contribuiau la întărirea credinței credincioșilor ortodocși și ajutau la a-i feri pe aceștia de prozelitismul agresiv al sectarilor.

În privința tipăriturilor, la îndemnul și cu sprijinul episcopului, au fost înființate două colecții de carte: *Biblioteca Creștinului Ortodox* și *Biblioteca Preotului Ortodox*, tipărindu-se peste 100.000 de broșuri, oferite în mod gratuit credincioșilor, cu prilejul vizitelor pastorale sau cu alte ocazii. Ca om de cultură, episcopul a recomandat crearea bibliotecilor protopopești și parohiale, de unde credincioșii să aibă posibilitatea să împrumute cărți, precum și organizarea Bibliotecii eparhiale.

Rolul presei bisericești era foarte mare în acele vremuri când abundau știrile false, un anumit segment al presei situându-se într-o poziție contrară Bisericii. Episcopul Grigorie avea în vedere dezvoltarea presei bisericești, unde se găseau de multe ori articole alcătuite într-un mod academic, neaccesibil pentru poporul de rând. De aceea, episcopul recomanda o scriere care să fie accesibilă tuturor credincioșilor, „Autorii scriau mai mult pentru preoți și pentru clasa cultă... Acum ne-am apropiat de popor cu broșuri scrise pe înțelesul lui”¹⁹⁹. De apreciat la episcopul Aradului era deschiderea spre popor și luminarea acestuia prin orice mijloace. A subliniat de multe ori că misiunea Bisericii nu este doar de a contracara sectele, bunăoară de a nega botezul baptiștilor la maturitate, ci de a aduce învățătura curată, ortodoxă despre Taina Sfântului Botez și de a arăta necesitatea botezării copiilor. Aceasta era concepția episcopului privitoare la misionarismul realizat prin intermediul presei bisericești. Spre deosebire de un predicator ce vorbea câtorva zeci sau sute de oameni într-o zi, presa reușea să aducă informația mai multor mii de oameni într-o singură zi.

După Marea Unire de la 1 Decembrie 1918 de la Alba Iulia, Sfântul Sinod și Ministerul Cultelor au făcut demersuri pentru reorganizarea învățământului teologic. Cele patru provincii românești aveau fiecare un sistem propriu de formare și educare a clerului. În Ardeal funcționau cinci instituții de învățământ teologic, la Arad, Caransebeș, Oradea, Cluj și Sibiu. La 1 septembrie 1922, Ministerul Cultelor și Artelor a trimis o adresă centrelor eparhiale din țară, în care era solicitat punctul de vedere cu privire la reorganizarea învățământului teologic. Fiind destul de dificil consensul tuturor factorilor implicați, acest proces avea să dureze câțiva ani. În anul 1923 a fost întocmit un Proiect de lege pentru organizarea Seminariilor Teologice. Trei ani mai târziu, în 1926, o comisie sinodală, formată din 10 membri, a alcătuit un Proiect de lege pentru reorganizarea învățământului teologic. Episcopul Grigorie al Aradului a primit acest proiect în toamna aceluiași an, în vederea examinării, pentru ulterioară aprobare sinodală. Comisia sinodală recunoștea necesitatea acestei reorganizări, însă părerile au fost diferite, ceea ce a dus la lipsa de consens în privința tipului de școală teologică²⁰⁰.

¹⁹⁹ † Grigorie COMȘA, „Prisonierii cuvintelor”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LIII, 1929, nr. 17, p. 1.

²⁰⁰ M. SĂSĂUJAN, *Academia de Teologie Ortodoxă din Arad în perioada interbelică...*, p. 9-11.

Profesorii de la Arad, avându-l în frunte pe vlădica Grigorie, au protestat împotriva acestui proiect și, după îndelungi frământări, s-a decis ridicarea la rang de Academie a Institutului Teologic arădean, cu o durată de studii de 4 ani, rector fiind numit preotul profesor Dr. Teodor Botiș. Astfel, în 22 septembrie 1927 a avut loc deschiderea cursurilor Academiei Teologice de la Arad, în prezența episcopului Dr. Grigorie Comșa, căruia i-a revenit meritul principal pentru ca Aradul să aibă Academie Teologică²⁰¹. În proiectul privind reorganizarea învățământului teologic, Sfântul Sinod a propus transformarea Institutului Teologic de la Arad într-un „Seminar de vocațiune”. În luna decembrie a anului 1926, profesorii de la Institutul Teologic din Arad au întocmit un Memoriu-Protest față de respectivul Proiect de lege. Existau câteva motive întemeiate pentru care nu era posibil acest lucru.

Școala de Teologie arădeană avea o vechime de peste un veac. La Arad, încă din anul 1822, a fost înființat Institutul Teologic cu o durată a studiilor de doi ani, iar din 1826, de trei ani. Episcopul Aradului și profesorii de la Institutul Teologic au militat pentru ridicarea statutului acestei școli la nivel de Academie Teologică. Profesorii de teologie din perioada interbelică erau foarte bine pregătiți, majoritatea dintre ei având doctorat în teologie. Episcopia Aradului era considerată a doua eparhie ca vechime din Transilvania, după reactivarea mitropoliei în 1864, prin mitropolitul Andrei Șaguna. În partea de vest, fenomenul sectar era foarte puternic, fiind necesară o pregătire superioară a preoților care vor merge în parohii. Toate aceste argumente au fost aduse de către profesorii arădeni în protestul lor împotriva transformării Institutului Teologic de la Arad în Seminar de vocație, ba mai mult, au solicitat ridicarea acestuia la rang de Academie Teologică. Episcopul Aradului, Dr. Grigorie Comșa, a înaintat patriarhului Miron Cristea, la 7 februarie 1927, protestul profesorilor de teologie de la Arad, solicitând ridicarea la rang de Academie Teologică a Institutului Teologic. Pe lângă memoriul colectiv, au existat și memorii separate ale unor profesori, printre care se numără Vintilă Popescu, Dr. Nicolae Popovici, precum și rectorul Academiei Teologice din Arad, Dr. Teodor Botiș²⁰².

În anul 1929, s-au împlinit 100 de ani de la instalarea în scaunul Episcopiei Aradului a primului ierarh român, în persoana episcopului Nestor Ioanovici. De la înființarea Eparhiei Aradului (1706), la conducere s-au perindat doar ierarhi de neam sârb. Datorită eforturilor depuse de preotul Dimitrie Țichindeal, Moise Nicoară și alți buni români, în 1829 a fost ales primul episcop român la Arad. În ședința Adunării Eparhiale a Aradului din 30 aprilie 1929, s-a hotărât ca, în ziua de 26 octombrie a aceluiași an, să aibă loc festivitățile. În Circulara numărul 5.261/1929 din 16 septembrie, episcopul Grigorie scria așa: „Clerul și Poporul dreptcredincios din Eparhia Aradului va sărbători, la 26 octomvrie a.c., cu ajutorul lui Dumnezeu, 100 de ani, de când în scaunul episcopesc al Aradului a fost așezat

²⁰¹ P. VESA, *Învățămintul teologic de la Arad...*, p. 139-140.

²⁰² M. SĂSĂUJAN, *Academia de Teologie Ortodoxă din Arad în perioada interbelică...*, p. 19-28.

întâiul episcop român, în persoana fericitului Nestor Ioanovici”²⁰³. Manifestările au avut loc la Palatul Cultural din Arad, cu participarea multor personalități din cadrul Bisericii, culturii și administrației locale.

Pentru toată activitatea, în timpul celor 10 ani de arhipăstorire a Diecezei Aradului, la sugestia lui Ioan Lupaș, episcopul Dr. Grigore Gh. Comșa a fost ales „Membru onorar al Academiei Române”. Actul prin care s-a consfințit alegerea stipula următoarele: „Între membrii înaltului cler, Preasfinția Sa Episcopul Aradului, Grigorie Comșa, desfășoară la granița de vest a României întregite, o activitate literară-culturală intensivă și sistematică. În afară de propaganda prin viu grai, pe care o îndrumă cu multă râvnă, prin neconținute descinderi la sate, apărând credința Neamului de atacurile îndrăznețe ale feluritelor secte, în anii din urmă s-a distins și prin o respectabilă serie de tipărituri, dintre care însăși Academia Română a aflat de bine a premia pe cea privitoare la creșterea tineretului nostru, în spiritul tradițiilor religioase morale ale Bisericii ortodoxe. Pentru munca stăruitoare și râvna neobosită a Preasfinției Sale, propunem să fie ales Membru de Onoare al Academiei Române”²⁰⁴. Dintre academicienii care au participat la acea ședință îi menționăm pe Ioan Lupaș, Octavian Goga, Mihail Sadoveanu, Simion Mehedinți, Sextil Pușcariu, Silviu Dragomir, Dimitrie Gusti. Episcopul Aradului a fost ales membru de onoare al Academiei Române cu un număr de 19 voturi, din 21 exprimate.

Datorită zelului misionar și dorinței de a propovădui cuvântul, „cu timp și fără timp”, potrivit îndemnului paulin (2 Timotei, IV, 2), episcopul Aradului și-a neglijat propria sănătate. Înainte cu câteva zile de trecerea la cele veșnice, la reședința episcopală, cu ocazia zilei de naștere, s-au adunat preoți și credincioși din eparhie, pentru a înălța lui Dumnezeu rugăciuni pentru însănătoșirea ierarhului. Cu toate îngrijirile pe care i le-au acordat medici renumiți din Arad și Cluj, suferind de „o varice la picior, pe care a cam neglijat-o”, episcopul s-a stins sâmbătă, 25 mai 1935, lăsând în urmă durere în sufletele tuturor preoților și credincioșilor din Eparhia Aradului, precum și ale tuturor celor care l-au cunoscut.

Consiliul Eparhial arădean a dat o circulară către oficiile protopopești și parohiale, prin care se solicită a pomeni la sfintele slujbe pe „Preasfinția Sa, vrednicul și iubitul nostru episcop”. De asemenea, îndrumările erau să se tragă clopotele în biserici, dimineața, la prânz și seara, până în ziua înmormântării; să fie oficiată slujbă de parastas în toate bisericile Eparhiei, precum și la 40 de zile, la jumătate de an și la un an; să fie pomenit „arhiereul Grigorie”, la Sfânta Liturghie, în cadrul ecteniei pentru cei răposați, iar la cei vii să fie pomenit numele

²⁰³ † Grigorie COMȘA, „Ordinul Circular nr. 5.261/1929 din 16 septembrie 1929 al Consiliului Eparhial către oficiile protopopești și parohiale din cuprinsul Eparhiei Aradului”, în *Triumful Ortodoxiei la Arad*, Arad, Tiparul Tipografiei Diecezane, 1929, p. 37.

²⁰⁴ „Ședința Generală de la 28 mai 1934”, în *Anale – Tomul LIV, Ședințele din 1933-1934*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, Depozitul General Cartea Românească, B-dul Academiei, 3-5, 1934, p. 113.

mitropolitului Nicolae. Însmormântarea a fost stabilită pentru data de 28 mai 1935²⁰⁵.

După Sfânta Liturghie din Catedrala din Arad a urmat slujba însmormântării, oficiată de cinci arhieri, peste 50 de protopopi și preoți și 4 diaconi. Sicriul cu trupul răposatului episcop a fost condus prin oraș până la gară, de unde a fost transportat la Mănăstirea Bodrog, unde, alături de vrednicul de pomenire Iosif Ioan Goldiș, fost episcop al Aradului, își doarme somnul de veci.

Preotul Lucian Lungu a sintetizat într-o frumoasă poezie cei zece ani de rodnică arhipăstorie la Arad a ierarhului cărturar și episcopului misionar, vrednicul de pomenire arhieru Grigorie. „*O! Stea prea strălucită ce timp de un deceniu / Ai luminat ceriul sufletelor noastre cu al Tău Geniu, / Apus-ai ca un luceafăr în răsărit de soare, / Iar nu ca și un simplu pământean ce moare. / O! Preamilostive Părinte Ceresc, / Caută spre noi păcătos neam pământesc, / Primește în ceata luminoasă a dreptilor Tăi / Nobilul suflet al Grigorie Vlădicăi*”²⁰⁶.

2. 1. 3. Episcopul Andrei Magieru (1936-1960)

Episcopul Aradului, Andrei Magieru, a văzut lumina zilei în data de 15/27 iunie 1891, în localitatea Saturău, astăzi Brazii, de lângă comuna Gurahonț, fiind copilul preotului Traian Magheru și al Anei Magheru, născută Băbuția, primind la Sfântul Botez numele Aurelian Iancu Paul. Tatăl episcopului a ajuns protopop la Buteni, după ce s-a remarcat ca un bun român și luptător împotriva abuzurilor asupritorilor. Acesta era originar din comuna Vidra, din Munții Apuseni, el fiind a patra generație de preoți din familie. Numele de familie Magheru a fost modificat, datorită insistențelor profesorului de istorie și dirigintelui părintelui Traian, eliminându-se litera „h” fiind înlocuită cu litera „i”. Astfel, numele de familie a rămas Magieru.

Pe linie maternă, episcopul Andrei provine tot dintr-o familie preotească, Ana Băbuția fiind fiica preotului Babuția din Saturău. Familia părintelui Magieru a fost binecuvântată de Dumnezeu cu cinci copii, Andrei, episcopul Aradului, Cornel Magieru, care a deținut funcția de vicar al Episcopiei Aradului, Constanța, preoteasă la Almaș, pe Valea Crișului, Valeria, preoteasa protopopului Constantin Lazăr din Gurahonț, și Emilia, soția preotului Virgil Bulz din Gurahonț²⁰⁷.

Viitorul ierarh a urmat școala primară în satul natal, studiile liceale în Arad și Beiuș, după care a absolvit vestita Facultate de Teologie Ortodoxă din Cernăuți, precum și Facultatea de Litere de la Budapesta. A obținut diploma de doctor în

²⁰⁵ „Circular către toate oficiile protopresbiterale și parohiale din Eparhia ort. rom. a Aradului”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LIX, 1935, nr. 21, p. 4.

²⁰⁶ Lucian LUNGU, „La moartea Episcopului dr. Grigorie Gh. Comșa”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LIX, 1935, nr. 22-24, p. 8.

²⁰⁷ Pavel BERARIU, *Din viața episcopului dr. Andrei Magieru al Aradului (1936-1960)*, Arad, Editura Gutenberg, 1997, p. 17-20.

Teologie în anul 1916. Cunoștea mai multe limbi de circulație, engleza, franceza, germana, chiar și limba rusă, precum și limbile clasice. Între 1914 și 1917, după absolvirea Facultății de Teologie, a primit funcția de „rector al Internatului Diecezan din Beiuș”, unde a fost remarcat de vrednicul de pomenire episcop al Oradiei, Roman Ciorogariu, care l-a adus la Oradea, oferindu-i postul de secretar consistorial. În anul 1918, a fost hirotonit diacon, iar în 1922, preot. Din anul 1921, a devenit consilier și referent bisericesc, iar în anul 1923 a fost numit rector al nou-înființatei Academii Teologice de la Oradea. Între timp, a coordonat activitatea foii eparhiale de acolo, ca redactor al publicației *Legea Românească*. În anul 1924, a fost tuns în monahism, la Mănăstirea Sinaia, iar în anul 1925 a ajuns până la rangul de arhimandrit²⁰⁸.

Prima propunere de a deveni episcop la Arad a avut loc în anul 1925, după decesul episcopului Ioan I. Papp. Atunci au fost doi candidați, arhimandritul Andrei Magieru, și diaconul Gheorghe Comșa. A fost ales ca episcop al Aradului diaconul Comșa, cel care avea să devină episcopul Grigorie al Aradului. La numai un an, în 1926, arhimandritul Andrei a fost ales arhiereu-vicar al Episcopiei Oradiei, cu numele de „Crișanul”, primind hirotonia întru arhiereu în Catedrala din Oradea, în prezența episcopilor Roman Ciorogariu, Grigorie Comșa de la Arad și Nicolae Ivan de la Cluj. În timpul cât a fost arhiereu vicar la Oradea, a fost colaborator apropiat al episcopului Ciorogariu, îmbinându-se într-un mod fericit înțelepciunea și maturitatea episcopului, cu râvna și tinerețea episcopului vicar. Timp de 10 ani, cât a fost vicar la Oradea, a știut să își atragă simpatia și dragostea credincioșilor săi, prin implicarea în viața bisericească, socială și culturală, fiind inițiatorul multor conferințe, șezători culturale și acțiuni de binefacere, caritative și filantropice. Prin alegerea sa ca episcop al Aradului, în 1935, a trebuit să părăsească Oradea. Gările din localitățile bihorene prin care a trecut trenul cu care a plecat vlădica Andrei spre Arad erau pline de preoți și credincioși, pentru a-și lua, cu mare tristețe, rămas bun.

Dacă în 1925 arhimandritul Andrei nu a putut ajunge episcop la Arad, fiind ales Grigorie Comșa, cu sprijinul lui Vasile Goldiș, după 10 ani și după decesul prematur al episcopului Grigorie, scaunul eparhiei arădene devenea din nou vacant. Toată suflarea arădeană dorea alegerea lui Andrei Magieru ca episcop la Arad. Astfel, în 15 octombrie 1935, a avut loc la București „Marele Congres Național Bisericesc” pentru alegerea episcopului de la Arad. Bărbați de încredere au fost desemnați preotul Mihai Păcățian și Dr. Ioan Suciu. Au fost 161 de votanți. Cel care întrunea majoritatea voturilor devenea episcop al Aradului. Doar două voturi îi mai erau necesare vicarului de la Oradea pentru a câștiga alegerile. Acesta a obținut 79 de voturi, episcopul Tit Simedrea de la București a obținut 70 de voturi și încă trei candidați, câte un vot. Firește ar fi fost ca alegerile să fie finalizate în aceeași ședință și să fie ales unul dintre cei doi candidați, însă ardelenii au fost catalogați regionaliști, iar minoritatea, grupată în jurul episcopului Tit, a părăsit sala, alegerile fiind amânate pentru data de 17 octombrie, după numai două zile.

²⁰⁸ P. BERARIU, *Din viața episcopului dr. Andrei Magieru al Aradului...*, p. 11-12.

Membrii Adunării Eparhiale de la Arad au alcătuit un protest în care arătau că au fost încălcate procedurile articolului 41 din Regulamentul intern al Congresului Național Bisericesc, care prevedea finalizarea votării în cadrul aceleiași ședințe, adică cea din 15 octombrie²⁰⁹.

O practică des întâlnită atât anterior în Imperiul Austro-Ungar, cât și în România Mare, era imixtiunea politicului în treburile interne ale Bisericii. Se pare că și în cazul alegerilor de la Arad se întâmpla același lucru. Patriarhul Miron a trimis, în 27 noiembrie 1935, o scrisoare vicarului de la Oradea, în care acesta era sfătuit să își retragă candidatura, pentru ca „ardelenii să arate, că barem acum, după 20 de ani se revanșează și ei față de Vechiul Regat, alegând la Arad, un regățean ca să se vadă că la Predeal nu mai există nici un fel de graniță”. Aceasta era de fapt dorința regelui Carol al II-lea, susținută și de ministrul Cultelor, Alexandru Lapedatu. Se pare că acest tip de diplomatie era aplicat de „regățeni”, care doreau cu orice preț instalarea unuia de-al lor la Arad, în numele „unui principiu superior”. Situația de față semăna extrem de bine cu contextul creat de regele Ferdinand I de a semna Concordatul prin ministrul de atunci, Vasile Goldiș. Problema era pusă în așa fel, încât episcopul vicar să nu poată refuza propunerea. Doar era vorba despre un „principiu superior!”.

Alegerile pentru demnitatea de episcop la Arad au fost programate pentru data de 10 decembrie 1935. Scrisoarea Patriarhului sosise la Oradea în 27 noiembrie, iar la 30 noiembrie, candidatul susținut de ardeleni, Andrei, i-a trimis o scrisoare mitropolitului Bălan, în care declara următoarele: „Acum când chestiunea se pune pe un principiu mai înalt, de ordin național, înțeleg să nu mă pun în calea realizării lui, și, mulțumind membrilor Congresului Național Bisericesc care s-au solidarizat în jurul persoanei mele, declar că renunț la candidatura pentru noua alegere care va avea loc la 10 decembrie, anul curent. Oradea, în 30 noiembrie 1935. ss. P. S. Dr. Andrei Crișanul, arhieru, vicar episcopesc”²¹⁰. Însă lucrurile au luat o turnură ciudată. Cu toată opoziția patriarhului, a regelui și a ministrului Cultelor, vicarul Andrei Magieru a devenit, prin alegere, episcop la Arad, datorită oamenilor pe care i-a avut Aradul și care au reușit, prin solidaritate, să se impună în fața vrăjmașilor din afara sau din lăuntrul Bisericii.

În 25 noiembrie 1925, în ședința „Asociației Clerului Andrei Șaguna” Secția Arad, preoții și credincioșii prezenți au solicitat drept episcop pe vicarul de la Oradea. Dimineața a fost săvârșită Sfânta Liturghie, după care, în Sala festivă a Academiei Teologice a avut loc ședința în care a fost evocată personalitatea vrednicului de pomenire episcop al Aradului, Grigorie. Preoțimea prezentă, avându-l în frunte pe preotul Gheorghe Turic din Otlaca, a alcătuit o „Moțiune”, în

²⁰⁹ „Alegerea de Episcop pentru eparhia Aradului” și Gheorghe CIUHANDU, „Protestul membrilor Adunării Eparhiale a Aradului”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LIX, 1935, nr. 42, p. 2-3. Protestul viza și acuzațiile aduse ardelenilor de a fi „regionaliști”, fiind împotriva „violentei procedurii electorale”, totodată reafirmându-se sprijinul pentru episcopul Andrei, ca fiind „om împodobit cu știință și cu virtute și cu experiențe largi de viață bisericească, fiind călugăr de profesie”.

²¹⁰ P. BERARIU, *Din viața episcopului dr. Andrei Magieru al Aradului...*, p. 32-33.

care, în deplină solidaritate cu reprezentanții Eparhiei Aradului prezenți la votul din 15 octombrie, solicita alegerea arhierelui Andrei Crișanul. Această dorință era cea a întregului popor dreptcredincios al Eparhiei. Totodată, preoțimea arădeană a solicitat Colegiului Electoral din București să respecte dorința arădenilor, așa cum a respectat dorințele celorlalte eparhii, la toate alegerile desfășurate, pentru ca Eparhia Aradului să fie ferită de tulburări inutile. Pe lângă semnătura părintelui Gheorghe Turic, în calitate de președinte al Conferinței preoților din Eparhia Aradului, au semnat avocatul Aron Petruțiu, președintele Ligii Antirevizioniste din Arad, profesorul Iosif Moldovan, președintele Frăției Ortodoxe Române, secția Arad, și Nicolae Cristea, președintele Asociației învățătorilor din județul Arad²¹¹.

Alegerile pentru episcop al Aradului au avut loc la data stabilită, 10 decembrie 1935, când arhierul vicar de la Oradea a primit 129 de voturi, din 153 exprimate. Contracandidatul său, episcopul Tit Simedrea, și-a retras candidatura pentru „dragostea de pace și de bună înțelegere între frații de un neam și de o lege”. Acest lucru era o victorie importantă a arădenilor, dar și a tuturor ardelenilor, care nu s-au lăsat influențați de mașinațiunile politice, respectând Statutul de organizare al Bisericii Ortodoxe Române. Instalarea episcopului Andrei la Arad a avut loc în data de 2 februarie 1936. Pe drumul de la Oradea la Arad a fost însoțit de preotul Gheorghe Ciuhandu și de preotul Ioan Georgia, fost protopop la Ineu, apoi revizor contabil la Episcopia Aradului. În fiecare gară din județul Bihor era întâmpinat de preoți și credincioși, care, cu multă părere de rău, își luau rămas bun de la ierarhul lor. În județul Arad a fost întâmpinat cu aceeași căldură de credincioșii cărora avea să le devină arhipăstor. În gara din Chișineu-Criș a fost întâmpinat de protopopul Petru Marșieu, înconjurat de mulțime mare de popor, la Sântana i-a urât bun venit protopopul Șiriei, Aurel Adamovici, iar la sosirea în Arad, corul studenților teologi i-a cântat imnul arhieresc. La Catedrală a fost întâmpinat de protopopul Aradului, preotul Traian Vățianu, care i-a adresat un cuvânt de bun venit.

Prima „dorință arhierască” a lui Andrei Magieru a fost menționată în publicația oficială a Episcopiei Aradului, *Biserica și Școala*, la începutul anului 1936. Episcopul își manifesta dorința de a fi cât mai aproape de credincioșii săi. La început de an și la început de misiune, își îndemna credincioșii ca în fiecare casă să se găsească o cruce, o icoană a Mântuitorului, o icoană a Maicii Domnului, o icoană a Sfântului ocrotitor al casei și o candelă, socotind că, privind cât mai des la acestea, inimile și gurile credincioșilor vor fi stăpânite de la lucrurile păcătoase. Era un prim semn că ierarhul arădean, deși se afla încă la Oradea, a început lucrarea misionară de propovăduire a cuvântului lui Dumnezeu²¹².

În cuvântul rostit de Preasfințitul Părinte Andrei la praznicul Întâmpinării Domnului, în Catedrala din Arad, la 2 februarie 1936, a subliniat necesitatea cunoașterii lui Dumnezeu și ascultării de El și de Biserică și implicit de ierarhul locului. O dorință a episcopului, exprimată în acest cuvânt, a fost cooptarea

²¹¹ „Adunarea Asociației Clerului Andrei Șaguna – Secția Arad”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LIX, 1935, nr. 48, p. 4-5.

²¹² † Andrei MAGIERU, „O dorință arhierască”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LX, 1936, nr. 1-2, p. 1.

intelectualilor în viața Bisericii. Menționăm că, la venirea sa la Arad, a fost însoțit de peste 60 de intelectuali de marcă ai Bihorului. Episcopul nu își aroga dreptul de a încălca libertatea de conștiință a intelectualilor, ci făcea apel la ceea ce aceștia au moștenit din copilărie, de la o mamă iubitoare care i-a crescut, de la dascălul sau preotul care le-a sădit în inimă lumina credinței. Apelul episcopului era următorul: „Un glas lăuntric vă cheamă pe toți: *Vino acasă, copil rătăcitor, la casa părintească a amintirilor, unde îți vei regăsi liniștea sufletească*”. Nu numai intelectualilor s-a adresat ierarhul, ci și tuturor credincioșilor, pentru a aduce roade vrednice pentru mântuirea sufletelor. Instituțiile de binefacere erau în vizorul episcopului, afirmând că Biserica nu trebuie să fie dominantă numai după nume, ci să dovedească prin faptă vrednicia ei. La agapa oferită, după cuvântările invitaților, episcopul Andrei a ținut un cuvânt despre crezul său, acela de a fi în slujba Bisericii, fiind chemat la Arad de duhul strămoșilor săi. Tatăl său a fost protopop al tractului Buteni din 1907, fiind un luptător de cinst pentru interesele Bisericii și ale Neamului. A fost sfătuit de mai multe ori să nu se ducă în acel „viespar” de la Arad, fiind deosebit de apreciat la Oradea, însă, cu toate acestea, a venit la Arad, unde l-a chemat dragostea pentru locurile natale²¹³.

La câteva zile de la instalare, Consiliul Eparhial s-a întrunit în ședință plenară, urându-i-se bun venit ierarhului în Episcopie, cu promisiunea că toți consilierii eparhiali vor sprijini acțiunile episcopului. Ierarhul a subliniat în cuvântul său că în eparhie este nevoie de iubire și de colaborare frățească între preoți și instituirea disciplinei canonice, iar în administrația bisericească trebuia să se evite birocrăția și să fie mai mult duh și viață. În aceeași ședință, s-a pus problema reînființării Episcopiei de la Timișoara. Consiliul Eparhial și-a exprimat acordul de principiu, însă numai după reorganizarea tuturor Episcopiilor din Mitropolia Transilvaniei. Acestea erau gândurile de început ale unui episcop care dorea să aducă mai multă spiritualitate în Biserică, să ferească administrația bisericească de birocrăție și să instituie disciplina canonică, atât de necesară în acele vremuri²¹⁴.

În 12 februarie 1936, episcopul Aradului a vizitat Academia Teologică, unde a fost întâmpinat de rectorul preot Dr. Teodor Botiș, alături de corpul profesoral și de studenți. După cuvântul de bun venit adresat episcopului, ierarhul și-a exprimat regretul că nu a vizitat îndată după instalare Academia, pentru că timpul nu i-a permis, socotind că, după Sfântul Altar, Școala îi era instituția cea mai dragă. I-a sfătuit pe studenți să conștientizeze misiunea pe care o vor avea de îndeplinit, sugerând că unui student teolog nu trebuie să i se impună reguli și regulamente, ci el trebuie să respecte toate rânduielile din proprie conștiință. Vorbea din propria experiență, deținând funcția de rector al Academiei Teologice de la Oradea, timp de 13 ani. Vocația pentru preoție și dragostea față de Hristos și Evanghelie trebuie să fie prezente în conștiința viitorilor păstori de suflete. În

²¹³ „Cuvântarea P. S. Sale Episcopului Dr. Andrei Magier, rostită în Catedrala din Arad, în ziua de 2 februarie 1936, la instalarea Sa pe tronul episcopesc al Aradului”, și „Instalarea P. S. Sale Episcopului Dr. Andrei Magier”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LX, 1936, nr. 6-7, p. 2, 11.

²¹⁴ „Ședință plenară”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LX, 1936, nr. 8, p. 3.

privința Academiei, episcopul a făcut o promisiune că, atât timp cât va fi la cârma Episcopiei Aradului, nu va permite desființarea ei. „Școala aceasta are un trecut istoric, căci a trăit vremuri grele, răzbind peste greutatea de tot felul. Și, dacă ea există și astăzi, eu nu voi lăsa – cât timp voi păstori – sub niciun cuvânt, ca această școală să se desființeze, căci eu știu a afla mijloacele pentru susținerea sa. De asemenea voi ajuta și pe studenți”²¹⁵. Din păcate, la presiunea autorităților comuniste, la 6 decembrie 1948, după 12 ani de la promisiunea episcopului Andrei, Ministerul Cultelor a hotărât desființarea Academiei Teologice de la Arad. Tot atunci au fost desființate Academiiile de la Caransebeș și Oradea.

O altă preocupare a episcopului, la venirea sa în Arad, a fost revizuirea corporațiilor parohiale, Consiliul, Comitetul parohial și Epitropia. Într-o circulară din 4 martie 1936 s-a arătat că a fi membru în aceste corporații nu se rezumă doar la a fi sfetnic în treburile Bisericii, ci de a fi un creștin adevărat cu viața și fapta. A fost invocat articolul 27 din Statut, care preciza că parohia trebuie să aibă în vedere răspândirea credinței ortodoxe și viețuirea credincioșilor după normele acesteia, precum și cercetarea Sfintei Biserici și împărtășirea credincioșilor cu Sfintele Taine. Membrii Adunării Parohiale trebuie să fie bărbați majori, cu o viață morală deosebită. Membrii Consiliului și Comitetului Parohial și epitropii Bisericii trebuie să fie pilde vii de viață religios-morală. Preoții parohi au citit în Biserici această circulară și au luat măsurile prevăzute pentru a îndrepta situațiile imorale, iar dacă refuzau acest lucru, membrii corporațiilor parohiale erau demiși. Erau semnalate următoarele probleme religios-morale: concubinajul, absența de la Biserică în trei duminici consecutiv (canonul 80 Trulan și 11 Sardica), evitarea Tainei Spovedaniei și a Sfintei Împărtășanii, condamnarea primită din partea forurilor bisericești sau civile, datorii financiare față de biserică și altele. Circulara oferea membrilor corporațiilor parohiale posibilitatea de a îndrepta aceste neajunsuri, iar în caz contrar, aceștia erau excluși. Instanța de apel împotriva acestor hotărâri nu a existat²¹⁶.

Episcopul Andrei Magieru era un om drept și judeca lucrurile cu multă înțelepciune. Astfel, în 18 noiembrie 1935, preotul din parohia Fădimac, Mihai Truția, și epitropul Ioan Vița au fost reclamați la Episcopia Aradului de Nicolae Micula din comună pentru că s-au constatat nereguli cu privire la banii parohiei. Consiliul Eparhial a ordonat deschiderea unei anchete, din care a reieșit nevinovăția preotului și a epitropului. Acuzațiile s-au dovedit a fi neîntemeiate, reclamantii pierzându-și dreptul de a mai solicita ca cererile lor să fie luate în considerare, aceștia primind dojană duhovnicească pentru că au adus acuzații neîntemeiate²¹⁷.

²¹⁵ Sever CODREANU, „Vizita P. S. Sale Andrei Magieru la Academia Teologică din Arad”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LX, 1936, nr. 8, p. 4.

²¹⁶ † Andrei MAGIERU, „Circulară către P. C. Preoți, conducători ai oficiilor parohiale și iubiții Noștri fii sufletești din de Dumnezeu păzită Eparhie a Aradului”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LX, 1936, nr. 10, p. 1-2.

²¹⁷ † Andrei MAGIERU, „Dojană duhovnicească”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LX, 1936, nr. 24, p. 5.

În raportul general din 1937 al Consiliului plenar către Adunarea Eparhială despre activitatea din anul 1936 s-au semnalat cinci evenimente petrecute în acel an:

1. Relațiile de frățietate ale Bisericii Ortodoxe Române cu Biserica Anglicană. Episcopul Andrei Magieru l-a însoțit pe patriarhul Miron Cristea în vizita din Anglia.

2. Congresul „Frăției Ortodoxe Române”, desfășurat la Arad, în zilele de 25 și 26 octombrie, unde a participat și episcopul Andrei al Aradului.

3. Sfințirea de către episcopul Andrei a crucii comemorative a martirilor neamului românesc, ridicată de „Liga Antirevizionistă” din Arad.

4. Pastorală episcopului din 22 septembrie 1936, în care combate cu tărie comunismul, care este un dușman al creștinismului, amenințând toate așezămintele neamului și ale țării.

5. Biserica, prin Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, osândește francmasoneria ca dușman al lui Dumnezeu și al Bisericii, al ordinii sociale și al națiunii.

Aceste cinci puncte lasă să se vadă deschiderea pe care o avea episcopul Aradului spre ecumenism, spre cinstirea înaintașilor care și-au dat viața pentru neam și țară și opoziția pe care o manifesta față de cele două curente – comunismul și francmasoneria, pe care nu le vedea cu ochi buni, ci ca pe ceva distructiv pentru societate.

Filantropia și asistența socială erau prioritățile episcopului Aradului în acele vremi. Fără aceste două coordonate, Biserica era asemănată unui trup fără suflet. Astfel, în cadrul aceleiași ședințe s-a propus ca în fiecare parohie să se înființeze un „Comitet de ajutorare”, având în vedere persoanele nevoiașе, copiii orfani, văduvele, școlarii proveniți din familiile cu venituri mici, constituindu-se astfel un „Fond al milelor”, administrat de Consiliul Parohial, sub conducerea parohului.

De asemenea, a propus înființarea de noi paraclise în spitale și penitenciare, unde preotul misionar să săvârșească diverse slujbe. A doua duminică din Postul mare a fost dedicată și denumită „Duminica bolnavilor”, cu scopul de a cerceta pe cei aflați în suferință.

Fiecare parohie avea datoria de a înființa „Societatea de temperanță”, cu scopul de a îndemna credincioșii la o viață cumpătată. Prima duminică din luna iunie urma să fie numită „Duminica împotriva alcoolismului”, iar preoții erau îndemnați să vorbească împotriva abuzului de alcool.

Biserica s-a îngrijit de familia creștină, în acest sens alocând timp în mod special pentru familiile aflate în prag de divorț și au fost combătute concubinajul și avorturile. S-a propus ca, acolo unde este posibil, Biserica să înființeze cantine sociale, orfeline pentru copii și azile pentru bătrâni²¹⁸.

²¹⁸ † Andrei MAGIERU, „Raportul general al Consiliului plenar către Adunarea Eparhială despre activitatea sa din anul 1936, Anexa B. nr. 3.529/1937” și „Plan de organizare a asistenței sociale creștine, Anexa G, nr. 3.321/1937”, în *Actele și desbaterile Adunării Eparhiale din Eparhia Aradului*, Arad, 1937, p. IV-XII și LXXIII-LXXVI.

În cuvântul său din anul 1938, în Adunarea Eparhială, episcopul Aradului a amintit că, după 20 de ani de la Marea Unire, România are o nouă Constituție. Biserica a fost dintotdeauna un stâlp al vieții sociale, aducătoare de pace și ordine. Drept aceea, toți cei care au fost aleși în funcții de conducere în cadrul administrației bisericești au fost selectați pe criterii de moralitate și credință curată. Acesta este rolul Bisericii, de a fi aducătoare de pace în societate. Dar, pentru ca să se poată realiza aceasta, era nevoie de o preoție vie, dornică de a sădi în sufletele credincioșilor sămânța cea bună a Cuvântului lui Dumnezeu. Una dintre propunerile episcopului a fost ca vizitele canonice în parohii să fie inopinate. „În această ordine de idei, de caracterizarea noului regim eparhial, semnalăm aici și hotărârea pe care Preasfinția Sa Episcopul nostru a luat-o pentru sine și a pus-o în vedere Adunării Eparhiale, de a evita visitațiile canonice, cu fastul lor de până aici, care acoperă realitățile și de a le înlocui cu visitații inopinate”²¹⁹.

În anul 1939, s-a înființat Episcopia Timișoarei; anterior, multe dintre parohiile bănățene se aflaseră sub jurisdicția Episcopiei Aradului timp de 75 de ani (după 1864). Titulatura Episcopiei Aradului a fost: „Episcopia Aradului, Ienopolei și Hălmagiului și a părților adnexate din Banatul-Timișan”. Odată cu înființarea Episcopiei de la Timișoara, Aradul a renunțat la protopopiatele Timișoara, Comloșu Mare, Vinga, Lipova, Belinț, Balinț și Birchiș, iar la Episcopia Aradului au rămas opt protopopiate: Arad, Chișineu-Criș, Șiria, Radna, Gurahonț, Buteni, Hălmagiu, Ineu, precum și protopopiatul Sărcia din Serbia, cu un număr de șase comune și nouă comune din Ungaria. În schimbul protopopiatelor trecute la Timișoara, Episcopia Aradului a cerut de la Arhiepiscopia de la Alba Iulia și Sibiu șase protopopiate din județul Hunedoara, anume Zărand, Băița, Deva, Dobra, Ilia și Orăștie, însă nu a primit decât protopopiatele Ilia și Dobra (inițiativă neconcretizată însă), fapt care a provocat nemulțumirea arădenilor²²⁰.

Episcopia Timișoarei a fost înființată prin Decretul lege nr. 3.998 din 7 noiembrie 1939. După înființarea Episcopiei Timișoarei, locțiitor de episcop a rămas ierarhul Aradului, până la alegerile ce aveau să se desfășoare pentru desemnarea arhiereului locului. Într-o adresă din 22 martie 1940, adresată mitropolitului Nicolae Bălan, episcopul Andrei solicita, pe caz de boală, absolvirea de la conducerea acestei Eparhii. Mitropolitul Ardealului a încredințat conducerea provizorie a Episcopiei Timișoarei episcopului Nicolae Popovici de la Oradea. În acest context, pentru Adunarea Eparhială s-au organizat alegeri. Potrivit hotărârilor adoptate în Consiliul Eparhial din 11 ianuarie 1938, candidații pentru Adunarea Eparhială trebuia să întrunească anumite condiții. Nu putea fi membru al acestei Adunări cel care face parte din francmasonerie sau din altă societate ocultă, cel

²¹⁹ † Andrei MAGIERU, „Cuvântarea Prea Sfinției Sale, Părintelui Episcop, Dr. Andrei Magieru, ținută la deschiderea Adunării Eparhiale din 22 Maiu 1938”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LXII, 1937, nr. 22, p. 2.

²²⁰ † Andrei MAGIERU, „Raport General al Consiliului Eparhial plenar către Adunarea Eparhială, despre activitatea sa în anul 1939, Anexa B., nr. 2.295/1940”, în *Actele și debaterile Adunării Eparhiale din Eparhia Aradului*, Arad, 1940, p. VIII-IX.

care nu a primit Sfânta Taină a Cununii în Biserica Ortodoxă ori cel care are soția sau copii de altă religie decât cea ortodoxă²²¹.

Lucrarea misionară a Bisericii arădene nu se afla la nivelul învățământului religios. În anul 1939, Eparhia Aradului avea o singură școală confesională de grad secundar, Școala Normală „Dimitrie Țichindeal”. Directorul școlii era dr. Caius Lepa, absolvent de Teologie, iar corpul profesoral era constituit din 20 de profesori, în timp ce efectivul era de 193 de elevi. În privința școlilor confesionale primare, după statificarea învățământului, clădirile au rămas în proprietatea bisericilor parohiale, unele fiind folosite drept case parohiale de către preoți, altele primind destinația de Case culturale, iar altele au fost folosite ca școli de stat, plătind parohiei o chirie modică. Odată cu începutul celui de Al Doilea Război Mondial, învățătorii au fost duși pe front, preoții fiind cei care au preluat și funcția didactică. Astfel, preoții erau și învățători, fiind în măsură să predea și religia în școli. La școlile primare, inspecția era făcută de protopopul tractual, iar la școlile secundare, inspecția era făcută de consilierul cultural al Episcopiei. Paraclis școlar exista la Liceul „Moise Nicoară”, unde slujbele le oficia preotul Sabin Ștefea, care era și profesor de religie. Se simțea nevoia înființării unui paraclis și în cadrul Școlii Normale „Dimitrie Țichindeal”, iar în cadrul școlilor profesionale din cuprinsul Eparhiei era necesară predarea religiei²²².

Deși misionarismul în Eparhia Aradului nu era la fel de bine organizat ca învățământul religios, se simțea efectul benefic al misiunii Bisericii în rândul credincioșilor. Lucrarea misionară era activă și roditoare prin:

1. Misionarii tractuali care erau plătiți din bugetul Eparhiei, însă, începând cu anul 1940, nu au mai fost remunerați;

2. Echipa misionară din Sibiu care și-a desfășurat activitatea între 25 noiembrie și 6 decembrie 1939, în 5 parohii din eparhie, făcând proiecție de filme religioase;

3. Desfășurarea Conferințelor religioase ale Despărțămintelor Asociației Clerului „Andrei Șaguna”, unde, alături de preoți, tot mai mulți credincioși au primit Sfânta Taină a Euharistiei;

4. Hramurile bisericilor din Eparhie, unde se adunau mai mulți preoți și credincioși, prilej de sădire a seminței Cuvântului lui Dumnezeu în inimile credincioșilor;

5. „Duminica Ortodoxiei” (prima duminică din Postul Mare) trebuia să constituie un moment de întărire în credință a credincioșilor;

6. „Duminica bolnavilor” (a doua duminică din Postul Mare) aducea alinare credincioșilor aflați pe patul de suferință și întărire în nădejdea vindecării, dar și a purificării sufletești prin suferință;

²²¹ † Andrei MAGIERU, „Raport General al Consiliului Eparhial plenar către Adunarea Eparhială, despre activitatea sa în anul 1939, Anexa B., nr. 2.295/1940”, în *Actele și desbaterile Adunării Eparhiale din Eparhia Aradului*, Arad, 1940, p. XII.

²²² † Andrei MAGIERU, „Raport General al Consiliului Eparhial, Secția Culturală despre activitatea sa în anul 1939, Anexa D”, în *Actele și desbaterile Adunării Eparhiale din Eparhia Aradului*, Arad, 1940, p. XLII-LI.

7. Ziua Temperanței era un prilej de a face propagandă împotriva alcoolismului, ce măcina societatea interbelică²²³.

Pe lângă lucrarea misionară a Bisericii, desfășurată cu multă râvnă de preoți și credincioși, au existat diverse societăți misionare care s-au pus în slujba propovăduirii Cuvântului lui Dumnezeu, atât în rândul copiilor, tinerilor, adulților, intelectualilor, cât și al oamenilor simpli. Vom enumera câteva dintre societățile misionare existente în Eparhia Aradului, la sfârșitul perioadei interbelice:

1. „Societatea Sfântul Gheorghe” a tinerilor, care avea drept scop apropierea acestora de Biserică;

2. Corurile bisericești, care activau la orașe, dar și în comunele mai mari. Unele dintre acestea aveau statute de organizare;

3. „Casele Culturale”, ce aveau drept scop propagarea culturii în mediul rural;

4. „Oastea Domnului”, o asociație religioasă în cadrul Bisericii Ortodoxe Române, care sprijinea preoții din parohiile amenințate de sectari.

Pe lângă societățile misionare, funcționau societățile caritative, în special în orașul Arad, precum: 1. „Serviciul de combatere a cerșetoriei”, înființat în anul 1935, care se ocupa cu ajutorarea familiilor nevoiașe și 2. „Societatea Ortodoxă a Femeilor Române din Arad”, care desfășura acțiuni de sprijinire a celor sărmani.

Societățile educative aveau în vedere ridicarea culturală a poporului, însoțită de o educație creștinească și națională. Dintre asociațiile educative amintim:

1. „Frăția Ortodoxă Română”, care avea în vedere aducerea intelectualilor mai aproape de Biserică;

2. „Asociația Creștină a Tinerilor” și „Asociația Creștină a Fetelor”, care aveau drept scop atragerea tinerilor spre Biserică;

3. Despărțămintele Asociației Clerului „Andrei Șaguna”, cu scopul de a convinge cât mai mulți credincioși să se spovedească și să se împărtășească²²⁴.

Toate aceste metode misionare au avut un rol determinant pentru întărirea credinței în popor și atenuarea, pe cât a fost posibil, a fenomenului sectar, care amenința toată partea de vest a țării, în mod special județul Arad. Episcopul Andrei Magieru a știut să contracareze toate loviturile care s-au abătut asupra Eparhiei Aradului venite fie din partea celor de alte credințe, fie din partea celor de același neam, de aceeași credință, dar cu convingeri politice diferite. După anul 1940, în plin război, ierarhul arădean a propus înființarea „Școlii de Duminică”, în special la sate, unde preotul, cel puțin două ore, stătea în mijlocul credincioșilor lui și le asculta doleanțele.

²²³ † Andrei MAGIERU, „Raport General al Consiliului Eparhial, Secția Culturală despre activitatea sa în anul 1939, Anexa D”, în *Actele și debaterile Adunării Eparhiale din Eparhia Aradului*, Arad, 1940, p. LVI-LVIII.

²²⁴ † Andrei MAGIERU, „Raport General al Consiliului Eparhial, Secția Culturală despre activitatea sa în anul 1939, Anexa D”, în *Actele și debaterile Adunării Eparhiale din Eparhia Aradului*, Arad, 1940, p. LVIII-LX.

Amintim aici și dorința ierarhului de transferare a Universității din Cluj la Arad, datorită ocupării Ardealului de Nord de trupele horthyste. Acest lucru, însă, nu s-a realizat. În perioada comunistă, episcopul Aradului și-a apărat preoții și credincioșii din Eparhie, lucru care l-a deranjat pe primul ministru Petru Groza, care avea să declare, în 1945, că a semnat decretul de trimitere la mănăstire a episcopului. Aceste practici aveau menirea de a-l înspăimânta atât pe el, cât și pe cei din anturajul său. Metode comuniste... rămase fără efect.

După anii 1950, activitatea episcopului a fost restrânsă, pe de o parte datorită presiunilor noului regim comunist care voia să îl țină departe de mijloacele de informare în masă, cu scopul de a-l scoate din mințile și inimile credincioșilor săi, iar pe de altă parte, din cauza sănătății tot mai șubrede. Se pare că a avut parte de un tratament contraindicat, fiind trimis la tratament la Băile Felix, împotriva recomandărilor venite din partea medicilor săi. În ultima parte a vieții sale pământești, a fost îngrijit cu mult devotament de călugării de la Mănăstirea Hodoș-Bodrog. Încetul cu încetul, colaboratorii de încredere ai episcopului au fost îndepărtați de la Centrul Eparhial, fiind aduse persoane dubioase, care alimentau stările de panică ale episcopului.

Partidul Comunist nu l-a agreat pe episcopul Aradului niciodată, deoarece avea o poziție vădită împotriva acestei ideologii, care nu a iubit nici Biserica. Nicio numire în Biserică nu se făcea fără „binecuvântarea” celor de la Culte, oamenii regimului ateu. Odată cu desființarea Bisericii Greco-Catolice, mai mulți preoți uniți au trecut la Ortodoxie, unii dintre aceștia aciuindu-se în funcții „călduțe” la Episcopia Aradului. Mulți dintre ei aveau legături cu organele de represiune și cu Securitatea. S-a ajuns în situația în care episcopului Andrei i se controla chiar și bucătăria (la un moment dat, în bucătărie nu mai exista nici făină), iar salariul episcopului nu a mai fost virat, indemnizația pentru hrană nu i s-a plătit și alte multe răutăți. Mai mult de atât, i s-a indus episcopului ideea că cineva din anturaj îl va otrăvi.

Preotul Nicolae Grebenea, închis pe nedrept în temnițele comuniste, mărturisea în anul 1992, că episcopul Andrei Magieru al Aradului și mitropolitul Sebastian Rusan de la Iași au fost otrăviți. Preotul Grebenea cunoștea acestea de la ieromonahul Ilie Cleopa, care îi mărturisise: „Într-o seară, era la mine Mihail Sadoveanu, marele scriitor. El mi-a zis: *Cleopa, fugi la Iași, că astă seară primesc hapul mitropolitul Sebastian și episcopul de la Arad, Andrei Magieru*. Am spus: *Nu mai ajung, e târziu...* Dar el a spus: *Nu cu trenul, du-te repede cu mașina mea. Du-te și spovedește-i și împărtășește-i. Poate îi prinzi vii*. Am plecat în grabă. Când am intrat în palatul mitropolitan, mitropolitul era înlemnit pe scaun, cu o mână în sus”. O mărturie ce vine din partea unui ieromonah cu o viață îmbunătățită, cu privire la mijloacele mizerabile pe care le-au aplicat comuniștii. „Ispita trebuie să vie, dar vai prin cine vine, căci cei ai casei și-au spurcat mâinile otrăvind un trup! Sufletul însă nu l-au putut otrăvi. Rămân să dea seama la judecată”²²⁵.

²²⁵ P. BERARIU, *Din viața episcopului dr. Andrei Magieru al Aradului...*, p. 43-44.

Episcopul Aradului a trecut la cele veșnice după o lungă și grea suferință, la 13 mai 1960, în prezența membrilor familiei, la vârsta de 69 de ani, în reședința episcopală din Arad. A fost înmormântat la Mănăstirea Hodoș-Bodrog, alături de ceilalți vrednici ierarhi ai Aradului. La slujba înmormântării, săvârșită în Catedrala din Arad, au participat mitropolitul Vasile Lăzărescu al Banatului, mitropolitul Nicolae Colan al Ardealului, episcopul de la Argeș, Iosif Gafton, episcopul Oradiei, Valerian Zaharia, și episcopul Clujului, Teofil Herineanu.

Așa și-a desfășurat viața și activitatea episcopul Andrei Magieru, care, spre deosebire de episcopii Aradului din perioada dualismului Austro-Ungar, ce aveau de luptat pentru apărarea drepturilor românilor în fața străinilor de neam și de credință, a avut de dus o luptă grea cu cei de un neam și o credință (unii), dar cu diferite convingeri politice.

2. 2. Centrul Eparhial

În Constituția României întregite din 1923, la articolul 22, Biserica Ortodoxă Română era numită „Biserică dominantă”, Ortodoxia fiind confesiunea majorității românilor. În Legea de organizare a Bisericii Ortodoxe Române, votată în unanimitate în Senatul României, în 24 martie 1925, erau prevăzute părțile constitutive ale Bisericii: parohiile, protopopiatele, mănăstirile, episcopiile, arhiepiscopiile și mitropoliile.

Parohia este comunitatea credincioșilor, clerici și mireni, aflată sub conducerea unui paroh, așezată pe un teritoriu bine definit, având menirea de a răspândi credința ortodoxă și de a se îngriji de biserică, de slujitorii acesteia și de toate imobilele ei. O comunitate care nu se poate îngriji de toate cele de mai sus devine filie, pe lângă o parohie învecinată. În mediul urban, pentru înființarea unei parohii erau necesare un număr de 400 de familii, iar în mediul rural de 200 de familii. Conducătorul parohiei este preotul paroh, fiind ajutat de unul sau doi cântăreți și este obligatoriu ca acesta să locuiască în parohie. Toate treburile parohiei cad în sarcina parohului, care este ajutat de: *Adunarea parohială*, alcătuită din toți bărbații majori din parohie, *Consiliul parohial*, ce cuprinde membrii aleși din rândul Adunării parohiale, *Comitetul parohial*, cu diverse misiuni și *epitropii parohiali*, colaboratorii cei mai de seamă ai preotului²²⁶.

Protopopiatul este o unitate administrativă bisericească alcătuită dintr-un număr de parohii sub conducerea unui protopop, desfășurându-și activitatea pe un teritoriu definit. La fel ca în cazul parohiilor, unde funcționează *Adunarea parohială* și *Consiliul parohial*, la nivel de protopopiat există *Adunarea protopopească*, compusă din 1/3 preoți și 2/3 mireni și *Consiliul protopopesesc*, care este organul executiv al adunării protopopești, precum și *epitropii protopopești*²²⁷.

²²⁶ *Monitorul Oficial al României* (București), nr. 97 din 6 mai 1925, p. 5001-5004.

²²⁷ *Monitorul Oficial al României* (București), nr. 97 din 6 mai 1925, p. 5004-5005.

Mănăstirea este o comunitate religioasă alcătuită din monahi (călugări) sau monahii (călugărițe), care depun cele trei voturi monahale: înfrânarea, sărăcia de bună voie și ascultarea necondiționată.

Eparhia este alcătuită din toate protopopiatele, cu parohiile și mănăstirile aflate pe teritoriul de jurisdicție, având în frunte un episcop sau arhiepiscop. Organele eparhiale sunt *Adunarea eparhială*, *Consiliul eparhial* și *Consistoriul spiritual eparhial*, care are datoria de a judeca anumite fapte ale personalului clerical și neclerical, aflat în slujba Bisericii.

2. 2. 1. Sinodul Eparhial (Adunarea Eparhială)

Episcopia este o unitate ierarhică superioară, alcătuită din mai multe protopopiate și mănăstiri, având în frunte un episcop. În perioada interbelică, îndeosebi după elaborarea *Statutului pentru organizarea Bisericii Ortodoxe Române*, s-a specificat în mod clar care sunt părțile constitutive ale Bisericii și organisme prin care acestea au fost conduse. În fruntea unei eparhii stătea un episcop sau arhiepiscop, care a fost conducătorul legal și canonic al episcopiei sale. Adunarea Eparhială este un organism deliberativ al unei episcopii din punct de vedere al organizării și administrării acesteia, având în frunte un episcop. Potrivit *Statutului* din 1925, inspirat din *Statutul Organic* din 1868, Adunarea Eparhială este alcătuită din reprezentanți ai clerului și ai credincioșilor din eparhie, o treime clerici și două treimi mireni. Statutul prevedea alegerea membrilor pentru o perioadă de șase ani, iar numărul acestora varia în funcție de mărimea eparhiei. Adunarea Eparhială a Episcopiei Aradului avea la acea vreme 60 de membri, întrunindu-se în ședință o dată pe an. Înainte de 1925, Adunarea era convocată în întreaga Mitropolie a Transilvaniei, în Duminica Tomii, duminica după Paști, iar după anul 1925 aceasta a fost convocată în Duminica Samarinenței²²⁸.

Statutul Șagunian a susținut principiul sinodalității pentru organizarea Bisericii. Cum era firesc, noul Statut din 1925 a adoptat acest principiu. Articolul 129 din Statut prevedea ca Adunarea Eparhială a Aradului să aibă un număr de 60 de membri, 20 clerici și 40 mireni. În cadrul Adunării Eparhiale erau constituite patru comisii: Comisia de organizare, Comisia bisericească, Comisia culturală, și Comisia economică. Din aceste comisii făceau parte cei mai luminați oameni din Episcopia Aradului, criteriul de alegere fiind apartenența la Biserica Ortodoxă și atașamentul față de valorile spirituale ale acesteia. În cele ce urmează, vom aminti pe cei mai reprezentativi membri ai Adunării Eparhiale a Aradului din perioada interbelică.

²²⁸ *Monitorul Oficial al României* (București), nr. 97 din 6 mai 1925, p. 5010-5011.

Iosif Moldovan²²⁹

„Ca să poți încălzi la sânul tău pe smeriții copii ai satului, trebuie să ai vocațiune, să fii adevăratul Hristos al satului” – cuvintele învățătorului, apoi revizor școlar al Aradului, Iosif Moldovan. Acesta s-a născut în cartierul Pârneava din Arad, în anul 1863, tatăl său fiind, o perioadă, episcopul Catedralei din Arad. A făcut școala în Arad, după care a urmat cursurile Preparandiei, ulterior absolvind cursurile pentru revizori școlari la Universitatea din Cluj. Prima localitate în care și-a desfășurat activitatea pedagogică a fost Cuvin, de unde a fost transferat la Lugoj, până în 1887, când a devenit învățător la Școala Confesională Primară din Arad. În anul 1919, după Unire, Consiliul Dirigent de la Sibiu l-a numit revizor școlar peste orașul și comitatul Arad. Din anul 1912 a fost ales „asesor onorar în Senatul Școlar al Veneratului Consiliu Eparhial din Arad”, iar din 1914 a devenit membru în Adunarea Eparhială. Principalele merite, în cadrul Adunării Eparhiale, au fost cele privind reorganizarea și dezvoltarea învățământului confesional arădean. Fiind un bun credincios și un înflăcărat patriot, a fost ales, în 1933, președinte al Secției Arad a „Frăției Ortodoxe Române”. În 1928 s-a pensionat, dar a continuat să participe la diverse conferințe și întruniri, unde se „cereau afirmate interesele superioare ale neamului și ale Bisericii”. A fost respectat și iubit de toți cei care l-au cunoscut. „Iosif Moldovan a fost unul dintre puținii intelectuali arădeni – băștinași și cea mai reprezentativă figură de dascăl confesional. Din 76, 58 ani de muncă idealistă a închinat el, celor două altare la care a slujit cu neclintit și neobosit devotament, Școalei și Bisericii. Cu steagul în mână, cu condeiul, cu graiul, cu mintea și cu inima, a încălzit, a luminat, a îmbărbătat, a ajutat, a îndemnat și a luptat până la moarte, până ce s-a topit ca o lumânare... Iosif Moldovan a trăit românește și a murit creștinește”²³⁰.

Ascaniu Crișan

A fost unul dintre cei mai longevivi directori ai Liceului „Moise Nicoară” din Arad, fiind un colaborator de nădejde al Adunării Eparhiale, alături de alți intelectuali arădeni. S-a născut în anul 1887, activând ca profesor de matematică la Sibiu, Timișoara și Arad. În anul 1920, a fost numit director al Liceului „Moise Nicoară”, unde, cu multă înțelepciune, a știut să ridice prestigiul acestei instituții de învățământ. Pe lângă activitatea didactică, a desfășurat și o bogată activitate culturală, pe care a prezentat-o în cadrul Adunărilor Eparhiale. A trecut la cele veșnice în anul 1952²³¹.

²²⁹ Virgiliu BRADIN, *Iosif Moldovan (1863-1940) – santinela învățământului românesc din ținutul Aradului*, Arad, Editura Promun, 2009.

²³⁰ Ilarion V. FELEA, „† Iosif Moldovan”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LXIV, 1940, nr. 19, p. 1-2.

²³¹ V. POP, „Organizarea vieții bisericești în Episcopia Aradului (1918-1948)...”, în V. POPEANGĂ, V. POP (coord.), *Episcopia Aradului în vremuri de răscruce istorică 1918-1948. Colecție de documente*, Arad, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului, 2006, p. 50.

Dr. Ioan Suci²³²

Născut în anul 1862, în localitatea Șiștarovăț din comitatul Arad, s-a remarcat în toate activitățile premergătoare Marii Uniri, fiind unul dintre corifeii acestui ideal. În perioada interbelică, a fost notar public la Chișineu-Criș, unde, împreună cu protopopul Dimitrie Barbu, a organizat diverse acțiuni culturale și naționale. A fost implicat în viața bisericească, atât la Chișineu-Criș, cât și în cadrul Adunării Eparhiale din Arad, al cărui membru a fost. În perioada de dinainte de Unire, Ioan Suci a fost deputat din partea Partidului Național Român în Dieta de la Budapesta, pregătind la Arad, alături de Vasile Goldiș și Ștefan Cicio-Pop, Marea Unire. A fost membru al Marelui Sfat Național și al Consiliului Dirigent din Transilvania. Episcopul Andrei Magieru avea să descrie în cuvinte frumoase viața lui Ioan Suci: „S-a stins o viață de luptător, un bun creștin și credincios sfetnic al Bisericii, pentru a se aprinde făclia unei vieți pilduitoare. De pe orizontul celor efemere dispare o viață de om, pentru a se aprinde o torță cu strălucire nestinsă, pe planul veșniciei. Ioan Suci trece acum în istorie...”²³³.

Dr. Emil Monția

Marele compozitor român, născut la Șicula în 1862, a fost ales deputat în Adunarea Eparhială din Arad în 1927, din partea Circumscripției Șiria, unde a locuit și a activat ca avocat, din anul 1906. În anul 1918 a fost ales membru al Marelui Sfat Național Român.

La 24 mai 1927, a înaintat un act Adunării Eparhiale și episcopului Grigorie Comșa, în care solicita să se interzică cu desăvârșire efectuarea alegerilor în biserică, fiind un loc sacru: „Preasfinte Domnule Episcop, Onorată Adunare Eparhială! Am onoare a vă aduce la cunoștință următoarea Propunere: să se interzică cu desăvârșire efectuarea alegerilor de orice natură în biserică, fiind biserica, casă de rugăciune și nici de cum locul de alegeri unde să se deslănțuiască toate patimile omenești. Arad, la 24 mai 1927, Dr. Emil Monția, deputat de Șiria”. Alături de alți deputați sinodali – printre care îi amintim pe Sever Bocu, Emil Veliciu, Gheorghe Ciuhandu, Petru Marșieu, Dr. Emil Monția, bun cunosător al legii – în baza articolului 51 din Regulament, a solicitat episcopului Aradului vot nominal secret pentru validarea mandatelor deputaților Eugen Beleş și Romuald Coțioiu, din Circumscripția Radna²³⁴.

A fost înmormântat în anul 1965, în cimitirul din Șiria.

²³² Doru BOGDAN, *Dr. Ioan Suci – părinte al patriei*, Arad, Editura Viața Arădeană, 1999.

²³³ † Andrei MAGIERU, „Cuvântarea P. S. Sale Părintelui Episcop Andrei la înmormântarea lui Dr. Ioan Suci”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LXIII, 1939, nr. 15, p. 112.

²³⁴ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, III – 246 – 1928, doc. „Propunere”, f. 2.

Sever Bocu²³⁵

S-a născut la Șiștarovăț, în anul 1874. A studiat la Lipova și la Arad, continuându-și studiile la Viena și Paris. A fost un mare luptător național pentru idealul Marii Uniri. După realizarea României Mari, a fost ales deputat în Parlamentul României. În 1927 a fost ales deputat sinodal în Circumscripția Lipova, unde a avut domiciliul. În Adunarea Eparhială din Arad s-a remarcat ca un fervent susținător al reactivării Episcopiei de la Timișoara. A fost un apropiat al episcopului Andrei Magieru, susținătorul aceleiași idei. A avut o contribuție majoră la dezvoltarea orașului Timișoara, fiind ales în fruntea Directoratului Ministerial Teritorial VII, cu sediul în orașul de pe Bega.

După venirea comunismului, a fost arestat și încarcerat la Penitenciarul din Sighet, unde, în 1951 și-a găsit sfârșitul²³⁶.

Printre membrii Adunării Eparhiale a Aradului din această perioadă îi mai amintim pe Eugen Beleş (1879-1943), fost pretor la Radna, subprefect și notar; Romuald Coțioiu (1895-1969), renumit medic la Săvârșin; Iustin Marșieu (1871-1955), primul prefect român al Aradului; Ștefan Mateescu, director al Societății de Electricitate Arad și al Căii ferate Arad-Podgoria; Antoniu Mocioni (1888-1943), fost președinte al „Astrei Bănățene”; Dumitru Chiroiu (1875- 1938), avocat și notar în Timișoara.

În majoritate intelectuali de diverse profesii, deputații sinodali ai Eparhiei Aradului au contribuit la propășirea spirituală, culturală și materială a uneia dintre cele mai vechi episcopii cu existență neîntreruptă, din cuprinsul Patriarhiei Române.

2. 2. 2. Consistoriul Eparhial (Consiliul Eparhial)

Statutul pentru organizarea Bisericii Ortodoxe Române din anul 1925 face precizarea că organul executiv al Adunării Eparhiale este Consiliul Eparhial. În *Statutul Șagunian*, Consiliul Eparhial era denumit Consistoriul Eparhial, iar consilierii erau numiți asesori consistoriali. Consistoriul Eparhial era împărțit în sectoare numite „senaturi”. Erau trei sectoare: *Senatul bisericesc*, *Senatul școlar* și *Senatul epitropesc*. Statutul din 1925 a schimbat aceste denumiri, împărțind Consiliul Eparhial în trei sectoare: administrativ-bisericesc, cultural și economic. Fiecare sector avea câte șase consilieri, cel mult doi angajați fiind remunerați, denumiți asesori referenți, iar ceilalți, onorifici. Episcopul era președintele de drept al Consiliului Eparhial. Până în anul 1925, Adunarea Eparhială își desfășura activitatea în Duminica Tomii, după acest an, potrivit noului Statut, aceasta avea loc în Duminica Samarinenicii. La Adunarea Eparhială, fiecare senat-sector prezenta raportul general de activitate pe anul precedent. Secția administrativ-

²³⁵ Florian BICHIR, Horia DUMITRESCU, *Sever Bocu (1874-1951). O viață – un ideal – un destin*, București, Editura Rao, 2022; Ioan MUNTEANU, *Sever Bocu (1874-1951)*, ediție îngrijită de Dan Roman, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2019.

²³⁶ V. POP, „Organizarea vieții bisericești în Episcopia Aradului...”, p. 50.

bisericească avea în vedere problemele de personal bisericesc (transferuri, numiri, hirotonii etc.), disciplina clerului, înființarea de noi parohii, supravegherea alegerilor pentru constituirea corporațiilor parohiale și se preocupa de viața religios-morală a credincioșilor. Consilierii din acest sector erau aleși exclusiv dintre clerici.

Sectorul cultural avea șase consilieri, dintre care două treimi erau clerici, iar o treime mireni. Aceeași componență o avea și secția economică. Atribuțiile consilierilor culturali țineau de buna organizare a învățământului confesional și a activităților culturale. Secția economică, prin consilierii aleși, avea atribuția de a se îngriji de averea Bisericii, de a alcătui bugetul în fiecare an și de a coordona activitatea protopopiatelor și a parohiilor, în privința disciplinei financiare²³⁷.

În perioada de care ne ocupăm, la fiecare secție a Consiliului Eparhial erau numiți consilieri cu experiență, cu multă știință de carte, cu înțelepciune, cu tact și cu un profesionalism desăvârșit. Toate rapoartele secțiilor Consiliului Eparhial mărturisesc profesionalismul de care au dat dovadă aceștia, mai ales că perioada imediat următoare Marii Uniri aducea noi provocări, la care au știut să facă față, fiecare în sectorul său. Vom aminti în continuare câteva nume de consilieri ai Eparhiei Aradului care au activat în perioada interbelică.

În anul 1922, în Episcopia Aradului își desfășurau activitatea următorii asesori consistoriali. La Secția bisericească (Senatul bisericesc), asesor ordinar era Mihai Păcățian – Arad; asesori onorifici: Gherasim Sârb – Belinț, Cornel Lazăr – Hălmagiu, Mihaiu Lucuța – Șiria, Fabrițiu Manuilă – Lipova, Florian Roxin – Buteni, Traian Vățianu – Arad, Dr. Dimitrie Barbu – Chișineu-Criș, Procopiu Givulescu – Radna, Dr. Teodor Botiș – Arad, Dr. Ștefan Cioroianu – B. Comloș.

La Secția culturală (Senatul școlar): asesor ordinar era Dr. Gheorghe Ciuhandu – Arad; asesori onorifici: Nicolae Crâșmariu – Bărateaz, Emanoil Ungureanu – Timișoara, Ioan Oprea – Timișoara, Vasile Goldiș – Arad, Dr. Eugen Beleş – Arad, Dr. Iustin Marșieu – Arad, Iosif Moldovan – Arad, Ascaniu Crișan – Arad, Dr. Ioan Robu – Arad, Dr. Lazăr Nichi – Arad.

La Secția economică (Senatul epitropesc): asesor ordinar era Demetriu Muscan, asesori onorifici: Nicolae Chicin – Nădlac, Simion Stana – Arad, Ioan Ardelean – Micălaca, Petru Truția – Arad, Aurel Călniceanu – Arad, Petru Ionașiu – Bulci, Dr. Aurel Cosma – Timișoara, Dr. Cornel Iancu – Arad, Titus Mărgineanțiu – Arad, George Adam – Arad, Dr. Mihaiu Mărcuș – Arad. Aceștia erau colaboratorii episcopului Ioan I. Papp. Angajați ai Centrului eparhial erau doar asesorii ordinari sau referenți, care aveau obligația să locuiască în Arad și să nu dețină alte funcții, fiind retribuiți, pe stat de plată, conform statutului pe care îl dețineau²³⁸.

În anul 1927, Consiliul Eparhial era alcătuit din următoarele persoane: Dr. Grigorie Comșa – episcop, Mihai Păcățian – consilier referent bisericesc, Dr. Gheorghe Ciuhandu – consilier referent cultural, Dimitrie Muscan – consilier

²³⁷ V. POP, „Organizarea vieții bisericești în Episcopia Aradului...”, p. 46-47.

²³⁸ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 1 – 1922, doc. „Seria terminelor de Ședințe Conzistoriale pe anul 1922”, f. 2-3.

referent economic, Vasile Goldiș – secretar, Aurel Călniceanu – șef contabil, Simion Stana – casier, Vasile Olariu – referent, Ioan Cioară – referent, Traian Cibian – preot misionar, Ioan Cioară – diacon catedral, Vichentie Guleș – diacon catedral, precum și alt personal auxiliar.

În același an, la data de 18 mai 1927²³⁹, componența corpului profesoral de la Institutul Teologic era următoarea: Dr. Teodor Botiș – director, Dr. Iustin Suciu – profesor, Dr. Nicolae Popovici – profesor, Dr. Simion Șiclovan – profesor, Dr. Vintilă Popescu – profesor, Atanasie Lipovan – profesor de cântare și tipic, Dr. Manasie Brădean – medic, Mihai Păcățian – profesor auxiliar, Aurel Pârvu – duhovnicul Institutului.

În 1931, situația personalului din Consiliul Eparhial a rămas neschimbată, cu excepția numirii protopopului de Ineu, Ioan Georgia, în funcția de revizor eparhial, în anul 1928. În privința Institutului Teologic, acesta a fost ridicat, în anul 1927, la rang de Academie Teologică, cursurile desfășurându-se pe o perioadă de patru ani.

Episcopii Aradului din perioada interbelică, susținuți de Consiliul Eparhial și de Adunarea Eparhială, au reușit să gestioneze favorabil momentele grele prin care treceau Biserica și Țara. Era o perioadă incertă, situația politică era neclară, guvernele se perindau rând pe rând la cârma țării. Era nevoie de oameni lucizi la conducerea Bisericii, pentru a face față tuturor acestor încercări. În această perioadă, organele de conducere eparhiale arădene au dat dovadă de înțelepciune și maturitate, găsind soluții optime la toate provocările societății interbelice.

În cele ce urmează, vom creiona, pe sectoare, microbiografiile câtorva dintre asesorii (consilierii bisericești) ai vremii.

2. 2. 2. 1. Senatul (Sectorul) Bisericesc

Mihai Păcățian (1917-1938)

S-a născut la Comloșu Mare, în comitatul Timiș, în anul 1865. A absolvit, în 1889, secția teologică de la Institutul Pedagogic-Teologic din Arad. Din 1890 până în 1917 a fost protopop la Banat-Comloș și a fost unul dintre vrednicii protopopi ai Episcopiei Aradului. Datorită meritelor sale, a fost transferat la Consistoriul din Arad de episcopul Ioan I. Papp, la 1 septembrie 1917, fiind numit în funcția de asesor referent la Senatul bisericesc²⁴⁰.

În Senatul bisericesc al Consiliului Eparhial arădean a militat pentru menținerea școlilor confesionale, cu scopul păstrării identității naționale. În data de 17 mai 1919, în timp ce episcopul Aradului se afla la Sibiu, consilierul eparhial Mihai Păcățian, alături de oficialități, a întâmpinat armata română la intrarea în

²³⁹ Arhiva Arhiepiscopiei Aradului, II – 2 – 1927, doc. „Bugetul Consiliului Eparhial pe 1927”, f. 1-2.

²⁴⁰ „Raportul general al Consistoriului plenar greco-ortodox român din Arad, despre activitatea sa în anul 1917”, în *Protocol despre Ședințele Sinodului Eparhial din Dieceza Ortodoxă Română a Aradului*, Arad, 1920, p. 115.

orașul Arad. Ajungând trupele române, sub conducerea colonelului Pirici, la ora 10.30, în fața Primăriei din Arad, preotul Păcățian a urat bun venit armatei eliberatoare, în numele episcopului Aradului, Ioan I. Papp, al Consistoriului Eparhial, al clerului și al credincioșilor din Eparhia Aradului: „Dorind v-am așteptat. Venirea glorioasei armate române în mijlocul nostru este pecetluirea unității noastre naționale, decretată unanim, este eliberarea clerului și a poporului nostru român de terorismul criminal al bandelor, cari cutreierând sate românești au pângărit bisericile noastre, au jefuit și au masacrat preoți și credincioși de ai noștri”²⁴¹.

La trecerea la cele veșnice a episcopului Ioan I. Papp, la începutul anului 1925, preotul Mihai Păcățian, ca cel mai vârstnic dintre consilierii eparhiei a fost ales președinte al Consistoriului Eparhial. „Consistoriul s-a aflat îndemnat și îndreptățit a aplica dispozițiunea din alineatul al doilea al articolului de mai sus (art.118 – n.n.), concretzând subsemnatului ducerea presidiului, ca cel mai bătrân asesor ordinar consistorial din partea preoțească, adică din Senatul bisericesc... Prin urmare pe timpul văduviei scaunului episcopesc, treburile Eparhiei Aradului le conduce Consistoriul, ca Senat strâns bisericesc, sub presidiul subsemnatului. Consistoriul ortodox român din Arad. Mihaiu Păcățian, protopop, asesor, consilier, președinte”²⁴². În cadrul Sfintei Liturghii din Catedrala Aradului, duminică 25 mai 1936, preotul Mihai Păcățian a fost hirotosit iconom-stavrofor. Această distincție trebuia să fie acordată odată cu hirotesia părintelui Gheorghe Ciuhandu, însă, din cauza unui mic accident al părintelui Păcățian, a fost acordată de episcopul Andrei Magieru, un an mai târziu. La cârma Senatului bisericesc s-a aflat până la pensionare, în 1938.

În anul 1944, a trecut la cele veșnice. Interimatul a fost deținut de protopopul Radnei, Procopie Givulescu, între anii 1938-1939, până la numirea definitivă în acest post a protopopului Lipovei, preotul Traian Cibian.

Procopie Givulescu (1938-1939)

A fost numit pe postul de consilier bisericesc al Episcopiei Aradului, fiind un apropiat sfetnic al episcopului Andrei Magieru. Preotul Givulescu s-a născut în localitatea Toc din comitatul Arad, în anul 1873, urmând cursurile Institutului Teologic din Arad, studiind în paralel la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din Budapesta, un semestru audiind cursurile Facultății de Drept și Științe Politice din cadrul aceleiași universități. S-a remarcat în mod deosebit pe tărâm cultural prin înființarea teatrului național român și a *Societății pentru fond de teatru român*, considerând că idealul național se poate afirma prin cultură, fiind printre susținătorii unității și prin cultură a poporului român. A colaborat la diverse periodice ale vremii: *Biserica și Școala*, *Tribuna* din Arad, fiind angrenat în lupta

²⁴¹ Mircea TIMBUS, Andrei CACIORA, „Orașul și Județul Arad, după 1 decembrie 1918. Din amarul lunilor de tranziție către administrația română. Studii și documente”, Arhivele Naționale – Direcția Județeană Arad, „Intrarea armatei române în Arad” (doc. 69), în <https://digital.bibliotecaarad.ro> (accesat la 22.03.2022).

²⁴² M. PĂCĂȚIAN, „Comunicat”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLIX, 1925, nr. 9, p. 1.

pentru identitatea națională a poporului român, alături de Vasile Goldiș, Roman Ciorogariu, Ioan Slavici, Ioan Russu-Șirianu, Ioan Suci, Ștefan Cicio-Pop. S-a pensionat în anul 1943 din postul de protopop al Radnei, părăsind această viață în anul 1946²⁴³.

Traian Cibian (1939-1949)

A fost succesorul preotului Procopie Givulescu pe postul de consilier bisericesc. La 26 aprilie 1926, Traian Cibian a fost numit preot misionar eparhial, după ce preotul Gheorghe Ciuhandu a renunțat la acest post. Odată cu reînființarea Protopopiatului Birchiș, a fost numit protopop, la 18 septembrie 1928, unde a stat opt ani, iar în 1936, după decesul lui Fabriciu Manuilă, a fost ales protopop al Lipovei. După numai trei ani a fost ales consilier bisericesc, în locul protopopului Procopie Givulescu. Într-un document scris de mână al preotului Gheorghe Ciuhandu, se pune în vedere protopopilor alegerea noului misionar eparhial și sarcinile pe care acesta le va avea de îndeplinit. „Aviz protopopilor despre noul misionar ce va avea să acționeze: combaterea sectarilor; combaterea defectelor morale; readucerea uniților și a altora la Ortodoxie”²⁴⁴. Toate aceste calități l-au recomandat pentru postul de consilier bisericesc al Episcopiei Aradului.

2. 2. 2. 2. *Senatul (Sectorul) Cultural*

Dr. Gheorghe Ciuhandu (1921-1939)

A fost considerat unul dintre cei mai bine pregătiți preoți din vremea sa. Acesta s-a născut în localitatea Roșia din Bihor, în 1875, liceul l-a urmat la Beiuș, iar Institutul Teologic la Arad, simpatizându-i pe profesorii din aripa naționalistă, Vasile Mangra, Roman Ciorogariu și Romul Nestor, reușind să intre în conflict cu directorul Augustin Hamsea, preferatul episcopului Aradului, Ioan Meșianu. După îndelungi încercări de a-și căuta dreptatea, odată cu alegerea lui Ioan Meșianu la Sibiu și alegerea la Arad a episcopului Iosif Ioan Goldiș, Gheorghe Ciuhandu a fost angajat la Consistoriu ca practicant. Episcopul Goldiș, un intelectual titrat, i-a încredințat tânărului Ciuhandu o bursă de 1.000 de coroane și posibilitatea de a face studii doctorale la Cernăuți. În anul 1905 a obținut doctoratul în Teologie.

În cadrul Consistoriului din Arad a activat în mai multe funcții, din 1905 până la pensionare, în 1939. A fost consilier cultural, implicându-se activ în pregătirea Marii Uniri, alcătuind o rugăciune inspirată din „Rugăciunea românului”, publicată în anul 1904. Având o viziune profetică, a fost cel dintâi care, în perioada imediat următoare Marii Uniri, a propus înființarea Patriarhiei Române, acțiune realizată în 1925, după îndelungi negocieri. Datorită capacităților sale intelectuale, a fost ales președinte al „Asociației Clerului Ortodox Andrei Șaguna, din Ardeal”.

²⁴³ P. VESA, *Învățămintul teologic de la Arad...*, p. 228.

²⁴⁴ Gh. CIUHANDU, „Aviz protopopilor despre noul misionar”, în *Biblioteca Arhiepiscopiei Aradului*, fond *Gheorghe Ciuhandu*, dosar nr. 132, f. 125.

Aria de activitate a sectorului cultural din cadrul Episcopiei Aradului s-a desfășurat în două direcții. O direcție era îndreptată în răspândirea învățaturii și combaterea analfabetismului, iar cealaltă viza problemele de natură misionară ale Eparhiei Aradului. Perioada de după Marea Unire era, potrivit Consiliului Dirigent din Transilvania, propice pentru reorganizarea învățământului. Această reorganizare prevedea desființarea școlilor confesionale și înlocuirea acestora cu școli de stat. În anul 1920, aproape 100 de învățători confesionali au trecut la școlile de stat, dintr-un motiv cât se poate de simplu, stabilitatea financiară a acestora. De reorganizarea învățământului la Arad s-a ocupat învățătorul confesional Iosif Moldovan, care, în calitate de inspector școlar, a depus un efort considerabil în vederea statificării școlilor confesionale. Consilierul cultural al Episcopiei Aradului, Dr. Gheorghe Ciuhandu, s-a împotrivit, în prima fază, Consiliului Dirigent, apoi Statului român, luând apărarea școlilor patronate de Biserică, afirmând în acest sens că „aceste proceduri aduc jignire adâncă drepturilor noastre garantate de autonomia bisericească”. Cu toată opoziția manifestată de Dr. Gheorghe Ciuhandu față de statificarea școlilor confesionale, acest lucru s-a produs treptat²⁴⁵.

După înfăptuirea României Mari, la inițiativa profesorului Dr. Nicolae Bălan, care avea să devină mitropolit al Ardealului, a fost înființată Asociația Clerului Ortodox Român din Ardeal „Andrei Șaguna”, în anul 1919. Comitetul de conducere a fost alcătuit din protopopul din Brașov, preotul Vasile Saftu, având funcția de președinte, referentul școlar de la Arad, preotul Gheorghe Ciuhandu, în funcția de vicepreședinte și profesorul de Teologie de la Sibiu, Nicolae Bălan, în calitate de secretar. În timpul cât a funcționat această asociație preoțească, au fost organizate 17 congrese, în diferite orașe din Ardeal și Banat, la 15 dintre ele fiind președinte Dr. Gheorghe Ciuhandu. După primele două congrese desfășurate la Sibiu în anii 1919 și 1921, președintele asociației, preotul Vasile Saftu, a fost desemnat episcop în cadrul Armatei, în locul acestuia fiind ales președinte Dr. Gheorghe Ciuhandu de la Arad. Timp de 16 ani, până în 1938, acesta a deținut funcția de președinte, căutând să găsească soluții potrivite la problemele preoțimii din perioada interbelică²⁴⁶. Preotul profesor Grigorie T. Marcu, redactorul *Revistei Teologice* de la Sibiu, avea să spună următoarele cuvinte despre Gheorghe Ciuhandu: „cucernic și cult, om de-o rară sensibilitate sufletească și de-o impunătoare distincție în înfățișare și comportare, Părintele Protopop Stavrofor Dr. Gheorghe Ciuhandu a vădit, la cârma Asociației, eminente însușiri de organizator destoinic și diriguitor echilibrat, contribuind în măsură considerabilă la propășirea acestei corporații preoțești. Bucurându-se în permanență de încrederea desăvârșită a înalților Ierarhi – I. P. Sf. Mitropolit Nicolae l-a onorat, din tinerețe, cu o caldă prietenie – ca și de iubirea respectuoasă a preoțimii, Părintele Dr. Gheorghe Ciuhandu a imprimat Asociației clerului Andrei Șaguna un caracter de nobleță și

²⁴⁵ P. VESA, *Protopop Dr. Gheorghe Ciuhandu...*, p. 58-59.

²⁴⁶ P. VESA, *Protopop Dr. Gheorghe Ciuhandu...*, p. 83-85.

demnitate, făcând-o să merite favoarea de a-și vedea ascultat cuvântul, indiferent de forurile către care și-l îndrepta”²⁴⁷.

La 5 octombrie 1923 a fost ales consilier bisericesc al Consistoriului Mitropolitan de la Sibiu. Tot atunci, Vasile Goldiș, fost ministru și secretar consistorial la Arad, a îndeplinit la Sibiu funcția de secretar mitropolitan. Gheorghe Ciuhandu nu a rămas pe acest post de la Sibiu decât trei ani, până în 1926²⁴⁸. În același timp, din 1924 a fost preot misionar până în 1926, când a fost numit în locul său preotul Traian Cibian. Din 1925, a deținut funcția de preot duhovnic la Penitenciarul din Arad.

Între anii 1937-1939 a fost redactor șef al periodicului *Biserica și Școala*, urmându-i în această funcție preotul Ilarion V. Felea, canonizat recent de către Biserica Ortodoxă Română, în anul 2025. În ziua de 30 august 1939, Gheorghe Ciuhandu s-a pensionat, după o perioadă de 34 de ani petrecută în slujba Consistoriului eparhial de la Arad, fiind sub ascultarea a trei vrednici episcopi. În decursul activității sale, a publicat peste 50 de lucrări, a colaborat la diverse reviste din Arad și din Patriarhia Română, ținând conferințe și predici ziditoare de suflet. A fost membru corespondent al Academiei Române.

Caius Turicu (1939-1968)

S-a născut în comuna Târnova din comitatul Arad, la 31 martie 1895. A absolvit cursurile Institutului Teologic din Arad și ale Facultății de Litere și Filozofie de la Budapesta. A fost profesor și administrator parohial la Bichișciaba, de unde s-a transferat la liceul „Moise Nicoară” din Arad. A fost hirotonit preot pe seama parohiei Micălaca-Nouă, în anul 1925, parohie pe care a înființat-o și a organizat-o. A fost transferat la parohia centrală din Arad, de unde a asigurat asistența bisericească la penitenciar, la spital, la azile, slujind alături de alți preoți din Arad, la capela spitalului TBC, situată lângă centrul eparhial. Datorită tuturor meritelor sale, a fost numit consilier cultural la data de 1 septembrie 1939, după pensionarea părintelui Gheorghe Ciuhandu. A trecut la Domnul în anul 1968, la vârsta de 73 de ani²⁴⁹.

2. 2. 2. 3. Senatul (Sectorul) Economic

Dimitrie Muscan (1921-1938)

În anul 1864, a văzut lumina zilei, în comuna Socodor, Dimitrie Muscan. A făcut Liceul de Stat în Arad, apoi la Szarvas. A obținut diploma de notar, dar a urmat și cursurile Institutului Teologic din Arad, fiind hirotonit în 1889, pe seama parohiei Nădab. Datorită convingerilor sale pur românești, a renunțat la salariul

²⁴⁷ Grigorie T. MARCU, „Sărbătorirea Părintelui Dr. Gheorghe Ciuhandu”, în *Revista Teologică* (Sibiu), anul XXXIV, 1944, nr. 1, p. 74

²⁴⁸ „Informațiuni. Funcționari noi la Consistoriul Mitropolitan”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLVII, 1923, nr. 40, p. 8.

²⁴⁹ P. VESA, *Clerici cărturari arădeni de altădată...*, p. 404-406.

(„congrua” – n.n.) de la statul maghiar. În anul 1910, a avut un rol determinant în alegerea pentru cercul Chișineu-Criș a deputatului Ioan Russu-Șirianu în Parlamentul de la Budapesta, în fața unui latifundiar, pe nume Wenckheim.

Din anul 1912, a fost transferat la Consistoriu, la început pe post de casier, apoi din anul 1921 a devenit consilier economic. În această funcție a stat până în anul 1938, când, în vârstă de 74 de ani, s-a pensionat. În tot acest timp, „ca funcționar la episcopie... a prestat o muncă grea și supraomenească... Părintele Muscan n-a știut ce e răgasul și odihna. Dimineața la ora 7.00 el deschidea ușa Consistorului și seara tot el o închidea la șapte sau la opt ore. Câte nopți nedormite n-a sacrificat acest titan al muncii, când lucra singur în loc de trei și cu deosebire când s-a făcut împărțirea averilor între eparhiile Arad și Oradea... Astfel viața lui – la fel cu a celor mai mulți intelectuali ieșiți din familii sărace – a devenit un tezaur neprețuit, pus în slujba Bisericii și a Neamului românesc”²⁵⁰.

Urmașul său, preotul Sava Seculin, avea să declare la decesul predecesorului lui următoarele: „Ca referent al Episcopiei Aradului era funcționarul datoriei până la capăt, cu orice preț și cu orice jertfă. Pentru el datorința îmbrăca imperativul unei dogme din Decalog, pentru ce: Preasfinția Sa Părintele Episcop Andrei, în cuvinte de adâncă mulțumire sufletească și sinceritate, l-a înscris în istoria Episcopiei Aradului, la Adunarea Eparhială din 1938, anul trecerii sale la pensie”²⁵¹. În anul 1945, la 16 ianuarie a trecut la cele veșnice, la venerabila vârstă de 81 de ani, după 56 de ani de activitate bisericească.

Sava Traian Seculin (1938-1948)

S-a născut în localitatea Fiscut, comitatul Arad, în anul 1889. A absolvit Institutul Pedagogic-Teologic din Arad, a fost hirotonit și a păstorit la Sânnicolaul Mic, între anii 1912-1926. La data de 1 Decembrie 1918, a fost prezent la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, în calitate de reprezentant al Cercului Aradul Nou. În toamna anului 1926 a fost numit protopop la Vinga, în locul lui Patrichie Țiucra, care a ajuns protopop la Timișoara. Cât timp a condus Protopopiatul Vinga, s-a remarcat prin zelul misionar de care a dat dovadă. La Centrul Eparhial a fost numit din anul 1938, anul pensionării protopopului Dimitrie Muscan. A deținut funcția de consilier economic, până după anul 1948. A trecut la cele veșnice în anul 1965²⁵².

²⁵⁰ Simion STANA, „† Protopopul Dimitrie Muscan – Amintiri și aprecieri”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LXIX, 1945, nr. 5, p. 30-31.

²⁵¹ Sava Tr. SECULIN, „† Consilierul eparhial Dimitrie Muscan”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LXIX, 1945, nr. 4, p. 24.

²⁵² V. POP, „Organizarea vieții bisericești în Episcopia Aradului...”, p. 48.

2. 2. 3. Consistoriul spiritual

Potrivit articolului 150 din *Statutul de organizare al Bisericii Ortodoxe Române* din 1925, în fiecare eparhie a fost necesară înființarea unui Consistoriu spiritual, compus din trei membri care să posedă cunoștințe canonice și juridice și să fie doctori sau licențiați în teologie, pentru a judeca abaterile disciplinare ale clerului și ale personalului auxiliar. Cei trei membri și cei doi supleanți vor fi aleși pe o perioadă de șase ani, cu posibilitatea de a fi realeși. Instanța superioară Consistoriului spiritual eparhial va fi Consistoriul spiritual mitropolitan²⁵³.

Această idee a fost expusă în Raportul plenar al Consiliului Eparhial către Adunarea Eparhială pentru anul 1925, din data de 29 aprilie 1926. La numai câteva zile după raportul Consiliului Eparhial, la 4 mai, în ședința a IV-a Adunării Eparhiale, după ce s-a alcătuit o comisie din care au făcut parte deputații Ioan Georgia, Dr. Dimitrie Chiroiu și Dr. Ioan Robu, în prezența a 37 de deputați eparhiali cu drept de vot, au fost aleși următorii membri: Dr. Nicolae Popovici, profesor la Institutul Teologic, preotul Ioan Ardelean din Micălaca și preotul Melentie Șora din Timișoara. Supleanți au fost aleși preotul Ioan Plavoșin din Timișoara și preotul Florea Codreanu din Arad. De asemenea, au fost aleși în Consistoriul mitropolitan – preotul Ioan Popescu din Pecica și supleant preotul Ioan Popovici din Sănnicolau Mare. Toți au întrunit unanimitate de voturi, fiind aleși pe o perioadă de șase ani²⁵⁴.

În ședința Consiliului Eparhial din 4 august 1926, a fost întocmit un act, prin care li se comunica membrilor aleși ai Consistoriului spiritual alegerea lor în acest for. Preotului Ioan Ardelean din Micălaca i s-a pus în vedere să facă dovada examenului de bacalaureat (de maturitate), în caz contrar ar fi demis din funcție, deoarece „membrii trebuie să fie dintre cei mai calificați preoți din eparhie...”; aceasta, după ce s-a primit confirmarea de la Sfântul Sinod de la București, că fără examenul de maturitate nimeni nu poate ocupa această funcție. În 4 noiembrie 1926 s-a luat decizia de a alege un alt membru în Consistoriul spiritual, în locul părintelui Ioan Ardelean²⁵⁵.

În ședința din 17 mai 1927 a Consiliului eparhial arădean s-a discutat despre alegerile din 1926 a membrilor Consistoriului spiritual, prin „concluzul 40/926”, unde a fost ales membru supleant preotul Florea Codreanu. Consiliul a invocat „Regulamentul special pentru instanțele judecătorești bisericești”, potrivit căruia membrii acestui for de judecată trebuie să aibă o vechime de cel puțin cinci ani în preoție. Preotul Florea Codreanu nu a întrunit această condiție, iar Consiliul

²⁵³ *Monitorul Oficial al României* (București), nr. 97 din 6 mai 1925, p. 5013.

²⁵⁴ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 12 – 1926, Ioan CIOARĂ, doc. „Extras din Procesul verbal al Ședinței a IV-a a Adunării Eparhiale, ținute în 4 Maiu 1926”, f. 3.

²⁵⁵ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 12 – 1926, doc. „Ședința Consiliului Eparhial din 4 noiembrie 1926, act nr. 4.538/1926”, f. 5.

eparhial a propus alegerea unui alt membru în locul său. La 18 mai, Florea Codreanu și-a înaintat demisia²⁵⁶.

Ministrul Cultelor și Artelor a trimis actul cu numărul 26.993, din 27 iunie 1928, adresat episcopului Aradului, în care solicita un tabel cu toți membrii Consistoriului spiritual al Eparhiei Aradului, care să cuprindă date despre studiile membrilor Consistoriului și data când au fost aleși. În 11 iulie, a fost expediat la București tabelul cu toți membrii Consistoriului spiritual. Președinte era Dr. Nicolae Popovici, profesor la Academia Teologică din Arad, doctor în Teologie, cu 18 ani vechime; membri: Melentie Șora, preot în Timișoara-Fabric, opt clase liceu, examen de maturitate și examen de „cvalificații clasa I”, 14 ani vechime și preotul Iosif Pascu, paroh în Mândruloc, aceleași studii, 16 ani vechime, ales în 1927 în locul preotului Ioan Ardelean; membri supleanți: preot Ioan Plavoșin din Timișoara-Mehala, 18 ani vechime; preot Ioan Stana din Comlăuș, 35 ani vechime, ales în 1927 în locul preotului Florea Codreanu²⁵⁷.

Remunerația primită de către membrii Consistoriului spiritual, începând cu 1 ianuarie 1928 a fost de 1.000 de lei lunar, plus cheltuielile de transport. Într-un act semnat de președintele Consistoriului spiritual arădean, Dr. Nicolae Popovici, acesta solicita remunerarea membrilor Consistoriului. Episcopul a înaintat ministrului Alexandru Lapedatu această doleanță, aprobându-se suma de 1.000 de lei lunar doar membrilor ce vor participa la ședințe, în baza unui stat de plată. Ministerul Cultelor și Artelor a adus la cunoștința episcopului Aradului hotărârea numărul 5.734 din 21 februarie 1929, potrivit căreia membrii Consistoriului spiritual vor primi o diurnă de 2.000 lei pe lună, iar acuzatorul va fi revizorul ecleziastic, în cazul Eparhiei Aradului, preotul Ioan Georgia, care oricum era plătit de stat. Funcția de grefier a Consistoriului va fi îndeplinită de un funcționar al Episcopiei²⁵⁸.

O ședință a Consiliului spiritual avea – în acea perioadă – următoarea ordine de zi:

- „1. Deschiderea ședinței cu rostirea rugăciunii «Împărate Ceresc».
2. Anunțarea dezbaterii în ședința precedentă a proceselor...
3. Se hotărăște asupra cererii reclamantului de a se cita martorii.
4. Se chiamă părțile.
5. Se anunță și părților dezbateri procesului.
6. Dacă una dintre părți e absentă, se întreabă cea prezentă dacă nu cere amânarea procesului.
7. Dacă se cere amânarea, se va cere opiniunea acuzării.
8. Se citește darea de seamă asupra împrejurării cauzei.
9. Se dă cuvântul reclamantului.

²⁵⁶ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 12 – 1926, doc. „Ședința Consiliului Eparhial din 17 mai 1927”, f. 2. Actul de mai sus nu a fost înregistrat în anul 1927, ci în anul 1926, poate din greșeală. Actul se află în dosarul care conține documente din anul 1925.

²⁵⁷ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 12 – 1926, doc. „Tablou de membri ai Consistoriului spiritual al Eparhiei ort. rom a Aradului”, f. 1.

²⁵⁸ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 2 – 1928, doc. nr. 5734/21 februarie 1929, f. 1.

10. Se dă cuvântul acuzării.
11. Se dă cuvântul pârâtului sau apărării.
12. Părțile se îndatorează a da concluzii în scris, care se vor semna și de grefier.

13. Se declară închiderea dezbaterilor dacă Consistoriul e luminat.

14. Anunțarea timpului când se va da sentința.

15. Se pronunță sentința.

16. Ședința se încheie și se rostește rugăciunea «Tatăl nostru»²⁵⁹.

Primul președinte al Consistoriului Spiritual de la Arad, **Dr. Nicolae Popovici (1883-1956)**, s-a născut în anul 1883, în localitatea Bocșa Română din comitatul Caraș-Severin. Studiile superioare le-a făcut la Budapesta, la Facultatea de Științe Juridice, iar Teologia la Caransebeș. În 1913 a obținut titlul de doctor în Teologie la Universitatea din Cernăuți. A fost hirotonit preot și a slujit în localitatea natală și la Gătaia, după care, în 1922, a fost numit preot paroh la Parohia Aradul Nou, unde a ctitorit biserica. În 1922, în urma plecării la Oradea a preotului profesor Dr. Lazăr Iacob, preotul Nicolae Popovici a fost numit profesor titular la catedra de Istorie bisericească și Drept bisericesc la Institutul Teologic din Arad. Între anii 1938 și 1945 a fost numit rector al Academiei Teologice arădene²⁶⁰.

Între anii 1926 și 1935 a fost președinte al Consistoriului Spiritual din Arad. Datorită experienței pe care a avut-o în aplicarea „Regulamentelor instanțelor disciplinare și de judecată”, a înaintat o serie de propuneri către Consistoriul Spiritual mitropolitan de la Sibiu și către Consistoriul Spiritual Central de la București, privitoare la necesitatea modificării anumitor articole:

1. Spunea că articolul 56 din Regulament prevede aplicarea unei pedepse de către chiriarh, prin oprirea de la slujire a vinovatului, cu reținerea salariului timp de cel mult 30 de zile. Potrivit părerii președintelui Consistoriului Spiritual, acest lucru ar însemna o îngrădire a drepturilor episcopoești.

2. Propunea, de asemenea, ca procesele să nu fie tergiversate și astfel să se producă agitație în comunele de unde vin acuzații. Un proces începea la judecătoria protopopească și putea trece prin Consistoriul Spiritual Eparhial, Mitropolitan și Central. Propunerea era ca un proces să fie judecat de două foruri, în caz excepțional, cu binecuvântarea ierarhului locului, să ajungă și la al treilea for de judecată.

3. Făcea referire la modul de alegere a membrilor judecătoriei protopopești, care, potrivit articolului 67 din Statut, erau aleși de adunarea protopopească cu aprobarea episcopului, iar Regulamentul de disciplină în articolul 63 prevedea ca alegerea acestora să fie făcută de Chiriarh, cu avizul protopopului. Solicita în acest sens o poziție unitară.

4. O problemă sesizată de preotul Popovici a fost următoarea: dacă, în același proces, o persoană poate fi și reclamant și martor. Au fost cazuri în care au

²⁵⁹ Arhiva Arhiepiscopiei Aradului, II – 84 – 1928, doc. „Ordinea de zi”, f. 1-3.

²⁶⁰ C. IOJA, M. TANG, *Învățămintul teologic ortodox din Arad...*, p. 161.

semnat acuzația un număr mare de persoane. Se punea întrebarea dacă aceștia pot fi citați ca martori în proces.

5. Având în vedere că citarea unui număr mare de martori și aducerea acestora înaintea Consistoriului Spiritual ar fi dificile, potrivit articolului 190 din Regulament, martorii puteau fi audiați și în localitatea de unde proveneau. Tot acesta propunea ca orice martor, în caz de boală sau de forță majoră, să fie audiat de un membru al Consistoriului sau un delegat.

6. O altă problemă era situația celor care pârau pe nedrept fețele bisericești. Ce s-ar putea face cu aceștia? Dacă preotul ar ieși nevinovat din cauză, aceștia ar fi nemulțumiți, iar dacă li s-ar imputa o sumă de bani, ar amenința cu trecerea la alte culte.

7. În fine, exista și problema preoților neglijenți în administrație. Se propunea pedepsirea acestora cu o amendă de până la 500 lei²⁶¹.

Membrii Consistoriului Spiritual din Arad au fost aleși în anul 1926, dar acest for și-a început efectiv activitatea la 1 ianuarie 1928. În anul 1935, la 13 iulie, președintele Consistoriului a demisionat, locul devenind vacant.

În locul preotului Nicolae Popovici a fost ales președinte membrul supleant, **Dr. Simion Șiclovan (1935-1938)**. A fost confirmat de Mitropolia Ardealului, în baza articolului 70 din „Regulamentul de procedură al instanțelor disciplinare și judecătorești”.

Din anul 1931, prin hotărârea 4.235 din 13 ianuarie 1931, emisă de Ministerul Cultelor, membrii Consistoriului Spiritual nu au mai fost remunerați, nefiind trecute în buget nici diurnele, nici cheltuielile de deplasare ale membrilor.

În 1938, componența Consistoriului Spiritual arădean era următoarea: președinte, Dr. Simion Șiclovan; membri ordinari, Nicolae Țandreu și Melentie Șora, iar membri supleanți, Ioan Stana și Dr. Gheorghe Popoviciu.

Consistoriul Spiritual de la Arad a funcționat până în anul 1938, când în urma Înaltului Decret Regal numărul 1.066, a fost desființat, la fel ca toate Consistoriile Spirituale din întreaga Patriarhie. Dreptul de aplicare a disciplinei bisericești a revenit Chiriarhilor. Procesele aflate pe rol trebuia să fie prezentate ierarhilor, iar aceștia urmau să ia măsurile cuvenite. Comisiile disciplinare și instanțele de judecată ale Bisericii își puteau continua activitatea, devenind organe consultative²⁶².

2. 3. Protopopiatele arădene

În *Statutul pentru organizarea Bisericii Ortodoxe Române* din anul 1925, protopopiatul este definit ca o unitate administrativ-bisericească, compusă din cel puțin 20 și cel mult 50 de parohii. *Protopopul* era cârmuitorul protopopiatului și el făcea legătura între parohii și Centrul eparhial. Sarcinile protopopului erau diverse,

²⁶¹ Arhiva Arhiepiscopiei Aradului, II – 84 – 1928, doc. „Observări”, f. 1.

²⁶² Arhiva Arhiepiscopiei Aradului, II – 56 – 1938, doc. „Comunicat 696/1938 din 18 martie”, f. 1.

de la inspecția în parohii și supravegherea activității pastoral-misionare a preoților, la grija ca ordinele și dispozițiile eparhiale să fie respectate. Pe lângă protopop, funcționau și un secretar protopopesesc și un copist. Protopopul era ajutat în conducerea protopopiatului de Adunarea protopopească, Consiliul protopopesesc și epitropii protopopești. *Adunarea protopopească* era alcătuită după modelul șagunian, din 1/3 clerici și 2/3 mireni, aleși pe o perioadă de șase ani. În funcție de mărimea protopopiatului, în acest for puteau fi aleși 15 sau 24 de membri. Ședința adunării protopopești avea loc o dată pe an, în primul trimestru, membrii fiind convocați cu cel puțin 14 zile înainte. Între obligațiile acestui organism se regăseau alegerea membrilor Consiliului protopopesesc, aprobarea bugetului, stabilirea taxelor protopopești și altele.

La fel ca și Consiliul parohial din cadrul parohiei, la nivel de protopopiat exista un *Consiliu protopopesesc*, cu sarcini executive. Membrii acestui consiliu erau aleși pe o perioadă de 6 ani. Numărul membrilor aleși era de 6, respectându-se proporția de 1/3 clerici și 2/3 mireni. În decursul unui an se organizau trei ședințe, de regulă în lunile ianuarie, iunie și octombrie. Sarcinile acestui for erau asemănătoare cu ale Consiliului parohial, însă la nivel de protopopiat. În privința epitropilor protopopești, aceștia erau aleși dintre membrii Adunării protopopești, pe o perioadă de șase ani. Numărul acestora era de patru și aveau aceleași sarcini ca epitropii parohiali, dar la nivel de protopopiat.

Instanța de judecată a protopopiatului avea rolul de a judeca și de a aplană anumite neînțelegeri între personalul clerical și credincioși, de a reglementa neînțelegerile privind taxa de epitrahil între clerici și de a soluționa anumite cauze pe care Consistoriul spiritual eparhial i le încredința.

Un lucru aparte îl constituiau *conferințele protopopești*, care aveau rolul de a îndrepta anumite scăderi pe care le aveau preoții în privința ofierii slujbelor. Aceste conferințe aveau în vedere perfecționarea profesională și evitarea anumitor practici străine de duhul Bisericii. Pe lângă Conferințele protopopești, existau și Conferințe ale cântăreților bisericești cu scopul perfecționării în domeniu²⁶³.

În decursul timpului, în funcție de modificările teritoriale ale Eparhiei Aradului, au fost înființate protopopiate, care ulterior și-au încetat activitatea, parohiile fiind arondate protopopiatelor aflate în vecinătate. După un anumit timp, protopopiatele au fost reactivate, iar parohiile au revenit la protopopiatul de care au aparținut inițial. Este cazul protopopiatului Ineu, care a fost desființat temporar, în jurul anului 1750, după care a fost reactivat. Există protopopiate care nu și-au întrerupt activitatea. Acestea sunt protopopiatele Arad și Lipova.

După Marea Unire, la 1 ianuarie 1919, în Episcopia Aradului funcționau 12 protopopiate, iar în Vicariatul de la Oradea erau 6 protopopiate. Odată cu reînființarea Episcopiei Oradei, în 1920, au rămas cele 12 protopopiate arădene ce cuprindeau și „părțile adnexe” din Banat, oferite de împăratul Austriei prin diplomele din 1865. În 1926, au mai fost înființate un număr de 3 protopopiate, acestea fiind recunoscute de guvern în 1929. După despărțirea Aradului de Oradea,

²⁶³ *Monitorul Oficial al României* (București), nr. 97 din 6 mai 1925, p. 5004-5005.

în 1920, prin reînființarea Episcopiei Bihorului, Episcopia Aradului avea șapte protopopiate în Arad și cinci în județul Timiș. În acel moment, jurisdicția Episcopiei Aradului se întindea doar asupra acestor două județe.

Într-un act din 1922, adresat Ministerului Sănătății Publice, Muncii și Ocrotirilor Sociale, sunt amintite numele protopopilor din protopopiatele arădene: protopop Traian Vățianu la Arad, protopop Mihai Lucuța la Șiria, protopop Procopie Givulescu la Radna, protopop Ioan Georgia la Ineu, protopop Dimitrie Barbu la Chișineu-Criș, protopop Florian Roxin la Buteni și protopop Cornel Lazăr la Hălmagiu. În județul Timiș, la Vinga era protopop Dr. Patriciu Țiucra, care era și administrator protopopesesc la Timișoara²⁶⁴, protopopul Fabrițiu Manuilă activa la Lipova, protopopul Gherasim Sârb la Belinț și Dr. Ștefan Cioroianu la Comloșu Bănățean²⁶⁵.

Consistoriul de la Oradea, care până în 1920 a aparținut Eparhiei Aradului, cuprindea un număr de șase protopopiate: Protopopiatul Oradea Mare, protopop Andrei Horvat; Protopopiatul Peșteș, protopop Alexandru Muntean; Protopopiatul Tinca, protopop Nicolae Roxin; Protopopiatul Beliu, protopop Petru Șerb; Protopopiatul Beiuș, protopop Petru Pop; Protopopiatul Vașcău, protopop Adrian P. Desseanu²⁶⁶.

După stabilirea granițelor noului stat național unitar român, o parte a parohiilor românești a rămas dincolo de granițe, în Ungaria și în Regatul Sârbo-Croato-Sloven (viitoarea Iugoslavie). Potrivit granițelor fixate prin Tratatul de la Trianon, în Ungaria au rămas parohiile românești Bățania, Cenadul Unguresc, Bichiș, Chitighaz, Otlaca Pustă, Bekescsaba cu filia Ciorvaș, Jula Română și Jula Maghiară, care au aparținut Episcopiei Aradului, iar un număr de 8 parohii aparțineau Vicariatului de la Oradea: Carțag, Darvaș, Iaca, Vecherd, Peterd, Micherechi, Cristur și Săcal. Pe lângă aceste 16 parohii ortodoxe românești rămase dincolo de granița cu Ungaria, dar administrate de la Arad și Oradea, au rămas în Iugoslavia 6 parohii ortodoxe românești, care aparțineau tot de Episcopia Aradului. Acestea au fost: Sărcia, Toracul Mare, Toracul Mic, Ecica, Iancahid și Chișoroș. Comunicarea Episcopiei Aradului cu parohiile rămase dincolo de granițele țării era foarte anevoioasă, fiind nevoie de intervenția ambasadelor române din cele două țări pentru păstrarea credinței, a învățământului și a limbii materne²⁶⁷.

În acest context, a fost modificată din punct de vedere teritorial jurisdicția Eparhiei Aradului. Protopopiatele Arad și Chișineu-Criș, având graniță cu Ungaria, se învecinau cu parohiile românești situate în statul vecin, iar protopopiatul

²⁶⁴ Protopopul Ioan Oprea a renunțat la postul său de la Protopopiatul Timișoara, pentru că se afla la a doua căsătorie. După ce a ieșit din cler, a devenit director de bancă în Timișoara. Din acest motiv, postul de protopop a devenit vacant, în cele din urmă fiind ocupat de protopopul de la Vinga, Patriciu Țiucra.

²⁶⁵ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 20 – 1922, „Societățile caritative”, f. 3.

²⁶⁶ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, IV – 53 – 1920, doc. „Raportul Consistoriului plenar din Oradea Mare pe anii 1918/1919”, f. 4.

²⁶⁷ V. POP, „Organizarea vieții bisericești în Episcopia Aradului...”, p. 28.

Comloșul Bănățean se afla la granița cu Regatul Sârbilor, în apropierea parohiilor românești aflate în acest stat.

În decurs de două decenii, Episcopia Aradului a pierdut jurisdicția asupra teritoriilor bihorene, care se întindeau până la nord înspre județul Satu Mare, prin reînființarea Episcopiei Oradiei, și părțile bănățene, la sud de râul Mureș, prin înființarea Episcopiei Timișoarei.

Până la 30 august 1920, data înființării Episcopiei Oradiei, Episcopia Aradului avea următoarea întindere teritorială: partea de nord ținea până în județul Satu Mare, partea estică se întindea până în părțile Hălmagiului, vestul era mărginit de granița cu Ungaria, unde se găseau parohiile românești și în sud cele 5 protopopiate bănățene, Vinga, Timișoara, Belinț, Lipova Comloșu Bănățean și ulterior protopopiatul Balinț. Situația era următoarea: Episcopia Aradului avea 12 protopopiate cu un număr de 395 de parohii, cu 388 de preoți și 388.589 de credincioși. Oradea avea 6 protopopiate, 276 de parohii cu 208 preoți și un număr de 211.749 de credincioși. În Ungaria, se aflau 17 parohii, 4 preoți și 14.139 de credincioși, iar în Regatul Sârb, erau 6 parohii, 8 preoți și 15.203 credincioși. În total, erau 18 protopopiate, 698 de parohii cu 608 preoți și numărul credincioșilor era de 629.680²⁶⁸.

După înfăptuirea României Mari, Episcopia Aradului cuprindea 12 protopopiate, dintre care 7 arădene, la Arad, Chișineu-Criș, Șiria, Radna, Ineu, Buteni, Hălmagiu, și 5 bănățene, la Lipova, Vinga, Timișoara, Belinț și Comloșu Bănățean. Pe lângă cele 12 protopopiate, în Vicariatul de la Oradea se aflau 6 protopopiate, anume: Oradea, Peșteș, Tinca, Vașcău, Beiuș și Beliu.

2. 3. 1. Protopopiatul Arad

Cele mai vechi știri despre Protopopiatul Arad sunt din anul 1749, unde apare menționat numele protopopului Ioan Albici. Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, Protopopiatul Arad cuprindea un număr de 18 comune, cu un număr de 16.842 de suflete²⁶⁹. În anul 1866, în protopopiat erau 36 de localități cu 38.425 de suflete. În 1884, existau 15 localități cu 28.960 suflete. Protopopul Aradului, Vasile Beleş, într-o conscripție din 1903, arăta că în protopopiat erau 16 comune bisericești, cu un număr de 35.722 de suflete. Între parohiile protopopiatului figura și Parohia Ortodoxă Română din Budapesta²⁷⁰.

În anul 1920, existau 11 comune bisericești în tractul protopopesic al Aradului, cu un număr de 32.892 de suflete. După 1919, odată cu trasarea granițelor, 3 parohii din protopopiat au rămas în Ungaria. Este vorba despre parohiile ortodoxe române din Budapesta, din Bătănia și din Cenadul Unguresc, care cuprindeau 5.210 suflete. La sfârșitul anului 1920, funcționau în Protopopiatul

²⁶⁸ V. POP, „Organizarea vieții bisericești în Episcopia Aradului...”, p. 29.

²⁶⁹ Maria Alexandra PANTEA, *Preoți și învățători români din Protopopiatul ortodox al Aradului (1812-1918)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2021, p. 90.

²⁷⁰ M. A. PANTEA, *Preoți și învățători români din Protopopiatul ortodox al Aradului...*, p. 9.

Arad un protopop, 18 parohi, un administrator parohial și un capelan. Din Parohia Bichiș, rămasă în Ungaria, a venit preotul Alexiu Popovici și a fost numit la parohia a III-a din Arad. Din Parohia Chitighaz, aflată tot dincolo de graniță, a fost numit în parohia Micălaca preotul Ioan Ardelean, alături de parohul Iustin Dascăl, iar preotul Nicolae Bâru a fost numit la Tornea, astăzi Parohia Turnu²⁷¹. De asemenea, a venit în Arad și preotul Romul Nestor din parohia Cenadul Unguresc.

La sfârșitul anului 1926, în Protopopiatul Arad existau 23 de parohii cu un număr de 51.444 de suflete, protopop fiind Traian Vățianu. Parohiile erau următoarele: Arad, Arad-Gai, Arad-Șega I, Bodrogu Vechi, Cicir, Curtici, Cuvin, Ghioroc, Glogovăț, Iratoșul Mare, Macea, Mândruloc, Micălaca, Micălaca Nouă, Miniș, Murășel, Nădlac, Pecica Română, Sâmbăteni, Șeitin, Semlac, Tornea și Utviniș. În Ungaria, dincolo de graniță, se găseau parohiile din Budapesta și Bătănia²⁷².

Redăm, prin intermediul unor succinte medalioane, șirul protopopilor de Arad; la fel se va proceda și în cazul celorlalte protopopiate.

Protopopul Traian Vățianu (1917-1938)

Timp de 21 de ani, Protopopiatul Arad a fost condus, cu devotament și pricepere, de protopopul Traian Vățianu. Acesta s-a născut în comuna Hălăliș, din comitatul Arad, la 26 septembrie 1864, într-o familie numeroasă preotească, fiul preotului Andrei Vățianu. Liceul l-a urmat în Arad, absolvind cursurile Institutului Teologic în 1887. Din 1888, a ocupat funcțiile de arhivar și cancelist la Consistoriul arădean. Episcopul Ioan Mețianu al Aradului l-a hirotonit preot în anul 1895, pe seama parohiei din Arad. A fost profesor de Liturgică în Arad la Școalele Secundare, precum și la Institutul Teologic, între anii 1903 și 1908, fiind autorul manualului „Liturgica Bisericii Ortodoxe Române”, fără ca numele autorului să apară pe copertă²⁷³.

Datorită priceperii sale și râvnii pentru Biserică, episcopul Ioan I. Papp l-a numit protopop al tractului protopopesec Arad, la sfârșitul anului 1917, deținând această funcție timp de peste două decenii. Momentul în care a fost ales protopop era dificil. Administrația maghiară dorea cu orice preț să-i deznaționalizeze pe românii ortodocși, iar învățătorii confesionali erau mobilizați pe front sau întemnițați în lagăre. Acest fapt crea imposibilitatea desfășurării actului didactic în condiții optime.

Pe lângă activitatea bisericească, preotul Traian Vățianu a fost implicat și în lupta pentru menținerea trează a conștiinței naționale, fiind membru, alături de alți buni români, Dr. Ioan Suciu, Roman Ciorogariu, Vasile Mangra, Ioan Russu-

²⁷¹ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 1 – 1921, doc. „Proces-verbal luat în ședința ordinară a Sinodului protopresviteral, ținută în Arad (în Școala Centrală), Joi, la 11/24 Februarie, 1921”, f. 4.

²⁷² *Calendarul pe anul de la Hristos 1927*, Arad, Editura și Tiparul Tipografiei Diecezane, anul XLIX, 1926, p. VII-IX.

²⁷³ Florea CODREAN, „† Protopopul Traian Vățianu”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LXIV, 1940, nr. 21, p. 174-175.

Șirianu și alții, al Clubului Național Arădean. Pe lângă această activitate, a făcut colecte pentru sprijinirea familiilor celor care au plecat pe front. A participat activ la constituirea Gărzilor Naționale Românești, fiind prezent la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, ca reprezentant al Protopopiatului Arad. Provocările cărora a trebuit să le facă față au fost mari, urmările nefaste lăsate de Primul Război Mondial în societate, dorința românilor de a ajunge la unitatea națională, cu toate piedicile puse de administrația maghiară și momentele grele ale reorganizării vieții bisericești, după Marea Unire. Toate acestea au pus presiune mare pe umerii protopopului Aradului²⁷⁴.

Protopopul Aradului a avut și preocupări culturale, îndemnând preoții parohi să înființeze biblioteci parohiale. Simțindu-se nevoia cântăreților bisericești, a propus înființarea unei Școli de cântăreți la Arad. Pentru toate acestea, a fost decorat cu „Răsplata muncii pentru biserică clasa I”, în anul 1922. Fiind însă foarte modest, puțini au cunoscut acest lucru, la fel cum nu și-a menționat numele pe manualul de Liturgică pe care l-a conceput. A rămas în funcție până în primăvara anului 1938.

În 1940, la vârsta de 76 de ani, a trecut la cele veșnice, fiind spovedit și împărtășit de duhovnicul său, preotul Gheorghe Ciuhandu. Înainte de a muri, protopopul Vățianu i-a binecuvântat pe toți cei de față, adresându-le ultimele cuvinte: „Dumnezeu cu voi”²⁷⁵.

Protopopul Florea Codreanu (1938-1948)

După pensionare, protopopul Traian Vățianu a mai condus câteva luni Protopopiatul Aradului, până în luna decembrie a aceluiași an, când a fost numit prin votare preotul Florea Codreanu. Acesta a întrunit majoritatea de voturi în Adunarea protopopească. Consiliul eparhial plenar, convocat la 3 decembrie 1938, alcătuit din 19 membri, avându-l în frunte pe episcopul Andrei Magieru, după ce a analizat activitatea și comportarea părintelui Codreanu, negăsind nicio incompatibilitate, a decis numirea acestuia în funcția de protopop al Aradului. De asemenea, au fost aduse mulțumiri pe această cale celui care timp de 21 de ani a fost la cârma protopopiatului Arad, părintelui profesor Traian Vățianu²⁷⁶.

Florea Codreanu s-a născut în Șiclău, comitatul Arad, în anul 1896, unde a făcut și școala elementară. Teologia a urmat-o la Arad, între anii 1919 și 1922. După absolvire, a fost numit capelan protopopesec, deținând și funcția de secretar protopopesec. A fost hirotonit în anul 1923 și a fost numit la Parohia Arad Centru. Concomitent, a fost și președinte al Asociației clerului „Andrei Șaguna”, secția Arad.

²⁷⁴ P. VESA, *Clerici cărturari arădeni de altădată...*, p. 250.

²⁷⁵ P. URSULESCU, „Episcopi și preoți din Arad în împlinirea unui ideal, Marea Unire...”, p. 225; A se vedea și F. CODREANU, „† Protopop Traian Vățianu”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LXIV, 1940, nr. 21, p. 175.

²⁷⁶ „Cronică – Consiliul eparhial plenar”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LXII, 1938, nr. 49-50, p. 423.

Motivele alegerii sale ca protopop au fost întemeiate. A fost un bun administrator, un bun predicator, elaborând câteva broșuri și cărți de predici. A publicat foarte multe articole în revista *Biserica și Școala* din Arad, precum și în alte reviste de specialitate. În predicile sale, viza probleme de învățătură, de credință, dar și învățături morale, cum ar fi problema tinerilor, a familiilor, în principal axându-se pe întărirea sentimentului național. A fost un apropiat al ierarhilor Aradului, al chiriarhului Grigorie Comșa, dar mai ales al episcopului Andrei Magieru²⁷⁷.

2. 3. 2. Protopopiatul Chișineu-Criș

Primele știri despre existența unui protopopiat la Chișineu-Criș le avem din anul 1767, dată la care era constituit din 14 parohii. După un secol, în 1874, odată cu venirea episcopului Ioan Mețianu la Arad, Sinodul eparhial arădean a propus o nouă arondare și o nouă repartizare a protopopiatelor. Această nouă organizare a primit aprobarea Congresului Național Bisericesc de la Sibiu, abia în luna octombrie 1881. Noua organizare a protopopiatelor era următoarea: în teritoriul Consistoriului arădean existau 11 protopopiate, iar la Oradea șase protopopiate. Cele 11 protopopiate arădene erau: „Arad, Chișineu-Criș, Șiria (Vilagoș), Ineu (Boroș-Ineu), Buteni, Hălmagiu, Totvărădia (Vărădia de Mureș), Belinț (Hasiaș), Lipova, Timișoara, Comloșu Bănățean”. Protopopiatul Chișineu-Criș avea la acea dată 18 parohii. Acestea erau: „Bichiș, Ciaba, Cinteiu, Chișineu, Chitighazu, Curticiu, Erdeigiu, Giula Germană, Giula Maghiară, Giula Varșiandu, Macea, Mișca, Nădabu, Otlaca, Pilu Mare, Șiclău, Șimandu, Socodoru”²⁷⁸.

În anul 1921, în Raportul general al protopopului din Chișineu-Criș către Sinodul protopopesesc pentru anul 1920, protopopiatul avea 14 comune bisericești. După fixarea definitivă a granițelor dintre România și Ungaria, în urma conferinței de pace de la Paris, Protopopiatul Chișineu-Criș, din 20 de parohii, a pierdut 6, rămase în Ungaria. În acel an, în tractul protopopesesc erau 27 de preoți, dintre care un protopop, 22 de preoți parohi, trei administratori parohiali și un capelan. La finele anului 1920, în tot protopopiatul erau 5.734 numere de casă, cu 35.323 de suflete, dintre care, bărbați 17.919 și femei 17.404. În același an, în Protopopiatul Chișineu-Criș, cele 14 comune bisericești erau: Chișineu-Criș, Cinteiu, Curtici, Erdeiș, Sintea, Vârșand, Macea, Mișca, Nădab, Otlaca (Grăniceri), Pilu, Șiclău, Șimand și Socodor²⁷⁹.

În perioada interbelică, la sfârșitul anului 1926, situația Protopopiatului Chișineu-Criș era următoarea: existau 14 parohii în România și 6 parohii în

²⁷⁷ „Noul protopop al Aradului P. C. Sa, Părintele Florea Codreanu”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LXII, 1938, nr. 46, p. 390.

²⁷⁸ † Ioan MEȚIANU, „Cerculariu cătră tote oficiile protopresviterale și parochiali de pe teritoriul Consistoriului din Aradu”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul VII, 1883, nr. 24, p. 204.

²⁷⁹ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 1 – 1921, „Protocol despre ședința ordinară a Sinodului protopopesesc ortodox român a tractului Chișineu, la 25 februarie/10 martie 1921”, f. 5.

Ungaria, cu 28.105 de suflete, protopop fiind Dr. Dimitrie Barbu. Parohiile erau următoarele: Chișineu-Criș, Cinte, Erdeiș-Pădureni, Giula-Vărșand, Mișca, Nădab, Otlaca-Grăniceri, Pil, Șiclău, Sinte Mare, Sinte Mică, Socodor și Vânători. În Ungaria se aflau următoarele parohii: Bichiș, Chitighaz, Bichiș-Ciaba, Giula – orașul mare românesc, Giula – orașul mic românesc și Pusta-Meghieș²⁸⁰.

Protopopul Dr. Dimitrie Barbu (1912-1930)

O perioadă însemnată de timp, 18 ani, Protopopiatul Chișineu-Criș a avut în frunte un vrednic protopop, preotul Dimitrie Barbu. Acesta s-a născut în localitatea Pecica, în anul 1862, într-o familie de oameni simpli, însă harnici, fapt ce i-a oferit copilului Dimitrie posibilitatea de a studia la Arad și Hódmezővásárhely, apoi la Institutul Teologic din Arad. A intrat în vizorul episcopului Ioan Mețianu al Aradului, care i-a oferit o bursă de studii la vestita Facultate de Teologie de la Cernăuți, unde a obținut titlul de doctor în Teologie, în anul 1891. În același an, a devenit preot în localitatea sa natală, Pecica, remarcându-se prin vasta sa cultură teologică, dar și prin iubirea de țară, manifestată mai ales în toamna anului 1918, prin implicarea la făurirea unității naționale a tuturor românilor. A fost un vrednic slujitor al Sfântului Altar, cârmuind cu multă înțelepciune protopopiatul încredințat, reușind să câștige respectul și iubirea preoților și credincioșilor săi²⁸¹.

Alături de ierarhii ardeleni, și preoții și protopopii din Ardeal și Ungaria au fost prezenți la Marea Adunare de la 1 Decembrie 1918 de la Alba Iulia. Printre protopopi, apare și numele preotului Dr. Dimitrie Barbu. Protopopii din Consistoriul arădean și din cel de la Oradea, participanți la Alba Iulia, au fost: Traian Vățianu – Arad, Dr. Dumitru Barbu – Chișineu-Criș, Mihail Lucuța – Șiria, Ioan Georgia – Ineu, Florian Roxin – Buteni, Cornel Lazăr – Hălmagiu, Procopie Givulescu – Radna, Fabriciu Manuilă – Lipova, Dr. Patriciu Țiucra – Vinga, Ioan Oprea – Timișoara, Gherasim Sârb – Belinț, Dr. Ștefan Cioroianu – Banat-Comloș. Consistoriul din Oradea avea șase protopopiate, din partea cărora au participat: Andreiu Horvath – Oradea, Alexandru Muntean – Peșteș, Petru E. Papp – Beiuș, Adrian Popovici-Desseanu – Vașcău, Nicolae Roxin – Tinca și Petru Șerb – Beliu. Pe lângă faptul că a fost trimis din partea protopopiatului Chișineu-Criș, protopopul Dimitrie Barbu a fost ales alături de Dr. Gheorghe Ciuhandu, pentru a reprezenta Eparhia Aradului la Alba Iulia, ca membru supleant²⁸².

Protopopul Dr. Dimitrie Barbu a stat la cârma protopopiatului Chișineu-Criș până în toamna anului 1930, când, la 20 octombrie, preotul Petru Marșieu de la Socodor a fost ales și numit protopop. Ultimii ani ai vieții i-a petrecut la Arad,

²⁸⁰ *Calendarul pe anul de la Hristos 1927*, Arad, Editura și Tiparul Tipografiei Diecezane, anul XLIX, 1926, p. IX-X.

²⁸¹ „† Protopopul Dr. Dimitrie Barbu”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LXX, 1946, nr. 16, p. 120.

²⁸² „Membrii de drept ai Marelui Adunări din Alba Iulia”, în *Gazeta Oficială, publicată de Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Banatului și Ținuturilor românești din Ungaria* (Sibiu), 1919, nr. 7, p. 35-36.

părăsind această lume măcinat de o boală grea. A fost înmormântat în localitatea natală, Pecica, la 2 aprilie 1946.

Protopopul Petru Marșieu (1930-1948)

Preotul Petru Marșieu s-a născut în localitatea Socodor din județul Arad, unde a și funcționat ca preot până în anul 1930, când, în urma pensionării protopopului Dimitrie Barbu, a ocupat funcția de protopop la Chișineu-Criș. Între anii 1932-1937, a fost ales deputat din partea clerului la Sinodul eparhial al Aradului. A fost implicat, alături de Dr. Ioan Suciu, notar în Chișineu-Criș, în diverse acțiuni de aniversare a Marii Uniri. Astfel, la 2 decembrie 1936, a avut loc la Chișineu-Criș o manifestare națională la care au participat peste zece mii de oameni. Astfel de manifestări aveau rolul de a readuce în conștiința națiunii momentul unirii tuturor românilor, dar și de a respinge toate uneltirile revizioniste maghiare îndreptate împotriva României. Cuvântul de început i-a aparținut Dr. Ioan Suciu, apoi a vorbit protopopul Petru Marșieu, care a deținut și funcția de președinte al Ligii Antirevizioniste din plasa Chișineu-Criș. Cu această ocazie, au fost trimise telegrame oficialilor Statului român: Regelui Carol al II-lea și primului-ministru, cu scopul de a avea în vedere situația românilor de la granița de vest a țării, amenințată tot mai mult de revizionistii maghiari²⁸³.

Pe lângă activitatea națională, protopopul de Chișineu-Criș a făcut vizite pastorale la parohiile din protopopiat. În 1935, fiind delegatul Preasfințitului episcop Andrei Magieru al Aradului, care se afla încă la Oradea, a săvârșit lucrările de sfințire a locașului de cult din parohia Șimand, în data de 8 decembrie²⁸⁴.

La 1 februarie 1936, la venirea noului episcop al Aradului, Andrei Magieru, acesta a fost întâmpinat în toate gările de tren de către credincioși. Odată ajuns trenul pe teritoriul județului Arad, în prima gară, la Chișineu-Criș, protopopul Petru Marșieu, alături de preoții din protopopiat, înconjuțați de o mulțime mare de credincioși, a urat bun venit episcopului Andrei, „fiului eparhiei, care cunoaște atât de bine sufletul, aspirațiile și truda acestui popor”²⁸⁵. Acolo au fost prezenți și Dr. Ioan Suciu, fost ministru și I. Groza, prefectul județului.

Petru Marșieu a funcționat ca protopop până în anul 1948.

²⁸³ M. A. PANTEA, „Activitatea lui Ioan Suciu în cadrul Despărțământului Astei Arădene”, în Doru SINACI, Emil ARBONIE, (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana. 100 de ani de administrație românească arădeană*, vol. XIV, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2019, p. 500.

²⁸⁴ Alin Florin CIOTEA, „Preot Teodor Mornăilă. Slujitor, misionar și intelectual de marcă al comunității ortodoxe românești din Șimand, în prima jumătate a secolului XX”, în *Studia Theologica et Historica Aradensia* (Arad), anul II, 2020, nr. 2, p. 189.

²⁸⁵ „Instalarea P. S. Sale, Dr. Andrei Magieru”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LX, 1936, nr. 6-7, p. 5.

2. 3. 3. Protopopiatul Țiria

Scriitorul Ioan Slavici, originar din Țiria, amintindu-și cu drag de locurile natale, avea să spună că „la poalele dealului, sub Vilagoș (Cetatea Țiriei), se-ntinde Țiria, în limba maghiară tot Vilagoș, cel mai mare și mai de frunte din satele din podgorie, în care se află judecătoria așa zisă cercuală, unde se țin toate mercurile târg de săptămână, de două ori pe an târg de țară și unde podgorenii își au scaunul protopopesc și școala capitală. Fiind mai înstăriți, mai înaintați în cultură și mai sfătoși, podgorenii, aproape numai români, se sânt ei înșiși și sunt socotiți și de alții cei mai de frunte dintre românii din partea locului, iar fruntea frunții, adică cei mai de frunte dintre podgoreni sunt șirienii”²⁸⁶.

Protopopiatul Țiria este amintit pentru prima dată în „statisticile sârbești de la 1755”, scoase la lumină de istoricul Silviu Dragomir. Numele preoților erau sârbizate, fiind adăugat un „ov”, „vici” sau „în”, tocmai pentru a evidenția faptul că sârbii erau majoritari. Protopopiatul cuprindea pe atunci 24 de comune bisericești. Acestea erau „Orașul Țiria”, singura localitate declarată oraș, Ienova (Ineu), Șicula, Iermata, Moroda, Seleuș, Kerek (Cherechi, astăzi Caporal Alexa), Ker – Curtachier (astăzi Chier), Ternova (Țârnova), Nadăș, Tauți (Tauț), Dud, Drauți (Drauț), Arăneag, Agriș, Almaș (localitate dispărută), Maghierad (Măderat), Pâncota, Mesca (Măsca), Gașa, Covăsânți, Cuvin, Miniș, Cladova. Majoritatea bisericilor din protopopiat erau de lemn, cu excepția celor de la Țiria, Covăsânt și Cuvin, care erau zidite din piatră. Despre Țiria autorul oferă următoarele date statistice: „Orașul Țiria, domeniu cu sub 19. capelă cat. fără paroh, vin franciscani din Radna, case rom. cat. nu sânt, afară de a domnilor, n. c. (număr case – n.n.) 310, Biserica nouă zidită de piatră, sfințită la 1752, în 6 septembrie. hr. Arh. Mihail și Gavriil. n. p. (număr preoți – n.n.) 4 Iancu... adm. protopopiatului, Pascu....., Petru Popovici, sârb și Mihail Voștinari, însurați”²⁸⁷.

Biserica din Țiria, sediul protopopesc, are o istorie cu mult mai veche. În 1439, regele Albert de Habsburg a dăruit Cetatea și domeniul Țiriei lui Gheorghe Brancovici, despotul Serbiei, care este ctitorul bisericii. Încă de la început, biserica din Țiria a avut hramul „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril”. În 1450, anul construirii, biserica era foarte mică, ulterior fiind nevoie de o biserică mai încăpătoare. Pe vechea fundație a fost reconstruită biserica, fiind prelungită încă de două ori. Sfințirea a avut loc în anul 1783, de către episcopul sârb al Aradului, Pahomie Cnejevici²⁸⁸.

O altă sursă documentară o reprezintă șematismele bisericești ale Arhidiecezei de Carloviț, din anii 1843-1844. În dreptul Protopopiatului Țiriei se menționează, în limba latină, numele protopopiatului și al protopopului în funcție. „Protopresbyteratus Vilagosiensis – Protopresbyter Theodorus Popovics”, cu

²⁸⁶ Ioan SLAVICI, *Amintiri*, București, Editura pentru Literatură, 1967, p. 179-180.

²⁸⁷ S. DRAGOMIR, „Statistici sârbești din dieceza Caransebeșului și a Aradului din veacul XVIII – Protopopiatul Țiriei...”, în *Foaia Diecezană* (Caransebeș), anul XXIV, 1909, nr. 9, p. 3-4.

²⁸⁸ P. URSULESCU, *Activitatea muzical-religioasă din Parohia Țiria*, Arad, Editura Arhiepiscopiei Aradului, 2017, p. 25-26.

următoarele parohii: „Vilagos (Schiria)” – biserica având hramul „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil” (sediul protopopesc), paroh Teodor Popovici, preoți slujitori Mihai Borlea, Mihai Secula și Isaia Secula, „Kerek (Caporal Alexa), Csigerel (Cighirel, localitate situată dincolo de râul Cigher, între Seleuș și Ineu, astăzi dispărută), Szeleus (Seleuș), Sikula (Șicula), Jermata (Iermata), Moroda, Pankota (Pâncota), Miszka (Mâsca), Galsa (Galșa), Magyarat (Măderat), Agris (Agrișu Mare), Aranyag (Arăneag), Draucz (Drauț), Dud, Taucz (Tauț), Nadas (Nadăș), Kladova (Cladova), Menes (Miniș), Gyorok (Ghioroc), Kubin (Cuvin), Kovaszincz (Covăsânt). În acei ani, Protopopiatul Șiria cuprindea 22 de parohii, cu 22 de preoți, 6951 de familii, 19 școli și 19 învățători²⁸⁹.

Potrivit propunerii Sinodului eparhial din Arad, de la anul 1874, de a se face rearondarea protopopiatelor, aprobată în 1881 de Congresul Național Bisericesc de la Sibiu, Protopopiatul Șiria cuprindea următoarele comune bisericești: „Agrișiu (Agrișu Mare), Covăsânțiu, Curtachieru (Chier), Dudu (Dud), Măderatu, Pâncota, Arăneagu, Cherechiu (Caporal Alexa), Drauțiu (Drauț), Galșia, Musca (Mâsca), Șiria (Vilagoș), Ternova (Târnova), către cari se mai adaugă din fostul protopresviteratu al Chișineului: Comloșiu (Comlăuș), Sinitea (Sintea Mare) și F. Varșiandu (Vârșand)”²⁹⁰. Această arondare a protopopiatelor oferea Șiriei trei parohii de la Protopopiatul Chișineu-Criș, dar transfera patru parohii din Podgoria Aradului, Cuvin, Ghioroc, Miniș și Cladova, la Protopopiatul Totvărădiei (Vărădia de Mureș), iar opt parohii din zona Inelui erau trecute la Protopopiatul Ineu.

La sfârșitul anului 1926, în Protopopiatul Șiria existau 21 de parohii, cu un număr de 38.726 de suflete, protopop fiind Mihail Lucuța. Parohiile erau următoarele: Agriș, Arăneag, Camna, Cherechiu-Caporal Alexa, Comlăuș, Covăsânt, Chier, Drauț, Dud, Galșa-Cetate, Iarcoș, Luguzău, Măderat, Mâsca, Nadăș, Pâncota, Sântana, Șiria, Tauț, Târnova-Spineni și Vârșandul Vechi²⁹¹.

Protopopul Mihail Lucuța (1905-1931)

În a treia zi de Paște a anului 1905 a fost instalat protopop al Șiriei preotul Mihail Lucuța²⁹², de către Roman Ciorogariu, director al Institutului Pedagogic-Teologic din Arad, trimisul episcopului Aradului, Ioan I. Papp. În biserica din Șiria arhiplină, au fost de față preoți, oficialități locale și comitatense, precum și credincioși din Șiria și din împrejurimi²⁹³.

²⁸⁹ *Universalis Schematismus Ecclesiasticus*, Editio Secunda, Budae, Typis Regiae Scientiarum Universitatis Hungaricae, Anno 1843-1844, p. 28-29.

²⁹⁰ † Ioan MEȚIANU, „Cerculariu către toate oficiile protopresviterale și parochiali de pe teritoriul consistoriului din Aradu...”, p. 205.

²⁹¹ *Calendarul pe anul de la Hristos 1927*, Arad, Editura și Tiparul Tipografiei Diecezane, anul XLIX, 1926, p. X-XI.

²⁹² Gabriela Adina MARCO, „Mihail Lucuța – Delegat la Marea Adunare Națională de la 1 Decembrie 1918”, în Marius-Ioan GREC (coord.), *Presa Marii Uniri*, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2018, p. 269-273.

²⁹³ *Arhiva Parohiei Ortodoxe Șiria*, doc. nr. 158/1905, „Actul instalării protopopului Mihail Lucuța”, f. 1.

Protopopul Mihai Lucuța s-a născut în anul 1875, la Nădlac, unde a făcut școala primară, apoi a urmat școala în localitatea Hódmezővásárhely și Institutul Teologic din Arad, absolvind în anul 1893. A fost învățător confesional în Eparhia Caransebeșului, apoi cancelist la Consistoriul din Arad, diacon ceremonial la Catedrala din Arad. În 1895 a fost hirotonit preot pe seama parohiei Arad-Gai, de unde a fost transferat în Parohia Senteș. În 1905, la data de 19 aprilie / 3 mai, a fost instalat ca protopop la Șiria, unde a funcționat până la 1 octombrie 1931. Pe lângă administrarea protopopiatului, slujind în biserica din Șiria, a colaborat cu învățătorul Mihai Pleșu, împreună punând bazele unui cor de peste 80 de persoane. Fiind legat sufletește de muzica bisericească, a propus, în anul 1909, Consistoriului eparhial înființarea unei școli de cântăreți bisericești, întocmind un proiect în acest sens. Denumirea acestuia era „Proiect pentru recrutarea de cantori în caz de necesitate, pentru a înlocui pe învățătorii confesionali”. Un candidat trebuia să îndeplinească următoarele: „Să fie bărbat blând, onest și recunoscut de om cinstit, să posede bine limba Bisericii în vorbă și în scris; să aibă voce bună și plăcută și dexteritatea de a-și însuși din auz cântarea; să nu aibă ceva defect organic, care ar putea da cauză la scandalizare; să aibă inteligența necesară de a înțelege ceea ce cântă; să fie capabil de a presta examenul statutar din cântare;... de a revira (recruta – n.n.) dintre țăranii cărturari, care sunt mult-puțin versați în cântarea bisericească”²⁹⁴.

În timpul Primului Război Mondial, făcea rugăciuni stăruitoare pentru întoarcerea de pe front a tinerilor mobilizați. A fost reprezentantul protopopiatului Șiria la Marea Adunare de la Alba Iulia, povestind cu mare drag credincioșilor din biserică evenimentele petrecute atunci. La solicitarea episcopului Aradului, Dr. Grigore Comșa, în 1926, alături de preotul Bâru și de credincioșii protopopiatului, a început demersurile pentru edificarea unui schit la Izvorul de la Feredeul, din Dealul Șiriei. La 11 aprilie 1931, au început lucrările la schit și au fost finalizate la 9 septembrie, același an. Datorită problemelor de sănătate, s-a pensionat la 1 octombrie 1931. Cu toată bucuria a participat, alături de episcopul Aradului, Dr. Grigore Comșa, și de alți preoți, împreună cu credincioșii, în data de 9 iunie 1932, la sfințirea paraclisului de la Schitul „Sfântul Gheorghe”, Feredeul.

A trecut din această viață la vârsta de 69 de ani, în data de 9 decembrie 1942²⁹⁵.

Protopopul Aurel Adamovici (1932-1949)

Aurel Adamovici s-a născut în localitatea Bucium, comitatul Alba, la 11 februarie 1899. Studiile primare le-a făcut în satul natal, după care și-a definitivat studiile teologice și cele juridice, fiind un bun cunoscător al Dreptului bisericesc.

În duminica din 31 iulie 1932, episcopul Aradului a făcut o vizită canonică în protopopiatul Șiria. A fost întâmpinat cu bucurie de oficialitățile locale și de mulțimea credincioșilor, în frunte cu veteranul paroh Vasile Popovici, care a urat

²⁹⁴ P. URSULESCU, *Activitatea muzical-religioasă din Parohia Șiria...*, p. 42.

²⁹⁵ Marcel PRIESCU, Amalia PURDA, *Șiria pe treptele istoriei, 1169-2019 – O sinteză cronologică*, Arad, Editura Promun, 2019, p. 134-138.

bun venit ierarhului în parohie. În cadrul Sfintei Liturghii a fost hirotosit într-un protopresbiter preotul Aurel Adamovici din Covăsânț²⁹⁶.

Pe lângă râvna pastorală și înțelepciune, protopopul Adamovici a fost și un mare patriot. Pentru că a înfruntat câțiva ofițeri unguri, care se comportau necivilizat, a fost la un pas de moarte. „Preotul Aurel Adamovici a fost bătut și legat de niște ofițeri unguri, cărora le-a făcut observație pentru purtarea lor necuviincioasă. Dus până la Șiria și scăpat de moarte sigură, de actualul primar din Covăsânț”. (Raportul numărul 216 din 1936 al Preturei Șiria către Prefectura Arad)²⁹⁷. În acele vremuri, au fost prizoniți și alți preoți din Eparhia Aradului: Ioan Manițiu din Seleuș, Dimitrie Barbu din Chișineu-Criș și Petru Marșieu din Socodor, Romulus Vățian din Ghioroc și alții. Preoții Cornel Leucuția și Cornel Popescu din Șimand au fost uciși mișelește în Săptămâna Patimilor, din anul 1919.

În timpul în care a fost protopop al Șiriei, Aurel Adamovici a acordat o atenție aparte culturii și culturalizării credincioșilor. A fost un susținător înflăcărat al activismului cultural, în special a sprijinit „Casele culturale” și „Societatea Sfântul Gheorghe a tineretului creștin”, susținând că societatea trebuie să aibă în vedere viitorul, care stă în tineret.

A plecat la Domnul în anul 1972.

2. 3. 4. Protopopiatul Ineu

Protopopiatul Ineu este cel mai vechi atestat documentar dintre protopresbiteratele arădene, fiind și reședința comitelui suprem al Comitatului Zărand și reședința episcopală a ierarhilor proveniți din neamul despoților sârbi ai familiei Brancovici. După unii istorici, familia Brancovici ar avea origini în Țara Românească, în neamul Brâncovenilor. O viață bisericească organizată întâlnim la Ineu, încă din secolul al XVI-lea. Ultimul dintre episcopii de la Ineu a fost Lazăr Longhin Brancovici, care, sub presiunile venite din partea calvinilor, s-a retras în Țara Românească. După plecarea episcopului în 1643, în „Cronica sârbă a lui George Brancovici” este amintită prezența unui „preot de frunte”, numit protopop. Primul protopop amintit este Grigorie Brancovici, antecesorul viitorului mitropolit al Transilvaniei, Sava Brancovici. Întinderea protopopiatului nu se cunoaște, dar presupunem că era foarte mare, ajungând până în zona Văii Crișului spre Gurahonț, în zona Văii Deznei spre Moneasa, precum și zona Ineu, Sebiș, Buteni²⁹⁸.

Rearondarea protopopiatelor din 1874, făcută la sugestia episcopului Ioan Mețianu al Aradului, arată că Protopopiatul Ineu avea la acea dată un număr de 17 parohii, și anume: „Ienopolea (Ineu), Repsigu (Răpsig), Bocsigu, Mocrea, Mănerău, Apateu, Berechiu, Cermeiu, Șepreuș, Șomoșcheșiu (Șomoșcheș) Sinteia,

²⁹⁶ Arhiva Parohiei Ortodoxe Șiria, anul 1932, doc. „Fișa personală a protopopului Aurel Adamovici”, f. 2.

²⁹⁷ Grigorie N. POPESCU, *Preoțimea română și întregirea Neamului – Temnițe și lagăre*, vol. II, București, Editura Tipografia „Vremea”, 1940, p. 23.

²⁹⁸ P. VESA, *Episcopia Aradului...*, p. 196-197.

Talpoșiu (Talpoș), Vadasu (Vânători), Iermata, Moroda, Seleușiu-Cighir (Seleuș-Cigher)”. Această ultimă localitate, dispărută fiindcă râul Cigher a inundat de multe ori satul, a fost desființată, locuitorii stabilindu-se dincolo de râul Cigher, în localitățile Seleuș și Șicula²⁹⁹.

La finele anului 1926, Protopopiatul Ineu avea 20 de parohii cu un număr de 38.459 de suflete, protopop fiind preotul Ioan Georgia. Parohiile erau următoarele: Apateu, Aldești, Berechiu, Bocsig-Caragheorghevici, Boroșineu-Ineu, Cermei, Cuied, Gurba, Hodiș, Iermata, Mănerău, Mocrea, Moroda, Răpsig, Seleuș, Șepreuș, Șicula, Șilindia, Șomoșcheș, Talpoș, Voivodeni și Zărand³⁰⁰.

Protopopul Ioan Georgia (1906-1928)

După vacantarea scaunului protopopesesc de la Buteni, în 1899, în urma alegerii lui Constantin Gurban în scaunul protopopesesc de la Ineu, Ioan Georgia a fost ales la Buteni. În 1906, prin moartea protopopului Gurban, scaunul Ienopolei a devenit din nou vacant, fiind transferat protopopul Ioan Georgia de la Buteni.

Protopopul Ioan Georgia s-a născut în anul 1872, în localitatea Bălan din comitatul Sălaj, urmând studiile gimnaziale la Oradea și Cluj, apoi absolvind și Institutul Teologic din Sibiu. După absolvire, a activat pentru un timp ca învățător, fiind adus la Consistoriu de episcopul Aradului, Ioan Mețianu, ca expeditor, apoi referent. În 1898 a fost hirotonit preot, iar numai după un an, a ajuns protopop la Buteni, până în anul 1906, când a fost transferat la Ineu ca protopop. La Ineu a stat până în anul 1928, când, datorită calităților sale, a devenit revizor eparhial la Consistoriul arădean, până la 17 mai 1938 când, la vârsta de 66 de ani, a plecat la cele veșnice³⁰¹.

Cea mai importantă parte a vieții pastorale a desfășurat-o la Ineu, între anii 1906 și 1928. Alegerea sa ca protopop a avut loc în biserica din Ineu la 6/19 noiembrie 1906, unde comisarul consistorial Roman Ciorogariu, delegatul Eparhiei Aradului, a condus ședința. Candidații pentru acest post au fost protopopul Butenilor Ioan Georgia, preotul Simion Cornea din Bătania, preotul Virgil Mihulin din Comlăuș și preotul Alexiu Popovici din Bichiș, acesta din urmă fiind numit după 1918 preot în Arad. Din totalul de 67 de voturi, 43 a obținut preotul Georgia, iar 24 preotul Simion Cornea³⁰².

Între anii 1899 și 1928, cât a fost protopop la Buteni și Ineu, Ioan Georgia a desfășurat o bogată activitate, atât pe plan administrativ-bisericesc, cât și pe plan școlar. A propus înființarea unor „biblioteci tractuale”, de unde preoții și învățătorii să poată să își procure materiale didactice și cărți, pentru a fi cât mai pregătiți, atât la amvon, cât și la catedră. A propus ca fiecare parohie să contribuie cu 40 de coroane anual, iar preoții și învățătorii, cu două coroane pe an. Dornic de a ajuta

²⁹⁹ † Ioan MEȚIANU, „Cerculariu către toate oficiile protopresviterale și parohiale de pe teritoriul Consistoriului din Aradu...”, p. 204.

³⁰⁰ *Calendarul pe anul de la Hristos 1927*, Arad, Editura și Tiparul Tipografiei Diecezane, anul XLIX, 1926, p. XI-XII.

³⁰¹ „† Protopopul Ioan Georgia”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LXII, 1938, nr. 21, p. 180.

³⁰² „Cronica – Alegerea de protopop”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XXX, 1906, nr. 46, p. 6.

copiii nevoiași, a solicitat autorităților locale să-i sprijine pe copiii fără posibilități materiale, care doreau să studieze. Ioan Georgia a participat la Marea Unire, ca reprezentant al Protopopiatului Ineu. În 1928, la Adunarea generală de la Ineu a Despărțământului „Astrei”, a fost sărbătorit protopopul Ineului, aducându-i-se prinos de recunoștință pentru toată râvna de care a dat dovadă în funcția de președinte.

Ca protopop la Ineu a stat până în 1928, când, la solicitarea episcopului Grigorie al Aradului, a fost angajat la Consistoriu, având funcția de revizor eparhial, fiind și suplinitor al secretarului eparhial. În 1938, după 10 ani de slujire la Consistoriu și 29 de ani în care a ocupat funcția de protopop la Buteni și Ineu, la vârsta de 66 de ani s-a mutat la Domnul. A fost prohodit în Catedrala din Arad de către episcopul Andrei al Aradului, înconjurat de un sobor de 16 preoți și diaconi și o mulțime mare de credincioși. A fost înmormântat în cimitirul „Eternitatea” din Arad, unde, în mulțimea prezentă, au fost remarcate „șubele albe ale țăranilor de la Ineu, unde răposatul păstorise”³⁰³.

Protopopul Mihai Cosma (1929-1940)

Din anul 1929, la cârma Protopopiatului Ineu a fost numit preotul Mihai Cosma de la Parohia Răpsig. Despre Mihai Cosma se știe că s-a născut în 1884 la Beiuș, unde a făcut și școala. Institutul Teologic l-a absolvit la Arad. În 1907, la 30 septembrie, cu ocazia sfințirii bisericii din Pociovești, la Sfânta Liturghie „a cântat corul din Beiuș, sub conducerea candidatului de preot și prefect al Alumneului diecezan, Mihaiu Cozma”. Este vorba despre renumitul cor mixt de la Beiuș, compus din oameni de seamă ai orașului. Acest lucru relevă faptul că tânărul candidat la preotie avea o cultură muzicală dezvoltată³⁰⁴. În 1908, s-a căsătorit și a fost numit preot la Răpsig în Protopopiatul Ineu, unde a stat până în 1929, când a fost ales protopop la Ineu, după ce fusese administrator protopopesco din 1 martie 1928. A participat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, ca deputat al Cercului Ineu. Ulterior, s-a implicat în viața politică.

În anul 1928, la 12 decembrie, a fost ales membru în Parlamentul României, după ce a obținut binecuvântarea episcopului Grigorie. O cerere a părintelui Cosma către Veneratul Consiliul Eparhial din Arad relevă acest lucru. „Venerat Consiliu Eparhial! Cu preagrațioasă învoire prealabilă a Preasfințitului Domn Episcop, am candidat pe lista deputaților, la alegerile parlamentare din 12 decembrie a. c., fiind ales, sunt necesită a lua parte la deschiderea corpurilor legiuitoare din 22 l. c., (decembrie), în urmare rog cu toată supunerea Veneratul Consiliul Eparhial, să binevoiască a-mi acorda concediu pe timpul cât vor dura ședințele Camerei Deputaților, când în parohie voi fi înlocuit prin preoții din comuna Bocsig, cu cari m-am înțeles, iar în ce privește administrarea protopopiatului am luat toate dispozițiile, ca mersul normal al agendelor să nu sufere nici o scădere. Răpsig, la

³⁰³ P. VESA, *Clerici cărturari arădeni de altădată...*, p. 274-275.

³⁰⁴ † Roman R. CIOROGARIU, „Sfințirea bisericii din Pociovești”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XXI, 1907, nr. 41, p. 2.

19 decembrie 1928. Devotat: Mihaiu Cosma, preot ortodox român, administrator protopopesco”³⁰⁵.

Această solicitare venea, după ce în 15 mai 1928, în cadrul Ședinței a V-a a Adunării Eparhiale, protopopul Șiriei, Mihail Lucuța, a propus ca cei aleși în Parlament, senatori sau deputați, să nu mai beneficieze de concediu nelimitat, iar când vor lipsi din parohie, să-și găsească înlocuitori potriviți, pe care să îi plătească din buzunarul lor. Potrivit tradiției locale orale din Ineu, protopopul Mihai Cosma l-a avut ca naș de cununie pe marele român, Iuliu Maniu, care a fost în mai multe rânduri prim-ministru al României³⁰⁶. Protopopul Mihai Cosma al Ineului a trecut la cele veșnice în 6 noiembrie 1940, fiind înmormântat în ziua Sfinților Arhangheli, de ziua numelui său, la Beiuș. Protopopiatul Ineu a fost administrat provizoriu, de la 11 noiembrie 1940, de către preotul Ioan Giurgiu din Mocrea, din încredințarea Preasfințitului Grigorie al Aradului.

Protopopul Ioan Cociuban (1940-1948)

Preotul Ioan Cociuban s-a născut în localitatea Chișineu-Criș din comitatul Arad, în data de 13 martie 1889. După studiile primare și gimnaziale, a urmat Secția teologică a Institutului Pedagogic-Teologic din Arad, absolvind în anul 1913. La numai doi ani după absolvire, în anul 1915, a fost numit preot în orașul Ineu, unde a stat până în anul 1929, desfășurând o bogată activitate misionară. Din 1929, și-a exercitat misiunea preoțească în orașul Cluj, unde s-a înscris la Facultatea de Drept, devenind doctor al acestei facultăți. După moartea protopopului Mihai Cosma de la Ineu, în anul 1940, preotul Ioan Cociuban a revenit la Ineu, unde a fost numit protopop. În scaunul de protopop de Ineu a stat până în anul 1948, când s-a pensionat.

A trecut la cele veșnice în anul 1974, fiind înmormântat în cimitirul din Ineu.

2. 3. 5. Protopopiatul Buteni

Primele mărturii despre Protopopiatul Buteni ne parvin din conscripția din anul 1755 a episcopului Sinesie Jivanovici al Aradului; cuprindea 21 de parohii. În 1785 erau 28 de biserici, unde slujeau 36 de preoți, iar la începutul secolului al XIX-lea avea 40 de parohii³⁰⁷.

În „Statisticile sârbești din Dieceza Caransebeșului și a Aradului, din veacul al XVIII-lea”, în Protopopiatul Buteni din districtul Ienovei, Comitatul Aradului, în domeniul prințului Modensky, erau 88 de parohii cu filii și cu diverse cătune,

³⁰⁵ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 9 – 1928, doc. „Cerere Mihaiu Cosma”, f. 4.

³⁰⁶ Această supoziție se pare că este greșită, deoarece despre Iuliu Maniu se cunoaște că era un greco-catolic convins și nu ar fi acceptat să fie naș unui ortodox. Este posibil ca cei doi să fi avut aceleași vederi politice și să fi fost prieteni.

³⁰⁷ P. VESA, „Protopopiatele arădene. Istoric și evoluție (1701-1918)”, în *Teologia* (Arad), anul VII, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, 2003, p. 142-143.

multe dintre ele fără biserică, astăzi dispărute. Acestea erau următoarele: Iosaș, Feneș, Valea Mare, Holt, Iosășel, Zimbru, Brustur, Mizeș, Dulcele, Tocăiești, Crozna de Jos, Crozna de Sus, Dumbrăvița, Laz, Craicova, Iamezel, Ciosești, Dezna, Slatina, Neagra, Ramna, Moneasa, Nădălbești, Susani, Minead, Bohani, Chertiș, Prazești, Donceni, Selăjani, Rabsig, Sebeș, Găvojdia, Stricani, Revetiș, Berinderi, Cocioba, Roșia, Dieci, Bersa, Aldești, Voivodeni, Manerău, Bokseg, Arcașteu, Condrateu, Șilindia, Rogozeni, Iarcoș, Camna, Kuegy, Hodiș, Buteni, Barda, Groși, Căcăreu, Lunca, Plopi, Almaș, Cil de jos, Bontăști, Sârbi, Gurahonțului, Honți, Ieldiș, Saturău, Matricești, Șoimuș, Secaș, Mastești, Ferece, Bodești, Cil de sus, Pleș, Chisindia, Apriași, Voinești, Crâșmărești, Prundu, Huhurez, Valearea, Șolt, Gaura, Păiuși, Vasiova, Mineși, Crâstamineș³⁰⁸.

În urma rearondării din 1874, protopopiatul Buteni avea un număr de 42 de parohii, dintre care două arondate din protopopiatul Șiriei (Vilagoșiu) și 22 de parohii primite de la protopopiatul Ineu, aceste parohii aflându-se mai aproape de Buteni, decât de Ineu. Acestea erau: „Aldești, Almașu, Bersa, Buteni, Bodești, Camna, Cacareu, Chisindia, Cilu, Cuiediu, Hodișiu, Iarcoșiu, Luguzeu, Mustești, Păiușeni, Șilindia, Voivodeni, Văsoia, cătră cari se mai adaugă a). Din fostul protopresbiteratu a lu Șiriei (Vilagoșiu), comunele Nadășu și Tauțiu. b). Din fostul protopopiatul alu B. Ineului: Berindia, Buhani, Cociuba, Cherteșiu, Dezna, Dieci, Donceni, Govoșdia, Ignești, Lazu, Mineadu, Monesa, Nădălbești, Negra, Prezești, Ramna, Revetișiu, Roșia, B. Sebișiu, Selegeni, Slatina, Susani”³⁰⁹.

În anul 1926, protopopiatul Buteni avea 36 de parohii, cu un număr de 28.824 de suflete, protopop fiind preotul Florian Roxin. Parohiile erau următoarele: Almaș, Bârsa, Berindia, Bodești, Bontăști, Buhani, Buteni, Chertiș, Chisindia, Cil, Crozna, Dezna, Dieci, Govoșdia, Holtmizeș, Honțisor, Ignești, Joia-Mare, Laz, Mădrigești, Minead, Moneasa, Mustești, Neagra, Păiușeni, Prăjești, Ramna, Revetiș, Roșia, Sebiș, Secaș, Selegeni, Slatina, Susani, Văsoia și Zeldiș³¹⁰.

Protopopul Florian Roxin (1913-1930)

De numele protopopului Florian Roxin se leagă existența actualei Biserici Ortodoxe din Buteni, ridicată prin jertfa sa, și care, la numai câteva luni de la sfințirea locașului de cult, a părăsit această lume.

S-a născut în 25 noiembrie 1874, în localitatea bihoreană Ciumeghiu, studiile gimnaziale făcându-le la Beiuș, iar Teologia la Arad. După absolvire, a fost învățător confesional în localitatea Surduc din Bihor, apoi preot în orașul Lipova, din 1899, unde, alături de protopopul Fabriciu Manuilă, a desfășurat o bogată activitate culturală, pe lângă cea pastorală. Din anul 1913, a fost numit paroh și

³⁰⁸ S. DRAGOMIR, „Statistici sârbești din dieceza Caransebeșului și a Aradului din veacul XVIII – Protopopiatul Buteni...”, în *Foia Diecezană* (Caransebeș), anul XXIV, 1909, nr. 9, p. 4-6.

³⁰⁹ † Ioan MEȚIANU, „Cerculariu cătră tote oficiile protopresviterale și parochiali de pe teritoriulu Consistoriului din Aradu...”, p. 205.

³¹⁰ *Calendarul pe anul de la Hristos 1927*, Arad, Editura și Tiparul Tipografiei Diecezane, anul XLIX, 1926, p. XIII-XIV.

protopop la Buteni, unde a păstorit până la moartea sa, în 7 martie 1930, la vârsta de numai 56 de ani, în al 30-lea an de păstorire³¹¹.

Activitatea pastoral-misionară a preotului Florian Roxin a fost destul de grea. Protopopiatul era întins, erau foarte multe parohii și, pe lângă activitatea pastorală de cercetare a parohiilor, protopopul avea sarcina de a face și muncă de birou. În situația dată, în mai multe rânduri a alcătuit petiții către Consiliul Eparhial și către instituțiile statului, solicitând aprobarea postului de „cancelist” la protopopiate. După multe stăruințe, gândul protopopului Roxin s-a materializat.

Înainte de Marea Unire, în Joia Patimilor din anul 1918, a fost avertizat de la primăria comunei că a venit un grup de jandarmi unguri ca să-l aresteze, fiind cunoscut pentru activitatea sa naționalistă. A scăpat, plecând pentru o perioadă din parohie. A fost prezent la 1 Decembrie 1918 la Alba Iulia, în calitate de delegat al comunei Buteni. Pe clopotul cel mare al bisericii din Buteni este scris despre evenimentul Marii Uniri și despre participarea delegației de la Buteni.

Pe plan cultural, s-a îngrijit de înființarea unei fanfare în Buteni, alcătuită din 30 de instrumentiști, care ființează și astăzi, precum și de vestitul cor bărbătesc din Buteni, care a participat de-a lungul timpului la diferite manifestări religioase și culturale. A edificat o clădire destinată școlii confesionale, precum și o clădire pentru sediul protopopiatului. În locul clopotelor bisericii vechi din Buteni, zidită în anul 1802, care au fost rechiziționate de armată, în Primul Război Mondial, protopopul Roxin s-a îngrijit de achiziționarea a două clopote noi³¹².

Cea mai mare realizare de care se leagă numele protopopului Florian Roxin este edificarea bisericii monumentale din Buteni. În 1927, după îndelungi tergiversări, cu sprijinul inimosului Vasile Goldiș, s-a aprobat terenul pentru construirea noii biserici și suma de 1 milion lei pentru lucrări. Toate piedicile întâmpinate au fost cele care au contribuit la deprecierea stării de sănătate a protopopului. La un moment dat, din cauză că banii promiși de guvern nu au sosit, protopopul, alături de cinci dintre membrii Consiliului parohial, au garantat cu averea lor împrumutul realizat la banca „Victoria” din localitate. Într-un termen foarte scurt, de doi ani, a fost ridicată biserica din Buteni, fiind sfințită cu mare fast de episcopul Grigorie Gh. Comșa al Aradului. Alături de episcop, au fost prezenți consilierii eparhiali, preotul Mihai Păcățian, preotul Dr. Gheorghe Ciuhandu, arhimandritul Policarp Morușca, starețul Bodrogului și viitorul episcop al românilor din America, preotul Dimitrie Muscan și revizorul eparhial, Ioan Georgia, fost protopop la Buteni și Ineu, precum și fostul secretar consistorial, Vasile Goldiș³¹³.

La numai câteva luni după sfințirea bisericii, preotul Florian Roxin a trecut la cele veșnice în luna martie 1930, lăsând în urmă durere, dar și o amintire pentru generațiile viitoare, biserica din Buteni. A fost înmormântat în cimitirul din Oradea, slujba fiind oficiată în biserica din Buteni. Preotul Lazăr Ioja din Sălăjeni

³¹¹ „† Protopop Florian Roxin”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LIV, 1930, nr. 11, p. 1, 4.

³¹² P. VESA, *Clerici cărturari arădeni de altădată...*, p. 291-292.

³¹³ Corina BEJAN-FRĂȚILĂ, *Buteni, coordonate istorice și culturale*, Timișoara, Editura David Press Print, 2018, p. 56-63.

și preotul Cornel Iuliu Bodea au însoțit sicriul părintelui până la Oradea. Preotul Petru Bejan din Buteni, cel care s-a format în preajma protopopului Florian Roxin, avea să scrie despre acesta din urmă: „El s-a topit prea repede, așa ca o bucată de ceară, care cade pe jăratnic arzând, pe care nu mai apuci să o scoți din flacăra aprinsă”³¹⁴.

Protopopul Ștefan Lungu (1931-1950)

Cel care a urmat părintelui Florian Roxin în scaunul protopopesesc de la Buteni a fost protopopul Ștefan R. Lungu, preot în Șilindia și misionar eparhial. Acesta s-a născut la 11 aprilie 1898, în localitatea Jidoava, comitatul Caraș-Severin. Studiile le-a făcut la orașele Timișoara, Caransebeș și Cluj. În 1920 s-a căsătorit cu Lucreția, fiica părintelui Vasile Borz din Camna, fiind hirotonit în anul 1921, pe seama parohiei Șilindia³¹⁵.

În acest timp, după ce preotul Gheorghe Ciuhandu a renunțat la postul de preot misionar, preotul Ștefan Lungu a devenit misionar eparhial. Într-un Raport al Secției culturale a Consiliului Eparhial din Arad pe anul 1930, se arată importanța pe care preoții misionari ai Eparhiei o au în slujba Bisericii. În anul 1930, preotul misionar Ștefan Lungu a cercetat 28 de parohii, în decurs de 38 de zile, participând la diferite misiuni religioase, la conferințele pastorale din protopopiate, cercetând așezămintele filantropice ale Bisericii, propovăduind cuvântul lui Dumnezeu în parohii și săvârșind diverse anchete pentru aplanarea conflictelor. A deținut acest post până la alegerea sa ca protopop la Buteni. În locul părintelui Lungu, începând cu data de 17 ianuarie 1931, a fost ales preotul Zenovie Brădean de la Comlăuș³¹⁶.

Alegerea de protopop a avut loc în data de 18 decembrie 1930 în biserica din Buteni, fiind făcută în prezența comisarului consistorial, preotul Ioan Georgia. Totalitatea voturilor a primit-o preotul Ștefan Lungu. În data de 15 februarie 1931, Ștefan Lungu a fost instalat în funcția de protopop la Buteni, de același Ioan Georgia, Sfânta Liturghie fiind oficiată de 7 preoți. După desființarea protopopiatului, a revenit în Parohia Șilindia, unde a păstorit până în anul 1976.

Părintele Ștefan Lungu a avut o bogată activitate publicistică, articolele, studiile, predicile sale fiind publicate în Revistele *Biserica și Școala* din Arad și *Mitropolia Banatului* din Timișoara.

A plecat la Domnul la vârsta de 99 de ani, fiind înmormântat în cimitirul din Șilindia.

³¹⁴ P. VESA, *Clerici cărturari arădeni de altădată...*, p. 293.

³¹⁵ P. VESA, *Clerici cărturari arădeni de altădată...*, p. 422.

³¹⁶ „Raportul Secției Culturale a Consiliului Eparhial asupra activității misionare”, în *Actele și desbaterile Adunării Eparhiale din Eparhia Aradului*, Arad, 1931, p. 93-94.

2. 3. 6. Protopopiatul Hălmagiu

Unul dintre cele mai vechi protopopiate atestate documentar este protopopiatul Hălmagiu, asupra căruia s-a menținut neîntrerupt jurisdicția Episcopiei Aradului, cu mici intermitențe datorate presiunilor imperiale, care doreau trecerea în sfera de influență a greco-catolicilor din Transilvania. În 1767, în conscripția realizată de episcopul sârb al Aradului, Sinesie Jivanovici, Protopopiatul Hălmagiu avea menționate un număr de 31 de parohii, din care astăzi doar 17 mai aparțin Arhiepiscopiei Aradului, celelalte 14 aparținând Episcopiei Devei și Hunedoarei³¹⁷.

În „statisticile sârbești din veacul al XVIII-lea”, districtul Hălmagiu avea 50 de parohii: „Orașul Hălmagiu, Tisa, Țarmuri, Leasa, Leșcioara, Luncșoara, Ivănești, Ocișor, Ociul, Băsarăbeasa, Vața de Jos, Prăvăleni, Ciungani, Căzănești, Vața de sus, Brotuna, Târnova, Schei, Strâmba, Poienari, Țohești, Tomești, Tulești, Liahuți, Dobruți, Risculița, Baldovini, Obersia, Târnăvița, Hălmăjel, Sârbi, Bănești, Vojdog, Cristești, Brusturi, Bodești, Ciuci, Mermeci, Măgurița, Lazuri, Groși, Vidra, Aciua, Poiana, Tălog, Aciuța, Pleșcuța, Gura Văii, Răstoci, Dumbrava”³¹⁸.

În Șematismele Arhidiecezei de Carloviț din anii 1843-1844, Protopopiatul Hălmagiu avea 22 de parohii cu 24 de filii, 16.938 de suflete, 4.186 de familii ortodoxe și 51 de biserici. Denumirea Protopopiatului era redată în limba latină, cuprinzând parohiile din întinderea acestuia: „Protopresbyteratus Halmagyiensis, Protopresbyter D. Arsenius Adamovics, Parochus Halmagyiensis. Parochiae: Acsion, Acsiucza, Baldovini, Banyesty, Bodesty, Brusztur, Vacza de Szusz, Vidra, Dumbrava, Jonesty, Kiulesty, Lazur, Lunksoara, Obersia, Ocsisor, Poinar, Pleskucza, Pravaleny, Rischkulicza, Jalacz, Tirnava, Tisza, Thomesty, Halmagy, Halmagyel, Csungany, Csucus, Steja”³¹⁹.

În anul 1883, odată cu rearondarea protopopiatelor arădene, a avut loc o suplimentare a numărului de parohii din Protopopiatul Hălmagiu, cu parohii primite de la Protopopiatele Ineu și Buteni. Protopopiatul Ineu a renunțat la șase parohii cu filiile aferente, în favoarea Protopopiatului Hălmagiu, iar Protopopiatul Buteni a oferit Protopopiatului Hălmagiu un număr de opt parohii. Situația Protopopiatului Hălmagiu la 31 mai 1883 era următoarea: „Protopresbyteratu Hălmagiului, locul centralu: Hălmagiu – următoarele comune: Aciua, Aciuța, Bănești, Baldovin, Basarabasa, Bodești, Brotuna, Brusturi, Budești, Căzănești, Ciuciu, Ciungani, Cristești, Dobrotin, Dumbrava, Groși, Gura vale, Hălmagiu, Hălmăgielu, Ionești, Lazuri, Lesa, Leănțiu, Lescioara, Luncșoara, Măgulice, Mermeci, Ociu, Obersia, Pleșcuția, Prevaleni, Poiana, Poienariu, Risculița, Rostoci, Sârbi, Stea, Strâmba, Talagiu, Ternava, Ternăvița, Țiermure, Tisa, Țiohesci Tomești, Tiulesci, Vale mare, Vația de josu, Vația de susu, Voșdoci,

³¹⁷ P. VESA, *Episcopia Aradului...*, p. 196.

³¹⁸ S. DRAGOMIR, „Statistici sârbești din dieceza Caransebeșului și a Aradului din veacul XVIII – Protopopiatul Hălmagiu...”, în *Foaia Diezeană* (Caransebeș), anul XXIV, 1909, nr. 10, p. 4.

³¹⁹ *Universalis Schematismus Ecclesiasticus...*, p. 29-32.

Vidra, cătră care se mai adaugă a). din fostulu protopresbiteratu alu Ienopolei: Cromna, Timișiu cu Valea mare, Holtmizieșu, Iosașiu, Iosașielu cu Baltele, Zimbru cu Dulcele și Brusturescu, b). din fostulu protopresbiteratu alu Buteniloru: Bonțieșci, Gurahonțiu, Honțioriu, Mădrigeșci, Satureu, Secașiu, S. Buceva, Zeldișiu”³²⁰.

Această configurație transforma protopopiatul Hălmagiu în cel mai întins protopopiat din eparhia arădeană, cu un număr de total de 58 de parohii. Această situație s-a menținut până în 1926, când a fost înființat Protopopiatul Gurahonț. În acel an, toate parohiile de pe Valea Crișului Alb, de la Vârfuri până la limita protopopiatului Buteni, au trecut la Protopopiatul Gurahonț. La sfârșitul anului 1926, Protopopiatul Hălmagiu avea 58 de parohii, cu 32.134 de suflete, protopop fiind Cornel Lazăr. Parohiile erau următoarele: Aciua, Aciuța, Baldovini, Bănești, Băsărabeasa, Baltele, Brotuna, Budești, Bodești, Brusturi, Căzănești, Ciuci, Ciungani, Cristești, Dobroț, Dulcele, Dumbrava, Feniș, Groși, Guravăi, Hălmagiu, Hălmăgel, Iosaș, Ionești, Lazuri, Leasa, Leauț, Leștioara, Luncșoara, Măgulicea, Mermesti, Obârșia, Ociu, Ocișor, Pleșcuța, Poiana, Poienari, Prăvăleni, Rișculița, Rostoci, Sârbi, Sieia, Strâmba, Tălagiu, Târnava, Țărmure, Tisa, Țohești, Tiulești, Târnăvița, Tomești, Valea Mare, Vața de Jos, Vața de Sus, Vidra, Vosdoci, Valea Mare și Zimbru³²¹. În 1950, când a fost desființat Protopopiatul Hălmagiu, acesta a avut un număr de 40 de parohii. În anul 1950, 22 de parohii au trecut la Protopopiatul Sebiș, iar 18 parohii au fost încadrate la Protopopiatul Brad (fost Zărând) din actuala Episcopie a Devei și Hunedoarei.

Protopopul Cornel Lazăr (1905-1931)

Între anii 1905 și 1931, Protopopiatul Hălmagiu a fost cărmuit cu multă înțelepciune de protopopul Cornel Lazăr. Acesta s-a născut în localitatea Beliu, din comitatul Arad, în anul 1863. Școala a făcut-o la Beiuș și apoi la Oradea, după care a absolvit Institutul Teologic din Arad. În 1888, s-a căsătorit cu Ana, fiica protopopului Ioan Groza din Hălmagiu, în același an fiind hirotonit preot pe seama parohiei Almaș, de pe Valea Crișului, unde a stat timp de 18 ani. În 1905, după moartea socrului său, a fost ales protopop al Hălmagiului, unul dintre cele mai sărace, dar cele mai întinse, protopopiate din Eparhia Aradului.

Cât timp a deținut funcția de protopop, a fost nelipsit de la toate manifestările religioase, naționale, culturale, desfășurate în tractul Hălmagiului. A fost un vajnic apărător al școlii confesionale și al predării în limba română în școli. A fost cel care a sprijinit renovarea mai multor biserici și școli, chiar dacă în protopopiat se aflau cele mai sărace parohii. Spiritul său viu a făcut să fie considerat „mic la stat, dar mare la suflet, înfocat ortodox și aprig român”³²².

³²⁰ † Ioan MEȚIANU, „Cerculariu cătră tote oficiile protopresviterale și parochiali de pe teritoriulu Consistoriului din Aradu...”, p. 205.

³²¹ *Calendarul pe anul de la Hristos 1927*, Arad, Editura și Tiparul Tipografiei Diecezane, anul XLIX, 1926, p. XIV-XVI.

³²² „† Protopopul Cornel Lazăr”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LV, 1931, nr. 48, p. 3.

În preajma Marii Uniri, a făcut pregătiri în tract pentru alegerea delegaților care vor participa la Alba Iulia, la 1 Decembrie 1918. Protopopul Cornel Lazăr a fost prezent la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, ca reprezentant al Protopopiatului Hălmagiu. La întoarcerea în Hălmagiu, a convocat o adunare a poporului, unde a relatat toate cele întâmplate la Alba Iulia. Cu acest prilej, corul bisericii, sub conducerea învățătorului confesional Mihai Vidu, fratele marelui compozitor Ioan Vidu, a intonat câteva cântece naționale. Pentru toată activitatea sa pastorală, națională și culturală, protopopul Cornel Lazăr a fost răsplătit cu decorația „Răsplata muncii pentru Biserică, cu coroana României, în grad de cavaler”. A fost membru al Reuniunii învățătorilor din Arad, remarcându-se prin dragostea față de învățământul confesional, fiind și membru fondator al Liceului „Avram Iancu” din Brad. A fost sărbătorit în anul 1930, la Hălmagiu, de către toți preoții din protopopiat, la împlinirea a 25 de ani, de când cu „înțelepciune și cu tact” a condus Protopopiatul Hălmagiu. La această zi de sărbătoare a participat și revizorul eparhial Ioan Georgia, care, în timp ce Protopopiatul Hălmagiu era vacant, a fost administrator protopopes³²³.

La 1 noiembrie 1931, protopopul Cornel Lazăr s-a pensionat, în locul său fiind ales protopopul Ștefan Bogdan. S-a stabilit la Timișoara, unde, după numai câteva zile, a trecut la cele veșnice, slujba de prohodire fiind săvârșită de protopopul Timișoarei, Patrichie Țiucra, alături de un sobor de preoți, fiind de față și o mulțime mare de credincioși care l-au cunoscut și l-au prețuit.

A luptat pentru cauza națională și propășirea spirituală a credincioșilor din protopopiatul încredințat, unul dintre cele mai sărace protopopiate din Episcopia Aradului.

Protopopul Ștefan Bogdan (1932-1950)

După pensionarea părintelui protopop Cornel Lazăr, Protopopiatul Hălmagiului a fost administrat de preotul Leontin Micluția din Risculița. În 22 martie 1932, Consiliul Eparhial a publicat, în *Biserica și Școala*, „Concurs pentru îndeplinirea postului de protopresbiter în tractul vacant al Hălmagiului”. Au fost enumerate beneficiile pe care le avea un protopop, o sumă de bani de la Consiliul Eparhial, „birul protopopes de la care fiecare preot din tract, câte un șinic (120 litre) de cucuruz sfărâmat, ori contravaloarea în bani, folosința gratuită a unui hectar de pământ, sprijinul din partea statului și locuința protopopească”. Pe lângă aceste beneficii, protopopul devenea și preot paroh la parohia din Hălmagiu³²⁴.

Vineri, 10 iunie 1932, Consiliul Eparhial a aprobat numirea protopopului din Hălmagiu, în persoana preotului Ștefan Bogdan din Cermei. Duminică, 31 iulie 1932, vlădica Grigorie, după ce s-a întors în Arad, de la băi de la Marienbad, a făcut o vizită canonică în parohia Șiria, unde a hirotesit întru protopopi pe preotul Aurel Adamovici, pe seama Protopopiatului Șiria și pe preotul Ștefan Bogdan de

³²³ P. VESA, *Clerici cărturari arădeni de altădată...*, p. 230-231.

³²⁴ „Protopopiate vacante”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LVI, 1932, nr. 15, p. 6.

la Cermei, pe seama Protopopiatului Hălmagiu. La sfârșitul slujbei, noul protopop al Hălmagiului a mulțumit episcopului Grigorie pentru încrederea acordată³²⁵.

Protopopul Ștefan Bogdan a stat la cârma protopopiatului Hălmagiu până în anul 1950, când protopopiatul a fost desființat. În continuare, a funcționat ca paroh la Hălmagiu, până în 27 februarie 1962, când a fost transferat. A trecut la Domnul în același an.

2. 3. 7. Protopopiatul Radna

Protopopiatul Radna a luat ființă în anul 1890, când sediul său a fost mutat de la Totvărădia (Vărădia de Mureș), în localitatea Radna. În secolul al XVIII-lea, Protopopiatul Vărădia de Mureș avea 24 de parohii: „Roșia, Corbești, Petriș, Ilteu, Seliște, Toc, Hada, Soborșin, Temeșești, Vinești, Alaliș, Pârnești, Lupești, Baia, Orașul Totvărădia, Julița, Găvoșdia, Dumbrăvița, Groși, Căpruța, Bârzava, Monoroștie, Conop, Odvoș”³²⁶.

În anul 1883, Protopopiatul Vărădia de Mureș avea un număr de 37 de parohii. Acestea erau: „Protopresviteratul Totvaradiei: Baia, Bătuția, Berzava, Căpruția, Conopu, Corbești, Cuiășiu, Dumbrăvița, Giulița, Gavoșdia, Groși, Halalișiu, Ilteu, Lupești, Milova, Monoroștia, Odvoșiu, Oberșia, Pernești, Petrișiu, Roșia, Seliște, Slatina, Soroșiagu, Soverșinu, Timișești, Toc, Totvaradie, Troiașiu, Vinești; către cari se mai adaugă: a) din fostul protopresviteratu alu Aradului: Paulișiu, Radna, Șoimușiu; b) din fostul protopresviteratu alu Șiriei (Vilagoșiu): Cuvinu, Cladova, Giorocu, Minișiu”. Odată cu transferarea protopopiatului la Radna, localitățile Cuvin, Ghioroc și Miniș au trecut din nou la Protopopiatul Șiria³²⁷. Din 1890 și până în anul 1942, Protopopiatul Radna a avut un număr de 42 de parohii.

Situația Protopopiatului Radna în anul 1926 era următoarea: 25.585 de suflete în 33 de parohii, sub conducerea protopopului Procopie Givulescu. Parohiile erau următoarele: Baia, Bătuța, Bârzava, Căpruța, Cladova, Conop, Corbești, Dumbrăvița, Govășdia, Giulița, Groși, Ilteu, Hălăliș, Lupești, Milova, Monoroștia, Odvoș, Obârșia, Păuliș, Pernești, Petriș, Radna, Roșia, Săliștea, Slatina, Soborșin, Șoimoș, Șoroșag, Temeșești, Toc, Vărădia, Troaș și Vinești³²⁸.

³²⁵ „Instalarea noului protopop al Șiriei, Aurel Adamovici”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LVI, 1932, nr. 34-35, p. 7-8.

³²⁶ S. DRAGOMIR, „Statistici sârbești din dieceza Caransebeșului și a Aradului din veacul XVIII – Protopopiatul Totvaradiei...”, în *Foaia Diecezană* (Caransebeș), anul XXIV, 1909, nr. 10, p. 4.

³²⁷ † Ioan MEȚIANU, „Cerculariu către tote oficiile protopresviterale și parochiali de pe teritoriul Consistoriului din Aradu...”, p. 205-206.

³²⁸ *Calendarul pe anul de la Hristos 1927*, Arad, Editura și Tiparul Tipografiei Diecezane, anul XLIX, 1926, p. XVII-XVIII.

Protopopul Procopie Givulescu (1903-1945)

Timp de 42 de ani, Protopopiatul Radna a fost condus, cu tact și înțelepciune, de protopopul Procopie Givulescu. Acesta s-a născut în localitatea Toc din comitatul Arad, în anul 1873. După absolvirea teologiei la Arad, a urmat cursurile Facultății de Litere și Filosofie din Budapesta, cu o bursă din partea „Fundăției Gojdu”, având astfel două licențe, în Teologie și Filozofie.

În anul 1898, a fost hirotonit preot pe seama parohiei Curtici, unde a stat până în anul 1903, când, datorită calităților sale, dar și datorită pregătirii pe care a avut-o, a fost ales protopop al tractului Radna, unde a păstorit până în anul 1945, la 10 octombrie, când, îmbolnăvindându-se, a trebuit să se retragă. În anii 1938-1939 a deținut postul de consilier referent bisericesc la Consistoriul arădean, fiind unul dintre cei mai apropiați sfetnici ai episcopului Andrei Magieru³²⁹.

Protopopul Radnei a fost preocupat de învățământul confesional, pe care îl considera un mijloc prin care poporul român ar face față pericolului deznaționalizării. În acest sens, în 1906, alături de alți preoți și intelectuali români, a dezbătut problema dezvoltării culturale a românilor prin intermediul școlii. Era o vreme când legile ungurești doreau scoaterea învățământului în limba română din școli și înlocuirea acestuia cu învățământ în limba maghiară.

Pe plan cultural, protopopul Givulescu, alături de alți intelectuali ai vremii, a militat pentru înființarea Teatrului Național Român, unde era afirmat idealul național și cultural, cu scopul de a aduce unitate prin cultură. În orașul Lipova, a existat în acele vremuri o „Societate a teatrului românesc”, al cărei președinte era chiar protopopul Radnei. Tot în domeniul culturii, a fost un vrednic colaborator al periodicului *Biserica și Școala* și al ziarului *Tribuna* din Arad, alături de alți intelectuali din orașul de pe Mureș.

În plan politic, încă din tinerețe, a participat la acțiunile naționale ale românilor care pregăteau Marea Unire. În 1910, a fost ales în comitetul de conducere al Partidului Național Român. A organizat Gărzile Naționale Române din Radna și din Șoimoș și a participat în calitate de delegat la Marea Adunare Națională de la 1 decembrie 1918 de la Alba Iulia³³⁰.

În cei 73 de ani de viață, din care 42 în funcția de protopop al Radnei, s-a remarcat pe plan bisericesc, național și cultural, susținând că unitatea națională se realizează prin Biserică, dar și prin cultură, care sunt cei doi poli ai progresului.

În data de 7 aprilie 1946 a trecut la cele veșnice, fiind înmormântat la Radna.

³²⁹ „Protopopul Procopiu Givulescu”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LXX, 1946, nr. 16, p. 119.

³³⁰ P. VESA, *Clerici cărturari arădeni de altădată...*, p. 285-286.

2. 3. 8. Protopopiatul Lipova

Protopopiatul Lipovei și cel al Ineului sunt cele mai vechi protopopiate atestate documentar, în cele două orașe existând viață bisericească organizată, încă din perioada medievală, ambele fiind reședințe ale episcopilor încă de prin veacul al XV-lea, până spre finalul veacului al XVII-lea. Existau mai multe conscripții cu cele 43 de parohii din protopopiat, datând din secolul al XVIII-lea. Odată cu reînființarea Mitropoliei Transilvane, la 1864, Episcopia de la Timișoara a fost desființată, iar o parte din protopopiatele bănățene au trecut sub jurisdicția Episcopiei Aradului. Astfel, după acel an, Protopopiatul Lipova cuprindea un număr de 48 de parohii³³¹.

În anul 1883, în urma rearondării protopopiatelor, făcută la inițiativa episcopului Ioan Mețianu, Protopopiatul Lipova cuprindea un număr de 37 de parohii. Acestea erau: „Protopresviteratu Lipovei, loculu centralu: Lipova, Alioșiu, Bata, Bacamezău, Belotințiu, Birchișiu, Bulza, Buzadu, Brusnicu, Capolnașiu, Căpriora, Chelmacu, Chesințiu, Chizdia, Comiatu, Cuveșdia, Dorgoșiu, Fibișiu, Firogyhazu, Fiscuti, Groși, Labașințiu, Laleșințiu, Lipova, Ostrovu, Ohabaserb, Petrișiu, Pojoga, Selciva, Spata, Sinnicolaul micu, Șiștarovețiu, Țiela, Ususeu, Valea Mare, Vereșmortu, Tecsiu, Zăbalțiu”³³².

În perioada interbelică, Protopopiatul Lipova avea un număr de 29 de parohii, cu 21.342 de suflete, protopop fiind Fabriciu Manuilă. Parohiile erau: Bacamezău, Bata, Belotinț, Birchiș, Bulza, Bruznic, Căpâlnaș, Căprioara, Chelmac, Chizdia, Comeat, Cuveșdia, Dorgoș, Groși, Labașinț, Lalașinț, Lipova, Ostrov, Ohaba-sârbească, Pătârș, Pojoga, Selciva, Șiștarovăț, Spata, Țela, Ususău, Valea-mare, Vereșmort, Zăbalți³³³.

Protopopul Fabriciu Manuilă (1911-1935)

Preot vrednic și patriot înflăcărat, protopopul Fabriciu Manuilă al Lipovei s-a născut în localitatea Sâmbăteni, în comitatul Arad, în anul 1864. În 1890, a absolvit Institutul Teologic din Arad. În 1892, a devenit preot în satul natal, unde a păstorit cu devotament, aproape 20 de ani, până în anul 1911, când a fost ales protopop la Lipova.

În decursul păstoririi sale la parohia Lipova și în calitate de protopop al tractului Lipova, a avut în vedere bunul mers al Școlii confesionale, care era, alături de Biserică, o oază de românism, în special în anii stăpânirii austro-ungare. La inițiativa sa, au fost edificate școli și biserici, a fost renovată monumentala biserică din Lipova, una dintre cele mai frumoase locașuri de cult din Episcopia Aradului. Casa protopopească, situată în imediata apropiere a bisericii, a fost construită cu mari greutate, în timpul păstoririi sale. A fost implicat în diverse acțiuni naționale,

³³¹ P. VESA, *Episcopia Aradului...*, p. 197-198.

³³² † Ioan MEȚIANU, „Cerculariu cătră tote oficiile protopresviterale și parochiali de pe teritoriulu Consistoriului din Aradu...”, p. 206.

³³³ *Calendarul pe anul de la Hristos 1927*, Arad, Editura și Tiparul Tipografiei Diecezane, anul XLIX, 1926, p. XVIII-XX.

casa sa fiind un loc unde se adunau intelectualii din protopopiat și nu numai. Din cauza atitudinii sale românești, a iubirii de țară, guvernul maghiar i-a retras salariul pe care îl primea de la stat. A fost președinte al „Astra” – Despărțământul Lipova.

Pentru toată această muncă desfășurată în decursul a 24 de ani de protopop al Lipovei, pentru dragostea față de Biserică și față de Neamul românesc, Fabriciu Manuilă a fost decorat cu „Răsplata muncii pentru Biserică clasa întâi”, „Steaua României și Coroana României, în grad de ofițer”. A fost senator în Parlamentul României, membru în Congresul mitropolitan de la Sibiu, membru în Adunarea Eparhială, consilier onorific bisericesc al Consiliului Eparhial arădean.

O boală nemiloasă i-a adus sfârșitul, la 11 noiembrie 1935, fiind prohodit de episcopul Caransebeșului, Vasile Lăzărescu, și de arhiereul vicar de la Oradea, Andrei Magieru, alături de protopopii Givulescu de la Radna, Țucra de la Timișoara, Cibian de la Birchiș și Seculin, de la Vinga. A fost înmormântat în Cimitirul din Lipova³³⁴.

Protopopul Traian Cibian (1936-1939)

Părintele Traian Cibian a condus Protopopiatul Birchiș, cu multă înțelepciune, timp de opt ani, din 1928 până în 1936, când a fost ales protopop la Lipova.

În toamna anului 1936, au avut loc alegeri pentru îndeplinirea scaunului de protopop la Lipova. A fost convocată Adunarea protopopească electorală, fiind trei candidați cu șanse de a fi aleși protopopi, protopopul de la Birchiș, Traian Cibian, protopopul de la Hălmagiu, Ștefan Bogdan, și preotul Ioan Marșieu. Alesul Adunării protopopești a fost protopopul Traian Cibian care, în cadrul Consistoriului planar al Episcopiei Aradului, a fost sfătuit de episcopul Andrei Magieru să nu facă politică, ci singura politică a sa să fie cea național-bisericească.

Noul protopop al Lipovei a declarat că în cursul celor 27 de ani de preoție, ca misionar eparhial și protopop, a dobândit suficientă experiență pentru a conduce treburile interne ale unui protopopiat, dintr-un oraș care în vechime a fost reședință episcopescă³³⁵. La Lipova, protopopul Traian Cibian nu a stat decât trei ani, în 1939 fiind ales consilier-referent la Secția bisericească.

Scaunul protopopesesc a devenit din nou vacant, în 1940 fiind ales protopop preotul **Ioan Marșieu** din Arad, contracandidatul din 1936 al preotului Traian Cibian.

2. 3. 9. Protopopiatul Belinț

Într-o statistică din 1776 a parohiilor din Episcopia Timișoarei sunt amintite nouă protopopiate: Timișoara, Ciacova, Jebel, Kikinda, (alcătuit doar din sate sârbești), Cenad, Lipova, Hisiaș (Hasiaș) sau Belinț (a avut mai multe nume acest

³³⁴ „Protopopul Fabriciu Manuilă”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LIX, 1935, nr. 46, p. 1-2.

³³⁵ „Consistor plenar – Numirea noului protopop la Lipova. Protopopiatul Vinga – vacant”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LX, 1936, nr. 46, p. 7.

protopopiat), Făget și Becicherecu Mare (cuprindea doar sate sârbești). Protopopiatul Hisiașului sau al Belințului avea 36 de comune bisericești: Belinț, Bruni, Coștila mare, Coștila mică, Păru, Jabăr, Ohaba, Ficătar, Drăgoești, Chizătău, Budinț, Ictar, Topolovătu mare, Topolovătu mic, Șuștra, Cralevăț, Hisiaș, Lucăreț, Susanovăț, Paniova, Babșa, Balinț, Târgoviște, Fădimac, Cutina, Leucușești, Cladova, Ierșnic, Topla, Ohaba lungă, Dubești, Bunea, Pădurani, Remetea, Răchita, Mănăștiur³³⁶.

Numele Belinț, maghiarizat Belenke, este atestat documentar ca localitate în anul 1285, iar ca district la 1371-1372. Localitatea Belinț era centrul districtului. Protopopiatul Belinț era alcătuit din cele 36 de comune, iar la început s-a numit Protopopiatul Hasiașului sau Hisiașului, dar și Sărazului³³⁷.

În anul 1883, odată cu rearondarea protopopiatelor, acest tract cuprindea 42 de comune: „Protopresviteratul Hasiașului-loculu centralu: Belințiu, Babșia, Balințiu, Budințiu, Bunea, Chiseteu, Cladova, Coșteiu, Cutina, Drăgoiești, Dubești, Fădimacu, Ficătar, Gruini, Hassiașiu, Ictaru, Jabaru, Iersnicu, Leucușești, Monoștoru, Ohaba forgaciu, Ohaba lungă, Pădurani, Paniova, Răchita, Remetea luncă, Șușianovețiu, Șiuștra, Tergovișce, Topla, Topolovețiu; cătră cari să mai adaugă din Protopresviteratul alu Lipovei: Bara, Brestovețiu, Checheșiu, Crivobara, Dobrești, Dubochinadașiu, Hodoșiu, Lăpușnicu, Rădmănești, Secașiu, Vizma”. Aceste 11 parohii au fost trecute din Protopopiatul Lipovei, în cel al Belințului”³³⁸.

În anul 1926, Protopopiatul Belinț avea 45 de parohii, cu 31.915 suflete, protopop fiind Gherasim Sârb. Parohiile erau următoarele: Babșa, Balinț, Bara, Belinț, Brestovăț, Budinți, Bunea Română, Checheș, Chizătău, Cladova, Coșteiu-Mare și Coșteiu-Mic, Cribovara, Cutina, Dobrești, Drăgoiești, Dubești, Fedimac, Ficătar, Gruni, Hisiaș, Hodoș, Ictar, Ierșnic, Iabăr, Lăpușnic, Leucușești, Mănăstur-Begheiu, Ohaba-Timișană, Ofelia, Ohaba-lungă, Pădurani, Paniova, Părul, Răchita, Rădmănești, Remetea-Luncă, Secaș, Șușanoveți, Șuștra, Teș, Târgoviște, Topolovețu Mare, Topolovețu Mic, Topla și Vizma³³⁹.

Protopopul Gherasim Sârb (1900-1927)

Protopopul Belințului, Gherasim Sârb, s-a născut în localitatea Cerbăl din comitatul Hunedoara, în anul 1857. După absolvirea Institutului Teologic-Pedagogic din Sibiu, a urmat cursuri de Drept la Sibiu și la Budapesta. A intrat în serviciu la Consistoriul Arhiepiscopial din Sibiu, în cele din urmă ajungând profesor la Seminarul Teologic din Caransebeș.

³³⁶ I. D. SUCIU, R. CONSTANTINESCU, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului...*, vol. I, p. 376-377.

³³⁷ Simion DĂNILĂ, „Belinț 730 (1285-2015)”, în *Morisena – Revistă trimestrială de Istorie* (Cenad), anul I, 2016, nr. 3, p. 11.

³³⁸ † Ioan MEȚIANU, „Cerculariu cătră tote oficiile protopresviterale și parochiali de pe teritoriulu Consistoriului din Aradu...”, p. 206.

³³⁹ *Calendarul pe anul de la Hristos 1927*, Arad, Editura și Tiparul Tipografiei Diecezane, anul XLIX, 1926, p. XX-XXII.

În anul 1900 a fost numit protopop la Belinț, unde a păstorit până la 31 decembrie 1927, când s-a pensionat la cerere. Pentru meritele sale deosebite în slujba Bisericii și în slujba Neamului, a fost decorat cu „Răsplata muncii pentru Biserica clasa întâi” și „Coroana României în grad de ofițer”.

În ultimii ani și-a pierdut vederea, ceea ce l-a marcat foarte tare. Partea din urmă a vieții și-a petrecut-o la Sibiu, alături de familie. A trecut la Domnul la Sibiu. A fost înmormântat la 24 februarie 1932, în prezența mitropolitului Nicolae Bălan³⁴⁰. În necrologul care i s-a întocmit, era prezentat astfel: „Un suflet deschis, o minte luminată, om cu frumoase manieri, cu figura sa de apostol, protopopul Sârbu era iubit și respectat de toți cei ce l-au cunoscut”.

Protopopul Iosif Goanță (1929-1950)

În primăvara anului 1929, la 21 martie, a avut loc alegerea noului protopop al Belințului, în persoana părintelui Iosif Goanță, întărit de episcopul Aradului, Dr. Grigore Gh. Comșa, în 15 aprilie, același an. În data de 16 iunie, a fost instalat la conducerea protopopiatului de către protopopul Timișoarei, Dr. Patriciu Țiucra, comisar consistorial, delegat al Episcopului Aradului. La această sărbătoare a participat și fostul protopop, Gherasim Sârb. Bucuria acelei zile a rămas imprimată în sufletele credincioșilor și a fost menționată în presa vremii: „Eu unul văd în noul protopresbiter, Iosif Goanță, pe preotul blând și inteligent, pentru cari calități cerute pentru un preot, preoțimea și poporul trebuie să îi dea tot concursul, ca tractul nostru să prospereze. Doresc să păstorească acest tract, îndelungat, cu mult bine și sănătate, ajungând să ne bucurăm cu toții și să strigăm de pe acum, cu străbunii: vivat, crescat, floreat!”³⁴¹.

2. 3. 10. Protopopiatul Vinga

Sinodul Eparhial arădean, în ședința a V-a din 24 aprilie / 7 mai 1913, la punctul 64, la propunerea secretarului consistorial Vasile Goldiș, a hotărât împărțirea protopopiatului Timișoara în două. Astfel, de Timișoara vor aparține 23 de parohii, iar nou înființatul Protopopiat de la Vinga avea 15 parohii. Aceste parohii sunt următoarele: „Bărateaz, Bencecu Român, Bodrogul Nou, Bodrogul Vechiu, Calacea, Chinez, Felnac, Hodoniu, Jadaniu, Monoștor, Muraniu, cu filia Pișchia, Secianiu, Săcusigiu cu filia Munar și Vinga cu filia Dreispitz, având să se mai alăture la acest nou protopresbiterat al Vingii și comuna Sănnicolaul Mic din Protopopiatul Lipovii, deci noul protopopiat va avea 15 comune bisericești. Consistoriul Diecezan din Arad se avizează, că pentru această nouă arondare a

³⁴⁰ „† Protopopul Gherasim Sârbu”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LVI, 1932, nr. 10-11, p. 5.

³⁴¹ Ioan NICORESCU, „Instalare de protopresbiter al tractului Belinț”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LIII, 1929, nr. 28, p. 2-3.

protopopiatelor, să ceară îndemnizare ulterioară dela Măritul Congres Național Bisericesc”³⁴².

În anul 1926, la conducerea Protopopiatului Vinga se afla preotul Sava Traian Seculin. Protopopiatul avea 20 de parohii cu un număr de 18.131 de suflete. Parahiile erau: Alioș, Bărateaz, Becicherecul Mic, Bencecul Român, Bodrogul-Nou, Buzad, Calacea, Chesinț, Fibiș, Firighaz, Fiscut, Hodoni, Jadani, Mănăștur, Murani, Sânt-Andrei, Sânt-Nicolau-Mic, Satchinez, Seceani și Vinga³⁴³.

Protopopul Patrachie (Patriciu) Țucra (1919-1924)

După înființarea Protopopiatului Vinga, în 1913, acesta a fost administrat de protopopul Timișoarei, preotul Ioan Oprea, până în anul 1919, când la cârma protopopiatului a fost numit preotul Patrachie Țucra, la 30 iunie / 13 iulie 1919.

Preotul Patrachie Țucra s-a născut în anul 1884, în localitatea bihoreană Vașcău. Liceul l-a făcut la Beiuș, după care a urmat cursurile Institutului Teologic din Arad, apoi Academia de Drept de la Cluj, unde a obținut doctoratul. În 1910, s-a căsătorit cu fiica părintelui Iustin Monția din Șicula, fiind hirotont pe seama parohiei Semeș. În 1919, a fost ales protopop la Vinga, unde a stat până în anul 1924, când a devenit protopop al Timișoarei. Activitatea sa de protopop la Vinga, de doar 5 ani, a fost încununată de multe realizări. Fiind doctor în Drept a organizat cu multă pricepere protopopiatul, fiind preocupat în mod special de starea materială a acestuia.

De numele său se leagă construirea noii biserici ortodoxe din Vinga și, mai ales, edificarea Catedralei Mitropolitane din Timișoara. Sfințirea bisericii din Vinga, în anul 1926, a fost o sărbătoare deosebită. Preasfințitul Grigorie, alături de arhimandritul Policarp Morușca de la Mănăstirea Hodoș-Bodrog și de părinți consilieri și protopopi, profesori de teologie, Mihai Păcățian, Dr. Dimitrie Muscan, Procopie Givulescu, Fabriciu Manuilă, Dr. Ștefan Cioroianu, Dr. Patriciu Țucra, Dr. Sava Seculin și de alți preoți, a târnosit noua biserică. La Sfânta Liturghie arhierescă a cântat corul „Doina”, iar episcopul Aradului a mulțumit protopopului Patrachie Țucra pentru activitatea desfășurată la Vinga, urându-i putere de muncă la Timișoara și l-a prezentat credincioșilor pe noul protopop, preotul Sava Seculin³⁴⁴.

În anul 1962, Patrachie Țucra a trecut la cele veșnice³⁴⁵.

³⁴² † Ioan Ignatie PAPP, „Protocol despre Ședințele Sinodului eparhial din Dieceza gr. ort. română a Aradului, ținute în sesiunea ordinară a anului 1913. Ședința V”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XXXVII, 1913, nr. 17, p. 146.

³⁴³ *Calendarul pe anul de la Hristos 1927*, Arad, Editura și Tiparul Tipografiei Diecezane, Arad, anul XLIX, p. XXIII-XXIV.

³⁴⁴ Nicolae POPOVICI, „Sfințirea Bisericii din Vinga”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul L, 1926, nr. 47, p. 5.

³⁴⁵ Dan N. BURULEANU, Victor COCIUBA, *Vinga. Istorie și imagini*, Timișoara, Editura Tipar, 2014, p. 39.

Protopopul Sava Seculin (1926-1937)

Consiliul plenar al Eparhiei Aradului, în Raportul către Adunarea eparhială, la punctul al V-lea a făcut referire la numirea protopopului Patrachie Țiucra la conducerea Protopopiatului Timișoara, în 23 noiembrie 1924, devenind astfel vacant scaunul protopopesec de la Vinga. Avându-se în vedere o nouă arondare a protopopiatelor bănățene și dorindu-se înființarea a noi tracte protopopești, precum și vacantarea scaunului episcopal de la Arad, în urma decesului episcopului Ioan I. Papp, postul de protopop de la Vinga nu a fost scos la concurs, fiind administrat în continuare de protopopul de la Timișoara³⁴⁶.

Numirea unui nou protopop la Vinga a avut loc în data de 14 noiembrie 1926, când, în cadrul sfintei slujbe de sfințire a noii biserici, a fost prezentat credincioșilor preotul Sava Seculin. Acesta s-a născut în localitatea Fiscut din comitatul Arad, în anul 1889. În 1911, a absolvit Institutul Teologic din Arad, iar din 1912, a fost numit preot pe seama parohiei Sănnicolau Mic, unde a păstorit până în anul 1926, când a fost ales protopop. La data de 1 decembrie 1918, a fost prezent în calitate de reprezentant al Cercului Aradul Nou, la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia.

În Protopopiatul Vinga a desfășurat o activitate misionară remarcabilă, până în anul 1937, când a devenit consilier referent la Secția economică, în locul preotului Dimitrie Muscan. A trecut la cele veșnice în anul 1965, după o bogată activitate în slujba Bisericii arădene³⁴⁷.

La cârma protopopiatului Vinga a urmat preotul **Alexandru Bocșianu (1937-1950)**, care a activat până la desființarea acestui protopopiat, în 1950.

2. 3. 11. Protopopiatul Timișoara

Într-o statistică a Eparhiei Timișoarei din 11 Iunie 1767, „districtul Timișoara avea un număr de 45 de parohii, protopop al Timișoarei fiind Petru Cozmanovici, născut în Semlin”³⁴⁸. După nouă ani, în 1776, într-o altă „Statistică a parohiilor și preoților din Eparhia Timișoarei” apare același număr de parohii, însă protopop era Șerban Șerbanovici, din parohia Sănandrei. Parohiile erau următoarele: „Timișoara-Cetate, Timișoara-Fabrică, Timișoara-Iosif (Iosefin), Timișoara-Fabric, Cerna, Checea, Cenei, Bobda, Beregsăul mic, Beregsău, Sănmihai, Dinași, Parța, Utvin, Șag, Chișoda, Giroc, Urseni, Moșnița, Bucovăț, Cărpiniș, Bazoș, Petrovaselo, Izvin, Ianova, Bencec, Ghiroda, Clari vii, Remetea și Ciciora, Sănandrei, Becicherecul Mic, Satchinez, Munar, Bărăteaz, Gelu, Variaș,

³⁴⁶ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 6 – 1925, doc. „Raportul general al Consistoriului plenar către Sinodul eparhial al Aradului, ținută la 24 aprilie 1925, nr. 1326/1925”, f. 3.

³⁴⁷ V. POP, „Organizarea vieții bisericești în Episcopia Aradului...”, p. 48.

³⁴⁸ I. D. SUCIU, R. CONSTANTINESCU, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului...*, vol. I, p. 303.

Satu Mare, Secusigiu, Felnac, Mănăstur, Călacea, Seceani, Jadani, Murani, Cerneteaz”³⁴⁹.

La finele anului 1926, Protopopiatul Timișoara avea 24 de parohii, cu 23.527 de suflete, aflându-se sub conducerea protopopului Dr. Patriciu Țucra. Parahiile erau următoarele: Beregsău, Bucovăț, Cerneteaz, Chișoda, Chișoda-nouă, Dobochi-Nadăș, Ghiroda, Ghiroc, Giarmata, Herneacova, Ianova, Izvin, Medveș, Moșnița, Parța, Remetea-Timișană, Sân-Mihaiul Român, Șag, Timișoara-Cetate, Timișoara-Elisabetin, Timișoara-Fabric, Timișoara-Mehala, Timișoara-Josefin și Ultvin³⁵⁰.

Protopopul Ioan Oprea (1913-1922)

Protopopul Ioan Oprea al Timișoarei s-a născut în 2 ianuarie 1885, în localitatea Bandul de Câmpie, din comitatul Mureș. După trecerea la cele veșnice a protopopului Dr. Traian Putici în luna august 1912, Episcopia Aradului a numit administrator protopopesec pe preotul Ioan Oprea de la Parohia Izvin³⁵¹. În anul 1913, a devenit protopop al Timișoarei, iar între anii 1913 și 1919 a fost și administrator al protopopiatului Vinga. Pe lângă activitatea bisericească, protopopul Ioan Oprea a desfășurat o activitate patriotică, alături de alți fruntași naționali. Preotul Moise Bărbulescu din Parohia Chevereșu Mare, din comitatul Timiș, care a slujit prima dată în parohia Herneacova, datorită atitudinii sale naționale de bun român, a intrat sub supraveghere maghiară, fiind internat la Șoproș, între anii 1916 și 1917. La sfârșitul anului 1918, odată cu venirea armatei sârbești în Banat, a fost condamnat la moarte, dar a reușit să scape și s-a întors acasă, unde a găzduit refugiați din diverse categorii sociale, preoți, luptători, țărani, printre aceștia aflându-se și protopopul Timișoarei, Ioan Oprea, fugit din calea armatei sârbești³⁵².

Pentru întreaga sa activitate națională, desfășurată în timpul în care s-a pregătit Marea Unire a românilor, a fost ales să participe la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, la care s-a consfințit idealul tuturor românilor. Alături de alți protopopi din Eparhia Aradului, a fost prezent și protopopul Timișoarei, Ioan Oprea³⁵³. În toamna anului 1919, au avut loc alegeri pentru constituirea primului Parlament al României Mari, printre deputații aleși din comitatul Timiș-

³⁴⁹ I. D. SUCIU, R. CONSTANTINESCU, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului...*, vol. I, p. 376.

³⁵⁰ *Calendarul pe anul de la Hristos 1927*, Arad, Editura și Tiparul Tipografiei Diecezane, anul XLIX, 1926, p. XXII-XXIII.

³⁵¹ Cosmin PANȚURU, *Parohia Ortodoxă Română Timișoara – Fabric*, Sibiu / Timișoara, Editura ASTRA Museum / Editura Partoș, 2013, p. 224, 226.

³⁵² Sebastian STANCA, *Contribuția preoților române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului (1916-1919)*, Cluj-Napoca / Deva, Editura Argonaut / Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2015, p. 125-126, (nota 510); a se vedea și G. N. POPESCU, *Preoțimea română și întregirea neamului. Temnițe și lagăre*, vol. II, p. 317-319.

³⁵³ „Membrii de drept ai Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia de la 1 decembrie 1918 – Lista delegaților cari au fost trimiși din partea cercurilor electorale la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia”, în <https://www.daco-romania-alba.ro> (accesat la 11.02.2022).

Torontal aflându-se și protopopul Ioan Oprea, ales pentru o perioadă de 4 ani³⁵⁴. Ioan Oprea a săvârșit și slujba de Te Deum la intrarea trupelor românești în Timișoara, în 3 august 1919, moment ce a marcat instalarea administrației românești în oraș³⁵⁵.

În anul 1922, protopopul Ioan Oprea a renunțat la conducerea protopopiatului Timișoara, lucru confirmat de Consistoriul din Arad, la 28 aprilie / 11 mai 1922. Protopopiatul a rămas în administrarea protopopului Patrachie Țiucra de la Vinga, până în 15/28 noiembrie 1922, când, Sinodul protopopesco electoral al Timișoarei l-a ales pe Dr. Patrachie Țiucra. Preotul Ioan Oprea a renunțat și la postul de paroh, ieșind din preoție în urma încheierii celei de-a doua căsătorii. A funcționat ca director la Banca și la Casa de Comerț „Torontalul”³⁵⁶.

Protopopul Patrachie Țiucra³⁵⁷

Fost protopop la Vinga, acesta a fost preocupat, la Timișoara, îndeosebi de edificarea actualei Catedrale Mitropolitane. A activat ca preot la Parohia Timișoara-Fabric, fiind și vicepreședinte al Societății de editură „Luminătorul” și membru în Consistoriul Mitropolitan.

A trecut la cele veșnice în anul 1962.³⁵⁸

2. 3. 12. Protopopiatul Banat-Comloș

În statistica Eparhiei Timișoarei din 11 iunie 1767, localitatea Comloș nu apare menționată ca sediu protopopesco. În districtul Cenad, la Sănnicolau Mare, apare menționat însă protopopul Maxim Miladinovici, originar din Gyula, localitatea Comloș făcând parte atunci din acest protopopiat³⁵⁹. În urma rearondării protopopiatelor din Eparhia Aradului, din 1883, Protopopiatul Banat-Comloș avea un număr de 15 parohii: „Protopresviteratul B. Comloșului, loculu centralu: B. Comloșiu: cu comunele: B. Comloșiu, Beba Vechia, Checchia Rom., Cianadulu serb., Chisoroșiu, Ecica Română, Igrișiu, Incahidu, Nereu, Pesacu, Sărcia Română, Toraculu mare, Toraculu micu, Volcani, cătră cari se mai adaugă din fostulu protopresviteratul alu Timișoarei: Pustinișiu (Oregfalu)”³⁶⁰.

³⁵⁴ „Lista cu aleșii în Județul Timiș-Torontal –18 deputați + 7 senatori”, în <https://vechi.timisoaraexpress.ro> (accesat la 18.03.2022).

³⁵⁵ Mihail MERE-ALBE, „La Timișoara a fost inaugurat un monument dedicat protopopului Ioan Oprea”, în <https://basilica.ro> (accesat la 11.02.2022).

³⁵⁶ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 12 – 1923, doc. „Raportul general al Consistoriului plenar ortodox-român din Arad despre activitatea sa în anul 1922, nr. 1726/1923”, f. 6.

³⁵⁷ Protopopul Patrachie Țiucra este amintit mai sus, la Protopopiatul Vinga.

³⁵⁸ C. PANȚURU, *Parohia Ortodoxă Română Timișoara – Fabric...*, p. 227.

³⁵⁹ I. D. SUCIU, R. CONSTANTINESCU, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului...*, vol. I, p. 306-307.

³⁶⁰ † Ioan MEȚIANU, „Cerculariu cătră tote oficiile protopresviterale și parochiali de pe teritoriulu Consistoriului din Aradu...”, p. 206.

Din anul 1911, Protopopiatul Comloșu Bănățean, astăzi Comloșu Mare, a fost condus de preotul Mihai Păcățian, care, începând cu data de 1 septembrie 1917, datorită meritelor sale și capacității sale intelectuale, a fost numit consilier bisericesc în cadrul Episcopiei Aradului, la sugestia episcopului Ioan I. Papp. Din 1917 până în 1920, protopopiatul a fost administrat de preotul Ștefan Cioroianu care, în anul 1920, a fost ales protopop. În perioada interbelică, Protopopiatul Banat-Comloș avea 21 de parohii, cu 26.659 de suflete: Banat-Comloșul Mare, Beba Veche, Cenadul Sârbesc, Checia Română, Constanța, Falnic (Felnac), Igrîș, Nereu, Pesac, Pobda, Pustiniș, Sân-Nicolaul Mare, Sarafoia, Secusigiu, Valcani. După trasarea graniței între România și Regatul Sârbo-Croato-Sloven, dincolo de frontieră au rămas următoarele parohii: Chisoroș, Ecica Română, Ianchahid, Sărcia Română, Toracul Mare și Toracul Mic³⁶¹.

Protopopul Ștefan Cioroianu (1920-1940)

S-a născut în data de 6 octombrie 1886, la Banat-Comloș din părinții Ioan și Persida. După studiile în satul natal și Kikinda, a studiat Dreptul la Budapesta și Teologia la Cernăuți, în anul 1911 primind titlul de doctor în Teologie. Și-a completat studiile la Viena, la Facultatea de Filosofie. În 1913, a fost numit preot în comuna natală, iar din 1920 a fost numit protopop, activând până în 1940, când a devenit consilier cultural al Episcopiei Timișoarei. Una dintre dorințele lui a fost reluarea activității Episcopiei de la Timișoara, lucru realizat în anul 1940. A fost colaborator al periodicelor bisericești *Biserica și Școala* din Eparhia Aradului, *Foaia Diecezană* din Eparhia Caransebeșului și *Biserica Ortodoxă Română* a Patriarhiei Române. A participat, în calitate de delegat al Protopopiatului Banat-Comloș, la Marea Adunare Națională de la 1 Decembrie 1918 de la Alba Iulia. Pentru toate meritele sale pe plan bisericesc, național și cultural a fost decorat cu „Coroana României”.

A funcționat la Parohia Comloșu Mare până în anul 1969, la numai un an după aceea părăsind această lume³⁶².

2. 3. 13. Noi protopopiate

În 1925, la cârma Episcopiei Aradului a fost ales episcopul Dr. Grigorie Gh. Comșa, un ierarh cu o vastă cultură, dar și cu o râvnă misionară foarte mare. A fost numit „episcopul misionar”, ferindu-i pe credincioșii săi de atacurile sectare, pe de o parte, respectiv făcându-i să înțeleagă valoarea și frumusețea credinței ortodoxe, pe de altă parte, prin predicile, vizitele canonice, dar și prin tipăriturile pe care le promova, ce cuprindeau sfaturi practice pentru o viață creștină. Din rațiuni misionare, a susținut rearondarea protopopiatelor arădene. Astfel, în

³⁶¹ *Calendarul pe anul de la Hristos 1927*, Arad, Editura și Tiparul Tipografiei Diecezane, anul XLIX, 1926, p. XXIV-XXV.

³⁶² Valentin BUGARIU, „Protopop Dr. Ștefan Cioroianu (1886-1970) – Evocare”, în *Altarul Banatului* (Timișoara), 2015 (serie nouă), nr. 1-3, p. 141-142.

raportul Consiliului eparhial cu numărul 1.523 din 1926, a propus Adunării Eparhiale înființarea protopopiatelor Gurahonț, Birchiș și Balinț.

Raportul general al Consiliului general numărul 1.854 din 1926 prevedea același lucru la punctul numărul 6. Existând în eparhie protopopiate cu un număr mai mare de parohii, pentru o mai bună conducere a acestora s-a luat decizia rearondării protopopiatelor, fiind înființate noi „tracte protopopești”³⁶³. Deși Raportul din 1926 al Consiliului Eparhial, în care s-a propus Adunării Eparhiale înființarea acestor trei protopopiate, a fost discutat și aprobat, însă în acele vremuri Ministerul Cultelor nu avea în vedere subvenționarea de la stat a protopopiatelor.

Raportul Consiliului plenar al Episcopiei Aradului din 1927 își exprima nădejdea că Ministerul va recunoaște cele trei protopopiate și va acorda salar pentru cele trei posturi de protopopi. Până la îndeplinirea celor trei posturi, administrarea protopopiatelor va fi făcută de protopopii din protopopiatele vecine. Astfel, la Gurahonț administrator protopopesec a fost protopopul Hălmagiului, Cornel Lazăr, la Birchiș a administrat protopopul Lipovei, Fabriciu Manuilă, iar la Balinț protopopiatul a fost condus provizoriu de protopopul Belințului, Gherasim Sârb³⁶⁴.

Ministrul Cultelor a recunoscut cele trei protopopiate nou înființate prin adresa numărul 20.280 din 15 mai 1928 și a hotărât renumărarea cu 2.000 lei lunar a protopopiatelor Birchiș, Belinț, Chișineu-Criș și Lipova și cu 3.000 lei a protopopiatelor Arad, Șiria, Ineu, Buteni, Gurahonț, Radna, Hălmagiu, Timișoara, Balinț, Vinga și Banat-Comloș. În cursul aceluiași an au fost aleși protopopii în cele trei protopopiate înființate. Abia la 5 mai 1928, cele trei protopopiate au fost recunoscute de minister și s-a alocat o anumită sumă de bani pentru fiecare protopopiat.

Protopopiatul Gurahonț a fost înființat prin arondarea parohiilor din Protopopiatele Hălmagiu și Buteni, **Protopopiatul Birchiș** a primit parohii de la Protopopiatul Lipova, iar **Protopopiatul Balinț** a primit parohiile de la Protopopiatul Belinț. Înființarea Protopopiatelor bănățene s-a parafat prin intermediul actului 30/1926, păstrat în Arhiva Arhiepiscopiei Aradului.

Contextul în care protopopiatele bănățene au ajuns sub jurisdicția Eparhiei Aradului a fost reînființarea Mitropoliei Transilvaniei din 1864, când, odată cu desființarea Episcopiei Timișoarei, unele protopopiate au fost încredințate Episcopiei de la Caransebeș, iar o parte, Episcopiei Aradului. Astfel, într-o Circulară, mitropolitul Andrei Șaguna făcea cunoscută următoarea situație: „Comunele bisericești din protopopiatele Hasiașului, Lipovei, Timișoarei, Cianadului, Chichindei și Becicherecului au a se întrupa cu Eparhia Aradului”³⁶⁵.

³⁶³ „Raportul general al Consistoriului plenar ortodox român din Arad, despre activitatea sa în anul 1925”, în *Protocol despre Ședințele Sinodului Eparhial din Dieceza Ortodoxă Română a Aradului*, Arad, 1926, p. 45.

³⁶⁴ „Raportul general al Consiliului plenar eparhial către Adunarea eparhială, despre activitatea sa în anul 1928”, în *Actele și debaterile Adunării Eparhiale din Eparhia Aradului*, Arad, 1929, p. 48.

³⁶⁵ † Andrei ȘAGUNA, „Însuși Cerculariul”, nr. 57 din 25 decembrie 1864, în I. PUȘCARIU, *Metropolia românilor ortodocși...*, p. 312-314.

În cele trei protopopiate înființate au fost numiți protopopi abia în anul 1928: „În cursul anului 1928 s-au îndeplinit posturile în cele trei protopopiate din nou înființate. Astfel că în protopopiatul Gurahonț a fost ales Prea Cucernicia Sa, preotul **Constantin Lazăr**, fost preot în comuna Zeldiș-Saturău, în Protopopiatul Birchiș, Prea Cucernicia Sa, preotul **Traian Cibian**, fost preot în comuna Birchiș și în Protopopiatul Balinț, Prea Cucernicia Sa, preotul **Ioan Trifu**, fost preot în Leucușești”³⁶⁶.

2. 3. 13. 1. Protopopiatul Gurahonț

Prin ordinul Veneratului Consistor numărul 3.890 din 1925 s-a luat decizia de a se înființa **Protopopiatul Gurahonț**, cu sediul în Gurahonț, primind parohii de la Protopopiatul Hălmagiu și de la Protopopiatul Buteni. În Raportul Consiliului Eparhial numărul 1.523/1926 s-a aprobat înființarea, începând cu 1 ianuarie 1927, a Protopopiatului Gurahonț. Întregul an 1927, Protopopiatul Gurahonț a fost administrat de protopopul Cornel Lazăr al Hălmagiului, iar din 1 ianuarie 1928, administrarea Protopopiatului Gurahonț a fost încredințată preotului Constantin Lazăr din Zeldiș-Saturău³⁶⁷.

Protopopiatul Gurahonț era compus din următoarele localități: Almaș, Bodești, Bonțești, Cil, Crocna, Dieci, Holtmizeș (astăzi Pescari), Honțișor, Gurahonț, Mădrigești Buceava, Mustești, Secaș, Zeldiș-Saturău, Aciua-Poiana, Aciuța-Budești, Ciuciu (astăzi Vârfurile), Dumbrava-Rostoci, Feniș, Valea Mare, Iosaș-Iosășel, Măgulicea, Pleșcuța, Gura Văii, Tălagiu, Vidra și Zimbru-Dulcele.

În ședința din 12 februarie 1926 a Comitetului protopopesesc din Buteni, protopopul de Buteni, preotul Florian Roxin, a adus în discuție „Decisul Consistoriului plenar” de la 1 octombrie 1925, cu numărul 3.890 din 1925, în care s-a luat hotărârea de a se înființa un protopopiat la Gurahonț. După îndelungi discuții, Comitetul protopopesesc a luat decizia că înființarea unui nou protopopiat nu este nici de actualitate, nici posibilă. Motivele invocate au fost de ordin financiar: „Dotația domnilor protopresbiteri, în tracturile Buteni și Hălmagiu este așa de minimală încât nu este just a mai scărița din dotațiile acestora asigurată prin singhelie arhierească, - Drepturi câștigate nu se pot altera, fără învoirea celor interesați”. Este o poziție demnă a acestui vrednic protopop al Butenilor, Florian Roxin, care arăta Consiliului Eparhiei Aradului realitățile din teren. Protopopii erau cei care cunoșteau cel mai bine realitățile din parohiile arondate. Pe de altă parte, protopopul susținea că „tractele protopopești” existente abia pot asigura necesarul

³⁶⁶ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, III – 246 – 1928, doc. „Raportul general al Consiliului plenar eparhial către Adunarea Eparhială despre activitatea sa în anul 1928 – nr. 2.213/1929”, f. 5.

³⁶⁷ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 7 – 1926, doc. „Proces-verbal luat în prima ședință ordinară a Sinodului protoprezbiteral ortodox român al Hălmagiului, la 23 februarie 1926”, f. 4; A se vedea și *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 5 – 1927, doc. „Raportul general despre activitatea corporațiilor și organelor protopopești, precum și despre mersul afacerilor din parohiile tractului nou înființat, Gurahonț, în primul an al funcționării sale, 1927”, f. 2.

pentru susținerea cancelariei protopopești. În cazul în care se vor aronda parohii unui alt protopopiat, puținele parohii rămase în Protopopiatul Buteni vor fi nevoite să plătească taxe mai mari, ceea ce va produce nemulțumire în rândul preoților³⁶⁸.

O altă opinie față de cea a protopopului Roxin de la Buteni a avut-o protopopul Hălmagiului, Cornel Lazăr, care a adoptat, împreună cu Sinodul protoprezbiteral, Decizia Episcopiei Aradului de înființare a protopopiatului Gurahonț și renunțarea la 11 parohii: Feniș-Valea Mare, Iosaș-Iosășel, Zimbru-Dulcele, Pleșcuța-Gura Văii, Dumbrava-Rostoci, Aciuța-Budești, Tălagiu, Aciua-Poiana, Vidra, Măgulicea și Ciuciu (Vârfurile). Protopopiatul Hălmagiu rămânea cu 24 de parohii. Sinodul protopopesc de la Hălmagiu nu oferea acestor 11 parohii transferate la Gurahonț „nici o cvotă de rebonificare din averea mobilă și imobilă a protopopiatului Hălmagiului”. Protopopul Hălmagiului solicita ajutor de la stat în contul celor 11 parohii cedate³⁶⁹.

2. 3. 13. 2. Protopopiatul Birchiș

Încă de la înființare, din 1926, Protopopiatul Birchiș a fost administrat de protopopul Fabriciu Manuilă de la Lipova. Astfel, în 1927, administratorul protopopesc a făcut o inventariere a parohiilor din protopopiatul Birchiș, nou înființat. Acesta avea 17 comune bisericesti și 4 filii, dintre care 13 au aparținut protopopiatului Lipovei, iar 4 protopopiatului Balinț³⁷⁰.

Circulara din 18 august 1928 a comisarului eparhial și administrator protopopesc, Fabriciu Manuilă, prevedea alegerea de protopop la Birchiș, pe data de 18 septembrie 1928. În urma alegerilor desfășurate în biserica din Birchiș, a fost ales, după săvârșirea Sfintei Liturghii, preotul misionar eparhial Traian Cibian, cu unanimitate de voturi.

Protopopiatul Birchiș era compus din următoarele localități: Bacamezău, Bata, Bulza, Căpâlnaș, Căprioara, Groși, Ostrov, Pojoga, Sălciva, Virișmort, Valea Mare, Țela, Bunea Română, Dubești, Pădureni și Topla.

³⁶⁸ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 7 – 1926, doc. „Proces-verbal luat în ședința ordinară a Comitetului protopresbiteral ortodox român din tractul Buteni, ținută la 12 februarie 1926, în localul Oficiului protopresbiteral din Buteni”, f. 2.

³⁶⁹ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 7 – 1926, doc. „Proces-verbal luat în I. ședința ordinară a Sinodului Protoprezbiteral ortodox român al Hălmagiului la 23 februarie 1926”, f. 3.

³⁷⁰ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 5 – 1927, doc. „Raportul protopopului Fabriciu Manuilă despre starea Protopopiatului Birchiș, cu finea anului 1927”, f. 4.

2. 3. 13. 3. *Protopopiatul Balinț*

În protopopiatul Balinț se aflau următoarele parohii: Balinț, Baia, Cladova, Crivo-Bara, Cutina, Dobrești, Fădimac, Gruiu, Ierșnic, Lăpușnic, Leucușești, Mănăstur, Ohaba Lungă, Paniova, Părul, Răchita, Rădmănești, Remetea Luncă, Secaș, Spata, Târgoviște și Vizma.

Această arondare a intrat în vigoare la 1 ianuarie 1927, de organizarea tuturor celor trei protopopiate nou-înființate în acel an ocupându-se delegați ai Episcopiei Aradului, din protopopiatele învecinate³⁷¹.

2. 4. Parohiile arădene

2. 4. 1. Organismele de conducere ale parohiilor

Parohia a fost unitatea de bază în structurile de organizare ale Bisericii Ortodoxe Române. Eparhia Aradului a manifestat o intensă preocupare față de credincioșii ei, încă din timpul dualismului austro-ungar, prin ierarhii, protopopii, preoții și intelectualii ei, de a păstra credința strămoșească și ființa națională. Se cunosc momentele critice prin care Biserica Ortodoxă din Ungaria și Ardeal a trecut și numai datorită înțelepciunii fiilor ei s-a reușit păstrarea credinței și a nației. După Marea Unire, vremurile nu au fost mai bune pentru Biserică. Certurile interminabile ale politicienilor și imixtiunea clasei politice în treburile interne ale Bisericii au produs neliniște și neîncredere în rândul oamenilor. Singura nădejdea a poporului a rămas în Dumnezeu și în Biserica Sa. Astfel, preotul paroh, în special în mediul rural, era un „apostol” al Domnului. Școlile confesionale se aflau sub oblăduirea Bisericii, iar educația copiilor era realizată prin intermediul preoților, care erau și învățători confesionali, în unele cazuri.

Organismele de conducere ale parohiei, potrivit *Statutului de organizare al Bisericii Ortodoxe Române* din 1925, erau: Adunarea parohială, Consiliul parohial, Comitetul parohial și Epitropii parohiali.

Cel mai consistent și mai numeros organ de conducere al parohiei era *Adunarea parohială*, compusă din bărbații majori ai parohiei, cu o viață morală ireproșabilă, ce își îndeplineau datoriile față de aceasta. Din Adunarea parohială făceau parte preotul paroh, preoții slujitori (dacă erau), diaconii și cântăreții bisericești, care erau membri de drept. Sarcinile Adunării parohiale erau multiple, constând în alegerea membrilor Consiliilor și Comitetelor parohiale, verificarea bugetului și a inventarului parohiei, cercetarea gestiunii anuale a parohiei, alegerea membrilor Adunării protopopești și a celei eparhiale, precum și alte atribuțiuni. Întrunirile Adunării parohiale se realizau de două ori pe an, prima dată, în primul

³⁷¹ † Grigorie Gh. COMȘA, „Comunicat”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul L, 1926, nr. 50, p. 7.

trimestru al anului, iar a doua în luna decembrie, ocazie cu care se întocmea bugetul pe anul viitor. În fruntea Adunării parohiale stătea preotul paroh³⁷².

Consiliul parohial, potrivit *Statutului* din 1925, era alcătuit din membrii aleși de Adunarea parohială. În parohiile sub 1.000 de suflete erau aleși 10 membri, în parohiile de până la 1.500 de suflete, 15 membri, în parohiile până la 2.000 de suflete, 20 de membri, în parohiile până la 2.500 de suflete, 25 de membri, iar de la 2.500 de suflete în sus, 30 de membri. Consiliul parohial era organ executiv și administrativ al Adunării parohiale. În Consiliul parohial nu puteau fi aleși membri ai aceleiași familii sau rudenii apropiate. Preotul paroh era președintele Consiliului parohial. Între atribuțiunile consiliului amintim: evidența și inventarierea averii mobile și imobile a Bisericii, precum și a fondurilor și fundațiilor parohiale, înzestrarea cu cele necesare cultului divin, examinarea la sfârșitul anului a gestiunii parohiei, supravegherea religiozității și a moralității credincioșilor din parohie, apărarea Bisericii și a personalului clerical de orice neajunsuri și altele asemenea. Convocarea Consiliului parohial se realiza de cel puțin două ori pe an sau de câte ori nevoile parohiei o cer³⁷³.

Comitetul parohial era alcătuit din femeile majore din parohie, având mai multe direcții de activitate: îngrijirea și curățenia în biserică și în curtea bisericii, ajutorarea săracilor, a orfanilor și a văduvelor, cercetarea celor bolnavi și a celor aflați în suferință, formarea corurilor bisericești, înființarea bibliotecilor parohiale, combaterea prozelitismului sectar, înființarea caselor de bătrâni și a altor centre sociale și alte activități. Președintele Comitetului parohial era preotul paroh.

Epitropia parohială era alcătuită din 3 persoane alese de Adunarea parohială, cu scopul de a administra averea parohiei. În cazul parohiilor cu averi mai mari puteau fi aleși 5 epitropi. Aceștia erau aleși pe o perioadă de 6 ani și, îndată după alegere, depuneau jurământul în fața Consiliului parohial. Atribuțiunile epitropilor erau administrative și financiare³⁷⁴.

2. 4. 2. Preoți de seamă

Preotul era conducătorul oficiului parohial și avea sarcina de a ține în rânduială toate registrele și actele parohiei. Parohul trebuia să țină o strânsă colaborare cu organismele parohiei, Adunarea parohială, Consiliul parohial, Comitetul parohial și Epitropii bisericii. Preotul a fost prezent în comunitate la toate evenimentele esențiale, de la naștere până la moarte, fiind trimisul lui Dumnezeu pe pământ: „preotul este apostolul lui Iisus Hristos, și este apostolul neamului, mijlocitorul între Dumnezeu și orice creștin. Prin preot se fac toate minunile dumnezeiești, toate Tainele Bisericii. Fără el nu se fac. De aceea, preotul trebuie să fie ca un soare, neacoperit de norii necredinței, să fie totdeauna lumină,

³⁷² *Monitorul Oficial al României* (București), nr. 97 din 6 mai 1925, p. 5001-5002.

³⁷³ *Monitorul Oficial al României* (București), nr. 97 din 6 mai 1925, p. 5002-5003.

³⁷⁴ *Monitorul Oficial al României* (București), nr. 97 din 6 mai 1925, p. 5004.

fiindcă dacă este lumină, totdeauna toți cei din întuneric aleargă la lumină. Preotul să fie tuturor pildă de fapte bune”³⁷⁵.

Preoții din Eparhia Aradului au avut de dus o luptă dură pentru afirmarea națională și de păstrare a credinței ortodoxe, în timpuri de neliniște, când stăpânirea era de un alt neam și de o altă credință, având menirea de a sta în fruntea credincioșilor lor și de a înfăptui idealul Marii Uniri. Mulți dintre preoții din eparhie au participat la Marea Adunare Națională de la 1 Decembrie 1918 de la Alba Iulia. După Unire, altele au fost provocările pe care le-au avut de înfruntat preoții din Episcopia Aradului. S-au implicat în combaterea alcoolismului, a concubinajului, a divorțurilor, a sectelor și a celorlalte probleme ale societății de atunci.

Perioada interbelică necesita o implicare majoră în activitatea misionară a Bisericii. Vom aminti câteva dintre figurile luminoase ale preoților din Episcopia Aradului din perioada interbelică.

Preotul Iancu Ștefănuț din Mândruloc

S-a născut la 25 august 1863, în localitatea Mândruloc. În 1894 s-a căsătorit cu Aurelia, fiica avocatului arădean Ioan Popovici-Desseanu, care a decedat în 1916, acesta rămânând văduv. A avut doi copii, Sabin și Ionel Mircea. Școala a făcut-o în Arad, după care a urmat cursurile Institutului Teologic, cu o durată de trei ani. A fost hirotonit în 1899, fiind numit arhivar la Consistoriul din Arad, apoi secretar consistorial, fiind distins cu brâul roșu, iar în 1901 a devenit protopop al Aradului, funcție la care a renunțat un an mai târziu.

În 1903 a fost numit preot paroh în comuna sa natală, Mândruloc. După Marea Unire, a fost numit președinte al Despărțământului protopopesco Arad al „Asociației clerului Andrei Șaguna”, în cadrul căreia a desfășurat o amplă activitate misionară. A colaborat la publicația bisericească a Aradului, *Biserica și Școala*³⁷⁶. Redactorul periodicului *Biserica și Școala*, preotul Simion Stana, avea să scrie un articol la plecarea din această viață a preotului Ștefănuț, în 12 aprilie 1924, susținând că „revista *Biserica și Școala* pierde în părintele Ștefănuț, pe cel mai agil colaborator, care prin articolele sale cu stil elegant și ușor, dădea directive sănătoase bisericești-culturale și era citit cu plăcere”.

Vrednicia sa a fost recunoscută de autoritatea bisericească, fiind distins cu brâul roșu, iar regele României Ferdinand I i-a oferit ordinele: „Răsplata muncii pentru Biserica” și „Coroana României în grad de cavaler”. Slujba înmormântării a fost oficiată de preotul Traian Vățianu, protopopul Aradului, în Catedrala din Arad, în prezența episcopului Aradului și a episcopului Armatei, Iustinian

³⁷⁵ „Preotul – mijlocitor între Dumnezeu și credincioși”, în *Starețul Dionosie – Duhovnicul de la Sfântul Munte Athos*, București, Editura Prodomos, 2009, p. 141-142, <https://doxologia.ro> (accesat la 17.03.2022).

³⁷⁶ Iancu ȘTEFĂNUȚ, „Monografia comunei Mândruloc”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLVI, 1922, nr. 7, p. 2-3.

Teculescu³⁷⁷. Datorită zelului său misionar, în parohia Mândruloc nu a mai rămas niciun sectar.

Preotul Gheorghe Popoviciu din Miniș

Preotul Gheorghe Popoviciu, o figură luminoasă a vieții bisericești arădene, s-a născut în 1851, la Miniș, fiind hirotonit în 1876 pe seama parohiei Miniș, apoi, din 1883, a fost numit protopop al Șiriei. Din anul 1904, odată cu avansarea referentului bisericesc Ioan I. Papp la scaunul episcopesc al Aradului, preotul Gheorghe Popoviciu a ocupat funcția de asesor referent bisericesc, până în anul 1917. Alături de alți fruntași naționali, s-a remarcat ca un aprig luptător memorandist, bucurându-se de momentul Marii Uniri.

La 22 februarie 1922, a părăsit această viață și a fost înmormântat la Miniș³⁷⁸.

Preotul Augustin Mihulin din Sebiș

S-a născut în 1849, în comuna Govojdia, azi Păulean. A slujit ca preot în satul natal, la Prăjești, apoi în Sebiș, până în anul 1930. Preotul Mihulin a fost un preot blând și bun, iubit de enoriașii săi. Însuși redactorul periodicului *Biserica și Școala* mărturisea că l-a cunoscut și l-a stimat pe preotul Augustin Mihulin. Pentru toată activitatea sa misionară, a fost distins cu brâul roșu.

La 14 iulie 1931 a trecut la cele veșnice preotul Augustin Mihulin din protopopiatul Buteni, în vârstă de 82 de ani. La înmormântare, soborul a fost compus din șapte preoți din comunele din jurul Sebișului. După slujbă, a vorbit și Dr. Ioan Suciu, unul dintre corifeii Marii Uniri, care l-a caracterizat în cuvinte frumoase, afirmând despre acesta că „decedatul preot a fost o sentinelă a românismului”³⁷⁹.

Preotul Traian Terebenț din Gașa

Traian Terebenț s-a născut în anul 1868, în comuna Cociuba din comitatul Bihor. Studiile liceale le-a început la Beiuș, apoi le-a continuat la Institutul Teologic din Arad. În 1893, s-a căsătorit cu Ana Moț și a fost hirotonit pe seama parohiei Săldăbagiu din Bihor, în același an. După trei ani de păstorire în acea parohie, în 1896 a fost transferat la Gașa.

Când protopopul Șiriei, Gheorghe Popovici, a fost numit asesor consistorial la Arad, preotul Traian Terebenț a devenit administrator protopopesec al Șiriei. A fost un colaborator apropiat al foii dieceazane *Biserica și Școala* din Arad, iar în anul 1927 a tipărit o carte despre marele român Gheorghe Popa de Teiuș, cu origini în Gașa. Pentru toată activitatea sa pastorală, a fost distins cu brâul roșu de către episcopul Ioan I. Papp al Aradului³⁸⁰.

³⁷⁷ „† Iancu Ștefănuț”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLVIII, 1924, nr. 15, p. 2.

³⁷⁸ „† Gheorghe Popoviciu”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLVI, 1922, nr. 7, p. 2.

³⁷⁹ „† Augustin Mihulin”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LV, 1931, nr. 29, p. 6.

³⁸⁰ „† Preotul Traian Terebenț”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LVI, 1932, nr. 47, p. 9.

După aproape patru decenii de slujire în parohia Galșa, părintele Traian Terebenț s-a mutat la Domnul. Înmormântarea a avut loc la Galșa, fiind oficiată de preotul Aurel Adamovici, protopopul Șiriei, asistat de protopopul pensionar al Șiriei, Mihai Lucuța, și de alți preoți din parohiile din jur.

Preotul profesor Nicolae Bâru din Arad

Unul dintre cei mai de seamă preoți ai Aradului interbelic a fost preotul Nicolae Bâru, născut în Podgoria Aradului, la Covăsânt, din părinții Gheorghe și Maria, care erau agricultori. Școala primară a făcut-o în satul natal, după care a urmat cursurile Institutului Pedagogic-Teologic din Arad. În anul 1904, a intrat în Mănăstirea Hodoș-Bodrog ca învățăcel, iar din 1906 a devenit învățător la școala din Otlaca (Grăniceri). În anul 1920, a primit harul preoției, prin punerea mâinilor episcopului Aradului, Ioan I. Papp, fiind numit la Parohia Turnu. Bun cunosător al cântării bisericești din Eparhia Aradului, a fost propus suplinitor la catedra de „Cântare și Tipic bisericesc” de la Institutul Pedagogic-Teologic din Arad.

Cea mai mare realizare a părintelui Bâru a fost edificarea unui paraclis lângă izvorul considerat de localnici făcător de minuni, cu numele Feredeul. Paraclisul a primit hramul „Sfântul Mare Mucenic Gheorghe”. Pe locul paraclisului a existat odinioară un schit, distrus în decursul anilor. Un ajutor însemnat în edificarea acestui paraclis l-a avut mișcarea „Oastea Domnului” din Covăsânt, alături de credincioșii din Podgoria Aradului, dar și din alte părți ale Eparhiei Aradului. Râvna părintelui Nicolae Bâru a fost răsplătită prin sfințirea acestui paraclis la 9 iunie 1932, de episcopul Aradului de la acea dată, Dr. Grigorie Comșa. Tot sub arhipăstoria episcopului Grigorie al Aradului și cu sprijinul protopopului Șiriei, Mihail Lucuța, s-a construit o clădire anexă și a fost amenajat izvorul. Preotul Nicolae Bâru a rămas în conștiința credincioșilor din Podgoria Aradului, îndeosebi pentru cei din localitățile Covăsânt și Șiria, drept ctitorul acestui sfânt locaș binecuvântat de Dumnezeu³⁸¹.

La praznicul Înălțării Domnului din anul 1932, a fost sfințit paraclisul „Sfântul Mare Mucenic Gheorghe” de lângă izvorul Feredeul din dealul Șiriei. Slujba a fost săvârșită de episcopul Aradului, însoțit de egumenul Mănăstirii Hodoș-Bodrog, Policarp Morușca, preotul Mihai Păcățian, consilier bisericesc, preotul Gheorghe Ciuhandu, consilier cultural, protopopul pensionar al Șiriei, Mihail Lucuța, noul protopop ales al Șiriei, Aurel Adamovici, preotul Nicolae Bâru, profesor în Arad, preotul Iustin Mureșan din Târnova, preotul Ioan Terebenț din Covăsânt, preotul Ioan Manițiu din Seleuș și diaconii Mihai Măcinic din Arad și Gheorghe Crișovan din Radna. La această sărbătoare au participat foarte mulți credincioși din Podgoria Aradului și din satele învecinate. Preotul Nicolae Bâru, în calitate de ctitor al acestui sfânt locaș, a mulțumit tuturor pentru prezență și pentru sprijin, afirmând că i s-a împlinit o dorință din copilărie, aceea de a vedea în dealul Feredeului un locaș închinat lui Dumnezeu³⁸².

³⁸¹ Vasile CUCU, *Monografia Mănăstirii Feredeul*, Timișoara, Editura Brumar, 2002, p. 54.

³⁸² Nicolae BĂRU, „Sfințirea Paraclisului de la izvorul Sfântul Gheorghe fost Feredeul”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LVI, 1932, nr. 26, p. 4.

Preotul Alexiu Popovici din Arad

S-a născut în anul 1857. Din 1880, a fost numit preot în Bichiș (Bekescsaba – Ungaria – n.n.), unde, pe lângă activitatea pastorală, a desfășurat o activitate de educare a tinerilor români, fiind profesor la liceul din localitate. Pe lângă educația pe care o dădea tinerilor români, a aprins în sufletele lor dragostea de Biserică și de Neam. La retragerea trupelor române din Ungaria, a simțit dorul de țară, fiind transferat în Arad, unde a păstorit până la moartea sa, în 11 decembrie 1929, la vârsta de 72 de ani. A păstorit Biserica lui Hristos, timp de 48 de ani, cu devotament și râvnă, rămânând în conștiința enoriașilor drept un preot bun și iubitor cu suflet mare³⁸³.

Preotul Petru Bancea din Arad

S-a născut în anul 1891, în localitatea Curtea, comitatul Timiș. A urmat cursurile Institutului Teologic din Caransebeș, apoi Conservatorul din Praga. Din 1924, a fost profesor suplinitor la catedra de Muzică bisericească a Institutului Teologic din Caransebeș și, în paralel, profesor de muzică la Liceul „Traian Doda” din localitate. Din 1923, a primit harul preoției, fiind numit preot în orașul Caransebeș. La 1 octombrie 1938, a fost numit asistent la catedra de Muzică bisericească și Tipic din cadrul Academiei Teologice din Arad. În perioada interbelică, a preluat corul teologilor arădeni, după decesul profesorului Atanasie Lipovan, făcând diverse misiuni pastorale în eparhie, însoțindu-i pe episcopii Aradului, Grigorie Comșa și Andrei Magieru, cu ocazia vizitelor canonice. Duminicile și sărbătorile, corul teologilor dădea răspunsurile la Sfânta Liturghie în Catedrala Aradului. După desființarea Academiei Teologice, preotul Bancea a fost numit la parohia Apateu, iar apoi protopop la Cermei, în anul 1949³⁸⁴.

Preotul Ioan Silviu Tomuția din Lupești

O figură luminoasă a unui preot și învățător a fost cea a părintelui Ioan Silviu-Tomuția din Lupești. S-a născut în localitatea Agrișu Mare, în 1889, unde a făcut și cursurile școlii primare și gimnaziale, după care a urmat cursurile Institutului Pedagogic-Teologic din Arad. După absolvire, a devenit învățător în localitatea Lupești.

În Primul Război Mondial a fost pe front, alături de alți învățători din părțile Aradului; reîntors acasă, s-a ocupat de constituirea Gărzii Naționale Române din Protopopiatul Radna. Pentru aceste merite a fost decorat de Regele Ferdinand I.

Ca învățător, a fost prezent la cercurile pastorale de pe Valea Mureșului, iar din 1927 a intrat în cler, fiind hirotonit pe seama parohiei Lupești, unde a păstorit cu mult devotament timp de 38 de ani, până la pensionare. A fost un orator desăvârșit, participând alături de preoții din protopopiat la multe misiuni religioase, atât în cadrul Protopopiatului Radna, cât și în celelalte protopopiate.

³⁸³ „† Preotul Alexiu Popovici”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LIII, 1929, nr. 51, p. 7.

³⁸⁴ P. VESA, *Învățămintul teologic de la Arad...*, p. 324-325.

La hramul bisericii din Lipova, la 15 august 1934, preotul Ioan Silviu Tomuția a vorbit credincioșilor despre Maica Domnului timp de aproape două ceasuri, fiind ascultat cu multă atenție de pelerinii prezenți la slujba de priveghere.

Din cauza activității politice pe care a desfășurat-o în perioada interbelică, a cunoscut detenția la închisoarea Jilava, fiind eliberat după un an, datorită presiunilor credincioșilor de pe Valea Mureșului.

După pensionare, s-a stabilit în comuna Săvârșin, părăsind această lume la vârsta de 81 de ani, în anul 1971, fiind înmormântat în curtea bisericii din Lupești³⁸⁵. Despre vrednicia preotului Ioan Silviu Tomuția se mai vorbește și astăzi în localitățile de pe Valea Mureșului.

Preotul Cornel Iuliu Bodea din Dezna

Printre preoții vrednici din perioada interbelică din Episcopia Aradului se înscrie și numele părintelui Bodea. S-a născut în anul 1884, în localitatea Laz, comitatul Arad, astăzi sat aparținător comunei Dezna, în casa preotului Fabrițiu Bodea și a preotesei Maria Iuliana. După clasele primare, liceul l-a făcut la Arad și Sibiu, după care a urmat cursurile Institutului Teologic din Arad. O perioadă scurtă a fost funcționar la Consistoriul din Arad, apoi a activat în preajma avocatului Dr. Ioan Suci, unul dintre corifeii Marii Uniri. În 1910, a fost numit preot în satul Neagra, lângă Dezna, unde a stat trei ani, apoi, până în anul 1922, în satul Dud, de unde s-a transferat în Parohia Dezna.

Curajul părintelui Bodea a făcut ca, în timpul Primului Război Mondial, clopotele bisericii din Dud să nu fie confiscate de armată, fiind printre puținii preoți care s-au opus acestui lucru. La Dezna, a avut aceeași atitudine demnă, fiind acuzat de activitate legionară și de propagandă religioasă, îndemnând credincioșii să cerceteze Biserica³⁸⁶. La Dezna, preotul Cornel Iuliu Bodea s-a înscris în „Frontul Plugarilor” din comună, „unde a făcut politică de circumstanță”, fiind reținut la data de 4 mai 1947, pentru a fi predat Legiunii de Jandarmi din Arad, însă a fost eliberat, deoarece credincioșii din Dezna, fiind chemați de clopotele bisericii, s-au adunat în centrul comunei, unde i-au împiedicat pe jandarmi să-și ducă la îndeplinire ordinul³⁸⁷. Aceasta era „vina” părintelui, fapt pentru care a cunoscut temnițele comuniste.

A trecut la cele veșnice la Arad, la 1 mai 1957, fiind înmormântat în cimitirul „Pomenirea”.

³⁸⁵ P. VESA, *Clerici cărturari arădeni de altădată...*, p. 375-379.

³⁸⁶ P. URSULESCU, „Drama familiilor de preoți din Episcopia Aradului în perioada comunistă”, în *Studia Doctoralia*, Arad, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, anul VI, 2021, nr. 6, p. 476-477; a se vedea și P. VESA, *Clerici cărturari arădeni de altădată...*, p. 364-368.

³⁸⁷ P. VESA, *Clerici ortodocși arădeni și hunedoreni deținuți politici*, Deva, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2014, p. 53-54.

Preotul Cornel Lazăr – directorul Tipografiei și al Librăriei Diecezane din Arad

S-a născut la 18 mai 1879, în localitatea Socodor, comitatul Arad, din părinții Gavril și Ecaterina, tatăl fiind preot în localitate. După absolvirea studiilor primare și gimnaziale, a urmat cursurile Școlii Superioare de Comerț din Brașov, ulterior fiind angajat ca ajutor contabil la Consistoriul din Arad. În 1903, s-a căsătorit cu Constanța Mihulin, fiica părintelui Augustin Mihulin din Găvojdia, astăzi satul Păulian, aparținător de comuna Buteni. În 1905, a primit diaconia, prin punerea mâinilor episcopului Aradului, Ioan I. Papp. În anul 1915, a fost hirotonit întru preot.

De numele părintelui Cornel Lazăr se leagă administrarea Tipografiei Diecezane, pe care a condus-o din anul 1902, precum și înființarea Librăriei Diecezane, în 1909, instituție ce ființează și astăzi. În 1916, a înființat colecția „Biblioteca Semănătorului”, pe care a făcut-o cunoscută în toată țara.

În anul 1930, la vârsta de numai 51 de ani, după o activitate de 26 de ani în slujba tiparului bisericesc, a răspândirii cărților bisericești și a obiectelor de cult, preotul Cornel Lazăr a trecut la Domnul, fiind înmormântat în comuna natală, Socodor. Înainte de a pleca spre Socodor, în curtea Librăriei diecezane, consilierul bisericesc, preotul Mihai Păcățian, împreună cu preoții Dimitrie Muscan și Florea Codreanu au oficiat o slujbă de pomenire. În numele episcopului Grigorie al Aradului și al Consiliului Eparhial a vorbit preotul Mihai Păcățian, care, în cuvinte elogioase, a zugrăvit chipul răposatului spunând că „ne exprimăm viile regrete pentru pierderea valorosului nostru confrate și coleg de muncă, care, timp de 26 de ani a fost conducătorul Tipografiei și Librăriei Diecezane și care prin priceperea și râvna sa a știut să ridice această instituție la starea ei înfloritoare, în care se găsește și astăzi”³⁸⁸.

Acestea sunt câteva dintre chipurile preoților care au activat în perioada interbelică în Eparhia Aradului, remarcându-se printr-o viață morală care tindea spre desăvârșire, prin mărturisirea credinței ortodoxe și păstrarea ființei naționale a poporului, prin vasta lor cultură, prin intermediul căreia au fost cu adevărat luminători ai poporului.

Pe lângă preoții amintiți, evocăm, de asemenea, și pe preoții Sinesie Tăutan din Laz, Ioan Manițiu din Seleuș, Melentie Șora din Timișoara, Iustin Monția din Șicula, Cornel Mureșan din Arad-Grădiște, Demian Tudor din Arad, Cornel Magieru din Arad și mulți alți preoți vrednici, care, cu timp și fără timp, au fost slujitori ai lui Dumnezeu și ai credincioșilor lor din părțile arădene în perioada interbelică.

³⁸⁸ „† Cornel Lazăr”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LIV, 1930, nr. 35, p. 2.

2. 4. 3. Parohii de peste graniță

Episcopia Aradului a devenit Episcopie sufragană a Mitropoliei de la Sibiu, care a fost reînființată în 1864. Teritoriul de jurisdicție al Episcopiei Aradului era foarte întins, cuprinzând întreg Partium-ul, din părțile bănățene și până în nord-vestul țării, înspre Satu Mare. Începând cu anul 1793, a fost înființat, la Oradea, un Consistoriu care aparținea de Episcopia Aradului, Consistoriu ce avea jurisdicție asupra Bihorului, până în comitatul Satu Mare. În decursul veacurilor, teritoriul de jurisdicție al Episcopiei Aradului a suferit modificări, prin extinderea influenței asupra părților hălmăgene, bihorene și bănățene. Dacă asupra Ținutului Hălmagiului jurisdicția s-a manifestat neîntrerupt, asupra părților bihorene a fost cu intermitențe, Eparhia arădeană primind, prin Diploma imperială din 1865, și părțile „adnexate” ale Banatului timișan.

După trasarea noilor granițe, în urma Primei Conflagrații Mondiale, unele parohii ale Episcopiei Aradului au rămas în afara granițelor României, în Ungaria și Regatul Sârbo-Croato-Sloven, unde episcopii Aradului au întâmpinat mari greutăți în privința menținerii credinței și a limbii românești. Episcopia Aradului a manifestat un interes major pentru organizarea tuturor parohiilor din cuprinsul ei, precum și pentru propășirea spirituală a credincioșilor.

2. 4. 3. 1. Parohii ortodoxe românești din Ungaria

În urma Tratatului de la Trianon din 4 iulie 1920, au fost trasate noile granițe dintre România și Ungaria. Dincolo de graniță, în Ungaria, au rămas 9 parohii românești:

1. Budapesta – 672 de credincioși, preot protosinghel Ghenadie Bogoevici;
2. Bătană – 1.000 de credincioși, preot Simeon Cornea;
3. Cenadul unguresc, preot Gheorghe Buha;
4. Bichiș – 500 de credincioși fără preot;
5. Chitighaz – 3.500 de credincioși, preoți Vasile Beleş și Ioan Borza;
6. Bichiș-Ciaba – 598 credincioși, fără preot;
7. Jula, orașul mare românesc – 1.600 credincioși, preot Toma Ungureanu;
8. Jula, orașul mic românesc – 1.870 de credincioși, fără preot;
9. Otlaca-Pustă – 700 credincioși, fără preot.

Aceasta era situația parohiilor de dincolo de graniță. Dintre cele nouă parohii, 4 erau vacante, la fel și posturile de învățători confesionali³⁸⁹.

În perioada interbelică, situația Bisericii Ortodoxe Române din Ungaria era dezastruoasă. Într-un Raport al ministrului V. Grigorcea, ministru plenipotențiar al României la Budapesta, acesta declara următoarele: „Vorbind cu totul în general, am impresia că autoritățile maghiare nu văd cu ochi buni existența și dezvoltarea

³⁸⁹ Arhiva Arhiepiscopiei Aradului, III – 276 – 1922, doc. *Adresă către Onor. Minister al Cultelor și Artelor în București*, nr. 1864/1927, Arad, 7 aprilie 1927, f. 1.

Bisericii Ortodoxe Române. Sunt informat că guvernul maghiar nu vrea să permită preoților trimiși de Episcopiile de la noi din țară să se stabilească în Ungaria... În ceea ce privește înființarea unei Episcopiei Ortodoxe Române se știe că acum doi ani, adică în septembrie 1927, românii din Ungaria au adresat o cerere în acest sens, Ministerului de Culte. Petiția a fost înaintată Președinției Consiliului încă în noiembrie 1927 și a rămas de atunci fără nici un răspuns. Unii dintre enoriașii români cred că tăcerea Guvernului este intenționată, întrucât s-ar urmări dispariția și nimicirea ca element etnic a ortodocșilor români...”³⁹⁰. Această relatare a unui diplomat român la Budapesta zugrăvește cu exactitate modul de raportare al autorităților Statului maghiar față de minoritatea românească din Ungaria. Se cunoaște faptul că, după terminarea Primului Război Mondial, preoți vrednici care au rămas dincolo de granițele României, au cerut transferul în parohiile din orașul și județul Arad, din cauza presiunii pe care o exercitau autoritățile maghiare față de etnicii români. Este cazul preoților Alexiu Popovici, Ioan Ardelean sau Romul Nestor, care au devenit preoți în Arad.

În adresa 1.084/1929 a Sfântului Sinod către Episcopia Aradului, se trăgea un semnal de alarmă în privința parohiilor românești din Ungaria care nu aveau preoți. În adresă s-a arătat faptul că, din cele 20 de parohii, cu 46 de filii, doar 6 au preot. Această situație a lăsat să se înțeleagă, între credincioșii români din Ungaria, că Biserica din România nu se ocupă de ei, botezurile fiind făcute de celelalte confesiuni, iar școala confesională fiind desființată în multe parohii, existând pericolul ca etnia și credința să se piardă. S-a amintit un lucru grav, că în localitatea Senteș, prin instalarea preotului Nemeth Istvan, „a fost introdusă în biserică limba maghiară ca limbă liturgică”³⁹¹.

Legăturile canonice și spirituale ale parohiilor românești din Ungaria s-au menținut cu cele două episcopii de la graniță, Arad și Oradea, până în anul 1940, când această legătură a fost întreruptă, ca urmare a atitudinii negative a guvernului horthyst. În 1946, la propunerea mitropolitului Nicolae Bălan al Ardealului, prin decizia Congresului Național Bisericesc, a fost înființată Episcopia Ortodoxă a Românilor din Ungaria, în orașul Gyula, administrată de episcopul Oradiei, Nicolae Popoviciu. Actualmente, Episcopia Ortodoxă Română din Ungaria este păstorită, începând cu anul 2007, de către Preasfințitul Părinte Episcop Siluan Manuilă.

2. 4. 3. 2. Parohii ortodoxe românești din Serbia

Dacă stabilirea granițelor României cu Ungaria s-a realizat relativ repede, după încheierea Primului Război Mondial, granița de sud-vest cu Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor a fost fixată în urma Tratatului de la Belgrad din anii 1923

³⁹⁰ Arhiva Arhiepiscopiei Aradului, III – 4 – 1928, Vasile GRIGORICEA doc. *Raport despre situația Bisericii Ortodoxe Române din Ungaria*, nr. 3908/1929, Budapesta, 30 noiembrie 1929, f. 2.

³⁹¹ Arhiva Arhiepiscopiei Aradului, III – 149 – 1923, doc. *Adresa Sfântului Sinod al Sfintei Biserici Ortodoxe Române către Episcopia Aradului*, nr. 1084/1929, București, 16 decembrie 1929, f. 1.

și 1924. Dincolo de granița României au rămas opt comune bisericești (parohii): Beba Veche, Pustiniș, Sărcia, Toracu Mare, Toracu Mic, Ecica, Iancachid și Chisoroș. La fel de grea a fost comunicarea Episcopiei Aradului cu aceste parohii aflate dincolo de graniță, pentru păstrarea credinței ortodoxe și a etniei românești, fiind necesară de multe ori intervenția ambasadelor celor două state. Aceste opt comune au făcut parte din Protopopiatul Banat-Comloș. În 1917, protopopul Mihai Păcățian a fost numit asesor-referent bisericesc la Senatul bisericesc, în cadrul Consistoriului Eparhial de la Arad. Administrator al Protopopiatului a fost numit preotul Dr. Ștefan Cioroianu, care a alcătuit un raport detaliat asupra situației parohiilor de dincolo de graniță. Astfel, în urma liniei demarcaționale, în cele opt comune rămase pe teritoriul sârbesc se aflau 15.203 credincioși, având un număr de 7 biserici, 10 preoți și 14 învățători³⁹².

Episcopia Aradului a manifestat o permanentă preocupare față de parahiile românești aflate sub jurisdicția sa de dincolo de graniță. Asesorul consistorial Mihai Păcățian, un bun cunoscător al acelor parohii, a întocmit mai multe rapoarte cu privire la starea acestora. În localitatea Beba Veche, cu un număr de 1.689 de credincioși erau trei preoți și un învățător român. Preoții erau Demetriu Blaga, Andrei Blaga și Alexie Chișozan, iar învățătorul se numea Ioachim Munteanu. La Toracu Mic erau 3.087 de credincioși păstoriți de 2 preoți, Eugen Muntean și Ștefan Petrovici, și 4 învățători. Parohia cea mai bogată era Toracu Mare, unde păstorea preotul Gheorghe Teodor, iar învățător era Teodor Starinovici. În Parohia Iancachid nu exista școală confesională, erau 1.242 de credincioși, sub păstoria lui Nicolae Raichici. Parohia Sărcia Română avea 1.358 de credincioși, preot paroh fiind Gherasim Andru, existând școală confesională cu doi învățători. O parohie mai mică era la Pustiniș, unde era preot paroh Dimitrie Colta, iar învățător, Iuliu Giulzan, fiind 433 de suflete. Cei mai mulți credincioși se aflau la Ecica Română, unde preotul Valeriu Magdu păstorea 3.373 de români ortodocși, fiind și patru posturi de învățători. Comunitatea din Chisoroș avea 578 de suflete, fiind păstorită de preotul Liviu Rada, dar aici nu exista niciun învățător³⁹³.

Grija episcopului Aradului, Ioan I. Papp, față de credincioșii de dincolo de graniță, în Regatul Sârbo-Croato-Sloven, s-a manifestat neîncetat. În actul numărul 2.469 din 1922, l-a desemnat pe protopopul Dr. Ștefan Cioroianu de la Comloșu Bănățean să cerceteze care sunt motivele ce i-au determinat pe preoții și învățătorii români să se refugieze în Banatul românesc, lăsând parohii și școli fără preoți și învățători, fiind înlocuiți de către guvernul sârbesc cu preoți și învățători sârbi. Episcopul solicita acest lucru, deoarece dorea să intervină pe cale diplomatică și să

³⁹² † Ioan I. PAPP, „Raportul general al Consistoriului ort. român din Arad ca senat bisericesc despre activitatea sa în anii 1918 și 1919”, în *Protocol despre Ședințele Sinodului Eparhial din Dieceza Ortodoxă Română a Aradului*, Arad, 1920, p. 158.

³⁹³ M. A. PANTEA, „Situația parohiilor ortodoxe române din Eparhia Aradului rămase în Banatul Sârbesc și poziția Episcopiei arădene (1919-1923)”, în Claudiu ILAȘ (coord.), *Analele Banatului* (Timișoara), anul XXIV (serie nouă), 2016, p. 507-508; In extenso: Aleksandra DJURIC-MILOVANOVICI, Mircea MĂRAN, *Biserica Ortodoxă Română din Banatul Iugoslav în perioada interbelică (1918-1941)*, Cluj-Napoca / Caransebeș, Editura Presa Universitară Clujeană / Editura Episcopiei Caransebeșului, 2019.

găsească soluții pentru evitarea unor astfel de situații. Preotul Gherasim Andru de la Parohia Sărcia Română, care era administratorul tractual al parohiilor din Regatul Sârbo-Croato-Sloven, ce aparțineau Diecezei Aradului, a înaintat un raport în care spunea că proiectul Legii Cultelor atentează la drepturile minorității române. „În cazul în care prevederile acestui proiect vor deveni lege, nu numai autonomia bisericească, ci însăși existența Bisericii noastre, ca instituție ortodoxă-națională va fi desființată... A sosit, deci, momentul suprem ca să se încheie convenția bisericească-școlară, care să ne reguleze situația de drept, deoarece mâine va fi târziu. Dacă nu se soluționează această chestiune de la stat, soarta noastră e pecetluită și înseamnă pieirea Bisericii Ortodoxe Române din Regatul S. H. S., cu toate consecințele sale funeste, sub raportul cultural și național”³⁹⁴.

În Banatul Sârbesc, spre sfârșitul perioadei interbelice, se aflau trei protopopiate, la Sărcia, la Vârșeț și la Panciova. Legăturile dintre Protopopiatul Sărcia și Episcopia Aradului au fost destul de dificile, cauzate de „ruperea relațiilor poștale și trafic feroviar” dintre România și Serbia. În acea perioadă, cele trei protopopiate reprezentau singura autoritate bisericească a românilor din Banatul sârbesc. Comunele aflate sub jurisdicția Episcopiei Aradului au fost grupate în jurul Protopopiatului din Sărcia Română, unde era protopop Gherasim Andru. Sediul Protopopiatului a fost la Sărcia, până în anul 1957, anul morții părintelui Andru, după care a fost mutat la Toracu Mic, protopopiatul fiind condus de preotul Ioan Baloș”³⁹⁵.

Din cauza intransigenței statului sârb, relațiile cu România au devenit tot mai tensionate. La fel era și situația între Bisericele celor două țări, până în anul 1957, când patriarhul Justinian al României, însoțit de patriarhul Gherman al Serbiei, a făcut o vizită în Banatul sârbesc. Relațiile s-au detensionat în continuare, iar la data de 28 ianuarie 1971, a fost înființat Vicariatul ortodox român din Banatul iugoslav³⁹⁶. La 28 aprilie 2009, a fost recunoscută, de către Patriarhia Ortodoxă Sârbă, Episcopia Ortodoxă Română a Daciei Felix pentru românii din Banatul sârbesc, cu sediul la Vârșeț³⁹⁷. Astăzi, aici păstorește Preasfințitul Ieronim Crețu, începând cu anul 2022.

³⁹⁴ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, III – 314 – 1924, Gherasim ANDRU, paroh și administrator tractual, doc. *Venerat Consistor*, nr. 48/1925, Sărcia Română, 27 mai 1925, f. 1.

³⁹⁵ Mircea MĂRAN, Aleksandra DJURIC-MILOVANOVIC, „Biserica Ortodoxă Română din Banatul sârbesc în perioada Jugoslaviei socialiste (1945-1991)”, în Florin DOBREI (coord.), *Credință-Unitate-Națiune. Simpozion teologic internațional*, Stockholm / Deva, Editura Felicitas Publishing House / Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2018, p. 221.

³⁹⁶ Mircea MĂRAN, Aleksandra DJURIC-MILOVANOVIC, „Biserica Ortodoxă Română din Banatul sârbesc în perioada Jugoslaviei socialiste...”, p. 226-230.

³⁹⁷ A se vedea: Florin DOBREI, „Episcopia Daciei Felix”, în † Varlaam PLOIEȘTEANUL (coord.), *Autocefalie și responsabilitate*, București, Editura Basilica, 2010, p. 1019-1028.

2. 5. Așezămintele mănăstirești ale Episcopiei Aradului

Una dintre părțile constitutive ale Bisericii este *mănăstirea*. În *Statutul de organizare al Bisericii Ortodoxe Române*, elaborat în perioada interbelică, în anul 1925, mănăstirea este definită ca fiind o comunitate de monahi sau monahii, care, în urma depunerii voturilor monahale se străduiesc să viețuiască în curăție, în sărăcie de bunăvoie și în ascultare necondiționată. Episcopul locului este conducătorul canonic al unei mănăstiri, starețul fiind conducătorul direct al întregii mănăstiri și președintele soborului. Soborul unei mănăstiri cuprinde toți monahii sau monahiile din mănăstire. La alegerea starețului sunt desemnați trei candidați din sobor, care s-au remarcat prin calități deosebite, cu vârsta de cel puțin 30 de ani, de preferință absolvenți ai unei școli teologice. Starețul este ajutat de Consiliul duhovnicesc, compus din cinci monahi cu experiență și Consiliul economic, aleși pe șase ani. Gradele monahale sunt: rasofoar, monah, ierodiacon, ieromonah, singhel, protosinghel și arhimandrit. Într-o mănăstire cu viață de obște, monahii sau monahiile nu trebuie să dețină nimic al lor propriu, potrivit canonului 6 de la Sinodul II ecumenic³⁹⁸.

În perioada interbelică, în Episcopia Aradului au existat trei mănăstiri, care funcționează până în prezent. Cea mai veche mănăstire cu viață de obște neîntreruptă până astăzi din cuprinsul Patriarhiei Române este cea de la Hodoș-Bodrog (1177), apoi Mănăstirea Feredeului de astăzi, atestată documentar prin secolul al XV-lea, și Mănăstirea „Sfântul Simeon Stâlpnicul” din Arad-Gai, ctitorie a episcopului Sinesie Jivanovici, la mijlocul veacului al XVII-lea. Dacă la Mănăstirea Hodoș-Bodrog viața monahală s-a desfășurat neîntrerupt, în celelalte două mănăstiri viața monahală a avut unele intermitențe. Cert este că, încă din cele mai vechi timpuri, există atestări documentare, care scot în evidență existența unei vieți monahale în cuprinsul Episcopiei Aradului, în trecutul ei multisecular.

2. 5. 1. Mănăstirea Hodoș-Bodrog

Mănăstirea Hodoș-Bodrog este situată la o distanță de 15 km de Arad, în apropierea râului Mureș, între satele Bodrogu Nou și Călugăreni. În privința începuturilor mănăstirii, părerile sunt împărțite, cert fiind faptul că mănăstirea de astăzi are un alt amplasament față de cel din secolul al XII-lea, din anul 1177. Din vechime, mănăstirea apare menționată sub denumirea de Hudus sau Hodust, iar din 1523 a primit denumirea de Hodoș. Din veacul al XVIII-lea, denumirea este de Hodoș-Bodrog, după cele două sate învecinate, Bodrogu Vechi și Bodrogu Nou. În acele vremuri, jurisdicția canonică a mănăstirii o dețineau episcopii din Lipova și Ineu, trecând sub jurisdicția Mitropoliei de la Carloviț, apoi sub cea a Episcopiei Aradului, sub care se află și astăzi³⁹⁹.

³⁹⁸ *Monitorul Oficial al României*, București, nr. 97 din 6 mai 1925, p. 5006-5009.

³⁹⁹ P. VESA, *Episcopia Aradului...*, p. 219.

Un act al regelui Andrei al III-lea al Ungariei, din 10 noiembrie 1293, a întărit actul de donație făcut de regele Ladislau Cumanul (1272-1290) a pământului Mănăstirii Hodoș, comitelui Naghi Ozomoș și fraților săi, Cusa și Dimitrie. „Comitele Nagy Ozomoș, Cusa și Dimitrie, frații săi, ai noștri credincioși ne-au spus că pământul Mănăstirii Hodoș, aflat pe Mureș, le-a fost dăruit cu hrisov de craiul Ladislau...”⁴⁰⁰. În actul original, scris în limba latină, era amintit „*terram Hodusmonostora*”, adică pământul Mănăstirii Hodus. Ulterior, pământul mănăstirii a ajuns în posesia altor proprietari, necunoscându-se detalii în acest sens. Mănăstirea actuală a fost datată, potrivit cercetărilor arheologice, la sfârșitul secolului al XIV-lea, iar potrivit tradiției locale a fost edificată pe locul unde un taur a dezgropat cu coarnele, din pământ, o icoană a Maicii Domnului, considerată icoană făcătoare de minuni, ce se păstrează și astăzi în Biserica Mănăstirii.

Consiliul locumtenențial al Ungariei, prin notarul George von Salbeck din Arad și Ianoș Egyed, consilier al Judecătoriei Comitatului Arad, a solicitat în anul 1772, conducerii Mănăstirii Hodoș-Bodrog un chestionar privitor la viața mănăstirească. În acest act se descria viața monahală în detaliu. „Care este disciplina călugărească și împărțirea timpului? Este o pravilă aspră, care oprește pe călugăr să mănânce carne, iar la vin nu-i îngăduie decât jumătate de măsură, zilnic, cu ulei și unt. Trebuie să se scoale de dimineață, la ceasul al patrulea, mănâncă la 11.00, iau cina la 6.00 și se culcă la 8.00. Nimeni nu cutează să iasă din mănăstire fără știrea starețului, iar în lipsa lui, a vicarului său. Cei ce calcă în cea mai mică măsură poruncile sunt pedepsiți”⁴⁰¹. Aceasta era disciplina mănăstirească pe care o respectau călugării Mănăstirii Hodoș-Bodrog.

Amintim câțiva dintre egumenii Bodrogului: Mihail (1523), Gherasim (1530), Sofronie Ioanovici (1722), Alexa (1732), Vichentie Prodanovici (1750), Dionisie (1760), Ierimigona Popovici (1763), Dionisie (1768), Maxim Ștefanovici (1771, locțiitor de egumen), Ghenadie Giuchici (1777), Teodosie Ioanovici (1782), Moise Manuilovici (1812-1835), Simeon Popovici (1835-1837), Grigorie Chirilovici (1837), arhimandritul Ștefan Cragoevici (1839-1842), protosinghelul Laurențiu Gersici (1842-1847, administrator), arhimandritul Emilian Kenghelaș (1849-1853), arhimandritul Cornel Jifcovici (1854-1857), episcopul Ioan Mețianu (1887-1891, administrator), Arhip Munteanu (administrator interimar, 1891-1895), arhimandritul Augustin Hamsea (1895-1916), episcopul Ioan I. Papp (1916-1925, administrator), arhimandritul Policarp Morușca (1925-1935, administrator), consilierul eparhial și protopopul Sava Traian Seculin (1935-1939)⁴⁰² etc.

Primul stareț al mănăstirii, cu numele Mihail, este amintit în 1523, urmând în veacurile următoare o pleiadă de peste 20 de stareți, administratori interimari și chiar episcopi ai Aradului, care s-au aflat la conducerea soborului mănăstiresc. Între 1895 și 1916, conducerea mănăstirii a fost încredințată arhimandritului

⁴⁰⁰ I. D. SUCIU, R. CONSTANTINESCU, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului...*, vol. I, p. 68.

⁴⁰¹ I. D. SUCIU, R. CONSTANTINESCU, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului...*, vol. I, p. 338.

⁴⁰² V. VLĂDUCEANU, *Vechiu Monument istorico-religios. Mănăstirea Bodrog...*, p. 80-81.

Augustin Hamsea, după o sedisvacanță de 8 ani. Acesta a fost profesor și ulterior director la Institutul Pedagogic-Teologic din Arad, apoi asesor referent ordinar al Senatului bisericesc din cadrul Consistoriului arădean și stareț la mănăstirea de pe Mureș. A sprijinit instituțiile bisericești, școlare și culturale din eparhie. Marele său merit a fost acela de a organiza pelerinaje ale credincioșilor din eparhie, la mănăstire. După trecerea sa la Domnul, în 1916, conducerea mănăstirii a fost preluată de vrednicul episcop al Aradului, Ioan I. Papp, care, în cei aproape 10 ani de cărmuire a treburilor mănăstirești, s-a îngrijit de buna chivernisire a averii acesteia. Pe lângă treburile administrative și economice ale mănăstirii, episcopul a manifestat un vădit interes, privind programul de viață al călugărilor, care, pe lângă slujbele religioase, aveau datoria de a munci, dar și de a se cultiva, propunând timp pentru studiul literaturii bisericești, al istoriei bisericești, pentru a lumina poporul. Două au fost direcțiile pe care le-a impus episcopul călugărilor de la mănăstire: instituirea pelerinajelor, care au început încă din timpul stăreției lui Augustin Hamsea, și acțiunile de binefacere. În anul 1921, când mănăstirea a realizat un venit considerabil din vânzarea lemnului din pădurea din dreapta râului Mureș, a donat reședinței episcopale o sumă destinată renovării acesteia⁴⁰³. Ultima ședință a consiliului mănăstiresc la care a participat și episcopul Aradului, Ioan I. Papp, a fost cea din data de 15/28 septembrie 1924, iar la 21 ianuarie 1925 a trecut la Domnul.

În scaunul arhieresc de la Arad a urmat episcopul Dr. Grigore Gh. Comșa, care nu s-a mai ocupat în mod direct de organizarea Mănăstirii Hodoș-Bodrog, însă a manifestat un interes foarte mare, pentru că vedea în mănăstire un important centru misionar. În acest sens, episcopul Grigorie avea să declare că va căuta să facă un adevărat locaș de închinare la mănăstire. Tot în același gând a fost și secretarul consistorial, Vasile Goldiș, care, într-o discuție cu ierarhul, avea să spună că după împlinirea idealului național va trebui realizat și idealul religios, iar mănăstirea va trebui să se îndrepte spre menirea sa duhovnicească.

În anul 1928, starețul mănăstirii, arhimandritul Policarp Morușca, a propus împărțirea eparhiei în mai multe zone, fiecare zonă urmând să organizeze, la o anumită sărbătoare, un pelerinaj cu credincioșii. Acest lucru nu a fost posibil, însă, pe lângă hramul „Adormirea Maicii Domnului”, unde participau foarte mulți credincioși, a propus ca și în 6 august, la sărbătoarea „Schimbarea la Față”, să se organizeze pelerinaj. Tot el a fost cel care a inițiat „Drumul Crucii”, care avea ca traseu grădina și împrejurimile mănăstirii, unde preoții și credincioșii făceau anumite popasuri de rugăciune, cu citiri din Sfânta Evanghelie, cu rugăciune și cu predică.

O altă abordare misionară a starețului Policarp a fost înființarea unei școli în cadrul mănăstirii, care avea ca scop instruirea candidaților la călugărie, dar și a altor tineri. Acest proiect nu a durat decât un an, nefiind condiții prielnice, transformându-se ulterior în școală de cântăreți. Gândul episcopului Grigorie a fost edificarea unei noi biserici a mănăstirii, dar din păcate, în 27 mai 1935, la vârsta

⁴⁰³ E. ARĂDEANUL, L. EMANDI, T. BODOGAE, *Mănăstirea Hodoș-Bodrog...*, p. 79-80.

de numai 46 de ani, episcopul Aradului a trecut la cele veșnice⁴⁰⁴. Cu o lună înainte de decesul episcopului Grigorie, starețul Bodrogului, Policarp Morușca, a devenit primul episcop al românilor din America.

Din 1936, odată cu venirea la Arad a episcopului Andrei Magieru, mănăstirea a fost administrată de protopopul Sava Seculin de la Vinga, numit și consilier eparhial. Viziunea episcopului asupra mănăstirii era ca aceasta să devină un centru cultural și misionar pentru toți credincioșii eparhiei. A fost preocupat de viețuirea monahală, dând sfaturi călugărilor de a-și ocupa timpul, pe lângă activitățile de slujire în cadrul cultului divin, cu cititul și cu activitățile practice. La mănăstire a fost înființat un atelier de sculptură. În cadrul acestui atelier au fost realizate multe lucruri frumoase, cum este iconostasul bisericii mănăstirești, finalizat în anul 1942. De asemenea, monahii erau sfătuiți să se îndeletnicească și cu grădinăritul, pomicultura, stupăritul și alte astfel de activități. Pe lângă aceste preocupări, mănăstirea a realizat diverse opere de binefacere, în mod special pentru susținerea studenților săraci de la Academia Teologică din Arad, unde, anual, mănăstirea dona suma de 100.000 lei. În anul universitar 1937-1938, din bugetul mănăstirii a fost alocată suma de 25.000 lei, pentru îmbrăcarea cu reverende a studenților teologi, la inițiativa inimosului episcop Andrei Magieru⁴⁰⁵.

Un lucru important de menționat este faptul că la străvechea mănăstire arădeană au fost tunși în monahism oameni de seamă ai Bisericii Ortodoxe transilvănene și nu numai. Printre cei care au depus voturile monahale îi amintim: „I. P. C. Sa arhimandritul Dr. Eusebiu Roșca, fost rector al Academiei Teologice din Sibiu, tuns într-un monah, la 5 iulie 1899; I. P. C. Sa arhimandritul Dr. Iustin Iuliu Suci, fost profesor la Academia Teologică din Arad, la 3 ianuarie 1900; protosinclul Ghenadie Bogoevici, fost paroh în Budapesta, la 18 martie 1900; episcopul Ioan I. Papp al Aradului, la 2 aprilie 1900; episcopul Roman Ciorogariu al Orăzii, la 23 februarie 1901; episcopul Dr. Iosif Traian Badescu al Caransebeșului, la 23 mai 1902; Sanctitatea Sa, patriarhul României, Dr. Miron Cristea, fost regent, președintele Consiliului de miniștri, la 11 Iunie 1902; protosinclul Dr. Iosif Olariu, fost profesor și director la Institutul Teologic din Caransebeș, la 7 mai 1903; episcopul Nicolae Ivan al Clujului, la 7 septembrie 1919; Înaltpreasfinția Sa mitropolitul Ardealului Dr. Nicolae Bălan, la 3 aprilie 1920; episcopul Iustinian Teculescu al Armatei, apoi al Cetății Albe, la 10 ianuarie 1923; Preasfinția Sa episcopul Romanului, Lucian Triteanu, la 15 ianuarie 1923; Preasfinția Sa episcopul Policarp Morușca al Americii, la 24 octombrie 1925; Preasfinția Sa episcopul Caransebeșului, Dr. Vasile Lăzărescu, la 9 aprilie 1928”⁴⁰⁶.

În decursul veacurilor, rolul Mănăstirii Hodoș-Bodrog a fost unul major în ceea ce privește păstrarea unității de credință a credincioșilor de pe întreg cuprinsul Episcopiei Aradului și de intensificare a lucrării misionare a Bisericii prin organizarea de pelerinaje, la marile Praznice din cursul anului bisericesc.

⁴⁰⁴ E. ARĂDEANUL, L. EMANDI, T. BODOGAE, *Mănăstirea Hodoș-Bodrog...*, p. 80-81.

⁴⁰⁵ E. ARĂDEANUL, L. EMANDI, T. BODOGAE, *Mănăstirea Hodoș-Bodrog...*, p. 82-83.

⁴⁰⁶ Victor VLĂDUCEANU, *Vechiu Monument istorico-religios. Mănăstirea Bodrog...*, p. 81-82.

Organizarea acesteia după principiile Bisericii Răsăritene a reușit să impulsioneze, în orice vreme și sub orice stăpânire străină, credința celor ce viețuiau în acest colț de țară.

2. 5. 2. Mănăstirea Feredeou – Țiria

Pe fila 316 a *Tetraevangheliarului* copiat de Sfântul Nicodim de la Tismana apar următoarele cuvinte: „Această Sfântă Evanghelie a scris-o Popa Nicodim în Țara Ungurească, în anul al șaselea al prigonirii lui, de la începutul firii socotim anii șase mii și nouă sute și treisprezece”. Sfântul Nicodim a venit în Țara Românească în anul 1371, refugiat din sudul Dunării, iar din motive necunoscute, în timpul domniei lui Mircea cel Bătrân a fost nevoit să se refugieze în Țara Ungurească, unde a caligrafiat amintitul *Tetraevangheliar* prin anii 1405-1406. Istoricul sârb Djordje Radojicici a făcut afirmația că Sfântul Nicodim a scris cartea la Vilagoș-Țiria, unde s-ar fi bucurat de protecția comitelui Zarandului, Dimitrie Kraljević⁴⁰⁷. Cu această excepție, istoriografia a identificat, însă, ca loc al retragerii sale, Mănăstirea Prislop din Țara Hațegului, pe care, se pare, a ctitorit-o. Într-adevăr, surse documentare susțin că la Țiria, încă din secolul al XV-lea ar fi existat o mănăstire de călugări. În anul 1701 este amintită prezența unui ieromonah moldovean, Agaton, care a copiat un *Molitfelnic* în Mănăstirea din Țiria⁴⁰⁸. Într-un document din 1665, *Deliberatum*, se menționează că, familia nobiliară Popa de Teiuș din localitatea Diod, s-a refugiat la Galșa din cauza foametei. În 1725, se amintește de un Vasiliu Popa din această familie, care ar fi studiat la Mănăstirea din Țiria, devenind apoi preot în Galșa⁴⁰⁹.

Se pune întrebarea dacă Mănăstirea de la Țiria are vreo legătură cu actuala Mănăstire Feredeou, situată pe Dealul Țiriei. Opiniile sunt împărțite, unii istorici fiind de părere că mănăstirea „era suptu Vilagoș”, adică în localitatea Țiria, așezată la poalele cetății, pe când alții localizează edificiul monahal pe locul de astăzi al Mănăstirii Feredeou. Cert este că hramul vechii mănăstiri din secolul al XV-lea era tot „Sfântul Mare Mucenic Gheorghe”, prăznuit la data de 23 aprilie.

Un preot profesor cărturar, Nicolae Băru din Covăsânț, într-un manuscris, având numărul 120, păstrat în Biblioteca Mănăstirii Feredeou, amintea prezența în cadrul Schitului Feredeou, pe la sfârșitul secolului al XVII-lea, a unui călugăr pe nume Filimon sau Filotei, pe care l-au omorât turcii, după care au dat foc schitului. Tradiția locală dă mărturie despre existența unui izvor cu apă făcătoare de minuni,

⁴⁰⁷ Aceasta este doar o ipoteză, care dorește să evidențieze mai degrabă existența unei vieți monahale în apropiere de localitatea Țiria. Potrivit părerii mai multor istorici, Mănăstirea Prislop ar fi locul unde Sfântul Nicodim ar fi scris *Tetraevangheliarul*.

⁴⁰⁸ P. VESA, *Episcopia Aradului...*, p. 225; A se vedea și Florian DUDAȘ, *Cărturari și artiști din Muntenia și Moldova, peregrini în Crișana (secolele XIV-XVIII)*, Timișoara, Editura de Vest, 2003, p. 10 și 11-15.

⁴⁰⁹ Traian TERE BENȚIU, *Gheorghe Popa de Teiuș. 1824-1867*, Arad, Editura Imprimeria Județului Arad S. A., 1927, p. 8.

mulți bolnavi, în special cu boli de ochi, vindecându-se la acest izvor. O perioadă îndelungată nu s-a mai pomenit apoi despre o viață monahală în acest loc, cu toate că oamenii din apropiere luau apă de la acest izvor. Încă din anul 1906, preotul Bâru avea dorința de a readuce la viață acest locaș, organizând pelerinaje în Vinerea mare, la Izvorul Tămăduirii și la sărbătoarea Sfântului Mare Mucenic Gheorghe. Mărturia părintelui era că acolo întâlnea oameni care aprindeau lumânări, tămâiau și se rugau⁴¹⁰.

Primul episcop al Aradului care s-a îngrijit de edificarea unui paraclis la Feredeul a fost Dr. Grigorie Comșa al Aradului, care a însărcinat pe protopopul Șiriei, Mihail Lucuța, să-i prezinte starea de fapt de acolo. În 1926, Consiliul Eparhial a solicitat Primăriei Șiria să cedeze locul aferent construcției, ceea ce s-a și întâmplat. Lucrările de construire a paraclisului au fost tergiversate până în anul 1930, când preotul Nicolae Bâru a săvârșit aici prima Sfântă Liturghie, la 23 aprilie, de ziua Sfântului Gheorghe, alături de organizația „Oastea Domnului” din Covăsânt și numeroși credincioși. Acesta a fost momentul în care interesul pentru construirea paraclisului și amenajarea izvorului a luat avânt.

În primăvara anului 1931, au început lucrările, iar în luna septembrie au fost finalizate. Sfințirea schitului a fost realizată în data de 9 iunie 1932, în prezența episcopului Grigorie Comșa al Aradului, însoțit de starețul Mănăstirii Hodoș-Bodrog, arhimandritul Policarp Morușca, părinții consilieri Dr. Gheorghe Ciuhandu și Mihai Păcățian, protopopii Mihail Lucuța și Aurel Adamovici și sufletul acestui așezământ, preotul Nicolae Bâru. La slujba de sfințire de la praznicul „Înălțării Domnului” au fost prezenți foarte mulți credincioși din satele din Podgoria Aradului. Presa vremii a relatat faptul că noul schit a fost ridicat, pe ruinele unui alt schit mai vechi, dispărut de vreo 250 de ani. La ridicarea acestuia au contribuit autoritățile comunale și credincioșii, avându-l în frunte pe preotul Nicolae Bâru⁴¹¹.

Pelerinajele la Feredeul de sus au continuat și în anii următori, la marile praznice, „Nașterea Maicii Domnului”, „Înălțarea Sfintei Cruci”, „Învierea Domnului”, „Înălțarea Domnului”, „Pogorârea Duhului Sfânt”, „Adormirea Maicii Domnului” și la alte sărbători. Pentru prima dată s-a săvârșit Utrenia Învierii Domnului în anul 1933, toată pădurea răsunând de cântarea troparului „Hristos a înviat”. În anul 1934, a fost construită o casă de locuit, în apropierea bisericii, în același an primind statutul de schit de călugări.

Primul stareț al schitului a fost ieromonahul Pahomie Corpaș, însărcinat de episcopul Andrei de la Arad cu organizarea așezământului. A urmat ieromonahul Visarion Sintescu, apoi doi ierodiaconi, Nicodim Scolnic și Ioasaf Mârzenco, cel din urmă devenind ieromonah și stareț al schitului, în 1949. În anul 1958, a fost închinoviat la schit monahul Ieronim Ardelean, apoi ieromonahul Pahomie Cobaschi. Au urmat vremuri de prigoană pentru monahi. Decretul 117 din 3 august 1948, urmat de Decretul numărul 410 din 28 octombrie 1959 au obligat multe

⁴¹⁰ V. CUCU, *Monografia Mănăstirii Feredeul...*, p. 37.

⁴¹¹ V. CUCU, *Monografia Mănăstirii Feredeul...*, p. 39, 47-50.

mănăstiri și schituri să își închidă porțile și să-i alunge pe viețuitori. Episcopul Aradului, Andrei Magieru, i-a desemnat pe preoții Gheorghe Baltă din Covăsânț și Traian Rusu din Măsca pentru a administra schitul. Din cauză că schitul nu era locuit, biserica și casa au început să se degradeze, aceasta până în anul 1985, când episcopul Aradului, Dr. Timotei Sevcicu, cu sprijinul autorităților locale din Șiria, au redeschis schitul. Stareț al schitului a fost numit ieromonahul Ilarion Tăucean, duhovnicul Mănăstirii Arad-Gai, care, cu timp și fără de timp s-a adus pe sine jertfă pentru sporirea duhovnicească și materială a acestui loc de închinare⁴¹².

2. 5. 3. Mănăstirea Arad-Gai

La marginea de nord-vest a orașului Arad, în cartierul Gai, se află Mănăstirea Sfântul Simeon Stâlpnicul⁴¹³, ctitorie a episcopului sârb al Aradului, Sinesie Jivanovici. A fost edificată începând cu anul 1761 și a fost finalizată în 1763, devenind reședință de vară a episcopilor Aradului. Hramul mănăstirii a fost ales Sfântul Simeon Stâlpnicul, după numele său, Sinesie – Simeon și după ziua de prăznuire, 1 septembrie, care coincidea cu ziua alegerii sale ca episcop, în 1 septembrie 1751. Terenul pe care a fost construită mănăstirea a aparținut Episcopiei Aradului încă din 1706, anul înființării acesteia, fiind cumpărat de primul episcop al Aradului, Isaia Diacovici, de la căpitanul Atthomus. În 1721, în timpul vacanței scaunului episcopesc de la Arad, odată cu decesul episcopului Ioanichie Martinovici, diaconul Sofronie Albici a înstrăinat o parte din pământul Episcopiei Aradului. În anul 1757, episcopul Aradului, Sinesie Jivanovici, a solicitat împărătesei Maria Tereza revenirea terenului la proprietarul de drept, Episcopia Aradului⁴¹⁴.

Între 1760 și 1763, episcopul a ridicat „spre veșnica lui pomenire și pentru folosul urmașilor săi în scaunul episcopal, precum și pentru trebuințele obștei credincioșilor” ctitoria sa, Mănăstirea Gai⁴¹⁵. Cel care a construit edificiul compus dintr-un conac și o biserică a fost Egidiu Genowein, german de origine, stabilit în orașul Arad. Lucrările au durat până în anul 1763. Mănăstirea a fost reședință de vară a episcopilor Aradului. Biserica mănăstirii a devenit și gropniță pentru episcopii Aradului, reînținuți în fața Sfintei Mese, în urma demolării vechii Catedrale a Aradului, de pe malul Mureșului, în 1861. Episcopii Aradului care își dorm somnul de veci la Gai sunt: Sinesie Jivanovici, Pahomie Cnezevici, Pavel Avacumovici, Nestor Ioanovici și Gherasim Raț.

După moartea ctitorului mănăstirii, a fost folosită de credincioșii din Gai ca biserică parohială, fiind lăsată, treptat, în paragină. Episcopul Pavel Avacumovici a fost acuzat de câștiga preoți din împrejurimi că și-a însușit materialele necesare

⁴¹² V. CUCU, *Monografia Mănăstirii Feredeu...*, p. 55-66.

⁴¹³ Veronica CRIȘAN, *Mănăstirea Sfântul Simion Stâlpnicul*, București, 1995.

⁴¹⁴ † Vasile MANGRA, „Episcopia Aradului...”, p. 96.

⁴¹⁵ Gh. LIȚIU, „Mănăstirea Sfântul Simeon Stâlpnicul, din Arad-Gai”, în *Mitropolia Banatului* (Timișoara), 1983, nr. 7-8, p. 489.

reparării edificiului și că a vândut clopotul bisericii. În vremea episcopului Gherasim Raț, mănăstirea se afla într-o avansată stare de degradare. În 1857 s-au realizat lucrări de reparații la biserică și la conac. După separația ierarhică din 1864, în 1870, sârbii din Gai, care au folosit biserica mănăstirii, alături de români, ca biserică parohială, și-au construit propria biserică, urmând ca, până în perioada interbelică, biserica Mănăstirii Gai să fie folosită doar de către români ca biserică de mir⁴¹⁶.

În anul 1895, preotul din Gai, viitorul protopop de Șiria, Mihail Lucața, aducea la cunoștința protopopiatului Arad că biserica mănăstirii se afla într-o stare avansată de degradare. După edificarea bisericii actuale din Gai, în 1936, capela-biserică și conacul din cadrul mănăstirii au rămas în paragină timp de 20 de ani. În timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, o unitate armată rusă, încartiruită în incinta mănăstirii, a distrus într-o mare măsură clădirile. Toate aceste lucruri au luat sfârșit în anul 1955, când, vrednicul de pomenire episcop al Aradului, Andrei Magieru, cu binecuvântarea Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, a acordat așezământului de la Gai statutul de mănăstire de maici. În 1956, la Mănăstirea de maici de la Gai a venit arhimandritul Ilie Cleopa, care a trasat anumite cadre ale slujirii monahale. La câțiva ani după aceea, cu binecuvântarea episcopului Teoctist Arăpașu al Aradului, au început lucrările de amenajare a conacului, primind destinația de muzeu bisericesc. În 1967, lucrările finalizate ale conacului și ale bisericii au primit binecuvântarea Patriarhului României, Iustinian Marina.

În anul 1986, au început ample lucrări de amenajare a mănăstirii, fiind construită trapeza și un nou corp de chilii, încununate de zidirea din temelii a noii biserici, aflată sub ocrotirea Preacuratei Născătoare de Dumnezeu⁴¹⁷.

Mănăstirile din cuprinsul Eparhiei Aradului au întreținut flacăra credinței ortodoxe, fiind adevărate centre de spiritualitate și duhovnicie.

2. 6. Întinderea Episcopiei Aradului

2. 6. 1. Jurisdicția Episcopiei Aradului în perioada interbelică

Anul 1918 a adus multiple transformări pe toate planurile; a fost anul încheierii Primului Război Mondial, dar și anul în care marile imperii s-au destrămat, formându-se state naționale. La conferința de pace de la Paris, s-a luat decizia de a se încheia tratate bilaterale în urma cărora să fie fixate noile granițe ale statelor nou înființate. La 4 iunie 1920, a fost semnat, la Palatul Trianon de la Versailles, tratatul ce stabilea granițele României cu Ungaria. Primul Război Mondial a dus la destrămarea Monarhiei Austro-Ungare, popoarele supuse Vienei

⁴¹⁶ P. VESA, *Episcopia Aradului...*, p. 227.

⁴¹⁷ Horia TRUȚĂ, *Arad-Gai. Scrieri monografice*, vol. II, Arad, Editura Mirador, 2012, p. 26-28.

și Budapestei solicitând dreptul la autodeterminare, potrivit gândirii președintelui american Woodrow Wilson⁴¹⁸.

Bineînțeles că Tratatul de la Trianon nu a realizat o împărțire exactă a teritoriilor locuite de români și unguri. Astfel, localități cu o populație majoritar românească au rămas dincolo de graniță. Episcopia Aradului, care avea jurisdicție asupra tuturor parohiilor ortodoxe românești din această parte de țară, a reușit tot mai greu să își exercite autoritatea asupra acestor parohii de dincolo de graniță. Parohiile care au aparținut de Episcopia Aradului și care au rămas dincolo de graniță au fost: Bătania, Cenad, Bichiș Chitighaz, Otlaca Pustă, Bichișciaba cu filia Ciorvaș, Jula Germană și Jula Maghiară. Vicariatul ortodox de la Oradea, care a aparținut Episcopiei Aradului până în anul 1920, avea următoarele parohii dincolo de frontierele țării: Carțag, Darvaș, Iaca, Vecherd, Peterd, Micherechui, Cristur și Săcal. Deci un număr de 17 parohii, nouă aparținătoare Episcopiei Aradului și opt Vicariatului de la Oradea⁴¹⁹ s-au regăsit dincolo de fruntariile țării.

Dacă tratativele cu Ungaria s-au desfășurat într-un interval scurt, semnându-se Tratatul de la Trianon în vara anului 1920, tratativele României cu Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor au fost extrem de dificile. Dacă frontiera între România și Ungaria a fost trasată după intervenția unei comisii internaționale sub coordonarea vestitului geograf francez Emanuel de Martonne, fiind confirmată în cadrul Tratatului de la Trianon, între România și Regatul Sârbo-Croato-Sloven la 24 noiembrie 1923, s-a încheiat un protocol la Belgrad, ce aducea unele rectificări în vederea liniei de frontieră. Astfel, au rămas dincolo de granița României parohiile: Sărcia, Toracu Mare, Toracu Mic, Ecica, Iancahid și Chisoroș. Episcopia Aradului trebuia să monitorizeze canonic și administrativ aceste parohii, însă acest lucru s-a întâmplat cu foarte mare greutate, din cauza ambițiilor statelor vecine. A fost nevoie de intervenția Ministerului de Externe și a Ambasadei României, de mai multe ori, pentru a menține organizarea vieții bisericești, școlare și pentru a păstra limba română în școală. Preocuparea Episcopiei Aradului pentru a menține trează conștiința românilor ortodocși din afara granițelor țării a fost continuă⁴²⁰.

În condițiile arătate mai sus, teritoriul de jurisdicție al Episcopiei Aradului s-a diminuat considerabil, mai ales în anul 1920, anul reînființării vechii Episcopii a Oradiei. La anul 1706, la înființarea Episcopiei Aradului și venirea primului episcop de neam sârb, Isaia Diacovici, teritoriul episcopiei cuprindea întreg Partium-ul, din nord, regiunea Transcarpatia din Ucraina, toată partea de vest, până pe teritoriul Serbiei de astăzi. În anul 1919, Episcopia Aradului avea 14 protopopiate, șapte în Arad și în Banat și șapte în Bihor, unde funcționa un

⁴¹⁸ „Tratatul de la Trianon, un act care certifică o realitate istorică și aprobă o cerință a majorității”, în <https://www.historia.ro> (accesat la 17.03.2022). Revizionismul maghiar vedea în acest Tratat o nedreptățire adusă Ungariei, prin pierderea unor teritorii însemnate. Potrivit acestor teorii naționaliste și extremiste maghiare, granițele statului ungar ar trebui extinse în așa fel, precum era Regatul Apostolic în faza de început.

⁴¹⁹ V. POP, „Organizarea vieții bisericești în Episcopia Aradului...”, p. 28.

⁴²⁰ V. POP, „Organizarea vieții bisericești în Episcopia Aradului...”, p. 28.

Consistoriu din 1793, care era supus, din punct de vedere canonic, Episcopiei Aradului. Prin înființarea Episcopiei Oradiei, cele șapte protopopiate bihorene au trecut sub ascultarea episcopului Roman Ciorogariu, rămânând în Arad un număr de 12 protopopiate, până în 1940, când „părțile adnexe bănățene” oferite Episcopiei Aradului în anul 1865, de împăratul Francisc Iosif, vor trece la Episcopia Timișoarei. În anul 1920, cele 12 protopopiate erau: Protopopiatul Arad – protopop Traian Vățianu, Protopopiatul Chișineu-Criș – protopop Dimitrie Barbu, Protopopiatul Șiria – protopop Mihail Lucuța, Protopopiatul Ineu – protopop Ioan Georgia, Protopopiatul Buteni – protopop Florian Roxin, Protopopiatul Hălmagiu – protopop Cornel Lazăr, Protopopiatul Radna – protopop Procopie Givulescu, Protopopiatul Lipova – protopop Fabriciu Manuilă, Protopopiatul Belinț – protopop Gherasim Sârb, Protopopiatul Timișoara – protopop Ioan Oprea, Protopopiatul Vinga – protopop Patrachie Țiucra, Protopopiatul Banat-Comloș – protopop Ștefan Cioroianu⁴²¹.

În data de 30 august 1920, Episcopia Oradiei, desființată în 1695 prin trecerea episcopului Efreim Baniamin la unirea cu Biserica Romei, a fost reactivată, primul episcop fiind un arădean la origine, anume vicarul consistorial Roman Ciorogariu. Protopopiatele bihorene au trecut sub jurisdicția Episcopiei Oradiei, fondurile și fundațiile comune fiind împărțite în mod amiabil. Ideea despărțirii Oradiei de Arad a fost mai veche, aparținând episcopului Ioan Mețianu, care, în anul 1878, a rugat Consiliul Național Bisericesc de la Sibiu să înființeze o episcopie la Oradea, datorită faptului că eparhia era prea întinsă și era nevoie de timp foarte mult pentru a răspunde nevoilor credincioșilor⁴²².

Aceeași doleanță a fost discutată și în anul 1900, în cadrul Consiliului Național Bisericesc de la Sibiu, însă acest deziderat nu a fost împlinit decât după încheierea Primului Război Mondial și după formarea României Mari. Episcopul Aradului, Ioan I. Papp, născut în comitatul Bihor, a insistat asupra acestei chestiuni și în discuțiile avute cu Regele Ferdinand I, cu prilejul vizitei de la Oradea, răspunsul suveranului a fost prompt în favoarea reînființării Episcopiei de la Oradea. Noul episcop al Oradiei, Roman Ciorogariu, a fost investit abia în toamna anului 1921, fiind rănit în urma unui atentat care a avut loc la sala Senatului din București. Bucuria orădenilor a fost imensă pentru faptul că, după 224 de ani, Oradea a redevenit episcopie.

La data de 6 iulie 1865, prin diploma emisă de împăratul Austriei Francisc Iosif, au fost recunoscute trei eparhii românești: Arad, Sibiu și Caransebeș. Bănățenii, care doreau înființarea Episcopiei la Timișoara, au fost nemulțumiți de această decizie. În 1880, mitropolitul Ardealului, Miron Romanul, fost episcop al Aradului, a solicitat celor doi episcopi de la Arad și Caransebeș să își expună părerea în legătură cu înființarea unei episcopii în orașul Timișoara. Reprezentanții Episcopiei Aradului au fost de acord cu acest lucru, însă nu s-a materializat nimic atunci. În decursul timpului, au mai fost încercări de a înființa o episcopie la

⁴²¹ V. POP, „Organizarea vieții bisericești în Episcopia Aradului...”, p. 30.

⁴²² Gh. LIȚIU, „Istoria Eparhiei Aradului...”, p. 62.

Timișoara, însă toate aceste demersuri nu au avut sorti de izbândă. În 1932, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române a luat decizia realizării acestui demers, însă discuțiile au durat până în anul 1940, când, la 1 aprilie, s-a îndeplinit acest vis al bănățenilor. O contribuție majoră a avut-o episcopul Aradului, Andrei Magieru, alături de oficialitățile orașului Timișoara, având sprijinul Sfântului Sinod și al conducerii țării⁴²³.

În Raportul general al Consiliului eparhial plenar către Adunarea eparhială, despre activitatea sa în anul 1939, la partea specială s-a amintit că teritoriul Eparhiei Aradului a fost redus considerabil prin înființarea Episcopiei Oradiei, în anul 1920 și prin dezlipirea parohiilor românești care au rămas dincolo de graniță, în Ungaria. În acest sens, episcopul Aradului și-a exprimat dorința de a se face o nouă rearondare a eparhiilor din Transilvania, mai ales că șapte protopopiate bănățene, aparținând până atunci Episcopiei Aradului, au trecut la Episcopia Timișoarei. Consiliul eparhial arădean a solicitat ca, în schimbul celor șapte protopopiate bănățene, să primească șase protopopiate din județul Hunedoara și anume Zărand, Băița, Deva, Dobra, Ilia și Orăștie. Această doleanță a rămas nerezolvată, oferindu-i-se Episcopiei Aradului doar protopopiatele Ilia și Dobra, oferta nefiind acceptată de arădeni. Astfel, Episcopia Aradului a cedat următoarele protopopiate: Timișoara, Comloșu Mare, Vinga, Lipova, Balinț, Belinț și Birchiș, râul Mureș devenind linia de demarcație între eparhiile Arad și Timișoara. Așa stând lucrurile, după ce au fost cedate cele șapte protopopiate Episcopiei Timișoarei, Episcopia Aradului a rămas cu un număr de 8 protopopiate: Arad, Chișineu-Criș, Șiria, Ineu, Buteni, Gurahonț, Radna și Hălmagiu, adăugându-se protopopiatul Sârcia din Iugoslavia, cu șase parohii și un număr de nouă parohii în Ungaria⁴²⁴.

În anul 1948, în cadrul Adunării eparhiale din Arad a fost luată decizia de a se dezlipi de Mitropolia Ardealului și de a se afilia Mitropoliei Banatului nou înființată, alături de Episcopia Timișoarei și Episcopia Caransebeșului. În anul 1949, prin decretul 133, Episcopia Aradului a primit jurisdicție și asupra județului Hunedoara, jurisdicție manifestată neîntrerupt, până în anul 2009, când Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, în ședința sa din 18-19 iunie, a hotărât înființarea Episcopiei Devei și Hunedoarei.

Făcând o retrospectivă a teritoriului asupra căruia se întindea jurisdicția Episcopiei Aradului, la începuturi, putem concluziona că s-a redus teritoriul acesteia în scop misionar, începând de la reînființarea Episcopiei Oradiei, care avea jurisdicție până în părțile Maramureșului și ale Transcarpatiei, în Ucraina, continuând cu înființarea Episcopiei Timișoarei și cu dezlipirea parohiilor care, din considerente politice, au rămas dincolo de granițele țării noastre, fie în Ungaria, fie în Regatul Sârbilor Croaților și Slovenilor.

⁴²³ P. VESA, *Episcopia Aradului...*, p. 65.

⁴²⁴ „Raport general al Consiliului eparhial plenar, către Adunarea Eparhială, despre activitatea sa în anul 1939”, în *Actele și debaterile Adunării Eparhiale din Eparhia Aradului*, Arad, 1940, p. VIII-IX.

Episcopia Aradului a manifestat înțelegere și frățietate față de toți credincioșii care, de-a lungul timpului, au aparținut canonic de aceasta, sprijinind demersurile pentru înființarea, în scop misionar, a unor noi episcopii, îngrijindu-se cu aceeași dragoste de credincioșii săi de dincolo de graniță.

2. 6. 2. Noi centre eparhiale

2. 6. 2. 1. *Episcopia Oradiei*

Ultimul dintre episcopii bihoreni amintit în acte a fost Petru Hristofor, pe la începutul secolului al XVIII-lea, după ce, în anul 1695, episcopul Efrem Baniamin îmbrățișase unirea cu Biserica Romei. Această mișcare oferea Curții Imperiale posibilitatea de a intensifica prozelitismul uniatic. Se pare că jurisdicția Episcopiei Aradului asupra Bihorului s-ar fi manifestat încă de pe timpul primului episcop al Aradului, care, la fel ca urmașii lui, a făcut vizite canonice, sfințind biserici și preoți. Prozelitismul greco-catolic se manifesta foarte aprig, ceea ce îngreuna comunicațiile episcopului cu credincioșii din Bihor. Încă din veacul al XVIII-lea, credincioșii bihoreni și-au manifestat dorința de a se reînființa o Episcopie la Oradea, idee rămasă fără succes.

În 1793, după multe intervenții la Curtea de la Viena, episcopul Pavel Avacumovici a reușit să obțină aprobarea de a înființa un Consistoriu la Oradea, însă fără să fie numit și episcop, depinzând de Episcopia Aradului. Această doleanță a fost acceptată de Imperiu, datorită faptului că Episcopia Aradului avea o întindere considerabilă, iar un episcop nu putea face față tuturor problemelor ivite. Consistoriul de la Oradea se întrunea de două ori pe lună și avea în vedere problemele disciplinare, dar mai ales problemele matrimoniale. Consistoriul de la Arad avea un număr de șapte protopopiate: Arad, Chișineu-Criș, Vilagoș (Șiria), Boroș-Ineu, Buteni, Hălmagiu și Totvărădia (Vărădia de Mureș), iar Consistoriul de la Oradea alte șapte protopopiate: Oradea, Peșteș, Beliu, Meziad, Pomezău, Lunca și Beiuș; deci, în total, cele două Consistorii aveau 14 protopopiate. Reînființarea Episcopiei Oradiei i-a preocupat intens pe bihoreni, idee susținută și de mitropolitul Ioan Mețianu, în anul 1900, în cadrul Consistoriului mitropolitan de la Sibiu, demers pus în practică abia după încheierea Primului Război Mondial. Prin reînființarea Episcopiei Oradiei s-au desprins din Episcopia Aradului cele șapte protopopiate din Bihor, rămânând un număr de șapte protopopiate în Arad și cinci protopopiate în părțile bănățene: Timișoara, Lipova, Belint, Vinga și Banat-Comloș⁴²⁵.

Episcopul Ioan I. Papp al Aradului, cu prilejul Adunării Eparhiale din 1921, din Duminica Tomii, a subliniat în cuvinte deosebite momentul de bucurie al credincioșilor din Bihor, care, de 226 de ani, au fost privați de un episcop al lor. Prin hotărârea Congresului Național Bisericesc din 1920, în reînființata Episcopie

⁴²⁵ P. VESA, *Episcopia Aradului...*, p. 62-64.

a Bihorului a fost numit episcopul Roman Ciorogariu. Episcopul a amintit de vizita Regelui Ferdinand la Oradea, din anul 1919, care a declarat: „Episcopia de aici va fi realizată în timp mai scurt decât credeți”⁴²⁶.

Primul episcop⁴²⁷ al reînființatei Episcopii a Oradiei a fost **Roman Ciorogariu**. Arădean de origine, născut la Pecica în 1852, a făcut studiile la Universitatea de Drept din Oradea, după care a început stagiul militar, întrerupându-l după câteva luni. A studiat la Institutul Teologic din Arad, apoi a obținut o bursă la Universitatea din Lipsca. Rând pe rând, a îndeplinit diverse funcții în cadrul Consistoriului de la Arad, în cadrul Institutului Teologic, unde, în 1903, a devenit director definitiv. A intrat în cinul monahal la străvechea mănăstire Hodoș-Bodrog, iar la 1917, a fost ales vicar al Consistoriului din Oradea, în locul lui Vasile Mangra, ajuns mitropolit la Sibiu. Preocupat de cultură, a colaborat la diverse ziare și reviste, devenind redactor al periodicului *Biserica și Școala* din Arad, între anii 1900 și 1917. A primit hirotonia întru episcop în 26 martie 1921, fiind instalat în scaunul arhieresc la Oradea în 2 octombrie 1921⁴²⁸.

Episcopul Roman Ciorogariu s-a remarcat în decursul vieții sale ca un erudit profesor de Teologie, care a insuflat viitorilor slujitori ai Sfintelor Altare dragostea de Dumnezeu și de țară. A fost un distins scriitor, începându-și activitatea ca și corespondent la *Tribuna* din Sibiu, apoi, alături de Vasile Mangra, sub coordonarea lui Ioan Russu-Șirianu au înființat *Tribuna Poporului* și *Tribuna* din Arad. A fost redactor al publicației *Biserica și Școala* din Arad, iar după alegerea sa ca episcop la Oradea, a înființat publicația *Legea Românească*. A participat activ la pregătirile pentru Marea Unire, fiind prezent la 1 Decembrie 1918 la Alba Iulia, ulterior fiind ales senator în primul Parlament al României întregite. În anul 1917, a fost ales vicar episcopesc la Oradea, unde a militat pentru reînființarea acestei Episcopii, pe care a reorganizat-o din temelii⁴²⁹.

În ședința Consistoriului orădean din luna martie 1920, sub președinția vicarului Roman Ciorogariu, acesta a anunțat în plen hotărârea numărul 72/1920 a Congresului Național Bisericesc, prin care s-a restaurat Episcopia Oradiei, solicitând deputaților sinodali din districtul Consistoriului orădean prezentarea la Sinodul Eparhial (Adunarea Eparhială) din Arad, pentru ultima dată⁴³⁰.

⁴²⁶ † Ioan Ignatie PAPP, „Protocol despre ședințele Sinodului eparhial din dieceza ort. rom. a Aradului, ținute în sesiunea ordinară a anului 1921 – Ședința I”, în *Protocol despre Ședințele Sinodului Eparhial din Dieceza Ortodoxă Română a Aradului*, Arad, 1921, p. 9.

⁴²⁷ Ioan-Aurel BOLBA, *Episcopii ortodocși ai Oradiei (de la episcopul Roman Ciorogariu la arhierul vicar dr. Petroniu Florea)*, Constanța, Editura Ex Ponto, 2008, p. 12-44.

⁴²⁸ „Moartea P. S. Sale Episcopului Roman Ciorogariu”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LX, 1936, p. 3-4.

⁴²⁹ † *Episcopul Roman Ciorogariu. 1852-1936*, Oradea, Editura Tipografiei Diecezane, 1936, p. 14-18 (reproducere din *Legea Românească* (Oradea), anul XV, 1936, nr. 2).

⁴³⁰ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, III – 97 – 1927, doc. „Extras din Procesul-verbal dresat în Ședința plenară a Consistoriului gr. ort. român din Oradea-Mare, ținută în 25 februarie / 9 martie 1920, sub prezidiul Î. P. C. S. D-lui Roman R. Ciorogariu, vicar episcopesc, nr. 283/1, 1920”, f. 2-3.

În cadrul Sinodului Eparhial de la Arad din anul 1921, după cuvântul de despărțire al Consistoriului Eparhial din Oradea, preotul Gheorghe Ciuhandu, în numele Eparhiei Aradului, a dat următorul răspuns: „Sinodul Eparhial al Diecezei Aradului... Simte o viuă (vie – n.n.) mulțumire sufletească, văzând că opera de ocrotire religioasă, începută în veacul al XVIII-lea din partea episcopilor ortodocși ai Aradului de pe vremuri, față de românii ortodocși din Bihor, a ajuns să fie încununată prin restaurarea și îndeplinirea vechiului scaun episcopesc de la Oradea-Mare. Ca urmare, Sinodul eparhial, în frunte cu președintele lui, Preasfințitul Ioan I. Papp, unul din episcopii pe care ni i-a dat Bihorul, știind că primul episcop al restauratei Episcopii din Oradea Mare, Preasfinția Sa Dl. Episcop Roman Ciorogariu, e unul din fiii părților arădene, - vede în acest fapt un semn de bun augur, pentru păstrarea și cimentarea legăturilor din viitor dintre cele două episcopii și conducătorii lor și urează Episcopiei Ortodoxe Române din Oradea Mare să crească și să înflorească, spre mărirea lui Dumnezeu și spre folosul Neamului românesc”⁴³¹. Acestea au fost auspiciile sub care s-au desfășurat, în bună înțelegere, toate negocierile între cele două eparhii, în privința fondurilor și fundațiunilor comune, realizate de o comisie mixtă, însărcinată de Sinodul Eparhial al Aradului.

Episcopul Oradiei, Roman Ciorogariu, a trecut la cele veșnice în anul 1936 și a cerut să fie respectate următoarele dispoziții lăsate de el în timpul vieții: „Dispoziții de înmormântare. Punerea în sicriu și îmbălzămarea. 1. Să fiu înmormântat în odăjdii albe arhieresti. 2. Stiharul de pânză alb, confecționat de sora mea. 3. Epigonatul brocat cu iconița brodată a Maicii Domnului. 4. Crucea de lemn adusă de la Ierusalim. 5. Evanghelia mea legată în piele roșie care se află în Capelă. 6. Metaniile negre de la Ierusalim. 7. Liturghierul meu din Capelă. 8. Encolpiul de scoică pictat. 9. Basorelieful de Agnes Pastor. 10. Un exemplar din *Zile trăite*. 11. Biografia scrisă cu mâna. 12. Acoperământ alb pe față. 13. Până la prohodul ce se va face în Biserica Catedrală, voi fi priveghiat în Capelă, după rânduială. Ss. Roman”⁴³². La înmormântarea episcopului Roman Ciorogariu, arhiereul vicar de la Oradea, Andrei Magieru, a elogiat personalitatea acestuia: „Iată pentru ce suntem îndurerați, căci cu episcopul Roman Ciorogariu n-a murit numai un om, ci s-a încheiat o epocă mult grăitoare”⁴³³.

⁴³¹ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 62 – 1921, † Ioan Ignatie PAPP, doc. „Protocol despre ședințele Sinodului eparhial din dieceza ort. română a Aradului, ținute în sesiunea ordinară a anului 1922, Ședința III”, f. 1.

⁴³² „† Episcopul Roman Ciorogariu”, în *Legea Românească* (Oradea), anul XV, 1936, nr. 2, p. 21-22.

⁴³³ „Moartea P. S. Sale Episcopului Roman Ciorogariu”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LX, 1936, p. 3-4.

2. 6. 2. 2. *Episcopia Timișoarei*

La întretăierea primului și celui de-al doilea mileniu, zona Banatului se afla sub conducerea ducelui Ahtum, un urmaș al ducelui Glad. Acest teritoriu era mărginit la sud cu fluviul Dunărea, la vest de râul Tisa, la nord se învecina cu ținutul Crișurilor, iar la est cu Munții Carpați, având capitala la Morisena. Ducele Ahtum a fost botezat în credința ortodoxă, aducând la reședința sa călugări greci și înființând, la Morisena, Mănăstirea „Sfântul Ioan Botezătorul”. Aici a existat – probabil – o episcopie de rit răsăritean. Intrând în conflict cu regele Ștefan cel Sfânt al noului Regat maghiar catolic, Ahtum a fost trădat de generalul său Chanadinus, care, ajutat de regele maghiar, l-a înfrânt pe ducele din Banat. Morisena a devenit Cenad, după numele generalului învingător⁴³⁴.

La Cenad, a fost înființată o episcopie latină în locul celei ortodoxe. Ulterior, în perioada medievală târzie, documentele atestă existența, la Timișoara, a unei episcopii, ridicată la rang de Mitropolie în secolul al XVII-lea. Odată cu răspândirea greco-catolicismului în Transilvania și cu emigrarea sârbilor în Banat și Ungaria, românii bănățeni au intrat sub ascultarea episcopilor sârbi aflați sub conducerea Patriarhului Arsenie IV Cernovici, care, în decursul timpului, din ocrotitori, au devenit asupritorii credincioșilor bănățeni de origine română. Episcopia Ortodoxă a Timișoarei a ajuns, la începutul veacului al XVIII-lea, să se afle sub conducerea episcopilor de neam sârb. Încă din anii Revoluției pașoptiste, românii bănățeni și-au manifestat dorința de a avea episcopi români. La Marea Adunare Națională de la Lugoj, din vara anului 1848, românii ortodocși au cerut înlăturarea episcopului sârb, Pantelimon Jivcoviți și înlocuirea acestuia cu protopopul de Lipova, Dimitrie Stoicescu, stare de fapt neconfirmată de Imperiu, din cauza influenței de care încă se bucurau sârbii⁴³⁵.

Separția bisericească a românilor de sârbi din 1864 a scos în evidență faptul că Mitropolia de la Sibiu și cele două episcopii sufragane nu reușeau să facă față nevoilor tuturor românilor ortodocși din Partium, Banat și Transilvania. Încă de atunci, s-a luat decizia de a se înființa două noi episcopii, la Timișoara și la Oradea. În acest sens, deputații Andrei Mocioni, Vicențiu Babeș și alții au înaintat o petiție împăratului Francisc Iosif, în care solicitau reactivarea Episcopiei românești de la Timișoara, iar până în momentul reactivării sale, să funcționeze un Consistoriu, care să depindă de Episcopia Aradului. Această solicitare nu a fost acceptată de împăratul de la Viena, considerându-se că această episcopie, pe lângă utilitatea religioasă, putea avea și o importanță din punct de vedere național. Lupta bănățenilor pentru o Episcopie la Timișoara nu a încetat. În anul 1876, a avut loc o adunare la Timișoara, cu același scop, însă au întâmpinat, de data aceasta, opoziția

⁴³⁴ Ioan HAȚEGAN, *Episcopia Romano-Catolică de Cenad în Evul Mediu Secolele XI-XVI*, Timișoara, Editura Banatul / Editura Art Press, 2020, p. 7-8.

⁴³⁵ Gheorghe COTOȘMAN, „Românii ortodocși cer reactivarea Episcopiei din Timișoara”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LIX, 1935, nr. 25-26, p. 2.

episcopului Aradului, Ioan Mețianu. Și în anii următori bănățenii au militat pentru acest ideal, fără niciun rezultat⁴³⁶.

Începutul perioadei interbelice a coincis cu reînființarea Episcopiei de la Oradea și a celei de la Cluj. Avocatul bănățean Emanuel Ungureanu a intervenit, în 1921, la guvernul de la București, depunând un memoriu, în care solicita mutarea scaunului episcopal de la Caransebeș la Timișoara. Același lucru l-a solicitat și avocatul Aurel Cosma în 1925. În urma repetatelor doleanțe ale bănățenilor, Sfântul Sinod de la București a luat decizia ca, în 2 decembrie 1932, să fie mutată Episcopia de la Caransebeș la Timișoara. Împotriva acestei decizii s-au situat ierarhii de la Caransebeș și Arad. Episcopul de la Caransebeș, Iosif Traian Badescu, socotea de cuviință ca aceasta să se întâmple după moartea lui, iar episcopul Aradului, Grigorie Comșa, după ce în 1920 a pierdut Bihorul, solicita Mitropoliei Ardealului o nouă rearondare a episcopioilor, ceea ce nu era pe placul mitropolitului Nicolae Bălan. După moartea prematură a episcopului Aradului, la 25 mai 1935, se deschideau noi orizonturi pentru reactivarea Episcopiei Timișoarei. Înainte cu o lună de Congresul Național Bisericesc din octombrie 1935, bănățenii, în frunte cu Alexandru Marta, au solicitat înființarea Episcopiei printr-un Decret-Lege. La numai un an, în decembrie 1936, Consiliul Central Bisericesc a studiat amănunțit această problemă, întocmind un proiect de lege, prin care Episcopia de la Caransebeș să fie mutată la Timișoara. Și de data aceasta proiectul s-a lovit de opoziția Mitropoliei de la Sibiu și a Episcopiei de la Arad. Abia în 7 noiembrie 1939 a fost realizat visul bănățenilor de a avea Episcopie la Timișoara⁴³⁷.

Până la alegerea titularului Episcopiei, locțiitor a fost episcopul Andrei Magieru al Aradului, urmat de episcopul Nicolae Popovici al Oradiei. La 12 iunie 1940, Congresul Național Bisericesc a ales ca episcop al Timișoarei pe **Vasile Lăzărescu**, fostul episcop al Caransebeșului. La înființare, Episcopia Timișoarei a devenit episcopie sufragănă a Mitropoliei Ardealului, cuprinzând toate parohiile de pe teritoriul județului Timiș-Torontal, precum și protopopiatele Belinț, Balinț și Birchis, din județul Arad, dar aflate la sud de Mureș. Statul român a acordat nou înființatei Episcopii 100 de hectare de teren arabil și 300 de hectare de pădure. Adunarea Eparhială a Timișoarei avea un număr de 60 de membri⁴³⁸.

În această situație, Aradul a pierdut cele șapte protopopiate bănățene, păstrând doar următoarele protopopiate: Arad, Chișineu-Criș, Șiria, Ineu, Buteni, Gurahont, Hălmagiu, Radna, Sărcia, în Serbia și parohiile din Ungaria. Consiliul Eparhial arădean a solicitat ca, în urma renunțării la protopopiatele bănățene, să primească șase protopopiate din județul Hunedoara, demers neaprobat. Începând cu anul 1947, s-a reînființat Mitropolia Banatului, iar la numai un an, în 1948, Episcopia Aradului s-a afiliat la această Mitropolie. Începând cu anul 1949, vechea Eparhie a Aradului a primit jurisdicția asupra întregului județ Hunedoara.

⁴³⁶ I. D. SUCIU, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, Editura Mitropoliei Banatului, 1977, p. 217-220.

⁴³⁷ I. D. SUCIU, *Monografia Mitropoliei Banatului...*, p. 225-229.

⁴³⁸ I. D. SUCIU, R. CONSTANTINESCU, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului...*, vol. II, p. 1023-1024.

CAPITOLUL III.

Contribuția Episcopiei Aradului la unificarea bisericească

3. 1. Unificarea bisericească – o prioritate interbelică

Mitropolitul Ardealului, Andrei Șaguna, a fost cel care a stabilit modalitatea de conducere a Bisericii din Ardeal. În anul 1846, acesta a fost numit vicar general al Episcopiei Ardealului, iar în 1847 a devenit episcop. În anul 1864, a devenit arhiepiscop și mitropolit al reînființatei Mitropolii a Transilvaniei, cu reședința la Sibiu. Mitropolitul Șaguna a convocat la Sibiu, în anul 1868, un Sinod care a aprobat *Statutul Organic al Bisericii Ortodoxe din Transilvania*. Caracteristicile principale ale acestui Statut erau autonomia față de Stat și sinodalitatea Bisericii, prin care mireni puteau participa, alături de clerici, la conducerea acesteia. *Statutul Organic* șagunian a inspirat și următoarele statute ale Bisericii Ortodoxe Române întregite, din anii 1925 și 1948.

Mentalitățile din cele patru provincii românești erau însă foarte diferite. În Biserica din Vechiul Regat se constata o lipsă a autonomiei bisericești față de Stat și o mentalitate absolutist-ierarhică, în sensul că laicii nu aveau nicio atribuție. Biserica din Basarabia a făcut parte din Biserica Rusă, iar absolutismul ierarhic era inspirat de cel țarist. Biserica din Bucovina era tributară împăratului Austriei, servind mai mult intereselor Imperiului Austriac, decât Bisericii însăși. Diferit, Biserica ardeleană avea o organizare clară și precisă, care nu era tributară nici împăratului și nici țarului, slujind doar intereselor credincioșilor ei. Principiul ierarhic era respectat, nu era dus spre absolutism, ci se aplica în mod sinodal. Biserica era condusă în acest mod prin ierarhie, cler și popor, nefiind o Biserică doar a ierarhiei și a clerului, ci a întregului popor. Autonomia Bisericii față de Monarhia dualistă Austro-Ungară era asigurată prin *Statutul Organic*⁴³⁹. În Transilvania, alegerea ierarhilor s-a făcut potrivit *Statutului* șagunian, ultimul ierarh ales conform acestuia fiind episcopul Aradului, Dr. Grigorie Comșa.

După unificare politică a statului român, se simțea nevoia stringentă a unificării bisericești. Astfel, în 11 mai 1920, Consistoriul Superior Bisericesc a propus alcătuirea unei Adunări Constituante Bisericești, formată din delegați ai celor patru provincii românești, 12 din Ardeal, 6 din Bucovina, 12 din Basarabia și 42 din Vechea Românie, alături de ierarhi, profesori de teologie și miniștri ai Cultelor. Prima întrunire a Constituantei Bisericești a avut loc în luna septembrie 1920, iar lucrările acesteia s-au derulat pe o perioadă de 5 ani, până în anul 1925. Principalul câștig al Legii de organizare a Bisericii din 1925 a fost dobândirea

⁴³⁹ Liviu STAN, „Mitropolitul Nicolae, apărătorul și plinitorul tradiției șaguniene”, în *Revista Teologică* (Sibiu), anul XXX, 1940, nr. 5-8, p. 383-384.

autonomiei față de Stat, potrivit principiilor *Statutului Organic* șagunian, parohiile și eparhiile alegându-și Adunări și Consilii bisericești autonome⁴⁴⁰.

După Unirea Transilvaniei cu România, a luat ființă Marele Sfat Național din Transilvania, iar organ executiv a fost Consiliul Dirigent. Urmarea firească a unirii politice și teritoriale ducea spre unificarea bisericească a tuturor românilor. În acest sens, Consiliul Dirigent a înaintat, la începutul anului 1919, o adresă episcopului Aradului, Ioan I. Papp, care era locțiitor de mitropolit, în care se solicita poziția pe care Biserica din Ardeal o avea față de noul Stat creat. Răspunsul n-a întârziat să apară. Asesorul consistorial, Dr. Gheorghe Ciuhandu de la Arad, un bun cunoscător al problematicii, a alcătuit un studiu intitulat *Împreunarea Bisericilor Ortodoxe Române de pe teritoriul României Mari într-o singură Biserică și raportul acestei Biserici față cu Statul*, pe care l-a trimis Consiliului Dirigent și primului Congres al Asociației clerului „Andrei Șaguna” din Ardeal, ținut la Sibiu în 6/19 – 8/21 martie 1919. Ideea principală a acestui referat era cuprinsă în câteva cuvinte: „România Mare a trăit până de curând de abia în taină inimilor noastre obidite. Azi, însă, România Mare este o realitate, care ne îndeamnă să căutăm a ne pune și sub raportul ierarhic bisericesc, în consonanță cu această realitate politică”⁴⁴¹.

Concluziile Congresului preoțesc au fost prezentate de preotul D. Borcea din Săliște, și au fost avansate următoarele propuneri:

- să se solicite unirea tuturor Bisericilor ortodoxe din România întregită, iar principiile *Statutului Organic* să fie adoptate în noua organizație numită: Biserica Ortodoxă Română;

- mirenii să rămână pe mai departe în noua organizație, alături de clerici, și să ia decizii în afacerile bisericești, școlare și economice;

- Biserica Ortodoxă Română din România întregită să aibă autonomie deplină;

- Biserica să nu fie aservită politic, dar, totodată să respecte legile Statului și să-i învețe pe credincioși respectarea lor;

- Statul să ofere sprijin material și moral, pentru ca Biserica să își îndeplinească rostul ei pe acest pământ.

De remarcat este aportul episcopului Aradului, reprezentat de consilierul cultural preotul Gheorghe Ciuhandu, care a fost primul cleric ce a propus unificarea bisericilor de pe întreg teritoriul României Mari, ca o urmare firească a unirii politice și teritoriale a românilor, înfăptuită la Alba Iulia în data de 1 Decembrie 1918⁴⁴².

Asociația preoților „Andrei Șaguna” din Ardeal a convocat cel de-al doilea Congres, care a avut loc tot la Sibiu, în 13/14 aprilie 1921 unde s-a precizat poziția

⁴⁴⁰ Paul BRUSANOWSKI, *Stat și Biserică în Vechea Românie între 1821-1925*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2010, p. 297-298.

⁴⁴¹ Gh. CIUHANDU, *Împreunarea Bisericilor Ortodoxe Române de pe teritoriul României-Mari într-o singură Biserică...*, p. 5.

⁴⁴² P. BRUSANOWSKI, *Autonomia și constituționalismul în dezbaterile privind unificarea Bisericii Ortodoxe Române (1919-1925)*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2007, p. 85.

clerului din mitropolie cu privire la unificarea bisericească. În urma citirii referatului părintelui Ciuhandu, *Câteva puncte de orientare în chestiunea unificării administrative bisericești*, toți participanții au fost de acord cu cele expuse. Au existat câteva propuneri referitoare la respectarea principiilor *Statutului Organic*, dintre care amintim: necesitatea păstrării, dar și a perfecționării *Statutului Organic* și solicitarea discutării fără grabă a unificării bisericești. Din punct de vedere al autonomiei bisericești, preotul Ciuhandu a propus:

- să fie legiferată de către Stat autonomia bisericească, asemenea Legii IX din anul 1868, prin care guvernul maghiar oferea autonomie Bisericii românești din Transilvania;

- să se protesteze împotriva Guvernului român care și-a depășit limitele, implicându-se mai mult decât trebuie în afacerile interne ale Bisericii;

- episcopii nu trebuie să fie împovărați cu probleme administrative, birocratice, ci să pună accent pe celelalte două laturi, cea didactică și cea sfințitoare.

Revizuirea *Statutului Organic* și reorganizarea Mitropoliei Transilvaniei au constituit, din punctul de vedere al părintelui Gheorghe Ciuhandu, primele lucruri care ar trebui să preocupe pe cei din conducerea acestei Mitropolii. Din *Statutul* astfel revizuit, se puteau prelua, cu ușurință, în noul *Statut al Bisericii Ortodoxe Române* din România întregită, toate principiile acestuia, revizuite și reînnoite⁴⁴³.

În 1923, a fost votată *Constituția țării*, iar la dezbaterile pe marginea textului a participat și mitropolitul Ardealului, Nicolae Bălan, care a avut o intervenție memorabilă în Senat, arătându-se nemulțumit de faptul că, în proiectul de Constituție, Biserica Ortodoxă este „cea dintâi în stat”. Nemulțumirea mitropolitului a constat în faptul că nu i s-a recunoscut Statului român caracterul de Stat ortodox, amintind că „oriunde a existat o formațiune politică românească, ea a avut pecetea ortodoxiei”. Provinciile românești au fost de la începuturi state ortodoxe, iar noul Stat creat trebuia să aibă același caracter. Noul Stat format trebuia să prețuiască Biserica și credința în care au viețuit înaintașii. Vechea *Constituție* din 1866 obliga suveranii să își boteze copiii în credința ortodoxă. Drept urmare, ar fi nefiresc ca Statul român să își piardă caracterul ortodox, credință care a însuflețit atâția credincioși⁴⁴⁴. În cadrul aceluiași discurs, a apărut caracterul de Biserică dominantă a Statului Român, precum și principiul fundamental al autonomiei bisericești. Autonomia Bisericii, în viziunea mitropolitului Bălan, nu constituia o separare totală a Bisericii de Stat, ci putința Bisericii de a se organiza și de a se conduce prin ea însăși. Biserica este o instituție care are în grijă sufletele oamenilor, iar aceste lucruri trebuie lăsate în sarcina Bisericii, fără implicarea Statului. Doar o Biserică autonomă poate să își îndeplinească misiunea sfântă care i-a fost încredințată de Mântuitorul Hristos. Acestea sunt câteva dintre motivele invocate de mitropolitul Ardealului în sprijinul autonomiei bisericești și al păstrării caracterului de Biserică dominantă. *Constituția României* din martie 1923, prin

⁴⁴³ P. BRUSANOWSKI, *Autonomia și constituționalismul...*, p. 231-232.

⁴⁴⁴ Nicolae BĂLAN, *Evanghelia și Democrația. Vorbire rostită cu ocazia discuțiunii generale asupra Constituției în Ședința de la 12 martie 1923 a Senatului român*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1923, p. 29-30.

articolul 22, a acordat caracterul de Biserică dominantă Bisericii Ortodoxe Române, precum și autonomia acesteia, iar în paragraful 6 a fost stipulată participarea mirenilor, alături de clerici, la organizarea Bisericii⁴⁴⁵.

Legea pentru organizarea Bisericii Ortodoxe Române a fost votată în luna martie 1925 și a fost promulgată în data de 6 mai a aceluiași an, eliminând astfel absolutismul ierarhic și ieșind din sfera de influență a puterii de stat. Lupta ardelenilor pentru principiile șaguniene a dat roade, impunându-se, astfel, autonomia bisericească, precum și participarea mirenilor la viața Bisericii. În acest sens, mitropolitul Bălan a conchis: „«Statutul Organic» nu e anticanonic și cei ce au afirmat contrariul nu au putut produce nici un singur argument serios, prin care să își dovedească acuza. La temelia Bisericii noastre se găsesc principiile de organizare ale adevăratei Biserici a lui Hristos, dar ea e adaptată împrejurărilor istorice și această inevitabilă și necesară adaptare nu conține nimic împotriva canoanelor... Canoanele sunt formulate pe baza unor largi principii de organizare și Biserica noastră intră perfect în prevederile acestora... Noi nu vrem o Biserică numai a preoților, ci vrem o Biserică a poporului... Biserica Ortodoxă e Biserica ierarhică. Principiul acesteia e respectat și în «Statutul Organic», pe lângă toate drepturile acordate mirenilor. În chestiuni dogmatice, sacramentale, mirenii nu au amestec”⁴⁴⁶.

3. 2. Contribuția Episcopiei Aradului la unificarea bisericească

Izvoarele editate și inedite identificate în Arhiva și Biblioteca Arhiepiscopiei Aradului reprezintă istoria tăcută a evenimentelor de mare interes care s-au petrecut, în Episcopia Aradului în decursul veacurilor, adică în cei peste 300 de ani de existență neîntreruptă. Dacă gândul unificării bisericești a tuturor românilor a plecat de la Arad, la inițiativa episcopului Marii Uniri, Ioan I. Papp, cu largul concurs al referentului școlar de atunci, preotul Gheorghe Ciuhandu, această idee a însoțit în cei aproape șase ani, până la realizarea ei, toți factorii decizionali, atât bisericești, cât și laici, care au dorit realizarea acestui ideal, după împlinirea visului Marii Unirii.

3. 2. 1. Sinoade eparhiale și protopopești. Dezbateri, hotărâri, demersuri

În ședința a IV-a a Sinodului Eparhial din Dieceza Ortodoxă Română a Aradului, desfășurată la 7/20 aprilie 1920, după discutarea ordinii de zi, deputatul și ministrul Vasile Goldiș a ridicat problema unificării bisericești, motivând că

⁴⁴⁵ „Constituțiunea României din 1923, Art. 22, paragrafele 2, 4, 6”, în [https://www.constituția.ro/constituțiile din România](https://www.constituția.ro/constituțiile_din_România) (accesat la 22.03.2022).

⁴⁴⁶ Valer MOLDOVAN, *Biserica Ortodoxă Română și Problema unificării – Studiu de Drept Bisericesc*, Cluj, Editura „Ardealul”, Institutul de Arte Grafice, 1922, p. 49.

Biserica Ortodoxă a fost în strânsă legătură cu naționalitatea română, aceasta fiind cea care a apărut, veacuri de-a rândul, ființa națională. Acum, apărarea ființei naționale ținea și de Stat, care avea datoria să susțină toate demersurile Bisericii Ortodoxe Române. Biserica își va păstra și pe mai departe caracterul național, dar va avea nevoie și de ajutorul și sprijinul fiilor Bisericii. Vasile Goldiș susținea că Biserica va trebui să se reorganizeze, iar spiritul constituționalismului ardelean să stea la baza noii organizări a Bisericii Ortodoxe Române. Acest demers urma să fie susținut și de ierarhii ortodocși, între care s-a aflat și vrednicul de pomenire episcop al Aradului, Ioan I. Papp, cel care, în vremuri de restriște pentru Biserică, a reușit să apere autonomia acesteia⁴⁴⁷.

În cadrul Raportului general al „Consistoriului ortodox român din Arad”, prezentat în ședința ce a avut loc la 8/21 aprilie 1922, s-a făcut, de asemenea, referire la unificarea bisericească. S-a amintit faptul că, la București, Constituanta bisericească a ținut mai multe ședințe cu privire la unificarea Bisericii Ortodoxe din Statul român, „Comisia de 15” fiind însărcinată să întocmească un proiect în acest sens, urmând a fi supus spre aprobare factorilor competenți. Alte lucruri privitoare la acest subiect nu au mai fost discutate în cadrul acelei ședințe⁴⁴⁸.

În cadrul ședinței a III-a a Sinodului Eparhial arădean din 11/24 aprilie 1922, preotul Gheorghe Ciuhandu a făcut o trecere în revistă a vieții bisericești din Ardeal, coborând până în anul 1868, an în care a fost elaborat *Statutul Organic*. Acesta a subliniat faptul că, în Ardeal, accentul a fost pus pe partea organizării constituționale, fiind omise acele „instituțiuni spirituale canonice bisericești”, care sunt o necesitate în viața tulburată a Bisericii. Potrivit opiniei părintelui, lucruri esențiale ca predica, misiunea internă a Bisericii, spiritualizarea vieții bisericești ar putea scoate Biserica din impasul în care se află și din ghearele sectelor. S-a amintit că a apărut broșura „Reorganizarea Mitropoliei Transilvane”, pe care a pus-o la dispoziția celor prezenți.

Deoarece aparatul administrativ al Bisericii a căzut în mrejele birocrăției și ale formalismului, acestuia nu îi rămâne timp pentru a se ocupa de problemele esențiale ale Bisericii, de viața bisericească și de viața morală și religioasă a credincioșilor săi, să realizeze „o apostolie vie a credincioșilor săi”. În acest sens, s-a propus o întregire a aparatului administrativ, crearea de posturi de „preoți ambulanți” – misionari și de înființarea unui serviciu misionar intern, care va ține piept sectelor ce s-au înmulțit și pentru a întări viața religioasă și morală a credincioșilor. A doua propunere a fost ca, la proxima întrunire, să se prezinte un

⁴⁴⁷ „Protocol despre ședințele sinodului eparhial din dieceza ortodoxă-română a Aradului, ținute în sesiunea ordinară a anului 1920 – Ședința IV”, în *Protocol despre Ședințele Sinodului Eparhial din Dieceza Ortodoxă Română a Aradului*, Arad, 1920, p. 111.

⁴⁴⁸ „Raportul general al Consistoriului ort. român plenar din Arad, despre activitatea sa în anul 1921”, în *Protocol despre Ședințele Sinodului Eparhial din Dieceza Ortodoxă Română a Aradului*, Arad, 1922, p. 61-62.

proiect prin care să se propună soluții ca întreaga administrație bisericească să fie simplificată⁴⁴⁹.

După anul 1922, nu au mai apărut pe ordinea de zi a Sinodului din Eparhia Aradului referiri la unificarea bisericească, cu toate că pe terenul acesta s-a negociat mai bine de cinci ani, timp în care au fost căutate cele mai bune soluții pentru realizarea acestui deziderat. După respingerea „Anteproiectului de Statut Organic”, Mitropolia Ardealului, reprezentată prin mitropolitul Nicolae Bălan, a refuzat orice formă de dialog cu mitropolitul primat, cu Adunarea Constituantă și cu Guvernul român. Pe măsură ce presiunile venite din partea ministrului cultelor, Constantin Banu, au devenit tot mai mari, mitropolitul Bălan a propus să fie discutat în „Comisia de 15” *Statutul Organic* ardelean, ceea ce s-a și făcut, însă Mitropolia Ardealului nu s-a pronunțat asupra temei. Aceasta și pentru că, în timpurile respective, s-a realizat procesul de etatizare a învățământului confesional din Ardeal.

În toamna anului 1923, s-a creat o „Subcomisie de 7” care avea rolul de a ține legătura cu Parlamentul și Guvernul României. În cadrul negocierilor, mitropolitul Transilvaniei a obținut un lucru important. „Conclusele congresuale 85 și 101” au fost introduse în proiect, menținându-se, astfel, autonomia Mitropoliei Transilvaniei. În cursul anilor 1923-1924, au existat multe piedici în calea desăvârșirii acestui ideal. Proiectul de unificare a fost respins de ministrul Cultelor, Alexandru Lapedatu, pe motiv de neconstituționalitate. Au urmat din nou negocieri, urmând ca, în noiembrie și decembrie 1924, Biserica din Vechea Românie, Basarabia și Bucovina să fie de acord, urmând ca Mitropolia Ardealului să se pronunțe, după Congresul Național Bisericesc. Între timp, Nicolae Bălan s-a îmbolnăvit și a stat, timp de șapte săptămâni în spital, în urma unei operații dificile.

După îndelungi negocieri, la 4 februarie 1925, Sfântul Sinod a proclamat înființarea Patriarhiei Române, urmând ca la 24 martie și 3 aprilie 1925, cele două camere ale Parlamentului să voteze *Legea și Statutul de organizare al Bisericii Ortodoxe Române*⁴⁵⁰.

În ședința întâi a Sinodului eparhial arădean care s-a desfășurat în 26 aprilie 1925, sub conducerea asesorului Mihai Păcățian, desemnat, în baza articolelor nr. 118 și nr. 121, punctul 11 din *Statutul Organic*, ca președinte al Consistoriului arădean, s-a făcut referire la personalitatea celui care a fost, timp de 22 de ani, episcop al Aradului, Ioan I. Papp, trecut la cele veșnice în ianuarie. În cuvântul de deschidere, consilierul eparhial a amintit faptul că, după cei cinci ani de muncă grea, s-a realizat marea dorință a românilor ortodocși, unificarea Bisericii Ortodoxe Române și votarea Statutului de organizare al acesteia. Ceea ce s-a subliniat a fost că acest ideal s-a realizat pe baza *Statutului Organic* ardelean. Biserica Ortodoxă Română „nu este Biserica preoților, ci e Biserica tuturor credincioșilor ei, deci fiecare fiu e dator să contribuie cu cuvântul și cu fapta spre prosperarea ei”. Preoții

⁴⁴⁹ „Protocol despre ședințele sinodului eparhial din dieceza ortodoxă-română a Aradului, ținute în sesiunea ordinară a anului 1922, Ședința a III-a” în *Protocol despre Ședințele Sinodului Eparhial din Dieceza Ortodoxă Română a Aradului*, Arad, 1922, p. 38-40.

⁴⁵⁰ P. BRUSANOWSKI, *Autonomia și constituționalismul...*, p. 386-387.

sunt datori a-și desfășura activitatea pastoral-misionară, potrivit misiunii încredințate, dar și mirenii au datoria și rolul de a oferi sprijin acestei misiuni. „Credința Bisericii Ortodoxe nu este un sistem de filozofie, a cărui cerințe s-ar putea satisface prin măiestria vorbelor și scrisului, prescriind tot mereu rețete morale pentru alții, ci este viață, care trebuie trăită cu duhul lui Hristos și după învățăturile Lui, fără considerare că cineva este preot sau mirean, căci numai în feliul acesta vom putea dovedi, că suntem fii credincioși ai Bisericii și numai trăind o viață creștinească sub toate raporturile, vom putea crea o atmosferă sănătoasă și potrivită pentru educația religioasă morală a fiitoarelor generațiuni și fiitorilor cetățeni ai Statului Român, și numai în feliul acesta vom putea păstra și întări morala și unitatea sufletească a poporului român, care este garanția viitorului”⁴⁵¹.

Adunarea eparhială din 1926, în ședința a doua, ținută la data de 3 mai, președinte de ședință fiind noul episcop al Aradului, Dr. Grigorie Comșa, a luat act, prin Raportul special numărul 1.249/1926 despre „noua Lege de organizare a Bisericii” și a Statutului, „care a trăit de mult în așteptările noastre sufletești”. Adunarea Eparhială a Aradului a solicitat mitropolitului Nicolae Bălan și Prea Veneratului Consistor Mitropolitan de a solicita organelor superioare de conducere bisericești măsurile necesare pentru punerea imediată în aplicare a noului *Statut*. Raportul general al Consistoriului plenar arădean despre activitatea sa pe anul 1925 a menționat alegerea Dr. Grigorie Comșa în demnitatea de episcop al Aradului, iar la punctul al doilea s-a amintit despre promulgarea, în 1925, a *Legii și a Statutului de organizare al Bisericii Ortodoxe Române*⁴⁵².

În ceea ce privește sinoadele protopopești, în ziua de 8/21 februarie 1921 a avut loc, la sediul Protopopiatului Radna, un sinod protopresbiterial sub președinția preotului Gheorghe Ciuhandu. În raport, la partea generală, s-au amintit schimbările majore ce au urmat în viața poporului român, în urma Unirii Transilvaniei cu Vechiul Regat, schimbări ce presupun organizarea radicală a întregii structuri bisericești, pentru ca acestea să se adapteze principiului de unificare moral-culturală și politică a României întregite. Elementele de bază pe care se clădește structura vieții bisericești și culturale sunt cele două instituții fundamentale ale unui popor: Biserica și Școala. Pentru ca procesul de unificare să se finalizeze, aceste două instituții sus amintite trebuie să fie supuse unor legi generale de unificare și, astfel, să fie așezate la loc de cinste în noua organizație ce viza viața religios-morală și culturală a întregii țări. Unirea politică presupunea „unificarea tuturor constituțiilor care formează organele de respirație ale poporului românesc; unificarea desăvârșită este condițiunea cea mai esențială a prosperării neamului nostru; este un postulat de la care depinde însăși existența noastră ca stat

⁴⁵¹ „Protocol despre ședințele sinodului eparhial din dieceza ortodoxă-română a Aradului, ținute în sesiunea ordinară a anului 1925, Ședința I”, în *Protocol despre Ședințele Sinodului Eparhial din Dieceza Ortodoxă Română a Aradului*, Arad, 1925, p. 5-7.

⁴⁵² „Protocol despre Ședințele Adunării eparhiale din Dieceza ort. Română a Aradului, ținute în sesiunea ordinară din anul 1926, Ședința a III-a”, p. 23 și „Raportul general al Consistoriului plenar ort. rom. din Arad, despre activitatea sa, în anul 1925”, în *Protocol despre Ședințele Sinodului Eparhial din Dieceza Ortodoxă Română a Aradului*, Arad, 1926, p. 43.

și popor. Scopul acestei unificări nu poate fi numai unificarea de acțiune, ori de funcționare a tuturor factorilor constitutivi ai vieții noastre religioase și morale, ci scopul final al unificării trebuie să fie creierea unității de sentimente a întregului neam românesc, unit acum în statul românesc, căci această unitate de sentimente este piatra indeleabilă, care singură poate forma baza de o veșnică durabilitate a existenței noastre etnice și politice”⁴⁵³. Ideea părintelui Ciuhandu a fost că Biserica românească trebuia să fie condusă după aceleași principii, la toate nivelurile sale, să împărtășească aceleași norme, pentru a ajunge la idealul înalt pe care îl urmărește, precum și de a respinge toate atacurile venite de la vrăjmașii ei. Unitatea Bisericii devine o necesitate, datorită faptului că, în acele timpuri, au existat tendințe de a nega caracterul acesteia ca Biserică de stat și de a-și păstra drepturile câștigate cu jertfă de înaintași. Prima tendință pornită împotriva Bisericii era ideea separației de stat, iar a doua, chestiunea concordatului.

Ideea separației Bisericii de Stat a apărut prin secolele XVIII-XIX, în timpul Revoluției franceze. Aceasta nu s-a întâmplat însă în niciun stat european, fiind recunoscută de către toți marea importanță pe care o are Biserica în viața statului. În America, unicul stat din lume care nu a fost întemeiat pe coeziunea de rasă și de sânge a cetățenilor ei, nu s-a recunoscut rolul pozitiv pe care îl poate avea Biserica în societate. Acest lucru era considerat a fi firesc de către părintele Gheorghe Ciuhandu, din cauza faptului că America nu a cunoscut ideea națională, fiind alcătuită dintr-un conglomerat de populații venite din întreaga lume. Acesta este motivul pentru care în America nu a fost pus la rang de cinste nici principiul național, nici cel al moralei creștine, „fiind decretată de afacere privată a fiecărui individ”. Aceste principii erau împărtășite de gândirea socialistă, care avea în programul său politic ideea separării Bisericii de Stat. Din motivul că socialismul nu era atât de puternic în niciun stat european sau din alte motive, acest proces al separației Bisericii de Stat nu s-a realizat. Însă, cum în Parlamentul României exista un partid socialist care avea în vedere principiul enunțat mai sus, viitorul se anunța destul de sumbru.

În privința lucrărilor de unificare a administrației bisericești de pe întreg teritoriul Statului român, Gheorghe Ciuhandu a adus la cunoștința Sinodului protopopesc al Protopopiatului Radna faptul că reprezentanții provinciilor românești au dus la bun sfârșit acest proiect, în care se vor menține principiile „democratice și autonome” cuprinse în *Statutul Organic*, precum și participarea mirenilor la diferitele sarcini administrative ale Bisericii⁴⁵⁴. Însă, în acel moment, lucrurile stăteau altfel. După întrunirea Constituantei bisericești, în toamna anului 1920, și alegerea „Comisiei de 15”, însărcinată să elaboreze un „Anteproiect de Statut Organic”, această comisie s-a îndepărtat de principiile șaguniene. Mitropolitul Nicolae Bălan și Congresul Național Bisericesc de la Sibiu nu au vrut să audă de acest anteproiect, refuzând să participe la Sfântul Sinod din luna aprilie

⁴⁵³ Arhiva Arhiepiscopiei Aradului, II – 1 – 1921, doc. „Raportul Nr. 46 al Sinodului protoprezbiteral al tractului Radna ținut la 8/21 februar 1921, pentru anul 1920”, f. 3.

⁴⁵⁴ Arhiva Arhiepiscopiei Aradului, II – 46 – 1921, doc. „Raportul Sinodului protoprezbiteral al tractului Radna ținut la 8/21 februar 1921, pentru anul 1920”, f. 3.

a anului 1921. Abia prin vara aceluiași an lucrurile s-au mai potolit, aceeași „Comisie de 15” dând semne de acceptare a principiilor cuprinse în *Statutul* șagunian. Gheorghe Ciuhandu a fost un vizionar și, încă din 8/21 februarie 1921, a reușit să prevadă ceea ce urma să se întâmple în vara aceluiași an.

În ședința a treia a Consistoriului arădean, din 26 aprilie / 9 mai 1921, prezidată de episcopul Aradului, Ioan I. Papp, notarul ședinței fiind Dr. Ștefan Cioroianu, după ce s-a discutat problema reînființării vechii Episcopii a Oradiei Mari, deputatul Dr. Gheorghe Ciuhandu a adus în discuție chestiunea unificării bisericești. Sinodul a emis „următorul concluz: Luând notă despre demersurile inițiate de factorii mai înalți bisericești și de stat, cu privire la întocmirea unei organizații bisericești unitare pentru întreaga Biserică Ortodoxă Română din România întregită, Sinodul eparhial insistă pentru necondiționata păstrare a organizației bisericești, în cadrele principiului de autonomie actuală. Sinodul eparhial este în principiu pentru unificarea pe toată linia a Bisericii Ortodoxe Române din România întregită, dar numai pe baza principiului de autonomie și cu păstrarea nu numai a formelor ci și a principiilor depuse în organizația noastră statutară de astăzi. Această organizație nouă însă, s-o întocmească biserica în cadrele dreptului legislativ al bisericii, iar Statul s-o iee la cunoștință prin lege de Stat. Orice organizație bisericească ce nu ar corespunde acestor principii, ne va îndreptăți să rămânem pe lângă organizarea noastră bisericească actuală. Acest concluz se înaintează la Măritul Congres Bisericesc”⁴⁵⁵.

În 8/21 aprilie 1922, la Arad, a avut loc ședința Consistoriului ortodox român, unde a fost pusă în discuție activitatea desfășurată în cursul anului 1921. La punctul IX din Raportul general s-a vorbit despre unificarea bisericească, asupra căreia Sinodul eparhial din 1921 s-a pronunțat prin „concluzul” său numărul 30, dar problema a stagnat. În decembrie 1921, Adunarea Constituantă s-a întrunit, în mai multe ședințe, unde s-a dezbătut problema unificării bisericești, rămânând în sarcina „Comisiei de 15” să facă modificările solicitate de ardeleni, iar apoi proiectul să fie supus factorilor decidenți⁴⁵⁶.

Sinodul protopesc din Ineu, din anul 1922, prin vocea protopresbiterului Ioan Georgia, la punctul „Afaceri generale din Raport”, a pus în discuție problema unificării bisericești, amintind că reprezentanții Bisericii „au avut multă frământare, în scopul ca organizația Bisericii Ortodoxe Române să se unifice astfel ca afacerile noastre de credință și viață creștinească să nu mai fie conduse în moduri diferite, în Vechiul Regat, în Ardeal, Bucovina și Basarabia, ci să se afle un mod, pe baza căruia să se poată proceda uniform și după aceleași principii, în conducerea treburilor bisericești din întreg cuprinsul țării”. La un numitor comun nu s-a ajuns, dar s-a depus un efort continuu, ca „diferențele mari și multe” să fie discutate și acceptate de toți și să se afle „și să se stăvirească calea cea mai bună”, pentru ca organizația bisericească din cele patru provincii să fie unitară. Speranța părintelui

⁴⁵⁵ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 1 – 1922, doc. „Ședința a III-a a Sinodului eparhial din Dieceza Aradului, ținută la 24 aprilie / 9 mai 1921”, f. 5.

⁴⁵⁶ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 12 – 1922, doc. „Raportul general al Consistoriului plenar ort. român din Arad, despre activitatea sa în anul 1921”, f. 2.

protopop al Ineului a fost ca, în decursul anului 1922, să fie găsită soluția cea mai bună pentru realizarea acestui deziderat⁴⁵⁷.

La 3/16 februarie 1922, a avut loc Sinodul protopresbiterial Radna sub președinția părintelui Gheorghe Ciuhandu. În raportul întocmit în cadrul acestei ședințe au fost prezentate evenimentele anului precedent, 1921. Așadar, problema care a creat agitație, nu numai în rândul factorilor decizionali ai Bisericii, ci și în rândul credincioșilor, a fost chestiunea unificării bisericești. Pentru început „Comisiunea de 15”, aleasă din sânul Constituantei, a stabilit ca la baza viitoarei organizații bisericești să stea principiile democratice cuprinse în *Statutul Organic*, însă la începutul anului 1921, la sugestia Ministerului Cultelor a fost alcătuit un Anteproiect, care minimiza autonomia bisericească și ducea spre un absolutism ierarhic ce călca în picioare cei 50 de ani de constituționalism din Ardeal.

Acest „Anteproiect” desființa principiul autonomiei, prin care Biserica se conducea singură, prin organe alese de către membrii ei. Toate drepturile erau concentrate în favoarea ierarhilor, Consistoriul fiind doar un organism la dispoziția acestora. Împotriva acestui „Anteproiect” a protestat Consistoriul Mitropolitan ardelean, trimițând telegrame primului-ministru, ministrului Cultelor și mitropolitului primat, în care susținea că este un atentat la autonomia bisericească, sub masca unificării bisericești. Tot în acest sens, Consistoriul de la Sibiu a solicitat ca demersurile privitoare la unificare să le facă Biserica prin reprezentanții ei, nefiind acceptat nici un amestec din partea Statului⁴⁵⁸.

De cealaltă parte a Mureșului, la Lipova, protopopul Fabriciu Manuilă, în raportul către Sinodul protopopesc din 31 decembrie 1921, a amintit despre principiul autonomiei bisericești care a fost aplicat la toate nivelurile, de la mitropolie până la nivelul parohiei, în Ardeal, Banat, Maramureș și Crișana, potrivit *Statutului Organic* șagunian. S-a făcut referire strictă numai la unificarea național-politică a românilor din Ardeal cu Vechiul Regat, precum și a provinciilor Bucovina și Basarabia, care formau o singură Biserică, firesc era să urmeze și unificarea bisericească. Biserica din Ardeal era considerată ca fiind cea care „stă pe baze democratice, autonome, prin urmare la unificarea tuturor bisericilor se impunea factorilor chemați a fi cu multă precauțiune pentru susținerea și asigurarea în măsură cât mai mare și pe mai departe a principiului de autonomie”. Această transferare a principiului autonomiei întregii Biserici românești, potrivit părintelui protopop al Lipovei, „nu se putea face decât gradual, urmând ca ea să fie de folos Bisericii, care e Biserica Statului român și a tuturor românilor”⁴⁵⁹.

Sinodul eparhial al Diecezei Aradului, ținut în duminica Tomii din anul 1922, a fost prezidat de Ioan I. Papp, episcopul Aradului. În cuvântul de deschidere al ierarhului, la punctul 6, s-a făcut referire la articolul 1 din „Proiectul de

⁴⁵⁷ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 8 – 1922, doc. „Raportul Oficiului protopopesc către Sinodul protopopesc al tractului Ienopolei ținut la 10/22 februar 1922, pentru anul 1921”, f. 2-3.

⁴⁵⁸ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 8 – 1922, doc. „Raportul Oficiului protoprezbiterial către Sinodul protoprezbiterial al tractului Radna, ținut la 10/23 faur 1922, pentru anul 1921”, f. 4.

⁴⁵⁹ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 8 – 1922, doc. „Raportul Oficiului protopresbiterial către Sinodul protopresbiterial al tractului Lipova, ținut la 31 decembrie 1921, pentru anul 1921”, f. 2.

organizare al Bisericii Ortodoxe Române”, care are în vedere statutul de Biserică dominantă și națională: „Biserica autocefală Ortodoxă Română este Biserică dominantă și națională a Statului Român, ea își păstrează unitatea religioasă cu toate Bisericile Ortodoxe surori. După toate acestea rugându-ne și din acest loc, precum ne-am rugat în Sfânta Biserică, Împăratului Ceriurilor, ca să verse în mințile și inimile noastre Duhul înțelepciunii și al înțelegerii spre a ne plini și acum chemarea spre lauda și mărirea numelui Lui și spre binele Bisericii noastre Ortodoxe naționale Române”. Cu aceste cuvinte a încheiat episcopul Aradului vorbirea sa ținută la Sinodul eparhial din 1922⁴⁶⁰.

Raportul general al Consistoriului plenar al Episcopiei Aradului din 1922, a făcut referire la unificarea bisericească, asupra căreia „Veneratul Sinod eparhial” din 1921 s-a pronunțat, dar care a rămas tot nerezolvată. S-a amintit de ședințele Constituantei bisericești din luna decembrie a anului 1921, unde s-a dezbătut proiectul de unificare, rămânând în sarcina „Comisiei de 15” de a definitiva lucrările asupra acestui proiect. După realizarea schimbărilor propuse, proiectul va fi supus hotărârii factorilor competenți, pentru a definitiva lucrările. Acest raport a fost conceput în Ședința plenară a Consistoriului arădean din 8/21 aprilie 1921, sub președinția aceluiași episcop al Aradului, Ioan I. Papp⁴⁶¹.

Congresul Național Bisericesc, în ședința sa din 8/21 octombrie 1921, a solicitat opinii din partea Eparhiilor sufragane și din Arhidieceză cu privire la modificarea *Statutului Organic*. În 13/26 mai 1924, mitropolitul Ardealului, Nicolae Bălan, a solicitat din nou eparhiilor sufragane alcătuirea unor proiecte de modificare a *Statutului Organic*, care urma să ajungă la mitropolie până în 1/14 iulie același an, „așa încât dezvoltarea chestiunii unificării organizației bisericești să ne găsească pregătiți în toate direcțiunile”.

Prin actul numărul 130/1924 al Mitropoliei Ardealului a fost solicitată alcătuirea unei comisii la nivel de episcopie, care să elaboreze un astfel de proiect, cu respectarea anumitor principii care s-au regăsit în *Statutul Organic*. „Ținem să atragem atențiunea Veneratului Consistor, că Congresul Național Bisericesc s-a pronunțat pentru menținerea următoarelor principii: 1. Întinderea atribuțiunilor Sinodului episcopesc asupra chestiunilor duhovnicești, canonice și rituale. 2. Alegerea episcopilor prin Sinodul eparhial și a mitropolitului prin Congresul mitropolitan, participând la Congresul Mitropolitan Electoral și Congresul Național Bisericesc cu atâtea voturi, cu câte participă Mitropolia noastră la alegerea de mitropolit primat; Maiestății Sale Regelui se rezervă prea înaltă aprobare a alegerii după trecerea de către cel ales a examenului canonic în fața Sinodului episcopesc. 3. Dreptul Sinoadelor eparhiale și mitropolitane de a aduce hotărâri definitive și valabile, rezervându-i-se chiriarhului dreptul de aprobare numai în cazurile taxativ enumerate în Statutul nostru organic; 4. Proporția de 1/3 clerici și 2/3 mireni în corpurile reprezentative și forurile executive. 5. Sistemul electiv

⁴⁶⁰ † Ioan Ignatie PAPP, „Sinodul eparhial – Vorbirea de deschidere a P. S. Sale părintelui Episcop Ioan I. PAPP”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLVI, 1922, nr. 16, p. 4.

⁴⁶¹ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 1 – 1922, doc. „Raportul general al Consistoriului plenar ort. român din Arad, despre activitatea sa în anul 1921, ținut la 8/21 aprilie 1922”, f. 7.

direct, admițând delegarea numai din sânul Congresului mitropolitan în cel general; 6. Dreptul Consistoarelor de a da hotărâri definitive și valabile; 7. Numirea protopopilor pe viață; 8. Dreptul de a alege pe preoți și toți slujbașii bisericii după normele depuse în Statutul Organic. A admis însă: 1. Ca justiția disciplinară a clerului să se facă prin Consistoare spirituale; 2. Ca durata mandatelor în corporațiile alese să se prelungească de la 3 la 6 ani; 3. Ca toți parohii din o comună, precum și administratorul parohial să fie membri de drept ai Comitetului parohial. Un obiect deosebit este modificarea articolelor 146 și 155 din Statutul Organic, compunerea congresului, relativ la care Vă trimitem o adresă separată. Propunerile Vă rugăm să le precizați cât mai scurt, pentru ușurarea lucrărilor comisiei mitropolitane. Sibiu, 13/26 maiu 1924. Nicolae, Arhiepiscop și Mitropolit”⁴⁶².

La Arad, comisia a fost alcătuită din Mihaiu Păcățian, asesor referent consistorial al Episcopiei Aradului (consilier bisericesc – n.n.), Traian Vățianu, protopopul Aradului și Dr. Teodor Botiș, pe vremea aceea director al Seminarului din Arad. Aceștia au alcătuit un *Proiect pentru modificarea Statutului Organic* și întregirea acestuia cu dispoziții noi, pentru ca Mitropolia Transilvaniei să se încadreze în organizarea unitară a Bisericii Ortodoxe Române din România întregită și pentru ca principiile *Statutului* șagunian să stea la baza viitoarei organizări bisericești⁴⁶³.

Raportul Protopopiatului Lipova către Sinodul protopopesc din 10 februarie 1926, alcătuit de protopopul Fabriciu Manuilă, la Partea generală, a amintit evenimentul fericit de mare importanță pentru întreaga Biserică Ortodoxă Română, și anume votarea în corpurile legiuitoare ale Parlamentului României, Cameră și Senat, a Legii de unificare a organizației bisericești. Potrivit Raportului, după unirea politică era necesară și unificarea bisericească, iar în mod special celor din Ardeal le-a umplut sufletul de bucurie că la baza acestei unificări a stat *Statutul Organic* alcătuit de marele mitropolit, Sfântul Andrei Șaguna. Totodată, s-a făcut referire la înființarea Patriarhiei Române, la 4 februarie 1925, urmată de ridicarea mitropolitului primat, Miron Cristea, la rangul de patriarh. Nădejdea părintelui protopop al Lipovei a fost că, acum, „după ce s-a realizat unirea politică a țării și după ce a fost înarticulată în lege unificarea bisericească, va urma adevărata unificare în cugete și simțiri a întregului neam românesc, cler și popor, având aceleași principii de înnoire sufletească și de propășire materială”. Toți factorii bisericești și politici din țară trebuiau să conlucreze pentru realizarea acestor idealuri⁴⁶⁴.

Protopopul Ienopolei, Ioan Georgia, a făcut o trecere în revistă a momentelor mai însemnate care s-au petrecut în cursul anului 1925. Dintre aceste evenimente, au fost enumerate ridicarea scaunului mitropolitan al Ungrovlahiei la

⁴⁶² *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 11 – 1924, † Nicolae BĂLAN, „Congresul Național Bisericesc – Chestiunea unificării organizației bisericești” (Copia Nr. 130-1924 Mitropolia), f. 1.

⁴⁶³ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 11 – 1924, doc. „Proiect pentru modificarea Statutului Organic”, f. 1-7.

⁴⁶⁴ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 7 – 1926, doc. „Raportul Oficiului protopopesc către Sinodul protopopesc al tractului Lipova”, f. 3.

rang de Patriarhie și a mitropolitului primat, Miron Cristea, la rang de patriarh al Bisericii Ortodoxe Române, prin hotărârea Sfântului Sinod, întrunit în ședința din 4 februarie 1925. Prin aceste hotărâri, Bisericii i s-a dat un rol important, rol pe care l-a avut și în veacurile trecute, acela de a fi apărătoare a credinței Ortodoxe și a Neamului românesc. Aceste hotărâri au fost aprobate de Corpurile legiuitoare ale țării și întărite de Maiestatea Sa Regele, iar la 1 noiembrie 1925 a avut loc învestirea primului patriarh al Bisericii Ortodoxe Române. Un lucru deosebit de important, amintit în raport, era votarea Legii și a Statutului de organizare al Bisericii Ortodoxe Române, sancționată prin Înaltul Decret Regal nr. 1402 din 4 mai 1925. Prin această lege, Biserica Ortodoxă din cele patru provincii românești, care a fost sub patru stăpâniri, română, rusă, austriacă și ungară, manifestată în diferite moduri, se va conduce după aceeași lege. În acest sens, această unitate în organizarea Bisericii oferă prilej clerului și poporului credincios de a conlucra strâns pentru a desăvârși unitatea spirituală și națională a întregului neam românesc⁴⁶⁵.

Protopopiatul Arad a stat sub conducerea unui protopop deosebit de înțelept, preotul Traian Vățianu, care a participat ca delegat din partea protopopiatului Arad la Marea Adunare de la Alba Iulia de la 1 decembrie 1918. În „Raportul Oficiului protopopesic al Aradului către Sinodul protopopesic din anul 1926”, la capitolul „Afaceri bisericești”, s-a făcut referire la Legea pentru organizarea unitară a Bisericii. Au fost veacuri întunecate pentru Biserică, în care românii din cele patru provincii s-au confruntat cu felurite influențe venite din partea puterii statale. Prin această nouă Lege, alcătuită în vederea necesităților și a intereselor superioare bisericești și naționale, Biserica Ortodoxă Română a primit una și aceeași organizație. Bucuria ardelenilor a fost atât de mare, deoarece această lege a fost întocmită după modelul *Statutului Organic*, Biserica din Ardeal fiind cărmuită după principiile acestuia, timp de mai bine de jumătate de veac. Convingerea autorului raportului a fost că această lege va reuși să ducă la întărirea organizației bisericești și la unitatea românilor din patrie. Un alt eveniment istoric a fost înființarea Patriarhiei Române și învestirea primului patriarh al României, în persoana fostului episcop de Caransebeș, Miron Cristea⁴⁶⁶.

Cuvântul episcopului Dr. Grigorie Comșa al Aradului din cadrul ședinței Consistoriului plenar din 9 aprilie 1926, în care s-a dezbătut activitatea Eparhiei pe anul 1925, a avut în vedere principalul subiect al anului, și anume votarea Legii și a Statutului de organizare al Bisericii Ortodoxe Române. Ierarhul arădean a făcut o scurtă trecere în revistă a *Statutului Organic* de la anul 1868, care acorda Bisericii din Ardeal independență față de Stat în treburile bisericești, școlare și fundamentale. A amintit modalitatea de organizare bisericească și în celelalte provincii românești. Era de dorit ca organizarea bisericească a întregii Biserici Ortodoxe din România să fie unitară. Legea de organizare a Bisericii Ortodoxe Române i-a conferit

⁴⁶⁵ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 7 – 1926, doc. „Raportul Oficiului protopopesic către Sinodul protopopesic al tractului Ineu”, f. 3.

⁴⁶⁶ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 7 – 1926, doc. „Raportul Oficiului protopopesic către Sinodul protopopesic al tractului Arad”, f. 2.

acesteia dreptul de a reglementa, de a conduce și de a administra prin organe proprii, sub controlul Statului, activitățile sale religioase, culturale, economice, cu participarea clerului și a mirenilor. Baza noii legi de organizare a fost inspirată de *Statutul Organic* ardelean, care a fost un zid de apărare al Bisericii în fața puterii politice.

Schimbările esențiale pe care noua lege le-a adus au fost în ceea ce privește alegerea episcopilor, precum și în privința instanțelor judecătorești și disciplinare ale Bisericii. În trecut, episcopii erau aleși de Sinoadele eparhiale, iar după noua lege, alegerea ierarhilor se realiza de Congresul Național Bisericesc, având largul concurs al Eparhiei pe seama căreia va fi desemnat cel ales. În privința disciplinei clerului și a personalului bisericesc, această lege prevedea instanțe speciale de judecată. Conform articolului 150 din statut, în fiecare eparhie va funcționa un Consistoriu spiritual, care va judeca abaterile disciplinare ale clerului și ale personalului auxiliar. Articolul 158 prevedea ca, pe lângă mitropolii, să funcționeze și un Consistoriu Spiritual Mitropolitan ca instanță de apel, fiecare eparhie desemnând un delegat. O altă hotărâre enunțată de ierarhul arădean a fost că Sinoadele eparhiale nu se vor mai întruni în Duminica Tomii, ci în Duminica Samarinenței⁴⁶⁷.

Concluziile generale pentru cele prezentate mai sus le putem desprinde din părerile a patru mari oameni, pe care i-a avut Țara noastră și Biserica strămoșească. Astfel, Dr. Nicolae Iorga, istoric și membru al Academiei Române, afirma: „Eu cred că e potrivită întemeierea patriarhatului din mai multe motive: Pentru că vecinii noștri îl au; Patriarhatul sârb datează din zilele țarului Dușan, de la jumătatea secolului al XIV-lea; Bulgarii au avut un și mai vechiu Patriarhat, pe care îl reprezintă azi Exarhatul cu caracter patriarhal; Patriarhatul ecumenic din Constantinopol, ca și cele din Ierusalim, Antiohia și Alexandria, e de mult organ național grecesc; Rușii și-au făcut Patriarh la sfârșitul secolului al XVI-lea. Suntem singurul popor ortodox cu un simplu Mitropolit Primat în fruntea unei Biserici autonome. Și totuși, când s-a întemeiat Mitropolia munteană, mitropolitul era exarh patriarhal. La sfârșitul secolului al XVI-lea, Mitropolitul Moldovei avea – recunoscute de toată Ortodoxia – semnele demnității patriarhale. De la noi au fost stăpânite, timp de două secole, toate Patriarhiile răsăritene”⁴⁶⁸.

Ministrul Cultelor, Alexandru Lapedatu, avea să declare următoarele: „Crearea patriarhatului român e reclamată de situațiunea actuală de superioritate numerică și morală a Bisericii Ortodoxe Române, față de celelalte Biserici Ortodoxe străine, de rolul, mai însemnat uneori decât al tuturor patriarhatelor împreună, pe care Biserica noastră l-a avut în trecut, timp de secole, ca apărătoare și protectoare a creștinilor din Orient și de prestigiul politic de care se bucura Statul

⁴⁶⁷ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 2 – 1924, doc. „Raportul general al Consistoriului plenar ort. român din Arad, de la 9 Aprilie 1926, nr. 1249/1926”, f. 3.

⁴⁶⁸ † Tit SIMEDREA, *Patriarhia Românească. Acte și Documente*, București, Editura Tipografia Cărilor Bisericești, 1926, p. 7.

român, în rândul celorlalte State ortodoxe, prestigiu pe care trebuie să și-l păstreze și prin poziția Bisericii sale”⁴⁶⁹.

Dr. Ioan Lupaș, membru al Academiei Române, un aprig susținător al înființării Patriarhiei Române, spunea despre această împlinire următoarele: „Ceea ce nu s-a făcut – și nici nu s-a încercat măcar, – în împrejurări destul de prielnice ale trecutului mai îndepărtat sau mai apropiat, nu putea să mai întârzie acum, după înfăptuirea unității naționale, când patru organizațiuni mitropolitane deosebite trebuiau încheiate într-un sistem unitar de constituție și administrație bisericească, proprie a chema la colaborare sistematică toate elementele constitutive ale clerului și poporului ortodox român din patria întreagă”⁴⁷⁰.

Primul Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române, Miron Cristea, a mulțumit tuturor acelor care, timp de peste 5 ani au jertfit mult pentru înfăptuirea acestui măreț ideal, dorit de toți românii. „Mulțumindu-vă din toată inima, atât în numele meu cât și în numele întreg al Sfântului Sinod, de fiească dragoste, pe care, și din acest sărbătoresc și epocal privilegiu cu atâta căldură și cu atâta însuflețire ați arătat-o astăzi Bisericii mele și mie capului ei vremelnic și trecător, rog pe bunul Dumnezeu să ne ajute, ca noua instituție a Patriarhiei și dragostea ce leagă pe toți fiii ei de capul Bisericii, să ne închege sufletul tuturor într-o voință tare și statornică de a munci și jertfi pentru înflorirea, întărirea și dezvoltarea Bisericii și pentru crearea așezămintelor, de care are lipsă, ca Patriarhia Română să devină cu adevărat aceia ce cu toții îi dorim: adecă un far de căldură și de lumină, care să lumineze și să încălzească până în cele mai adânci cute inimile tuturor fiilor țării de sublimele învățături ale Mântuitorului, ca astfel fiecare cetățean în toate acțiunile particulare și obștești să fie călăuzit de cinst, corectitate și să aibă ca scop suprem binele obșteșc. Iar de altă parte acest far să-și arunce lumina și căldura sa cât mai intensiv și asupra popoarelor îndepărtate de o credință cu noi și asupra popoarelor, cu cari avem legături, înfrățindu-le pe toate pe temelia iubirii Evangheliei... Rugând-vă, ca în toate actele mari ale Neamului și ale Țării să dați fiilor și nepoților noștri aceeași strălucită pildă de unanimă și însuflețită unire, închei spusele mele cu cuvintele: Trăiască Biserica, Țara, Regele și Dinastia ei, pe cari le binecuvântează din toată inima”⁴⁷¹.

3. 2. 2. Rolul consilierului eparhial Gheorghe Ciuhandu

Gheorghe Ciuhandu a fost unul din cei mai mari teologi și cercetători ai Istoriei Bisericii, pe care i-a avut Aradul în secolele al XIX-lea și al XX-lea. S-a născut în anul 1875, la 23 aprilie, în satul Roșia din comitatul Bihor, primind numele Sfântului Marelui Mucenic Gheorghe, purtătorul de biruință. Acolo a făcut școala primară, după care Liceul la Beiuș și Seminarul la Arad. După doi ani de învățământ, a plecat la Cernăuți, unde, în 1905, își ia doctoratul în Teologie. A

⁴⁶⁹ † T. SIMEDREA, *Patriarhia Românească...*, p. 11.

⁴⁷⁰ † T. SIMEDREA, *Patriarhia Românească...*, p. 16.

⁴⁷¹ † T. SIMEDREA, *Patriarhia Românească...*, p. 220-221.

slujit interesele Episcopiei Aradului sub patru episcopi, Iosif Goldiș, Ioan I. Papp, Grigorie Comșa și Andrei Magieru⁴⁷².

O amplă autobiografie a părintelui Gheorghe Ciuhandu scoate în evidență faptul că Seminarul din Arad l-a absolvit în 1896, după care a revenit în casa părintească, până în anul 1898, timp în care își dorea din tot sufletul să devină învățător. Între anii 1898-1899, a fost învățător în Căbești, iar între anii 1899-1900, învățător la Șiria, „dornic de a cunoaște și raporturile de viață de la câmpie”. În anul 1900, a fost chemat să îndeplinească postul de cancelist la Consistoriul arădean, prin bunăvoința episcopului de atunci, Iosif Goldiș, care îl cunoștea. Râvna de care a dat dovadă tânărul cancelist a atras atenția bătrânului episcop al Aradului, care i-a propus să își continue studiile teologice la Cernăuți. Studiile doctorale le-a început în toamna anului 1900, doctoratul l-a obținut în 23 aprilie 1905, „cum doream zicând: ca și botezul meu academic să îl am în ziua în care aveam ziua nașterii, botezului, a numelui...”. Intenția lui Gheorghe Ciuhandu a fost să ajungă profesor la Seminarul din Arad, dar episcopul Ioan I. Papp l-a încadrat în funcția de referent substitut al Senatului școlar, post rămas liber încă de la moartea lui Dr. Georgiu Popa. La 1 mai 1906, a fost numit asesor-referent școlar, însă gândul i-a stat doar la catedră. În octombrie 1923 a fost numit referent la Senatul Bisericesc Mitropolitan din Sibiu, însă doar provizoriu, până în 1926, când și-a înaintat demisia⁴⁷³.

A rămas sub ascultarea episcopilor Aradului, timp de peste trei decenii, după Unire fiind numit consilier cultural al Episcopiei Aradului. În anul 1906, Gheorghe Ciuhandu a fost ales la Consistoriul din Arad în funcția de referent școlar, cu majoritate de voturi, în locul vrednicului său înaintaș George Popa, care a deținut această funcție între anii 1872 și 1897. Cunoscând foarte bine starea învățământului confesional din eparhie, a publicat, în anul 1907, un studiu intitulat *Instrucțiuni și dispozițiuni pentru îmbunătățirea învățământului și a stărilor școlii populare confesionale de sub jurisdicțiunea Consistoriului român ortodox din Arad*, drept răspuns față de intențiile guvernului de la Budapesta de a introduce limba maghiară ca principală limbă de studiu în școlile românești. Această situație a continuat și în anii următori, Gheorghe Ciuhandu fiind conștient că doar prin păstrarea limbii române în școlile confesionale se va putea păstra unitatea de neam, de limbă și de credință a românilor din Episcopia Aradului⁴⁷⁴.

O altă problemă semnalată de referentul școlar al Episcopiei Aradului a fost analfabetismul. A publicat, în acest sens, un studiu intitulat *Analfabetismul*, care a căutat să identifice cauzele pentru care unii elevi nu știu să scrie și să citească și să găsească soluții pentru stoparea acestei situații. A intrat în conflict cu ministrul Albert Apponyi, pe motiv că unele școli românești au fost statificate, iar copiii românilor învață în limba maghiară. Ministrul a cerut o justificare în acest sens

⁴⁷² „Din bio-bibliografia părintelui Gh. Ciuhandu”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LXIII, 1939, nr. 38, p. 314.

⁴⁷³ *Biblioteca Arhiepiscopiei Aradului*, Fond *Gheorghe Ciuhandu*, dos. nr. 132, „Manuscris Gheorghe Ciuhandu” (691 file), f. 60-72.

⁴⁷⁴ P. VESA, *Protopop dr. Gheorghe Ciuhandu...*, p. 40-42.

episcopului Aradului, Ioan I. Papp, față de atitudinea pe care referentul școlar de la Arad a manifestat-o. Gheorghe Ciuhandu, ajutat de Vasile Goldiș, a alcătuit un răspuns în care își motiva opinia ca părere personală, în nume propriu, nicidecum ca și angajat al Consistoriului din Arad, astfel scăpând nepedepsit⁴⁷⁵. Între anii 1921 și 1939 a deținut funcția de consilier cultural al Episcopiei Aradului, confruntându-se cu aceleași probleme de dinainte de anul 1918, și anume cu procesul de statificare a școlilor confesionale. Activitatea consilierului cultural s-a desfășurat pe două planuri: unul ce ținea de partea școlară, iar celălalt de activitatea misionară a Bisericii în societate. A fost preot la Penitenciarul din Arad, iar din anul 1924, a fost numit preot misionar, funcție pe care a avut-o până în anul 1926.

A publicat peste 50 de cărți și broșuri, la care se adaugă nenumărate studii și articole, fiind un neobosit ostensor al Bisericii. A participat la Marea Unire din 1918, el fiind cel care a compus rugăciunea citită la Alba Iulia de episcopul Aradului, Ioan I. Papp.

Cel mai mare merit al lui Gheorghe Ciuhandu a fost contribuția la reorganizarea Bisericii Ortodoxe Române, după anul 1918. Pentru toată activitatea sa, episcopul Andrei Magieru l-a hirotesit iconom stavrofor – în fapt, cel dintâi iconom stavrofor din Eparhia Aradului – în ziua de Paști a anului 1936, în Catedrala din Arad: „P. O. Domn Dr. Gheorghe Ciuhandu, consilier referent eparhial. Prea Onorate Părinte! Cunoscând noi zelul și devotamentul cu care P. O. Dumneata, timp de peste trei decenii, ai slujit această de Dumnezeu păzită Eparhie în calitate de profesor la Institutul Teologic și mai apoi ca și consilier referent cultural în Consiliul Eparhial, și apreciind frumoasa activitate desfășurată de P. O. Dta. ca: liturghisitor, predicator, duhovnic, precum ca și scriitor bisericesc și om de cultură, în dorința de a-Ți da dovadă dragostea și prețuirea Noastră, îți acordăm rangul onorific de Iconom-Stavrofor, urmând a-Ți împărtăși deodată cu hirotesia și semnul distinctiv al aceluia rang bisericesc. Cu arhierească binecuvântare, † Andrei episcop. Arad, la 7 aprilie 1936”⁴⁷⁶.

Organizarea unitară a Bisericii Ortodoxe Române din România întregită era o necesitate care trebuia împlinită cât mai curând. Consilierul cultural al Episcopiei Aradului, Dr. Gheorghe Ciuhandu, a întocmit un proiect de răspuns la solicitarea Consiliului Dirigent din Transilvania, pentru a stabili poziția Bisericii față de unificarea bisericească. La primul Congres din 1919 al preoților din Ardeal s-a citit referatul *Împreunarea Bisericii Ortodoxe Române de pe teritoriul României Mari într-o singură Biserică și raportul acesteia cu Statul*, care a fost amintit mai sus. La numai un an, tot preotul Gheorghe Ciuhandu a alcătuit un alt referat, îmbunătățit, publicat în anul 1920 sub forma unei broșuri, în care și-a exprimat punctul de vedere oficial referitor la problema arzătoare a românilor ortodocși. Proiectul din 1920 al lui Gheorghe Ciuhandu s-a numit *Reorganizarea Mitropoliei Transilvane*.

⁴⁷⁵ P. VESA, *Protopop dr. Gheorghe Ciuhandu...*, p. 45-46.

⁴⁷⁶ „Distincție binemerită. P. C. Sa protopopul – consilier eparhial Dr. Gheorghe Ciuhandu, ridicat la demnitatea de Iconom Stavrofor. Solemnitatea de la Biserica Catedrală din Arad”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LX, 1936, nr. 16-17, p. 2.

Motivarea apariției în anul 1920 a acestei broșuri este strâns legată de autonomia de care s-a bucurat Mitropolia Ardealului timp de 50 de ani, din 1868 și, în virtutea acestei experiențe de cinci decenii avea toate motivele de a împărtăși și celorlalte Biserici românești acest mod de organizare. Mai ales că la baza reorganizării Bisericii ar sta *Statutul Organic*. Autorul a elogiat *Statutul Organic* aplicat în Transilvania din 1870 încoace, însă a identificat anumite puncte slabe ale acestuia. În primul rând, acesta a vizat doar viața administrativ-bisericască, consolidând părțile negative ale acestei vieți, birocrăția și formalismul. Potrivit autorului, punerea în aplicare a *Statutului* într-o interpretare îngustă a dus la grija exagerată față de ordinea exterioară a Bisericii și față de creșterea averii Bisericii, omițându-se anumite lucruri esențiale, cum ar fi consolidarea învățământului religios și un accent mai mare pe viața sfințitoare pe care o are în vedere Biserica, aceea de a întări viața religios-morală a credincioșilor săi. Pe lângă aceste gânduri, s-a amintit lipsa instituțiilor filantropice, recunoscută ca o omisiune a *Statutului*, aceasta fiind, încă din perioada apostolică și cea post-apostolică, una dintre grijile cele mai mari ale Bisericii. Într-un cuvânt, preocuparea Bisericii ardeleni a pus accentul pe viața constituțional-administrativă, în defavoarea consolidării vieții spiritual-morale a credincioșilor săi⁴⁷⁷.

Cauzele care au dus la actuala stare de fapt în Biserica transilvană au fost obiective. Toate aceste neajunsuri semnalate mai sus nu aduceau atingere *Statutului Organic* și modului de interpretare al acestuia, Statutul oferind posibilitatea introducerii unor reforme care să spiritualizeze viața bisericască. Să nu uităm însă că Biserica Ortodoxă din Transilvania a fost cea mai săracă dintre toate confesiunile prezente în provincie. Odată cu trecerea timpului, aceasta a reușit să acumuleze mijloace materiale substanțiale, ceea ce oferea posibilitatea răspândirii misiunii acestei Biserici, ieșirea din sfera formalismului și a birocrăției și prioritizarea activităților misionare și sociale de reformare a vieții religios-morale a credincioșilor săi.

Dintre multele reforme necesare identificate de preotul Ciuhandu se disting cele de ordin administrativ: înființarea de noi episcopii potrivit numărului de credincioși; o nouă arondare a tractelor protopopești; suplimentarea numărului de consilieri eparhiali; constituirea unui Oficiu tehnic bisericesc eparhial pentru a controla lucrările de construcții din Eparhie și a supraveghea noile edificii care să păstreze ritul oriental; crearea unui Oficiu statistic bisericesc, care să alcătuiască șematisme diecezane, la fel cum erau cele de pe vremea când ierarhia sârbească era la cârma Bisericii; să se înființeze posturi de referenți pentru a controla averile bisericesti și să supravegheze administrarea Eparhiei⁴⁷⁸.

Pe lângă reformarea administrativă a Mitropoliei Ardealului, era nevoie de o reformă pe plan bisericesc, în ceea ce privește viața religios-morală a credincioșilor săi. Aceasta era principala problemă, iar „Biserica trebuia să se întoarcă la concepțiunea adevărată despre sine însăși”, în propovăduirea

⁴⁷⁷ Gh. CIUHANDU, *Reorganizarea Mitropoliei Transilvane...*, p. 9-10.

⁴⁷⁸ Gh. CIUHANDU, *Reorganizarea Mitropoliei Transilvane...*, p. 14-18.

cuvântului, în administrarea Sfintelor Taine, într-un cuvânt în toată activitatea pastoral-misionară, încredințată de Mântuitorul Hristos Sfinților Săi Apostoli. În această direcție, s-a propus înființarea posturilor de „predicatori ambulanți”, adică de preoți misionari, avându-se în vedere și reorganizarea învățământului teologic, care pregătea viitorii slujitori ai Sfintelor Altare. În privința organizării clerului, Gheorghe Ciuhandu a propus ca la fiecare Catedrală să fie următoarele funcții: protopopul Catedralei, ce avea menirea de a ține buna rânduială în Catedrală, predicatorul catedral, acesta fiind reprezentantul episcopului locului, diaconii catedrali, cântăreții catedrali, care ar avea menirea de a organiza corurile bisericești și ar stimula prezența intelectualilor în biserică. Viața liturgică a Bisericii Ortodoxe este atât de bogată în cântări și texte liturgice, însă îi lipsește unitatea. Tocmai aici ar trebui intervenit, pentru a stabili o unitate în privința practicii liturgice. Două probleme esențiale pe care trebuie să le aibă în vedere Biserica sunt cateheza și predica ce i-ar mobiliza pe credincioși și i-ar apropia mai mult de Biserică. Pe lângă toate aceste propuneri, se simțea nevoia înființării unui serviciu de propagandă prin tipar și a unui serviciu misionar intern, care vor contribui la întărirea credinței credincioșilor și ferirea acestora de prozelitismul sectar⁴⁷⁹.

Un aspect important identificat de consilierul eparhial Gheorghe Ciuhandu a fost necesitatea ca Statul să contribuie cu sprijin material la bunul mers al treburilor bisericești, Stat care a sprijinit și care va acorda și pe viitor un puternic sprijin Bisericii. Acest sprijin consta în întregirea salariului întregului cler și al funcționarilor bisericești, „fără a tolera vreo ingerință de nici un feliu din partea Statului în chestiunile bisericești”⁴⁸⁰. Alte măsuri privind reorganizarea Bisericii transilvănene propuse de Ciuhandu au fost crearea de Biblioteci la Episcopie, la Seminarii, la Oficiile protopopești și chiar la parohii, pentru culturalizarea poporului, înființarea publicațiilor oficiale la fiecare Episcopie, precum și înființarea unui Institut Biblic românesc. Pe lângă toate aceste instituții culturale propuse pentru impulsionearea vieții bisericești, cea mai importantă realizare ar fi reînființarea misiunii social-filantropice a Bisericii, care, cel puțin în Ardeal a rămas în urmă. „Refacerea Statutului Organic în senz spiritual-bisericesc și în direcția filantropiei creștine, după toate cele premise – așa cred – este de o necesitate incontestabilă”⁴⁸¹.

Toate aceste propuneri ale părintelui Gheorghe Ciuhandu de la Arad au fost aplicate de colaboratorul acestuia, profesorul de teologie Dr. Nicolae Bălan, în calitatea sa de mitropolit al Ardealului. Aceștia se aflau într-un raport de prietenie foarte apropiat, Gheorghe Ciuhandu fiind un colaborator al mitropolitului și înainte de alegerea în treapta arhierescă, cât și în calitate de consilier al Mitropoliei Ardealului, între anii 1923 și 1926. Se pare că Ciuhandu a fost inspirat de mitropolit care, în anul 1910, a publicat un articol elogios, cu prilejul alegerii în scaunul de episcop al Caransebeșului a lui Miron Cristea, în care critica formalismul și birocratizarea vieții bisericești ardelenice: „Căci după câștigarea autonomiei și a

⁴⁷⁹ Gh. CIUHANDU, *Reorganizarea Mitropoliei Transilvane...*, p. 18-28.

⁴⁸⁰ Gh. CIUHANDU, *Reorganizarea Mitropoliei Transilvane...*, p. 32.

⁴⁸¹ Gh. CIUHANDU, *Reorganizarea Mitropoliei Transilvane...*, p. 41

organizației noastre bisericești, prin străduințele acelui mare arhiereu, lucrarea de căpetenie a factorilor conducători și a generațiilor de atunci încoace, trebuia să-și ia de problemă crearea acelui fond puternic și sănătos de viață bisericească, pe care îl cer și fără de care rămân deșarte formele largi de organizație ale Bisericii noastre... Biserica noastră se mișcă astăzi, în cea mai mare parte, în anumite forme preexistente, a căror funcționare a creat un aparat administrativ foarte complicat, dar sec și prea puțin productiv... Îndeosebi s-a birocratizat instituția Consistoriilor noastre, cari ca organe permanente, ar trebui să fie tot atâtea stațiuni de putere spirituală, cari să alimenteze și să învieze, mereu, întreg organismul bisericesc”⁴⁸². După alegerea în primăvara anului 1920 a Dr. Nicolae Bălan în scaunul mitropolitan al Ardealului, s-au produs multe transformări pozitive în sânul Mitropoliei Ardealului, în spiritul organizării acesteia după modelul prezentat de Dr. Gheorghe Ciuhandu, în broșura sa intitulată *Reorganizarea Mitropoliei Transilvane*.

Unificarea bisericească a românilor din cele patru „provințe” (provincii – n.n.) românești a traversat momente de cumpănă. La sfârșitul anului 1919, după ce consilierul cultural al Episcopiei Aradului a alcătuit lucrarea sa *Împreunarea Bisericilor Ortodoxe Române de pe teritoriul României Mari într-o singură Biserică și raportul acestei Biserici față cu Statul* și a trasat limitele în care să se desfășoare negocierile privind unificarea, ministrul Cultelor de la București, Ioan Borcea, a amânat Congresul Național Bisericesc Electoral de la Sibiu, tocmai pentru a fi sigur că va fi ales episcopul de Caransebeș, Miron Cristea, fie la București ca Mitropolit primat, fie, în caz de insucces la București, ca mitropolit al Ardealului, la Sibiu, după calcule politice. Pe lângă aceasta, tot politic, a venit în 17/30 decembrie 1919 și Declarația de unificare a Sfântului Sinod, care aducea cu sine și implementarea Legii Sinodale din 1872 în toată Biserica Ortodoxă, ducând la pierderea autonomiei bisericești. Scaunele vacante de mitropolit la Sibiu și de episcop la Caransebeș urma să fie completate de oameni aleși de factorii competenți din Biserică și Guvern, ceea ce constituia o flagrantă încălcare a autonomiei bisericești. Pentru a desăvârși opera de unificare pripită, la 5 februarie 1920 s-a votat în Senat „Articolul unic” ce prevedea modificarea pe alocuri a Legii Sinodale și generalizarea ei în întreaga Biserică românească. Dacă „Articolul unic” ar fi fost votat și în Camera Deputaților, mitropolitul Ardealului nu ar mai fi fost ales potrivit prescripțiilor din *Statutul Organic*. Ardelenii au protestat vehement împotriva acestui abuz, în special prin vocea lui Ioan Lupaș, protopop, istoric, om politic, membru al Academiei Române, acest proiect fiind retras. Neavând de ales, mitropolitul primat, Miron Cristea, ales în 18/31 decembrie 1919, a promis crearea unei „Adunări Constituante” care se găsească drumul spre unificarea bisericească⁴⁸³.

Răspunsul la toate aceste precipitări nu a întârziat să apară. Același neobosit asesor-referent al Consistoriului arădean, preotul Gheorghe Ciuhandu, avea să iasă

⁴⁸² † Nicolae BĂLAN, „Noul episcop al eparhiei Caransebeșului. P. S. S. Dr. Miron E. Cristea”, în *Revista Teologică* (Sibiu), anul IV, 1910, nr. 6, p. 230-231.

⁴⁸³ P. BRUSANOWSKI, *Autonomia și constituționalismul...*, p. 383-384.

în presa bisericească din Arad cu un articol foarte dur, în care vorbea despre abuzul decretării unificării bisericești a tuturor provinciilor românești, după rânduielile Legii Sinodale. Mai mult de atât, autorul a sesizat opiniei publice faptul că Episcopatul transilvănean era incomplet, scaunul mitropolitan era vacant prin moartea lui Vasile Mangra, locțiitor fiind episcopul Aradului, Ioan I. Papp. De asemenea, scaunul episcopal de la Caransebeș era liber prin alegerea lui Miron Cristea în funcția de mitropolit primat. O rânduială bună ar fi fost să se aleagă mitropolit la Sibiu și episcop la Caransebeș și astfel să se decreteze unificarea. În mare grabă, după ce în trei zile de la sfârșitul lunii decembrie a anului 1919 s-a decretat unirea politică, unificarea bisericească și alegerea mitropolitului primat, la 5 februarie 1920 s-a depus la Senat acel „Articol unic” ce viza o unificare pripită, cu aplicarea în întreaga Biserică unificată a principiilor Legii Sinodale din 1872. S-a amintit faptul că provincia mitropolitană ardeleană a obținut autocefalia sau independența în anul 1868, spre deosebire de Vechiul Regat, ce s-a bucurat de acest lucru abia în 1885. Autorul a văzut în acest gest un „motiv de disciplină canonică, pentru care ne sculăm împotriva precipitărilor, cu cari se proiectează reforma de unificare bisericească și cerem, mai întâi, îndeplinirea scaunelor noastre ierarhice”⁴⁸⁴. Dr. Gheorghe Ciuhandu era în asentimentul tuturor transilvănenilor și al credincioșilor ortodocși români din fosta Ungarie, solicitând anularea acestei unificări pripite. Dr. Ioan Lupaș, protopop de Săliște, a intervenit la Senat și a obținut retragerea „Articolului unic”, care punea într-o lumină slabă cei peste 50 de ani de constituționalism bisericesc ardelean.

Congresul Național Bisericesc ordinar și cel electoral trebuia să se întrunească încă din luna decembrie 1919, dar ministrul Cultelor, Ioan Borcea, care era și mason pe deasupra, a amânat ținerea acestuia. În perioada dualistă, dacă s-ar fi întâmplat acest lucru, „ne-am fi sculat cu toții, ca unul, pe motiv de jignire a autonomiei bisericești”, adică ar fi fost împotriviri la fel ca la Sinodul arădean din 1918, când reprezentantul Guvernului maghiar a fost poftit afară, pe motiv că ar fi fost încălcată autonomia Bisericii românești ce era prevăzută în *Statutul Organic* din 1868. Doleanța autorului era următoarea: îndeplinirea tuturor scaunelor vacante, apoi, împreună cu Congresul Național Bisericesc din Sibiu, să se purceadă la negocieri privind unificarea bisericească.

Legea Sinodală din 1872 era regula după care se conducea Biserica din Vechiul Regat, iar *Statutul Organic* cuprindea principiile de organizare și de conducere ale Mitropoliei Ardealului. Însă între aceste legi era o diferență majoră. În timp ce în Regat Biserica se afla sub influența Statului, în Transilvania Biserica avea o autonomie largă. Implementarea Legii Organice a Vechiului Regat, în Transilvania, nega toată autonomia Bisericii, atât în raporturile sale externe, cât și interne. Aceasta ar fi constituit „un atac subverziv împotriva însăși autonomiei noastre bisericești” și ar fi fost un lucru care displăcea ardelenilor, aceștia considerând că „puterea Statului e aceea care forțează reforma de unificare”.

⁴⁸⁴ Gh. CIUHANDU, „Încotro și până unde? Advertisement la chestia bisericească”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLIV, 1920, nr. 5, p. 1.

Scăderile pe care le găseau în *Statutul Organic* unii dintre reprezentanții Bisericii din Vechiul Regat și unii dintre politicieni au fost că acesta era sancționat de împăratul Austriei, pe temeiul legilor maghiare, dar se poate pune următoarea întrebare: oare factorii politici ar fi putut realiza unitatea politică, fără aportul Bisericii libere și autonome, care a ținut trează energia națională? De aceea, în încheierea articolului, autorul spune: „Domnilor, ajunși la mare putere în politică, nu vă jucați cu focul și nu suprimați libertatea, acolo unde există deja o libertate bisericească întemeiată pe conștiința publică, ci din contră, eliberați și Biserica de dincolo din sclavajul politic umilitor ce a mortificat-o... De aceea trimișilor noștri de la București, și tuturor acelor cu cari au trimișii noștri de a lucra la făurirea României întregite pe temelii de largi libertăți, cum cere vremea, le adresăm următoarea întrebare: Încotro și până unde? Și: Ce răspunderi luați pentru urmările lavinei ce o urniți?!”⁴⁸⁵.

Tot în anul 1920, la câteva luni după *Avertismentul* apărut în *Biserica și Școala*, Gheorghe Ciuhandu a publicat în revista de la Sibiu, *Telegraful Român*, mai multe articole cu privire la aceeași problemă a unificării bisericești. Așa cum am arătat, anii următori Marii Uniri au fost ani de organizare, atât politică a țării, cât și pe plan bisericesc. Se simțea nevoia unificării bisericești, dar nu în orice condiții. După încercările de unificare ale Sfântului Sinod și dorința implementării legii sinodale ca principiu de organizare a întregii Biserici Ortodoxe Române, au apărut poziții contrare din partea ardelenilor. Se cunoștea colaborarea strânsă dintre mitropolitul Bălan și preotul Ciuhandu care împărtășeau aceleași idei de organizare ale Mitropoliei transilvane și de aplicare a *Statutului Organic* în întreaga Biserică Ortodoxă Română.

De la început existau două tabere, una ce dorea implementarea la nivelul întregii Biserici a *Statutului Organic*, constituită din transilvăneni, iar cealaltă, în special alcătuită din ierarhia Vechiului Regat, care dorea extinderea organizației bisericești și în provinciile alipite. Cei din prima tabără vedeau în aplicarea *Statutului Organic* în întreaga Biserică un proces de evoluție spirituală și o ieșire din încrâncenata autocrație ierarhică prezentă dincolo de munți, în Vechiul Regat. Tot de aceeași parte se situau aceia care invocau „motive și interese politice” pentru menținerea *Statutului Organic*. Cealaltă parte susținea că acest *Statut* trebuie reformat sau chiar abandonat, pe motiv că ar fi necanonic. Ambele concepții erau de neacceptat, nici aceea de a extinde Statutul Organic, pentru a fi adoptat în forma sa în Vechiul Regat, nici pe considerente de ordin politic, ceea ce ar fi însemnat introducerea „calului troian” în Biserică, dar nici o adoptare a vechii Legi Sinodale, la nivelul întregii ortodoxii românești. Soluția propusă de Gheorghe Ciuhandu a fost una foarte echilibrată, undeva la mijloc, între cele două concepții: „Punctul norocos în soluția chestiunii unitare bisericești trebuie deci să îl căutăm altundeva, și anume la mijloc – *mediocritas iter aureum* – între organizația exclusiv autocratică a Bisericii de peste Munți și între organizația prea liberală, în unele

⁴⁸⁵ Gh. CIUHANDU, „Încotro și până unde?...”, p. 2.

puncte, dar mai ales rău interpretată și greșit aplicată, în alte puncte a Bisericii Ortodoxe transilvane”⁴⁸⁶.

Aceleași aspecte s-au discutat și în cadrul primului Congres al preoților din Ardeal privind alegerea unei căi de mijloc între absolutismul ierarhic din Vechiul Regat și liberalismul din Transilvania, unde Gheorghe Ciuhandu a prezentat un referat cu privire la această situație. Rezolvarea acestei dileme s-ar putea realiza nu atât din partea acelor care invocă motive politice, nici din partea celor ce susțin sau dezaprobă o organizație statutară, ci din partea acelor care găsesc de cuviință să facă anumite concesii reciproce pentru binele Bisericii și al credincioșilor acesteia.

Cuvintele Mântuitorului Hristos „*Dați Cezarului ce e al Cezarului și lui Dumnezeu cele ale lui Dumnezeu*” (Marcu 12, 17) vin să întărească noțiunea de autonomie bisericească. Cezarului, adică stăpânirii lumești, i se cuvine doar ceea ce aparține acestei stăpâniri, iar lui Dumnezeu se cuvin cele ale lui Dumnezeu. Acesta este raportul corect dintre Biserică și Stat. În altă parte, Mântuitorul Hristos a afirmat că: „*Împărăția Mea nu este din lumea aceasta*” (Ioan 18, 36), ceea ce înseamnă că societatea are propriile legi, după cum și Biserica are legile ei după care se conduce. Orice imixtiune sau influență manifestată asupra Bisericii ar însemna încălcarea autonomiei acesteia. S-a amintit faptul că, până în secolul al IV-lea, Biserica a avut autonomie, în pofida prigoanei venite din partea iudeilor și a păgânilor. Din a doua jumătate a secolului al IV-lea autonomia Bisericii a avut de suferit, dar, pe de altă parte, a beneficiat de ajutoare materiale considerabile. În decursul vremurilor, au existat chipuri de ierarhi și preoți care și-au ridicat glasul împotriva stăpânirii lumești, fiind pedepsiți, surghiuniți sau chiar omorâți, însă canonizați de către Biserică drept sfinți. Aceștia au păstrat conștiința libertății Bisericii Ortodoxe în sufletele credincioșilor săi, dând Statului cele ce i se cuvin, dar menținând totodată libertatea Bisericii față de orice amestec lumesc. În opinia părintelui Gheorghe Ciuhandu, *Statutul Organic* ardelean este „cea mai liberală organizație bisericească a Orientului și cea mai desăvârșită îngrădire a Bisericii față cu ingresiunile Statului politic, este nu numai un triumf moral al nostru, al românilor ortodocși, ci și un simbol de progres și un semn de evoluție spre libertatea ce se cuvine Bisericii în Stat”⁴⁸⁷.

Statutul Organic a fost conceput și aprobat în Transilvania, într-o perioadă foarte grea pentru români, perioada dualismului, și totuși Biserica a reușit, datorită înțelepciunii mitropolitului Andrei Șaguna, să obțină prin acest *Statut* autonomia Bisericii, autonomie pe care ardelenii au dorit-o în Biserica întregită din noul Stat român. „Statutul nostru Organic este fermentul acestui proces de dezrobire sufletească, cu care avem să revanșăm dezrobirea politică adusă de frații de peste Carpați”⁴⁸⁸.

Autonomia bisericească are două direcții, una externă, ce vizează relațiile Bisericii cu Statul și alți factori, și una internă, ce are în vedere relațiile din

⁴⁸⁶ P. BRUSANOWSKI, *Autonomia și constituționalismul...*, p. 134-135.

⁴⁸⁷ P. BRUSANOWSKI, *Autonomia și constituționalismul...*, p. 136-137.

⁴⁸⁸ P. BRUSANOWSKI, *Autonomia și constituționalismul...*, p. 137.

interiorul Bisericii. *Statutul Organic* a avut în vedere cele două direcții ale autonomiei bisericești: prima, de a feri Biserica de atacurile venite de la factorii externi și a doua, de a asigura liniștea internă. Aversiunea ierarhiei din Vechiul Regat față de *Statutul Organic* era bazată pe faptul că acesta, după părerea unora, a violat vechea disciplină canonică ce acorda putere absolută ierarhiei. În Vechiul Regat, absolutismul ierarhic era încă în vigoare, potrivit Legii Sinodale. Dar canoanele, ca reguli de menținere a rânduielii în Biserică sunt utile, la fel ca și puterea pe care Mântuitorul a acordat-o episcopilor și preoților, însă ele nu reprezintă un scop în sine, ci doar mijloace pentru bunul mers al Bisericii. Mai mult de atât, principiul absolutismului ierarhic a apărut în vremurile când absolutismul politic era în floare în viața de stat a Vechiului Regat. Cu siguranță, dacă cel dintâi ar fi apărut într-o perioadă în care lumea, societatea ar fi fost mai avansată, altele ar fi fost datele problemei. Spre exemplu, credincioșii din Evul Mediu puteau fi determinați să asculte de Biserică prin constrângeri și prin manifestarea despotismului ierarhic și a pedepselor disciplinare aplicate de Biserică, însă în perioada interbelică nu mai puteau fi aplicate aceste principii⁴⁸⁹.

Fără a dori să provoace supărare nimănui, autorul a susținut că ierarhia, fie că vine vorba de episcopi sau de clerul inferior, nu are încă o cultură teologică bisericească superioară, în numele căreia să poată reclama exclusiv frânele guvernării și administrării bisericești. Pe de altă parte, dacă în scaunele ierarhice ar fi aleși cei mai învățați și cei cu viață sfântă dintre arhierei, atunci ar fi bune și principiile absolutist ierarhice. Dar, până atunci, lucrurile să se desfășoare conform principiului autonomiei bisericești, atât în partea externă cât și în cea internă⁴⁹⁰.

În cazul adoptării Legii Sinodale în întreaga Biserică Ortodoxă din România întregită și a păstrării principiului absolutismului ierarhic, pericolul major ar fi fost izgonirea elementului mirean din administrația Bisericii. Într-adevăr, canonul 64 Trulan din anul 680 are în vedere statutul pe care îl au laicii în Biserică, și anume faptul că acestora nu li se permitea de a lua cuvântul în Biserică, mai ales de a învăța. Pentru o înțelegere și o explicare mai bună, vom cita canonul în integralitate, însoțit de comentarii și explicații: „Nu se cuvine laicului să țină cuvântare sau să învețe în public, însușindu-și prin aceasta dregătorie învățătoarească ci să urmeze așezământului predanisit de Domnul și să deschidă urechea la ceice au luat darul cuvântului învățătoresc și dela aceștia să învețe cele dumnezeiești. Căci în Biserica cea unică, Dumnezeu a făcut diferite mădulări, după cuvântul apostolului, 1 Corinteni 12, 27, pe care Grigorie Teologul tălmăcindu-l, arată lămurit rânduiala în privința acestora, zicând: Această rânduială să o cinstim, fraților, și pe aceasta să o păzim. Unul oarecare să fie ureche, altul limbă, altul mână, altul altceva, acesta să învețe, iar acesta să se învețe, și puțin după aceea: Și cel ce se învață să fie întru supunere, și celce împărtășește să facă aceasta întru bucurie; și cel ce slujește să slujească cu osârdie. Să nu fim toți limbă, aceasta este prea lămurit, nici să fie toți apostoli, nici toți prooroci, nici toți tălmăcitori, și după

⁴⁸⁹ P. BRUSANOWSKI, *Autonomia și constituționalismul...*, p. 138-139.

⁴⁹⁰ P. BRUSANOWSKI, *Autonomia și constituționalismul...*, p. 139.

aceea: «De ce te faci pe tine păstor, oaie fiind; de ce te faci cap, picior fiind; de ce te apuci a conduce oști, fiind pus între soldați?» Și la alt loc: «Înțelepciunea poruncește: nu fii grabnic în cuvinte, nu te întinde împreună cu cel bogat, sărac fiind; nici nu căuta să fii mai înțelept decât cei înțelepți». Iar de se va găsi cineva că va călca acest canon, să se afurisească patruzeci de zile»⁴⁹¹.

După comentariile exegeților Zonaras și Balsamon, puterea de a învăța (*docendi auctoritatem*, în limba latină), de a interpreta dogmele și de a învăța poporul s-a dat doar episcopilor și celor care au fost rânduiți de către aceștia. Canonul acesta vorbește doar despre propovăduirea publică în ceea ce privește învățătura dogmatică a Bisericii transmise de Mântuitorul apostolilor, iar aceștia, la rândul lor, sfințind preoți și episcopi: „*Mergând, învățați toate neamurile, botezându-le în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh, învățându-le să păzească toate câte v-am poruncit vouă*” (Matei 28, 19). Pe vremea acestui Sinod existau laici care au considerat că pot ține cuvântări publice, cu scopul de a-i învăța pe oameni. Auzind acest lucru, părinții de la Sinodul Trulan au alcătuit acest Canon, cu scopul de a descuraja pe acești „învățători laici”, oprindu-i timp de 40 de zile de la Sfânta Împărtășanie. Cuvintele canonului „în public”, de la început, opreau pe mireni doar de la propovăduirea publică, în fața credincioșilor și, în mod special, de la cuvintele de învățătură care priveau adevărurile de credință. Bunăoară, nașii la botez trebuia să-i învețe pe finii lor adevărul de credință și să fie pildă vie atât prin cuvânt, cât și prin fapte. În acele vremuri, mirenii evlavioși li se permitea să țină cuvântări în Biserică, îndeosebi la înmormântări, dar numai cu binecuvântarea episcopului locului. Aceasta este interpretarea canonului 64 Trulan.

Gheorghe Ciuhandu a adus în actualitatea vremii în care a trăit acest canon, menționând că laicii au depășit cu mult, din punct de vedere cultural, ierarhia bisericească, care a rămas deficitară la acest capitol, îndeosebi referindu-se la preoții de la țară. Din acest motiv, laicii nu trebuie ținuți în stare de pasivitate, ci conlucrând cu ierarhia ar putea aduce multe foloase misiunii Bisericii. Însă au fost și deservicii aduse Bisericii prin participarea mirenilor în administrație. Unii dintre ei, simpatizanți ai unor partide politice, au introdus spiritul polemic îndreptat împotriva ierarhiei bisericești. Alții, însoțiți de o vastă cultură laică, au adus în cadrul Bisericii mentalități potrivnice învățăturii de credință și moralei creștine. Cu toate aceste neajunsuri, mirenii trebuie păstrați la conducerea Bisericii, dar trebuie selectați mai atent și aleși, nu atât după capacitățile lor intelectuale, cât după ținuta morală pe care o posedă⁴⁹².

Când vine vorba de organizarea unitară bisericească a tuturor românilor, dreptul de legiferare ar trebui să îl dețină Biserica Ortodoxă Română. Precum Statul a izolat Biserica față de legiferarea problemelor cetățenești, așa trebuie să i se ofere posibilitatea Bisericii de a lua hotărâri în privința legilor proprii. „Dacă Statul și

⁴⁹¹ Nicodim MILAȘ, „Canonul 64”, în *Canoanele Bisericii Ortodoxe însoțite de comentarii, Canoanele Sinoadelor ecumenice, traducere făcută de Uroș Kovincici, Protoiereul ortodox sârbesc al Aradului și Dr. Nicolae Popovici, Profesor la Academia teologică din Arad*, vol. I, partea a II-a, Arad, Tipografia Diecezană, 1931, p. 437-438.

⁴⁹² P. BRUSANOWSKI, *Autonomia și constituționalismul...*, p. 141-142.

Biserica se vor respecta, acum și în viitor și Statul va admite ca Biserica însăși să legifereze în chestiunea de reformă unitară, pusă pe tapet, iar Statul înzestrând Biserica cu autonomie, o va desface din legăturile sale de atârnare politică de până acum”, s-ar putea evita o stare conflictuală între ele. Era momentul oportun ca Biserica să iasă de sub influența Statului, însă autorul avea temeri, pe de o parte față de ierarhie, care era interesată de puterea ierarhică absolută, iar pe de altă parte față de Stat, care nu voia să scoată Biserica de sub influența pe care o manifesta asupra ei. Soluțiile propuse de preotul Ciuhandu erau pertinente și ar fi adus multă liniște în rândul Bisericii, clerului și credincioșilor. În primul rând, ierarhia superioară trebuia să fixeze autonomia bisericească, atât în raport extern, cu Statul, cât și în cel intern, cu credincioșii săi, iar după aceasta să fie convocat un Congres Constituant bisericesc, alcătuit din reprezentanți loiali Bisericii, pentru a găsi soluții viabile în privința unificării bisericești. După convocarea acestui Congres, Parlamentul României putea să decreteze autonomia Bisericii Ortodoxe Române, rămânând, pe deasupra, și Biserica de stat. Aceasta era singura variantă propusă de consilierul cultural, „către limanul mântuirii: dezrobirea politică a Bisericii și fructificarea sub raportul spiritual-moral în lume”⁴⁹³.

3. 2. 3. Unificarea bisericească în periodicul „Biserica și Școala”

Principală publicație bisericească din Arad, cu apariție neîntreruptă din anul 1877, era *Biserica și Școala*. În paginile acesteia se regăseau pastorală episcopilor Aradului, predici, cuvinte de învățătură, dar și știri privitoare la viața bisericească, școlară, literară și economică din Eparhia Aradului, și din întreaga Transilvanie. După Marea Unire a românilor realizată în anul 1918 se simțea nevoia unificării din punct de vedere administrativ într-o singură Biserică Ortodoxă Română. Acesta a fost idealul ierarhilor, preoților și al poporului dreptcredincios. Presa bisericească a relatat cu lux de amănunte toate etapele parcurse în vederea acestei unificări. După Marea Unire, scaunul mitropolitan al Ardealului era vacant, locțiitor de mitropolit era bătrânul episcop al Aradului, Ioan I. Papp, care, datorită vârstei înaintate, a lăsat loc mai tânărului episcop de Caransebeș, Miron Cristea, spre a purta negocieri cu autoritățile de la București. Tot mai multe voci dădeau ca sigură numirea episcopului de Caransebeș în funcția de mitropolit primat al României. Au fost necesare însă mai multe etape în vederea acestei alegeri. Astfel, în 16/29 decembrie 1919, Parlamentul a votat Decretul Regal al unirii tuturor românilor din provinciile românești. La numai o zi, în 17/30 decembrie 1919, a fost convocat Sfântul Sinod, la care au participat și ierarhi din teritoriile unite cu Vechiul Regat. Aceștia au făcut următoarea declarație: „Unirea politică efeptuită între toate provinciile națiunii române să se extindă și asupra Sfintei noastre Biserici strămoșești, așa că Biserica Ortodoxă a Basarabiei, Bucovinei, Ardealului,

⁴⁹³ Gh. CIUHANDU, „Câteva cuvinte”, în *Telegraful Român* (Sibiu), 12/25 martie, 23 aprilie / 6 mai, 1920, nr. 15-22; a se vedea și P. BRUSANOWSKI, *Autonomia și constituționalismul...*, p. 134-143.

Banatului, Crișanei și a părților Ungurene să alcătuiască o singură Biserică autocefală ortodoxă națională română, a cărei autoritate supremă să fie Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe autocefale a României întregite”⁴⁹⁴.

În 18/31 decembrie 1919, episcopul de Caransebeș, Miron Cristea, a fost ales în scaunul de mitropolit primat, fiind întronizat la data de 1 ianuarie 1920. În cadrul rubricii *Cronica bisericească* din săptămânalul *Biserica și Școala* a fost descris cu lux de amănunte evenimentul desfășurat în prezența Majestății Sale, Regelui Ferdinand, a membrilor Guvernului de la București, a Sfântului Sinod și a tuturor invitaților. Mitropolitului primat i s-a înmănat toiagul arhipăstoresc, de către Suveran care a rostit cuvinte de o mare însemnătate: „Înăltpreasfinția Ta, fiind ridicat la cea mai înaltă treaptă a Sfintei Biserici Române, cu vie mulțumire ți-am înmănat, după vechile datini, toiagul arhiepiscopal; ca să oblăduiești cu dragoste și cu îngăduință turma ce ți este încredințată... Urcându-te pe scaunul arhiepiscopal al Ungrovlahiei ai frumoasa menire de a înfăptui politica religioasă a lui Mihai Viteazul, care prin înființarea Mitropoliei ortodoxe de la Alba Iulia ținea să apropie și să unească bisericește toate țările românești”⁴⁹⁵.

Această precipitare a lucrărilor de unificare bisericească de la sfârșitul anului 1919 a atras foarte multe împotriviri. Unul dintre cei mai importanți militanți pentru unificarea bisericească, preotul Gheorghe Ciuhandu, a avut o părere negativă față de deciziile luate de Episcopatul din Ardeal, care a fost incomplet și nu putea să ia decizii canonice. Scaunul de Mitropolit al Transilvaniei era vacant, locțiitor de mitropolit fiind episcopul Aradului, scaunul de Caransebeș era, de asemenea, vacant, prin alegerea de mitropolit primat a episcopului Miron Cristea, așadar, doar episcopul Aradului era, în mod canonic, reprezentantul Episcopatului transilvănean. Preotul Gheorghe Ciuhandu a identificat „un motiv de disciplină canonică, pentru care ne sculăm împotriva precipitărilor cu care se proiectează reforma de unificare bisericească și cerem, mai întâi, îndeplinirea scaunelor noastre ierarhice...”. În continuarea articolului său, a făcut apel la întrunirea Congresului Național Bisericesc din Ardeal de a proceda la alegerea mitropolitului Transilvaniei, iar, după îndeplinirea tuturor prescripțiilor canonice, să se înfăptuiască unificarea bisericească. În articol s-a făcut referire la *Statutul Organic* și la autonomia de care românii transilvăneni ortodocși s-au bucurat, de la 1868 încoace, făcând o paralelă cu Legea Sinodală din Vechiul Regat care încalcă autonomia Bisericii de acolo, ce se afla sub tutela Statului. Aceasta era marea problemă pe care o sesiza Ciuhandu, și anume: dacă unificarea, realizată în pripă, ar nesocoti *Statutul Organic*, autonomia Bisericii unificate ar avea de suferit. De aceea, soluția propusă de consilierul cultural al Episcopiei Aradului era următoarea: să fie completate, prin alegere canonică, atât scaunul mitropolitan de la Sibiu, cât și cel de la Caransebeș, să fie convocat Congresul Național Bisericesc

⁴⁹⁴ Eusebiu R. ROȘCA, *Monografia Mitropoliei Ortodoxe Române a Ardealului, începând dela repausarea Arhiepiscopului – Mitropolit Andrei Baron de Șaguna, până astăzi. Contribuții istorice*, Sibiu, Tipografia Fondul Cărților Funduare, 1937, p. 256.

⁴⁹⁵ „Cronica bisericească Unirea Bisericilor – Alegerea de Mitropolit Primat”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLIV, 1920, nr. 1, p. 2.

din Ardeal și astfel să se ajungă la discuții pentru o viitoare unificare. Imixtiunea Statului în această problemă ar crea un precedent în păstrarea autonomiei bisericești, atât de iubită de ardeleni⁴⁹⁶.

Graba cu care s-au desfășurat negocierile la sfârșitul anului 1919, în privința unificării bisericești, a dat de gândit reprezentanților Mitropoliei ardelenе, care, prin Declarația de unificare votată de Senat, socotea desființat Sinodul Episcopesc al Mitropoliei Ardealului, unificarea fiind realizată după Legea Sinodală din Vechea Românie. Constituția Bisericii Ortodoxe din Transilvania era astfel anulată. Mai mult de atât, în 5 februarie 1920, în cadrul Senatului au fost prezentate două proiecte de lege de către ministrul Cultelor, Ioan Borcea, din care reieșea faptul că mitropolii și episcopii din Ardeal nu vor mai putea fi aleși după *Statutul Organic*, ci după *Legea Sinodală*. Aceste proiecte au primit denumirea de „Articolul unic”, și au fost publicate în Monitorul Oficial al României, dar nu au mai fost puse în discuție și în Camera Deputaților, fiind, în cele din urmă, retrase, datorită opoziției vehemente a parlamentarilor ardeleni. Însuși mitropolitul primat a declarat că: „Făcându-se unirea cu patria mămă, trebuie să se unească și Biserica. Până la alcătuirea unei organizațiuni bisericești unificate, eu cred că trebuie să recunoaștem organizațiile pe care Biserica din Ardeal, Bucovina și Basarabia le-au avut înainte de unire”⁴⁹⁷. Această lege despre unificarea Bisericii Ortodoxe a fost surprinsă și de presa bisericească din Arad. „Articolul unic” suna astfel: „Biserica Ortodoxă a Basarabiei, a Bucovinei, a Ardealului, a Banatului, a Crișanei și cea din părțile Ungurene se unește pentru vecie cu Biserica Vechiului Regat, alcătuind o singură Biserică Autocefală Ortodoxă Română a cărei autoritate supremă este și va rămâne Sfântul Sinod al Sfintei Biserici Ortodoxe Autocefale a României întregite”⁴⁹⁸. Acesta a fost respins.

Respingerea „Articolului unic” deschidea astfel calea spre convocarea Consiliului Național Bisericesc de la Sibiu, unde a fost ales mitropolitul Nicolae Bălan. Dacă nu ar fi fost posibilă convocarea Congresului Național Bisericesc, unificarea bisericească s-ar fi realizat, *Statutul* șagunian ar fi fost suspendat, iar alegerea viitorului mitropolit al Ardealului s-ar fi făcut de către Marele Colegiul Electoral, potrivit *Legii Sinodale* din 1872. Ar fi fost puțin probabil ca Nicolae Bălan să fi fost ales, datorită poziției sale pro-șaguniene. În aceste împrejurări, Congresul Național Bisericesc Electoral de la Sibiu a ales, în data de 14/27 februarie 1920, drept mitropolit al Ardealului pe profesorul Dr. Nicolae Bălan, după îndelungi dispute. „Chestia îndeplinirii scaunului metropolitan ce preocupă și agită, nu fără temei, spiritele s-a rezolvit în cadrele autonomiei noastre bisericești și cu demnitatea, ce-o reclamă nimbul și interesele noastre bisericești”. Mitropolitul Ardealului a fost „omul trimis de Dumnezeu, bărbatul, care în viața sa fără prihană, caracterul său ferm și nepătat și-n înalta sa cultură teologică poșede

⁴⁹⁶ Gh. CIUHANDU, „Încotro și până unde?...”, p. 1-2.

⁴⁹⁷ P. BRUSANOWSKI, *Autonomia și constituționalismul...*, p. 11; In extenso: *Telegraful Român* (Sibiu), 1920, nr. 13, p. 4.

⁴⁹⁸ „Legea despre Unificarea Bisericii Ortodoxe”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLIV, Arad, 1920, nr. 7, p. 2.

(posedă – n.n.) toate acele calități și aptitudini cari se recer de la un cap bisericesc, în vremurile actuale de mari prefaceri și pe terenul bisericesc și de uneltiri contra constituției noastre bisericești”⁴⁹⁹. Toate aceste calități ale noului ales vor constitui pârgii importante de menținere a Constituției bisericești ardeleni, ce va servi drept model la unificarea bisericească a tuturor românilor ortodocși.

În ordine cronologică, vom reda pe scurt polemicile apărute în cadrul Congresului Național Bisericesc de la Sibiu, din 25 februarie 1920, cu privire la unificarea bisericească, președinte de ședință fiind episcopul Aradului, Ioan I. Papp, locțiitor de mitropolit. După discutarea ordinii de zi, deputatul Dr. Aurel Lazăr a propus înființarea a două episcopii noi, la Oradea și la Cluj, urmând ca Episcopia Timișorii să fie înființată mai târziu. Momentul tensionat a fost la citirea raportului privind unificarea bisericească.

Istoricul Silviu Dragomir a făcut o incursiune în istoria bisericească a românilor ardeleni, socotind potrivit ca *Statutul Organic* să stea la baza viitoarei organizări a Bisericii. Împotriva *Statutului* s-a arătat deputatul Ștefan Meteș, susținând că acesta nu ar aduce niciun folos Bisericii, fiind „sanționat” (aprobat – n.n.) de împăratul de la Viena. Au fost discuții contradictorii, pro și contra *Statutului*, dar, în cele din urmă, profesorul Nicolae Bălan, viitorul mitropolit de la Sibiu, a făcut o expunere amplă asupra necesității păstrării *Statutului Organic*, menit a păzi Biserica de imixtiunea diferiților politicieni ce vor cârmui țara. A doua zi, 26 februarie, la ora 09.00, în cadrul ședinței a șasea, același Silviu Dragomir a citit raportul Consistoriului Mitropolitan de la Sibiu, în cadrul căruia s-a scos în evidență aportul pe care l-a avut acest Consistoriu, „apărând cu toate mijloacele Biserica noastră de tensiunile unor factori nechemați din București”. Vasile Goldiș a scos în evidență faptul că deputații și senatorii ortodocși din Ardeal au protestat împotriva „Articolului unic”. Aceasta a făcut ca unificarea bisericească să fie un proces de durată, dar care va avea la bază principiile *Statutului Organic*⁵⁰⁰.

După ce a fost respins „Articolul unic”, Congresul Național Bisericesc de la Sibiu l-a ales ca mitropolit al Ardealului pe profesorul Nicolae Bălan, un susținător înfocat al *Statutului Organic*. Chiar dacă Congresul Național Bisericesc a acceptat unificarea bisericească, la 25 februarie, în „Conclusul 61”, s-a evidențiat faptul că ierarhii din Ardeal au dreptul de a fi parte din Sfântul Sinod de la București, dar acest lucru nu însemna renunțarea la principiile *Statutului* șagunian. De asemenea, s-a protestat împotriva Parlamentului care și-a luat dreptul de a decide unificarea. Neavând de ales, mitropolitul primat a dat asigurări că se va convoca o Adunare Constituantă bisericească, în cadrul căreia se va discuta pe larg despre unificarea bisericească. Acest lucru se va întâmpla, în luna septembrie 1920, când în cadrul celor cinci ședințe ale Constituantei vor ieși la iveală cele două mari direcții: constituționalismul ardelean și autocratismul ierarhic din Vechea Românie. Adunarea Constituantă a fost compusă din 42 de membri din Vechiului Regat, 12 din Ardeal, 12 din Basarabia și 6 din Bucovina. Până la realizarea

⁴⁹⁹ „Noul Mitropolit”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLIV, 1920, nr. 8, p. 1.

⁵⁰⁰ „Congresul național bisericesc”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLIV, 1920, nr. 13, p. 3-4 (articol preluat din *Telegraful Român* de la Sibiu).

unificării bisericești depline, fiecare Biserică românească din cele patru provincii avea să fie condusă după legile pe care le-a aplicat până înainte de Marea Unire din 1918.

La 5/18 septembrie 1920, a avut loc, la București, prima ședință a Adunării Constituante, deschisă prin cuvântul mitropolitului primat Miron Cristea, care, după ce a făcut obișnuitele urări de bun venit tuturor participanților și-a expus principiile fundamentale pentru organizarea unitară a Bisericii Ortodoxe Române din întregul Regat Român în 18 puncte, cuprinse într-o broșură, care a fost împărțită membrilor Constituantei⁵⁰¹.

Prin intervenția sa, mitropolitul primat a lăsat să se vadă o ușoară înclinare spre principiile de organizare ale Bisericii din Vechea Românie. Susținea o autonomie a Bisericii limitată, promovând ideea că „suveranitatea statului să fie respectată” și „să ne asigurăm pentru viitor un sprijin moral și material, mult mai efectiv și mai simțitor din partea statului”. Oarecum, aceasta însemna o slăbire a autonomiei bisericești, mascată sub ajutorul oferit de stat. De asemenea, ierarhul amintea de organizare democratică, dar oarecum bazată pe criterii autocratic ierarhice. Acest derapaj al mitropolitului primat a fost aspru taxat, în special de către ierarhi și reprezentanții Mitropoliei Ardealului prezenți. Mitropolitul Bălan a nuanțat problema, afirmând că între Biserică și Stat a existat întotdeauna o colaborare strânsă, iar fiii Bisericii Ortodoxe Române sunt și fiii Statului Român. Mitropolitul primat și-a încheiat alocuțiunea rostind Rugăciunea Arhierască a Domnului cu dorința ca toți românii să fie una. După cele 5 ședințe ale Constituantei, lucrările au fost suspendate, fiind desemnați 15 membri, sub conducerea lui Miron Cristea, pentru a întocmi un alt proiect de Statut, privind organizarea bisericească. „Comisia de 15” a avut la îndemână mai mult de o lună pentru a întocmi Anteproiectul de lege pentru organizarea Bisericii Ortodoxe Române autocefale, publicat și de presa bisericească din Arad⁵⁰².

Reacțiile nu au întârziat să apară. Anteproiectul a fost trimis tuturor Bisericilor din provinciile românești. Părerea Mitropoliei Ardealului era clară: anteproiectul a fost conceput pe scheletul *Statutului Organic*, însă în profunzime se regăseau alte concepții, străine de Constituția bisericească ardeleană. Mitropolia Ardealului avea doi oameni de mare încredere, jurisconsultii arhidiecezani și mitropolitanii Ioan de Preda și Lucian Borcea. Aceștia l-au consiliat pe mitropolitul Nicolae Bălan. Pe măsură ce trecea timpul, presiunile Guvernului României de a se realiza unificarea bisericească se înteteau. Acest lucru l-a determinat pe mitropolitul Nicolae Bălan să convoace, în primăvara anului 1921, Consistoriul mitropolitan, președinte fiind însuși mitropolitul alături de episcopii Ioan I. Papp de la Arad și Iosif Traian Badescu de la Caransebeș, arhimandritul Ilarion Pușcariu, Vasile Goldiș, Ioan Lupaș, Gheorghe Ciuhandu și alții. Consistoriul ardelean a adoptat în unanimitate un „Protest” adresat primului-ministru, generalul Alexandru Averescu, ministrului cultelor, Octavian Goga, și mitropolitului primat, încercând

⁵⁰¹ „Cuvântarea Mitropolitului Primat la deschiderea Constituantei bisericești”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLIV, 1920, nr. 38, p. 2.

⁵⁰² „Unificarea Bisericii”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLIV, 1920, nr. 48, p. 2.

să oprească din răspuțeri această inițiativă. Văzând graba în vederea unificării bisericești, episcopul Gurie de la Chișinău s-a solidarizat și el cu poziția ardelenilor, ceea ce a dus la amânarea discuțiilor.

În primăvara anului 1921 a avut loc al doilea Congres al preoțimii din Ardeal, unde preotul Gheorghe Ciuhandu de la Arad a susținut un referat privind unificarea bisericească, de care ne vom ocupa într-un alt subcapitol al prezentei lucrări. În toamna aceluiași an, la Sibiu, a fost convocat de către mitropolitul Bălan Congresul Național Bisericesc, unde s-a reluat ideea implementării principiilor *Statutului Organic* în întreaga organizație bisericească din România. În cadrul Sfântului Sinod de la București, din noiembrie, nu s-a reușit atingerea unui numitor comun, tratativele continuând și în cursul anilor 1921 și 1922, până în luna septembrie 1923. În tot acest timp, mitropolitul Bălan nu a dorit să mai discute această chestiune și din alte motive interne ale Bisericii transilvănene, cum a fost problema statificării școlilor confesionale ortodoxe. În luna octombrie 1923, s-a întrunit „Comisia de 15”, care a definitivat Proiectul de unificare numit „Ultimul”, din 1923. Pentru a urgenta negocierile, s-a creat o subcomisie de 7 care s-a ocupat de finalizarea proiectului. *Noul proiect de lege pentru organizarea Bisericii Autocefale Ortodoxe Române*, având un număr de 24 de articole, a fost tipărit și în presa bisericească din Arad⁵⁰³.

Spre finalul anului 1923, dezbaterile privind unificarea bisericească a românilor și definitivarea proiectelor de lege și de statut au început să prindă contur. Cele patru Biserici românești au căzut de acord în privința unificării. Proiectul a fost prezentat de ministrul Cultelor, Alexandru Lapedatu, care a comunicat faptul că acest proiect a reușit să satisfacă dorințele reprezentanților celor patru Biserici Ortodoxe, Vechiul Regat, Transilvania, Basarabia și Bucovina, cu excepția a două puncte, cele privitoare la alegerea ierarhilor și statutul mitropoliilor, care au fost, în cele din urmă, soluționate⁵⁰⁴.

Redactorul periodicului *Biserica și Școala* din Arad, în editorialul primei pagini a anului 1925, a titrat – cu litere mari – *Patriarhatul Bisericii Ortodoxe Române*, motivând crearea acestuia. Nu o vede ca pe o chestiune de prestigiu sau că înființarea acestuia ar modifica organizarea Bisericii, ci mai mult o chestiune de politică bisericească. Slăbind puterea ortodoxiei rusești, prin persecuția bolșevică din Rusia, s-a creat impresia unei porți deschise pentru prozelitismul catolic. De asemenea, știrbirea autorității patriarhului ecumenic a lăsat loc interpretărilor privind intensificarea propagandei catolice în Orient, tocmai de aceea, politica Vaticanului nu poate lăsa indiferentă Biserica noastră. Înființarea patriarhatului românesc, potrivit concepției părintelui Simion Stana, redactorul revistei, „prezintă

⁵⁰³ „Noul proiect de lege pentru organizarea Bisericii autocefale Ortodoxe Române”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLVII, 1923, nr. 43, p. 3-4.

⁵⁰⁴ „Informațiuni – Pregătirea legii de organizare unitară a Bisericii Ortodoxe Române”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLVIII, 1924, nr. 45, p. 6.

și o importanță de ordin politic, dată fiind situația în care se găsesc celelalte Biserici Ortodoxe și Patriarhate în Orient”⁵⁰⁵.

Ceea ce era doar un vis pentru majoritatea românilor ortodocși din cele patru provincii românești a devenit realitate, în 4 februarie 1925, când membrii Sfântului Sinod, sub președinția mitropolitului primat Miron, au hotărât înființarea Patriarhiei Române. Investirea primului patriarh al Bisericii Ortodoxe Române, Miron Cristea, a avut loc în data de 1 noiembrie 1925, la București, în prezența Majestății Sale Regelui Ferdinand, a Familiei Regale, a reprezentanților Bisericilor Ortodoxe surori, a reprezentanților Statului Român și a unei mulțimi mari de popor. Între arhiereii români a fost prezent și Preasfințitul Grigorie al Aradului, ales recent în locul vrednicului de pomenire Ioan I. Papp, care „a sucombat” (a murit – n.n.) la începutul anului.

⁵⁰⁵ „Patriarhatul Bisericii Române Ortodoxe”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLIX, 1925, nr. 3, p. 1.

CAPITOLUL IV.

Episcopia Aradului în contextul provocărilor vremii

4. 1. Concordatul cu Vaticanul (1927)

4. 1. 1. Preliminarii

Prin Concordat se înțelege un acord între papă, în calitate de conducător al credinței catolice, și conducerea unui Stat, ce prevedea buna colaborare între acel stat și reprezentanții religiei catolice din cuprinsul său. Există mai multe definiții date concordatului, cea mai lămuritoare fiind aceasta, *„prin termenul de concordat, se înțelege, în mod obișnuit, o convenție intervenită între papă, ca șef al Bisericii Romano-Catolice, și puterea laică a unui Stat, pentru reglementarea relațiilor dintre acel stat și religia catolică ce funcționează pe teritoriul său”*⁵⁰⁶. Preotul canonist Ioan N. Floca, de la Facultatea de Teologie Ortodoxă din Sibiu, definea Concordatul ca fiind *„o convenție religioasă bilaterală cu caracter internațional încheiată între Vatican și un stat suveran”*⁵⁰⁷. Prin acest acord bilateral, nu statul este cel ce câștigă, ci Biserica. În acest sens, mitropolitul Clujului, Bartolomeu (Valeriu) Anania, spunea următoarele: *„Concordatul rezultă din nerealismul doctrinei catolice despre Biserică și Stat; potrivit acestei doctrine (susținută și de Georges Renard), Biserica și Statul sunt două societăți perfecte, a căror autoritate se exercită totuși asupra acelorași subiecți și, adesea, în probleme conexe, ceea ce implică necesitatea unei legi care să determine raporturile lor naturale. Statul deci, fiind și el „societate perfectă”, ar urma să accepte pur și simplu, fără dificultăți, aplicarea pe teritoriul său a principiilor de drept bisericesc privitoare la relația dintre puterea spirituală și cea seculară”*⁵⁰⁸.

Începând cu anul 1870, odată cu Conciliul I Vatican, în cadrul căruia a fost formulată dogma despre primatul papal, care nu era numai onorific, ci și jurisdicțional și se extindea asupra Bisericii întregi, n-au lipsit consecințele privitoare la relațiile Statelor cu Vaticanul. Această putere jurisdicțională a papei era deplină și supremă, iar drept urmare a acestei puteri, transmisă urmașului sfântului apostol Petru, a fost promulgată dogma infailibilității papale, ceea ce însemna că papa nu poate greși în privința învățăturilor de credință și morală. Astfel, papa devine legislator, învățător și judecător suprem în Biserică, neavând

⁵⁰⁶ Sergiu TOMESCU, „Concordatul României cu Vaticanul. Câteva aspecte ale relațiilor României cu Vaticanul și situația Bisericii în perioada 1918-1928”, în *Revista Teologică* (Sibiu), 2010, nr. 2, p. 98.

⁵⁰⁷ Ioan N. FLOCA, *Din istoria Dreptului românesc. Concordatul. Act diplomatic în slujba acțiunii catolice III*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1993, p. 4.

⁵⁰⁸ Valeriu ANANIA, *Pro Memoria. Acțiunea catolicismului în România interbelică*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1992, p. 11-12.

posibilitatea să greșească, ceea ce l-a situat deasupra tuturor celorlalți monarhi care au reacționat ca atare, oprind promulgarea hotărârilor Conciliului Vatican și denunțând Concordatele încheiate, cum este cazul Austriei. Începând cu acest moment, nu s-au mai încheiat Concordate, până în perioada imediat următoare Primului Război Mondial⁵⁰⁹. Dar tot în același an, 1870, la puțin timp după Conciliul Vatican, armata italiană a ocupat Roma, desființându-se astfel Statul pontifical, încetând și suveranitatea politică a papilor, aceștia rămânând doar cu suveranitate spirituală. Acest lucru nu înseamnă că între anii 1870 și 1918 Biserica Romano-Catolică n-a făcut nimic în privința consolidării operei canonice și a reglementării chestiunilor politico-bisericești ulterioare. În ziua de Rusalii a anului 1917, a fost promulgat *Codex Iuris Canonici*, luând locul vechii colecții *Corpus Iuris Canonici*, codex ce va fi întrebuițat drept bază canonică, după finalizarea Primului Război Mondial, la încheierea Concordatelor dintre papă și diferite țări. Acest Codex stabilea principiile de bază care vor fi aplicate în chestiunile ce țin de raporturile dintre diferite State și Scaunul papal⁵¹⁰.

Precum aminteam mai sus, în perioada anilor 1870-1918 nu s-au mai încheiat acorduri între puterea papală și diferite State, dar această idee n-a fost abandonată de papi. După încheierea Primului Război Mondial, papa Benedict XV (1914-1922) a lansat ideea că s-au înființat noi state, iar unele state au primit noi teritorii, printre care și România, care a primit Transilvania, Banatul, Basarabia și Bucovina și era necesară încheierea de noi convenții, deoarece cele vechi erau perimate, urmare a războiului și a revoluției bolșevice. La puțin timp după aceasta, începe o perioadă benefică pentru Biserica Romei, prin încheierea de noi Concordate bilaterale. La 10 mai 1927, a fost încheiat Concordatul cu România, ratificat în anul 1929⁵¹¹.

Problema Concordatului de la 10 mai 1927 are rădăcini adânci, mergând până în anul 1920, în vremea guvernului condus de generalul Averescu, ministrul cultelor fiind Octavian Goga, când toate tratativele erau purtate în mare secret. În Constituția din 1923, în articolul 22, în ultimul paragraf, se spune: „Raporturile dintre diferitele Culte și Stat se vor stabili prin Lege”⁵¹². Potrivit acestui paragraf, era necesară o Lege a Cultelor, care ar reglementa raporturile dintre diferitele culte, confesiunea romano-catolică în cazul de față, și Statul Român. Această Lege ar trebui să ofere tuturor cultelor aceleași drepturi ca și Bisericii dominante, care era Biserica Ortodoxă. Prin încheierea Concordatului, Biserica Ortodoxă a pierdut teren în fața celei Romano-Catolice, care a dobândit anumite privilegii, la care nici nu gândea, aceasta din cauza lipsei de consecvență și de slăbiciune promovate de guvernele interbelice.

⁵⁰⁹ L. IACOB, *Politica Scaunului Papal...*, p. 6.

⁵¹⁰ L. IACOB, *Politica Scaunului Papal...*, p. 9.

⁵¹¹ Marius BĂRLIANU, „Scurt istoric al relațiilor României cu Vaticanul. Problema Concordatului”, în *Sargetia* (Deva), anul XXXII, 2004, p. 230, in extenso: L. IACOB, *Politica Scaunului Papal...*, p. 23.

⁵¹² *Monitorul Oficial* (București), nr. 282, din 29 martie 1923, art. 22, p. 13318.

Precum s-a amintit, tratativele pentru încheierea Concordatului au început încă din anul 1920, primul proiect de Concordat fiind întocmit de Vatican, inspirat din Concordatul încheiat cu Austria în 1855, ce acorda drepturi foarte multe Sfântului Scaun și doar îndatoriri Statului român. Acest proiect limita implicarea Statului în controlul asupra Bisericii Romano-Catolice, cele două eparhii de la Alba Iulia și Timișoara fiind sub directă ascultare de Vatican, situația fiind considerată o jignire la adresa Statului Român. De asemenea, se prevedea desființarea dreptului de patronat pe care l-a exercitat împăratul Austro-Ungariei asupra Bisericii Romano-Catolice⁵¹³. Ministrul cultelor, Octavian Goga, a înaintat Vaticanului un alt proiect, drept răspuns proiectului de la Vatican, în care spunea că „problema religioasă se poate confunda cu problema de naționalitate”⁵¹⁴, afirmând că Statul nu se va amesteca în problemele bisericești, ci doar va veghea la respectarea Constituției, a liniștii și a siguranței sale. De asemenea, acest proiect respingea dependența celor două eparhii catolice de Vatican, ceea ce ar fi putut reprezenta „o lovitură încercată împotriva integrității noastre de Stat”, iar dreptul de patronat suprem deținut de regii Ungariei să fie transmis M. S. Regelui României⁵¹⁵. În luna decembrie 1921, guvernul Averescu a demisionat, fiind respins și al doilea proiect de concordat trimis de la Vatican. Au existat negocieri ale Vaticanului cu guvernele României interbelice și în anii următori, dar toate au eșuat.

Un nou Guvern condus de generalul Alexandru Averescu a revenit la cârma țării, iar ca ministru al cultelor a fost desemnat Vasile Goldiș, fiu de preot din comitatul Arad, care a deținut și funcția de secretar al Consistoriului arădean, deci un om devotat al Bisericii Ortodoxe Române și un aprig luptător împotriva catolicilor, mai ales împotriva greco-catolicilor. După ce a primit portofoliul ministerial, Vasile Goldiș a înaintat primului-ministru Averescu un memoriu privitor la chestiunea Concordatului, fiind împotriva semnării acestuia. „Nu ezit a mărturisi că și pentru România aș socoti mai potrivită rezolvarea problemei religioase printr-o lege specială a cultelor, decât prin Concordat”⁵¹⁶. În același sens, Goldiș spunea că „guvernul trebuie să aibă deplină libertate de a publica și de a ratifica Concordatul prin Parlament, după votarea legii Cultelor sau cel puțin simultan cu aceasta”⁵¹⁷.

Tratativele pentru încheierea Concordatului au fost reluate în primăvara anului 1927 de Vasile Goldiș, care, după o întâlnire cu Regele Ferdinand, a plecat spre Roma și a primit puteri depline pentru a negocia și a semna actul. Varianta

⁵¹³ L. IACOB, *Cultul catolic în România. Concordatul cu Vaticanul*, Oradea, Tipografia Diecezană, 1933, p. 19.

⁵¹⁴ Sub masca diplomației Vaticanului se ascundeau interesele maghiarilor de a denunța Tratatul de la Trianon prin care au pierdut teritorii importante din vechiul Stat ungar. Profesorul Onisifor Ghibu a identificat faptul că pretențiile exagerate solicitate de Vatican în proiectele de Concordat coincid cu dorința de slăbire a integrității, a liniștii și a siguranței Statului român, lucru dorit cu insistență de unguri.

⁵¹⁵ Onisifor GHIBU, *Nulitatea Concordatului dintre România și Sfântul Scaun...*, p. 4.

⁵¹⁶ N. RUNCAN, *Concordatul Vaticanului cu România. Considerații istorico-juridice*, Constanța, Editura Ex Ponto, 2000, p. 37.

⁵¹⁷ V. GOLDIȘ, *Concordatul...*, p. 9.

finală a textului Concordatului a fost pregătită la 9 mai 1927, urmând ca la numai o zi, în 10 mai, la ora 8 seara, să fie semnat de către ministrul Cultelor, Vasile Goldiș, în numele Maiestății Sale, Regelui Ferdinand I al României, și cardinalul Pietro Gasparri, reprezentantul Sanctității Sale, Papa Pius al XI-lea⁵¹⁸. Convingerea deplină a celui ce a semnat Concordatul din partea guvernului român a fost că acesta „respectă toate interesele statului român și nu aduce nici o jignire Bisericii Ortodoxe Române”⁵¹⁹.

Interesant este faptul cum a putut să-și schimbe poziția atât de radical Vasile Goldiș, care, dintr-un înflăcărat opozant al Concordatului, a ajuns să fie semnatarul documentului. Interpretările sunt diverse, însă asupra uneia ar trebui să ne oprim și anume faptul că acest Concordat a fost semnat sub presiune. Regele Ferdinand era bolnav. Datorită faptului că și-a botezat copiii în legea ortodoxă, așa cum prevedea Constituția Țării în cadrul articolului 77, alineatul al doilea, anume că în viitor „coborâtorii (urmașii – n.n.) Maiestății Sale vor fi crescuți în religieuna Ortodoxă a Răsăritului”⁵²⁰, papa l-a amenințat cu chinurile iadului. Posibilitatea de a dobândi grația era semnarea Concordatului. Se pare că Vasile Goldiș a fost rugat de regele Ferdinand să semneze actul pentru a primi grația pontifului și împărtașania înainte de moarte. Așadar, „Concordatul papal cu România s-a încheiat, printr-un șantaj cu eternitatea”⁵²¹, avea să conchidă Nichifor Crainic.

Ceea ce reiese din aceste lucruri nu reprezintă decât slăbiciunea factorilor politici ai acelor vremuri, care, în pofida devotamentului lor față de rege, au adus mari deservicii țării lor și Bisericii dominante Ortodoxe. Mai mult de atât, menținerea acestui Concordat pe parcursul întregii perioade interbelice n-a făcut decât să arate lipsa de demnitate a decidenților politici ai acelor timpuri și obediență față de Vatican și față de suveranul pontif.

4. 1. 2. Poziția Episcopiei Aradului față de Concordat

4. 1. 2. 1. Sinoadele eparhiale și cele protopopești

Primele semne de îngrijorare în privința unei posibile înțelegeri între Statul român și Scaunul papal au apărut încă din anii următori constituirii noului Stat național-unitar român. Biserica Romano-Catolică, socotită drept o Biserică dornică de a atrage la catolicism alți credincioși, de alte confesiuni, se socotea pe sine a fi superioară celorlalte Biserici din România, dorind să trateze de la egal la egal cu Statul român. Biserica Ortodoxă, prin reprezentanții săi, preoți, protopopi, consilieri și episcopi, a protestat cu toată energia față de această nedreptate care i se făcea. Aceștia, fie în cadrul Sinoadelor eparhiale sau protopopești, fie în presa

⁵¹⁸ V. GOLDIȘ, *Concordatul...*, p. 30.

⁵¹⁹ V. GOLDIȘ, *Concordatul...*, p. 30.

⁵²⁰ *Monitorul Oficial* (București), nr. 282, din 29 martie 1923, art. 77, p. 13325

⁵²¹ N. RUNCAN, *Concordatul Vaticanului cu România...*, p. 37; in extenso: Nichifor CRAINIC, „Zile albe, zile negre”, vol. II, fragment apărut în *Tribuna* (Cluj-Napoca), 19 iulie 1990, p. 6.

bisericească, au luat poziție împotriva acestui act anti patriotic și anti bisericesc, care lovea în ființa Statului și a Bisericii Ortodoxe strămoșești.

Comisia de organizare a Sinodului eparhial arădean din 1921, în ședința a treia, la punctul 25, prin raportorul Dr. Aurel Cosma, a adus în discuție problema Concordatului pe care Vaticanul dorea să-l încheie cu Statul român, în baza actului consistorial Nr. 696/1921. După îndelungi dezbateri pe marginea acestei teme majore, s-a luat decizia ca Veneratul Consistoriu să intervină pe lângă guvernul țării, ca să împiedice semnarea actului, cel puțin până când va fi votată noua constituție. În caz contrar, potrivit opiniei membrilor sinodului, Bisericii Ortodoxe naționale i s-ar știrbi prestigiul, iar Statul și-ar pierde suveranitatea⁵²².

În Sinoadele eparhiale de la Arad nu s-a mai făcut referire la Concordat până în anul 1934, anul morții celui care a semnat acest act, Vasile Goldiș, secretarul Episcopiei Aradului și sfătuitorul episcopilor Aradului. În ședința a cincea din 8 mai 1934, membrul Sinodului eparhial, Dr. Vasile Mircu, a expus situația Concordatului cu Roma „ca fiind o mare greșeală care asigură Bisericii apusene o serie de privilegii, lezând drepturile constituționale ale Bisericii Ortodoxe Române, aflată într-o stare de inferioritate atât de ordin material, cât și spiritual. A fost votată cu unanimitate de voturi o moțiune care desființa Concordatul”. „Statul român, dintr-o nepăsare, deși în deplină cunoștință de cauză a problemelor catolicismului, în locul soluționării raportului dintre Stat și cultul catolic, conform art. 22 din constituție, ca raportul dintre diferitele culte și Stat, să se stabilească prin lege și nicidecum prin un regim deosebit și exclusiv în favoarea unei singure confesiuni, prin Concordatul semnat la 10 Mai 1927, legalizează *Unirea* dela 1700 și consimte ca Românii uniți fără să fie întrebați, prin cea mai grozavă violare a conștiinței lor să fie transformați din cetățeni de religie Ortodoxă și numai uniți cu Roma, în catolici adevărați de rit grec, asigurând în același timp imense averi catolicilor din România și înlesnindu-le și cea mai desăvârșită libertate de a influența potrivit scopurilor lor 3 milioane de cetățeni români catolici și de a avea la îndemână cumpăna ce va cântări mult în viața politică a țării noastre în sensul intereselor lor, aducând prin aceasta serioase prejudicii suveranității Statului. Drept aceea în vremurile când duhul renașterii naționale stăpânește cu ardoare sufletul neamului întregit cu incomensurabile jertfe eroice, factorul constitutiv, care formează sufletul națiunii dominante – Ortodoxia –, iar pentru dânsa, ca for auxiliar întregitor, Administrarea Eparhială a Aradului constată că acest Concordat constituie cea mai mare primejdie națională pentru neamul său și nu va înceta a-l considera drept un provizorat dăunător și va lupta din toate puterile până la desființarea lui”⁵²³.

În ceea ce privește sinoadele protopopești, de amintit faptul că, după terminarea Primului Război Mondial și după trasarea noilor frontiere ale țării

⁵²² „Raportul general al Consistoriului ort. român plenar din Arad, despre activitatea sa în anul 1921”, în *Protocol despre Ședințele Sinodului Eparhial din Dieceza Ortodoxă Română a Aradului*, Arad, 1922, p. 28-29.

⁵²³ † Grigorie Gh. COMȘA, „Sinodul Eparhial din anul 1934, Ședința a V-a, ținută la 8 Maiu 1934, începând cu orele 10 din zi”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LVIII, 1934, nr. 25, p. 6.

noastre, ca rezultat al Marii Uniri, aria jurisdicțională a Episcopiei Aradului a rămas la fel de întinsă. În partea de nord cuprindea comitatul Bihor, până la Satu Mare, ce aparținea de Vicariatul ortodox de la Oradea, aflat sub ascultarea episcopului arădean. La est se întindea până în Ținutul Hălmeagului, în partea de vest, Protopopiatul Arad și Protopopiatul Chișineu-Criș se învecinau cu Ungaria, iar în Banat, Protopopiatul Banat-Comloș se învecina cu Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor. Episcopia Aradului cuprindea un număr de 12 protopopiate, iar Episcopia Oradiei, reînființată în anul 1920, cuprindea 6 protopopiate. Fiecare protopopiat avea organ deliberativ Adunarea protopopească, iar organ executiv, Consiliul protopopesesc. Adunarea era compusă din 15 până la 24 de membri, în funcție de mărimea protopopiatului, o treime fiind clerici, iar două treimi mireni, aleși pe o perioadă de șase ani, președintele Adunării fiind protopopul. Consiliul protopopesesc, condus tot de protopop, avea o componență de șase membri, o treime clerici și două treimi mireni⁵²⁴.

La începutul fiecărui an, în primele luni, se organiza de către fiecare protopopiat „Sinodul protopresviteral”, din care făceau parte preoți și mireni din parohiile ce se aflau în aria jurisdicțională a respectivului protopopiat. Lucrările Sinodului erau împărțite în trei categorii: „Afaceri bisericești”, „Afaceri Școlare” și „Afaceri epitropești”. Pe lângă acestea, mai exista o rubrică intitulată „Afaceri generale”, unde se aminteau momentele mai importante petrecute în acel an.

În ceea ce privește Concordatul, încă din 1921, membrii Sinodului protopresviteral al Aradului au luat poziție, prin vocea protopopului Traian Vățianu, socotindu-l un act ce încalcă Constituția țării și interesele Bisericii Ortodoxe. Astfel, în procesul-verbal al Sinodului protopopesesc din Arad, ținut la Școala centrală, situată lângă biserică, convocat în temeiul și cu observarea dispozițiilor articolului 42 din *Statutul Organic*, în data de 11/24 februarie 1921, la punctul 12, după ce mai mulți membri au luat cuvântul, s-a ajuns la concluzia că prin acest acord s-ar aduce jignire poziției Bisericii Ortodoxe și Constituției patriei. Sinodul protopopesesc al Aradului, „în numele celor 32.000 de suflete credincioase Bisericii Ortodoxe Române, având în vedere uneltirea primejdioasă, ce se proiectează prin concordatul inițiat din partea Vaticanului, protestează cu energie în contra acestei uneltiri care atinge prestigiul și interesele Bisericii Ortodoxe Române, precum și demnitatea și suveranitatea noului Stat român, înființat prin supreme jertfe morale, ale credinței și de sânge”. În continuare, Sinodul protopopesesc s-a adresat stăruitor tuturor factorilor decizionali din Biserică, pentru a se respecta principiile enunțate în articolul 21 din Constituția Vechiului Regat, cu privire la libertatea deplină a conștiinței creștine, precum și în ceea ce privește caracterul de Biserică dominantă al Bisericii Ortodoxe Române⁵²⁵.

În cadrul aceleiași ședințe, din 11/24 februarie 1921, în „Raportul Oficiului protopopesesc”, la capitolul „Afaceri bisericești”, protopopul Aradului, preotul Traian Vățianu, a adus în discuție „Concordatul cu Vaticanul”, care asigura

⁵²⁴ V. POP, „Organizarea vieții bisericești în Episcopia Aradului...”, p. 41.

⁵²⁵ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 1 – 1921, doc. „Proces-verbal luat în ședința ordinară a Sinodului protopresviteral, ținută în Arad (Școala Centrală), Joi la 11/24 februarie 1921”, f. 2.

Bisericii Romano-Catolice drepturi, în detrimentul Bisericii Ortodoxe, care este Biserica strămoșească a țării și a neamului românesc, majoritatea locuitorilor acestei țări fiind credincioșii ei. Protopopul amintea despre cele 34 de articole ale proiectului de Concordat, care „reclamă paritatea absolută a religiei romano-catolice cu religiunea noastră ortodoxă și astfel coborârea Bisericii noastre din rangul de Biserică dominantă în stat”. Mai departe, se arată că, prin acest acord, se prevedea faptul ca pruncii născuți din căsătorii mixte să fie crescuți în religia catolică, să se înființeze școli catolice cu ajutorul Statului român, care să fie direct sub ascultarea episcopilor catolici și să se înființeze pe teritoriul României mănăstiri catolice care să posede și diverse bunuri mobile și imobile. Această convenție dintre Statul român și Vatican este o mare problemă de stat și ea stă în competența guvernului de a o rezolva, guvern care n-a catadicsit să se pronunțe în mod public cu privire la această chestiune. Concordatul „atinge, mai bine zis vatamă și păgubește adânc și atât de mult interesele de ordin moral și național ale Bisericii noastre Ortodoxe, în numele căreia generații întregi au luptat și care este atât de strâns legată de însăși destinele vieții naționale românești”⁵²⁶.

Protopopul Lipovei, Fabriciu Manuilă, în „Raportul Oficiului protopopesc către Sinodul protopopesc”, la „Partea generală”, a văzut în Concordat un atentat la drepturile de veacuri ale Bisericii Ortodoxe, cu scopul de a-i fi răpit dreptul de Biserică dominantă în stat, putând să devină un cal troian, un pericol pentru însăși siguranța țării, care a fost creată cu nenumărate jertfe. În continuarea raportului, au fost solicitate forurile ierarhic superioare de a interveni la factorii competenți ca această convenție să nu se încheie. Concluzia față de cele relatate mai sus este următoarea: „Nu dorim a stângini libertatea nimănui, dar nici drepturile noastre nu le lăsăm a se știrbi”⁵²⁷. Aceste cuvinte spun totul. Niciodată românii ortodocși nu au încălcat drepturile unei alte confesiuni, mai ales în Ungaria și în Transilvania, dar nici nu au lăsat să le fie anulate drepturile lor, atât cât li s-a permis.

Protopopiatul Țirriei era condus de preotul Mihail Lucuța. În procesul-verbal întocmit la Sinodul protopresbiterial al tractului Țirriei, ținut la 18 februarie / 3 martie 1921, în localul Cancelariei Oficiului protopopesc greco-ortodox român, la punctul 10, se menționează că reprezentanții clerului și ai celor 34.000 de credincioși din Protopopiatul Țirria au protestat vehement împotriva oricărei înțelegeri cu Vaticanul. Realizarea unei astfel de înțelegeri ar constitui o primejdie care ar amenința Biserica Ortodoxă Română, demnitatea națională, precum și suveranitatea Statului român. S-a făcut apel la Consistoriul eparhial arădean și la Sinodul episcopesc de a interveni urgent la organele de stat, pentru a stopa semnarea Concordatului. De asemenea, s-a insistat ca, în noua Constituție (ce va fi adoptată în 1923) să se menționeze dispozițiile articolului 21 din Constituția

⁵²⁶ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 1 – 1921, doc. „Raportul Oficiului protopopesc din Arad către Sinodul protopopesc, de la 11/24 februarie 1921. Afaceri bisericești”, nr. 412/1921, f. 4.

⁵²⁷ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 1 – 1921, doc. „Raportul Oficiului protopopesc al Lipovei către Sinodul protopopesc, de la 31 decembrie 1920, nr. 151/1921”, f. 1.

Vechiului Regat, ce prevedea libertatea absolută a conștiinței, libertatea tuturor cultelor și caracterul de Biserică dominantă, acordat Bisericii Ortodoxe Române⁵²⁸.

Tot în anul 1921, în Raportul Oficiului protopopesc al Ienopolei (Ineu) către Sinodul aceleiași protopopiat, ce a avut loc în data de 18 februarie / 3 martie, protopopul Ioan Georgia a făcut o radiografie a Bisericii românești de după Marea Unire, amintind situația favorabilă în care se află, dar a tras un semnal de alarmă față de intențiile și cuprinsul „așa zisului Concordat”. Tendința Concordatului, potrivit sinodului, este de a pune Biserica Romano-Catolică pe aceeași treaptă de drept public cu Biserica Ortodoxă și de a da mână liberă Vaticanului pentru a face propagandă în România în favoarea catolicismului. În fața acestei tendințe de favorizare a catolicismului a luat poziție și Sinodul protopopesc al Ienopolei, pentru evitarea luptelor confesionale ce se vor ivi în interiorul țării, de care au avut parte din plin românii, sub presiunea legilor maghiare, de data aceasta cu ajutorul legilor românești⁵²⁹. În „Protocolul” ședinței ordinare a Protopopiatului Ineu, desfășurată tot la aceeași dată, la punctul numărul VII, făcând referire la Proiectul de Concordat, la propunerea membrului Traian Suci, Sinodul protopopesc în unanimitate a protestat, cu toată energia, contra semnării acestui acord, care ar aduce atingere intereselor Bisericii Ortodoxe Române și Statului român. Sinodul a adresat o rugămintă episcopului Aradului, Ioan I. Papp, și tuturor organismelor bisericești de a se opune cu toată puterea față de semnarea Concordatului, solicitând respectarea celor cuprinse în articolul 21 din Constituția Vechiului Regat al României, privind asigurarea libertății religioase a tuturor cetățenilor și menținerea caracterului de Biserică dominantă a Statului român. Articolul 21 al Constituției din 1866 a Vechiului Regat reliefa următoarele: „Libertatea conștiinței este absolută. Libertatea tuturor cultelor este garantată întru cât însă celebrațiunea lor nu aduce o atingere ordinii publice sau bunelor moravuri. Religioniunea ortodoxă a Resăritului este religiunea dominantă a Statului român. Biserica Ortodoxă Română este și rămâne neaternată de ori-ce chiriarchie streină, păstrându-și însă unitatea cu Biserica ecumenică a Resăritului în privința dogmelor. Afacerile spirituale, canonice și disciplinare ale Bisericii Ortodoxe Române, se vor regula de o singura autoritate sinodală centrală, conform unei legi speciale. Mitropoliții și episcopii eparhioți ai Bisericii Ortodoxe Române sunt aleși după modul ce se determină prin o lege specială”⁵³⁰.

Un bun cunoscător al Dreptului canonic al Bisericii Ortodoxe a fost preotul Gheorghe Ciuhandu, consilier cultural al Episcopiei Aradului, care a prezidat Sinodul protoprezbiteral al tractului Radna ținut la 10/24 februarie 1921. În partea de început a acestui raport, Gheorghe Ciuhandu a identificat nevoia unității spirituale a tuturor românilor. În cazul Concordatului, s-a exprimat că acest Proiect

⁵²⁸ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 1 – 1921, doc. „Proces-verbal luat în ședința sinodului protopresbiteral al tractului Șiria, ținută la 18 febr / 3 martie 1921 în localul cancelariei oficiului protopopesc gr. ort. român nr. 693 / 1921”, f. 2.

⁵²⁹ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 1 – 1921, doc. „Raportul Oficiului ppsc., către sinodul ppsc. al tractului Ienopolei, cu finea anului 1920, nr. 81/1921”, f. 3.

⁵³⁰ *Constituția României din 1866*, în: <https://www.cdep.ro> (accesat la 28.03.2022).

ar reprezenta un real și iminent pericol pentru viitorul Bisericii Ortodoxe Române. Odată cu semnarea acestui document, s-ar desființa prerogativele pe care le are Biserica Ortodoxă, ca Biserică dominantă în Statul român. În această situație, Biserica Romano-Catolică ar dobândi o stare de independență față de Stat, drept pe care Biserica Ortodoxă nu l-a avut niciodată și nici nu și-a permis să-l solicite. În continuare, sunt amintite doar câteva articole din „Proiectul de Concordat”, ce favorizau Biserica Romano-Catolică:

1. Numirea episcopilor și a mitropoliților romano-catolici să fie făcută în mod direct de papă, guvernul român neavând altceva de făcut, decât să observe dacă sunt motive sau fapte de ordin politic sau civil care ar împiedica numirea acestora. Luând în considerare aceste lucruri, Gheorghe Ciuhandu face o comparație între alegerea prelaților Bisericii Ortodoxe Române, potrivit Constituției țării, de „Marele Colegiu”, deci prin reprezentanții neamului românesc, manifestându-se deci voința întregului popor, și între numirea prelaților catolici, direct de papă, ce ar constitui o sfidare a suveranității Statului român.

2. Articolul al doilea din Proiectul de Concordat prevedea, pentru catolicii de ambele rituri, 3 mitropolii și 8 episcopii. Făcând o comparație numerică, dacă la un număr de 14.000.000 de români ortodocși aceștia aveau 3 mitropolii, o arhiepiscopie și 11 episcopii, ar rezulta o episcopie la 1.000.000 de credincioși, pe când catolicilor le-ar reveni un episcop pentru 230.000 de credincioși. Și aceasta ar fi o jignire adusă Bisericii Ortodoxe și Statului român.

3. În cadrul articolului 7 al Proiectului se stipula faptul că ierarhia catolică din România putea comunica direct cu papa, fără a cere permisiunea guvernului român. În Monarhia Austro-Ungară, guvernul avea dreptul de „jus placeti”, adică dreptul de a cenzura corespondența dintre o ierarhie catolică de pe teritoriul statului său, cu papa. Acest drept de „jus placeti” era, de fapt, o supunere a ierarhiei catolice în fața puterii regești. Pentru a înțelege mai bine acest lucru, vom exemplifica. Episcopul romano-catolic de Alba Iulia, Jekelfalussy, a fost chemat la Budapesta unde i s-a pus în vedere respectarea de „jus placeti”, pe care îl manifesta guvernul ungar. „Guvernulu ungurescu s-a decisu în fine a procede câtu mai strictu contra episcopiloru renitenți din Ungaria... E îndreptatu în modu indirectu cătră întregu episcopatulul catolicu din Ungaria, episcopulu dechiara că se supune și acomodează poterii regeșci și cu acesta s-a terminatu totulu”⁵³¹.

Pe de altă parte, conducătorii Bisericii din Regatul României nu puteau comunica direct cu ierarhii celorlalte Biserici Ortodoxe, decât prin intermediul Ministerului de Externe. Deci această dorință a Statului papal de a semna Concordatul era întru totul nejustificată. Gheorghe Ciuhandu spunea în continuare că „toate pretenziunile (pretențiile – n.n.) Scaunului papal, cuprinse în Proiectul de Concordat, sunt tot atâtea provocări de o cutezanță nemai pomenită, la adresa Statului român și a Bisericii dominante a acestuia și o sfidare revoltătoare a

⁵³¹ „Pesta 31 august / 12 septembrie 1871”, în *Federațiunea* (Pesta), anul IV, 1871 (MDCCCLXXI), nr. 91-559, p. 1.

relațiilor de drept a Bisericii Ortodoxe Române”⁵³². Biserica Ortodoxă nu poate rămâne pasivă, fiecare segment constitutiv al organismului bisericesc ar trebui să protesteze față de acest „revoltător cinism iezuitic”, ce ar crea o situație privilegiată Bisericii Catolice față de celelalte religii, mai ales față de „credința noastră străbună, care a fost maica dulce și ocrotitoare a neamului nostru, în multe vicisitudini prin care a trecut acesta”⁵³³.

În Protocolul ședinței ordinare a Sinodului protopresbiteral Radna, din data de 10/24 februarie 1921, președinte fiind preotul Gheorghe Ciuhandu, s-a votat o moțiune privitoare la Concordat, de către toți cei prezenți, având următorul conținut: „Sinodul protopresbiteral ortodox român al tractului Radna, în ședința sa ordinară, ținută la 11/24 februarie 1921, în baza dreptului și datoriei impuse lui prin dispozițiunile punctului 4 al articolului 50 din Statutul Organic, îngrijorat de Proiectul de Concordat al scaunului papal, pentru interesele superioare ale Bisericii Ortodoxe Române și ale Statului Român votează în unanimitate următoarea moțiune: Ca fii credincioși ai Sântei noastre Maice Biserici dreptmăritoare a Răsăritului și ca cetățeni loiali ai Statului Român, ne ținem de cea mai înaltă datorie patriotică și sufletească să ne ridicăm glasul nostru de protestare în contra atentatului ce se pregătește prin adoptarea Concordatului, în contra drepturilor Bisericii noastre străbune și în contra suveranității Statului Român. Protestul nostru îl întemeiem pe următoarele motive.

1. Atât Constituția țării, cât și tratatul de pace de la Paris asigură deplina libertate de exercițiu pe seama tuturor religiunilor existente pe teritoriul Statului Român. În legile positive care urmează să fie legiferate de parlamentul țării, se vor da toate garanțiile pentru liberul exercițiu al tuturor religiunilor, deci încheierea unui concordat, pentru asigurarea libertății cultului este superflu și fără nici un rost.

2. Postulatele Concordatului jignesc deopotrivă atât drepturile câștigate ale Bisericii Greco-Ortodocse Române, ca Biserică dominantă a Statului, cât și suveranitatea Statului.

3. Prin faptul că tinde să asigure religiunii catolice o situațiune privilegiată în stat, în contul celorlalte religiuni, conturbă liniștea internă a Statului, dând anză celorlalte religiuni la legitime nemulțumiri.

4. Prin lărgirea drepturilor congregațiilor și ordurilor (ordinelor – n.n.) catolice în felul contemplat în concordat, s-ar facilita intrarea în țeară și acțiunea unor elemente despre cari și până acum s-a dovedit că urmăresc scopuri dăunătoare Statului Român.

Din toate aceste considerațiuni și în vederea, că toate postulatele proiectului de concordat tind la desființarea caracterului ortodox al Statului Român, Sinodul

⁵³² *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 1 – 1921, doc. „Raportul Oficiului protopopesic ortodox român Radna către Sinodul protopopesic, ținut la 8/21 februar 1921, nr. 46/1921”, f. 3.

⁵³³ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 1 – 1921, doc. „Raportul Oficiului protopopesic Radna către Sinodul protopopesic, ținut la 8/21 februar 1921, nr. 46/1921”, f. 3.

protopresbiteral ort. rom. al tractului Radna, roagă pe toți factorii, cari au cădere în această afacere să stăruiască pentru luarea de la ordinea zilei a Concordatului”⁵³⁴.

La 25 februarie / 10 martie 1921, în Protocolul din cadrul Ședinței ordinare a Sinodului protopopesc de la Chișineu-Criș, președinte de ședință fiind protopopul Dr. Dimitrie Barbu, s-a amintit faptul că poporul român, în decursul veacurilor, aflat în cele aproape două milenii sub diferite stăpâniri, a avut în Biserica națională un sprijin major, care i-a dezvoltat simțul conservării și păstrării unității sale de limbă și de neam. În acest sens, Sinodul a solicitat trei lucruri:

1. Preoții ortodocși să fie decretați ca „preoți de stat”, adică să se bucure de aceleași drepturi ca și funcționarii de stat.

2. Cununia bisericească să devină obligatorie pentru toți credincioșii care s-au căsătorit la starea civilă.

3. Concordatul, în forma solicitată de puterea catolică de la Roma, să fie respins „ca un atentat primejdios, pregătit contra suveranității statului român, a demnității națiunii române și a privilegiilor Bisericii Ortodoxe Române, ca biserică de stat”.

Aceasta a fost poziția Sinodului protopopesc de la Chișineu-Criș⁵³⁵.

În Protopopiatul Vinga, Sinodul din anul 1921 a avut loc la 25 februarie / 10 martie, sub președinția protopopului Patriciu Țiucra. În Protocolul de Ședință, la punctul 5, s-a amintit că „Înaltul guvern al țării e aplicat a încheia un Concordat cu Scaunul papal al Romei”. Proiectul de Concordat a fost citit în plenul ședinței, fiind considerat, de către toți cei prezenți, jignitor pentru demnitatea Bisericii Ortodoxe Române, ca Biserică de stat și pentru poporul ortodox din România Mare. Toate acestea, pentru că ministrul de Externe a refuzat, în Ședința Parlamentului din 1 ianuarie 1921, să ofere lămuriri cu privire la acest lucru. Proiectul de Concordat, potrivit Sinodului protopopesc Vinga, dacă va fi aprobat, va reduce prestigiul Bisericii Ortodoxe Române, care avea statutul de Biserică dominantă, va știrbi suveranitatea Statului și va leza interesele poporului român, care, cu multe jertfe, a întemeiat România Mare. Rezoluția Sinodului a fost că, atât clerul, cât și poporul din acest protopopiat se va alătura protestului tuturor celorlalte corporațiuni ierarhice de pe teritoriul țării, precum și tuturor credincioșilor ortodocși, contra încheierii Concordatului cu Scaunul papal⁵³⁶.

În cadrul Ședinței ordinare și de constituire a „Sinodului protoprezbiteral gr. ort. rom. din Hălmagiu”, care a avut loc la data de 18 februarie / 2 martie 1921, președinte de ședință fiind protoprezbiterul Cornel Lazăr, la punctul al XIII-lea de pe ordinea de zi, s-a adus în discuție Proiectul de Concordat cu Vaticanul. În

⁵³⁴ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 1 – 1921, doc. „Protocol luat în ședința ordinară a sinodului protopresbiteral ort. rom al tractului Radna, la 11/24 Februarie 1921, nr. 46/1921”, f. 3-4.

⁵³⁵ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 1 – 1921, doc. „Protocol despre ședința ordinară a sinodului protopopesc ort. rom al tractului Chișineu, ținută în Chișineu la 25 februarie/10 martie 1921, nr. 50/1921”, f. 2.

⁵³⁶ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 1 – 1921, doc. „Copia Protocolului luat în ședința ordinară a sinodului protopopesc al tractului Vinga, la 25 Februarie/10 Martie 1921, sub prezidiul protopopului Dr. Patriciu Țiucra, nr. 165/1921”, f. 2.

temeiul articolului 50 din *Statutul Organic*, preoțimea și cele peste 37.000 de suflete de credincioși ortodocși, „protestează energic, sus și tare, contra umilirei Bisericii Ortodoxe Române prin proiectul de Concordat papal, având în vedere uneltirea primeșdiaoasă ce să proiectează prin acela la interesele Bisericii Ortodoxe Române precum și demnitatea și suveranitatea Statului român, înființat prin supreme jertfe morale ale credinței și de sânge a bravilor săi ostași”. De asemenea, Sinodul face apel la toți factorii bisericești competenți de a se împotrivi acestui proiect și de a înainta forurilor competente ale statului petiții, pentru a nu se semna Concordatul. S-a făcut apel la articolul XXI din Constituția Vechiului Regat, care se referă la libertatea deplină a conștiinței tuturor cultelor creștine, precum și la caracterul Bisericii Ortodoxe Române, ca Biserică dominantă în Statul român. Concluzia la care s-a ajuns a fost adusă la cunoștința episcopului Aradului, Ioan I. Papp, și a mitropolitului Ardealului, Dr. Nicolae Bălan⁵³⁷.

Sinodul protopopesc din Timișoara a avut loc, în data de 18/31 martie 1921, președinte de ședință fiind protopopul Ioan Oprea. În Protocolul Sinodului, la punctul 8, s-a luat în discuție Concordatul cu Vaticanul. În urma amplelor discuții, la propunerea membrului Dr. Aurel Cosma, s-a ajuns la următoarea concluzie: dacă acest acord trebuie să se încheie, acest lucru să se facă numai după ce se va vota noua Constituție a țării și doar în temeiul drepturilor ce vor fi prevăzute în Constituție pentru toate confesiunile. Această formă prevăzută în Proiectul de Concordat ar însemna pentru Biserică „sinucidere”, mai ales că Biserica Ortodoxă a fost cea care a avut un rol determinant în realizarea și păstrarea unității naționale a tuturor românilor. Biserica Ortodoxă trebuie să rămână în continuare Biserică dominantă a Statului român. În privința încheierii unui Concordat cu Scaunul papal, acest lucru se va putea realiza, doar după votarea noii Constituții a Statului român și după unificarea Bisericii din întreaga Românie, dar și atunci guvernul de la București se va putea gândi la acest lucru, doar dacă Sfântul Sinod autocefal al României Mari va considera acceptabile condițiile încheierii acestuia⁵³⁸. Interesantă, poziția Sinodului de la Timișoara, în privința timpului încheierii Concordatului, doar după votarea Constituției României, ce va avea loc în 1923, și doar cu acordul Sfântului Sinod. Poate ar fi fost de adăugat că momentul prielnic ar fi fost semnarea acestuia după votarea noii Legi a Cultelor în anul 1928.

O atitudine foarte interesantă față de Concordat a avut-o Sinodul protopopesc al tractului Belinț, ce a avut loc la 25 februarie / 10 martie 1921, sub conducerea protopopului Gherasim Sârb. Potrivit Raportului Oficiului protopopesc Belinț către Sinodul protopopesc, concepția era că vina nu aparținea Vaticanului, ci odată ce s-a produs dezbinarea între românii din Transilvania, „cei rupți din vechea tulpină” (greco-catolicii – n.n.) au uneltit nu numai contra Bisericii

⁵³⁷ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 1 – 1921, doc. „Proces-verbal luat în I. ședință ord. și de constituirea sinodului pprezb. gr. ort. rom. din Hălmagiu, ținută în Hălmagiu, la 18 Februarie/2 martie 1921, Nr. 243/1921”, f. 5.

⁵³⁸ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 1 – 1921, doc. „Protocolul luat în ședința ordinară a sinodului protopopesc gr. ort. rom. din Protopopiatul Timișoara, din 18/31 Martie 1921, sub prezidiul protopopului Ioan Oprea, nr. 49/1921”, f. 4.

Ortodoxe, „dând mâna uneori chiar și cu dușmanii neamului.” În timpul cât a funcționat Consiliul Dirigent în Ardeal, alcătuit din fii ai neamului românesc și ai Bisericii Ortodoxe, dar și din credincioși ai Bisericii Greco-Catolice, câte un prelat mai naiv a vehiculat ideea că românii ortodocși vor trece la Biserica lor și se vor uni în masă cu Roma. Ideea acestui Sinod era următoarea: nefiind consolidată Biserica Ortodoxă din România întregită, semnarea acestui Concordat cu papa ar constitui o zădărniciere a planurilor ca în întreg Regatul României să fie o singură Biserică autocefală, sub conducerea unui patriarh, președinte al Sfântului Sinod. În acest caz, semnarea Concordatului ar fi „apă pe moară celor mai vajnici și mai neîmpăcați dușmani ai noștri.” Sinodul protopopesesc Belinț a văzut în Concordat un „atentat contra Bisericii Ortodoxe Române și o jignire a suveranității Statului român”⁵³⁹. Dintr-un alt punct de vedere, semnarea în mare grabă a unui astfel de acord, înainte de a fi votată Constituția noului Stat român și înainte de a fi decretată prin lege unificarea Bisericii Ortodoxe Române ar fi avut în vedere consolidarea poziției Bisericii Romano-Catolice, ducând și la slăbirea suveranității Statului român. În „Protocolul” Ședinței Sinodului protopresbiteral Belinț, la propunerea membrului Adam Groza, membrii prezenți au făcut apel la corporațiunile bisericești îndrituite de a lua poziție împotriva acestui „atentat”. S-a făcut apoi o retrospectivă istorică asupra tendințelor papalității, în decursul veacurilor, de a-i determina pe românii ortodocși să îmbrățișeze religia catolică. Surprinderea celor prezenți a constatat în faptul că, în pofida scăderii puterii papale, nemaiaivând influența pe care a avut-o în Evul Mediu, ci fiind într-un continuu declin, când Regatul României a ajuns cel mai însemnat stat în răsăritul Europei, papismul are această aroganță de a provoca, prin propunerea acestui Concordat. Concluzia Sinodului care „unanim primește această propunere” a fost că „pe cei care au inițiat acest proiect trebuie priviți ca provocatori ai Bisericii Ortodoxe Române și ai Statului român și să-i tratăm în consecență respective să-i înfierăm ca dușmani ai Bisericii noastre și ai Statului nostru, ca să se știe pe viitor, că așa păcate contra Bisericii dominante din Regatul român și contra neamului nu să iartă”⁵⁴⁰.

În cursul anului 1922 nu s-a mai făcut pomenire de încheierea vreunui Concordat cu Vaticanul, datorită intervenției ferme a Bisericii Ortodoxe Române, dar mai ales datorită faptului că guvernul condus de generalul Averescu a căzut în decembrie 1921. Interesant de notat este faptul că în „Raportul general al Oficiului protopresbiteral rom. ort. al Șiriei despre starea și activitatea tractului protopopesesc în afacerile strâns bisericești sub durata anului 1921”, la punctul 14 se menționează faptul că „urgisitul concordat” despre care s-a menționat în cursul anului trecut (1921 – n. n.) nu a fost încă încheiat, datorită protestelor forurilor bisericești competente. Nu în zadar, toate Sinoadele protopopești din Eparhia Aradului s-au

⁵³⁹ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 1 – 1921, doc. „Raportul Oficiului protopopesesc Belinț către Sinodul protopopesesc, ținut la 25 februarie / 10 martie 1921, nr. 132/1921”, f. 3.

⁵⁴⁰ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 1 – 1921, doc. „Protocol luat în ședința sinodului protoprezbiteral gr. ort. rom. din Protopopiatul Belinț, ținută în Belinț la 25 februarie / 10 martie 1921, sub prezidiul protoprezbiterului tractual, Gherasim Sârbu, nr. 132/1921”, f. 2.

împotrivit cu vehemență semnării acestuia, alături de întreaga Biserică Ortodoxă Română⁵⁴¹.

În Arhiva Arhiepiscopiei Aradului se află actul cu numărul 72 din 1922, ce cuprinde Raportul Protopopiatului Ineu despre „Afacerile bisericești, școlare și epitropești”. La capitolul „Afaceri generale”, se menționează că, la așa numitul proiect de Concordat cu Biserica Romano-Catolică a sosit răspunsul „Venerabilului Consistoriu” arădean, înregistrat sub numărul 703/1921, în cuprinsul căruia se află și Protestul Asociației Clerului „Andrei Șaguna” – Secția Arad, aflată sub conducerea părintelui Gheorghe Ciuhandu, consilier cultural al Episcopiei Aradului, împotriva semnării Concordatului, care a fost distribuit tuturor parohiilor din Episcopia Aradului. Așa cum aminteam mai sus, datorită nenumăratelor proteste ale clerului ortodox și datorită căderii guvernului, această problemă a stagnat, însă ea a fost monitorizată foarte atent și de sinoadele protopopești ale Eparhiei Aradului. Concluzia Raportului Protopopiatului Ineu a fost că „De atunci afacerea s-a luat de la ordinea zilei și stagnează, deci și noi stăm în așteptare...”⁵⁴². Această „așteptare” coincide cu atenția sporită pe care au acordat-o acestui „atentat” la adresa Bisericii Ortodoxe Române ca Biserică dominantă, precum și la adresa suveranității Statului român, ierarhii și preoții români.

Sinodul eparhial arădean, sesizat fiind de Sinoadele protopopești, a luat act împotriva acestui abuz semnalat. Astfel, în Ședința din 26 aprilie / 9 mai 1921 s-a decis să se intervină la guvernul țării, sfătuindu-l împotriva semnării Concordatului, adresându-se și „Prea Veneratului Consistor mitropolitan” din Sibiu, rugând ca acest demers să fie făcut „în numele întregii provincie mitropolitane”. Se menționează că deja a fost înaintat un Protest din partea „Asociației Clerului” din Arad⁵⁴³. În ședința a treia a Sinodului eparhial arădean, din 26 aprilie / 9 mai 1921, Comisia organizatoare, prin raportorul Dr. Aurel Cosma, a ajuns la următoarea concluzie în privința semnării unui Concordat, pe care ar dori să-l încheie Vaticanul cu Statul român: „Consistoriul diecezan să intervină pe calea sa la Guvernul Țării, ca chestia încheierii unui Concordat cu scaunul papal să se ieie de la ordinea zilei, până când se va legifera Constituția țării, pentru că numai așa își va putea păstra Biserica noastră Ortodoxă națională prestigiul său și Statul nostru suveranitatea sa”⁵⁴⁴.

⁵⁴¹ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 8 – 1921, doc. „Raportul general al Oficiului protopresbiterial rom. ort. al Șiriei despre starea și activitatea tractului ppesc. în afacerile strâns bisericești sub durata anului 1921, nr. 43/1922”, f. 1.

⁵⁴² *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 8 – 1921, doc. „Raportul Oficiului protopopesec Ineu către Sinodul protopopesec, ținut la 10/23 februarie 1922, nr. 72/1922”, f. 1.

⁵⁴³ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, III – 62 – 1921, doc. „Adresa Sinodului Eparhial arădean către Prea Veneratul Sinod Mitropolitan în privința Concordatului, nr. 1314/1921”, f. 1.

⁵⁴⁴ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, III – 62 – 1921, doc. „Extras din Protocolul ședinței a III-a a Sinodului Eparhial din Arad, ținută în 26 Aprilie / 9 Maiu 1921, sub președinția Prea Sfinției Sale Domnului Episcop diecezan, Ioan Ignatie Papp, fiind notar Dr. Ștefan Cioroian, nr. 1.314/1921”, f. 3.

Așa cum aminteam mai sus, Secția Arad a Asociației Clerului „Andrei Șaguna”, în numele celor peste 350 de preoți ortodocși români din cuprinsul Eparhiei Aradului, a înaintat un Protest Ministerului Cultelor și celui de Externe, în care s-a făcut referire la tendința expansionistă a papalității de a-și întinde jurisdicția asupra „Orientului schismatic”, dar întotdeauna, românii au știut să-și apere credința și neamul, „fiind trezit la conștiința națională și politică în brațele Bisericii Ortodoxe”. Au fost trecute în revistă momentele importante din istoria poporului român, începând cu întemeierea statelor românești, propaganda papistașă pe care cavalerii teutoni o desfășurau la începuturile Țării Românești, cu tendința clară de extindere a catolicismului. Apoi este amintită perioada primei uniri a românilor, înfăptuită de bravul voievod Mihai Viteazul, unde puterea catolică n-a fost străină de zădărnicierea acesteia și de uciderea mișelească a domnitorului român. Se amintește apoi de implicarea puterii papale la destrămarea unității spirituale a românilor ardeleni prin unirea cu Roma, pe care ilustrul istoric Nicolae Iorga o numea „cea mai rușinoasă și mai brutală unire”, rupându-se astfel unitatea religioasă a românilor din stânga Dunării. După toate aceste încercări, fără sorti de izbândă, în mod viclean apare din nou papa, care, prin tratative diplomatice, dorește să încheie un Concordat, total defavorabil Bisericii Ortodoxe dominante precum și Statului român. În continuare, erau prezentate câteva idei extrase din Proiectul de Concordat, înaintat Statului român, din care vom aminti câteva:

- libertate pentru ordinele călugărești apusene de a se așeza unde doresc în România;

- înmulțirea instituțiilor religioase și culturale catolice, aflate sub ascultarea directă față de ierarhia acestora, fără drept de control din partea Statului român;

- dreptul de a deține averi și de a le folosi, de asemenea fără vreun control din partea Statului;

- corespondența episcopilor catolici să fie făcută direct cu papa, toate acestea fiind o umilire a poporului român și o desconsiderare a Bisericii Ortodoxe.

În numele preoților ortodocși din Ardeal a vorbit preotul Gheorghe Ciuhandu, care nu vedea în încheierea acestui Concordat decât o tendință papală de „agresiune prozelistică și chiar politică”, susținând că mai degrabă „își va schimba Dunărea cursul său decât ca, romano-catolicismul să revină la toleranța creștină”. Articolul 21 din Constituția Vechiului Regat îi asigură Bisericii Ortodoxe din România caracterul de Biserică dominantă, privilegiată, iar acest lucru nu putea fi schimbat prin încheierea unui Concordat.

Concluzia acestui „Protest” a fost următoarea: „Concordatul, ce se proiectează din partea factorilor de stat, atinge și cele sfinte ale Neamului Românesc, ortodox în majoritatea sa covârșitoare... noi, un însemnat număr de preoți ortodocși români din părțile alipite, sincer și din tot sufletul, ne unim aceluia, cari au ridicat cuvântul lor, preoțesc sau numai cetățenesc, și protestează cu energie împotriva încheierii Concordatului cu Vaticanul. Ridicăm, deci, cuvântul nostru de protest și din acel motiv de înalt ordin moral și politic, ca să nu se tulbure armonia sufletească dintre noi toți, tocmai acum când avem nevoie de cea mai mare unire în cuget și în simțiri, și când forțarea Concordatului cu Vaticanul ar putea stârni

porniri clericale, cari sunt străine și de noi și de întreg trecutul Bisericii Ortodoxe Române, și cari ar putea avea numai urmări fatale”⁵⁴⁵. Acest Protest a fost conceput în Ședința care a avut loc în 9/22 februarie 1921 a „Comitetului secției Arad al Asociațiunei *Andrei Șaguna* a Clerului Mitropoliei Ortodoxe Române din Ardeal, president de Secție fiind Protoiereu Dr. Gheorghe Ciuhandu, iar secretar de ședință fiind preotul Iancu Ștefănuț, din parohia Mândruloc”.

O perioadă de trei ani nu s-a mai făcut pomenire despre Concordat, datorită intervențiilor prompte ale Bisericii Ortodoxe, dar și datorită faptului că guvernul Averescu a căzut în decembrie 1921. În anul 1924, în presa din România au apărut presupuneri că guvernul ar dori reluarea negocierilor cu Vaticanul, în privința încheierii unui concordat. Acest lucru a fost sesizat în ședința ordinară a Sinodului protopresbiteral din tractul Aradului din 21 martie / 3 aprilie 1924, sub conducerea protopopului Traian Vățianu. La punctul 11 a fost discutată de membrii Sinodului problema Concordatului, îngrijorați în urma știrilor apărute în ziarele din țară. Concluzia unanimă a Sinodului, a clerului și a celor 50.000 de credincioși ortodocși români a fost că încheierea unui acord ar fi nefastă atât pentru Biserica dominantă, cât și pentru Statul român pe de o parte, iar pe de altă parte a fost exprimată mulțumirea față de arhieriei Bisericii Ortodoxe, care s-au împotrivit Concordatului, rugându-i pe aceștia să nu înceteze lupta, să meargă cu toată energia înainte pentru împiedicarea semnării acestui document⁵⁴⁶.

Cu toată împotrivirea asiduă a reprezentanților Bisericii Ortodoxe Române și a poporului dreptcredincios, la 10 mai 1927, Concordatul a fost semnat la Roma, de către ministrul Cultelor, Vasile Goldiș. În Raportul protopopului Dimitrie Barbu de la Chișineu-Criș, înaintat Adunării protopopești, din 2 martie 1928, s-a arătat îngrijorarea Bisericii Ortodoxe față de recunoașterea cultului baptist, precum și de forma în care a fost votată Legea Cultelor în anul 1928. Este amintită lupta pe care episcopul Grigorie al Aradului a dus-o prin broșurile publicate, reducându-i la tăcere pe sectari. Acum, prin recunoașterea baptismului, aceștia vor prinde curaj și vor lovi cu mai multă putere în Biserica Ortodoxă. Pe de altă parte, sunt amintiți greco-catolicii care „prin Concordat și prin noua lege a cultelor sperează (speră – n.n.) a ne putea ataca și a ne fereca conștiințele și Biserica mai altfel, ca iezuiții de pe la anul 1700, de pe vremea lui Atanasie Anghel, trădătorul mitropolit de la Alba Iulia. Să sperăm însă, că Bunul Dumnezeu și de astă dată ne va ajuta asupra vrăjmașilor văzuți și nevăzuți ai Bisericii noastre, căci punând umăr la umăr, vom eși biruitori fiindcă de Biserica lui Christos și porțile iadului au să se sfarme”⁵⁴⁷.

⁵⁴⁵ Gheorghe CIUHANDU, Iancu ȘTEFĂNUȚIU, „Protestul împotriva Concordatului adresat Ministerului de Culte și celui de externe, de către Comitetul Secției Arad a *Asociațiunei Andrei Șaguna a Clerului din mitropolia ortodoxă*”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLV, 1921, nr. 8, p. 3-4.

⁵⁴⁶ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 6 – 1924, doc. „Proces verbal luat în ședința ordinară a Sinodului Protopresbiteral din tractul Aradului ținută la 21 martie (3 aprilie) 1924, în localul de lângă s. Biserică din Arad, nr. 1.443/1924”, f. 6.

⁵⁴⁷ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 5 – 1927, doc. „Raportul Oficiului protopopesesc Chișineu-Criș către Sinodul protopopesesc, ținut la 2 Martie 1928, nr. 70/1928”, f. 3.

În Ședința Adunării protopopești de la Hălmagiu, care a avut loc în 20 martie 1928, a fost conceput Procesul verbal, în care, la punctul VII, s-a menționat despre situația Concordatului și despre noua Lege a Cultelor. Proiectul Legii Cultelor a fost dezbătut în Parlament, iar Biserica Ortodoxă a avut un punct de vedere unitar, manifestat prin ierarhii acesteia, sub conducerea mitropolitului Ardealului, Dr. Nicolae Bălan. Adunarea protopopească a înaintat o Telegramă ministrului Cultelor, în numele clerului și al poporului ortodox român din acest Protopopiat, în care „cere să nu se recunoască prin lege cultul baptist. Să se mențină articolul LXV din Proiectul de Legea cultelor privitor la averile bisericesti, în caz de treceri la Biserica Ortodoxă Română. Așa cum a propus guvernul să se șteargă din lege, cuvintele prin care se justifică Concordatul. Adunarea protopopească, cu unanimitate, aprobă și declară că această Telegramă consună întru toate cu vederile sale și protestează de nou, contra Concordatului”⁵⁴⁸.

Un bun cunoscător al istoriei Bisericii Ortodoxe Române și un fin observator al Dreptului canonic, preotul Gheorghe Ciuhandu, care a întocmit „Raportul Oficiului protopopesic Radna pentru anul 1927”, a amintit că ministrul Cultelor din guvernul Averescu a semnat la Roma Concordatul cu „capul văzut al Bisericii Catolice”, această chestiune fiind timp de aproape 10 ani în vizorul guvernelor care s-au succedat în acest răstimp. După unii, mărturisirea preotul Ciuhandu, Concordatul a fost un angajament bilateral de natură politică, între un Stat și conducătorul unei Biserici, cu scopul de a reglementa raporturile dintre ele. În acest răstimp, opinia publică românească, în mod special „cercurile largi ale Bisericii noastre”, au protestat cu vehemență împotriva încheierii acestuia. Unii au văzut în Concordat doar un gest politic, însă el a avut repercusiuni negative și asupra Bisericii Ortodoxe Române, care este Biserica națională a Statului român și Biserica naționalității covârșitoare din țară, care în vremuri de bejenie a păstrat ființa națională, pregătind marea sărbătoare a Unirii tuturor românilor. Și atunci, oricât de mult ar avea încredere în iubirea de țară a conducătorilor vremelnici ai Statului român, Biserica are datoria de a veghea permanent ca orice convenții, fie și de natură politică, să nu știrbească drepturile Bisericii dominante, majoritare, care sunt și drepturile Statului român. În acest caz, au fost puse două întrebări: 1. A fost cu adevărat încheierea Concordatului o necesitate de Stat? și 2. Dacă la încheierea Concordatului s-a ținut cont de interesele Bisericii majoritare și dacă nu cumva prin această convenție au fost lezate interesele ei vitale. S-a făcut apoi o trecere în revistă a tuturor Concordatelor încheiate de Vatican cu diferite state, începând cu cel de la Worms (1122), încheiat între papa Calist II și regele german Henric V. Sunt amintite alte înțelegeri cu anumite state cu o populație eminentă catolică, cum ar fi Austria, Italia sau Ungaria, care au fost denunțate datorită nemulțumirilor ivite în urma abuzurilor papalității. Încetul cu încetul, acestea și-au pierdut importanța avută, iar ideea enunțată aici ar fi că funcționarea Bisericii Catolice în România ar fi fost bine fixată într-o lege specială, după cum dispune

⁵⁴⁸ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 5 – 1927, doc. „Proces verbal luat în I. ședință ord. a Adunării Protopopești ort. rom. a Hălmagiului, ținută în Hălmagiu la 20 Martie 1928, nr. 226/1928”, f. 3.

articolul 22 din Constituție: „raporturile dintre diferitele culte și Stat se vor stabili prin lege”. Prin urmare, nicio lege a Statului român nu obligă încheierea unui Concordat cu papa, iar întrebarea firească ar fi de unde graba cu care s-a semnat acest acord, mai înainte de a fi votată Legea Cultelor. Răspunsul este clar, că ar fi fost la mijloc considerente de ordin politic. Mai mult de atât, Concordatul nu a ținut cont de „interesele vitale” ale Bisericii Ortodoxe, nici de „interesele superioare” ale Statului român. În continuare, sunt amintite câteva dintre condițiile jignitoare față de Biserica Ortodoxă Română, cuprinse în Concordat. Concluzia Raportului înaintat de Oficiul protopopesc Radna către Sinodul protopopesc din anul 1927, întocmit de Gheorghe Ciuhandu, a fost următoarea: „trebuie să constat, cu regret, că o examinare cât de sumară a Concordatului ne poate convinge, că prin unele dispozițiuni ale acestuia, Biserica noastră este pusă într-o stare de inferioritate față de Biserica Catolică, iar prin altele nu s-a ținut cont de interese de prim ordin ale Statului nostru, întrucât unele dispoziții ale Concordatului executate de un guvern cu alure de interconfesionalism sau ce este și mai periculos, cu înclinări pentru catolicism, pot forma un pericol pentru Statul român”⁵⁴⁹.

Ședința ordinară a Adunării protopopești din Hălmagiu a avut loc la data de 20 martie 1928, în care s-a pus problema Concordatului și a Proiectului de Lege a Cultelor, prezentat în Senat. Adunarea a decis să-și spună părerea în acest caz, mai ales că Biserica unită a trimis peste 700 de telegrame către Ministerul Cultelor. Arhieriei Bisericii Ortodoxe, în frunte cu mitropolitul Nicolae Bălan de la Sibiu, au avut întrevederi cu ministrul Cultelor, în cadrul cărora și-au exprimat punctul de vedere. Clerul și credincioșii Protopopiatului Hălmagiu au adresat și ei ministrului Cultelor o telegramă de protest având următorul conținut: „Adunarea protopopească ortodoxă română a Hălmagiului cere să nu se recunoască prin Lege cultul baptist, să se mențină art. LXV și proiectul de Legea Cultelor privitor la Averele bisericesti și în caz de treceri la Biserica Ortodoxă Română. Să șteargă din Lege cuvintele prin care să justifice Concordatul”⁵⁵⁰. În cadrul aceleiași Ședințe, protopopul Hălmagiului, preotul Cornel Lazăr, în numele Adunării protopopești a trimis o scrisoare de mulțumire episcopului Aradului, Grigorie Comșa, pentru verticalitatea de care a dat dovadă, alături de ceilalți ierarhi ai Bisericii Ortodoxe Române, de a fi apărât în Senat interesele Bisericii, îndeosebi a aceleia din Ardeal, menționând că Adunarea a înaintat o telegramă de protest ministrului Cultelor. Răspunsul ierarhului arădean n-a întârziat să apară. „Răspundem că mulțumim din inimă pentru omagiile ce ni se aduc și că vom lupta și în viitor pentru interesele Bisericii Ortodoxe. † Grigorie”⁵⁵¹.

⁵⁴⁹ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 5 – 1927, doc. „Raportul Oficiului protopopesc Radna către Sinodul protopopesc, ținut la 19 Martie 1928, nr. 90/1928”, f. 2-5.

⁵⁵⁰ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 5 – 1927, doc. „Proces verbal luat în ședința ordinară a Adunării protopopești ort. rom. a Hălmagiului, ținută în Hălmagiu la 20 Martie 1928, nr. 235/1928”, f. 2.

⁵⁵¹ *Arhiva Arhiepiscopiei Aradului*, II – 5 – 1927, doc. „Adresa Oficiului protopopesc ortodox român din Hălmagiu către P. S. Grigorie, Episcopul Aradului, nr. 235/1928”, f. 3.

Aceasta a fost poziția pe care protopopii, preoții și credincioșii ortodocși români, din cele 12 protopopiate arădene au avut-o față de viclenia Vaticanului și față de slăbiciunea Statului român, ale cărui guverne s-au succedat cu repeziciune pe scena politică. Concluziile privitoare la încheierea Concordatului sunt clare. Concordatul a fost un act antipatriotic, o jignire adusă Bisericii dominante și o încălcare a suveranității Statului român. El a fost semnat în condiții total nefavorabile, atât pentru Biserica Ortodoxă, cât și pentru Statul român. În zadar au fost ample acțiuni de protest ale ierarhiei ortodoxe, ale clerului și credincioșilor, Statul român a semnat acest act la 10 mai 1927. Memorabile rămân cuvintele lui Nichifor Crainic cu referire la acest demers, „Concordatul a fost un șantaj cu eternitatea”. Din păcate, Concordatul a rămas în vigoare în toată perioada interbelică, până în anul 1948, când puterea comunistă l-a denunțat⁵⁵².

4. 1. 2. 2. Dezbaterele privind Concordatul reflectate în periodicul „Biserica și Școala”

Periodicul *Biserica și Școala* a reprezentat un bastion de apărare împotriva celor ce doreau deznaționalizarea românilor, precum și trecerea acestora la religia romano-catolică. În paginile publicației au apărut primele semne de îngrijorare în privința unui acord între Statul român și Scaunul papal, încă din primii ani după unirea tuturor românilor. Astfel, încă din 1920, a apărut un articol în această publicație, intitulat *Concordatul*, în care Biserica Romano-Catolică denumită „Ecclesia pururea militans” dorea să obțină anumite drepturi, și anume, un episcop greco-catolic în București, înființarea de noi episcopii romano-catolice la Cluj, Suceava și Cernăuți, copiii născuți din familii mixte să fie botezați în credința romano-catolică, posibilitatea înființării, pe teritoriul României, a școlilor, institutelor, precum și înființarea unei facultăți de teologie romano-catolică în București și a mai multor seminarii. Aceste pretenții ale Scaunului papal au fost socotite exagerate, căci ar „produce neliniște în opinia publică românească... de aceea protestăm cu toată energia contra tendințelor Scaunului papal și ne asociem glasurilor unanime ale presei române, cari cer ca guvernul țării... să fie la înălțimea chemării sale, de a apăra prestigiul statului și credința noastră străbună”⁵⁵³. Acestea sunt concluziile la care au ajuns redactorii revistei vizavi de pretențiile exagerate ale Sfântului Scaun.

Informațiile privind plămădirea unui Concordat cu Roma au apărut și în anii următori. De exemplu, în anul 1921, aceeași revistă relatează despre poziția pe care preoții din București, adunați în ședința din 20 decembrie 1920, în localul Societății Clerului „Ajutorul”, au avut-o față de un posibil acord cu Vaticanul. În cadrul acestei ședințe, a fost redactat un manifest către popor, înaintat mitropolitului primat, primului-ministru și ministrului Cultelor. De asemenea,

⁵⁵² N. RUNCAN, *Concordatul Vaticanului cu România...*, p. 37; a se vedea și N. CRAINIC, *Zile albe, zile negre...*, p. 6

⁵⁵³ „Concordatul”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLIV, 1920, nr. 52, p. 2.

„Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor Române” a considerat „jignitor și primejdios pentru Biserica Ortodoxă dominantă și pentru Statul național român” încheierea unui astfel de Concordat. În continuarea mișcării, se arată că „Biserica creștină Ortodoxă e Biserica dominantă a Statului român și prin acest concordat i se aduc atingeri de o mare gravitate. Statul român e Stat național și prin Concordat e tratat mai rău decât a fost tratată Franța catolică prin concordatul încheiat în 1801, cu Napoleon I”⁵⁵⁴.

În cadrul aceleiași întâlniri a Societății preoților „Ajutorul” din 20 decembrie 1920, Vasile Goldiș a afirmat că „Statul Român nu poate fi decât național Ortodox, iar misiunea istorică a menținerii poporului nostru se datorește, pe de o parte, latinității noastre, care ne-a ferit de slavizare și de Orient, iar pe de altă parte Ortodoxismului, ce ne-a apărut de pericolele ce veneau din occident” (de prozelitismul extrem dus de Biserica Romano-Catolică – n.n.). Poziția lui Goldiș era foarte clară, în aceste condiții niciun guvern nu ar trebui să încheie un astfel de acord, care ar putea aduce grave prejudicii Statului Român⁵⁵⁵.

Semnatarul Concordatului, ministrul Vasile Goldiș, secretar eparhial la Arad, a avut o poziție de împotrivire față de semnarea unui astfel de acord. Acest lucru se întâmpla prin 1920.

O poziție asemănătoare cu a lui Vasile Goldiș au avut-o și preoții din cadrul Episcopiei Aradului. Într-un articol intitulat *Concordatul cu Roma și o datorie de împlinit*, unul dintre protopopii Episcopiei Aradului îndemna ca, în cadrul Sinoadelor protopopești, să se discute problema Concordatului, după care aceste concluzii să fie înaintate instituțiilor ierarhice superioare „cerându-li-se acestora, intervenire urgentă pentru abandonarea Concordatului”. Acest lucru se întâmpla în cursul anului 1921, când protopopii și preoții din Episcopia Aradului au discutat pe marginea acestei probleme, solicitând să se consemneze în scris, în procesele-verbale ale sinoadelor protopopești un punct de vedere clar împotriva Concordatului. Prima poziție clară și fermă împotriva Concordatului a fost luată în cadrul sinodului protopopesesc al Aradului, în numele preoțimii și al celor 32.000 de credincioși din Protopopiat. În cadrul ședinței, s-a discutat faptul că încheierea unui astfel de act ar atinge interesele Bisericii Ortodoxe Române, precum și demnitatea și suveranitatea noului Stat Român, care a fost plămădit cu sprijinul major al Bisericii. Sinodul protopresbiterial face „un apel stăruitor tuturor factorilor bisericești să se împotrivească acestei primejdii...” și să susțină „caracterul Bisericii Ortodoxe Române ca Biserică dominantă”⁵⁵⁶.

Alături de Societatea Clerului „Ajutorul” din București și de „Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor Române”, o poziție contrară semnării unui concordat a avut și „Asociația Clerului «Andrei Șaguna» din Mitropolia Ardealului” – Secția Arad. În numerele 6 și 7 ale periodicului arădean din anul

⁵⁵⁴ „În jurul Concordatului”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLV, 1921, nr. 1, p. 3 (articol preluat din revista *Telegraful Român* de la Sibiu).

⁵⁵⁵ „Concordatul”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLV, 1921, nr. 2-3, p. 2.

⁵⁵⁶ „Informațiuni. Sinodul protopopesesc al Aradului contra Concordatului”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLV, 1921, nr. 7, p. 3.

1921, au apărut diverse „Proiecte de Concordat”, trimise de Vatican guvernului României. Ajuns în presă, acest Proiect a fost demontat punct cu punct de cele trei asociații ortodoxe românești. În acest sens, Comitetul Secției Arad al Asociației Clerului din Ardeal, sub președinția părintelui Gheorghe Ciuhandu, „asesor consistorial al Episcopiei Aradului” (consilier cultural – n.n.), secretar de ședință fiind preotul Iancu Ștefănuț, parohul Mândrulocului, a întocmit un „Protest împotriva Concordatului”, în numele celor 350 de preoți din Eparhia Aradului, care cuprindea și „părțile bănățene adnexe”, care a fost trimis ministrului de Externe și ministrului de Culte al României. În cuprinsul actului se arată că posibila semnare a Concordatului ar însemna „o jignire a conștiinței naționale și a demnității Statului român”, creat cu multă jertfă de credincioșii Sfintei Biserici. Se mai arată apoi că acest „Protest” nu pornește dintr-un spirit de „intoleranță confesională, care e absolut străin de preoțimea ortodoxă română”, ci dorește ca drepturile Bisericii strămoșești să nu fie încălcate⁵⁵⁷.

În 9 și 10 martie 1921, în cadrul Ședințelor Senatului, a fost pusă în discuție chestiunea Concordatului, de către mitropolitul Nicolae Bălan. Acesta avea să declare mai târziu, cu privire la încheierea Concordatului: „consecințele fatale ale acestei greșeli nu se pot aprecia astăzi în justa lor importanță, dar putem înscrie o pagină dureroasă pentru cultura națională în istoria diplomației românești”⁵⁵⁸. Mitropolitul Nicolae Bălan vedea în această dorință de încheiere a Concordatului „pereclitarea însăși a Bisericii Ortodoxe” și de aceea, în cadrul ședinței Senatului de la București, solicita guvernului amânarea încheierii acestuia. Ministrul Cultelor și al Artelor, Octavian Goga, a pledat, însă, pentru încheierea Concordatului, asigurându-i, totodată, pe interlocutori că „nu se va știrbi cetățenia Bisericii Ortodoxe”. După îndelungi discuții, ministrul Goga a promis participanților că, înainte de a se încheia Concordatul, se va purcede la unificarea religioasă a tuturor românilor, lucru ce se va înfăptui peste numai câțiva ani⁵⁵⁹.

În vara anului 1924, chestiunea Concordatului a fost iarăși deschisă, împotriva acestei situații protestând Societatea Clerului Român „Ajutorul” din București. În asentimentul preoților din București au fost și preoții din Dieceza Aradului, care s-au întrunit în cadrul Adunării Generale a Secției Arad a Asociației „Andrei Șaguna” a clerului din Mitropolia Ardealului. Aceștia cereau guvernului de la București să publice Proiectul de Concordat, ce era ținut secret, pentru ca opinia publică să cunoască conținutul acestuia, „pentru ca țara să se poată apăra în fața acestei primejdii nouă, ce ne amenință țara și neamul, prestigiul și suveranitatea națională”. Tot în același act, preoțimea din Arad solicita ierarhilor Bisericii de a chema poporul pentru a se opune semnării unui astfel de acord, iar situația cultelor să fie reglementată printr-o Lege, iar nu prin „târguieli de

⁵⁵⁷ Gh. CIUHANDU, I. ȘTEFĂNUȚIU, „Protestul împotriva Concordatului”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLV, 1921, nr. 8, p. 3-4.

⁵⁵⁸ † Nicolae BĂLAN, *Biserica împotriva Concordatului, Declarațiunea Episcopatului ortodox român prezentată la discuția pentru ratificarea Concordatului, în ședința de la 23 mai 1929, a Senatului Român*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1929, p. 44.

⁵⁵⁹ „Chestiunea Concordatului”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLV, 1921, nr. 9-10, p. 1.

concordat, care au ieșit din uzul modern de stat, fiind azi bine numai pentru a ridica din nou, prestigiul scăzut al papismului și de a umili Biserica Ortodoxă și Țara Românească”⁵⁶⁰.

Semnatarul Concordatului, ministrul Cultelor și Artelor, Vasile Goldiș, a rostit în plenul Senatului un discurs, în care a făcut o radiografie a cultelor religioase din România. Cele patru provincii aveau, fiecare, anumite rânduieli de organizare, ținând cont de factorul politic. În Vechiul Regat, Biserica era aproape statificată, în Transilvania se ghida după *Statutul Organic* al lui Șaguna, în Basarabia exista o Biserica sub autoritatea țarului, iar în Bucovina, Biserica se afla sub influența Vienei. Toate aceste particularități trebuiau aduse la un numitor comun în noul Stat unitar român. Pentru început, a fost alcătuită în 1923, noua Constituție a României, urmată de unificarea bisericească din 1925, iar urmarea firească era să se facă o Lege ce ar urma să reglementeze raporturile dintre Stat și celelalte confesiuni ale Țării. Constituția din 1923, în cadrul articolului 22, stabilea faptul că „Statul garantează tuturor cultelor o deopotrivă libertate și protecțiune”, Biserica Ortodoxă Română fiind numită „Biserica dominantă a Statului român”⁵⁶¹.

Această „protecțiune” a Statului față de Biserica reprezenta o datorie a sa față de instituția căreia i-au fost secularizate averile, în 1869, având datoria de a sprijini financiar Biserica. În Transilvania, în perioada dualismului, 1867-1918, preoții primeau „congrua”, un ajutor financiar din partea Statului, o completare la salariu și acele „cvincvenale” pe care le primeau preoții ortodocși și care creșteau tot la 5 ani. Pe lângă ajutorul pe care Statul român îl acorda „Bisericii dominante”, el acorda și celorlalte confesiuni sprijin material. Cu toate acestea, reprezentanții greco-catolicilor și ai celorlalte culte minoritare s-au considerat nedreptățiți. Vasile Goldiș a făcut o comparație între Biserica Ortodoxă, cu 12.000.000 de suflete, care beneficia de un ajutor de 330.000.000 de lei, iar Biserica Unită, cu doar 1.386.000 de suflete, primea 50.000.000 de lei. Făcând un raport asupra numărului credincioșilor și a fondurilor primite de către cele două Biserici, se constată faptul că Biserica Ortodoxă ar fi trebuit să beneficieze de un sprijin de 450.000.000 de lei, nu de 330.000.000, cât a primit. Astfel, cei care au fost nedreptățiți au fost ortodocșii. Tot în acest sens, ministrul Goldiș a oferit un exemplu concret, un canonic celibatar beneficiază din partea Statului român de 16.000 de lei lunar, iar preotul Victor Uscătescu din Leasa, de lângă Hălmagiu, care are 10 copii, primea din partea Statului suma de 3.415 lei⁵⁶². Interesantă această poziție a lui Vasile Goldiș, cel care, la numai câteva luni de la aceste declarații, avea să devină semnatarul Concordatului.

La începutul anului 1927, simțindu-se tot mai mult presiunea Vaticanului asupra Guvernului de la București în privința încheierii Concordatului, Societatea Clerului „Ajutorul” din București, „Societatea Ortodoxă a Femeilor Române”,

⁵⁶⁰ „Iarăși Concordatul”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLVIII, 1924, nr. 40, p. 2.

⁵⁶¹ *Constituția României din 1923*, în <https://www.cdep.ro> (accesat la 28.03.2022).

⁵⁶² Vasile GOLDIȘ, „Situția cultelor în Statul român. Discursul d-lui Vasile Goldiș, Ministrul Cultelor și Artelor rostit la Senat în Dec. 1926”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LI, 1927, nr. 3, p. 2-8.

precum și preoțimea din protopopiatele Episcopiei Aradului au adresat mai multe telegrame, în care își exprimau dezacordul față de Concordat atât ierarhilor, cât și conducătorilor Statului Român, dar în zadar, pentru că, în 10 mai același an, reprezentantul diplomatic al României, ministrul Vasile Goldiș, a semnat Concordatul.

Ca o concluzie la cele afirmate mai sus, putem spune că presa – în mod special presa bisericească arădeană, respectiv periodicul *Biserica și Școala* fiind „organul oficial al Eparhiei Ortodoxe Române a Aradului” – a avut un rol determinant în informarea preoților și a credincioșilor cu privire la diversele probleme ce țineau de starea Bisericii dominante într-o perioadă tulbură. În pofida atâtor luări de poziție ale presei bisericești în legătură cu deciziile politice față de Concordat, în cele din urmă, a fost semnat actul, prin care poziția Bisericii Catolice s-a întărit pe teritoriul României, iar Biserica dominantă Ortodoxă a fost umilită. În acest sens, profesorul Onisifor Ghibu a susținut cu tărie nulitatea Concordatului, afirmând că acesta este în contradicție cu Constituția Țării din 1923 și cu „Legea Cultelor” din 1928, „concluzie unică, din calea căreia nu poate ieși nimeni, că, adică, Concordatul este nul”⁵⁶³.

4. 1. 2. 3. Secretarul eparhial Vasile Goldiș și Concordatul cu Vaticanul

Personalitatea lui Vasile Goldiș se înscrie în rândul marilor români de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Lupta pentru identitatea națională și unitatea spirituală a animat sufletele multor intelectuali transilvăneni, dornici de a vedea aceste idealuri împlinite. În rândul acestora, se înscrie și Vasile Goldiș, care a avut cinstea de a fi sfătuitorul episcopilor de la Arad, Iosif Ioan Goldiș, Ioan I. Papp, Grigorie Comșa, dar și al mitropoliților Ardealului, Ioan Mețianu, Vasile Mangra și Nicolae Bălan, fiind mai mult de 30 de ani, secretar al Eparhiei Aradului, în vremuri foarte tulburi pentru românii ortodocși din aceste ținuturi⁵⁶⁴.

Câteva referințe biografice cu privire la viața lui Vasile Goldiș le regăsim relatate de Ion Clopoțel, deputat al Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia, fondatorul și directorul revistei *Societatea de Mâine*. Acesta spunea despre marele patriot român că s-a născut în localitatea Seleuș (nu în Mocirla, cum susțin unii istorici), în data de 25 noiembrie 1862, fiind fiul preotului Isaia din localitate. A urmat școala primară la Ineu, apoi la Arad, Budapesta și Viena. După terminarea studiilor, la rugămintea episcopului Ioan Popasu, a ajuns profesor la Școala Normală Confesională din Caransebeș, după care a predat Istoria la Liceul din Brașov. Odată cu alegerea episcopului Iosif Goldiș, unchiul său, ca episcop al Aradului, dar și la insistențele lui Vincențiu Mangra, care atunci era „profesor la Seminarul Teologic din Arad”, Vasile Goldiș a acceptat să părăsească Brașovul și

⁵⁶³ O. GHIBU, *Nulitatea Concordatului dintre România și Sfântul Scaun...*, p. 30.

⁵⁶⁴ Eugen GAGEA, Maria Alexandra PANTEA, *Vasile Goldiș în portrete și evocări ale contemporanilor*, Arad, Editura Vasile Goldiș University Press, 2018, p. 14-15.

să se stabilească la Arad, activând timp de trei decenii pe postul de secretar consistorial la Episcopia Aradului. În acest interval de timp, a luptat alături de ceilalți români pentru realizarea unității naționale, cât și pentru drepturile Bisericii Ortodoxe⁵⁶⁵.

Odată cu venirea la Arad a lui Vasile Goldiș, într-o perioadă grea pentru românii ortodocși, din cauza provocărilor venite din partea guvernului de la Budapesta, îndreptate împotriva Bisericii românești și a învățământului confesional, acesta s-a arătat de la început împotriva legilor ungurești care doreau deznaționalizarea românilor. În 1907, guvernul de la Budapesta, prin ministrul Instrucțiunii (al învățământului – n.n.), contele Albert Apponyi, a emis o lege ce prevedea ca învățământul să fie predat în limba maghiară, ceea ce era de neconceput pentru Vasile Goldiș. Poziția Episcopiei Aradului a fost fermă, împotrivindu-se acestui act de deznaționalizare. Apoi, în 1917, tot guvernul maghiar a numit comisari guvernamentali pe lângă „Școala Preparandală” din Arad, ceea ce l-a determinat pe Vasile Goldiș să afirme că „acest act este antipedagogic menit să încurajeze suspiciunea față de profesori, înlesnind spionarea acestora și diminuarea autorității lor didactice”⁵⁶⁶.

După Unirea tuturor românilor, consfințită la Alba Iulia în 1918, Vasile Goldiș a fost numit ministru, în primul guvern al României, prim-ministru fiind Ion I. C. Brătianu. Încă din primii ani după crearea României Mari, profitând de slăbiciunea guvernelor care s-au succedat cu repeziciune la cârma țării, Biserica Romano-Catolică a căutat să-și consolideze pozițiile în interiorul Statului român, astfel că, începând din anul 1920, au apărut primele semne de „neliniște în opinia publică românească” față de „pretensiunile” (pretențiile – n.n.) Scaunului papal privind încheierea unui Concordat. La început, Vasile Goldiș a fost un contestatar vehement al Concordatului, afirmând că „un popor trăiește din credință, nu din știință și dacă și-a pierdut credința și-a iscalit sentința de moarte”, încheind discursul său cu următoarele cuvinte: „Întreg Ardealul Ortodox este de partea acestei mișcări”, împotriva semnării acestei înțelegeri între Statul român și Scaunul papal⁵⁶⁷.

Aceeași poziție a avut-o Vasile Goldiș și în anul 1926, când, într-un discurs ținut în Senatul României, la 26 decembrie, a reafirmat cu tărie starea înjositoare în care se afla Biserica Ortodoxă, „Biserică dominantă a Statului român”, față de celelalte culte religioase. În cadrul aceluiași discurs din Senat, a făcut o comparație privind sprijinul pe care-l acordă Statul fiecărui cult în parte. Potrivit datelor recensământului, ortodocși se aflau la acea dată 12.000.000, iar subvenția din partea Statului era de aproximativ 330.000.000 de lei. Greco-catolicii aveau puțin peste un milion de credincioși declarați, iar subvenția pe care aceștia o primeau din partea Statului era de 50.000.000 de lei. Comparând aceste cifre, ministrul Cultelor și Artelor, Vasile Goldiș, invocând Constituția din 1923 care garanta cultelor religioase din țară o „deopotrivă protecțiune”, Biserica Ortodoxă ar trebui să

⁵⁶⁵ Ion CLOPOȚEL, *Revoluția din 1918...*, p. 103-104.

⁵⁶⁶ Gheorghe ȘORA, *Vasile Goldiș – O viață de om, așa cum a fost...*, p. 40-41.

⁵⁶⁷ „Concordatul”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLV, 1921, nr. 2-3, p. 2.

beneficieze de 450.000.000, nu de 330.000.000, cât a primit. Același lucru era valabil și în ceea ce privea episcopii, asesorii consistoriali, protopopii și preoții, care erau dezavantajați față de omologii lor din alte culte. În încheiere, ministrul Vasile Goldiș a afirmat că „Biserica Ortodoxă este leagănul națiunii române. Ea a suferit prin lungul șir al veacurilor martiriul celor mai aprigi prigoniri, ca astfel să păstreze neîntinată sufletul genuin al neamului nostru. Și atunci, nu numai dorința mea, dar datoria tuturor guvernelor românești va fi să facă totul, pentru ca Biserica Ortodoxă Română să ajungă în țara aceasta, cel puțin *prima inter pares*”⁵⁶⁸.

Concordatul cu Vaticanul a fost semnat tocmai de către Vasile Goldiș la Roma, fiind însărcinat de guvernul României, la dorința expresă a regelui Ferdinand, acest lucru constituind, după opinia lui Nichifor Crainic, „un șantaj cu eternitatea”, regele fiind amenințat cu chinurile iadului în cazul în care nu va semna. Șantajul catolicilor era îndreptat asupra regelui, datorită faptului că acesta și-a botezat copiii în credința Ortodoxă, potrivit Constituției României. „Prin aceasta Vaticanul a reputat o victorie asupra Ortodoxismului, iar Goldiș s-a întors la București ca un învins. El a fost, de fapt, victima unor forțe mai mari și mai puternice”⁵⁶⁹. Se pare că ministrul Vasile Goldiș, într-adevăr, a fost o victimă a unui sistem ce avea în vedere mai mult interesele personale ale actorilor politici din acele vremuri.

În apărarea sa, Vasile Goldiș a scris o broșură, intitulată *Concordatul*, apărută sub tiparul Tipografiei Diecezane din Arad, în cadrul căreia a căutat să explice condițiile și contextul în care, sub presiune, a fost semnat acel document. În această broșură sunt trecute în revistă guvernele României interbelice, în timpul cărora s-au făcut propuneri pentru încheierea unui Concordat, începând cu guvernul generalului Averescu, ministrul Cultelor fiind Octavian Goga, apoi guvernele conduse de Take Ionescu și Ion I. C. Brătianu. Tratatul pentru încheierea Concordatului au fost finalizate la sfârșitul anului 1925, când guvernul Brătianu a stabilit varianta finală, care nu s-a mai expediat la Roma, datorită faptului că a căzut guvernul. În 31 martie 1926, a revenit la guvernare generalul Averescu, iar ministru al Cultelor a fost numit Vasile Goldiș, care a stabilit printre obiectivele de îndeplinit să nu fie lezate interesele Statului român, în urma încheierii unui astfel de acord și să nu fie pătată imaginea guvernului pe care îl reprezenta. Vasile Goldiș, ca om al Bisericii, secretar Consistorial al Eparhiei arădene, avea o dorință, „îndeosebi, eu, personal țineam foarte mult ca Biserica Ortodoxă Română să nu fie jignită întru nimic prin Concordatul proiectat”⁵⁷⁰. Din păcate, tot ceea ce-și dorea Vasile Goldiș nu s-a împlinit, datorită unor interese străine de credință și de neam.

În 25 aprilie 1927, ministrul Vasile Goldiș a ajuns în capitala Italiei, unde a fost întâmpinat de diplomații Statului român și de reprezentanții Vaticanului. Tratatul s-a încheiat în data de 9 mai, după multe negocieri între cele două

⁵⁶⁸ „Situația cultelor în Statul român. Discursul d-lui Vasile Goldiș, Ministrul Cultelor și Artelor rostit la Senat în Dec. 1926”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LI, 1927, nr. 3, p. 2.

⁵⁶⁹ Gh. ȘORA, *Vasile Goldiș – O viață de om, așa cum a fost...*, p. 73.

⁵⁷⁰ V. GOLDIȘ, *Concordatul...*, p. 6.

părți, pe textul documentului. Concordatul a fost semnat, în numele guvernului de la București, de către ministrul Cultelor, la 10 mai 1927, după ce acesta a declarat că „acest Concordat respectă toate interesele Statului român și nu aduce nici o jignire Bisericii Ortodoxe Române”⁵⁷¹. Cu toate acestea, Vasile Goldiș era convins că semnarea acestui Concordat „va stârni vâlvă în țară”, datorită condițiilor nefavorabile pentru Statul român și pentru Biserica Ortodoxă. În articolul 22, alineatul al doilea din Constituția României din 1923 se spune că „Statul garantează tuturor cultelor o deopotrivă libertate și protecțiune, întrucât exercițiul lor nu aduce atingere ordinii publice, bunelor moravuri și legilor de organizare ale Statului”, iar în ultimul paragraf scrie că, „Raporturile dintre diferitele Culte și Stat se vor stabili prin Lege”⁵⁷², lucru ce se va întâmpla în 1928, când va fi votată Legea Cultelor.

În articolul 7 din Legea Cultelor se afirmă următoarele: „Niciun cult nu poate avea relațiuni de dependență cu vreo autoritate sau organizație bisericească din străinătate, afară de cele impuse de principiile dogmatice și juridico-canonice. Relațiile dintre Stat și cultul catolic vor putea fi stabilite printr-un acord special, care va fi supus Corpurilor legiuitoare pentru aprobare”⁵⁷³. Ceea ce spunea Vasile Goldiș, anume că semnarea Concordatului „va produce vâlvă în țară”, s-a adeverit, în special ierarhia ortodoxă și preoțimea arătându-se, încă de la început, refractare acestei idei. Unul dintre cei mai vehemenți contestatari ai Concordatului a fost mitropolitul Nicolae Bălan, care a declarat că acest acord este anticonstituțional, contravenind articolului 22 din Constituția Țării, Statul român slujind intereselor prozelitiste ale Statului catolic. Mai departe, mitropolitul a arătat că încheierea Concordatului „ratifică dezbinarea neamului”, constituind „o pagină neagră în istoria diplomației românești”, fiind „anticonstituțional”, „privilegiator doar pentru cultul catolic”, „tulburător al păcii confesionale” și „antipatriotic”, pentru aceasta „declinând de la noi orice răspundere pentru încheierea unui astfel de Concordat, ne abținem de la desbaterea lui și refuzăm să votăm proiectul de lege cu care a fost prezentat spre ratificare. Aceasta este mărturisirea conștiinței noastre, înaintea lui Dumnezeu și a Țării”⁵⁷⁴. Cu toate acestea, Vasile Goldiș avea să afirme la numai o lună de la semnarea Concordatului: „Conștiința-mi este liniștită și bucuroasă, că prin contribuția mea la Concordat am adus bun serviciu Statului și Națiunii române”⁵⁷⁵. Legea pentru ratificarea Concordatului a fost votată în luna iunie 1929 de Senat și Camera deputaților ale Statului român.

⁵⁷¹ V. GOLDIȘ, *Concordatul...*, p. 30.

⁵⁷² *Constituția României din 1923*, art. 22, în <https://www.cdep.ro> (accesat la 28.03.2022).

⁵⁷³ *Legea pentru regimul general al cultelor*, art. 7, în <https://ebooks.unibuc.ro> (accesat la 28.03.2022).

⁵⁷⁴ † Nicolae BĂLAN, *Biserica împotriva Concordatului...*, p. 48-49.

⁵⁷⁵ V. GOLDIȘ, *Concordatul...*, p. 46.

4. 2. Legea Cultelor (1928)

Încă din primele luni ale anului 1928, s-a pus în discuție votarea Legii Cultelor din România, în cadrul acestei legi, cultul baptist fiind recunoscut oficial. N-au întârziat să apară reacțiile critice privind recunoașterea baptiștilor, din partea clerului și a credincioșilor ortodocși. În acest sens, în paginile periodicului diecezan *Biserica și Școala* din Arad se consemna faptul că „recunoașterea cultului baptist lovește în ființa Bisericii naționale, iară Concordatul semnat la Roma, creează perspectiva unei noi umiliri a ortodoxiei. Ceea ce n-a izbutit să frângă sufletul românesc în vremea cumplitelor asprimi de sub dominațiile străine și dușmănoase, prin calvinism întâi, și prin catolicism apoi, încearcă să răsbească acum, sub stăpânire românească, prin Legea Cultelor”⁵⁷⁶.

Într-un articol publicat în același periodic bisericesc din Arad, episcopul Grigorie Comșa⁵⁷⁷ a făcut o radiografie a noului cult recunoscut de Statul român, prin „Deciziunea Ministerului Cultelor și Artelor”, nr. 24.536, din 24 mai 1928, semnată de ministrul Alexandru Lapedatu, în cadrul căreia se menționau următoarele: „asociațiunile baptiste din Transilvania și județele vecine vor funcționa, conform dispozițiilor art. 51 din Legea pentru regimul general al Cultelor, în cadrele Statutului aprobat prin Decizia No. 1.803, din 12 ianuarie 1928, dată pe baza Jurnalului Consiliului de Miniștri No. 2.680 din 21 noiembrie 1927 și publicată în Monitorul Oficial, No. 14 din 19 ianuarie 1928”⁵⁷⁸. Această „Deciziune” este luată în concordanță cu articolul 51 din Lege, care stipulează faptul că toate Cultele au obligația de a-și reglementa Statutele, potrivit Legii Cultelor, în decurs de un an, supunându-le spre aprobare Ministerului Cultelor și articolului 24 în care se menționează că: „Asociațiunile religioase și funcționarea lor stau sub regimul legilor privitoare la asociațiuni în genere și la întruniri publice”⁵⁷⁹.

Prin această „Deciziune” s-a recunoscut și s-a confirmat existența cultului baptist în România. Unul dintre cei mai aprigi contestatari ai baptismului a fost chiar episcopul Aradului, Dr. Grigorie Comșa, care spunea că aceștia vor avea o organizație unitară, în curând, în întreaga țară. Constatarea ierarhului arădean, în urma recunoașterii cultului baptist, a fost că aceștia se vor organiza atât din punct de vedere administrativ, cât și misionar. Pe de altă parte, prin unirea tuturor comunităților baptiste, unele dintre acestea nerecunoscând Statului niciun drept, fiind împotriva organizării de Stat, această Lege le-a adus drepturi la care nici nu s-ar fi așteptat. Concluzia la care a ajuns ierarhul arădean a fost că recunoașterea baptismului de către Statul român ar putea constitui o primejdie atât pentru Biserica Ortodoxă, cât și pentru Stat.

⁵⁷⁶ „Conștiința ortodoxă”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LII, 1928, nr. 9, p. 1.

⁵⁷⁷ † Grigorie Gh. COMȘA, „Cheia sectelor religioase din România. Organizarea și spiritul de propagandă al baptiștilor”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LIV, 1930, nr. 37, p. 1.

⁵⁷⁸ „Sectele religioase”, în *Curierul Creștin* (Gherla), anul X, 1928, nr. 12, p. 2.

⁵⁷⁹ „Legea pentru regimul general al cultelor (1928)”, art. 51, în <https://bibliocanonica.com> (accesat la 28.03.2022).

„Asociația Generală a Clerului Ortodox” a trimis un memoriu ministrului Cultelor, Alexandru Lapedatu, semnat și de către consilierul cultural al Episcopiei Aradului, preotul Gheorghe Ciuhandu, în cadrul căruia se solicita respectarea Constituției României, iar Statul român să garanteze respectarea articolului 22, în care se spunea că, „raporturile dintre diferitele culte și stat se vor stabili prin lege” și să se elimine din proiectul Legii toate temeiurile care ar ține de respectarea vreunui Concordat cu Biserica Romano-Catolică. Concluzia adunării a fost că există o singură variantă benefică, „să se reglementeze prin Legea cultelor toate raporturile dintre toate cultele și Statul român”⁵⁸⁰. Tot în cadrul aceleiași adunări de la București, din 4 martie 1928, a fost alcătuită o moțiune semnată de Pr. Dr. Ion Mihălcescu, președintele „Asociației Generale a Clerului Ortodox din România”, de Pr. Dr. Gheorghe Ciuhandu, președintele „Asociației Clerului Ortodox din Ardeal”, și Tudor Popescu, avocat și profesor, directorul ziarului *Națiunea dominantă*, prin care solicitau publicarea în presă a proiectului de Lege a Cultelor, denunțarea Concordatului ca fiind anticonstituțional, iar „Corpurile Legiuitoare” să se poată pronunța liber asupra acestei Legi și anularea recunoașterii cultului baptist, pentru că recunoscându-l pe acesta, Statul va fi obligat să recunoască și celelalte secte, care sunt împotriva legilor. Moțiunea se încheie cu următoarele cuvinte: „Dumnezeu să ne apere!”⁵⁸¹.

O poziție diametral opusă aveau greco-catolicii, care considerau că „cea mai mare, cea mai solidă piatră pusă la temelia României Mari noi am pus-o, Biserica unită cu Roma”. Articolul nesemnat, din periodicul *Unirea* de la Blaj, constituia o ripostă la Moțiunea „Asociației Clerului din România și Ardeal”. Tot în acest articol, autorul considera Proiectul de Lege al Cultelor ca fiind anacronic și anticonstituțional. „Legiferat el ar deveni primejdie națională. Ne-ar compromite în fața străinătății. Ar deslănțui lupta minorităților împotriva Statului. Ar deschide războiul confesional, mai violent și mai funest decât orice altă plagă”. Aceeași opinie au avut-o și episcopii uniți în ședința în care s-a votat Legea Cultelor⁵⁸².

O altă discuție, pe marginea Proiectului de Lege a Cultelor a avut loc în „Comitetul Delegaților”, în 14 martie 1928, ședința fiind condusă de episcopul Grigorie Comșa al Aradului. La această întâlnire a participat și mitropolitul Dr. Nicolae Bălan al Ardealului, iar din partea Bisericii Greco-Catolice, episcopul Iuliu Hossu de la Gherla. Mobilul discuției a fost cel legat de paragraful 45 din Proiect, ce viza situația averilor, în cazul în care vor exista treceri în masă la alt cult. Reprezentanții greco-catolici pretindeau ca, în astfel de cazuri, averea să rămână Episcopiei, dacă aceasta s-ar desființa, să rămână Mitropoliei unite, iar, dacă și aceasta ar înceta să mai existe, toată averea ar reveni Vaticanului. Acest lucru era însă de neconceput pentru ierarhii ortodocși prezenți⁵⁸³.

⁵⁸⁰ „Asociația generală a clerului și Legea cultelor”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LII, 1928, nr. 11-12, p. 4.

⁵⁸¹ „Întrunirea românilor ortodocși. Moțiune”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LII, 1928, nr. 11-12, p. 5-6.

⁵⁸² „Noul regim al cultelor”, în *Unirea* (Blaj), anul XXXVIII, 1928, nr. 10, p. 1.

⁵⁸³ „Informațiuni. Legea Cultelor”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LII, 1928, nr. 13, p. 6.

Ample discuții au avut loc în 17 și 20 martie 1928, în Senatul României, la care au participat demnitari ai Statului român, ierarhi ai Bisericii Ortodoxe din țară, reprezentanți ai celorlalte culte și intelectuali de marcă, pentru a-și face cunoscută opinia vizavi de Proiectul de Lege a Cultelor. În cadrul acestor discuții s-a subliniat faptul că „Statul român, credincios tradițiilor sale profund creștine, larg tolerante și sprijinitoare oricărui cult a ținut să asigure prin legi depline libertăți cultelor, să la protejeze și să le ajutoreze, spre a-și putea îndeplini misiunea lor divină, între cetățenii minoritari ai țării”⁵⁸⁴. De aici reiese faptul că Statul român a căutat să mențină pacea în cadrul confesiunilor de pe teritoriul său și să stabilească raporturile dintre Stat și culte, precum și relațiile dintre culte între olaltă. Tolerant, poate excesiv de tolerant, față de pretențiile Scaunului papal, Statul a făcut unele concesii Bisericii Romano-Catolice din România, aici amintim semnarea Concordatului din 1927, precum și transferul averilor bisericești în favoarea Vaticanului. Pe de altă parte, o altă „slăbiciune” a Statului român a reprezentat-o recunoașterea cultului baptist, în cadrul Consiliului de Miniștri din 21 noiembrie 1927. Împotriva acestei recunoașteri s-au poziționat, încă de la început, ierarhii ardeleni, cel mai aprig contestatar fiind episcopul Aradului, Dr. Grigorie Comșa. Dintre personalitățile care au luat cuvântul în Senat, se disting nume de ierarhi și preoți din cadrul Episcopiei Aradului, care au susținut cu tărie statutul Bisericii Ortodoxe ca Biserică dominantă a Statului român, „Statul garantând tuturor cultelor o deopotrivă libertate și protecțiune”⁵⁸⁵.

Episcopul Oradiei, Roman Ciorogariu, cu origini arădene (născut la Pecica, comitatul Arad, – n.n.), membru de onoare al Academiei Române, a avut o inimoasă intervenție în aceeași ședință a Senatului, în cadrul căreia a făcut o radiografie a vieții bisericești din Transilvania, aflată în trecut sub stăpânire maghiară, dar și asupra privilegiilor acordate Bisericii Romano-Catolice, prin Concordat. Ierarhul a subliniat faptul că legea propusă este „o emanație a Constituției, să și fie alcătuită în așa fel încât să normeze egal relațiile tuturor cultelor”, însă, spre deosebire de această normalitate, catolicii susțineau că izvor de drept al Legii Cultelor este *Corpus juris canonici* catolic, suprapus Constituției României⁵⁸⁶. Acest lucru reprezenta o încălcare flagrantă a Constituției, o lege străină fiind cea după care se stabileau regulile vieții bisericești din țară. Potrivit episcopului Oradiei, ideea principală a „Corpus juris Canonici” era că papa este locțiitorul lui Dumnezeu pe pământ, pământul fiind al lui Dumnezeu, prin deducție logică, papa de la Roma poate stăpâni tot pământul. Un lucru de reținut este că nici în Ungaria nu li se dădeau papilor asemenea drepturi. Patrimoniul sacru, averile patronate de fondul religios și fondul instrucțiunii treceau din patrimoniul Statului în patrimoniul Vaticanului. Ca o concluzie asupra celor de mai sus, episcopul de la Oradea se declara favorabil Legii de față, cu rezerve față de

⁵⁸⁴ N. RUSSU ARDELEANU, *Biserica noastră și cultele minoritare. Marea discuție parlamentară în jurul Legii Cultelor*, București, Editura Imprimeria Ziarului „Universul”, 1928, p. 4.

⁵⁸⁵ *Constituția României din 1923*, art. 22, în <https://www.cdep.ro> (accesat la 28.03.2022).

⁵⁸⁶ N. RUSSU ARDELEANU, *Biserica noastră și cultele minoritare...*, p. 36.

suveranitatea străină, în mod special asupra Concordatului pe care îl reclamă ca fiind străin de interesele Statului român și al Bisericii dominante⁵⁸⁷.

Preotul Gheorghe Ciuhandu, consilier cultural al Episcopiei Aradului, s-a remarcat în cadrul acestor dezbateri printr-un cuvânt bine documentat, structurat pe realitățile vieții bisericești din Transilvania, unde intoleranța Statului maghiar față de românii ortodocși a atins cote înimaginabile, față de viața românilor din Principatele Române de odinioară, unde Biserica se afla într-o stare foarte bună. Ciuhandu vorbește despre prigoana îndreptată împotriva românilor ortodocși din Transilvania încă de la întemeierea Statului ungar, timp de aproape un mileniu, până la desființarea Monarhiei Austro-Ungare și crearea noului Stat național român. După crearea României Mari, Statul a dat dovadă de slăbiciune prin încheierea Concordatului. Se amintește apoi despre Concordatul Vaticanului cu Austria, încheiat tot în condiții nefavorabile, însă acesta a fost anulat la șapte zile după proclamarea infailibilității papei. Concordatul cu Statul Român oferea libertate absolută papei, privilegiu pentru catolici, obținute prin diverse înțelegeri, nu prin legi, așa cum era firesc. În concluzie, preotul consilier arată că „prin Concordat, Statul renunță la drepturile sale și ale noastre, care le-am putea formula față de aceste averi și le trece în folosul și sub dispoziția exclusivă a cultului catolic, ceea ce este o foarte mare greșală de Stat. Numai generozitatea românească e capabilă să facă acest gest și încă printr-un acord aparte, pe dinafară de suveranitatea Legislațiunii române”⁵⁸⁸. Biserica Romano-Catolică, prin *Corpus juris canonici* centraliza toată puterea bisericească la îndemâna papei, de care dispunea la modul absolut, dorind supremația ecleziastică asupra Orientului. Concordatul cu România a fost prima fortăreață cucerită, iar greco-catolicii din România nu au fost decât unelte ale Vaticanului. În acest sens se amintește de prozelitismul episcopului greco-catolic de la Oradea, Samuil Vulcan, care, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, a reușit să treacă la uniție aproape 100 de sate din Bihor, Arad și Banat, în colaborare cu împăratul de la Viena, care a ținut scaunul episcopal de la Arad vacant, timp de 14 ani, între anii 1815 și 1829, până la alegerea primului episcop român, Nestor Ioanovici. Dintre satele trecute cu forța la uniție, majoritatea au revenit ulterior la credința Ortodoxă.

În privința averilor, Biserica Romano-Catolică din România susținea că, în cazul în care ar înceta funcționarea cultului catolic, acestea ar trece automat în proprietatea instituțiilor ierarhice superioare și, în cele din urmă, ar ajunge la Vatican. Acest lucru a fost fixat în articolul IX din Concordat. Patronatul ecleziastic a reprezentat un punct sensibil, adus în atenția Adunării de către preotul Gheorghe Ciuhandu. În articolele 36 și 37 din Proiectul de Lege s-a desființat patronatul, acordând cultului catolic întâietate în fața Statului român. Ce era patronatul? Regii Ungariei înzestrau cu moșii anumite biserici catolice și ei erau numiți „patroni” ai bisericii respective. Această calitate îi oferea dreptul de a numi preoții, canonicii și chiar episcopii, iar părerea lor era ascultată de către papă, chiar

⁵⁸⁷ N. RUSSU ARDELEANU, *Biserica noastră și cultele minoritare...*, p. 37-38.

⁵⁸⁸ N. RUSSU ARDELEANU, *Biserica noastră și cultele minoritare...*, p. 98.

în momentul alegerii candidaților. Odată cu Marea Unire, acest drept trecea în favoarea Regelui României, care însă nu și l-a exercitat, urmând ca episcopii să fie numiți în continuare direct de către papă (Concordat, articolul 5)⁵⁸⁹. Toată această situație a fost prezentată în plenul Adunării parlamentare de către Gheorghe Ciuhandu, acesta propunând măsuri legislative pentru a stopa caracterul de dominație promovat de catolicism, de a consolida din punct de vedere moral și economic starea Bisericii românești, precum și a ființei naționale.

Un discurs foarte apreciat a fost cel al episcopului Aradului, Dr. Grigorie Comșa, care a susținut ceea ce toți ortodocșii doreau: teza egalității între cultele din România. Fiind un bun cunoscător al fenomenului sectar, ierarhul a susținut că, în pofida faptului că Biserica Ortodoxă este Biserică dominantă, acesteia îi este anulată această prerogativă, prin prisma faptului că același Stat acorda libertate prozelitismului sectar, prin recunoașterea cultului baptist. În acest discurs, episcopul Aradului a făcut o incursiune în istoria baptismului din România, în mod special în Ardeal, afirmând că, la început, primii predicatori au fost unguri, susținuți de Statul maghiar, pentru a-i dezbină pe români. Tot în acest sens, ierarhul arădean a citat dintr-un articol apărut în *Renașterea* din Cluj, următoarele: „Articolul 19, dacă se adeverește că între cultele recunoscute va fi pus și cel baptist, acest fapt va forma un adevărat act de subminare a Bisericii noastre, ca și a celorlalte confesiuni creștine. Oare nu văd legiuitorii noștri că membrii comunităților baptiste și sectare, în afară de câțiva, prin ademeniri mincinoase, prin calomnii la adresa Bisericii și slujitorilor ei, prin bolșevizarea simțului cetățenesc și de ordine, dintre credincioșii celorlalte confesiuni și că nici unul n-a ajuns sectar din îndemn propriu și convingere, ci numai prin proslitismul călcător de lege? Recunoașterea cultului baptist va însemna sancționarea mijloacelor ilegale folosite de secte la recrutarea proseliților, oprite până acum prin ordine ministeriale”⁵⁹⁰.

În Ardeal, românii au identificat ființa lor națională cu creștinismul, adică orice român era și ortodox, lucru pe care ungurii nu-l vedeau cu ochi buni. Ba mai mult, faptul că Biserica, reprezentată prin ierarhi, preoți și credincioși, ținea mult la ființa națională și la unitatea spirituală a românilor, nu era deloc pe placul ungarilor. De aceea s-au infiltrat în comunitățile ortodoxe pastori de alt neam, tocmai pentru a-i dezbină pe români. Baptismul era mijlocul prin care se putea produce această rupere a unității Neamului și a Bisericii. În continuare, sunt amintite câteva cazuri de trecere a unor români din Arad și Bihor la cultul baptist, prin mijlocirea unor pastori de origine maghiară. Episcopul Grigorie îl citează pe istoricul maghiar Györfly Istvan, care afirma în acest sens: „Foloasele baptismului pentru noi, maghiarii, sunt incalculabile... Să se lătească cât se poate de mult, căci el (baptismul) conduce pe români la maghiarizare. Autoritățile care ar împiedica întinderea sa liberă, păcătuiesc împotriva intereselor naționale maghiare”⁵⁹¹.

Poziția în Senat a episcopului Grigorie Comșa a reprezentat un act de demnitate și de înalt patriotism, pentru apărarea Bisericii Ortodoxe atât de

⁵⁸⁹ N. RUSSU ARDELEANU, *Biserica noastră și cultele minoritare...*, p. 122-123.

⁵⁹⁰ „Noua Lege a Cultelor”, în *Renașterea* (Cluj), anul VI, 1928, nr. 7, p. 1-2.

⁵⁹¹ N. RUSSU ARDELEANU, *Biserica noastră și cultele minoritare...*, p. 150.

năpăstuită, mai ales în Ardeal, subliniind faptul că recunoașterea bap̃tismului aducea mari deservicii Bisericii și Statului român. Cuvintele de încheiere din discursul episcopului Grigorie Comșa sunt extrase din cuvântarea pe care Maiestatea Sa, Regele Ferdinand le-a rostit, cu prilejul înscăunării mitropolitului primat Miron Cristea în demnitatea de prim patriarh al României: „Avem nădejdea că prin învățatura Bisericii noastre, care ne-a dat în cursul veacurilor unitatea de limbă și simțire, vom ajunge mai grabnic și mai pacinic la acea măsură de unificare sufletească, după care însetează sufletele tuturor bunilor români, așa cum se dorește cerbul după izvoarele apelor. Din unificarea sufletească ies păreri mari naționale de gândire și de simțire și răsplata meritată va fi adusă Bisericii noastre, care va ajuta poporul spre înfăptuirea acestui țel pământesc”⁵⁹².

Cuvânt „cu putere multă” a avut mitropolitul Nicolae Bălan, care, în vorbirea sa, se declara în favoarea articolului 22 din Constituție, care viza principiul egalei îndreptățiri a Cultelor, dar prin articolul 5 al Proiectului pentru Legea Cultelor, alineatul al doilea, exista posibilitatea încheierii de acorduri speciale, bunăoară Concordatul, ce contrazicea articolul 22 din Constituție, favorizând în acest caz un singur cult, cel catolic. Cu privire la trecerile de la un cult la celălalt, părerea mitropolitului Ardealului a fost ca averea parohiei, biserica și casa parohială să urmeze opțiunea majorității credincioșilor și să nu ajungă, în cele din urmă, în posesia Bisericii Romano-Catolice, dacă aceasta nu mai avea credincioși, averea să nu revină în final a Vaticanului, fiind aceasta o mare nedreptate. O a treia problemă ridicată de mitropolitul Bălan a fost recunoașterea cultului baptist, care s-a opus în mod frecvent rânduielilor de Stat, dar mai ales a Bisericii Ortodoxe. În acest sens, în data de 31 martie 1928, mitropolitul Nicolae Bălan, împreună cu întreg Episcopatul Ortodox Român, a dat o „Declarație”, în care s-a afirmat că „Legea pentru regimul cultelor cuprinde dispoziții în flagrantă contradicție cu prevederile Constituției, precum și dispoziții care lezează principiul fundamental al libertății conștiinței religioase, principiu care formează însăși axa centrală a Legii Cultelor”⁵⁹³.

În 23 mai 1929, la doi ani de la semnarea Concordatului, același mitropolit Nicolae Bălan a ținut un cuvânt la Senat, în numele Episcopatului Ortodox Român, în cadrul discuțiilor cu privire la ratificarea Concordatului cu Vaticanul. Potrivit Constituției Țării, Statul are obligația să ofere tuturor cultelor o „deopotrivă libertate și protecțiune”, însă este de neconceput ca unui cult minoritar să-i fie acordat un tratament preferențial, în afara prevederilor constituționale. De aceea, Concordatul este „anticonstituțional”, „privilegiator”, „antipatriotic”, „tulburător al păcii confesionale”, drept urmare, „declaram: că declinând de la noi orice răspundere pentru încheierea unui astfel de Concordat, ne abținem de la desbaterea lui și refuzăm să votăm proiectul de lege cu care a fost prezentat spre ratificare. Aceasta e mărturisirea conștiinței noastre înaintea lui Dumnezeu și a Țării”⁵⁹⁴.

⁵⁹² N. RUSSU ARDELEANU, *Biserica noastră și cultele minoritare...*, p. 163.

⁵⁹³ „Atitudinea demnă a P.P.S.S. noștri Chiriarchi față de legea Cultelor”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LII, 1928, nr. 16-17, p. 3.

⁵⁹⁴ † Nicolae BĂLAN, *Biserica împotriva Concordatului...*, p. 49.

În concluzie, Statul român, prin reprezentanții săi, a semnat – sub presiune – o înțelegere cu autoritatea papală, chiar dacă firească ar fi fost să existe o lege în acest sens. Condițiile semnării Concordatului au fost defavorabile atât Statului, cât și Bisericii Ortodoxe. Legea Cultelor din 1928, pe lângă părțile bune, a avut și câteva greșeli, care se vor răsfrânge ulterior asupra Statului, dar și asupra Bisericii, cu repercusiuni pe viitor. Memorabile rămân cuvintele episcopului Grigorie al Aradului, „În felul acesta a dispărut armonia dintre culte, este amenințată ierarhia socială pe toate terenurile. Așa se macină, apoi încetul cu încetul, puterea de coeziune a credinței strămoșești, care este pălmuită fără nici o sancțiune de către vrăjmașii cei mai crânceni ai sufletului românesc”⁵⁹⁵.

⁵⁹⁵ † Grigorie [COMȘA], „Din urmările legii cultelor”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LIV, 1930, nr. 13, p. 2.

CAPITOLUL V.

Cultura bisericească arădeană în perioada interbelică

5. 1. Aspecte ale vieții cultural-bisericești

5. 1. 1. Presa bisericească din Arad

Presa bisericească din Arad a stat dintru început sub semnul „Societății de lectură a elevilor de la Institutul Teologic din Arad”, sub directa coordonare a profesorului Miron Romanul, viitor episcop și mitropolit, cu implicarea elevului Constantin Gurban, viitorul protopop de Buteni și Ineu, și a altor tineri români. În 1869, a apărut revista *Speranția. Foaie literar-bisericească*, care, din lipsă de susținere, și-a încetat activitatea în același an. Revista și-a reluat activitatea, după un an de pauză, mitropolitul Andrei Șaguna făcând apel la preoți și protopopi de a sprijini acest demers. În asentimentul mitropolitului a fost și George Barițiu, care s-a arătat mâhnit de lipsa de susținere a acestei reviste de către clerul românesc. În locul revistei *Speranția*, la 1/13 august 1872 a apărut revista *Lumina*, editată de Georgiu Popa, asesor-referent consistorial, revista oficială a Consistoriului din Arad. A funcționat până în anul 1875, când „s-a stins lumina ... rămânând mut amvonul literar”.

În 1877, la 30 ianuarie / 11 februarie, a apărut *Biserica și Școala. Foaie bisericească, scolastică, literară și economică*, organ oficial al Episcopiei Aradului, care a funcționat până în anul 1948. Revista a apărut încă de la început în Tipografia lui Ștefan Gyulai din Arad, iar din 1879 a fost tipărită la Tipografia diecezană, înființată de episcopul Aradului, Ioan Mețianu, din banii săi personali⁵⁹⁶. Redactorii revistei au fost Vincențiu (Vasile) Mangra (1877-1878, 1882-1884, 1900), Augustin Hamsea (1878-1882, 1884-1899), Constantin Gurban (1884), George Proca (1899), Roman Ciorogariu (1901-1917), Teodor Botiș (1917-1921), Simeon Stana (1922-1936), Gheorghe Ciuhandu (1937-1939), Ilarion V. Felea (1939-1945), Demian Tudor (1945-1947) și Petru Deheleanu (1948). Misiunea publicației a fost aceea de a sădi în mințile și în sufletele oamenilor credința și morala creștină prin Biserică și de a arăta importanța pe care o are școala în educația copiilor și a tinerilor⁵⁹⁷.

În primul număr al revistei, a fost prezentat scopul apariției acesteia: „«Biserica și Școala!» In hoc signo vinces! Eca devisa ce ne conduce. Crucea și Evanghelia, credința și doctrina, «Biserica și Școala», nemicu mai salutaru și mai

⁵⁹⁶ P. URSULESCU, „Idea unității naționale în periodicul *Biserica și Școala* (1916-1918)”, în *Studii de Știință și Cultură* (Arad), vol. XIII, iunie 2017, nr. 2, p. 152-153.

⁵⁹⁷ Dumitru VLĂDUȚ, „Revista arădeană *Biserica și Școala*”, în Marian PETCU (coord.), *Studii și cercetări de istorie a presei*, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2008, p. 74.

necesaru pentru noi, într-o era atât de molipsită, decât a restabili și a înălța prestigiul acestor elemente și instituțiuni de cultură și de viață”⁵⁹⁸.

La începutul perioadei interbelice, în anul 1918, periodicul diecezan avea deja 42 ani de când apărea neîntrerupt, săptămânal, în zi de duminică. Din anul 1927, a început să apară cu subtitlul „revistă bisericească – culturală – organ oficial al Eparhiei Ortodoxe Române a Aradului”. Până în anul 1940 periodicul a apărut în format de 8 pagini, uneori 4 pagini. La inițiativa episcopului Aradului, Dr. Grigorie Comșa, în anul 1931 i s-a alăturat un supliment intitulat *Lumina tineretului*, iar în anul 1935 un alt supliment, sub forma unui catalog, care prezenta obiecte bisericești și cărți de cult din cadrul Librăriei Diecezane⁵⁹⁹.

Redactorii periodicului în perioada interbelică au fost profesori sau chiar directori și rectori ai Institutului și ai Academiei Teologice din Arad. Dr. Teodor Botiș a fost director al Institutului Pedagogic-Teologic din Arad, fiind primul redactor al publicației în perioada interbelică. Și-a început activitatea redacțională la 24 septembrie / 7 octombrie 1917 și a continuat-o până în 25 decembrie 1921 / 7 ianuarie 1922. El a fost cel care a gestionat activitatea publicației în anii Marii Uniri, precum și în anii de după încheierea Primului Război Mondial. Crezul lui Teodor Botiș a fost afirmat în editorialul *Către cetitori*, apărut în numărul 39 din anul 1917: „Cu oarecare sfială am primit această sarcină. Evoluția vieții noastre bisericești din timpul din urmă, evenimentele mari și istorice ce se petrec în jurul nostru au scos la suprafață atâtea chestii și trebuinți, încât rezolvirea lor reclamă, nu muncă individuală răsleață, ci conlucrare armonică, desinteresată și obiectivă, a tuturor forțelor noastre productive. Conștiu de darurile dumnezeiești ce ni s-au dat, nici n-am altă ambițiune, decât a împreuna pe toți cei buni și de o inimă în o comunitate de viață sufletească pentru a realiza prin muncă solidară programul veșnic și idealul Bisericii lui Hristos: a propaga lumina cunoștinței și de pe această tribună liberă a vieții noastre publice și întări temeliile spirituale ale existenței și ale constituțiunei noastre bisericești”⁶⁰⁰.

Al doilea redactor al perioadei interbelice a fost Simeon Stana, între 1 ianuarie 1922 și 31 decembrie 1936. Articolul cu care își începe activitatea redacțională, *Cu puteri însuflețite*, a apărut în primul număr din anul 1922, stabilind orientarea periodicului și rolul acestuia. Redăm un fragment ilustrativ: „Ca și în trecut și pentru viitor «Biserica și Școala» va fi amvonul și tribuna apostoliei de unde cetitorii vor primi îndemnuri și cunoștințe folositoare pentru lupta vieții și hrană sufletească pentru fericirea individuală și prosperarea Bisericii și Neamului nostru. Această revistă își va deschide larg coloanele tuturor oamenilor de bine care vor discuta lucruri de interes moral și obșteșc”⁶⁰¹. În perioada cât a fost redactor a fost sărbătorit semicentenarul publicației. În numărul 1-2 din 9 ianuarie 1927, personalități ale vieții bisericești și culturale ale țării au publicat articole omagiale

⁵⁹⁸ Vincențiu MANGRA, „Cătră Onoratulu publicu român”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul I, 1877, nr. 1, p. 1.

⁵⁹⁹ V. VALEA, *Cultură și spiritualitate românească în Arad în perioada interbelică...*, p. 259.

⁶⁰⁰ T. BOTIȘ, „Către cetitori”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLI, 1917, nr. 39, p. 311.

⁶⁰¹ S. STANA, „Cu puteri însuflețite”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLVI, 1922, nr. 1, p. 1.

evidențiind rolul pe care această apariție redacțională l-a avut în viața bisericească și națională.

La propunerea episcopului Andrei Magieru, la 3 ianuarie 1937, a fost numit redactor, Dr. Gheorghe Ciuhandu, care a deținut această funcție până în 28 mai 1939. Membru al Consiliului Eparhial în calitate de consilier cultural, apropiat colaborator al episcopilor Aradului, publicist de renume și recunoscut reprezentant al istoriei bisericești, acesta a imprimat o nouă direcție foii eparhiale, cooptând tot mai mulți clerici tineri și intelectuali mireni drept colaboratori. Primul editorial al său, intitulat *Cuvânt redacțional*, surprinde noua orientare pe care i-o va da periodicului diecezan: „Cu acest gând, angajamentul nostru redacțional trece dincolo de interesul efemer al umplerii unor coloane de tipar și îmbrățișează intenția de a înfrăți condee și pe purtătorii lor, mai ales din rândurile preoților din Eparhie, pentru cari, credem a fi sunat ceasul unor preocupări și de această natură, a slujirii și prin condei, sub impulsurile determinante ale Prea Sfințitului nostru Episcop. Nu ne gândim numai la intelectualitatea noastră clericală (în sensul bun al cuvântului) dintre Prea Cucernicii profesori de Academie Teologică și de la alte catedre, ci cuprindem în categoria colaboratorilor și pe acei mulți preoți de la sate chiar, cari au școală și carte suficientă”⁶⁰².

Preotul Ilarion V. Felea a condus destinele organului oficial al Episcopiei Aradului, din 4 iunie 1939 până în 27 mai 1945. În numărul 23 din 1939, în editorialul *Doamne, ajută!*, el recunoaște că își va înscrie activitatea redacțională potrivit programului propus de episcopul Andrei Magieru: „Socotim că pe lângă înserarea părții oficiale, organul oficial va trebui să fie: cronica fidelă a vieții religioase morale din Eparhie, precum și a evenimentelor religioase de interes obștesc pentru Biserica noastră; seismograful tuturor preocupărilor de interes local și obștesc bisericesc, punând în discuție probleme și dând soluțiuni potrivite; loc de întâlnire spirituală pentru toți care vor să comunice sau să ceară informații de procedură pastorală, unde experiența se va îmbina în mod armonios cu știința teologică; o școală de gândire Ortodoxă; vatră caldă duhovnicească, în jurul căreia să se adune talentele din clerul nostru, înzestrate cu darul gândirii luminoase și al scrisului lămurit. Pe deasupra aș mai cere, ca tot ce se va scrie aici să fie rupt din inimă, să fie viu, actual și de interes pentru toți cetitorii”⁶⁰³. Același îndemn l-a adresat tuturor celor care făceau posibilă apariția și existența periodicului, pentru ca acest program să izbândească.

Din 10 iunie 1945, până în 28 decembrie 1947, redactor al publicației diecezane a fost preotul Demian Tudor⁶⁰⁴. În această perioadă, orientarea redacției, la sugestia episcopului Andrei Magieru, a fost aceea de a institui un amplu program ce viza catehizarea credincioșilor. În acest sens, a publicat diverse cuvinte de

⁶⁰² M. TANG, „Redacția periodicului *Biserica și Școala* și legăturile acesteia cu profesorii Teologiei arădene”, în Cristinel IOJA, Lucian FARCAȘIU, Caius CUȚARU (coord.), *Biserica și Școala, 140 de ani de istorie și cultură ecleziastică*, Arad, Editura Arhiepiscopiei Aradului, 2017, p. 253

⁶⁰³ I. V. FELEA, „Doamne ajută!”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LXIII, 1939, nr. 23, p. 182.

⁶⁰⁴ Ioan LAZĂR, *Demian Tudor (1912-2001) – preotul, mărturisitorul și duhovnicul tinerilor teologi*, Arad, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, 2023.

învățătură și predici în cadrul cărora erau explicate pe înțelesul tuturor slujbele bisericești, obiectele de cult și importanța locașului de cult.

În 1948, ultimul an în care a apărut, redactor al periodicului diecezan a fost preotul Petru Deheleanu, care, prin formația, prin articolele și prin predicile sale, a dat gazetei eparhiale o direcție pastoral-misionară de apărare a credinței ortodoxe. Ultimul număr, 25-26, a apărut în 26 iunie 1948, noua putere comunistă desființând mai multe reviste și instituții de cultură românești.

După libertatea dobândită de români în decembrie 1989, periodicul arădean a apărut într-o nouă serie, într-un nou format de 4 pagini: *Biserica și Școala. Revistă oficială a Episcopiei Aradului*. În anul 1992, în primul număr al noii serii, Înaltpreasfințitul Părinte Arhiepiscop Timotei, pe atunci episcop al Aradului și Hunedoarei, în articolul *Continuare peste ani*, a precizat noua direcție a revistei, care avea în vedere răspândirea ideilor și a principiilor religioase în rândul credincioșilor de toate vârstele. Publicația avea în vedere susținerea reînființării Facultății de Teologie Ortodoxă „Ilarion V. Felea” din Arad, precum și asigurarea unor materiale de învățământ pentru profesorii de Religie⁶⁰⁵.

Periodicul *Biserica și Școala* a avut un caracter național-politic, îndeosebi în anul Marii Uniri, fiind publicate toate hotărârile luate de fruntașii naționali români, în vederea împlinirii idealului secular. După desăvârșirea unității naționale a românilor, în paginile periodicului au fost surprinse tematici diverse, care vizau întărirea politico-administrativă și reforma religios-morală a României întregite. Dintre cei care au publicat în paginile săptămânalului arădean îi amintim pe episcopii Aradului, Ioan I. Papp, Grigorie Comșa și Andrei Magieru, precum și pe Teodor Botiș, Simion Stana, Gheorghe Ciuhandu, Ilarion V. Felea, Demian Tudor, Petru Deheleanu, Vasile Goldiș, Iosif Moldovan, Ioan Lupaș, Octavian Goga și alții. Pe prima pagină erau publicate circulare și pastorale ale episcopilor sau editorialele redactorilor, urmate de diverse studii ale colaboratorilor, predici, cuvinte de învățătură, minuta ședințelor Adunării Eparhiale a Aradului, poezii, cronici, informații, anunțuri despre trecerea din viață a preoților și a personalităților, diverse anunțuri, recomandări de cărți, concursuri pentru ocuparea parohiilor etc. Criza morală a societății interbelice era semnalată în paginile acestei publicații, încercând să se identifice mijloacele prin care s-ar putea remedia acest fapt. Consumul de alcool, concubinajele, divorțurile au fost principalele probleme combătute cu tărie în foaia eparhială arădeană. Fiind și o revistă școlară, au fost dezbătute și probleme ale învățământului interbelic, semnalate de unii învățători, care au și publicat anumite studii în acest sens. Problema sectelor a fost una dintre provocările cu care s-a confruntat Biserica Ortodoxă în acea perioadă, organul oficial al eparhiei luând poziție fermă împotriva acesteia. Combaterea materialismului, a comunismului, a masoneriei, a antirevizionismului maghiar, a Diktat-ului de la Viena au fost teme abordate cu predilecție în paginile revistei. Printr-o abordare diversă a tuturor problemelor de ordin religios, moral, național și

⁶⁰⁵ † Timotei SEVICIU, „Continuare peste ani”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul I (serie nouă), 1992, nr. 1, p. 1.

social, foaia diecezană arădeană a reprezentat un bastion de referință în presa bisericească din partea de vest a țării (și nu numai)⁶⁰⁶.

La inițiativa episcopului Ioan Mețianu, începând cu anul 1880, au fost tipărite *Calendarele diecezane*, ce conțineau articole istorice și literare, având drept scop propovăduirea credinței, răspândirea culturii și întărirea sentimentului de unitate națională. Din anul 1882, *Calendarele diecezane* conțineau și un Șematism al Mitropoliei Ardealului și al Episcopiei Aradului. În paginile acestor calendare au mai fost publicate articole cu caracter religios-moral, poezii, sfaturi pentru agricultură și creșterea animalelor, glume, articole de știință, eseuri, informații diverse, istorie, datini și tradiții românești. Printre autorii ale căror opere au fost publicate îi amintim pe Vasile Alecsandri, Dimitrie Bolintineanu, George Coșbuc, Alexandru Donici, Augustin Hamsea, Șt. O. Iosif, Mihai Eminescu, Anton Pann, Traian Iuliu Mager, Nicolae Ștefu, Andrei Mureșanu și alții⁶⁰⁷.

Pentru o înțelegere mai amplă, vom prezenta ceea ce conținea un calendar din anul 1927 și un altul din 1940. Astfel, *Calendarul pe anul de la Hristos 1927*, apărut la Editura și Tiparul Tipografiei Diecezane din Arad, cuprindea, în partea de început, informații de cultură generală, cum ar fi, de exemplu, anii scurși de la facerea lumii, de la fondarea Romei, de la moartea lui Alexandru cel Mare, de la descoperirea hârtiei, a Americii, a curentului electric, a mașinilor de cusut etc. Sunt amintite apoi sărbătorile de peste an, posturile și zilele de post, dezlegările de post, zilele naționale și zilele libere din cursul anului. Tot în partea de început se afla calendarul ortodox al anului respectiv, apoi șematismul Eparhiei Ortodoxe Române a Aradului pe anul 1926. Acesta cuprindea numele ierarhului Aradului, Dr. Grigorie Comșa, numele delegaților de la Arad la Congresul Național Bisericesc de la București, delegații trimiși la Adunarea Mitropolitană de la Sibiu, componența Adunării Eparhiale a Consiliului Eparhial și a Consistoriului Spiritual Eparhial din Arad. Erau trecuți în revistă profesorii Institutului Teologic din Arad, ai Școlii Normale Diecezane din Arad și ai Internatului Diecezan de Fete. Au fost amintite Protopopiatele din Episcopia Aradului, mănăstirile și profesorii de Religie din Eparhie. În acel an existau 12 protopopiate:

- Protopopiatul Arad cu 24 de parohii, 51.444 suflete, condus de protopopul Traian Vățianu;
- Protopopiatul Chișineu-Criș, cu 14 parohii, 28.105 suflete, condus de protopopul Dr. Dimitrie Barbu;
- Protopopiatul Șiria, cu 21 de parohii, 38.726 suflete, condus de protopopul Mihail Lucața;
- Protopopiatul Ineu, cu 20 de parohii, 38.459 suflete, condus de protopopul Ioan Georgia;
- Protopopiatul Buteni, cu 36 de parohii, cu 28.824 suflete, condus de protopopul Florian Roxin;

⁶⁰⁶ V. VALEA, *Cultură și spiritualitate românească în Arad în perioada interbelică...*, p. 259-262.

⁶⁰⁷ P. VESA, *Episcopia Aradului...*, p. 363.

- Protopopiatul Hălmagiu, cu 58 de parohii, cu 32.134 suflete, condus de protopopul Cornel Lazăr;
- Protopopiatul Radna, cu 33 de parohii, 25.585 suflete, condus de protopopul Procopiu Givulescu;
- Protopopiatul Lipova, cu 29 de parohii, 21.342 suflete, condus de protopopul Fabrițiu Manuilă;
- Protopopiatul Belinț, cu 45 de parohii, 31.915 suflete, condus de protopopul Gherasim Sârb;
- Protopopiatul Timișoara, cu 24 de parohii, 23.527 suflete, condus de protopopul Dr. Patrichie Țiucra;
- Protopopiatul Vinga, cu 20 de parohii, 18.131 suflete, condus de protopopul Sava Tr. Seculin;
- Protopopiatul Banat-Comloș, cu 15 parohii, 26.659 suflete, condus de protopopul Ștefan Cioroianu.

Dincolo de granițele țării, în Ungaria se aflau 8 parohii ortodoxe românești, iar în Serbia existau 6 parohii, toate acestea aflându-se sub jurisdicția Episcopiei Aradului.

Într-o rubrică specială sunt arătate îndatoririle preoților parohi în decursul anului. Apoi sunt enumerate târgurile din Ardeal, Banat, Crișana, Sătmăr și Maramureș, în toate lunile dintr-un an și sunt oferite diverse sfaturi pentru agricultori. Conducerea Neamului românesc și a Bisericii Ortodoxe Române este adusă în atenția cititorilor. În încheiere, se regăsesc diverse sfaturi pentru viața de familie, alături de povește pentru viață și poezii populare⁶⁰⁸.

La încheierea perioadei interbelice, *Calendarul creștinului ortodox pe anul 1940* era structurat asemănător cu cele din anii anteriori. După informațiile de cultură generală și după prezentarea calendarului ortodox al anului respectiv, este prezentat Șematismul Episcopiei Aradului. În fruntea diecezei se afla, la acea dată, episcopul Andrei Magieru, având următorii consilieri: la Secția Bisericească era consilier referent protopopul Traian Cibian, la Secția Culturală era preotul Caius Turicu, iar la Secția Economică era consilier referent Sava Traian Seculin. Conducerea Academiei Teologice era deținută de rectorul Dr. Nicolae Popovici, iar profesori erau: Pr. Dr. Gheorghe Popovici, Pr. Dr. Simeon Șiclovan, Vintilă Popescu, Pr. Dr. Petru Deheleanu și Pr. Ilarion Felea. Stareț al Mănăstirii Hodoș-Bodrog era Protos. Ieronim Balințoiu, iar viețuitori: Arhim Iustin Suciu, Ierom. Ilarie Iova, Ierom. Ștefan Lucaciu, Ierom. Ioanichie Ciobănescu, Ierod. Iuliu Micloș, Ierod. Cornel Oprea, Monah Matei Domocoș și Monah Iliodor Astaluș. La Schitul „Sfântul Gheorghe” – Feredeul viețuitor era Ierom. Pahomie Corpaș. În calendar se găseau diverse studii și articole ale preoților din Eparhia Aradului, precum și sfaturi diverse pentru agricultori, legumicultori și sfaturi gospodărești.

De asemenea, în calendar se regăsește și un tablou statistic al Eparhiei Ortodoxe Române a Aradului, întocmit la 31 decembrie 1938. În acel an, Episcopia

⁶⁰⁸ *Calendarul pe anul de la Hristos 1927*, Arad, Editura și Tiparul Tipografiei Diecezane, anul XLIX, 1926.

Aradului avea 15 protopopiate, cu 360 de parohii și un număr de 399.723 de suflete:

- Protopopiatul Arad, cu un număr de 28 de parohii, 55.895 suflete, era condus de protopopul Florea Codreanu;
- Protopopiatul Chișineu-Criș, 17 parohii, 30.398 suflete, protopop Petru Marșieu;
- Protopopiatul Șiria, 21 de parohii, 36.744 suflete, protopop Aurel Adamovici;
- Protopopiatul Ineu, 26 de parohii, 42.297 suflete, protopop Mihai Cosma;
- Protopopiatul Buteni, 24 de parohii, 19.380 suflete, protopop Ștefan Lungu;
- Protopopiatul Gurahonț, 24 de parohii, 20.112 suflete, protopop Constantin Lazăr;
- Protopopiatul Hălmagiu, 25 de parohii, 22.362 suflete, protopop Ștefan Bogdan;
- Protopopiatul Lipova, 20 de parohii, 20.012 suflete, protopop Traian Cibian;
- Protopopiatul Radna, 30 de parohii, 23.554 suflete, protopop Procopie Givulescu;
- Protopopiatul Vinga, 23 de parohii, 17.575 suflete, protopop Alexandru Bocșianu;
- Protopopiatul Timișoara, 35 de parohii, 38.048 suflete, protopop Patrachie Țiucra;
- Protopopiatul Belinț, 23 de parohii, 16.717 suflete, protopop Iosif Goanță;
- Protopopiatul Balinț, 23 de parohii, 14.221 suflete, protopop Ioan Trifu;
- Protopopiatul Birchiș, 17 parohii, 11.951 suflete, protopop Moise Bordoș;
- Protopopiatul Banat-Comloș, 24 de parohii, 30.457 suflete, protopop Ștefan Cioroianu.

În acel an, parohii ortodoxe românești din afara granițelor erau 9 în Ungaria și 6 în Serbia. În continuare, erau oferite diverse sfaturi privind lucrările agricole și erau enumerate târgurile pe tot anul din Ardeal și Banat⁶⁰⁹.

Calendarele dieceazane au avut un rol deosebit de important pentru răspândirea culturii în rândul poporului, precum și pentru întărirea conștiinței naționale, în mod special înainte de Marea Unire, dar și în perioada interbelică, supusă unor frământări determinate de revizionismul maghiar pe de o parte, și de luptele politice interne pe de altă parte.

Parohia Arad-Centru a editat, pentru puțină vreme, foaia bisericească *Glasul Domnului*, redactată de preotul Caius Turicu, cu o apariție bilunară, între anii 1928-1931.

⁶⁰⁹ *Calendarul creștinului ortodox pe anul 1940*, Arad, Editura Institutului de Arte Grafice Diecezan, anul LXII, 1939, p. 115-128.

La venirea episcopului Andrei Magieru la Arad, în 1935, la 17 februarie, a apărut foaia religioasă *Calea Mântuirii*. A fost editată în cursul anului 1935, precum și între anii 1942-1947, de preoții Caius Turicu, Ilarion V. Felea, Petru Bogdan și Petru Ardelean. Inițial a fost un supliment al periodicului *Biserica și Școala*, mai apoi apărând de sine stătător. Această foaie cuprindea, în mod obișnuit, editorialul, pe prima pagină, apoi un cuvânt al ierarhului, predici, cuvinte de învățătură, știri bisericești, diverse sfaturi pentru agricultori, precum și noutăți din întreaga lume.

Timp de doi ani, din 1940 până în 1942, studenții Academiei Teologice din Arad au editat revista *Catehetul*, sub coordonarea profesorului Vintilă Popescu⁶¹⁰. În această revistă au fost publicate articole privitoare la importanța catehizației în rândul tineretului și al credincioșilor de orice vârstă, articole despre personalitatea catehetului, planuri de lecție, recenzii ale studenților la diferite cărți și altele.

5. 1. 2. Tipografia și Librăria diecezană

Încă de la finele veacului al XVIII-lea, românii din Eparhia Aradului au avut intenția de a tipări cărți în limba română. La Congresul iliric ținut la Timișoara, în anul 1790, s-a propus înființarea unei tipografii româno-sârbe, cu tipărituri în limbile română și sârbă și renunțarea la cărțile achiziționate din Rusia. Demersurile au continuat și după acest moment, Constantin Diaconovici Loga fiind unul dintre cei mai fervenți susținători a acestui proiect. În anul 1828, profesorii de la Preparandia din Arad au solicitat comisarului regesc, baronul Andrei Forray, înființarea unei tipografii în incinta școlii, cu permisiunea de a tipări cărți în limba română. Această tipografie ar putea tipări manuale școlare și cărți, cu scopul promovării culturii românești. Această propunere nu a fost avizată de comisarul regesc⁶¹¹. În anii următori, au existat noi tendințe de înființare a unei tipografii românești, promotorul acestora fiind cărturarul ardelean Alexandru Gavra, aspirație rămasă însă fără succes. Revoluția pașoptistă și urmările acesteia au amânat momentul înființării tipografiei.

Tipografia diecezană a luat ființă în anul 1879, din inițiativa episcopului Ioan Mețianu, care vedea în aceasta un mijloc de propagare a învățăturilor de credință și a culturii în sânul poporului român. Sinodul Eparhial din anul 1879 a luat act de înființarea tipografiei, profesorul de economie al Preparandiei arădene, Lazăr Tescula, fiind numit administrator al acesteia. Din anul 1884, conducerea tipografiei a fost preluată de profesorul Teodor Ceantea, care a administrat-o până în 1901. În continuare, a fost condusă de Ioan Simu, episcop al Parohiei Arad-Centru, urmat de Cornel Popescu, preot la Păuliș, și de Ioan Nicorescu, care a ajuns preot în Jabăr.

⁶¹⁰ M. PĂCURARIU, „Cultura bisericească în Eparhia Aradului în trecut și astăzi...”, p. 146.

⁶¹¹ T. BOTIȘ, *Istoria Școalei Normale (Preparandiei) și a Institutului Teologic Ortodox Român din Arad...*, p. 57.

Preotul Cornel Lazăr a primit un sprijin deosebit din partea lui Andrei Garoiu care a devenit, la 1 martie, conducătorul Librăriei Diecezane, iar din 1920 a devenit director comercial. În anii aceia au fost achiziționate mai multe mașini de tipărit, cu sprijinul Consiliului Eparhial și al vrednicului protopop de la Belinț, Gherasim Sârb. După anul 1900, au fost achiziționate mașini de tipărit cu performanță ridicată – mașina numărul 5 tipărea într-o oră 16.000 de pagini, iar mașina numărul 13 – 32.000 de pagini pe oră⁶¹².

Tipografia a funcționat în mai multe locuri, în clădirea Episcopiei Aradului de pe actuala stradă Mețianu, în clădirea din fața Seminarului, în casa proprie a episcopului Iosif Ioan Goldiș, în clădirea Diecezei de lângă birourile Consiliului Eparhial, iar din 1912, a fost amplasată în casa de pe actuala stradă Eminescu (str. Deák Ferencz, fostă „Strada Domnilor”).

Tipăriturile tipografiei de la Arad au ajuns în părțile Banatului și Crișanei, fiind cunoscută și dincolo de Carpați. Cele mai de seamă publicații ale tipografiei au fost numerele din *Biserica și Școala*, editate din 1879, cărți bisericești și manuale școlare. Începând cu anul 1903, sufletul tipografiei a fost preotul Cornel Lazăr, care a slujit cu devotament această instituție timp de 26 de ani, până în anul 1930.

La Arad, în cadrul Editurii Diecezane au apărut diverse tipărituri: periodicul *Biserica și Școala*, *Calendarele Diecezane*, *Protocoalele Sinoadelor Eparhiale*, manuale școlare pentru toate tipurile de școli, cărți de predici, cărți de literatură, diverse broșuri și altele. Începând cu anul 1925, au mai fost tipărite la Arad 123 de numere din colecțiile *Biblioteca preotului ortodox* și din *Biblioteca creștinului ortodox*, într-un tiraj de câteva sute de mii de exemplare. Printre autorii care au fost publicați în aceste colecții, îi amintim pe episcopul Aradului, Dr. Grigorie Comșa, pe starețul Mănăstirii Hodoș-Bodrog, arhimandritul Policarp Morușca, pe episcopul Tit Simedrea, pe profesorii universitari Gala Galaction, Vasile G. Ispir, Teodor M. Popescu, Ioan (Irineu) Mihălcescu și alții.

În anul 1916, a apărut, în Editura Librăriei Diecezane din Arad, colecția „Biblioteca Sămănătorul”, cărțile din această colecție fiind solicitate de soldații români de pe diferitele fronturi. Cărțile și broșurile au fost distribuite în toată Transilvania. Încă din anii 1832-1833, profesorul Alexandru Gavra, director al Preparandiei arădene, propusese înființarea unui „Institut bibliograficesc”, care avea în vedere să tipărească anual două volume de cărți în limba română, cu scopul ridicării culturale a românilor. „Biblioteca Sămănătorul” ar putea fi un rezultat al intențiilor exprimate de renumitul profesor cărturar arădean. Un grup de oameni de cultură de la Arad, în frunte cu Aron Cotruș, au ridicat prestigiul editurii arădene care depășea chiar renumitele edituri bucureștene.

Într-adevăr, „Biblioteca Sămănătorul”, cu o apariție de mai bine de un deceniu, a constituit un important mijloc de răspândire a literaturii în Transilvania

⁶¹² „Tipografia Diecezană Arad”, în *Calendar pe anul de la Hristos 1930*, Arad, Editura și Tiparul Tipografiei Diecezane, anul LII, 1929, p. 89-91.

și a avut o contribuție majoră la împlinirea visului secular de unire a tuturor românilor. Presa arădeană semnală în termeni elogioși activitatea acesteia. Ziarul *Tribuna Nouă*, care apărea sub coordonarea lui Ion Montani, titra următoarele: „Cu concursul frunțașilor scrisului românesc din Ardeal, *Biblioteca Sămănătorul* va putea deveni ceea ce trebuie să fie: un focar de răspândire a cărții bune, sănătoase și rodnice. Va deveni o legătură indestructibilă între satele românești și orașele românești. Cărțile plecate de acolo vor fi de folos și în camerele sărace ale elevilor de liceu sau ale studenților universitari, și în casele țăranilor români, pentru sărbători și Dumineci liniștite sau pentru zilele lungi de iarnă”⁶¹³. Referințe elogioase despre activitatea acestei colecții regăsim tot în paginile aceluiași ziar, într-un articol preluat din ziarul *Rampa*, semnat de publicistul bucureștean D. Karnabatt: „La Arad apare o harnică și inteligent condusă bibliotecă populară *Sămănătorul*, care publică bucăți alese din clasici și din scriitorii contemporani, atât din Ardeal cât și din fostul Vechiul Regat, contribuind nu numai la cunoașterea scriitorilor de aci din Ardeal, ci și la desăvârșirea armoniei și unității limbei. E o bibliotecă populară, destinată în primul rând țăranimei din Ardeal, atât de lacomă de citit, a cărei alimentare intelectuală a rămas și astăzi în cadrul României-Mari tot pe seama generoasei inițiative particulare”⁶¹⁴.

În cadrul colecției „Biblioteca Sămănătorul” au văzut lumina tiparului – între anii 1916 și 1926 – mai multe volume. Dintre acestea enumerăm:

- Agârbiceanu Ion, *Din viața preoțească. Schițe*, Arad, 1916;
- Alecsandri Vasile, *Poesii*, vol. I-II, Arad, 1919;
- Blaga Lucian, *Fețele unui veac*, Arad, 1925; *Cântări naționale și diverse cântece*, Arad, 1920;
- Clopoțel Ion, *Însemnări pe răboj. Jertfe românești în războiul neamurilor*, Arad, 1916; *Colinde, cântece de stea și cântecele irozilor*, Arad, 1925;
- † Comșa Grigorie, *Combaterea catehismului baptiștilor*, Arad, 1926;
- Cotruș Aron, *Versuri*, Arad, 1925;
- Eminescu Mihai, *Poesii*, Arad, 1925;
- Farago Elena, *Scrisori*, Arad;
- Ghibu Onisifor, *În jurul catolicismului și a unirii Bisericii*, Arad;
- Goethe, *Ifigenia în Taurida*, Arad, 1925;
- Iorga Nicolae, *Viața românească în Ardeal*, Arad, 1926;
- Isac Emil, *Ardealule, Ardealule bătrân*, Arad, 1926;
- Lovinescu Eugen, *Figuri ardeleni. Octavian Goga, Liviu Rebreanu, Ioan Maiorescu, Șt. O. Iosif, Ioan Agârbiceanu, Ilarie Chendi*, Arad, 1925;
- Lupaș Ioan, *Din trecutul ziaristiceii românești*, Arad, 1916;
- Mateiu Ioan, *Școală și educație. Pagini ardelenesti*, Arad, 1916;
- Meteș Ștefan, *Moșiile Domnilor și boierilor din Țările Române în Ardeal și Ungaria*, Arad, 1925;

⁶¹³ „Biblioteca Sămănătorul”, în *Tribuna Nouă* (Arad), anul II, 1925, nr. 54, p. 1.

⁶¹⁴ „Activitatea Bibliotecii Sămănătorul”, în *Tribuna Nouă* (Arad), anul II, 1925, nr.199, p. 1.

Montani Ioan, *Din zile grele*, Arad; *Valul care trece. Figuri de iconostas*, Arad;

Mureșianu Andrei, *Poezii*, Arad, 1920;

Perpessicius, *Repertoriu critic*, Arad, 1925;

Pușcariu Sextil, *Literatura română*, Arad, 1925;

Șora Melentie (Tit Flaviu), *Carnetul unui preot de la sate*, Arad, 1925;

Tacitus, *Pagini asupra epocii împăratului Tiberiu*, Arad, 1926;

Vianu Tudor, *Masca timpului. Schițe de critică literară*, Arad, 1926⁶¹⁵ etc.

Alte cărți, apărute la Tipografia Diecezană din Arad – în afara colecției „Biblioteca Sămănătorul” – între cele două Războaie Mondiale, precum și în perioada imediat următoare, până în anul 1948, vor fi enumerate – alfabetic, după numele de familie ale autorilor:

Abrudan Miron, *Eclesiastul în versuri*, Arad, 1937, 48 p.;

Agârbiceanu Ion, *Visuri*, Arad, 1925, 124 p.;

Babescu Victor, *Filmul didactic*, Arad, 1927, 14 p.;

Barbu Petru, *Istoriei Biblice*, Arad, 1921, ed. a XVII-a, 64 p.;

Bodea Cornelia, *Moise Nicoară*, Arad, 1943, 456 p.;

Bolosin Teodor, fost predicator baptist, *Nu vă jucați cu Credința*, Arad, 1928, 26 p.;

Botiș-Ciobanu Maria, *Țara moșilor, Legende și credințe*, Arad, 1928, 72 p.;

Botto Iosif Romulus, *Alfabetul muzical*, Arad, 1945, 64 p.;

Blaga Lucian, *Ferestre colorate*, Arad, 1926, 128 p.;

Cioroianu Ștefan, *Brazde în ogrul lui Hristos*, Arad, 1918, 131 p.; *Cinstiți, ascultați și iubiți Biserica voastră strămoșească*, Arad, 1926, 15 p.; *Preotul nostru ortodox creștin*, Arad, 1926, 18 p.; *Despre rugăciune*, Arad, 1927, 21 p.; *Nu plânge*, Arad, 1930, 222 p.;

Codreanu Florea, *Despre căsătorie*, Arad, 1926, 32 p.; *Sămânța de lângă cale*, Arad, 1929, 18 p.; *Haina de nuntă*, Arad, 1929, 32 p.; *Fă și tu asemenea*, Arad, 1948, 340 p.;

Ciuhandu Gheorghe, *Școala noastră populară și darea culturală*, Arad, 1918; *Împreunarea Bisericilor Ortodoxe Române de pe teritoriul României-Mari într-o singură Biserică și raportul acestei Biserici față cu Statul*, Arad, 1919, 32 p.; *Reorganizarea Mitropoliei Transilvane*, Arad, 1920, 56 p. + o anexă; *Urgia unionista din comitatul Arad și reacțiunea ortodoxă în anii 1834-1835*, Arad, 1924, 56 p.; *Chestiunea cultelor din România*, Arad, 1924, 16 p.; *Înapoi la apostolie*, Arad, 1924, 42 p.; *Preoțimea ortodoxă din Ardeal și chestiunea cultelor*, Arad, 1924, 16 p.; *Unirea și întoarcerea Galșei la Ortodoxie*, Arad, 1924, 35 p.; *Cum ni-au răpit uniții și ungerii sufletele la Nadăș*, Arad, 1925, 23 p.; *Un neam și un suflet*, Arad, 1925, 24 p.; *Cei ce strică sufletul poporului Românesc*, Arad, 1926, 34 p.; *Propagandă catolică și maghiară de la Macău*, Arad, 1926, 62 p.; *Dezbinarea religioasă a Românilor ardeleni*, Arad, 1927, 64 p.; *Luptele*

⁶¹⁵ Dan LĂZĂRESCU, „Biblioteca «Sămănătorul»”, în *Ziridava* (Arad), 1982, nr. XIV, p. 455-461.

iconoclastice din veacurile VIII-IX și un erou al ortodoxiei românești din veacul al XVIII-lea, Arad, 1928, 28 p.; *Patronatul eclesiasticungar în raport cu drepturile Statului român*, Arad, 1928, 220 p.; *Bălgraduleromânesc te chem mărturie*, Arad, 1929, 29 p.; *Uniația și analfabetismul în eparhia Gherlei*, Arad, 1929, 23 p.; *Doi Ioanovici pe tronul episcopesc ortodox de la Arad*, Arad, 1929, 60 p.; *Din viața lui Nestor Ioanovici*, Arad, 1929, 60 p.; *Câteva momente din trecutul Episcopiei Aradului*, Arad, 1929, 32 p.; *Sfânta Mărturisire și Sfânta Cuminecătură*, Arad, 1930, 38 p.; *Brașovul, Cetate a Ortodoxiei românești*, Arad, 1930, 32 p.; *Dr. Georgiu Popa, un om de școală și cultură 1841-1897*, Arad, 1934, 144 p.; *Gânduri de reorganizare profesională*, Arad, 1942, 99 p.; *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț*, Arad, 1935, 740 p.;

Clopoțel Ion, *Antologia*, Arad, 1924, 166 p.; *Antologia*, Arad, 1927, 297 p.;
† Comșa Grigorie, *Predici la sărbătorile bisericești*, Arad, 1925, 111 p.; *Lupta bap̃tiștilor împotriva preoțimii române*, Arad, 1925, 16 p.; *Păstorul și turma*, Arad, 1925, 68 p.; *Credința și botezul*, Arad, 1926, 16 p.; *Misiuni pentru popor*, Arad, 1926, 24 p.; *Combaterea catehismului bap̃tiștilor*, Arad, 1926, 62 p.; *Veniți la Christos*, Arad, 1926, 288 p.; *De la leagăn până la moarte*, Arad, 1927, 226 p.; *Nouă călăuză pentru cunoașterea și combaterea sectelor*, Arad, 1927, 172 p.; *Trei sute cincizeci de pilde pentru predici și alte cuvântări*, Arad, 1928, 388 p. (împreună cu Suciul Iustin Iuliu); *Memoriul conferinței mixte*, Arad, 1929, 44 p.; *Credința, morala și neamul*, Arad, 1929, 88 p.; *Primejdia sectelor religioase pentru sate*, Arad, 1929, 29 p.; *Instrucțiuni cu privire la administrarea Tainei Sfintei Mărturisiri*, Arad, 1929, 20 p.; *Pastorația individuală și colectivă*, Arad, 1929; *Pedepsirea păcătoșilor și sectelor din adunările bap̃tiste*, Arad, 1929, 15 p.; *O mie de pilde pentru viața creștină*, Arad, 1929, 415 p.; *Cheia sectelor religioase*, Arad, 1930, 198 p.; *Credința care lucrează: chemări către laici și fețe bisericești*, Arad, 1931, 100 p.; *Cenușa de pe capul bap̃tiștilor*, Arad, 1931, 24 p.; *Acțiunea Catolică și Ortodoxia activă*, Arad, 1931; *Ura bap̃tiștilor împotriva noastră*, Arad, 1932, 33 p.; *Modificarea legii de organizare a Bisericii noastre*, Arad, 1932, 60 p.; *Brazde în ogrorul Ortodoxiei*, Arad, 1932, 220 p.; *Preotul și societatea de azi*, Arad, 1932, 48 p.; *Ființa și necesitatea misionarismului*, Arad, 1932, 32 p.; *În slujba Evangheliei și neamului*, Arad, 1932, 24 p.; *Tineretul României*, Arad, 1933, 342 p.; *Dimitrie Țichindeal, preotul și dascălul român*, Arad, 1933, 22 p.; *Spre zările veșniciei*, Arad, 1933, 204 p.; *Ortodoxia și românismul nostru în trecut*, 1933, 227 p.; *Interesele și drepturile eparhiale ale Eparhiei Aradului*, Arad, 1934, 8 p.; *Aprindeți darul lui Dumnezeu*, Arad, 1934, 92 p.; *Darurile Duhului Sfânt*, Arad, 1934, 59 p.; *Icoana familiei creștine*, Arad, 1934, 37 p.; *Cercetarea Bisericii și intelectualii*, Arad, 1934, 37 p.; *Păcatul lipsei de prunci*, Arad, 1934, 32 p.; *Lupta împotriva indiferentismului religios*, Arad, 1934, 40 p.; *Scrisori către învățători*, Arad, 1934, 52 p.; *Dreptate pentru Biserică și cler*, Arad, 1934, 16 p.; *Problema religioasă în România de azi*, Arad, 1935, 32 p.; *Tuturor toate m-am făcut*, Arad, 1935, 40 p.; *Mântuirea prin Biserică și osânda desbinărilor*, Arad, 1935, 36 p.; *Cultura satelor noastre*, Arad, 1935, 182 p.; *Haina de nuntă*, Arad, 1935, 112 p.;

Crâșmariu Nicolae, *Istorie biblice pentru elevii școalelor primare ortodoxe române*, Arad, ed. a X-a, 1931, 114 p.;

Deheleanu Petru, *Dogma haritologică a Bisericii Ortodoxe orientale*, Arad, 1938, 208 p.; *Frumusețile literare în Sfânta Scriptură*, Arad, 1946, 82 p.; *Sectologia*, Arad, 1948, 574 p.;

Demian Tudor, *Jerfta laudei*, Arad, 1945, 338 p.;

Felea Ilarion V., *Beția din punct de vedere religios, științific și social*, Arad, 1931, 24 p.; *Icoane alese prin viața ortodoxiei*, Arad, 1933, 120 p.; *Drumul Crucii*, Arad, 1937, 64 p.; *Teologie și preoție*, Arad, 1939, 52 p.; *Catehism creștin ortodox*, Arad, 1940, 112 p.; *Religia Iubirii*, Arad, 1946, 578 p.; *Mântuirea*, Arad, 1947, 64 p.;

Felea Ioan, *Simboluri liturgice*, Arad, 1924, 76 p.;

Galaction Gala, *Meditare la Rugăciunea Domnească, adică la Tatăl Nostru*, Arad, 1927, 54 p.;

Găvănescu Eduard I., *Ioan Popovici-Desseanu. Viața și activitatea sa*, Arad, 1932, 38 p.; *Mărturii românești din eparhia Aradului în veacul al XVIII-lea*, Arad, 1940, 180 p.;

Gheorghiu Vasile, *Despre botezul cu Spirit Sfânt și cu foc și darurile harismatice*, Arad, 1929, 40 p.; *Problema mântuirii noastre*, Arad, 1929, 47 p.;

Ghibu Onisifor, *În jurul catolicismului și a unirii Bisericilor*, Arad, 1925, 64 p.;

Goldiș Vasile, *Concordatul*, Arad, 1927, 42 p.;

Iacob Lazăr, *Biserica dominantă și egală îndreptățire a cultelor*, Arad, 1936, 50 p.; *Căsătoria a doua a preoților*, Arad, 1911, 40 p.;

Lipovan Atanasie, *Cântări bisericești pentru toate sărbătorile de peste an*, Arad, 1946, 254 p., vol. I, 246 p., vol. II;

Lițiu Gheorghe, *Episcopia Aradului – Schiță istorică*, Arad, 1950, 56 p.; *Episcopii Eparhiei Aradului în vremea celor 70 de ani 1878-1948*, Arad, 1947, 13 p.;

Lugojan Trifon, *Cântări bisericești*, Arad, 1927, 128 p., vol. II, ed. a II-a; *Acatistul Domnului nostru Iisus Hristos și Paraclisul Preasfintei Născătoare de Dumnezeu pe note*, Arad, 1945, 63 p.; *Răspunsuri liturgice la Liturghia Sfântului Ioan Gura de Aur*, Arad, 1947, 51 p.;

Lungu Ștefan, *Posturile și însemnătatea lor*, Arad, 1926, 22 p.; *Parastasul cum se sărbătorește în Eparhia Aradului*, Arad, 1941, 18 p.; *Ecteniile cu răspunsuri de la Liturghie*, Arad, 1927, 32 p.; *24 colinde*, Arad, 1940, 34 p.; *Carte de rugăciuni și cântări bisericești*, Arad, 1931, 304 p., ed. a IV-a; *Cântări religioase*, Arad, 1942, 144 p.;

Lupaș Ioan, *Căzut-o cununa capului nostru*, Arad, 1918, 223 p.;

Mager Cornel, *De ce cinștim noi icoanele și Sfânta Cruce?*, Arad, 1925, 24 p.;

Mager Traian, *Aspecte din munții Apuseni. Târgul de fete de la Găina, Ghețarul de la Scărișoara*, Arad, 1925, 128 p.; *Ținutul Hălmeagului*, Arad, 1937,

vol. I, 178 p., vol. II, 184 p., vol. III, 230 p.; *Aspecte din munții Apuseni, Ținutul Hălmeagului*, Arad, 1958, plus o fotocopie după un document, 184 p.;

Maior Gheorghe, *Peste Golgota*, Arad, 1925, vol. I, 83 p., vol. II, 141 p.;

Mangra Vasile, *Mitropolitul Sava II Brancovici 1650-1680*, Arad, 1906, 181 p.;

Munteanu Mircea, *Preotul și sfatul de împăciuire*, Arad, 1943, 48 p.;

Metes Ștefan, *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Ardeal și Ungaria*, Arad, 1918, 424 p.;

Milaș Nicodim, *Canoanele Bisericii Ortodoxe însoțite de comentarii*, vol. I, Arad, 1930, 328 p., vol. II, Arad, 1936, 297 p., tradusă de Uroș Kovincici și Nicolae Popovici;

Morușca Policarp, *Misiunile religioase pentru popor*, Arad, 1929, 143 p.; *Cuvântul lui Dumnezeu și sufletul omului*, Arad, 1926, 48 p.; *Sfânta Scriptură și Tradiția sfântă*, Arad, 1926, 32 p.; *Căsnicia creștină. Învățătură către miri*, Arad, 1927, 52 p.; *Mănăstirea Bodrog*, Arad, 1927, 48 p.; *Omenirea în fața Crucii*, Arad, 1929; 48 p.; *Ce trebuie să știe mirii*, Arad, 1927, 96 p.;

Moldovan Iosif, *Raport despre activitatea școalelor populare din Arad pe 1917-1918*, Arad, 1918, 16 p.; *Îndrumări metodice la ABC*, Arad, 1917, 42 p.; *Din viața școlilor românești*, Arad, 1932, 15 p.; *Legea românească în oglinda sufletească a unui învățător bătrân*, Arad, 1936, 35 p.; *Studii de drept procesual civil*, Arad, 1935, 157 p.;

† Papp Ioan Ignatie, *Vorbirile ținute de P.S. al Aradului Ioan I. Papp la înmormântarea și parastasul fericitului întru pomenire arhiepiscop și metropolit Ioan Meșianu*, Arad, 1916, 16 p.; *Vorbirile ținute la Adunarea Națională de la Alba Iulia*, Arad, 1919, 12 p.;

Păcășian Mihai, *Predici – conlucrarea omului cu Dumnezeu*, Arad, 1916, 112 p.;

Perva Gheorghe, *Cercetând Scripturile*, Arad, 1936, 74 p.; *Femeia în lumina creștinismului*, Arad, 1940, 48 p.; *Cazanii pentru azi*, Arad, 1941, 171 p.; Pop Ștefan, *Frământări românești în jurul scaunului episcopesc ortodox de la Arad*, Arad, 1929, 104 p.;

Popoviciu Lazăr, *Taina vieții lungi*, Arad, 112 p.;

Popovici Nicolae, *Manual de Drept bisericesc ortodox orientat cu privire specială la dreptul particular al Bisericii Ortodoxe Române*, Arad, 1926, 320 p.; *Legea ortodoxă în trecutul nostru*, Arad, 1925, 21 p.;

Sadoveanu Mihail, *Dramă si teatru*, Arad, 1926, 256 p.;

Sădean Avram, *Apostolatul primilor profesori ai Preparandiei noastre*, Arad, 1912, 32 p.;

Șiclovan Simion, *La luptă pentru legea străbună*, Arad, 1940, 72 p.;

Șora Melentie, *Carnetul unui preot de la sat*, Arad, 1925, 62 p.;

Tolstoi Lev, *Povestiri pentru popor*, Arad, 1927, 122 p.;

Trifa Iosif, *Spre Canaan*, Arad, 1920, 79 p.;

Turicu Caius, *Din omiletica practică: predica – cateheza*, Arad, 1925, 92 p.; *Primiți Taina Sfintei Cuminecături*, Arad, 1925, 23 p.;

Voniga David, *Activitatea pastorală a preotului în parohie*, Arad, 1926, 116 p.;

Vuia Iuliu, *Carte de cetire pentru clasa II*, ed. a V-a, Arad, 1925, 160 p.;

Wieder Mihail, *Convertirea Sfântului Apostol Pavel*, Arad, 1940, 112 p.⁶¹⁶.

Între anii 1918 și 1943, în cadrul Editurii Diecezane a apărut 189.610 publicații zilnice, săptămânale și lunare, respectiv 683 de cărți religioase, didactice și literare, în 2.641.845 de exemplare. În fapt, în cei 25 de ani de stăpânire românească, la Arad s-au tipărit, într-o singură editură, mai multe cărți decât în toți cei 39 de ani de sub stăpânirea străină⁶¹⁷.

La începutul anului 1909 a fost înființată și **Librăria Diecezană**, situată pe strada Deák Ferencz din Arad, cu scopul de a difuza cărți bisericești și manuale școlare pentru folosul preoților, al credincioșilor, al dascălilor și al școlarilor. Librăria difuza și cărți de literatură română ale marilor scriitori clasici, dar și lucrări cu caracter teologic⁶¹⁸.

În primii ani de la înființare, preoții erau chemați de a-și procura cele necesare pentru săvârșirea cultului divin, precum și pentru activitățile administrativ-economice, de la această librărie. Într-un articol apărut în *Biserica și Școala* în anul 1909, se prezenta oferta librăriei și scopul nobil pentru care a fost înființată aceasta: „În marele depozit de ornate și recvizite se găsesc ornate în toate condițiunile, recvizite de multe calități, icoane pictate pe pânză, lemn și tinichea și toate cărțile necesare în Biserica noastră. Și când ni se aduce această îmbucurătoare știre la cunoștință, cu toții trebuie să ne pătrundem de curentul asocierii, a vărsării gologanilor noștri în saltar românesc, în cassetă Bisericeii, căci precum știm Librăria diecezană este susținută de Tipografia diecezană, care stabiliment e averea proprie a Diecezei, ce are menirea a ajuta, sprijini bisericele sărace de la sate. Și când librăria are un scop atât de mare, va fi a se taxa de-o micime sufletească compătimitoare, orice neobservare și nesprrijinire a ei”⁶¹⁹.

Librăria Diecezană a fost înființată cu scopul de a oferi obiecte și cărți de cult pentru parohiile din Eparhia Aradului și nu numai, dar și de a aduna fonduri pentru sprijinirea parohiilor sărace din Dieceză. În această librărie se găseau: „Potire de argint cu paharul aurit, paharul de argint curat și aurit, linguriță la sf. cuminecătură din argint de China, disc din bronz aurit, copie cu ascuțit de oțel, candelă de argint de China sau Alpaca, cădelnițe după ritul ortodox din argint de China sau Alpaca, cruci pe Altar sau portative din lemn frumos lucrat, stelute din bronz aurit, cană pentru încălzit apa din zink, vase pentru miruit, vase pentru apă și vin cu tavă de argint, vase de sticlă pentru apă și vin cu tavă din zink, Cruce pentru Molitfelnic, de argint de China, ornate (odăjdii) bisericești, prapori în toate mărimile și culorile dorite, potcapii (fesuri) din catifea, brâne (distincții) preoțești,

⁶¹⁶ Alexandru LEUCUȚIA, *Tipografia și Librăria Diecezană din Arad* (mss. dact.), Arad, 2003, p. 19-36.

⁶¹⁷ „De ce la Arad...”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LXIX, 1945, nr. 6-7, p. 38.

⁶¹⁸ V. POPEANGĂ, „Activități și instituții culturale în Eparhia Aradului...”, p. 213-215.

⁶¹⁹ Petru POPA, „Librăria Diecezană”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XXXIII, 1909, nr. 19, p. 3.

prăsnicare, execuție foarte frumoasă, pictate pe lemn de teiu, clopoțele pentru Altar, Mormântul Domnului pe pânză frumos pictat, stihare pentru ministranți din giolgi, Octoihul mare legat în piele, Ceaslov legat simplu, Liturghier legat, Apostolul și Evanghelia legate în pânză cu litere latine, Tipicul chemării Duhului Sfânt, cărți de predici, la comande mai mari 25% rabat⁶²⁰.

Rolul celor două instituții cultural-publicistice aparținătoare Eparhiei Aradului a fost unul major. Tipăriturile realizate în cadrul Tipografiei Diecezane erau comercializate prin Librăria Diecezană cu scopul culturalizării poporului, dar și pentru a obține fonduri pentru ajutorarea bisericilor sărace din Eparhia Aradului.

5. 1. 3. Activități cultural-bisericești coordonate de Episcopia Aradului

Înainte de anul 1918, Biserica Ortodoxă din Transilvania și Ungaria a avut un rol major în păstrarea credinței, a ființei naționale și a culturii românești. De-a lungul vremurilor, Episcopia Aradului a știut să se implice în nevoile pe care le aveau creștinii ortodocși români din cuprinsul ei și să susțină rezistența prin cultură, în fața celor care doreau deznaționalizarea acestora, înlocuirea limbii române cu cea maghiară și trecerea lor silnică la alte credințe. Rezistența prin cultură s-a manifestat prin inițierea unor activități culturale și înființarea mai multor instituții având acest scop, aflate sub oblăduirea și stricta supraveghere a Bisericii.

În acest sens, o modalitate a răspândirii culturii a fost înființarea de **biblioteci** atât în jurul bisericilor parohiale, cât și în instituțiile de învățământ. Una dintre primele și cele mai de seamă biblioteci a funcționat în cadrul Institutului Pedagogic-Teologic din Arad. Ideea înființării acesteia a venit din partea primilor profesori, care vedeau în ea un factor major de acțiune, în lupta pentru emanciparea națională a românilor. În decursul timpului, fondul de carte s-a mărit, datorită contribuției profesorilor și oamenilor de cultură din Arad și din localitățile eparhiei, care vedeau în cultură un mijloc de emancipare națională a poporului român, aflat sub stăpânire străină. În anul școlar 1912-1913, biblioteca avea un număr de 4.649 de volume. Pe lângă această bibliotecă, exista și „Biblioteca Societății de lectură”, care avea un număr de 2.040 de volume, de care beneficiau preparanzii și teologii din Arad. Din cauza anilor grei ai celui de-Al Doilea Război Mondial, biblioteca a fost transferată la Episcopie, unde a fost înființată Biblioteca eparhială.

Totodată, existau numeroase biblioteci parohiale, îndeosebi în parohiile unde păstoreau preoți cărturari. O bibliotecă valoroasă se afla în Parohia Arad-Centru, precum și în alte parohii arădene. În parohia Bodești, preotul Nicolae Butariu, un vrednic păstor, a donat 836 de volume bibliotecii parohiale. Existau, de asemenea, biblioteci școlare, în orașul Arad și în mai multe localități ale comitatului, ce conțineau cărți de pedagogie, literatură și manuale școlare. În anul 1914, în cadrul Episcopiei Aradului, funcționau un număr de 123 de biblioteci școlare.

⁶²⁰ „Librăria Diecezană”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLI, 1917, nr. 1, p. 20.

În anul 1872, o dată cu înființarea „Reuniunii învățătorilor arădeni” s-au pus bazele și bibliotecii acestei asociații. Au fost înființate biblioteci ale acestor reuniuni în localitățile unde se aflau centre protopopești, Arad, Chișineu-Criș, Șiria, Ineu, Buteni, Radna, Hălmagiu, precum și în părțile bănățene, la Lipova, Belinț, Timișoara, Banat-Comloș și altele. Scopul înființării acestor biblioteci era perfecționarea didactică și culturală a învățătorilor.

Bibliotecile unor instituții de învățământ, cele parohiale și cele ale societăților de cultură și ale diverselor reuniuni au constituit un factor important în lărgirea orizontului bisericesc, literar și cultural al românilor⁶²¹.

Activitatea culturală din Eparhia Aradului a fost întreținută prin **corurile bisericești** din parohii. Modelul după care au fost organizate corurile din Episcopia Aradului a fost cel al corurilor din Banat, în special corul din Chizătău. Pe lângă activitatea corală, coriștii erau învățați să citească, să scrie și să recite poezii⁶²².

În orașul Arad a fost înființat, la 20 iulie 1919, Corul „Armonia”, sub bagheta profesorului Atanasie Lipovan, care, în 1924 s-a constituit în „Reuniunea de cântări Armonia”, având drept scop promovarea cântării bisericești și naționale. Cel care a avut inițiativa înființării corului a fost învățătorul Iosif Moldovan, ce ocupa funcția de revizor școlar. Prima Sfântă Liturghie la care a dat răspunsurile corul „Armonia” a fost în anul 1925, la 12 iulie, cu prilejul instalării noului episcop al Aradului, Dr. Grigorie Gh. Comșa. Corul a fost prezent, alături de episcopul Grigorie, la foarte multe vizite canonice efectuate în Eparhia Aradului. Corul era compus în majoritate din cadre didactice și alți intelectuali din Arad⁶²³. Acest cor a concertat în diverse biserici din Arad, dar și din județ, precum și cu alte ocazii, pe diverse scene, la Palatul Cultural din Arad, la Chișineu-Criș, Oradea, Lugoj, Brad, Orăștie, Alba Iulia și în alte orașe. Predecesoare ale Corului „Armonia” au fost societățile de lectură sau literare, în cadrul cărora s-au constituit coruri bisericești, în special în mediul rural.

Pe lângă răspunsurile liturgice și repertoriul bisericesc, acest cor a interpretat și muzică de factură cultă, remarcându-se opereta „Crai Nou” a lui Ciprian Porumbescu, „Crăiasa Ielelor” a lui Niels Gade, precum și alte genuri muzicale. Înainte de cel de-Al Doilea Război Mondial, corul „Armonia” a participat la diverse concursuri organizate între anii 1930-1933 de „Asociația Corurilor și Fanfarelor”.

Un lucru demn de luat în seamă a fost faptul că acest cor nu și-a întrerupt deloc activitatea în timpul celei de-a doua conflagrații mondiale și nici în perioada comunistă.

Primul dirijor al corului „Armonia”, Atanasie Lipovan, a deținut bagheta dirijorală între anii 1919 și 1925, urmat de Ioan Lipovan, care a dirijat acest cor din anul 1926 până în anul 1963, iar din 1963 până în 1990 a stat la cârma formației

⁶²¹ V. POPEANGĂ, „Activități și instituții culturale în Eparhia Aradului...”, p. 206-210.

⁶²² V. POPEANGĂ, „Activități și instituții culturale în Eparhia Aradului...”, p. 219-220.

⁶²³ T. ARDELEAN, *Relevanța tradiției dirijorale în muzica bisericească din spațiul românesc...*, p. 124-125.

corale Ioan Șerb. „Corală «Armonia» a fost și va rămâne făclia artei corale românești din partea de vest a țării, aprinsă în urmă cu 100 de ani, și transmisă din generație în generație, aducând nouă tuturor, pacea, liniștea și mângâierea sufletească”⁶²⁴.

Activitatea corală din jurul Aradului a fost organizată de învățătorul Nicolae Ștefu. În localitatea Șiria din Podgoria Aradului, după moartea învățătorului Demetriu Voștinar, al cărui elev a fost Ioan Slavici, a fost numit proaspătul absolvent al Preparandiei din Arad, Nicolae Ștefu. Fiind coleg la Institutul Pedagogic cu Lucian Șiepețan, fiul preotului din Chizătău și influențat de avântul pe care l-au luat corurile de plugari în Banat, odată cu venirea sa la Șiria, învățătorul Nicolae Ștefu a înființat primul cor de plugari în 1876. După o muncă asiduă de cinci ani, învățătorul de la Șiria a reușit să îi dea corului o formă organizată, statutară, înființându-se astfel „Societatea corului român al plugarilor greco-ortodocși români din Șiria”. Corul a susținut diverse concerte și spectacole în multe localități, impulsționând astfel viața culturală⁶²⁵.

Concertele organizate la Șiria și în alte părți aveau scopul de a promova cultura în rândul poporului. La aceste concerte au participat personalități ale vieții culturale din țară, precum Iosif Vulcan și Iuliu Traian Mera, vestitul medic balneolog, fiul preotului Atanasiu Mera din Șiria. Un moment de referință în activitatea muzicală din Șiria a fost colaborarea dintre compozitorul Ciprian Porumbescu și învățătorul Nicolae Ștefu. Omul de cultură Ioan Russu-Șirianu avea să spună următoarele: „Va fi avut Porumbescu desigur mulți prieteni și admiratori, dar nici unul mai sincer decât Ștefu”. Dovada prețuirii reciproce dintre cei doi a fost că Ciprian Porumbescu a compus un marș intitulat „Plugarilor din Șiria”⁶²⁶.

Centenarul Institutului Teologic. În anul 1922 s-au împlinit 100 de ani de la înființarea „Școalei clericale” adică a Institutului Teologic la Arad. Din cauza condițiilor financiare precare, centenarul Teologiei arădene nu a putut fi organizat în anul 1922, ci în luna iunie, anul 1923. Centenarul „s-a serbat în cadre modeste și în cerc restrâns”, în Catedrala din Arad, unde profesorii Institutului Teologic au slujit Sfânta Liturghie și au oficiat slujba Parastasului pentru profesorii trecuți la cele veșnice. După terminarea slujbelor din biserică, toți invitații au pornit spre Institutul Pedagogic-Teologic, clădirea fiind recent renovată, în primăvara anului 1923⁶²⁷. În Sala festivă, frumos împodobită, au fost prezenți distinși invitați și profesori ai Institutului Teologic, în frunte cu rectorul acestuia, Dr. Teodor Botiș, preotul Mihai Păcățian, consilier bisericesc al Episcopiei Aradului, reprezentant al episcopul Ioan I. Papp care era bolnav, inspectorul general, Dr. Moisă Ienciu,

⁶²⁴ T. ARDELEAN, *Relevanța tradiției dirijorale în muzica bisericească din spațiul românesc...*, p. 125-127.

⁶²⁵ P. URSULESCU, *Activitatea muzical-religioasă din Parohia Șiria...*, p. 52-58.

⁶²⁶ P. URSULESCU, *Activitatea muzical-religioasă din Parohia Șiria...*, p. 64-66.

⁶²⁷ Se pare că acesta a fost motivul pentru care sărbătorirea centenarului n-a putut fi făcută în anul 1922. Clădirea necesita reparații serioase, iar aceasta, datorită problemelor de ordin financiar, n-a putut fi renovată decât în primăvara anului viitor.

profesorul George Dima, rectorul Conservatorului din Cluj, reprezentanți ai Sinodului Eparhial și alți invitați. Dr. Teodor Botiș a dat citire cuvântului episcopului Aradului adresat cu această ocazie, în cadrul căruia își exprima regretul că nu a putut fi prezent la această sărbătoare, având însă „speranța și convingerea că acest Institut și în viitor va urma misiunea lui sfântă de a da Bisericii și neamului nostru românesc conducători destoinici pentru chemarea lor sfântă”⁶²⁸. Reprezentantul Ministerului Cultelor, Dr. Moise Ienciu, a mulțumit lui Dumnezeu care a rânduit poporului român „bărbați luminați și inimoși ca întemeietorii acestui Institut Teologic”, profesorilor care au activat în cadrul școlii și preoților care au absolvit această instituție de învățământ, fiind cei care au reușit să conducă poporul spre întregirea neamului românesc. Din partea Asociației Clerului Ortodox „Andrei Șaguna” a vorbit preotul Dr. Ioan Felea. Din partea autorităților locale a luat cuvântul consilierul orășenesc Popa. Asociația învățătorilor a fost reprezentată de învățătorul Cristea, care a adus un omagiu acestei instituții de învățământ teologic. După masă, de la ora 17.00, Corul teologilor, sub bagheta dirijorului Atanasie Lipovan, a susținut un concert dedicat acestei serbări, fiind răsplătit cu aplauze. Piesa „Năpasta” a lui Ion Luca Caragiale a fost pusă în scenă de „Societatea de lectură a teologilor arădeni”. În felul acesta s-a încheiat sărbătorirea a 100 de ani de învățământ teologic la Arad⁶²⁹.

Elogii și prinos de recunoștință a adus Institutului Teologic din Arad, Dr. Nicolae Popovici, titularul catedrei de Drept bisericesc și Istorie bisericească de la Arad: „Prilej de mare bucurie va fi fost pentru înaintașii noștri de pe vremuri cuvântul acesta al episcopului de alt neam, prin care i se vestea că de aci înainte vor putea scăpa din întunericul veacurilor trecute. Prin înființarea Școalei clericale, anul 1822/1823 ne-a dat pe cel mai luminos izvor de cultură bisericească al Eparhiei noastre, având menirea de a scoate clerul din starea culturală înapoiată în care se găsea și de a-i da pregătirea corespunzătoare misiunii sale importante în viața noastră bisericească. Căci pe când clerul celorlalte popoare și confesiuni conlocuitoare avea posibilitatea de a-și câștiga o cultură aleasă, stăpânitorii de pe vremuri au purtat de grijă, ca preoții noștri nu cumva să se desvețe de coarnele plugului și astfel stăpânii pământului să piardă brațele de muncă ale preoților-iobagi lipiți de glie veacuri dearându-l. Era deci foarte simțită trebuința unui așezământ de educație preoțească, dar mai vârtos aici la marginea românismului, unde atât legea strămoșască cât și naționalitatea noastră, pe la începutul secolului al XIX-lea erau amenințate chiar în ființa lor de două focuri, ambele deopotrivă de periculoase”⁶³⁰.

Centenarul alegerii de episcop român. În anul 1929 s-a aniversat împlinirea unui secol de la alegerea, hirotonirea și înscăunarea celui dintâi episcop

⁶²⁸ „Centenarul Institutului Teologic din Arad. Serbarea din 11/24 iunie”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLVII, 1923, nr. 25, p. 1-2.

⁶²⁹ „Centenarul Institutului Teologic din Arad. Serbarea din 11/24 iunie...”, p. 4-6.

⁶³⁰ N. POPOVICI, „Centenarul Institutului Teologic Ortodox-Român din Arad”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLVII, 1923, nr. 24, p. 1.

român la Arad, Nestor Ioanovici (1829-1830). După îndelungi eforturi, românii din Episcopia Aradului și-au văzut idealul împlinit – un episcop din neamul lor. În 26 octombrie, la sărbătoarea Sfântului Mare Mucenic Dimitrie, în Catedrala Aradului, Preasfințitul Dr. Grigorie al Aradului, însoțit de un ales sobor, a oficiat Sfânta Liturghie, după care a fost săvârșit un Parastas pentru episcopul Nestor Ioanovici și pentru toți episcopii Aradului trecuți la cele veșnice. După terminarea Sfintei Liturghii, membrii Adunării Eparhiale, împreună cu oaspeții de seamă s-au întâlnit în Sala festivă a Palatului Cultural, unde a avut loc ședința Adunării Eparhiale. Cuvântul de deschidere i-a aparținut episcopului Aradului, care a făcut o radiografie a vieții bisericești din Episcopie, încă de la înființarea ei, în anul 1706. Concomitent cu slujirea din Catedrala Aradului, același ceremonial a avut loc și la Mănăstirea Arad-Gai, delegatul episcopului fiind rectorul Academiei Teologice din Arad, Dr. Teodor Botiș. În continuarea ședinței Adunării Eparhiale din Sala festivă a Palatului Cultural, au fost prezentate telegramele de felicitare pentru acest eveniment major din viața Eparhiei arădene, din partea Casei Regale, a instituțiilor Statului Român, a celorlalți ierarhi ai Bisericii Ortodoxe Române și a diverselor instituții culturale din oraș și din țară. Preotul Gheorghe Ciuhandu a vorbit despre primul episcop al Aradului, precum și despre viața religioasă a românilor din Eparhie, aflați sub stăpânire străină. Moțiunea de comemorare a fost prezentată de Vasile Goldiș, iar de la ora 17.00, Corala „Armonia” a susținut un concert religios, în cadrul căruia arhimandritul Policarp Morușca a ținut o conferință.

Concluziile acestei zile au fost expuse prin următoarele cuvinte: „Centenarul Episcopiei arădene a fost serbat cu fastul cuvenit de întreaga suflare românească. A fost evocat un capitol de luptă pentru timpul spiritului românesc. Figura modestă, dar atât de devotată cauzei românești și Bisericii noastre a episcopului Nestor Ioanovici, întâiul împlântător de steag pe meterezele acestui fort de la granița românismului, a fost evocată cu multă căldură și înțelegere. S-a amintit apoi de întreaga operă de cultură și spiritualitate săvârșită de Eparhia arădeană, până când s-a putut alătura eparhiilor surori, într-o colaborare cu roade de aur. Și nu s-a uitat nici de opera viitoare, pe care o așteaptă românismul de la Episcopia noastră vestică. Toate privirile s-au îndreptat spre Preasfințitul Episcopul Grigorie, ca spre cea mai nobilă cheazășie a acestei opere. Este una dintre cele mai mărețe figuri ale corpului nostru arhieresc, un om devotat cu toată ființa lui turmii pe care o păstorește și ridicării prestigiului Bisericii românești”⁶³¹.

Activitatea culturală în Episcopia Aradului în perioada interbelică a fost una deosebită. Biserica era cea care patrona instituțiile culturale, impulsionând crearea bibliotecilor parohiale, protopopești și a instituțiilor de cultură. Casele culturale, aflate și ele sub oblăduirea Bisericii, erau cele care contribuiau într-o foarte mare măsură la culturalizarea românilor, dezvoltând sentimentele naționale. Asociația ASTRA arădeană, precum și societățile de lectură constituiau adevărate focare de cultură românească și spiritualitate ortodoxă, concretizate prin apariția

⁶³¹ † Grigorie COMȘA, „Sumarul Ședinței festive ținute la 26 Octombrie 1929”, în *Triumful Ortodoxiei la Arad*, Arad, Tiparul Tipografiei Diecezane, 1929, p. 5-7; p. 10-24; p. 47-48; p. 240-241.

corurilor de plugari, care întăreau sentimentul religios și național. Presa bisericească a fost segmentul cel mai important în propovăduirea credinței, în propagarea culturii, a evenimentelor sociale și economice din Episcopia Aradului, în perioada interbelică. Tipografia și Librăria Diecezană au constituit de asemenea mijloace prin care a fost răspândită cultura în rândul credincioșilor din părțile Aradului, dar și din Transilvania.

5. 2. Societăți și asociații culturale

Biserica Ortodoxă din Transilvania și Ungaria, prin reprezentanții săi, episcopi și preoți a căutat să coaguleze intelectualitatea românească și să înființeze diverse instituții și asociații culturale. La Arad, episcopul Procopie Ivașcovi, alături de o seamă de intelectuali, a pus bazele unei asociații românești, intitulată **„Asociațiunea națională din Arad pentru cultura și conversarea poporului român”**⁶³². Proiectele de statute au fost înaintate Curții de la Viena pentru a fi aprobate. Rezoluția imperială din 17 septembrie 1862, publicată în Decretul aulic 15.554 din 18 octombrie 1862 și al Consiliului Regesc nr. 10.280 din 11 februarie 1863 a hotărât înființarea acestei societăți. Ședința de constituire a avut loc la Arad în data de 30 aprilie 1863, stil vechi⁶³³. Cu ocazia ședinței de constituire, un grup de intelectuali de la Baia de Criș, comitatul Zărand, a adresat un frumos cuvânt: „Fraților, pentru că românii toți sunt frați, dacă cu prezența noastră personală nu putem fi fericiți a lua parte la o sărbătoare națională, primiți spiritele cu cugetul și cu inima noastră și lăsați-ne ca în această ilustră adunare să vă putem saluta cu toată puterea inimii și din tot simțul nostru în scopul măreț ce-l poate și ce caută să-l aibă asociațiunea, pentru a cărei formare și constituire v-ați adunat. Iaca, suntem fericiți a saluta a doua asociațiune literară română, cea dintâi a fost asociațiunea transilvană – a doua pe care o salutăm e asociațiunea în care v-ați adunat. Și în timpul fatal și dureros de aservirea noastră, unde oare nu am existat de nu în limba poporului care e a noastră și în scrierile puține ce le avem?”⁶³⁴.

Înființarea asociației arădene, alături de cea de la Sibiu, era necesară, datorită faptului că Aradul făcea parte din Ungaria, iar Principatul Transilvaniei era subordonat direct Curții de la Viena, cunoscut fiind faptul că nobilimea maghiară era împotriva oricăror mișcări cu caracter național ale românilor. Dintre primii membri ai asociației îi amintim pe Miron Romanul, viitor mitropolit, Antoniu Mocioni, Ioan Arcoși, Ioan Popovici-Desseanu. Scopul asociației era promovarea culturii naționale românești. Statutul asociației prevedea următoarele

⁶³² Ioan BOLOVAN, *Asociația Națională Arădeană pentru Cultura Poporului Român. Între local, regional și național (1863-1918)*, ediția a 3-a, revăzută și adăugită, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, 2023.

⁶³³ *Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale*, fond ASTRA, Mircea TIMBUS, „Prefața Inventarului Fondului «Asociația pentru literatura română și cultura poporului român Astra» Sibiu – Despărțământul cultural al județului Arad”, p. 1.

⁶³⁴ M. TIMBUS, „Prefața Inventarului...”, p. 1-2.

direcții: „Scopulu societății preste totu e cultura națională a poporului român; era mai alesu înaintarea culturei române și a culturei sociale prin cetire și conversare, cu delăturarea tuturor disputeloru politice. Spre scopulu această societate va avea: a da ajutoriu de bani seu altufeliu de ajutoriu ori remunerațiune studenților și preste totu teneriloru români mai seraci, cari împlă în institutele de învețiatură, a întinde ajutorinția școleloru elementarii, cari sunt în lipsă de cărți și de alte unelte scolastice; era învețiaceiloru buni a da premii, a compune o bibliotecă spre folosu membriloru societății și prin aceasta a midiloci: ca iubitorii de literatură încă din biblioteca asociațiunei se potă cunoșce și folosi unele opuri literarii mai mari și mai sumptuoase, cari prin singuratici nu se pre potu câștiga”⁶³⁵. Cum se poate observa, între obiectivele asociației se găseau promovarea culturii naționale, sprijinirea tinerilor săraci care doreau să studieze, înființarea de biblioteci și săli de lectură și ajutorarea școlilor românești din localitățile sărace.

Primul președinte al Asociației naționale arădene a fost episcopul Procopie Ivașcovici, ales la 30 aprilie / 12 mai, în ședința de constituire, iar director primar, Antoniu Mocioni. I-au urmat la conducere Ioan Beleş, Petru Truția și Vasile Goldiș, ales în anul 1905. Amintim implicarea în asociația arădeană și a lui Ioan Russu-Șirianu, Roman Ciorogariu, Avram Sădean, Nicolae Onea și alții, care, prin contribuția lor, au reușit să realizeze, alături de ceilalți fruntași naționali, visul românilor de la 1918, Marea Unire⁶³⁶.

La începutul perioadei interbelice, anume între anii 1918 și 1922, asociația a intrat într-o fază de declin. Din 1922, când Vasile Goldiș a preluat conducerea activității acesteia, a fost revigorată aproape complet, primind noi direcții de acțiune. În acest context, la Arad, la 5 noiembrie 1924, prin contopirea „Asociației Naționale din Arad” cu „Astra” din Sibiu, s-a înființat Despărțământul Județean al „Astrei”, sub conducerea lui Teodor Botiș. Din anul 1932 și până în anul 1936, directorul Liceului „Moise Nicoară” din Arad, Ascaniu Crișan, a preluat direcțiunea asociației; apoi, din data de 8 martie 1936 și până la sfârșitul perioadei interbelice, Despărțământul Arad l-a avut în frunte pe avocatul Iustin Marșieu. După anul 1924, în localitățile mai importante din județ, precum Șiria, Sebiș, Gurahonț, Hălmagiu, Pecica, Nădlac etc., s-au constituit subdespărțăminte și cercuri culturale. Între 1936 și 1939, numărul cercurilor culturale a crescut la 22, în centre precum la Vărădia, Șiclău, Socodor, Gașa, Măderat, Sântana, Chișineu-Criș, Avram Iancu, Semlac etc.

Programul de activitate al Despărțământului Arad era foarte diversificat: conferințe, șezători, serbări, concursuri de dansuri, comemorări etc. Principalele activități erau conferințele pe teme științifice și culturale desfășurate în orașul Arad și în localitățile din județ. Pentru realizarea acestor conferințe erau invitați profesori de liceu din Arad, precum și universitari din Cluj și din alte centre universitare din țară. În orașul Arad, conferințele s-au desfășurat în incinta Palatului Cultural, cu participarea unor reprezentanți de seamă ai vieții științifice și culturale românești:

⁶³⁵ „Statutele Asociațiunii naționale din Arad pentru cultura și conversarea poporului român”, în M. TIMBUS, „Prefața Inventarului...”, p. 1-2.

⁶³⁶ V. POPEANGĂ, „Activități și instituții culturale în Eparhia Aradului...”, p. 215-216.

Onisifor Ghibu, Silviu Dragomir, Coriolan Petranu, Sextil Pușcariu, Nicolae Iorga și alții. Conferințe de acest fel au avut loc și în localitățile județului, cu participarea unor personalități arădene, Teodor Botiș, Ascaniu Crișan, Vintilă Popescu, Caius Turicu, Florea Codreanu, medicii Ion Pleșa, Corneliu Radu, avocatul Octavian Lupaș și alții. Din cauza crizei economice din anul 1931, au fost suspendate activitățile din județ, iar președintele asociației, Teodor Botiș, a demisionat. În anul 1934, activitățile culturale au avut de suferit și mai mult, ceea ce a dus la întreruperea colaborării cu organizația universitară din Cluj. Cea din urmă conferință a avut loc la Palatul Cultural din Arad, în anul 1935, când a fost evocată personalitatea lui Vasile Goldiș, la un an de zile de la trecerea acestuia la cele veșnice. Conferința a fost susținută de Dr. Silviu Dragomir, cu această ocazie fiind inaugurată și sala memorială dedicată lui Vasile Goldiș⁶³⁷.

Despărțământul Arad a organizat, cu sprijinul învățătorilor din localitățile județului, cursuri pentru alfabetizare. În domeniul sănătății au fost organizate acțiuni pentru prevenirea și combaterea bolilor din acea vreme, cu preponderență tuberculoza. A fost acordată o atenție specială îngrijirii sănătății, prin respectarea regulilor de igienă corporală și alimentară. La sate, Despărțământul a organizat cursuri de calificare pentru agricultori. Pe plan cultural, au fost organizate la sate șezători și serbări populare, cu participarea elevilor și a studenților din Arad. În anul 1936, Despărțământul Arad a elaborat un program deosebit de ambițios pentru emanciparea vieții satului românesc, la nivelul îngrijirii sănătății, al dezvoltării cultului muncii, al sprijinirii învățământului și al intensificării vieții bisericești. Toate acestea au rămas la nivel de program, având în vedere condițiile economice precare ale societății din acea vreme⁶³⁸.

În Raportul general al „Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român – Astra” din 1926, la Anexa I, se regăsește raportul întocmit de președintele Despărțământului Arad, Dr. Teodor Botiș, despre activitatea asociației desfășurată în cursul anului 1925. Acesta cuprindea următoarele: „A prăznuit ziua de 1 Decembrie prin aranjarea unui festival. Însemnătatea zilei a apreciat-o Dl. Dr. Ioan Lupaș, prof. universitar, delegatul Extensiunii Universitare din Cluj, prin conferința luminoasă: *Libertate și unitate națională*. Tot ca delegat al Extensiunii Universitare a ținut Dl. Prof. univ. G. Bogdan Duică, o conferință, la 13 Decembrie 1925, despre: *Literatura viitorului*. Despărțământul a hotărât ținerea unui curs gratuit de Limba română, Istorie și Geografie pentru pregătirea impiegăților de mișcare și întreținere C.F.R. Dl. Prof. Traian Mager s-a angajat la provederea aceluia curs, începându-și activitatea la 4 Decembrie 1925, până în dec. 1926 în fiecare săptămână odată lecțiunile de cunoștințe naționale. În conformitate cu ordinul circular Nr. 2.469 din 1925 al comitetului central s-a intervenit la Revizoratul școlar județean pentru aranjarea de cursuri la sate pe seama analfabeților. Din răspunsul primit se constată că atari cursuri s-au și ținut de către învățătorii de la sate. Biroul desp. a adresat un apel către frunțașii satelor în scopul organizării de

⁶³⁷ V. VALEA, *Cultură și spiritualitate românească în Arad în perioada interbelică...*, p. 220-221.

⁶³⁸ V. VALEA, *Cultură și spiritualitate românească în Arad în perioada interbelică...*, p. 222-223.

cercuri culturale în comune și a inițiat o acțiune pentru organizarea de despărțăminte în toate centrele de plasă din județ. Medicii români din Arad și județ s-au organizat în cadrele «Astrei» într-o secție medicală. Activitatea acestei secții a început-o președintele ei, Dl. Dr. Dem Cosma, prin o conferință populară despre tuberculoză, pe care a ținut-o la casa culturală din suburbiul Șega. Conform articolului 2 din Statute, comitetul despărțământului a inițiat o colaborare frățească cu casele culturale de sub jurisdicțiunea Consistorului eparhial din Arad, aflătoare în suburbiile Șega și Pârneava. Comitetul desp. a făcut demersuri și va stărui pentru obținerea unui local corespunzător în edificiul Palatului Cultural. Primăria orașului Arad a contribuit la fondul despărțământului cu frumoasa sumă de 50.000 lei, pentru care se exprimă mulțumită și pe această cale⁶³⁹. Asociația „Astra” – Despărțământul Arad și-a continuat activitatea până în anul 1944⁶⁴⁰.

În fapt, după Marea Unire, activitatea culturală din Arad a cunoscut o înflorire. În întreg județul au existat în perioada interbelică un număr de 72 de societăți culturale, dintre care cele mai de seamă erau „Astra – Despărțământul Arad”, „Ateneul Popular Arădean”, „Societatea Concordia” și „Secția Culturală a Institutului Social Banat-Crișana”. Astfel, în toamna anului 1931, a luat ființă, la Arad, **Ateneul Popular Arădean**, la inițiativa unor oameni de presă arădeni. La conducerea acestei asociații se afla un intelectual de marcă al Aradului, Dr. Gheorghe Ciuhandu, secondat de profesorii Eduard Găvănescu, Alexandru Constantinescu, ziaristii Isaia Tolan, Tiberiu Vuia și alții. Obiectivele acestei asociații țineau de o cunoaștere cât mai aproape de adevăr a istoriei Aradului, de evocare a unor personalități și întâmplări din trecut. Toate acestea aveau în vedere întărirea conștiinței naționale a poporului român. Întrunirile acestei asociații se desfășurau în fiecare săptămână, în zilele de miercuri și sâmbătă. Încă din anul înființării, au avut loc conferințe susținute de membrii fondatori. Preotul Gheorghe Ciuhandu, un istoric de marcă al Aradului, a vorbit despre *Aradul românesc din veacul al XVIII-lea și Mișcări românești din secolul al XVIII-lea*, iar gazetarul Isaia Tolan a expus un studiu despre *Ținutul arădean pe vremea începuturilor stăpânirii ungurești (1000-1300)*. Spre sfârșitul anului, Ateneul Popular Arădean a comemorat personalitatea lui Ioan Popovici-Desseanu, la 100 de ani de la naștere, precum și a fiicei acestuia, Hermina Popovici-Desseanu, căsătorită Ciuhandu, prima președintă a „Reuniunii Femeilor Române din Arad”. Au mai fost organizate conferințe, festivaluri, comemorări ale unor personalități ale Aradului, șezători culturale pentru copii și diverse întruniri ale tinerilor școlari⁶⁴¹.

⁶³⁹ „Raportul general prezentat de comitetul central al *Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român – Astra*” asupra lucrărilor sale și a situațiunii acestei instituțiuni în anul 1925, în *Transilvania* (Sibiu), anul 57, 1926, nr. 8-9, p. 431.

⁶⁴⁰ *Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale*, fond ASTRA, Mircea TIMBUS, „Prefața Inventarului Fondului *Asociația pentru literatura română și cultura poporului român Astra* Sibiu – Despărțământul cultural al județului Arad”, p. 4.

⁶⁴¹ V. VALEA, *Cultură și spiritualitate românească în Arad în perioada interbelică...*, p. 229-230.

În luna mai a anului 1933, a apărut primul număr al revistei *Hotarul*, o publicație culturală și literară, comitetul de redacție fiind alcătuit din membrii fondatori ai Ateneului Popular de la Arad. Obiectivul principal al revistei era acela de a promova o cunoaștere cât mai profundă a spiritualității românești din partea de vest a țării. Editorialul din primul număr al revistei, intitulat *O vorbă spusă înainte*, sintetiza gândirea celor care făceau parte din colectivul redacțional: „Cine suntem? Ecoul depărtărilor dinspre soare-apune, nizuind să facem din el cântec plin de lumină. Programul nostru? Îl indică însăși titulatura! Suntem o sămânță aruncată la cea mai depărtată graniță și nu putem rămâne bob nerodnic”⁶⁴².

Prin apariția acestei reviste, Ateneul Popular a devenit cunoscut în întreaga parte de vest a țării. Preocuparea de bază a asociației a fost promovarea poeziei arădeni și a literaturii, precum și evocarea personalităților locale, cum ar fi Moise Nicoară, referentul școlar Georgiu Popa și studiile lui Traian Mager despre Ținutul Hălmaგიului. Ateneul Popular Arădean, alături de revista *Hotarul*, a fost un bastion al rezistenței național-culturale a românilor, din perioada interbelică, din partea de vest a țării.

La Timișoara, s-a înființat la 21 mai 1932, de către un grup de intelectuali bănățeni, în frunte cu primarul orașului, Cornel Grofșorean, **Institutul Social Banat-Crișana**, după modelul școlii sociologice a reputatului cercetător Dimitrie Gusti. Toate studiile și cercetările efectuate au fost publicate în *Revista Institutului Social Banat-Crișana*, tipărită din anul 1933 și până în 1946⁶⁴³. La data de 23 martie 1933, la inițiativa unui grup de intelectuali arădeni, a luat ființă la Arad „Secția cultural-artistică” a Institutului Social Banat-Crișana, cu scopul de a cunoaște „realitățile vieții românești de la granița de vest a țării, constituind unul din cele mai serioase mijloace de luptă contra celor ce încearcă revizuirea tratatelor de pace”. La ședința de constituire au fost prezenți intelectuali de marcă ai Aradului, precum Dr. Cornel Radu, directorul Spitalului de copii și fost primar în Arad, Dr. Teodor Botiș, rectorul Academiei Teologice din Arad, Dr. Gheorghe Ciuhandu, consilier cultural al Episcopiei Aradului, profesorul Ascaniu Crișan, directorul Liceului „Moise Nicoară” din Arad, Lazăr Nichi, directorul Palatului Cultural, Traian Mager, profesor, Nestor Covaci, bibliotecarul Palatului Cultural, doctorand Octavian Lupaș și alții. În cadrul ședinței de constituire, președinte al asociației a fost ales Dr. Teodor Botiș. Programul de activitate pentru anul 1933 cuprindea elaborarea următoarelor cercetări: „*Monografia familiei Mocioni*, tratată de domnul Teodor Botiș, *Posibilitățile de a face eficace învățământul primar, în cadrul organizației sale actuale, cu aplicații speciale la județul Arad*, studiu datorit domnului profesor Teodor Mariș, *Problema regionalismului educativ cu privire la ținutul Hălmaგიului*, lucrarea domnului Traian Mager, *Cadrul istoric al comunei Sâmbăteni după metoda monografică a Institutului Social Român*, studiu datorat

⁶⁴² „O vorbă spusă înainte”, în *Hotarul* (Arad), anul I, 1933, nr. 1, p. 1.

⁶⁴³ F. DOBREI, S. BUNGHEZ, *Preotul Profesor Teodor Botiș...*, p. 325.

domnului Octavian Lupaș, *Activitatea artistică a comunei Sâmbăteni și un album de schițe plastice Aradul pitoresc*, lucrări pregătite de Marcel Olinescu”⁶⁴⁴.

După anul 1934, în cadrul Institutului au început ample cercetări monografice, una dintre cele mai consistente din punct de vedere al informațiilor fiind monografia alcătuită de profesorul de limba română de la Preparandia din Arad, Traian Mager, intitulată *Ținutul Hălmagiului*. Au fost realizate cercetări sociologice la Sâmbăteni, în zona localității Vârfurile, la Nădlac, pe Valea Mureșului, acestea extinzându-se apoi în tot județul.

Conferințele susținute de către diferite asociații culturale au devenit încetul cu încetul ineficiente, fiind nevoie de activități pragmatice. „Secția Culturală a Institutului Social Banat-Crișana” de la Arad a reușit să facă acest lucru. A transformat cuvântul în faptă. Această asociație „a reușit să întregască în mod admirabil activitatea societăților culturale românești ce funcționau la Arad în cea de-a doua parte a perioadei interbelice”⁶⁴⁵.

La numai un an de la înființarea la Arad a Institutului Banat-Crișana, în anul 1934 a luat ființă **Societatea „Concordia”**, o societate culturală care avea în vedere continuarea activității Tipografiei „Concordia”, înființată la Arad în 1911. În anii interbelici, în județul Arad existau foarte puține biblioteci; poporul era însetat de cultură, dar posibilitățile financiare erau reduse. În acest context, Societatea „Concordia” avea misiunea de a răspândi cultura prin înființarea de biblioteci și prin distribuire de cărți. Acesta era obiectivul prioritar al societății. Odată cu înființarea primelor biblioteci, interesul oamenilor a început să crească, reușindu-se în acest sens ca până în anul 1938 să fie înființate 15 biblioteci populare, cu un număr de 5.455 de volume, în valoare de 113.394 de lei. Cărțile preferate de cititori erau cele de medicină, de povești pentru copii și de sfaturi agricole. Instituțiile care au sprijinit activitatea „Concordiei” au fost Banca Națională a României, Ministerul Agriculturii și Domeniilor etc., care au înțeles faptul că doar prin cultură se poate ajunge la înălțarea spirituală a unui neam. Alături de celelalte societăți culturale din Arad, Societatea „Concordia” a reușit să aducă lumină în popor, prin intermediul cărților, potrivit crezului acesteia că „a da cărți bune și folositoare poporului înseamnă a-i da putere și viitor”⁶⁴⁶.

Din cauza lipsei de ajutor din partea Statului și a greutăților financiare, societățile culturale au hotărât să-și unească forțele prin constituirea, în anul 1936, a **Federației Societăților Culturale din Arad – F. S. C. A.** Patru au fost societățile care au ales această cale a federalizării: „Astra” – Despărțământul Arad, „Ateneul Popular Arădean”, Secția Culturală a „Institutului Banat-Crișana” și Societatea „Concordia”. Fiecare dintre aceste societăți și-a desemnat un reprezentant în comitetul de conducere. Alături de aceștia, membri de drept erau directorul și

⁶⁴⁴ Victor CAȚAVEI, „Documentele Secției din Arad a Institutului Social Banat-Crișana”, în *Ziridava* (Arad), 1993, nr. XVIII, p. 355-359.

⁶⁴⁵ V. VALEA, *Cultură și spiritualitate românească în Arad în perioada interbelică...*, p. 232-233.

⁶⁴⁶ V. VALEA, *Cultură și spiritualitate românească în Arad în perioada interbelică...*, p. 233-235.

secretarul Palatului Cultural, iar conducerea era deținută de președintele „Astra” – Despărțământul Arad. Programul celor patru societăți avea în vedere scopul emancipării culturale, astfel „Astra” se ocupa de organizarea conferințelor, „Concordia” avea în vedere înființarea de biblioteci, „Institutul Banat-Crișana” alcătuia monografia, iar „Ateneul Popular Arădean” urmărea activitatea revistei *Hotarul*. Datorită greutăților financiare, primul Congres al acestei federații a avut loc abia în luna ianuarie 1938, în sala festivă a Liceului „Moise Nicoară”. Episcopul Aradului, Andrei Magieru, prezent la acel congres, a scos în evidență responsabilitatea pe care o au oamenii de cultură față de neamul românesc, declarând: „Dumnezeu, Care conduce pașii popoarelor ca și pe cei ai indivizilor, să dea ca această solidarizare a noastră de astăzi, în gând, să fie preludiul solidarizării noastre de mâine la fapta românească, ce de mult ne așteaptă și dânsa la altarul ei”⁶⁴⁷.

În fine, de amintit și faptul că, pe lângă societățile afiliate Federației Societăților Culturale din Arad, existau și societăți neafiliate, în mod special coruri și fanfare, care au contribuit din plin la emulația culturală din perioada interbelică, la „consolidarea unității sufletești și la afirmarea supremației culturii românești la granița de vest”. Toate societățile și asociațiile culturale arădene au funcționat până prin anii 1947-1948, când, odată cu venirea regimului comunist la putere, au fost desființate.

5. 3. Învățământul primar confesional

În secolul al XIX-lea și la începutul celui de-al XX-lea, românii aflați sub stăpânire străină au înțeles că singura salvare pe care o aveau la îndemână pentru a-și păstra ființa națională era cultura, promovată cu sfințenie de două instituții reprezentative: Biserica și Școala. Acestea au constituit un bastion de rezistență în fața tăvălugului străin.

După crearea României Mari, la o primă evaluare a stării învățământului din cele trei provincii, situația se prezenta ca fiind dezastruoasă. Excepție făcea, oarecum, Transilvania, unde învățământul confesional a reușit să ridice nivelul școlar în timpul dualismului austro-ungar. Printre primele măsuri luate de Guvernul României Mari, după anul 1918 s-au numărat cele de reorganizare a învățământului, în vederea creării unui nou tip de școală, care înlocuia școlile confesionale cu cele comunale. Episcopia Aradului era pusă în situația de a ceda școlile confesionale și de a adera la acest nou tip de școală. Aceasta presupunea statificarea școlilor și aplicarea Legii învățământului din 1924, în toată țara. Față de acest proiect, atitudinea lui Vasile Goldiș a fost puțin diferită. Era secretarul Consistoriului din Arad și exprima voința Episcopiei Aradului. Într-un discurs în Parlament, politicianul arădean nuanța această problematică, nefiind împotriva

⁶⁴⁷ † Andrei MAGIERU, „Cuvântul P. S. Sale Andrei Magieru, Episcopul Aradului”, în *Hotarul* (Arad), anul V, 1938, nr. 1-2, p. 6.

statificării școlilor confesionale, făcând însă o propunere ca statul să ofere sprijin material acestora⁶⁴⁸.

Apariția școlilor confesionale și mutarea acestora în „tinda Bisericii” a fost determinată de politica de maghiarizare, în special în perioada dualismului. După crearea noului stat național-unitar român, se simțea nevoia reorganizării învățământului. Inspectoratul școlar regal a fost înlocuit cu un Inspectorat școlar românesc, inspector fiind numit învățătorul Iosif Moldovan. După Unire, majoritatea învățătorilor din Transilvania și-au manifestat dorința ca școlile confesionale să fie statificate. Astfel, la Congresul învățătorilor desfășurat la Sibiu, în 10-12 februarie 1919, învățătorii din Arad au solicitat statificarea. Vasile Goldiș, în calitate de secretar consistorial la Arad, dar și ca reprezentant al Consiliului Dirigent la Resortul Cultelor și al Instrucțiunii Publice, a avut o atitudine rezervată. În Eparhia Aradului, după crearea României Mari, opinia aproape unanimă a învățătorilor era pentru statificare. Astfel, în luna august 1919, au fost etatizate câteva școli din jurul Aradului. Episcopul Aradului, Ioan I. Papp, s-a exprimat de multe ori împotriva acestui demers, intrând în polemică pe marginea acestui subiect cu revizorul școlar al Aradului, Iosif Moldovan, membru al Sinodului Eparhial. Episcopia nu dorea statificarea totală, ci o colaborare cu statul, în sensul ca școala confesională să fie sprijinită financiar de stat. Procesul de statificare, început în 1919, a continuat și în anii următori. Toate aceste diferențe de opinie nu au rezolvat problemele materiale cu care s-a confruntat învățământul primar. În iarna anului 1922, opt școli primare confesionale și șase școli de stat și-au întrerupt cursurile, din cauza lipsei de lemne. Aceasta era situația învățământului în anii ce au urmat Marii Uniri⁶⁴⁹.

Biserica nu dorea însă să renunțe la învățământul confesional. În 1924, la dezbaterile parlamentare pe marginea Legii învățământului primar, același Vasile Goldiș s-a împotrivit statificării școlilor confesionale. Aceeași atitudine a avut-o Biserica arădeană și după unificarea legislativă din 1924, prin vocea consilierului cultural, Gheorghe Ciuhandu, și a secretarului eparhial, Vasile Goldiș. Prin circulara cu numărul 2.491/1923 a Episcopiei Aradului se aducea la cunoștință faptul că, deocamdată, se menținea poziția privind continuitatea școlilor confesionale, cu mențiunea să fie respectate legile existente, drepturile culturale și autonomia, până în momentul în care va fi schimbată legislația. Episcopul Aradului și cei din anturajul lui vorbeau din experiența lor de dinainte de unire, când autonomia Bisericii și a Școlilor Confesionale era amenințată. Cu siguranță, vor fi fost critici la adresa Episcopiei, că s-ar opune progresului învățământului, toate acestea fiind nefondate. Episcopul spunea clar: „Tăria din trecut și cea din viitor a Bisericii noastre a fost tocmai cinstirea legilor și străduința pentru păzirea legilor bune și pentru înlocuirea legilor rele prin legi aduse pe cale legislativă și nu prin ordonanțe, cari se schimbă de pe o zi pe alta. Mai aducem la cunoștință, că în vederea intereselor culturale și bisericești ale credincioșilor noștri, Veneratul Sinod

⁶⁴⁸ V. GOLDIȘ, „Discurs rostit în Parlament, la proiectul învățământului primar”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLVIII, 1924, nr. 41, p. 2-3.

⁶⁴⁹ V. VALEA, *Cultură și spiritualitate românească în Arad, în perioada interbelică...*, p. 88-90.

Eparhial, prin acelaș conclud, a cerut ca în comune exclusive sau majoritare ortodoxe române, precum și în atari comune de ale noastre, unde n-avem școală confesională ci numai de stat, să nu fie trimiși învățători de alte confesiuni, cari nu cunosc riturile și obiceiurile noastre și mai ales să nu se trimită femei, cari nu pot provedea cantoratul”⁶⁵⁰.

Printre ultimele școli confesionale care au rezistat statificării s-a numărat cea de la Nădlac⁶⁵¹.

5. 4. Învățământul pedagogic și teologic arădean

5. 4. 1. Institutul Pedagogic-Teologic

În data de 20 octombrie 1812, episcopul Pavel Avacumovici al Aradului a primit o înștiințare din partea Consiliului Locumtenențial al Ungariei, prin care se aproba funcționarea școlilor preparandiale românești. La câteva zile, episcopul a emis o circulară, prin care solicita ajutorul credincioșilor de a contribui la înființarea acestei școli, menționând că toți cei care vor intra în cler vor fi nevoiți să urmeze cursurile acesteia. Cursurile au început în 3/15 noiembrie 1812, în casa „Kekhopf” din Arad, situată în cartierul sârbesc, proprietatea lui Sava Arsici, care era și directorul școlii, fiind căpitan al Companiei sârbe orășenești și primar al Aradului, în două rânduri. Printre primii profesori ai Preparandiei arădene îi amintim pe Dimitrie Țichindeal, Ioan Mihuț, Iosif Iorgovici și Constantin Diaconovici-Loga. Preparandia din Arad era un centru de cultură al românilor, care înțelegeau că aceasta era singura soluție de a-și menține ființa națională și credința strămoșească. Datorită acestei atitudini românești, primul director al Preparandiei, preotul Dimitrie Țichindeal, a fost înlăturat de la conducerea școlii, în anul 1814.

În anul 1876, „Institutul Pedagogic” a fuzionat cu „Institutul Teologic”, devenind „Institutul Pedagogic-Teologic”, durata studiilor ridicându-se de la doi, la trei ani. Aceasta a durat până în anul 1919, când Consiliul Dirigent Român a decretat ca, în anul școlar 1919-1920, Secția Pedagogică să fie organizată separat de cea Teologică, devenind astfel „Școala Normală Greco-Ortodoxă din Arad”. Din anul 1923, la Arad a funcționat „Școala Normală de Stat”. La 14 aprilie 1927, a fost semnat un Acord între Consiliul Eparhial din Arad și Ministerul Instrucțiunii, ducând la fuzionarea celor două școli, sub numele de „Școala Normală Ortodox-Română de Stat «Dimitrie Țichindeal»” din Arad⁶⁵².

Până în anul 1822, anul înființării „Institutului Teologic de la Arad”, cei care doreau să devină preoți erau pregătiți fie pe lângă mănăstiri, fie pe lângă preoți

⁶⁵⁰ † Ioan Ignatie PAPP, „Circulară către toate oficiile protoprezbiterale și parohiale din Eparhia ortodoxă română a Aradului”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLVII, 1923, nr. 37, p. 1.

⁶⁵¹ Gabriela Adina MARCO, „Școala confesională ortodoxă română din Nădlac după 1918”, în Doru SINACI și Emil ARBONIE (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. I, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2010, p. 230-243.

⁶⁵² P. VESA, *Învățământul teologic de la Arad...*, p. 42-44 și 57.

sau protopopi cărturari, fie în Centrele eparhiale din Mitropolia de Carloviț sau Mitropolia Transilvaniei. La Mănăstirea Hodoș-Bodrog exista o astfel de școală, precum și la Mănăstirea de la Șiria, unde a învățat carte Vasile Popa din Gașă, din familia nobiliară Popa de Teiuș. Istoricul bănățean Nicolae Tincu-Velea amintea de școli mănăstirești, dar și de școli pe lângă „preoți, protopopi și alți cărturari”, unde viitorii slujitori ai Sfintelor Altare primeau învățătură. Pe la jumătatea secolului al XVIII-lea, a funcționat o școală clericală în reședința mitropolitană de la Carloviț. Episcopul Sinesie Jivanovici a înființat o Școală clericală la Mănăstirea Arad-Gai, reședință episcopală. În 1788, a fost înființată la Oradea o „Școală de Normă”, în urma căreia absolvenții puteau deveni dascăli sau preoți⁶⁵³. În 1790, a fost înființat un Seminar Teologic la Timișoara, sub oblăduirea fostului episcop de la Arad, Petru Petrovici.

La propunerea mitropolitului Ștefan Stratimirovici, Curtea de la Viena a dat un Decret Imperial, prin care se lua decizia înființării de „Școli clericale” în Arad, Timișoara și Vârșeț, începând cu 1 noiembrie 1822. Cursurile acestei școli din Arad au început abia în anul 1823, în luna februarie, din lipsa mijloacelor materiale. Școala clericală din Arad a devenit „Institutul Teologic”, în cadrul căruia au activat profesori de marcă, dintre cei mai învățați membri ai clerului diecezan. Primii profesori au fost Gavril Raț (viitorul episcop al Aradului, Gherasim Raț) și Gavril Giuliani. La praznicul Bunei Vestiri din 1835, Gavril Raț a devenit al doilea episcop român al Aradului, renunțând la catedră, în locul său fiind numit Dimitrie Iacobescu. La numai un an, celălalt profesor, Gavril Giuliani, a fost numit protopop la Buteni, fiind adus în locul vacant Grigorie Chirilovici, administratorul Mănăstirii Hodoș-Bodrog. Au mai fost aduși în anul 1838 doi profesori, Petru Varga și Petru Popovici. Din anul 1839 au fost aduși doi colaboratori apropiați ai episcopului Gherasim Raț, Patrichie Popescu și Ghenadie Popescu. În 1843, a fost adus la Institut preotul din Sâmbăteni, Ioan Raț, „ca profesor de gramatică valahă”. În 1844, protodiaconul Patrichie Popescu a fost chemat la Mitropolia din Carloviț, la conducerea școlii rămânând Ghenadie Popescu. Profesor secundar a devenit parohul de la Pâncota, Arsenie Popovici, iar din 1845 a fost adus notarul Consistoriului, Dimitrie Antonovici.

Odată cu începerea Revoluției de la 1848, toate cursurile școlilor din oraș au fost sistate, episcopul retrăgându-se la Cuvin. După înăbușirea Revoluției, în 1849, episcopul Gherasim Raț s-a întors la Arad, dar la numai un an, în 1850, a trecut la cele veșnice, administrarea Eparhiei fiind încredințată arhimandritului Patrichie Popescu. Cursurile au fost reluate începând cu anul 1852, fiind aduși profesorii Petru Raț și Ioan Mezei. Profesorul Petru Raț a trecut, în 1856, în Biserica Unită, în locul său fiind adus Iosif Beleş ca profesor primar, iar Miron Romanul, viitorul episcop al Aradului, profesor secundar. În 1861, Iosif Beleş a fost ales protopop la Totvărădia (Vărădia de Mureș – n.n.), în locul său profesor prim fiind ales Miron Romanul. Ca profesor al doilea a fost ales Andrei Alexandru Pop, lângă care a venit Ioan Goldiș, viitorul episcop de la Arad. Pe lângă acești doi

⁶⁵³ P. VESA, *Învățământul teologic de la Arad...*, p. 33-42.

profesori, a fost numit Constantin Gurban, care a devenit ulterior protopop la Buteni⁶⁵⁴.

În toamna anului 1876, Preparandia înființată în 1812 a fost contopită cu Teologia din Arad, luând naștere „Institutul Pedagogic-Teologic”, primul director fiind profesorul Ioan Russu din Arad. Profesori ai „Institutului Pedagogic-Teologic” au fost: Augustin Hamsea, Vasile Mangra, viitorul Mitropolit al Ardealului, Ioan I. Papp, devenit ulterior episcop al Aradului, Roman Ciorogariu, viitorul episcop de Oradea, Trifon Lugojan, Dr. Iustin Iuliu Suci, Dr. Teodor Botiș, Dr. Gheorghe Ciuhandu, Traian Vățianu, viitor protopop de Arad, Dr. Lazăr Iacob, la catedra de drept bisericesc, Ioan Tocilescu, Traian Puticiu, Gheorghe Proca, Romul Nestor, Dr. Gheorghe Dragomir, Iosif Olariu, directorul „Institutului Pedagogic-Teologic” din Caransebeș, Dr. Nicolae Popovici, profesor de drept bisericesc în locul profesorului Lazăr Iacob, Caius Turicu, Atanasie Lipovan, Nicolae Bâru și alții⁶⁵⁵.

Episcopul de pie memorie Ioan Mețianu a propus, în cadrul Sinodului Eparhial din anul 1875, edificarea unei clădiri pentru „Institutul Pedagogic-Teologic” arădean. Aceasta, deoarece ambele instituții nu aveau un local unde să își desfășoare activitatea, ci activa doar prin case închiriate, mutându-și foarte des sediul. În urma apelului făcut de episcop „cătră eparhioții săi, trezi simțul de jertfă în inimile însuflețite de ideea Bisericii Naționale și de dorul de a înzestra cu instituțiuni, prin care să se asigure existența și prosperarea ei și să se șteargă urmele unui trecut plin de lupte și de suferințe”. Lucrările au durat din vara anului 1875, până la Sinodul Diecezan din 1876, din Duminica Tomii, lucrările ridicându-se la suma de „35.644 de florini și 48 cruceri”. Singurul inconvenient era faptul că, aflându-se în imediata vecinătate a pieței orașului, condițiile pentru studiu erau foarte grele. Astfel, tot vrednicul episcop Mețianu a intervenit pe lângă baroneasa Ifigenia de Sina pentru achiziționarea unui intravilan de 3.000 de metri pătrați, unde să fie construit un „Seminar diecezan” cu internat. Lucrările au început în 1884 și au fost finalizate în 1885, costurile ridicându-se la 80.000 de florini. În zilele noastre, în această clădire își desfășoară activitatea Facultatea de Teologie Ortodoxă „Ilarion V. Felea” din Arad și Seminarul Teologic⁶⁵⁶.

În preajma Marii Uniri, profesori ai Institutului Pedagogic-Teologic îi enumerăm pe Dr. Teodor Botiș, Dr. Iustin Iuliu Suci, Dr. Lazăr Iacob, Mihai Păcățian și Romul Nestor. În 1922, după plecarea la Facultatea de Drept din Oradea a profesorului Dr. Lazăr Iacob, în locul lui a fost numit Dr. Nicolae Popovici, care a scris un manual de drept bisericesc și a alcătuit, alături de preotul sârb, Uroș Kovincici, celebra colecție *Canoane ale Bisericii Ortodoxe*. Tot în același an, au fost numiți preotul Caius Turicu și Atanasie Lipovan, deoarece Trifon Lugojan a rămas profesor de muzică doar la „Școala Normală”. În 1925, după decesul lui Romul Nestor, a fost numit preotul Simion Șiclovan, care a devenit ulterior președintele Consistoriului Spiritual al Episcopiei Aradului. În 1926, a fost numit

⁶⁵⁴ T. BOTIȘ, *Istoria Școalei Normale (Preparandiei)*..., p. 523-535.

⁶⁵⁵ M. PĂCURARIU, „Învățământul teologic la Arad...”, p. 158-162.

⁶⁵⁶ T. BOTIȘ, *Istoria Școalei Normale (Preparandiei)*..., p. 628-630.

profesorul Vintilă Popescu, de origine din Mehedinți, care s-a ocupat de redactarea revistei studenților teologi *Catehetul*⁶⁵⁷.

La începutul perioadei interbelice, în *Anuarul Institutului Pedagogic-Teologic Ortodox Român din Arad pe anul școlar 1918-1919*, sunt amintiți profesorii și numele disciplinelor predate. Dr. Teodor Botiș: Teologie Dogmatică, Teologie Morală, Limba Română, Psihologie, Pedagogie; Dr. Lazăr Iacob: Istorie bisericească, Drept bisericesc, Liturgică, Pastorală; Trifon Lugoian: fără activitate la catedră pentru că a fost concentrat pe front; Dr. Iustin I. Suciuc: Studiul biblic, Omiletică, Catehetică; Mihai Păcățian: Administrație bisericească⁶⁵⁸. Membrii corpului didactic au efectuat și alte activități extrașcolare. Spre exemplu, Dr. Teodor Botiș a fost redactor al publicației *Biserica și Școala* (1917-1921), a redactat *Calendarele* diecezane pe anii 1905-1919 și 1921-1926, *Anuarele Institutului Pedagogic-Teologic Ortodox Român din Arad* pe anii școlari 1918-1927 și *Anuarele Academiei Teologice din Arad* pe anii școlari 1928-1935. Dr. Lazăr Iacob a fost colaborator la ziarul *Românul*, Dr. Iustin Suciuc „catihet” la Liceul de Fete din Arad. Urmare a războiului, care a provocat greutăți de ordin material, a fost și scăderea majoră a efectivelor de elevi, atât la Secția Pedagogică, cât și la cea Teologică, situație îmbunătățită abia după 1918.

Cea mai veche bibliotecă școlară din Arad a fost cea a Preparandiei, înființată îndată după deschiderea cursurilor din 1812. Aceasta s-a îmbogățit cu sprijinul unor preoți și învățători prin donații de carte. În paralel cu aceasta, a funcționat și Biblioteca Institutului Teologic, pentru a cărei organizare și îmbogățire au militat arhimandriții Patrichie Popescu și Ghenadie Popescu, subliniind necesitatea și importanța acesteia pentru viitorii slujitori ai lui Dumnezeu. În anul școlar 1885-1886, acestea s-au contopit, formând „Biblioteca Seminarului Greco-Ortodox Român din Arad”. Vasile Mangra a fost cel dintâi care s-a ocupat de organizare și inventariere; însuși Ioan Slavici îi trimitea cărți de la București, iar prin intervenția sa, au fost donate bibliotecii, *Analele Academiei Române*. Donațiile au continuat și după Marea Unire. În anul școlar 1923-1924, Academia Română a donat Bibliotecii Seminarului din Arad un număr de 26 de volume, ajungând ca la sfârșitul aceluiași an biblioteca să aibă un număr de 6.404 de cărți, cu 9.299 de volume⁶⁵⁹.

5. 4. 2. Implicarea școlii arădene în reorganizarea unitară a învățământului teologic

După unificarea bisericească din anul 1925, se simțea nevoia reorganizării învățământului teologic, care era administrat diferit în cele patru provincii românești. În Ardeal, existau 5 instituții de învățământ teologic: la Arad,

⁶⁵⁷ M. PĂCURARIU, „Învățământul teologic la Arad...”, p. 166-169.

⁶⁵⁸ T. BOTIȘ, *Anuarul Institutului Pedagogic-Teologic Ortodox Român din Arad pe anul școlar 1918-1919*, Arad, Tiparul Tipografiei Ortodoxe Române, 1919, p. 8.

⁶⁵⁹ P. VESA, *Învățământul teologic de la Arad...*, p. 277, 288.

Caransebeș, Sibiu, Oradea și Cluj. În Bucovina, funcționa vestita Facultate de Teologie din Cernăuți, unde au studiat foarte mulți dintre tinerii transilvăneni. În Basarabia, erau 4 seminarii teologice, iar în Vechiul Regat existau 12 seminarii, cu o durată de studii de 8 ani și o Facultate de Teologie la București. Existând această diversitate de manifestare a învățământului teologic în România, s-a simțit nevoia unei organizări unitare.

Încă din anul 1922, la 1 septembrie, Ministerul Cultelor a trimis o adresă tuturor eparhiilor, în care le solicita punctul de vedere referitor la această chestiune. Ministerul Cultelor viza extinderea Seminarilor din Vechiul Regat în Ardeal și crearea doar a unei singure Academii de Teologie. La numai câteva zile, în 6 septembrie același an, Eparhia Aradului aducea la cunoștința profesorilor de la Institutul Teologic din Arad această stare de lucruri, solicitându-le punctul de vedere. În luna decembrie 1923, Comisia desemnată de Sfântul Sinod de la București a întocmit un Proiect de lege în privința reorganizării învățământului teologic românesc. În 1926, la solicitarea Sfântului Sinod, a fost întocmit un alt Proiect de reorganizare a învățământului teologic. Episcopul Aradului, Dr. Gheorghe Comșa, a primit trei exemplare din acest proiect, cerându-i-se părerea pentru a putea fi redactată forma finală. Ideea reorganizării învățământului teologic era primită cu bucurie și de către eparhii, și de către școlile teologice, însă, când era nevoie de consens în privința tipului de învățământ, acesta nu se găsea. Academii Teologice cu o durată a studiilor de 4 ani erau socotite cele mai indicate, fiind cele care asigurau o cultură teologică superioară, considerate școli cu un caracter pur bisericesc, aflate sub purtarea de grijă a episcopilor. Potrivit acestui proiect, fiecare eparhie avea posibilitatea înființării unei Academii Teologice, acesta fiind primit cu unanimitate de voturi de Sfântul Sinod.

Au urmat și alte proiecte de organizare a învățământului teologic, în anii 1924 și 1930. Cel din urmă, elaborat de mitropolitul Ardealului, Nicolae Bălan, care prevedea ca școlile teologice să fie subordonate autorității bisericești și ieșirea acestora de sub sfera de influență a Statului, a fost primit cu bucurie de membrii Sfântului Sinod, fiind votat și de către Senat, dar, a fost respins de câțiva profesorii de la Facultatea de Teologie din București, de unii preoți din București și de „Asociația Generală a Clerului din România”, iar proiectul nu a trecut și de Camera Deputaților.

În următorii ani, au mai fost alcătuite și alte proiecte de lege privind reorganizarea unitară a învățământului teologic românesc. Anul 1938 a adus un lucru major pentru Biserica Ortodoxă Română în privința învățământului teologic. Sfântul Sinod a votat un Proiect care prevedea ca întreg învățământul teologic să stea sub purtarea de grijă a Bisericii, excepție făcând Facultățile de Teologie din cadrul universităților, dar care păstrau legătura cu episcopatul. Academii Teologice din Ardeal erau menținute, urmând a fi înființate și pe lângă celelalte mitropolii, în cazul în care nu funcționau Facultăți de Teologie. Acest proiect aducea un mare câștig Bisericii Ortodoxe Române, datorită faptului că aceasta avea posibilitatea de a organiza și conduce toate școlile teologice și de a forma viitorii slujitori ai Sfințelor Altare. Absolvenții Academiei Teologice purtau titlul de

licențiați în Teologie, iar cei care erau înscriși la master, la sfârșitul anilor de curs, purtau titlul de magister în Teologie.

Anii următori au adus cu ei noi proiecte care plasau existența Academiiilor Teologice în afara unor legi bine definite. Între anii 1926 și 1943, au fost alcătuite un număr de 11 proiecte privitoare la reorganizarea învățământului teologic, aceasta pentru că relația dintre Stat și Biserică era privită diferit în Transilvania față de Vechiul Regat. Nici guvernele interbelice nu au privit cu ochi buni menținerea Academiiilor Teologice în Transilvania⁶⁶⁰.

Proiectul de lege privind reorganizarea învățământului teologic, din luna octombrie a anului 1926, avea în vedere degradarea Institutului Teologic din Arad în Seminar de vocație. Corpul profesoral al Institutului Teologic a protestat cu tărie împotriva acestei inițiative, aducând argumente solide împotriva acestui demers. În primul rând, faptul că școala avea la acea dată o vechime de peste 100 de ani, la început cursurile având o durată de doi ani, iar din anul 1826, de trei ani. Profesorii instituției de învățământ erau foarte bine pregătiți, având doctoratul în Teologie. Un alt motiv pentru care protestau profesorii de teologie arădeni a fost de ordin misionar. Sectele proliferau în partea de vest a țării, iar pentru contracararea acestora era nevoie de preoți bine pregătiți, ce nu puteau ieși de pe băncile unui seminar de vocație, ci dintr-o instituție de învățământ teologic de nivel superior. În acest sens, profesorii de la Arad au protestat cu vehemență împotriva transformării Institutului Teologic de la Arad în Seminar de vocație, solicitând ridicarea acestuia la rang de Academie Teologică, cu o durată a cursurilor de 4 ani. Episcopul Grigorie al Aradului a trimis patriarhului României, Dr. Miron Cristea, memoriul profesorilor arădeni cu rugămintea de a nu degrada Institutul Teologic în Seminar de vocație, ci a-l ridica la rang de Academie Teologică, ceea ce se va și întâmpla⁶⁶¹.

Au existat și voci ale profesorilor de Teologie de la Arad care au luat poziție scrisă față de proiectul mai sus amintit. Astfel, profesorii Vintilă Popescu și Dr. Nicolae Popovici au protestat cu tărie față de acest proiect, manifestându-și în scris nemulțumirea în periodicul *Biserica și Școala*. Profesorul Vintilă Popescu avea să scrie următoarele: „În reorganizarea învățământului teologic trebuie deci, să se țină seama de înmulțirea instituțiilor de cultură teologică superioară – căci numai printr-o astfel de cultură, Biserica Ortodoxă se poate menține și birui valorile atacurilor de astăzi – iar aceste instituțiuni să devie, în timp, unicele instituțiuni de cultură teologică, realizând astfel și punctul de sistem unic”⁶⁶². Vintilă Popescu vedea seminarul de vocație ca antipedagogic, deoarece la vârsta de 14-15 ani, copiii nu erau în stare să își aleagă profesia și să își urmeze vocația. Dr. Nicolae Popovici, profesor de Drept bisericesc la Institutul Teologic din Arad, a văzut în aceasta o jignire a autonomiei eparhiilor, afirmând următoarele: „Aceste sunt, credem, părțile principale ale proiectului, cari nu pot deveni lege fără o jignire a dreptului de autonomie asigurat eparhiilor prin canoane și prin normele legale din vigoare.

⁶⁶⁰ M. SĂSĂUJAN, *Academia de Teologie Ortodoxă din Arad în perioada interbelică...*, p. 9-18.

⁶⁶¹ M. SĂSĂUJAN, *Academia de Teologie Ortodoxă din Arad în perioada interbelică...*, p. 19-22.

⁶⁶² Vintilă POPESCU, „În jurul proiectului de reorganizare a învățământului teologic. Apărarea școlii noastre teologice”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LI, 1927, nr. 7, p. 1.

Iar pentru eparhia noastră, degradarea Institutului Teologic existent ar mai însemna o perturbare fără nici un rost a vieții bisericești eparhiale. Clerul și întreg poporul eparhiei noastre, desigur că va protesta cu toată energia și se va opune cu toate mijloacele legale contra intențiunii de a i se desființa instituția cea mai de seamă pentru viața bisericească eparhială, pentru care mai bine de un veac a adus cele mai mari jertfe și care astăzi se găsește într-o stare de progres, ca nici când altădată”⁶⁶³. Aceasta a fost opinia profesorilor de la Institutul Teologic din Arad față de proiectele de reorganizare a învățământului teologic din Patriarhia Română.

După doi ani de la protestul celor doi profesori de la Institutul Teologic din Arad, la începutul lunii martie a anului 1929, o altă comisie formată din membri ai Sfântului Sinod și reprezentanți ai Ministerului Cultelor s-a întrunit pentru a elabora un nou proiect de reorganizare a învățământului teologic. Aceștia au hotărât desființarea Academiilor Teologice din Arad și Caransebeș, în Ardeal rămânând doar Academii Teologice din Oradea, Sibiu și Cluj. În locul celor două Academii propuse spre desființare, ar fi create noi Academii în orașele Craiova și Galați. Acest proiect a stârnit indignarea arădenilor și a celor de la Caransebeș, care prin ierarhi au transmis memorii către guvern pentru a nu se înfăptui acest lucru. Rectorul Academiei Teologice din Arad, Dr. Teodor Botiș, care era și redactor al publicației *Biserica și Școala*, a publicat un editorial, în care deplângea nedreptățirea Aradului ortodox:

„Sărman Arad! Tu, care după Blajul uniților ai întemeiat și susținut cele mai vechi și cele mai bine organizate așezăminte de cultură românească și ortodoxă, tu, care de la începutul veacului al 18-lea adăpostești între zidurile tale o episcopie martirizată în necontenitele războaie pentru menținerea și apărarea sufletului nostru de români și ortodocși la frontiera de vest a teritoriului nostru etnic, Tu, Care la începutul veacului al 19-lea ai pornit și animat luptele pentru emanciparea Bisericii române din Crișana și Banat de sub jugul ierarhiei sârbești, Tu, patria mucenicilor Moise Nicoară și Dimitrie Țichindeal, Tu, care în anii Domnului 1912 și 1922 cu mândria și satisfacția datoriei împlinite ai prăznuit centenarul glorioaselor tale instituții de cultură, a făcliilor, care timp de peste un veac au luminat mințile și încălzit inimile românești, Tu, care grație apostolatului acestor așezăminte de cultură ai crescut și însuflețit mândra și neclintita oaste de preoți, învățători și intelectuali luptători pentru drepturile noastre la viață și cultură românească, Tu, care înainte de războiul pentru întregirea Neamului Te avântai prin hărnicia și intransigența admirată, a fiilor Tăi, la cârma corabiei, ce avea să ne ducă la limanul mântuirii, iată, că azi – în ajunul marilor sărbători de zece ani de la unirea cu Patria mamă – ai ajuns unde nici cea mai zburdalnică fantezie nu îndrăznește să te plaseze, în situația puțin onorabilă a unui cenușotcă.

Sărman Arad și sărmană episcopie seculară! Din trupul tău a luat ființă episcopia Orășii-Mari, cu care ai împărțit în mod generos tot ceea ce fericirii noastre înaintași au câștigat prin jertfă și muncă isvorâtă din dragoste evanghelică;

⁶⁶³ N. POPOVICI, „În jurul proiectului de reorganizare a învățământului teologic”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LI, 1927, nr. 11, p. 2.

Tu, care din binecuvântarea divină a lanurilor Tale mănoase ai consolidat sate și parohii cu o stare economică și culturală fără pereche în țară; Tu, cari ai de purtat greu război național, cultural și religios cu comunități minoritare bogat înzestrate de dărnicia celor cari zoreau moartea noastră și păstorite de un cler pregătit în apus, ai ajuns acum să fii retrogradat de cei cari chemare au a promova și consolida situația la cari Te-ai avântat, prin suferință și hărnicie.

Sărman Arad ortodox! Comisiunea pentru organizarea învățământului teologic atinge falnicul Tău monument cultural, îți ia satisfacția și mângăierea creștinească de a Te putea mândri și în viitor cu unica școală superioară ce o ai și ai avut-o și ai susținut-o cu jertfe supraomenești timp de un veac și sub stăpânire ungurească. Profunda și matura cumpenire a realităților și a situațiilor date, părinteasca grijă de marile interese ale Statului român și ale Bisericii dreptmăritoare la granițele de vest ale Patriei întregite, sentimentul de dreptate și echitate, cultul tradițiilor sfinte și scumpe, spiritul de organizare și bună gospodărie a suslăudatei comisii a scos numele Tău, falnice Arad, din cartea neamului și Te-a eliminat din distinsa societate a centrelor de cultură ortodoxă. Trecutul Tău glorios, devotamentul și mucenicia fiilor Tăi, prestigiul și demnitatea eparhiei Tale istorice nu sunt titli suficienți pentru a primi cel puțin grație, dacă nu dreptate. Fără milă și fără veste ca din senin Ți-a venit faimoasa sentință: Maurul și-a făcut datoria, maurul poate să plece.

Se poate? Da! – căci fără temei psihologic a zis cine a zis, că trăim în lumea tuturor posibilităților. La noi a fost posibil ca într-un oraș cu puternice tradiții culturale – în buclucașul Arad – să se înființeze o școală normală a Statului, fără a dispune de un local corespunzător și de un corp didactic propriu, deși în acest oraș exista, de la 1812, cea mai veche și cu renume școală ortodoxă română, cu un trecut fără prihană și cu o activitate de Dumnezeu și de oameni binecuvântată. La noi a fost cu puțință ca această școală, această mândrie a Bisericii ardelene să fie decretată de școală particulară și ca atare osândită să-și cerșască mijloacele de existență, până când nesocotită și hărțuită și-a închinat steagul.

Ca operația de amputare a așezămintelor de cultură, cu care fericirii noastre înaintași au fortificat și împodobit Biserica noastră luptătoare din Eparhia Arad, să fie complectă, chirurgii și-au ascuțit și îndreptat uneltele și asupra școalei ei teologice, încurajați, bag seamă, de primul succes. Dar noul pacient așezat cu forța pe masa de operație, sănătos și viguros, are energia necesară de a striga în lumea mare contra atentatului nesocotit și avem convingerea că glasul lui desperat nu va fi al celui ce striga în pustie. Mai sunt în țara aceasta, har Domnului, nu numai chirurgi și organizatori cari dezorganizează, ci și oameni cu judecată, înțelegători ai realităților și a situațiilor date, cu simț pentru dreptate și adevăr, cu dragoste și respect față de sfintele noastre tradiții și justele noastre aspirații. Căci trebuie să se știe că Sfântul Sinod al Bisericii noastre Ortodoxe Române și-a spus deja cuvântul său hotărâtor, recunoscând eparhiei noastre dreptul de a avea Academie Teologică. Noi suntem încrezători în înalta autoritate a Sfântului Sinod, căruia și pe această cale îi aducem cu profund respect la cunoștință că în fața primejdiei ce ne amenință și a umilirii ce ni se pregătește, clerul și poporul nostru

dreptmăritor, oțelit în lupte, cari mai bine de un veac se bucură de binefacerea instituțiilor culturale din Arad, corporațiunile protopresbiterale și centrale ale eparhiei vor ridica protest și vor începe lupta pentru afirmarea drepturilor noastre legate de viața culturală corespunzătoare gradului nostru de cultură și de civilizație asigurată prin munca profesorilor noștri de ieri și de azi, cari nu stau mai prejos față de profesorii altor academii.

Dacă în viitorul apropiat, eparhia Aradului – în care, grație conducerii înțelepte și a spiritului de disciplină și solidaritate, a dominat pacea și buna înțelegere, – va fi terenul unor agitații și frământări din cari numai sectarii vor trage folos, păcatul mare de a destrăma stări consolidate și îndrumate spre progres nu va fi al nostru, ci va apăsa conștiința aceloră, cari au nesocotit trecutul instituțiilor sfinte ale Neamului și ale Bisericii noastre”⁶⁶⁴.

5. 4. 3. Academia Teologică

Încă din anul 1922, au existat voci din rândul corpului profesoral al Institutului Teologic din Arad care doreau ridicarea de la 3 la 4 ani a cursurilor teologice, însă dată fiind situația economică precară, și lipsa de preoți, acest lucru nu a fost posibil la acea vreme. Cu prilejul sărbătoririi centenarului Teologiei arădene, la 24 iunie 1923, a fost adus în discuție acest aspect, rămânând ca, odată cu unificarea bisericească și cu reorganizarea învățământului teologic din România, acest lucru să se realizeze. Cursurile Institutelor Teologice de la Sibiu și de la Oradea au fost ridicate de la 3 la 4 ani, ceea ce a determinat pe profesorii de Teologie arădeni, în frunte cu Dr. Teodor Botiș, să solicite același lucru și pentru școala teologică de la Arad, în cadrul consiliului profesoral din 19 februarie 1924. Cei care doreau să urmeze cursurile Institutului Teologic de la Arad trebuiau să fie absolvenți de liceu cu examen de maturitate sau absolvenți ai școlilor normale confesionale, având la examenul de capacitate învățătoarească calificativul cel puțin „Bun”.

În anul 1926, Consiliul eparhial de la Arad a trimis o adresă corpului profesoral de la Institutul Teologic, în care solicita părerea privind reorganizarea învățământului teologic. La 18 decembrie 1926, consiliul profesoral, alcătuit din Dr. Teodor Botiș, Dr. Iustin Suciu, Dr. Nicolae Popovici, Dr. Vintilă Popescu, Atanasie Lipovan și Dr. Simion Șiclovan, a făcut propunerea de ridicare la rang de Academie Teologică a Institutului Teologic din Arad, cu începere din anul 1927 și cu o durată a studiilor de 4 ani. În ședința din 17 mai 1927, Consiliul Eparhial a hotărât ridicarea Institutului Teologic din Arad la rang de Academie Teologică⁶⁶⁵.

Episcopul Aradului, Dr. Grigorie Comșa, a subliniat importanța pe care a avut-o înființarea Academiei Teologice la Arad, cu prilejul deschiderii Adunării Eparhiale din 1927: „Ridicând Institutul nostru Teologic la rang de Academie,

⁶⁶⁴ T. BOTIȘ, „Apărarea Academiei Teologice din Arad”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LII, 1929, nr. 17, p. 1-2.

⁶⁶⁵ M. SĂSĂUJAN, *Academia de Teologie Ortodoxă din Arad în perioada interbelică...*, p. 31-33.

clerul nostru va avea o cultură și o pregătire cel puțin egală, dacă nu mult superioară față de clerul străin. Și atunci înmulțirea numărului de parohii, împreună cu o cultură superioară a clerului vor aduce îmbelșugate roade”⁶⁶⁶. La numai un an, în 1928, episcopul Aradului a arătat importanța Academiei Teologice, ca factor esențial al progresului Bisericii: „Ne-am dat seama că cea mai importantă condiție a progresului în Biserică este pregătirea unui cler cu adevărată râvnă pentru mântuirea sufletelor. Astfel am ridicat Institutul nostru Teologic la rang de Academie, satisfăcând și unor necesități adânc apreciate de legea învățământului teologic. Academia noastră funcționează normal sub înțeleapta conducere a rectorului ei, P. C. Sa Dr. Teodor Botiș. Sperăm adecă că clerul nostru se va înarma tot mai mult prin studiu, meditație și exerciții spirituale pentru a fi adevărată elită conducătoare a sufletelor spre Domnul”⁶⁶⁷.

Periodicul *Biserica și Școala* a surprins în termeni elogioși înființarea, la Arad, a unei Academii Teologice, afirmând că aceasta și-a deschis porțile „sub auspiciile unei noi ere”. Cuvântul redactorului este edificator: „Fie dară Academia Teologică o vatră de lumină și de căldură pentru sufletele doritoare de a fi îndrumătorii năzuințelor noastre culturale, religioase, morale. Verse ea contingentul atât de dorit, de păstoriei cei buni ai vremurilor noi cu orientări noi, contingentul de propovăduitori luminați, și ce e mai mult, de părinți adevărați ai fiilor Bisericii noastre”, crescându-i în calea Domnului spre mai buna lor fericire, precum și a Neamului și a Patriei noi!”⁶⁶⁸.

Începând cu anul școlar 1927/1928 Institutul Teologic a fost ridicat la rang de Academie Teologică, cu o durată a studiilor de patru ani. Aceasta a funcționat timp de 21 de ani, până când noua putere comunistă a hotărât desființarea ei. În perioada interbelică au activat în cadrul acestei prestigioase instituții de învățământ teologic profesori de renume. Vom aminti aici numele lor și anii în care au activat. Dr. Teodor Botiș (1901-1936), care a deținut și funcția de rector între anii 1927-1938, Arhim. Dr. Iustin Iuliu Suci (1900-1938), Atanasie Lipovan (1922-1938), Dr. Gheorghe Popovici (1927-1948), Dr. Nicolae Popovici (1922-1945), care a fost rector din 27 septembrie 1938 până în 21 februarie 1941 și între 1 iulie 1941 și 30 decembrie 1945, Dr. Simion Șiclovan (1925-1948), locțiitor de rector între 21 februarie 1941 și 1 iulie 1941 și rector între 1 ianuarie 1946 și 1 iulie 1947, Vintilă Popescu (1926-1948), Dr. Ilarion V. Felea (1938-1948), acesta a fost rector între 1 iulie 1947 și 30 noiembrie 1948, Dr. Petru Deheleanu (1938-1948) și Petru Bancea (1938-1948), precum și alți profesori care au activat pentru scurte perioade de timp. Majoritatea profesorilor de Teologie au avut studii doctorale. Teodor Botiș, Iustin Suci, Nicolae Popovici, Gheorghe Popovici, Simion Șiclovan și

⁶⁶⁶ † Grigorie COMȘA, „Discursul P. Sf. Sale Episcopului Dr. Grigorie Gh. Comșa la deschiderea Adunării Eparhiale”, în *Actele și debaterile Adunării Eparhiale din Eparhia Aradului*, Arad, 1927, p. 52.

⁶⁶⁷ † Grigorie COMȘA, „Discursul Prea Sfinției Sale Episcopului Dr. Grigorie Gh. Comșa la deschiderea sesiunii din 1928 a Adunării Eparhiale”, în *Actele și debaterile Adunării Eparhiale din Eparhia Aradului*, Arad, 1928, p. 39.

⁶⁶⁸ „Academia Teologică arădană”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LI, 1927, nr. 41, p. 1-2.

Petru Deheleanu au obținut doctoratul la vestita Facultate de Teologie a Universității din Cernăuți, preotul Ilarion V. Felea a fost doctor al Facultății de Teologie din cadrul Universității București, Vintilă Popescu a făcut studii de Teologie și Filosofie la Universitățile din Viena, Graz, München și Oxford.

Contribuția profesorilor de Teologie arădeni la ridicarea nivelului învățământului teologic românesc a fost de netăgăduit, fapt subliniat de mitropolitul Ardealului, Nicolae Bălan: „Corpul profesoral al Academiei Teologice din centrul fiecărei Eparhii îi dă acestuia toată strălucirea și animația culturală și spirituală, făcând să iradieze continuu în sufletul întregii preoțime din Eparhie lumina slovei tipărite cu îndemnul ei spre neostenit misionarism. O Eparhie fără o Academie Teologică în centrul ei, suferă enorm, e ca o apă fără mișcare, fără adieri de înflorire. Profesorii Academiei Teologice redactează foile și revistele eparhiale, tipăresc cărți de știință teologică, de concepție creștină, de înduhovnicire a preoției și a credincioșilor. Cu cine să împlinească episcopul în Eparhie opera sa de înălțare culturală și de dinamizare misionară dacă i se ia acest gremiu cărturăresc și e lăsat numai cu câțiva colaboratori ocupați cu conducerea administrației Eparhiei?”⁶⁶⁹.

După ridicarea la rang de Academie Teologică, a fost înființată catedra de „Vechiul Testament” și „Limba Ebraică”, primul care a predat aceste discipline fiind Dr. Gheorghe Popovici. Duhovnic al Academiei Teologice arădene a fost numit preotul Ioan Petreună, din 1930, până în 1934, când a plecat la Academia Teologică din Oradea. În 1938, după o îndelungată carieră în cadrul învățământului teologic arădean, au fost pensionați Dr. Teodor Botiș, arhimandritul Dr. Iustin Iuliu Suciș și profesorul de muzică Atanasie Lipovan. În locul lor au fost numiți preotul Ilarion V. Felea, la catedra de Teologie sistematică, preotul Petru Bancea, originar din comuna Curtea, județul Timiș, absolvent al Conservatorului din Praga, la Catedra de Muzică bisericească. Din 1938, la conducerea Academiei Teologice a fost numit profesorul Dr. Nicolae Popovici, până la pensionare, în 1945, când conducerea a fost preluată de profesorul Dr. Simion Șiclovian, iar din anul universitar 1947-1948, de către preotul Ilarion V. Felea. În 1940, în urma Dictatului de la Viena, episcopul Oradiei, Nicolae Popovici, împreună cu profesorii de la Academia Teologică din Oradea, au fost siliți să părăsească orașul, unii dintre profesori fiind numiți la Arad și Caransebeș. Profesorii veniți de la Oradea la Academia Teologică din Arad au fost Ștefan Muntean, Ștefan Lupșa, Ioan Petreună și Cornel Givulescu. În anul universitar 1947-1948 au funcționat ca profesori suplinitori preotul Ioan Ageu din Buhani și preotul Dr. Gheorghe Lițiu. În timpul cât au activat în cadrul instituției de învățământ teologic din Arad, au contribuit cu toții, într-o foarte mare măsură, la lucrarea misionară a Bisericii. Studenții, fie că făceau parte din corul Academiei Teologice, dând răspunsurile la Catedrala din Arad, sub bagheta părintelui Petru Bancea sau însoțindu-i pe episcopii Aradului, în vizitele pastorale în Eparhie, fie

⁶⁶⁹ M. SĂSĂUJAN, *Academia de Teologie Ortodoxă din Arad în perioada interbelică...*, p. 91-92.

robind predici în bisericile din Arad, fiind coordonați de dascălii lor, astfel contribuind din plin la misionarismul Bisericii⁶⁷⁰.

În anul 1927, „Institutul Teologic” a fost ridicat la rang de „Academie Teologică”, cu patru ani de studii. După Marea Unire și după unificarea bisericească, era necesară reorganizarea învățământului teologic din Patriarhia Română. În anul 1926, s-a alcătuit o comisie, care a întocmit un proiect de lege pentru organizarea învățământului teologic. Acesta prevedea transformarea Institutului Teologic în „Seminar de vocațiune”. Proiectul a fost retras și datorită opoziției cadrelor didactice de la „Institutul Teologic” din Arad, formându-se o nouă comisie sub conducerea mitropolitului Nicolae Bălan, care avea în vedere trei stadii ale școlilor teologice: Seminarii de vocație, Facultăți de Teologie și Academii Teologice. „Institutul Teologic” din Arad a fost ridicat la rang de „Academie Teologică”, cu o durată de patru ani de studiu, unde se puteau înscrie doar absolvenți de liceu sau ai „seminariilor de vocațiune”, cu diplomă de bacalaureat. În 22 septembrie, în prezența episcopului Dr. Grigorie Gh. Comșa al Aradului, a rectorului Dr. Teodor Botiș, a profesorilor, studenților și a corului condus de profesorul Atanasie Lipovan, au fost deschise cursurile noii instituții teologice superioare de învățământ⁶⁷¹.

Cursurile nou înființatei Academii Teologice de la Arad au fost deschise în data de 22 septembrie același an, în prezența episcopului Aradului, Dr. Grigorie Comșa. În acel an, au funcționat la Academia Teologică următorii profesori: Teodor Botiș – Apologetică și Teologie Morală; Iustin Suciu – Limba greacă, Ermeneutică biblică și Exegeză; Nicolae Popovici – Istoria Bisericii universale, Drept bisericesc și Drept constituțional; Gheorghe Popovici – Limba Ebraică, Arheologie Biblică, Exegeză și Vechiul Testament; Simeon Șiclovan – Omiletică, Liturgică, Pastorală și Sectologie; Vintilă Popescu – Filosofie, Psihologie și Pedagogie; Atanasie Lipovan – Cântare, Tipic și Ansamblu coral; Mihai Păcățian – Administrație bisericească; medic Atanasie Brădean – Igienă pastorală; Aurel Pârnu – Practică Liturgică. În anul I erau 27 de studenți, în anul al II-lea, 30 de studenți, iar în anul al III-lea erau 34 de studenți⁶⁷².

Condițiile de intrare la Academia Teologică din Arad erau următoarele: cererea de primire trebuia înaintată Consiliului Eparhial până în data de 31 august și puteau să participe doar absolvenți de liceu cu bacalaureat sau ai unei alte școli echivalente. Cererile trebuiau însoțite de următoarele documente din partea solicitanților:

- „1. Act de Botez de la Oficiul parohial, liberat în timpul cel mai recent.
- 2 Atestat de moralitate de la Oficiul parohial, la care aparține petiționarul vizat de protopresbiterul respectiv.
3. Atestat medical despre starea sanitară.

⁶⁷⁰ M. PĂCURARIU, „Învățământul teologic la Arad...”, p. 166-169.

⁶⁷¹ P. VESA, *Învățământul teologic de la Arad...*, p. 138-140.

⁶⁷² T. BOTIȘ, *Anuarul Academiei Teologice Ortodoxe Române din Arad pe Anul Școlar 1927-1928*, Arad, Tiparul Tipografiei Diecezane, 1928, p. 10-11, 15-18.

4. Dacă petiționarul după terminarea școalelor secundare s-ar fi dedicat altei carieri, ori a avut altă ocupațiune, are să dovedească ocupațiunea și timpul petrecut de la ultima frecvență școlară.

5. Certificate de la preotul locului, că știe ori nu ceti și scrie cu litere cirile și că are aptitudine pentru cântare.

6. Certificat despre situația militară a petiționarului, dacă este înrolat.

7. Obligațiune din partea părinților ori a tutorului, că va plăti regulat cheltuielile de întreținere obligatoare în internat în cursul anilor de studiu.

8. Cei din alte eparhii vor prezenta litere dimisionale de la Episcopul lor și vor da declarație că după terminarea cursurilor teologice se angajează a servi în Eparhia Aradului. Studenții sunt bursieri și solvenți.

9. Cei ce reflectează la bursă, să alătore și atestat despre starea materială a părinților.

10. Întreținerea în internatul Academiei este obligatoare pentru toți studenții.

11. Condițiunile de întreținere în internat le stabilește Veneratul Consiliu Eparhial. La intrare în internat elevii vor aduce cu sine: 6 cămăși, 6 perechi de sub pantaloni, 2 cămăși de noapte, 6 perechi de ciorapi, haine de pat (cearceafuri, plapomă, pernă și cuvertură de pat), 3 ștergare, 3 șervete, păhar, cuțit, furculiță, lingură, o ceașcă, 3 farfurii, piepten, săpun, perie de dinți, de haine, de ghetе, ace, ață și îmbrăcăminte necesară. Studenții sunt obligați a-și procura și purta uniforma școalei (haine de culoare neagră, vestă închisă, pălării și pantofi negri).

12. Petițiunile sunt a se timbra legal și a se scrie cu mâna proprie, cele netimbrate ori defectuos înscrise se vor trimite nerezolvate.

13. Petiționarii să indice domiciliul și poșta ultimă, scrise corect și citeț.

14. Înmatriculările studenților se fac la Rectorul Academiei. La înmatriculări, studenții noi își vor procura un *Caiet de cursuri* de la *Librăria Diecezană*. Cei întârziați de la termenii înmatriculărilor pot fi înmatriculați și admiși la cursuri numai cu aprobarea Consiliului eparhial.

15. Taxele școlare, ce se plătesc la Rectorul Academiei cu ocaziunea înmatriculării fac 1.000 Lei. Toți studenții sunt obligați a-și cumpăra la începutul anului școlar manualele și cărțile rituale prescrise⁶⁷³.

În anii interbelici, planurile de învățământ au fost identice, materiile fiind predate de aceeași profesori, cu unele modificări. În ultimul an în care a funcționat Academia Teologică, 1947-1948, existau 5 profesori titulari, Ilarion V. Felea – Teologie Dogmatică și Apologetică; Gheorghe Popovici – Vechiul Testament; Simeon Șiclovan – Teologie Practică; Vintilă Popescu – Teologie Morală și Petru Deheleanu – Noul Testament. Alături de profesorii titulari, funcționau și profesori suplinitori, doctoranzi în Teologie, Gheorghe Lițiu, la Catedra de Istorie bisericească și Ioan Ageu la Drept canonic și Administrație bisericească și asistentul universitar Petru Bancea, la Catedra de Cântare bisericească și Tipic. Dr.

⁶⁷³ T. BOTIȘ, *Anuarul Academiei Teologice Ortodoxe Române din Arad pe Anul Școlar 1927-1928*, Arad, Tiparul Tipografiei Diecezane, 1928, p. 27-28.

Nicolae Popovici s-a pensionat în 1 ianuarie 1946, dar a mai rămas la catedră o perioadă, urmându-i ca suplinitor, profesorul Gheorghe Popovici⁶⁷⁴.

În anul 1928, biblioteca „veche și prețioasă a Academiei Teologice din Arad” a fost păstrată într-un spațiu impropriu. Rectorul Dr. Teodor Botiș a înaintat Consiliului Eparhial o adresă în care solicita un spațiu adecvat, astfel că Biblioteca Academiei Teologice și Biblioteca Societății de lectură a studenților au fost amplasate la parterul clădirii în patru camere spațioase. În anul 1931, a fost aprobat noul regulament pentru organizarea și administrarea bibliotecii.

Îmbogățirea bibliotecii a reprezentat o preocupare continuă a profesorilor arădeni. În anul 1939, la propunerea preotului profesor Ilarion V. Felea, în cadrul unui consiliu profesoral, toate cărțile cu litere slavone au fost înlocuite și păstrate în bibliotecă, devenind un important fond de patrimoniu. Numărul volumelor a crescut în fiecare an: 1922/1923, 6.081 cărți în 8.962 de volume; 1923/1924, 6.404 cărți în 9.299 volume; 1924/1925, 6.559 cărți în 9.507 volume; 1925/1926, 6.851 cărți în 9.867 volume; 1926/1927, 6.778 cărți în 9.742 volume; 1927/1928, 6.941 cărți în 9.930 volume; 1928/1929, 7.150 cărți în 10.197 volume; 1929/1930, 7.227 cărți în 10.281 volume; 1930/1931, 7.291 cărți în 10.347 volume; 1931/1932, 7.351 cărți în 10.447 volume; 1932/1933, 7.395 cărți în 10.521 volume; 1933/1934, 7.435 cărți în 10.561 volume; 1934/1935, 7.576 cărți în 10.722 volume, urmând ca până în anul 1938/1939 numărul cărților să ajungă la 7.883 în 11.069 volume, mai mult cu 307 cărți în 347 volume față de anul 1934/1935⁶⁷⁵.

La sfârșitul celui de-Al Doilea Război Mondial, biblioteca a fost deteriorată, iar fondul de carte a suferit stricăciuni majore, fiind uzat în mare parte. Cărțile distruse de armata sovietică ajungeau la un număr de 8.000 de volume, în valoare totală de aproximativ 4.000.000 lei. Cărțile rămase au fost mutate în podul unei case ce aparținea Episcopiei Aradului, situată pe strada Eminescu la numărul 34. În anul 1945, rectorul Academiei Teologice, Dr. Nicolae Popovici, se adresa protopopilor și preoților din eparhie, precum și tuturor credincioșilor de a sprijini demersul refacerii bibliotecii. În anul 1946, cărțile se păstrau tot în condiții improprii, în același loc. La începutul anului școlar 1947/1948, studenții teologi au adus toate cărțile în clădirea Academiei Teologice, unde le-au sortat după domenii. Profesorii de Teologie de la Arad au propus ca volumele rămase să fie puse împreună cu Biblioteca eparhială și cea protopopească și, astfel, să formeze o bibliotecă ce va putea să satisfacă nevoile unei instituții superioare de învățământ. În anul 1953, existau la Academia Teologică un număr de 4.013 cărți, ce au fost trecute la Biblioteca eparhială, păstrate în două camere de la etajul edificiului Consiliului Eparhial⁶⁷⁶. Alături de cărțile din Biblioteca Academiei Teologice și de

⁶⁷⁴ M. SĂSĂUJAN, *Academia de Teologie Ortodoxă din Arad în perioada interbelică...*, p. 143.

⁶⁷⁵ M. SĂSĂUJAN, *Academia de Teologie Ortodoxă din Arad în perioada interbelică...*, p. 145; a se vedea și T. BOTIȘ, *Anuarul Institutului Teologic și al Școalei Normale Ortodoxe-Române din Arad...*, Arad, Tiparul Tipografiei Ortodoxe Române, anii 1924, 1925, 1926, 1927; *Anuarul Academiei Teologice Ortodoxe Române din Arad...*, Arad, Tiparul Tipografiei Diecezane, anii 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934, 1935, 1939.

⁶⁷⁶ M. SĂSĂUJAN, *Academia de Teologie Ortodoxă din Arad în perioada interbelică...*, p. 146-147.

cele din Biblioteca Eparhiei Aradului, au fost donate cărți din biblioteca Arhim. Dr. Iustin Iuliu Suciu și din biblioteca răposatului protopop al Aradului, Pr. Traian Vățianu. Cel care s-a ocupat de aranjarea și inventarierea noii biblioteci a fost Dr. Nicolae Popovici.

Academia Teologică de la Arad a funcționat până în anul 1948, când, la intervenția regimului comunist, a fost desființată, în pofida opoziției episcopului Andrei Magieru și a rectorului, Dr. Ilarion V. Felea. În locul Academiei Teologice a funcționat, din toamna anului 1948, Centrul de Îndrumare a Clerului din Mitropolia Banatului.

Aceasta a fost soarta învățământului teologic de la Arad, care timp de 126 de ani a funcționat neîntrerupt, luminând și educând generații întregi de preoți.

Prin purtarea de grijă a Înaltpreasfințitului Părinte Timotei, Arhiepiscop al Aradului, Facultatea de Teologie a fost reînființată în anul 1991, fiind reînnoată astfel tradiția învățământului teologic arădean.

CAPITOLUL VI.

Pastorație și misiune în Eparhia Aradului

6. 1. Activitatea pastoral-misionară

Episcopia Aradului a avut de înfruntat prozelitismul sectar, apărut la cumpăna secolelor al XIX-lea și al XX-lea în partea de vest a țării, în special în județele Arad și Bihor. Primele comunități ale baptiștilor au luat naștere în Curtici, de unde s-au răspândit cu rapiditate în Podgoria Aradului, pe Valea Crișului Alb și în alte părți ale județului. După Marea Unire, statul român a oferit libertate tuturor cultelor care nu erau împotriva legilor. Au fost recunoscuți baptiștii și adventiștii. Erau interzise următoarele secte: mileniștii, penticostalii, inochentiștii, nazarinenii și adventiștii reformiști. Episcopul misionar Grigorie Comșa al Aradului a înaintat mai multe memorii autorităților locale și centrale, pentru a urmări proveniența resurselor financiare ale baptiștilor. Aceștia reclamau autoritățile locale la Ministerul de Interne, invocând persecuții de ordin religios. O statistică din anul 1929 scotea în evidență faptul că în județul Arad, la acea vreme erau 8.238 de neoprotestanți, dintre care majoritatea, adică 7.461 erau baptiști, 335 aparțineau cultului penticostal, 257 erau adventiști de ziua a șaptea, 158 nazarineni și 27 mileniști. În 1938, numărul neoprotestanților a ajuns la 8.668, dintre care iarăși majoritari erau baptiștii. Protopopiatele unde numărul comunităților neoprotestante era foarte mare au fost Arad, Chișineu-Criș și Ineu. În Protopopiatul Arad au fost identificați 1.925 de baptiști, la Ineu 1.504, iar la Chișineu-Criș alți 717. La polul opus se afla Protopopiatul Radna, cu un număr de 495 de neoprotestanți, și Hălmagiul, cu 108 persoane neoprotestante. La nivelul orașului Arad, în anul 1938, existau 355 de baptiști, 72 de penticostali și un număr de 52 de adventiști⁶⁷⁷.

Răspunsul Episcopiei Aradului n-a întârziat să apară. În data de 3 mai 1925 a fost ales noul episcop al Aradului, în persoana lui Grigorie Comșa, care a activat ca secretar de stat în Ministerul Cultelor. Avântul episcopului Aradului la început de drum a fost benefic, datorită implicării sale pe plan misionar. Pe de o parte, a combătut moravurile vremii, avorturile, divorțurile, concubinajele, iar pe de altă parte, a dus o luptă susținută pentru păstrarea dreptei credințe și stoparea prozelitismului sectar. După venirea sa la Arad, a fost creat un „Fond de propagandă misionară”, constituit din donațiile credincioșilor, cu scopul de a se tipări broșuri, oferite gratuit credincioșilor. A primit numele de „Fondul «Grigorie Episcopul»”, cu ocazia zilei onomastice din 30 ianuarie 1926, la propunerea asesorilor consistoriali Simion Stana și Aurel Călniceanu⁶⁷⁸. Acest fond misionar

⁶⁷⁷ V. VALEA, *Cultură și spiritualitate românească în Arad, în perioada interbelică...*, p. 210-212.

⁶⁷⁸ Aurel CĂLNICEAN, Simion STANA, „Fondul Grigorie Episcopul pentru propaganda religioasă din eparhia Aradului”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul L, 1926, nr. 7, p. 3-4.

era susținut de credincioși prin contribuții benevole, fiind acoperite cheltuielile de tipar pentru broșurile ce cuprindeau învățătura ortodoxă, distribuite în mod gratuit credincioșilor, precum și pentru alte activități misionare, cum ar fi acoperirea cheltuielilor de deplasare ale preoților misionari și „alte ajutoării și retribuiri de propagandă religioasă”. Fondul a fost proprietatea inalienabilă a Eparhiei Aradului⁶⁷⁹.

Un alt mijloc de propagandă misionară a fost înființarea bibliotecii numite „Biblioteca creștinului ortodox”, care în anul 1931 avea un număr de 82 de broșuri, dedicate activității misionare. Episcopul Grigorie însuși a scris o mulțime de cărți și broșuri cu caracter misionar⁶⁸⁰. Ideea creării unui astfel de mijloc misionar de propovăduire a credinței ortodoxe i-a aparținut tot aceluiași neobosit episcop Grigorie al Aradului, fiind editate până în anul 1927, deci timp de doi ani de la venirea sa la Arad, 36 de numere, la care au contribuit prin scris doar preoții din eparhie. Ierarhul avea nădejdea că de atunci înainte va avea colaboratori de seamă, precum episcopul Tit Simedrea, Gala Galaction, Ioan Mihălcescu, Vasile Ispir, Grigore Popescu, Mihnea Popescu și alții. Toate aceste broșuri au fost distribuite gratuit credincioșilor, până la acea dată fiind oferite exemplare în valoare de peste 800.000 de lei⁶⁸¹.

Preotul misionar eparhial era subordonat direct episcopului și avea misiunea de a face vizite, mai ales în parohiile cu mulți sectari. La început, preot misionar a fost preotul Gheorghe Ciuhandu, urmat de preotul Traian Cibian, care a fost numit protopop la Birchiș, apoi la Lipova, iar în cele din urmă, consilier bisericesc; preotul Ștefan Lungu, până în 1930, când a fost ales protopop la Buteni, urmat de preotul Zenovie Brădean, de la parohia Comlăuș. În cursul anului 1930, preotul Lungu a cercetat 28 de parohii în 38 de zile, făcând misiune mai ales în parohiile cu mulți sectari. Pe lângă preotul misionar eparhial, în fiecare protopopiat mai existau doi misionari protopopești, care aveau sarcina de a-l ajuta pe misionarul eparhiei, sprijiniți de Comitetele misionare parohiale, în număr de 181, în anul 1930. În cele 12 protopopiate arădene existau 24 de preoți misionari, care se aflau sub coordonarea protopopului locului a căror activitate consta în organizarea cercurilor misionare sau a comitetelor de misiune în parohii.

În intervalul cât a fost episcop, Dr. Grigorie Comșa a organizat la Arad conferințe pastoral-misionare la începutul lunii februarie, cu participarea preoților din Arad și a profesorilor de la Academia Teologică. Conferințe misionare erau organizate în cartierele din Arad, unde nu existau biserici, existând o strânsă legătură între Episcopia Aradului și Academia Teologică. Corul studenților teologi

⁶⁷⁹ † Grigorie Gh. COMȘA, „Discursul Prea Sfinției Sale Dr. Grigorie Gh. Comșa la deschiderea Adunării Eparhiale, Anexa D.”, în *Actele și debaterile Adunării Eparhiale din Eparhia Aradului*, Arad, 1927, p. 62-63.

⁶⁸⁰ † Grigorie Gh. COMȘA, „Raportul Secției Culturale a Consiliului Eparhial asupra activității misionare”, în *Actele și debaterile Adunării Eparhiale din Eparhia Aradului*, Arad, 1931, p. 97.

⁶⁸¹ „Probleme religioase arădane”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LI, 1927, nr. 51, p. 3.

era prezent și interpreta la sfârșit un program de cântece bisericești și patriotice. Toate aceste activități misionare aveau rolul de a întări credința enoriașilor⁶⁸².

În anul 1931, episcopul Grigorie a conceput o broșură, intitulată *Instrucțiuni cu privire la activitatea și propaganda misionară în Eparhia Aradului*, revizuită și completată după *Instrucțiunea misionară* din 1929. În această broșură se găseau reglementări ale activității comitetelor misionare parohiale și protopopești, stabilindu-se colaborarea cu preotul misionar eparhial. Această broșură a fost apreciată de patriarhul Miron, fiind recomandată și celorlalte eparhii din cuprinsul Patriarhiei Române.

Un impact major asupra credincioșilor l-au avut „misiunile religioase”, adică vizitele pastorale ale ierarhului, însoțit de profesori ai Academiei Teologice din Arad și de preoți din parohiile învecinate. O misiune religioasă ținea de obicei două zile, începea cu slujba Vecerniei și se încheia a doua zi cu Sfânta Liturghie arhierască, impulsionând astfel credincioșii spre Taina Mărturisirii și spre Sfânta Împărtășanie. Scopul acestor vizite pastorale era de a cunoaște realitățile vieții religioase din parohii și de a-i îndruma pe păstorii de suflețe spre a combate anumite patimi, cum ar fi alcoolismul, concubinajul, divorțurile și altele. O metodă recomandată de episcopul Aradului preoților parohi a fost pastorația individuală făcută pe la casele credincioșilor. O metodă aplicată de episcop consta în vizitele canonice neanunțate, dorind să cunoască interesul preoților privind pastorația și râvna pe care aceștia o manifestau. Totodată, reprezenta și un prilej bun de a cunoaște abilitățile predicatoriale ale preoților. Ierarhul a considerat că pastorația se face în primul rând prin exemplul viu al preotului, apoi prin propovăduirea cuvântului Sfintei Evanghelii⁶⁸³.

Pelerinajele de la Mănăstirea Hodoș-Bodrog constituiau un alt prilej de întărire a credinței participanților. Arhimandritul Policarp Morușca a fost un colaborator apropiat al episcopului Grigorie, aducând servicii prețioase în slujba misionară a Bisericii. Astfel, în anul 1930, mănăstirea a fost cercetată de 4.170 de credincioși din 58 de parohii⁶⁸⁴. Pe lângă pelerinajele de la Bodrog, în timpul arhipăstoririi episcopului Grigorie Comșa au fost organizate pelerinaje și la Biserica Ortodoxă din Lipova, ca un răspuns la pelerinajele ce se desfășurau la Mănăstirea romano-catolică de la Maria Radna. Cu ocazia pelerinajelor s-a dezvoltat și colportajul bisericesc, prin intermediul căruia credincioșii puteau să își achiziționeze diverse obiecte de cult, icoane, tămâie, reviste și cărți religioase. În acest sens, preotul Ilarion V. Felea remarcă printre altele: „A nu face colportaj înseamnă a merge și astăzi, ca în 48, pe jos sau cu carul, în timp ce sectanții se folosesc de mijloace de mișcare rapidă, de cele mai moderne arme ale spiritualității. Cuvântul rostit zboară. Chiar predica cea mai bună, rostită de cel mai bun orator, se uită. Scrisoarea însă rămâne. O predică de cele mai multe ori se uită, îndată ce omul iese din Biserică. Gazeta se citește însă, mai pe îndelete; se mai poate reciti

⁶⁸² P. VESA, *Episcopii Aradului...*, p. 248.

⁶⁸³ P. VESA, *Episcopii Aradului...*, p. 244-246.

⁶⁸⁴ † Grigorie Gh. COMȘA, „Raportul Secției Culturale a Consiliului Eparhial asupra activității misionare”, în *Actele și debaterile Adunării Eparhiale din Eparhia Aradului*, Arad, 1931, p. 99.

și așa se imprimă mai bine în suflet. Credem că a neglija răspândirea ei, este un semn de adâncă lene și tristă miopie spirituală”. Acesta afirma mai departe: „La fiecare ușă de Biserică este imperios necesar ca după fiecare serviciu divin duminecal să se ofere spre vânzare poporului o foaie creștinească”⁶⁸⁵.

Episcopul Grigorie al Aradului a participat la trei congrese misionare, alături de ierarhi și preoți, din dorința de a intensifica misiunea Bisericii. Primul „Congres al preoților misionari ortodocși din România” a avut loc la Arad, în 1928, din inițiativa ierarhului. În cadrul acestor ședințe s-a discutat despre rolul pe care l-a avut Biserica la realizarea României Mari și despre propaganda desfășurată împotriva Bisericii Ortodoxe. Ca un răspuns la aceste atacuri îndreptate împotriva credinței, s-a propus ca la Centrul eparhial să fie organizate cursuri speciale pentru misiuni religioase și să fie amenajate paraclise în comunele unde nu existau biserici. Al doilea congres a avut loc la Chișinău, în 1929, unde s-a pus în discuție apostolatul laic, participarea mirenilor la viața Bisericii, iar cel de-al treilea congres, s-a desfășurat la Cernăuți, în anul 1930, în prezența episcopului Grigorie al Aradului⁶⁸⁶.

6. 2. Activitatea social-filantropică

O altă ramură a misionarismului Bisericii Ortodoxe a fost – și este și astăzi – asistența socială. În Episcopia Aradului, această activitate a proliferat îndeosebi în timpul arhipăstoririi episcopului Grigorie, care a hotărât înființarea, în anul 1926, a „Fondului Eparhial al milelor”. Potrivit statutului, menirea acestui fond era de a-i ajuta pe cei sărmani, neajutorați, bolnavi și lipsiți de haine, care vor solicita sprijin din partea Consiliului Eparhial. Încasările din acest fond au constatat parte din bugetul Consiliului Eparhial din Arad, parte din banii adunați de la tasurile din întreaga eparhie de la sărbătoarea Înălțării Sfintei Cruci, parte din subvențiile primite de la bugetul Statului și de la bugetul județului. Sprijinul bănesc a fost acordat de către Consiliul Eparhial, în baza unor documente eliberate de autoritățile locale, care certificau nevoile petiționarilor. Ierarhul avea posibilitatea de a acorda ajutoare bănești până la suma de 1.000 de lei⁶⁸⁷. În acest sens, ierarhul aducea la cunoștința credincioșilor săi înființarea acestui fond, motivându-și decizia prin aducerea aminte de cuvintele Mântuitorului Hristos care a zis: „Întrucât ați făcut unora dintre acești prea mici ai Mei, Mie Mi-ați făcut” (Matei 25, 40). Acesta afirma următoarele: „Fapta creștină este cea mai grăitoare dovadă a credinței creștine. Biserica noastră Ortodoxă, din cele mai vechi timpuri și până azi, atât în

⁶⁸⁵ I. V. FELEA, „Biserica și colportajul”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LIX, 1935, nr. 13, p. 5.

⁶⁸⁶ P. VESA, *Episcopii Aradului...*, p. 251.

⁶⁸⁷ † Grigorie Gh. COMȘA, „Statut pentru *Fondul Eparhial al milelor*, Anexa G.”, în *Actele și desbaterile Adunării Eparhiale din Eparhia Aradului*, Arad, 1929, p. 85-87.

mod independent, cât și în colaborare cu alți factori chemați, a contribuit în cea mai largă măsură la ajutorarea celor nevoiași și avizați la ajutorul creștinesc”⁶⁸⁸.

În perioada interbelică, Episcopia Aradului a luat poziție împotriva unor păcate și patimi foarte des întâlnite, în special în partea de vest a țării. Este vorba de alcoolism, lux, divorț și concubinaj. În ședința Consiliului Eparhial din 17 iunie 1926, s-a luat decizia ca cei care doresc să primească Taina Sfintei Cununii să fie catehizați în prealabil, „cu scop de a împedece încheierea ușoratică a căsătoriilor, care dă pricină de trai fără tihnă și la dese divorțuri”. Cei care nu locuiau în parohia unde se oficia căsătoria trebuiau să prezinte un certificat doveditor că au fost catehizați, după care erau spovediți și împărtășiți viitorii miri și abia apoi primeau Sfânta Taină a Cununii. Prin comunicatul nr. 2.440 din 1926, publicat în *Biserica și Școala*, această practică devenea obligatorie pentru toți preoții din cuprinsul Eparhiei Aradului⁶⁸⁹.

În privința concubinajelor, lucrurile erau destul de complicate. Un motiv pentru care tinerii preferau să trăiască în concubinaj era cel economic, desfacerea unei căsătorii civile fiind destul de costisitoare; un alt motiv era acela că, după ce s-a votat legea reformei agrare, fiecare dintre tineri dorea să primească o parcelă de pământ și astfel nu se încheiau căsătorii legale. Sesizând situația, Biserica arădeană a intervenit la Prefectura județului Arad, solicitând sprijin pentru eradicarea acestei plăgi sociale. În acest sens, la Timișoara a avut loc o conferință la care au participat reprezentanții Bisericii și ai Statului, care au luat în discuție problema concubinajului și a divorțului, care puneau în primejdie însăși ființa neamului. S-a făcut o comparație a sporului demografic între județele Arad și Sibiu; la Arad sporul demografic era de 1,4%, față de Sibiu, unde sporul era de 2,9%. Soluția propusă a fost ca toate instituțiile Statului român, în colaborare cu Biserica, să militeze pentru întărirea familiei, având ca model morala creștină. În urma hotărârilor adoptate la Conferința de la Timișoara, Adunarea Eparhială de la Arad a luat decizia ca, la sfârșitul fiecărui an, preoții parohii să alcătuiască un tabel care să-i cuprindă pe toți cei care trăiau în concubinaj⁶⁹⁰.

La propunerea Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, în prima duminică din luna iunie, începând cu anul 1929, s-a desfășurat, și în Episcopia Aradului, „Acțiunea antialcoolică”, ce avea drept scop descurajarea acestui flagel social. Nădejtile Adunării Eparhiale Arad erau foarte mari în privința stopării acestei patimi. În acest scop, au fost ținute predici în toate bisericile împotriva alcoolismului, au fost organizate conferințe la care au fost invitați intelectuali de marcă, ce au vorbit despre efectele distructive pe care le determină consumul excesiv de alcool.

A doua duminică din Postul Mare era dedicată bolnavilor. În această zi erau desfășurate, la nivelul întregii episcopii, acțiuni filantropice. După Sfânta Liturghie

⁶⁸⁸ † Grigorie Gh. COMȘA, „Ordin Circular – Înființarea Fondului Milelor”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul L, 1926, nr. 26, p. 1.

⁶⁸⁹ † Grigorie Gh. COMȘA, „Comunicat oficial”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul L, 1926, nr. 27, p. 5.

⁶⁹⁰ V. VALEA, *Cultură și spiritualitate românească în Arad...*, p. 174-176.

se făceau rugăciuni pentru bolnavi și se adunau bani care erau destinați celor bolnavi ce erau cercetați de către preot și credincioșii apropiați Bisericii⁶⁹¹.

Episcopia Aradului a avut în vedere și asistența religioasă în spitale, sanatorii și penitenciare. Astfel, la Spitalul Județean din Arad a slujit preotul Simion Stana, la Sanatoriul T.B.C., preotul Caius Turicu, iar la Penitenciarul Tribunalului Arad, preotul Gheorghe Ciuhandu, preotul Simeon Șiclovan și alții. În anul 1937, episcopul Andrei Magieru al Aradului a fost cel care a supus Adunării Eparhiale a Aradului, spre aprobare, *Planul de organizare a asistenței sociale creștine în centru și în cuprinsul Eparhiei Aradului*. Acest plan avea în vedere mai multe obiective, între care amintim:

1. Fiecare parohie avea datoria să înființeze un Comitet de ajutorare a săracilor, a văduvelor, a orfanilor și a elevilor sărmăni. Ajutoarele puteau fi oferite în orice vreme, dar mai ales în perioada marilor sărbători de peste an.

2. La spitale și penitenciare puteau fi înființate paraclise, fiind numiți preoți-duhovnici. La spitale, preoții trebuiau să officieze servicii religioase, să țină predici, să spovedească și să împărtășească pe cei bolnavi, iar la penitenciare să cerceteze pe cei închiși și să le ofere povește de a se îndrepta și a nu mai repeta greșeala săvârșită.

3. În duminica a doua din Sfântul și Marele Post al Paștilor s-a introdus în toate parohiile „Duminica bolnavilor”, cu scopul de a ajuta pe cei bolnavi din spitale și de la casele lor.

4. În fiecare parohie s-a constituit „Societatea de Temperanță”, cu scopul de a-i îndruma pe credincioși la o viață cumpătată, lipsită de abuzuri dăunătoare sănătății, în special alcoolismul.

5. O grijă aparte era manifestată față de tineret, de care Biserica trebuia să se îngrijească și să-l câștige de partea sa.

6. O problemă majoră avută în vedere de episcopul Aradului era „Asistența familiei”, combaterea concubinajului și a avortului, încercând să păstreze familia „în deplină vigoare trupească și sufletească”⁶⁹².

Toate aceste lucruri arată grija pe care Episcopia Aradului a manifestat-o față de societatea interbelică, implicându-se în mod activ în problemele sociale, printr-o activitate susținută de asistență socială și filantropică.

6. 3. Apostolatul laic

Principiile de organizare ale Bisericii transilvănene din secolul al XIX-lea prevedeau, pe lângă autonomie și sinodalitate, participarea mirenilor la viața bisericească. În acest sens au fost create societăți și asociații ale mirenilor, care aveau rolul de a sprijini ierarhia bisericească în lucrarea misionară. Apostolatul laic

⁶⁹¹ V. VALEA, *Cultură și spiritualitate românească în Arad...*, p. 176.

⁶⁹² † Andrei MAGIERU, „Planul de organizare a asistenței sociale creștine în centru și în cuprinsul Eparhiei Aradului”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LXI, 1937, nr. 33-34, p. 292-293.

a fost un segment important al vieții bisericești din perioada interbelică, prin implicarea intelectualității atât de la orașe, cât și de la sate, în organizarea de conferințe religioase, în instruirea corurilor bisericești, în combaterea sectarismului, precum și în diversele acțiuni misionare și filantropice. Un ierarh de seamă al Bisericii Ortodoxe Române a fost episcopul Dr. Grigorie Comșa, care a avut o viziune novatoare asupra nevoilor cu care se confrunta societatea interbelică. Ierarhul arădean spunea: „Apostolatul laic este un stâlp al Bisericii, care nu slujește lui Dumnezeu cu ușile închise, ci iese pe teren, ca oamenii văzând faptele lui bune să preamărească pe Tatăl din Cer. ... Luptătorii laici sunt chemați a arăta și ei că credința contribuie la fericirea individuală și socială, înlăturând fără sgomot răutatea și egoismul ucigător”⁶⁹³.

După terminarea Primului Război Mondial, tineretul avea nevoie de o direcție spirituală, pe care Biserica a căutat să i-o imprime prin „**Cercul Sfântul Gheorghe**”, înființat la Sibiu, în anul 1924. Scopul acestei societăți era de a determina tineretul României să aprofundeze viața spirituală și să se apropie de Biserică. Această societate se afla în grija Bisericii, preotul paroh fiind îndrumătorul și organizatorul acesteia, membri putând deveni tinerii cu vârsta cuprinsă între 15 și 24 de ani. Această asociație a luat avânt și în Episcopia Aradului, în anul 1928 fiind în 41 de parohii din protopopiatele arădene și în 43 de parohii din protopopiatele bănățene. În raportul său către Adunarea Eparhială, preotul Gheorghe Ciuhandu considera numărul de societăți foarte mic, în comparație cu numărul total de parohii existente la acea dată în Episcopie (300 parohii)⁶⁹⁴.

Situația „Cercurilor Sfântul Gheorghe” din Episcopia Aradului, în anul 1934, era următoarea: Protopopiatul Arad, cu 25 de parohii, avea 14 organizații ale „Cercului Sfântul Gheorghe”; Protopopiatul Chișineu-Criș, în 16 parohii, 10 cercuri; Protopopiatul Șiria, în 21 de comune bisericești, 5 cercuri; Protopopiatul Ineu, 24 parohii, 14 cercuri; Protopopiatul Buteni, 24 parohii, 18 cercuri; Protopopiatul Gurahonț, 23 de parohii, 4 cercuri; Protopopiatul Hălmagiu, 24 de parohii, 2 cercuri; Protopopiatul Radna, 30 de parohii, 10 cercuri. În protopopiatele bănățene situația era alta. La Lipova, din 21 de parohii, în 18 dintre acestea exista „Cercul Sfântul Gheorghe”; la Birchiș, din 16 parohii, în 9 se afla acest cerc; în Belinț, din 22 de parohii, 10 aveau cercuri; în Balinț, 22 de parohii, 21 de cercuri; în Timișoara, din 32 de parohii, 21 aveau astfel de cercuri; la Vinga se aflau 21 de parohii, în 7 dintre ele existând cercuri, iar în Banat-Comloș, din 18 parohii, doar una avea „Cercul Sfântul Gheorghe”⁶⁹⁵.

⁶⁹³ † Grigorie Gh. COMȘA, „Cuvântarea Prea Sfinției Sale Episcopului Grigorie al Aradului, ținută în 14 mai 1933, cu prilejul organizării Secției Arad a *Frăției Ortodoxe Române*”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LVII, 1933, nr. 22, p. 1.

⁶⁹⁴ † Grigorie Gh. COMȘA, „Anexa G. Raportul Secției Culturale a Consiliului Eparhial asupra activității misionare/1928”, în *Actele și desbaterile Adunării Eparhiale din Eparhia Aradului*, Arad, 1928, p. 90.

⁶⁹⁵ † Grigorie Gh. COMȘA, Gh. CIUHANDU, „Raportul General al Secției Culturale către Adunarea Eparhială din 1935”, în *Actele și desbaterile Adunării Eparhiale din Eparhia Aradului*, Arad,

În orașul Arad, „Societatea Sfântul Gheorghe”, cu o bogată activitate, s-a constituit la Liceul „Moise Nicoară”, unde director era Ascaniu Crișan, un colaborator apropiat al episcopului Aradului, membru în Adunarea Eparhială. Prima ședință festivă a avut loc în data de 17 aprilie 1932, organizată de vrednicul părinte Sabin Ștefea, în prezența episcopului Dr. Grigorie Comșa. În cadrul întrunirilor acestei societăți erau desfășurate activități literar-artistice și religioase, coroborate cu activități misionare și filantropice. La ședința de inaugurare, episcopul Grigorie a ținut o înflăcărată cuvântare, în care a arătat rolul pe care îl vor avea în societate tinerii crescuți în această organizație, constituind viitoarea generație de bază a Bisericii⁶⁹⁶.

În anul 1921, din inițiativa episcopului Ioan I. Papp, a luat ființă **„Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor Române”**, filiala Arad. A fost reorganizată, în anul 1926, de episcopul de pie memorie Grigore Comșa, fiindu-i schimbat numele în „Reuniunea Ortodoxă a Femeilor Române din Eparhia Aradului”, organizată statutar. În statut se arăta scopul acestei societăți, acela de a colabora cu organismele parohiale, pentru întărirea credinței ortodoxe și pentru apărarea familiei creștine, femeia având un rol major în acest sens. Dintre mijloacele întrebuințate sunt amintite câteva, anume cultivarea rugăciunilor zilnice, împărtășirea credincioșilor, combaterea luxului, cumpătarea, cercetarea bolnavilor, cultivarea carității creștine, ajutorarea celor aflați în nevoi, combaterea sectarismului, înfrumusețarea bisericilor și altele. Membrele societății puteau fi femei din parohie cu o viață morală deosebită⁶⁹⁷.

Un rol major în propagarea culturii naționale l-au avut **Casele culturale**. În Episcopia Aradului, Casele culturale au luat avânt, în special după Marea Unire, ele aflându-se sub patronajul Bisericii sau al altor instituții culturale. În anul 1930, în întreaga Eparhie arădeană funcționau 117 Case culturale, având statute de organizare. Într-un raport al Secției culturale diecezane din 1930, la punctul 12 s-a arătat nevoia intensificării activităților culturale și colaborarea cu diverse instituții culturale, cum a fost Asociația „Astra”, ai cărei colaboratori de seamă au fost tocmai preoții⁶⁹⁸. În cadrul Caselor culturale aveau loc diverse activități, lecturi din diverse cărți, reviste, ziare, șezători, concerte, toate sub stricta supraveghere a preoților și a învățătorilor din localitate.

Observând faptul că în perioada interbelică intelectualitatea din România nu a avut o implicare majoră în viața bisericească și socială, unii episcopi români

1935, p. LVI. Din această statistică reiese că cel mai mare număr de „Societăți Sfântul Gheorghe” era în Banat, iar cel mai mic pe Valea Crișului, partea dinspre județul Hunedoara.

⁶⁹⁶ OPREAN, „Societatea Sfântul Gheorghe la Liceul Moise Nicoară”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LVI, 1932, nr. 18-19, p. 10. Din păcate, dezvoltarea acestui gen de organizații a scăzut în a doua jumătate a deceniului patru, datorită înființării organizațiilor „Straja Țării” și „Cercetășia”.

⁶⁹⁷ S. STANA, „Statutul Reuniunii Ortodoxe a femeilor române din eparhia Aradului”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LVI, 1932, nr. 47, p. 11-12. Prima președintă a societății a fost doamna Elena Nasta, soția directorului Băncii Naționale din Arad, urmată de doamnele Lili Crișan și Eli Popovici, iar din 1935, de soția ministrului Vasile Goldiș, Elena Goldiș.

⁶⁹⁸ † Grigorie Gh. COMȘA, „Raportul General al Secției culturale a Consistoriului Eparhial pe anul 1930”, în *Actele și debaterile Adunării Eparhiale din Eparhia Aradului*, Arad, 1931, p. 87.

au considerat necesară cooptarea acestora într-o asociație. Astfel a luat ființă, în Duminica Ortodoxiei din 5 martie 1933, la Cluj, „**Frăția Ortodoxă Română**”. Scopul creării acesteia era acela de a se implementa principiile creștin-ortodoxe în toate domeniile sociale, de a apăra integritatea Bisericii în fața dușmanilor ei, de a promova sentimentul de solidaritate și de întraajutorare reciprocă și de a evoca figuri ale martirilor Bisericii și ai Neamului românesc. Mijloacele folosite erau de ordin spiritual și anume, participarea la slujbele bisericești, organizarea de conferințe pe teme cu caracter religios, procesiuni, pelerinaje, tipărirea de broșuri și reviste cu caracter misionar, precum și mijloace de ordin material, cotizații, donații și alte modalități de finanțare. Din frăție puteau să facă parte români ortodocși, bărbați și femei. Președintele „Frăției Ortodoxe Române” a fost marele om de cultură Sextil Pușcariu⁶⁹⁹.

Președintele „Frăției Ortodoxe Române” – Secția Eparhială Arad a fost profesorul și revizorul școlar Iosif Moldovan, care a convocat o ședință cu toți membrii în localul „Spiru Haret”, pentru a aduce la cunoștința membrilor dispozițiile Comitetului Central din Cluj și a stabili programul de activitate în noul an, 1937. La 30 ianuarie, „Frăția Ortodoxă Română” din Arad avea următorii membri: Dr. Gheorghe Ciuhandu, Dr. Emil Veliciu, Dr. Eugen Beleş, Dr. Cornel Radu, profesor Ascaniu Crișan, Dr. Ioan Pescar, Dr. Ioan Drincu, Dr. Camil Lepa, profesor Traian Mager, Aurel Călnicean, Ioan Blănar, Dr. Aurel Lazăr, Virgil Antonescu și alții⁷⁰⁰. După un an, anume la 23 ianuarie 1938, Dr. Cornel Radu, Dr. Caius Lepa și Virgil Antonescu, membri în Comitetul de conducere, precum și secretarul acestui comitet, Tiberiu Vuia, și-au înaintat demisiile. Constatând această stare de fapt, și președintele Iosif Moldovan a procedat la fel. În 21 noiembrie 1928, episcopul Andrei Magieru a înaintat președintelui „Frăției Ortodoxe Române” de la Cluj, profesorului universitar Dr. Sextil Pușcariu, lista noilor membri de conducere, aleși pe o perioadă de 5 ani, în urma demisiei fostului comitet de conducere. În funcția de președinte a fost ales generalul pensionar Alexandru Vlad, primarul municipiului Arad, secretar, Dr. Octavian Lupaș, iar mai mulți intelectuali din Arad, inspectori școlari, directori de bancă, medici, procurori, avocați și învățători ca membri⁷⁰¹.

„Frăția Ortodoxă Română” Arad a organizat mai multe conferințe duhovnicești, a militat pentru salvarea „Fundației Gojdu”, s-a împotrivit ratificării Concordatului, fiind adunate peste 600.000 de semnături împotriva acestei nedreptăți, au organizat parastase pentru eroii și binefăcătorii români. Memorabile rămân cuvintele episcopului Andrei Magieru de la „Congresul Frăției Ortodoxe Române” din 7 noiembrie 1937, de la Oradea: „Instituția «Frăției Ortodoxe Române» a răsărit din convingerea, că România cea nouă trebuie întemeiată întâiu

⁶⁹⁹ S. STANA, „Statutele asociației mirenilor *Frăția Ortodoxă Română* (F.O.R.)”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LVII, 1926, nr. 9, p. 4-5.

⁷⁰⁰ *Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale*, fond *Frăția Ortodoxă Română – Secția Eparhială Arad*, dos. 4/1937, f. 1.

⁷⁰¹ *Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale*, fond *Frăția Ortodoxă Română – Secția Eparhială Arad*, dos. 5/1938, f. 1-2.

înlăuntrul nostru și ancorată în cer, pentru că cele văzute se zămislesc în cele nevăzute. Concepția de viață e norma fapturilor și factorul ce colorează vremurile”⁷⁰².

În perioada interbelică, fenomenul sectar a luat amploare mai ales în Transilvania, în mod cu totul special în partea de vest a țării. Pentru a contracara acest fenomen, care afecta din plin integritatea Bisericii Ortodoxe, a luat ființă mișcarea religioasă **„Oastea Domnului”**, la Sibiu, la inițiativa preotului Iosif Trifa, având binecuvântarea mitropolitului Nicolae Bălan. Membrii acestei mișcări erau buni creștini, evitând plăcerile lumești și ducând o viață de pocăință, canalizându-și toate preocupările spre slujirea lui Dumnezeu. În județul Arad, au fost înființate, în mai multe parohii, organizații ale „Oastei Domnului”. Adunările acestora trebuia să se desfășoare sub supravegherea și conducerea preotului paroh, în temeiul articolului 52 din Statutul de organizare al Bisericii Ortodoxe Române. În raportul Secției culturale către Adunarea Eparhială arădeană s-a prezentat activitatea acestei mișcări: „Oastea Domnului e o mișcare religioasă, de care nu ne-am ocupat până acum în Rapoartele către Adunarea Eparhială. Ea a fost apreciată în chipuri deosebite. Am studiat chestiunea și am luat informații despre felul ei de afirmare, și am ajuns la convingerea, că mișcarea aceasta satisface adânci simțite trebuinți sufletești ale poporului nostru, dacă este condusă de preoții locului. Consiliul Eparhial va căuta mijloacirile, prin cari și din a sa parte, să își facă simțită influința binefăcătoare și mai ales diriguitoare asupra ei”⁷⁰³.

În Eparhia Aradului, în anul 1930, „Oastea Domnului” avea un număr de 47 de organizații, dintre care 29 în protopopiatele arădene și 18 în cele bănățene. În anul 1936, numărul organizațiilor a crescut în părțile arădene de la 29 la 39, având un efectiv de 2.334 de membri, organizații fruntașe fiind cele din Arad, Șiria și Ineu. La cealaltă extremă se situau Hălmașul și Gurahonțul⁷⁰⁴. Raportul special al Consiliului Eparhial numărul 2.769 din 1931 prezenta „Oastea Domnului” ca fiind o organizație religioasă separată, care își are conducătorul ei, ziare și reviste proprii, organizații la nivelul întregii țări, întruniri miercuri și vineri, cântări proprii, interpretează Sfânta Scriptură după norme proprii etc. Concluzia raportului a fost că, acolo unde nu există, să nu se mai înființeze, iar acolo unde este, să fie direcționată în duhul Bisericii Ortodoxe. În urma prezentării raportului și-au exprimat părerile toți cei prezenți. Arhimandritul Policarp Morușca a subliniat că este de competența Adunării Eparhiale să se pronunțe asupra acestei mișcări; Pr. Dr. Ștefan Cioroianu a văzut în aceasta un curent primejdios, îndreptat împotriva principiului ierarhic; Pr. Dr. Teodor Botiș sesiza un pericol iminent pentru fondul dogmatic al credinței Ortodoxe, iar Pr. Dr. Gheorghe Ciuhandu a făcut un apel către

⁷⁰² † Andrei MAGIERU, „Cuvântarea Prea Sfinției Sale Părintelui Episcop Andrei, la Congresul F.O.R. – ului, ținut la Oradea în 7 Nov.”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LXI, 1937, nr. 46-47, p. 385.

⁷⁰³ † Grigorie Gh. COMȘA, „Raportul General al Secției Culturale a Consiliului Eparhial din Arad, către Adunarea Eparhială din Arad din anul 1930”, în *Actele și debaterile Adunării Eparhiale din Eparhia Aradului*, Arad, 1930, p. 92-93.

⁷⁰⁴ V. VALEA, *Cultură și spiritualitate românească în Arad, în perioada interbelică...*, p. 183.

preoțimea din Eparhie de a-și aduce contribuția la păzirea credinței Ortodoxe strămoșești. În încheiere, episcopul Aradului, Dr. Grigorie Comșa, a concluzionat că va încerca să îndrume mișcarea, pentru ca membrii săi a rămâne pe mai departe în sânul Bisericii Ortodoxe Române, fără a fi atrași de sectari⁷⁰⁵.

În data de 21 martie 1936, preotul Iosif Trifa, conducătorul și inițiatorul „Oastei Domnului”, a fost caterisit, mișcarea fiind considerată „ecclessiola in Ecclesia”, adică o bisericuță în Biserică, aducându-i-se învinuirea de a fi constituit o grupare cu simpatii neoprotestante. În anul 1939, la 20 aprilie, Consiliul Eparhial arădean a alcătuit un „Normativ”, după care să își desfășoare activitatea „Oastea Domnului” în Eparhia Aradului. Deși regimul comunist a declarat „Oastea Domnului” ca fiind ilegală, aceasta și-a desfășurat însă activitatea în mod clandestin. După anul 1989, „Oastea Domnului” a fost recunoscută de către Stat, iar Sfântul Sinod a ridicat caterisirea preotului Iosif Trifa.

Apostolatul laic a fost unul dintre principiile care au însuflețit ierarhii din perioada interbelică. Participarea mirenilor la viața Bisericii avea rădăcini adânci, încă din perioada șaguniană, perioadă care a adus multe beneficii Bisericii Ortodoxe Române.

Activitatea misionară a Bisericii arădene s-a desfășurat și prin intermediul asociațiilor și al societăților misionare, sociale și patriotice, în care, alături de credincioși, erau implicați și reprezentanții Episcopiei Aradului, în frunte cu ierarhii, membrii Consiliului Eparhial, profesorii Institutului și ai Academiei Teologice, precum și protopopii, preoții și unii intelectuali de marcă ai Aradului, care aveau în vedere propovăduirea credinței Ortodoxe, apărarea integrității teritoriale a Statului român și promovarea moralei creștine în rândul poporului.

6. 4. Implicarea Bisericii arădene în mișcarea antirevizionistă interbelică

6. 4. 1. „Liga Antirevizionistă Română” – Secția Arad

După încheierea Primului Război Mondial, în Europa au apărut tendințe revizioniste, care vizau anularea prevederilor tratatelor de pace semnate între diferitele țări, care au dus la modificarea granițelor. Curentul revizionist a apărut și în România interbelică, după momentul Marii Uniri, maghiarii manifestându-și totala nemulțumire față de semnarea Tratatului de la Trianon. Dacă de multe ori Statul român nu a luat poziție împotriva acestui curent, iar clasa politică a manifestat dezinteres față de cauza națională, un grup de intelectuali din acea vreme a considerat de cuviință să ia poziție împotriva acestui fel de manifestare. Împotriva revizionismului maghiar au început să se audă tot mai multe voci din

⁷⁰⁵ † Grigorie COMȘA, „Sumarele sesiunii ordinare din anul 1931 a Adunării Eparhiale, ținută la 10-12 Maiu 1931, Ședința a III-a”, în *Actele și desbaterile Adunării Eparhiale din Eparhia Aradului*, Arad, 1931, p. 34-35.

rândul intelectualilor români, dar și să apară manifestații ale poporului împotriva acestui curent. Constituirea antirevizionismului organic românesc a fost posibilă prin crearea de către avocatul Stelian Popescu, directorul ziarului *Universul*, a „Ligii Antirevizioniste Române” la data de 15 decembrie 1933, în București. Dintre obiectivele acestei asociații amintim:

„– Să dezvolte simțăminte de solidaritate și rezistență românească, organizate împotriva încercărilor și atingerilor aduse unității teritoriale și demnității naționale a poporului român;

– Să organizeze în țară și în străinătate o propagandă intensă pentru menținerea și asigurarea păcii pe baza respectului tratatelor și în cadrul intereselor Statului român pe veci unit;

– Să lucreze pentru întărirea legăturilor politice și sufletești cu statele și popoarele amice și aliate, care se străduiesc de asemenea pentru integrarea lor teritorială;

– Să lupte pentru întărirea conștiinței naționale în masele poporului și pentru mobilizarea permanentă a forțelor morale ale națiunii românești, spre a fi gata oricând să răspundă și să apere integritatea patrimoniului național;

– Să combată propaganda și acțiunile de orice natură, tendențioase, din țară și de peste hotare, provocate, fie de state, fie de organizații de orice fel, în vederea revizuirii tratatelor de pace;

– Să informeze permanent opinia publică din țară și din străinătate asupra acțiunilor subversive și a mijloacelor cu care se lucrează contra statului român și a unității politice și naționale și prin acestea contra păcii însăși”⁷⁰⁶.

Această asociație era independentă politic și nu era o organizație bisericească, cu toate că mulți dintre ierarhii și preoții ortodocși erau membrii acesteia. Îl amintim pe primul patriarh al României, Miron Cristea, pe mitropolitul Nicolae Bălan, pe episcopul Grigorie Comșa și pe mulți alții. Un fapt demn de consemnat este și acela că asociația a desfășurat și o puternică activitate anticomunistă.

Ziua de 1 Decembrie avea pentru românii din Transilvania interbelică o semnificație aparte. În toată România, dar în special în Transilvania, aveau loc adunări populare, care, încetul cu încetul, au căpătat un caracter antirevizionist. Spre exemplificare, joi, 1 decembrie 1932, în Piața Avram Iancu din orașul Arad, au fost prezente peste 15.000 de persoane, pentru a protesta „împotriva celor care atentau la pacea și bunăvoirea dintre popoarele Europei”, după cum a declarat unul dintre corifeii Marii Uniri, Vasile Goldiș, care a luat cuvântul în cadrul adunării⁷⁰⁷.

În primăvara anului 1933, s-au desfășurat alte manifestații orientate împotriva revizionismului maghiar. În orașul Arad, duminică, 28 mai 1933, delegatul episcopului Grigorie Comșa, arhimandritul Policarp Morușca, stareț al Mănăstirii Hodoș-Bodrog, a vorbit în fața unei mulțimi de circa 50.000 de oameni,

⁷⁰⁶ Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Liga Antirevizionistă Română, dos. nr. 1.020/1987, „Prefața Inventarului Fondului Liga Antirevizionistă Română 1932-1940”, p. 1-2.

⁷⁰⁷ Liviu LAZĂR, „Aniversarea Zilei de 1 Decembrie – mijloc de luptă antirevizionistă în Transilvania, în perioada interbelică”, în *Ziridava* (Arad), 1998, nr. XXI, p. 310.

veniți din tot județul Arad, în frunte cu preoții parohi. În cuvântul său, starețul Bodrogului a amintit de acțiunile subversive inițiate de vrăjmașii țării, afirmând că Biserica strămoșească va fi alături de fiii neamului ei, precum a fost dintotdeauna. Celor care susțineau revizionismul le amintea faptul că „această Maică Sfântă a Neamului românesc a priveghiat la leagănul poporului român, l-a însoțit cu îndemnul ei, l-a ocrotit cu rugăciunile ei în mersul lui ascendent până în ceasul mare al realizării idealului național, prin încheierea Statului român în fireștile lui hotare ale României Mari. Acum când sfătuiri viclene, prin acțiuni subversive din afară, amenință din nou integritatea scumpei noastre Țări, Biserica strămoșească este alături de fiii Neamului, să strigăm protestul nostru, să spunem lumii întregi, ca să audă neastâmpărații iluziei revizioniste, că granițele Țării Românești au fost așezate pe vecie. Hotarele României Mari au fost trasate pe harta Europei cu sabia stropită de sângele celor 800.000 de eroi ai războiului de reîntregire și temeliiile ei sunt sfințite prin jertfa de viață a multor generații de mucenici ai neamului”⁷⁰⁸. În același an, la Timișoara, episcopul Grigorie al Aradului a participat la o altă adunare antirevizionistă, unde au fost prezenți peste 40.000 de români. Toate acestea dădeau semnalul că era necesară crearea unui antirevizionism organic românesc.

În județul Arad, corifeii Marii Uniri, Dr. Ștefan Cicio-Pop și Vasile Goldiș, au înființat, încă din 10 decembrie 1933, un „Comitet al Secțiunii Regionale” al mișcării antirevizioniste, cu sediul în Arad, înainte de înființarea la București a „Ligii Antirevizioniste Române”. Primul președinte al organizației arădene a fost episcopul Grigorie al Aradului, vicepreședinte Dr. Teodor Botiș, rectorul Academiei Teologice arădene, iar secretar avocatul Aron Petruțiu⁷⁰⁹.

Primul număr al publicației *Gazeta Antirevizionistă* a apărut la Arad în data de 9 septembrie 1933, redactor fiind Isaia Tolan, aceasta fiind editată la Tipografia Diecezană din Arad. Președintele Ligii Antirevizioniste – Secția Arad, episcopul Dr. Grigorie Comșa, a făcut o sinteză a ceea ce-și propunea această publicație, să devină: „Națiunea română proiectează curcubeul celor mai înălțătoare nădejdi pe cerul viitorului său. Nădejile noastre se întemeiază pe dreptatea divină care a răsărit pe seama noastră ca un mândru soare. Până când alții plâng pe ruinele trecutului, noi trebuie să zidim cetatea cea tare a viitorului, înfrățiți și înarmați nu numai cu arme de metal, ci și cu armele spiritului. «Gazeta Antirevizionistă» a domnului Isaia Tolan va fi o armă spirituală, vrednică de cerul albastru, câmpurile de mătase și brațele oțelite pentru luptă ale fiilor României. Îi dorim izbândă deplină”⁷¹⁰.

Vicepreședintele Comitetului Regional pentru Transilvania al Ligii Antirevizioniste Române, profesorul Onisifor Ghibu, a fost prezent la Arad în

⁷⁰⁸ Policarp MORUȘCA, „Cuvânt pentru adunarea antirevizionistă din Arad, 28 Maiu 1933”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LVII, 1933, nr. 23, p. 2-3.

⁷⁰⁹ L. LAZĂR, *Liga Antirevizionistă din Transilvania în perioada interbelică*, Deva, Editura Călăuza, 2003, p. 268.

⁷¹⁰ † Grigorie Gh. COMȘA, „Gazeta Antirevizionistă. Îi dorim izbândă deplină”, în *Gazeta Antirevizionistă* (Arad), anul I, 1934, nr. 1, p. 1.

cadrul celui de-al treilea Congres al Frăției Ortodoxe Române, în zilele de 24, 25 și 26 octombrie 1936. În cuvântul său a subliniat faptul că „Liga Antirevizionistă” din România va trebui să îi convingă nu numai pe revizionistii maghiari din Ungaria, ci și pe maghiarii din țară, care, deși au jurat credință Statului român, luptă împotriva acestuia: „Mare și grea este chemarea Ligii, căci ei îi revine datoria de a-i combate nu numai pe adversarii noștri milenari de dincolo de hotarul de Vest al Țării, ci, în același timp și pe prietenii pe cari au știut să și-i câștige prin diferite țări apusene și, ceea ce constituie o dificultate tot atât de mare, și pe concetățenii noștri de naționalitate maghiară, cari, deși au jurat credință Statului român, luptă totuși cu cele mai subversive mijloace cari se pot închipui, pentru refacerea vechii Ungarii, pe ruinele României de astăzi. În adevăr minoritatea maghiară din România lucrează și se pregătește pe toate căile posibile, alături de consăngenii ei de peste graniță, pentru restabilirea cât mai apropiată a sfintei coroane maghiare”⁷¹¹. Profesorul clujean a vorbit și despre datoria tuturor românilor de a milita pentru denunțarea Concordatului cu Vaticanul: „Dacă Liga Antirevizionistă a ținut să fie prezentă astăzi aici prin mine, a făcut-o pentru ca, pe de o parte, să vă mulțumească pentru impulsul pe care l-ați dat anul trecut, prin moțiunea privitoare la denunțarea Concordatului, iar, pe de alta, pentru a vă asigura de tot concursul ei în lupta pe care o aduceți pentru această chestiune, ca și pe alte chestiuni similare”⁷¹². De asemenea, și avocatul Dr. Aron Petruțiu, secretarul „Ligii Antirevizioniste Române” – Secția Arad, a criticat semnarea Concordatului, propunând tipărirea de broșuri și distribuirea acestora în rândul poporului credincios, pentru a conștientiza că acest document este păgubos, atât pentru Biserica Ortodoxă Română, cât și pentru Statul român.

Sfârșitul Ligii Antirevizioniste din România avea să fie anunțat de demisia lui Ioan Lupaș în 1938, urmând ca din anul 1939 să fie interzisă orice activitate a ligii, odată cu venirea la putere a guvernului condus de Armand Călinescu; în plus, regele Carol II avea o răfuială personală cu inițiatorul acestei organizații, Stelian Popescu. Neinspirată a fost însă această decizie, deoarece după puțin timp, a urmat Dictatul de la Viena, în urma căruia Ardealul de Nord a fost smuls din pământul țării. Cu toate că liga a fost desființată, activitatea antirevizionistă a continuat prin bunii români care au făcut parte din aceasta.

6. 4. 2. Asociația „Înfrățirea”

La data de 29 noiembrie 1927, a avut loc la Comandamentul Diviziei I Cavalerie din Arad o consfătuire a reprezentanților autorității civile, bisericești și militare din Arad, unde s-a propus crearea unei asociații românești, cu scopul de a contracara propaganda străină făcută de dușmanii României. În acele vremuri, revizionismul maghiar era în floare. Astfel, s-a hotărât, în cadrul Adunării generale

⁷¹¹ „Marile festivități religioase de la Arad – Congresul general al F.O.R. – ului”, în *Renașterea* (Cluj), anul XIV, 1936, nr. 44, p. 2.

⁷¹² „Marile festivități religioase de la Arad – Congresul general al F.O.R. – ului...”, p. 2.

din ziua de 12 mai 1928, de la Palatul Cultural, constituirea Asociației „Înfrățirea”. A fost prezent episcopul Aradului, Dr. Grigore Comșa, în cadrul ședinței arhimandritul Policarp Morușca, starețul Mănăstirii Hodoș-Bodrog, omul de încredere al ierarhului, fiind ales președinte activ. Împotriva înființării acestei asociații s-au ridicat Vasile Goldiș, președintele general al Asociației „Astra”, și Dr. Teodor Botiș, președintele Despărțământului „Astra” Arad. Aceștia au fost asigurați că înființarea noii asociații nu are intenția de a subordona vechile instituții culturale⁷¹³.

La 12 mai 1928, la Palatul Cultural din Arad, au fost prezenți episcopul Aradului, Dr. Grigorie Gh. Comșa, generalul Anton Ioanovici și peste 100 de intelectuali arădeni, preoți, profesori, ofițeri, ingineri, avocați, medici. În cadrul ședinței de constituire, s-a citit, în plen, proiectul de statut al Asociației „Înfrățirea”. Asociația avea un întreg scop: „1. Să armonizeze inițiativa particulară românească, națională, asociații, indivizi etc., cu activitatea culturală, națională a organelor și instituțiilor oficiale. Să canalizeze energiile răzlețe, individuale și colective în scopul consolidării elementului românesc în părțile apusene ale țării. 2. Să stimuleze și să susțină cinstea și meritul profesional în interesul ierarhizării valorilor. 3. Să combată orice acțiune de ponegrire și slăbire a elementului românesc”⁷¹⁴.

6. 4. 3. Societatea „Cultul Eroilor”

Președintele Societății „Cultul Eroilor” a fost însuși episcopul Aradului, Dr. Grigorie Comșa. Revizionismul maghiar s-a intensificat în această perioadă, iar acțiunile societăților patriotice aveau rolul de a readuce în atenția opiniei publice pe toți aceia care au luptat pentru împlinirea idealului național, pe eroii și martirii neamului românesc. Una dintre primele manifestări patriotice ale acestei asociații a fost întâlnirea de la Hălmagiu din 10 septembrie 1933, unde episcopul Grigorie, alături de protopopul de la Hălmagiu, preotul Ștefan Bogdan, de membri ai Armatei și de alți intelectuali de frunte ai Aradului, au participat la sfințirea „monumentului eroilor” din localitate, ridicat de Societatea „Cultul Eroilor”. Un discurs foarte emoționant a fost ținut de protopopul Hălmagiului, amintind de un cuvânt al Sfântului Ioan Gură de Aur, anume că „morții noștri nu sunt îngropați sub glie, ci în inimile noastre”, spunând, totodată, că preoțimea din aceste locuri a știut să lupte ca oamenii să rămână români buni și creștini buni, în ciuda vicisitudinilor vremurilor. Comemorarea și aducerea aminte de martirii și eroii neamului a fost coordonată principală a acestei asociații⁷¹⁵.

⁷¹³ *Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale*, fond *Asociația Înfrățirea Arad*, dos. nr. 1/1927, în „Registru de Procese-verbale Asociația Înfrățirea Arad”, p. 1.

⁷¹⁴ *Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale*, fond *Asociația Înfrățirea Arad*, dos. nr. 1/1927, în „Registru de Procese-verbale Asociația Înfrățirea Arad”, p. 1-2.

⁷¹⁵ „Sfințirea Monumentului Eroilor din Hălmagiu”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LVII, 1933, nr. 39, p. 4-5.

În anul 1934, la inițiativa fostului director al Liceului „Avram Iancu” din Brad, Dr. Radu Dumitru, în mai multe localități din Țara Zărandului au fost amplasate zece troițe din piatră dedicate cinstirii martirilor neamului nostru din zonă. Una dintre aceste troițe a fost ridicată la Gurahonț, lângă podul de peste râul Crișul Alb, pe locul unde au fost spânzurați prefectul Zarandului, Ioan Buteanu, precum și alți preoți, primari și buni români în timpul Revoluției de la 1848-1849. La această întrunire au fost prezente peste 5.000 de persoane, venite din localitățile situate între Hălmagiu și Sebiș. Sfințirea troiței de la Gurahonț a fost făcută de episcopul Aradului, care a evocat persoana lui Ioan Buteanu și jertfa tuturor românilor de pe aceste meleaguri. În cuvântul său, ierarhul arădean a afirmat următoarele: „Ioan Buteanu a sacrificat de bună voe fericirile acestei vieți pentru moartea de martir. În murmurul apelor Crișului ca și în freamătul pădurilor, noi pare că auzim glasul lui Ioan Buteanu și al celorlalți români – preoți și mireni – cari au pierit pe roată sau în spânzurători spunându-ne: «Noi ne-am jertfit pentru libertate, pentru neam și pentru legea creștinească. Voi le aveți pe toate păstrate cu sfințenie și întărite, ele fiind cheia puterii și a fericirii voastre românești»”. La această sărbătoare, a participat și Dr. Silviu Dragomir, membru al Academiei Române, învățătorul Iosif Moldovan, președintele „Frăției Ortodoxe Române” din Arad, profesorul Ascaniu Crișan, din partea Despărțământului Arad al „Astrei”, și alți frunțași români, iubitori de Dumnezeu și de neam⁷¹⁶.

Intellectualitatea interbelică arădeană a avut inițiativa înființării unui „Comitet pentru ridicarea unui monument al Marii Uniri”, care să fie amplasat în fața Primăriei, dedicat tuturor celor care s-au jertfit pentru acest ideal. Episcopul Aradului, Andrei Magieru, a fost președintele acestui comitet, contribuind cu o sumă considerabilă pentru realizarea acestui proiect. Consiliul Eparhial din Arad a luat decizia să doneze toate veniturile obținute în urma comercializării broșurilor din colecția „Biblioteca Creștinului Ortodox”. După un an de zile, în 1937, presa bisericească din Arad semnală că lucrurile stagnează și nu se întrezăresc soluții viabile pentru viitor. În orașele vecine, Timișoara și Oradea, au fost ridicate statui ale vrednicilor înaintași, precum și noi lăcașuri de cult. Publicația *Biserica și Școala* făcea apel la preoțimea ortodoxă să contribuie financiar pentru ridicarea acestui monument și să-i mobilizeze și pe credincioși, așa cum a făcut în decursul veacurilor, reușind să păstreze unitatea de credință și de neam a românilor⁷¹⁷. Din păcate, acest deziderat a rămas la stadiul de proiect.

În anul 1928, au fost ridicate în fața Palatului Cultural din Arad trei busturi ale unor români de frunte, Ioan Russu-Șirianu, fiu al Șiriei și al județului Arad, ziarist de marcă și un mare luptător pentru drepturile românilor, Gheorghe Popa, fost prefect al orașului și județului Arad, și Mircea V. Stănescu, avocat de renume și luptător pentru cauza națională.

⁷¹⁶ „Sfințirea Crucii ridicată la Gurahonț în memoria tribunului Ioan Buteanu”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LVIII, 1934, nr. 49, p. 3-4.

⁷¹⁷ „Pentru Monumentul Unirii”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LX, 1936, nr. 11, p. 5; a se vedea și „Contribuția Preoțimei la Monumentul Unirii”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LXI, 1937, nr. 4, p. 2-3.

CONCLUZII

Lucrarea de față își propune să scoată la lumină aspecte inedite dintr-o perioadă marcată de mari transformări pe plan bisericesc, politic, administrativ, social și cultural.

Până la începutul secolului al XX-lea, în tinda Bisericii și a școlilor confesionale s-au format generații întregi de intelectuali români, care au luptat pentru păstrarea credinței strămoșești și a unității naționale. Biserica a fost singura instituție din Transilvania și Ungaria care a avut capacitatea de a coagula toți factorii care au contribuit la realizarea statului național unitar român. Piedicile pe care le-au avut de înfruntat românii din aceste locuri au fost nenumărate. Maghiarizarea forțată și constrângerea de a-și părăsi credința au fost principalele ținte ale stăpânirii de atunci. Episcopii Aradului, fie ei sârbi sau români, sprijiniți de colaboratorii acestora, consilieri eparhiali, protopopi, preoți și credincioși, au încercat să păstreze jurisdicția Episcopiei Aradului asupra întregului județ actual Arad, a Ținutului Hălmeagului, a Bihorului și mai târziu asupra „părților bănățene adnexe” și să facă față prozelitismului greco-catolic.

De asemenea, perioada interbelică a fost una complexă, cu mari transformări, atât la nivel ecleziastic, cât și de stat. Organizarea bisericească din Episcopia Aradului și-a urmat nestingherită cursul firesc de până atunci. Astfel, la nivel de episcopie funcționau aceleași organisme eparhiale, Sinodul Eparhial (Adunarea Eparhială), Consistoriul Eparhial (Consiliul Eparhial) și Consistoriul Spiritual, sub conducerea ierarhului. La nivel de protopopiat, funcționau Adunarea protopopească, Consiliul protopopesic și epitropia protopopească. În cadrul Episcopiei Aradului funcționau 12 protopopiate, dintre care 7 erau arădene, iar 5 bănățene; în scop misionar au mai fost înființate încă 3 protopopiate în anul 1926.

Preoții din parohiile arădene au luptat pentru păstrarea ființei naționale și a ortodoxiei; mulți dintre aceștia participaseră la Marea Adunare Națională de la 1 Decembrie 1918 de la Alba Iulia. După Unire, clericii ortodocși arădeni s-au implicat direct în combaterea unor plăgi sociale, precum alcoolismul, concubinajul, divorțurile, sectarismul etc. Cele trei mănăstiri din episcopie aveau un rol misionar determinant, prin pelerinajele care se organizau cu ocazia marilor praznice.

La nivel de ansamblu, cele mai însemnate realizări ale epocii au fost unificarea administrativ-bisericească a Bisericii Ortodoxe Române, săvârșită cu mult efort, precum și înființarea Patriarhiei Române. De la Arad, a plecat ideea realizării unificării bisericești și tot aici, în cadrul Sinoadelor protopopești, clerul și credincioșii au protestat, încă din anul 1920, când au apărut primele ecouri despre posibila semnare a unui Concordat cu Vaticanul, contestând cu vehemență acest act „antipatriotic și jignitor atât pentru Statul român, cât și pentru Biserica Ortodoxă Română”.

La Arad a fost înființată, la începutul secolului al XIX-lea, o școală teologică superioară, însuflând tinerilor români, alături de școala pedagogică, dragostea de Dumnezeu, de cultură și de neam. De altfel, în aceste părți de țară s-a manifestat o adevărată rezistență prin cultură, fiind înființate societăți culturale, asociații, coruri bisericești, biblioteci și alte instituții similare. La Arad fusese pregătită și Marea Unire, în anturajul și cu sprijinul ierarhului Ioan I. Papp, „Episcopul Marii Uniri”. După evenimentul măreț de la 1 Decembrie 1918, în slujba episcopiei arădene au activat oameni luminați, care au știut să chivernisească cu multă înțelepciune treburile interne ale eparhiei și să desfășoare o activitate misionară de excepție.

Lucrarea de față este alcătuită din șase capitole. În cel dintâi capitol sunt menționate vechile centre eparhiale ale Ienopolei și Lipovei, precursorele actualei Episcopii a Aradului. Acestea au fost episcopii românești, chiar dacă, pentru o anumită perioadă, s-au aflat sub conducerea unor ierarhi de alt neam. În vremurile vitrege, episcopii își stabileau reședința, fie la Lipova, fie la Ineu, în funcție de cei care cucureau o cetate și de condițiile pe care le impuneau ocupații.

La sfârșitul secolului al XVII-lea, mulți sârbi s-au văzut nevoiți să se refugieze dincoace de Dunăre. În acest context, ei au primit din partea habsburgilor așa-numitele „privilegii ilirice”, prin care le era permisă păstrarea autonomiei bisericești. În anul 1706, episcopul Isaia Diacovici, un apropiat al patriarhului Arsenie III Cernovici, a cumpărat un teren în orașul Arad, act asimilat, din punct de vedere istoric, momentului înființării Episcopiei Aradului. Teritoriul de jurisdicție al acesteia era cu mult mai mare decât cel de astăzi, cuprinzând integral județele actuale Arad și Bihor, parțial județele Satu Mare și Timiș, precum și teritorii de dincolo de actuala graniță a țării.

La conducerea Episcopiei Aradului s-au aflat episcopi sârbi până în anul 1829, când a fost ales primul episcop de neam român, datorită luptei duse de Moise Nicoară, Dimitrie Țichindeal și de alți buni români. Acest capitol prezintă și șirul episcopilor sârbi și români, care au cărmuit această eparhie de la începuturi și până la Marea Unire.

Capitolul secund, cel mai amplu din teză, cuprinde informații privitoare la structura organizatorică interbelică a Episcopiei Aradului, potrivit Legii și Statutului de organizare al Bisericii Ortodoxe Române din anul 1925. Sunt amintite părțile constitutive: episcopia, protopopiatul, parohia și mănăstirea. Cei trei episcopi ai Aradului din perioada interbelică, Ioan I. Papp (1903-1925), Grigorie Comșa (1925-1935) și Andrei Magieru (1936-1960), au fost cei care au menținut vie credința ortodoxă, distingându-se, fiecare în parte, prin calități deosebite în slujirea lui Dumnezeu și a oamenilor. Cei mai apropiați colaboratori ai episcopilor Aradului au fost membrii Consiliului Eparhial, consilierii eparhiali (asesorii consistoriali) din cele trei Sectoare, numite Bisericesc, Cultural și Economic, precum și membrii Adunării Eparhiale, clerici și mireni, mulți dintre aceștia nominalizați în lucrare. În dreptul protopopiatelor, sunt amintiți toți protopopii care au activat în perioada interbelică, făcându-se referire la viața și la activitatea acestora. De asemenea, sunt enumerați câțiva dintre cei mai de seamă preoți din

parohiile arădene. Mănăstirile au ocupat un loc aparte în Eparhia Aradului, unii episcopi fiind, pentru anumite perioade de timp, și administratorii acestora; importanța covârșitoare a mănăstirilor consta în caracterul misionar al acestora, în special cu ocazia hramurilor, când mulțimi de credincioși se adunau și participau la slujbele bisericești. Tot în acest capitol s-a făcut referire și la parohiile românești rămase în Ungaria și în Serbia, după trasarea noilor granițe, precum și la reînființarea Episcopiei Oradiei și Timișoarei.

Un moment important din istoria Bisericii Ortodoxe Române, surprins în capitolul al treilea, a fost unificarea administrativ-bisericească înfăptuită în anul 1925, la care a participat din plin și Episcopia Aradului, prin reprezentanții săi. Sunt amintite congresele preoțești și consfăturile dintre ierarhi, propunerile făcute ca unificarea bisericească să respecte principiile Statutului șagunian, precum și alte prevederi. După multe negocieri, Legea și Statutul de organizare a Bisericii Ortodoxe Române au fost adoptate, fiind astfel înființată Patriarhia Română.

Capitolul al patrulea tratează problematica semnării Concordatului cu Vaticanul. Adunarea Eparhială, prin reprezentanții ei, a luat poziție împotriva semnării acestui document. Cu multă vehemență s-au împotrivit membrii Sinoadelor protopoești, care au cerut cu insistență ca acest lucru să nu se întâmple. Și presa bisericească din Arad a fost cu totul împotrivă, editorialele, precum și articolele preluate din alte publicații subliniind acest fapt. Cu toată opoziția ierarhiei și a credincioșilor, Concordatul a fost semnat însă de către ministrul Vasile Goldiș, secretarul Consistoriului de la Arad, în data de 10 mai 1927; ulterior acesta avea să-și motiveze decizia prin intermediul unei broșuri. Ideal ar fi fost ca, înainte de semnarea Concordatului, să fie adoptată Legea Cultelor, având rolul de a reglementa raportul dintre Statul Român și cultele de pe teritoriul acestuia. Abia în anul 1948 autoritățile comuniste din România au denunțat Concordatul.

În capitolul al cincilea este oglindită viața cultural-bisericească, manifestată la nivel de episcopie prin înființarea de case culturale, biblioteci, asociații culturale, coruri și publicații bisericești, precum și dezvoltarea învățământului primar confesional și a celui pedagogic și teologic arădean. Este evidențiată implicarea școlii teologice arădene în reorganizarea unitară a învățământului teologic, precum și promovarea Institutului Teologic la rang de Academie Teologică.

Capitolul al șaselea descrie bogata activitate misionară manifestată prin organizarea de congrese ale preoților misionari, de pelerinaje la mănăstiri și alte acțiuni în acest domeniu. O dorință a episcopilor Aradului a fost cooptarea intelectualilor în sânul Bisericii și implicarea lor în treburile interne ale acesteia, sub forma unui apostolat laic. Asociațiile, societățile, frățiile și mișcările religioase interbelice înființate au avut ca scop intensificarea activității pastoral-misionare și social-filantropice în Episcopia Aradului. La finalul capitolului este amintită și implicarea Bisericii arădene în mișcarea antirevizionistă a vremii.

Făcând o retrospectivă asupra perioadei interbelice în Episcopia Aradului, putem afirma cu certitudine că aici au fost luate câteva decizii majore atât în privința creării noului stat național-unitar român, prin implicarea oamenilor din anturajul episcopului Ioan I. Papp al Aradului, cât și în privința organizării

bisericești, prin realizarea unificării acesteia. Pe bună dreptate, s-a afirmat că Aradul este locul unde s-a planificat și s-a pregătit Marea Unire. Aici au trăit și au activat marii corifei ai Unirii, Aradul fiind numit – pe bună dreptate –, „capitala politică a Marii Uniri”; tot așa, poate fi considerat ca fiind și „capitala bisericească a Marii Uniri”, întrucât episcopul Ioan I. Papp a deținut locotenența Mitropoliei Ardealului, după decesul mitropolitului Vasile Mangra.

Așadar, perioada interbelică, o perioadă de mari transformări pe toate planurile societății, a adus cu sine provocări mari pentru Biserica Ortodoxă Română, la care aceasta s-a văzut nevoită să răspundă. Episcopia Aradului, prin cei care au stat la cârma ei, precum și prin poporul dreptcredincios, a constituit un bastion de apărare al Ortodoxiei și al neamului. Nădăjduiesc că lucrarea de față va oferi informații inedite pentru o înțelegere și mai clară a contextului istoric în care a funcționat Episcopia Aradului și a evenimentelor care s-au desfășurat în perioada cuprinsă între cele două mari conflagrații mondiale.

The Bishopric of Arad in the interwar period (Abstract)

One of the oldest documented bishoprics within the Romanian Patriarchate is the Bishopric of Arad, elevated to the rank of Archbishopric based on the decision of the Holy Synod of the Romanian Orthodox Church with no. 3.621 of June 19, 2009. Its precursors were the diocesan centers of Ineu and Lipova, localities where, since the first half of the 16th century, hierarchs are mentioned.

Since its establishment, the Arad Diocese has had a major role in the spiritual and cultural advancement of the Orthodox Romanians in Hungary and Transylvania, being the only institution that - in a certain historical period - had a say in the House of Magnatils in Budapest, with bishops present as ex officio members of the Hungarian Parliament. The continuity of Romanian Orthodoxy in the western part of our country is due to the bishops, diocesan councilors, deacons, priests and believers from these places. A particularly important role was played by the Bishopric of Arad, through its representatives, in the creation of the Romanian national unitary state. In addition to the status of the political capital of the Great Union, acquired due to the fact that the great luminaries who made up the program and documents of the Union were active here, Arad would fully deserve the name of the ecclesiastical capital of the Great Union, and this because the bishop of Arad was the deputy of the Metropolitan of Transylvania, with an overwhelming role in achieving this desired. A major contribution to the realization of church unification in 1925, as well as to the creation of the Romanian Patriarchate, from the establishment of which will soon be 100 years, was made by the Bishopric of Arad through the hierarch Ioan Ignatie Papp and his collaborators, who signaled the need for a unitary church organization for all Orthodox Romanians. The problem of the Concordat signed with the Vatican in 1927 concerned both the hierarchs, the archpriests and the faithful of the Arad diocese, being known to take a stand against this decision with serious consequences in the actuality of the time. The theological education in Arad, with ancient roots in the history of the Diocese, still occupies a place of honor among the Faculties of Theology in the country. The contribution of the teaching staff at the Theological Institute in Arad, which campaigned for the unitary reorganization of theological education in the Romanian Patriarchate and for the elevation of this educational institution to the rank of a Theological Academy, is known. The support of culture was the essential concern of those who held the reins of the Bishopric of Arad, being aware that only through the promotion of culture will it be possible to reach the national and spiritual emancipation of a people. Missionary activity was also a priority, including due to the fact that the policy carried out by the government in Budapest aimed at the denationalization of Romanians, forced Hungarianization, but also the visible intention to determine the abandonment of the Orthodox faith; on the same line, in the interwar period Hungarian revisionist tendencies threatened

the territorial integrity of the Romanian state. The social-philanthropic activity, the lay apostolate, the establishment of various societies and associations were ways by which the Bishopric of Arad managed to involve the laity in the pastoral-missionary work of the Church. In the interwar period, the Diocese of Arad was the center that coagulated the main elements of local society, keeping alive the national consciousness, so important in preserving the identity of race, language, culture and faith.

Chronologically, the present work captures the interwar period, marked by the end of the First World War and the achievement of the Great Union from December 1, 1918 until the beginning of the Second World War in 1939, respectively 1941, the year Romania entered the war; as an extension, in some places I considered it appropriate to continue the historical study of the period up to 1948, the year of the establishment of a new political order in Romania.

The motivation for choosing the topic that I want to present as a doctoral thesis, namely the Episcopacy of Arad in the interwar period. Church history file, it is related to my belonging to this Diocese since my childhood, my professional training, as well as my service here for over 20 years. The present work falls within the scope of studies of the History of the Romanian Orthodox Church, contributing to a certain extent to the bringing to light of some original period documents, located in the Archives and the Library of the Archdiocese of Arad, at the Arad County Service of the National Archives, such as and in other places. In fact, my intention was to collect original documents, which can highlight facts, events and personalities between the two World Wars. In the current conditions, when the Church is in a delicate situation, due to frequent attacks from a certain segment of civil society, I thought it appropriate to highlight the place and the role that the Bishopric of Arad had in supporting the national identity and ancestral faith. The consulted documents, which bear witness to some facts that shed light on the specifics of this people, which led to sacrifice to fulfill an ideal, could constitute an impetus and a model for today's young generation.

The present work aims to bring to light new aspects of a period marked by great transformations on the ecclesiastical, political, administrative, social and cultural level. Entire generations of Romanian intellectuals were formed under the banner of the Church and confessional schools, who fought for the preservation of the ancestral faith and national unity. The Church was the only institution in Transylvania and Hungary that had the ability to coagulate all the factors that contributed to the realization of the Romanian unitary national state. The obstacles that the Romanians in these places had to face were countless. Forced Hungarianization and coercion to leave their faith were the main targets of the rule since then. The bishops of Arad, be they Serbian or Romanian, supported by their collaborators, diocesan advisers, deacons, priests and believers, tried to keep the jurisdiction of the Bishopric of Arad over the entire current county of Arad, the Hălmeagiu County, Bihor and later over the 'adjacent Banat parts' and to deal with Greek Catholic proselytism.

And the interwar period was a particularly complex one, with great transformations both at the ecclesiastical and state level. The ecclesiastical organization of the Arad Diocese followed its natural course unhindered until then. Thus, at the episcopal level, the same eparchial bodies functioned, the Eparchial Synod (Eparchial Assembly), the Eparchial Consistory (Eparchial Council) and the Spiritual Consistory, under the leadership of the hierarch. At the level of the Archdiocese functioned the Archdiocesan Assembly, the Archdiocesan Council and the Archdiocesan Epitropia. Within the Arad Diocese, 12 deaneries functioned, of which 7 were from Arad, and 5 from Banat; for missionary purposes, 3 more deaneries were established in 1926. The priests from the Arad parishes fought to preserve the national being and the Orthodox faith; many of them had participated in the Great National Assembly on December 1, 1918 in Alba Iulia. After the Unification, the Orthodox clergy from Arad became directly involved in combating some social evils, such as alcoholism, concubinage, divorces, sectarianism, etc. The three monasteries in the diocese had a decisive missionary role through the pilgrimages that were organized on the occasion of the great holidays. On an overall level, the most significant achievements of the era were church unification, accomplished with great effort, as well as the establishment of the Romanian Patriarchate. The idea of achieving church unification started from Arad, and here too, within the Archpontifical Synods, the clergy and believers protested, as early as 1920, when the first echoes appeared about the possible signing of a Concordat with the Vatican, vehemently contesting this 'unpatriotic' act and offensive both to the Romanian State and to the Romanian Orthodox Church'. Also in Arad, at the beginning of the 19th century, a higher theological school was established, instilling in young Romanians, along with the pedagogical school, the love of God, culture and nation. Moreover, in these parts of the country, a real resistance was manifested through culture, with the establishment of cultural societies, associations, church choirs, libraries and other similar institutions. The Great Union had also been prepared in Arad, in the entourage and with the support of the hierarch Ioan Ignatie Papp, the 'Bishop of the Great Union'. After the great event of December 1, 1918, enlightened people were activated in the service of the Arad bishopric, who knew how to manage the internal affairs of the diocese with great wisdom and carry out an exceptional missionary activity.

The doctoral thesis consists of six chapters. In the first chapter, the old eparchial centers of Ienopole and Lipova, the forerunners of the current Diocese of Arad, are mentioned. These were the Romanian bishops, even if for a certain period of time they were under the leadership of hierarchs of another nation. Due to the strange conditions, the bishops established their residence either in Lipova or in Ineu, depending on those who conquered a fortress and the conditions imposed by the occupiers. At the end of the 17th century, many Serbs were forced to take refuge across the Danube. In this context, they received from the Habsburgs the so-called 'Illyrian privileges', which allowed them to preserve their ecclesiastical autonomy. In 1706, Bishop Isaia Diacovici, a close relative of Patriarch Arsenie III Cernovici, bought a plot of land in the city of Arad, an act assimilated, from a historical point

of view, to the moment of the establishment of the Arad Diocese. Its territory of jurisdiction was much larger than today's, fully encompassing the current counties of Arad and Bihor, partly the counties of Satu Mare and Timiș, as well as territories beyond the Danube. The Arad Diocese was headed by Serbian bishops until 1829, when the first Romanian bishop was elected, thanks to the struggle led by Moise Nicoară, Dimitrie Țichindeal and other good Romanians. This chapter also presents the series of Serbian and Romanian bishops, who ruled this diocese from the beginning until the Great Union.

The second chapter, the most extensive in the thesis, contains information regarding the interwar organizational structure of the Arad Diocese, according to the Law and Organizational Statute of the Romanian Orthodox Church from 1925. The constitutive parts are mentioned: the bishopric, the deanery, the parish and the monastery. The three bishops of Arad from the interwar period, Ioan Ignatie Papp, Grigorie Comșa and Andrei Magieru, were the ones who kept the Orthodox faith alive, distinguishing themselves, each in part, by special qualities in the service of God and people. The closest collaborators of the bishops of Arad were the members of the Diocesan Council, the diocesan councilors (consistorial advisors) from the three Sectors, called Ecclesiastical, Cultural and Economic, as well as the members of the Diocesan Assembly, clergy and laity, many of them nominated in the work. In the right of deaneries, all the deanesses who were active in the interwar period are mentioned, referring to their life and activity. Also listed are some of the most important priests from the Arad parishes. Monasteries occupied a special place in the Eparchy of Arad, some bishops being, for certain periods of time, also their administrators; the overwhelming importance of the monasteries lay in their missionary character, especially on the occasion of holy days, when crowds of believers gathered and participated in church services. Finally, in this chapter reference was also made to the Romanian parishes remaining in Hungary and Serbia after the drawing of the new borders, as well as to the re-establishment of the Dioceses of Oradea and Timisoara.

An important moment in the history of the Romanian Orthodox Church, captured in the third chapter, was the church unification carried out in 1925, in which the Arad Diocese participated fully, through its representatives. The priestly congresses and the meetings between the hierarchs are mentioned, the proposals made for the church unification to respect the principles of the Shagunian Statute, as well as other provisions. After many negotiations, the Law and the Organizational Statute of the Romanian Orthodox Church were adopted, thus establishing the Romanian Patriarchy.

The fourth chapter deals with the issue of signing the Concordat with the Vatican. The Diocesan Assembly, through its representatives, took a position against signing such a document. Very vehemently opposed were the members of the Arch-Pope Councils, who insisted that this should not happen. And the church press in Arad was completely against it, the editorials as well as the articles taken from other publications emphasizing this fact. Despite all the opposition of the hierarchy and the faithful, the Concordat was signed by the minister Vasile Goldiș,

the secretary of the Arad Consistory, on May 10, 1927; later he would justify his decision by means of a brochure. It would have been ideal if, before the signing of the Concordat, the Law of Cults was adopted, having the role of regulating the relationship between the State and the cults on its territory. It was only in 1948 that the communist authorities in Romania denounced the Concordat.

In the fifth chapter, the cultural-ecclesiastical life is mirrored, manifested at the episcopal level through the establishment of cultural houses, libraries, cultural associations, choirs and church publications, as well as the development of the confessional and pedagogical and theological primary education in Arad. The involvement of the Arad's theological school in the unitary reorganization of theological education is highlighted, as well as the promotion of the Theological Institute to the rank of Theological Academy.

The sixth chapter describes the rich missionary activity manifested by the organization of congresses of missionary priests, pilgrimages to monasteries and other actions of this kind. A wish of the bishops of Arad was the co-optation of intellectuals into the Church and their involvement in its internal affairs, in the form of a lay apostolate. The associations, societies, brotherhoods and religious movements established between the wars aimed at intensifying the pastoral-missionary and social-philanthropic activity in the Arad Diocese. Finally, the involvement of the Arad Church in the anti-revisionist movement of the time is also mentioned.

Looking back on the interwar period in the Diocese of Arad, we can say with certainty that several major decisions were made here, both regarding the creation of the new national-unitary Romanian state, through the involvement of people from the entourage of Bishop Ioan Ignatie Papp of Arad, and regarding the organization ecclesiastical, by achieving its unification. It has rightly been said that Arad is the place where the Great Union was forged and prepared. The great leaders of the Union lived and worked here, Arad being rightly called 'the political capital of the Great Union'; as it can also be considered as 'the ecclesiastical capital of the Great Union', since bishop Ioan Ignatie Papp held the lieutenancy of the Metropolitanate of Transylvania after the death of Vasile Mangra.

Therefore, the interwar period, a period of great transformations on all levels, brought with it great challenges for the Romanian Orthodox Church, to which it was forced to respond. The Bishopric of Arad, through those who stood at its helm, as well as through the righteous people, constituted a defense bastion of Orthodoxy and the nation. I hope that the present work will provide new information for an even clearer understanding of the historical context in which the Arad Diocese operated and the events that took place in the period between the two great world conflagrations.

BIBLIOGRAFIE

IZVOARE

Izvoare inedite:

Arhiva Arhiepiscopiei Aradului

– fond *Academia Teologică*

– fond *Prezidial (I-II)*

– fond *Bisericesc (III)*

– fond *Școlar (IV)*

– fond *Epitropesc (V)*.

Arhivele Naționale Istorice Centrale

– fond *Liga Antirevizionistă Română*.

Arhiva Parohiei Ortodoxe Șiria

Biblioteca Arhiepiscopiei Ortodoxe Române a Aradului

– fond *Gheorghe Ciuhandu*.

– Ștefan LUPȘA, Gheorghe LIȚIU, *Istoria Eparhiei Aradului* (ms. dact.), vol. I și II (fasc. 1-3), Arad, 1968.

Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale

– fond *Asociația pentru literatura română și cultura poporului român Astra Sibiu – Despărțământul cultural al județului Arad*

– fond *Asociația Înfrățirea – Arad*

– fond *Frăția Ortodoxă Română – Secția Arad*.

Izvoare editate:

† CIOROGARIU, Roman, *Zile trăite*, Oradea, 1926.

† MILAȘ, Nicodim, *Canoanele Bisericii Ortodoxe însoțite de comentarii. Canoanele Sinoadelor ecumenice*, vol. I/2, Arad, Tipografia Diecezană, 1931.

PĂCĂȚEAN, Teodor V., *Cartea de Aur sau luptele politice-naționale ale românilor de sub Coroana ungară*, vol. I, ed. a II-a, Sibiu, Tipografia Iosif Marschall, 1904; vol. VIII, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1915.

POPEANGĂ, Vasile, POP, Vasile (coord.), *Episcopia Aradului în vremuri de răscruce istorică 1918-1948. Colecție de documente*, Arad, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului, 2006.

PUȘCARIU, Ilarion, *Metropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania. Studiu istoric despre reînființarea Metropoliei, dimpreună cu o Colecțiune de Acte III. Acte din anii 1860-1865*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1900.

† SIMEDREA, Tit, *Patriarhia Românească. Acte și documente*, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1926.

SLAVICI, Ioan, *Amintiri*, București, Editura pentru Literatură, 1967.

SUCIU, I. D., CONSTANTINESCU, Radu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol. I și vol. II, Timișoara, Editura Mitropoliei Banatului, 1980.

Universalis Schematismus Ecclesiasticus, Typis Regiae Scientiarum Universitatis Hungaricae, Budae, 1843-1844.

PERIODICE

Actele și desbaterile Adunării Eparhiale din Eparhia Ortodoxă Română a Aradului, Arad, 1926-1940.

Analele Academiei Române, București, 1882, 1933-1934.

Anuarul Academiei Teologice Ortodoxe Române din Arad, Arad, 1927-1939.

Anuarul Institutului Pedagogic-Teologic Ortodox Român din Arad, Arad, 1918-1927.

Biserica și Școala (Arad), 1877-1946; 1992, 2018 (serie nouă).

Calendarul creștinului ortodox (Arad), 1927-1941.

Foaia Diecezană (Caransebeș), 1908-1909.

Hotarul (Arad), 1933-1938.

Monitorul Oficial al României (București), 1923-1925.

Protocol despre ședințele Sinodului Eparhial din Dieceza Română Greco-Orientală a Aradului, Arad, 1904-1926.

Revista Teologică (Sibiu), 1907-1916, 1936-1944.

Studii de Știință și Cultură (Arad), 2017.

Telegraful Român (Sibiu), 1919-1940.

Tribuna (Arad), 1904.

Tribuna Nouă (Arad), 1925.

Tribuna Poporului (Arad), 1898-1902.

VOLUME

ALBU, Filip, *Episcopul Grigorie Comșa al Aradului. Opera omiletică*, Arad, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, 2011.

† ANANIA, Valeriu, *Pro Memoria. Acțiunea catolicismului în România interbelică*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1992.

ARĂDEANUL, Eugen, EMANDI, Lucian, BODOGAE, Teodor, *Mănăstirea Hodoș-Bodrog*, Arad, Editura Episcopiei Aradului, 1980.

ARDELEAN, Tiberiu, *Lipova – Scaun episcopal. Vatră de istorie și cultură muzical-ecclesiastică. Studiu monografic*, Sibiu / Arad, Editura Agnos / Editura Universității „Aurel Vlaicu”, 2019.

ARDELEAN, Tiberiu, *Relevanța tradiției dirijorale în muzica bisericească din spațiul românesc*, Craiova / Arad, Editura Universitaria / Editura Universității „Aurel Vlaicu”, 2019.

BARBU, Mircea, IVANOF, Eduard, *Aradul, permanență în istoria Patriei*, Arad, 1978.

† BĂLAN, Nicolae, *Biserica împotriva Concordatului, Declarațiunea Episcopatului ortodox român prezentată la discuția pentru ratificarea Concordatului, în ședința de la 23 mai 1929 a Senatului Român*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1929.

† BĂLAN, Nicolae, *Evanghelia și Democrația. Vorbire rostită cu ocazia discuțiunii generale asupra Constituției în Ședința de la 12 martie 1923 a Senatului român*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1923.

BEJAN-FRĂȚILĂ, Corina, *Buteni, coordonate istorice și culturale*, Timișoara, Editura David Press Print, 2018.

BERARIU, Pavel, *Din viața episcopului Dr. Andrei Magieru al Aradului. 1936-1960*, Arad, Editura Gutenberg, 1997.

BICHIR, Florian, DUMITRESCU, Horia, *Sever Bocu (1874-1951). O viață – un ideal – un destin*, București, Editura Rao, 2022.

BOGDAN, Doru, *Dr. Ioan Suciș – părinte al patriei*, Arad, Editura Viața Arădeană, 1999.

BOLBA, Ioan-Aurel, *Episcopii ortodocși ai Oradiei (de la episcopul Roman Ciorogariu la arhiereul vicar dr. Petroniu Florea)*, Constanța, Editura Ex Ponto, 2008.

BOLOVAN, Ioan, *Asociația Națională Arădeană pentru Cultura Poporului Român. Între local, regional și național (1863-1918)*, ediția a 3-a, revăzută și adăugită, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, 2023.

BOTIȘ, Teodor, *Istoria Școlii Normale și a Institutului Teologic Ortodox-Român din Arad*, Arad, Editura Consistoriului, 1922.

BRADIN, Virgiliu, *Iosif Moldovan (1863-1940) – santinela învățământului românesc din ținutul Aradului*, Editura Promun, Arad, 2009.

BRUSANOWSKI, Paul, *Autonomia și constituționalismul în dezbaterile privind unificarea Bisericii Ortodoxe Române (1919-1925)*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2007.

BRUSANOWSKI, Paul, *Stat și Biserică în Vechea Românie între 1821-1925*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2010.

BURULEANU, Dan, COCIUBA, Victor, *Vinga. Istorie și imagini*, Timișoara, Editura Tipar, 2014.

CIUHANDU, Gheorghe, *Împreunarea Bisericilor Ortodoxe Române de pe teritoriul României-Mari într-o singură Biserică și raportul acestei Biserici față cu Statul*, Arad, Tiparul Tipografiei Diecezane, 1919.

CIUHANDU, Gheorghe, *Reorganizarea Centrelor noastre ierarhice și unificarea bisericească*, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1923.

CIUHANDU, Gheorghe, *Reorganizarea Mitropoliei Transilvane*, Arad, Tipografia Diezezană, 1920.

CLOPOTEL, Ion, *Revoluția din 1918 și Unirea Ardealului cu România*, Cluj, Editura Revistei „Societatea de Măine”, 1926.

- CRÎȘAN, Veronica, *Mănăstirea Sfântul Simion Stâlpnicul*, București, 1995.
- CUCU, Vasile, *Monografia Mănăstirii Feredeu*, Timișoara, Editura Brumar, 2002.
- DAICOVICIU, Constantin (coord.), *Istoria României*, vol. I, București, Editura Academiei Române, 1960.
- DOBREI, Florin, BUNGHEZ, Sebastian-Dragoș, *Preotul Profesor Teodor Botiș (1873-1940). O viață în slujba bisericii, învățământului și a neamului românesc*, Arad, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, 2022.
- DUDAȘ, Florian, *Cărturari și artiști din Muntenia și Moldova, peregrini în Crișana (secolele XV-XVIII)*, Timișoara, Editura de Vest, 2003.
- † *Episcopul Roman Ciorogariu. 1852-1936*, Oradea, Editura Tipografiei Diecezană Oradea, 1936 (și în *Legea Românească*, an XV, 1936, nr. 2).
- FLOCA, Ioan Nicolae, *Din istoria Dreptului românesc. Concordatul. Act diplomatic în slujba acțiunii catolice*, vol. III, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1993.
- GAGEA, Eugen, PANTEA, Maria Alexandra, *Vasile Goldiș în portrete și evocări ale contemporanilor*, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2018.
- GHIBU, Onisifor, *Nulitatea Concordatului dintre România și Sfântul Scaun*, Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, 1935.
- GOLDIȘ, Vasile, *Concordatul*, Arad, Tiparul Tipografiei Diecezană, 1928.
- HATEGAN, Ioan, *Episcopia Romano-Catolică de Cenad în Evul Mediu Secolele XI-XVI*, Timișoara, Editura Banatul / Editura Art Press, 2020.
- IACOB, Lazăr, *Cultul catolic în România. Concordatul cu Vaticanul*, Oradea, Tipografia Diecezană, 1933.
- IACOB, Lazăr, *Politica Scaunului Papal, Capitol introductiv la istoria Concordatelor postbelice*, Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, 1936.
- IOJA, Cristinel, *Ilarion V. Felea (1903-1961). Preotul, teologul, mărturisitorul*, Arad, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, 2022.
- IOJA, Cristinel, TANG, Marcel, *Învățămintul teologic ortodox din Arad. Itinerar. Forme. Perspective*, Arad, Editura Arhiepiscopiei Aradului, 2016.
- IORGA, Nicolae, *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I, București, Editura Saeculum I. O., 2009.
- IORGA, Nicolae, *Români și slavi, români și unguri*, București, Editura Institutului sud-est-european, 1922.
- LAZĂR, Ioan, *Demian Tudor (1912-2001) – preotul, mărturisitorul și duhovnicul tinerilor teologi*, Arad, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, 2023.
- LAZĂR, Liviu, *Liga Antirevizionistă din Transilvania în perioada interbelică*, Deva, Editura Călăuza, 2003.
- LEUCUȚIA, Alexandru, *Tipografia și Librăria Diecezană din Arad* (mss. dact.), Arad, 2003.
- LIȚIU, Gheorghe, *Episcopia Aradului – schiță istorică*, Arad, Tiparul Intreprinderilor Eparhiale Ortodoxe Române, 1950.
- LUPAȘ, Ioan, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Sibiu, Editura și Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1918.

METEȘ, Ștefan, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1936.

MOLDOVAN, Valer, *Biserica Ortodoxă Română și problema unificării. Studiu de Drept Bisericesc*, Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, 1922.

MUNTEANU, Ioan, *Sever Bocu (1874-1951)*, ediție îngrijită de Dan Roman, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2019.

NEȘ, Teodor, *Oameni din Bihor 1848-1918*, Oradea, Tipografia Diecezană, 1937.

PANTEA, Maria Alexandra, *Preoți și învățători români din Protopopiatul ortodox al Aradului (1812-1918)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2021.

PANȚURU, Cosmin, *Parohia Ortodoxă Română Timișoara-Fabric*, Sibiu / Timișoara, Editura ASTRA Museum / Editura Partoș, 2013.

PĂCURARIU, Mircea, *Dicționarul teologilor români*, ed. a III-a (revăzută și adăugită), Sibiu, Editura Andreiana, 2014.

PĂCURARIU, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ed. a III-a, vol. I-III, Iași, Editura Trinitas, 2004-2008.

POPEANGĂ, Vasile, MUREȘIANU, Ion B., *Aradul cultural în lupta pentru înfăptuirea Marii Uniri (1908-1918)*, Arad, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului, 1991.

POPESCU, Grigorie N., *Preoțimea română și întregirea Neamului. Temnițe și lagăre*, vol. II, București, Tipografia „Vremea”, 1940.

POPOVICI, Nicolae, CIUHANDU, Gheorghe (coord.), *Triumful Ortodoxiei la Arad*, Arad, Tiparul Tipografiei Diecezane, 1929.

PRIESCU, Marcel, PURDA, Amalia, *Șiria pe treptele istoriei. 1169-2019. O sinteză cronologică*, Arad, Editura Promun, 2019.

ROȘCA, Eusebiu R., *Monografia Mitropoliei Ortodoxe Române a Ardealului, începând de la repausarea Arhiepiscopului Mitropolit Andreiu, Baron de Șaguna, până astăzi. Contribuții istorice*, Sibiu, Tipografia Fondul Cărților Funduare, 1937.

RUNCAN, Nechita, *Concordatul Vaticanului cu România. Considerații istorico-juridice*, Constanța, Editura Ex Ponto, 2000.

RUSSU ARDELEANU, N., *Biserica noastră și cultele minoritare. Marea discuție parlamentară în jurul Legii Cultelor*, f. e., București, 1928.

SĂSĂUJAN, Mihai, *Academia de Teologie Ortodoxă din Arad în perioada interbelică – Contribuții la istoria învățământului teologic românesc*, Arad, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, 2004.

STANCA, Sebastian, *Contribuția preoțimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului (1916-1919)*, Cluj-Napoca / Deva, Editura Argonaut, / Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2015.

SUCIU, I. D., *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, Editura Mitropoliei Banatului, 1977.

ȘORA, Gheorghe, *Vasile Goldiș – o viață de om, așa cum a fost*, Timișoara, Editura Helicon, 1993.

TEREBENȚIU, Traian, *Gheorghe Popa de Teiuș. 1824-1867*, Arad, Imprimeria Județului Arad S. A., 1927.

TRUȚĂ, Horia, *Arad-Gai. Scrieri monografice*, vol. II, Arad, Editura Mirador, 2012.

TINCU-VELEA, Nicolae, *Istoriea bisericească politico-națională a Românilor de preste tot mai ales a celor ortodocși orientali din Austria și cu distincțiunea Bănățenilor față de pretențiunile ierarhice și politice ale colonilor sârbești din Austria*, Sibiu, Tipografia Arhidiecezană, 1865.

URSULESCU, Petru, *Activitatea muzical-religioasă din Parohia Șiria*, Arad, Editura Arhiepiscopiei Aradului, 2017.

VALEA, Virgil, *Cultură și spiritualitate românească în Arad, în perioada interbelică (1919-1940)*, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2005.

VESA, Pavel, *Arhimandritul Patrichie Popescu (1809-1862) – după documente, manuscrise, corespondență*, Arad, Editura Arhiepiscopiei Aradului, 2019.

VESA, Pavel, *Clerici cărturari arădeni de altădată*, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2008.

VESA, Pavel, *Clerici ortodocși arădeni și hunedoreni deținuți politici*, Deva, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2014.

VESA, Pavel, *Eparhia Aradului în timpul episcopului Gherasim Raț (1835-1850)*, Arad, Editura Mirador, 2008.

VESA, Pavel, *Eparhia Aradului în timpul episcopului Sinesie Jivanovici (1751-1768)*, Arad, Editura Arhiepiscopiei Aradului, 2013.

VESA, Pavel, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2006.

VESA, Pavel, *Episcopia Aradului între 1786-1830*, Arad, Editura Episcopiei Aradului, 2010.

VESA, Pavel, *Episcopii Aradului (1706-2006)*, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2007.

VESA, Pavel, *Episcopul Marii Uniri, Ioan I. Papp (1903-1925)*, Arad, Editura Tiparnița, 2018.

VESA, Pavel, *Învățământul teologic de la Arad (1822-1948)*, Deva, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2013.

VESA, Pavel, *Protopop Dr. Gheorghe Ciuhandu (1875-1947)*, Arad, Editura Arhiepiscopiei Aradului, 2011.

VLĂDUCEANU, Victor, *Vechiu monument istorico-religios: Mănăstirea Bodrog*, Timișoara, Tipografia „Victoria”, 1939.

STUDII ȘI ARTICOLE

† BĂLAN, Nicolae, „Noul episcop al eparhiei Caransebeșului. P. S. S. Dr. Miron E. Cristea”, în *Revista Teologică* (Sibiu), anul IV, 1910, nr. 6.

BÂRLIANU, Marius, „Scurt istoric al relațiilor României cu Vaticanul. Problema Concordatului”, în *Sargetia* (Deva), anul XXXII, 2004.

BÂRU, Nicolae, „Sfințirea Paraclisului de la izvorul Sfântul Gheorghe fost Feredeu”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LVI, 1932, nr. 26.

BOTIȘ, Teodor, „Apărarea Academiei Teologice din Arad”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LII, 1929, nr. 17.

BOTIȘ, Teodor „Către cetitori”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLI, 1917, nr. 39.

BUGARIU, Valentin, „Protopop Dr. Ștefan Cioroianu (1886-1970). Evocare”, în *Altarul Banatului* (Timișoara), anul XXVI (serie nouă), 2015, nr. 1-3.

CAȚAVEI, Victor, „Documentele Secției din Arad a Institutului Social Banat-Crișana”, în *Ziridava* (Arad), 1993, nr. XVIII.

CĂLNICEAN, Aurel, STANA, Simion, „Fondul Grigorie Episcopul pentru propaganda religioasă din eparhia Aradului”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul L, 1926, nr. 7.

† CIOROGARIU, Roman R., „Sfințirea bisericii din Pociovești”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XXI, 1907, nr. 41.

CIOROIANU, Ștefan, „Condeii lui Grigorie – fostul Episcop al Aradului”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LIX, 1935, nr. 22-24.

CIOTEA, Alin-Florin, „Preot Teodor Mornăilă. Slujitor, misionar și intelectual de marcă al comunității ortodoxe românești din Șimand, în prima jumătate a secolului XX”, în *Studia Theologica et Historica Aradensia* (Arad), anul II, 2020, nr. 2.

CIUHANDU, Gheorghe, „Câteva cuvinte”, în *Telegraful Român* (Sibiu), anul LXVIII, 1920, nr. 15-22.

CIUHANDU, Gheorghe, „Încotro și până unde? Advertisment la chestia bisericească”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLIV, 1920, nr. 5.

CIUHANDU, Gheorghe, „Program vechiu – Cărmăciul nou”, în *Biserica și Școala* (Arad), 1925, anul XLIX, nr. 16.

CIUHANDU, Gheorghe, ȘTEFĂNUȚIU, Iancu, „Protestul împotriva Concordatului adresat Ministerului de Culte și celui de externe, de către Comitetul Secției Arad a Asociațiunii *Andrei Șaguna* a Clerului din mitropolia ortodoxă”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLV, 1921, nr. 8.

CODREANU, Florea, „† Protopopul Traian Vățianu”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LXIV, 1940, nr. 21.

CODREANU, Sever, „Vizita P. S. Sale Andrei Magieru la Academia Teologică din Arad”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LX, 1936, nr. 8.

COLAN, Nicolae, „Alegerile episcopale – doi străjeri ai legii românești”, în *Revista Teologică* (Sibiu), anul XXVI, 1936, nr. 1-2.

COTOȘMAN, Gheorghe, „Românii ortodocși cer reactivarea Episcopiei din Timișoara”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LIX, 1935, nr. 25-26.

† [COMȘA], Grigorie, „Cheia sectelor religioase din România. Organizarea și spiritul de propaganda al bapțiștilor”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LIV, 1930, nr. 37.

† [COMȘA], Grigorie, „Comunicat oficial”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul L, 1926, nr. 27.

† [COMȘA], Grigorie, „Comunicat”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul L, 1926, nr. 50.

† [COMȘA], Grigorie, „Concubinajul, Divorțurile și Scăderea populației”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LII, 1928, nr. 19.

† [COMȘA], Grigorie, „Cuvânt de pomenire”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LVII, 1933, nr. 1.

† [COMȘA], Grigorie, „Cuvântarea Prea Sfinției Sale Episcopului Grigorie al Aradului, ținută în 14 mai 1933, cu prilejul organizării secției Arad a Frăției Ortodoxe Române”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LVII, 1933, nr. 22.

† [COMȘA], Grigorie, „Desvelirea bustului marelui luptător național Mihaiu Veliciu din Chișineu-Criș”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LVIII, 1934, nr. 44.

† [COMȘA], Grigorie, „Dreptate pentru Biserică și Cler”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LVII, 1934, nr. 33.

† [COMȘA], Grigorie, „Gazeta Antirevizionistă. Îi dorim isbândă deplină”, în *Gazeta Antirevizionistă* (Arad), anul I, 1934, nr. 1.

† [COMȘA], Grigorie, „Împlinirea unei dorinți binecuvântate: Uniunea Românilor ortodocși”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LVII, 1933, nr. 4.

† [COMȘA], Grigorie, „Jubileul corului Armonia din Arad și sărbătorirea profesorului Atanasie Lipovan”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LIX, 1935, nr. 15.

† [COMȘA], Grigorie, „Ordin Circular – Înființarea Fondului Milelor”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul L, 1926, nr. 26.

† [COMȘA], Grigorie, „Prisonierii cuvintelor”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LIII, 1929, nr. 17.

† [COMȘA], Grigorie, „Sinodul Eparhial din anul 1934. Ședința a V-a, ținută la 8 Maiu 1934, începând cu orele 10 din zi”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LVIII, 1934, nr. 25.

CRAINIC, Nichifor, „Zile albe, zile negre” (fragment), în *Tribuna* (Cluj), 19 iulie 1990.

DĂNILĂ, Simion, „Belinț 730 (1285-2015)”, în *Morisena – Revistă trimestrială de Istorie* (Cenad), anul I, 2016, nr. 3.

DOBREI, Florin, „Episcopia Daciei Felix”, în † Varlaam PLOIEȘTEANUL (coord.), *Autocefalie și responsabilitate*, București, Editura Basilica, 2010, pp. 1019-1028.

DRAGOMIR, Silviu, „Statistici sârbești din dieceza Caransebeșului și a Aradului în veacul XVIII”, în *Foaia Diecezană* (Caransebeș), anul XXIII, 1908, nr. 51-52; anul XXIV, 1909, nr. 5, 6, 9, 10.

„† Episcopul Roman Ciorogariu. 1852-1936”, în *Legea Românească* (Oradea), anul XV, 1936, nr. 2.

FELEA, Ilarion, „Biserica și colportajul”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LIX, 1935, nr. 13.

FELEA, Ilarion, „Doamne, ajută!”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LXIII, 1939, nr. 23.

FELEA, Ilarion, „† Iosif Moldovan”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LXIV, 1940, nr. 19.

GĂVĂNESCU, Eduard I., „De la episcopul Pahomie Cnezevici la episcopul Petru Petrovici – Câteva informații”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LXI, 1937, nr. 1.

GĂVĂNESCU, Eduard I., „În preajma răscoalei lui Horia – un raport inedit al episcopului Petru Petrovici”, în *Revista istorică* (București), vol. XXIV, 1938, nr. 7-9.

GOLDIȘ, Vasile, „Discurs rostit în Parlament, la proiectul învățământului primar”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLVIII, 1924, nr. 41.

GOLDIȘ, Vasile, „Episcopul Ioan I. Papp”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLIX, 1925, nr. 4.

GOLDIȘ Vasile, „Situția cultelor în Statul român. Discursul d-lui Vasile Goldiș, Ministrul Cultelor și Artelor rostit la Senat în Dec. 1926”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LI, 1927, nr. 3.

HAMSEA, Augustin, „Biserica română în luptă cu reformatiunea dela 1656-1691. Epoca Metropolitului Sava Brancovici și cele ce au urmat până la pacea de la Carloveți”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XX, 1896, nr. 8.

IANCU, Gheorghe, „Marele Sfat Național al Transilvaniei 1918-1919”, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie* (Cluj-Napoca), anul XVI, 1973.

IOANOVICIU, Damaschin, „Câteva momente din lupta pentru episcop românesc la Arad”, în *Revista Teologică* (Sibiu), anul X, 1916, nr. 13-20.

LAPEDATU, Alexandru, „Patriarhatul Bisericii Ortodoxe Române”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLIX, 1925, nr. 8.

LAZĂR, Liviu, „Aniversarea Zilei de 1 Decembrie – mijloc de luptă antirevizionistă în Transilvania, în perioada interbelică”, în *Ziridava* (Arad), 1998, nr. XXI.

LĂZĂRESCU, Dan, „Biblioteca Semănătorul”, în *Ziridava* (Arad), 1982, nr. XIV.

LIȚIU, Gheorghe, „Istoria Eparhiei Aradului”, în PĂCURARIU, Mircea (coord.), *Episcopia Aradului. Istorie, viață culturală, monumente de artă*, Arad, Editura Episcopiei Aradului, 1989.

LIȚIU, Gheorghe, „Mănăstirea Sfântul Simeon Stâlpnicul din Arad-Gai”, în *Mitropolia Banatului* (Timișoara), 1983, nr. 7-8.

LUNGU, Lucian, „La moartea Episcopului dr. Grigorie Gh. Comșa”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LIX, 1935, nr. 22-24.

LUPȘA, Ștefan, „Suprimarea Mitropoliei Banatului în urma războiului turco-austriac din 1683-1699”, în *Mitropolia Banatului* (Timișoara), anul VIII, 1958, nr. 7-8-9.

MADA, Teofan, „Ioan Papp, Episcopul Unirii celei Mari”, în *Lumina* (București), anul XIV, 2018, nr. 5.

† [MAGIERU], Andrei, „Circulară către P. C. Preoți, conducători ai oficiilor parohiale și iubiții Noștri fii sufletești din de Dumnezeu păzită Eparhie a Aradului”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LX, 1936, nr. 10.

† [MAGIERU], Andrei, „Cuvântarea Prea Sfinției Sale Părintelui Episcop Andrei, la Congresul F.O.R. – ului, ținut la Oradea în 7 Nov.”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LXI, 1937, nr. 46-47.

† [MAGIERU], Andrei, „Cuvântarea Prea Sfinției Sale, Părintelui Episcop, Dr. Andrei Magieru, ținută la deschiderea Adunării Eparhiale din 22 Maiu 1938”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LXII, 1937, nr. 22.

† [MAGIERU], Andrei, „Cuvântarea P. S. Sale Părintelui Episcop Andrei la înmormântarea lui Dr. Ioan Suciu”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LXIII, 1939, nr. 15.

† [MAGIERU], Andrei, „Cuvântul P. S. Sale Andrei Magieru, Episcopul Aradului”, în *Hotarul* (Arad), anul V, 1938, nr. 1-2.

† [MAGIERU], ANDREI, „Dojană duhovnicească”, *Biserica și Școala*, Arad, anul LX, 1936, nr. 24.

† [MAGIERU], ANDREI, „O dorință arhierescă”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LX, 1936, nr. 1-2.

† [MAGIERU], Andrei, „Planul de organizare a asistenței sociale creștine în centru și în cuprinsul Eparhiei Aradului”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LXI, 1937, nr. 33-34.

MAGINA, Adrian, „The city and the church. Religious life in Lipova, the 14th-16th centuries”, în Ulrich A. Wien (coord.), *Common Man, Society and Religion in the 16th century /Gemeiner Mann, Gesellschaft und Religion im 16*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht GmbH & Co. KG, 2021.

† MANGRA, Vasile, „Episcopia Aradului”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XXVIII, 1904, nr. 12.

† MANGRA, Vasile, „Instanția clerului și poporului românesc din diecesa Aradului, dată imperatului Franciscu I, a. 1814”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul II, 1878, nr. 27-28.

† MANGRA, Vasile, „La situațiunea partidului național”, în *Tribuna Poporului* (Arad), anul III, 1899, nr. 202.

† MANGRA, Vasile, „Material pentru diecesa Aradului I”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XXVIII, 1904, nr. 14.

† MANGRA, Vincențiu, „Cătră Onoratulu publicu român”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul I, 1877, nr. 1.

MARCO, Gabriela Adina, „Mihai Lucația – Delegat la Marea Adunare Națională de la 1 Decembrie 1918”, în *Presa Marii Uniri*, coord. Marius-Ioan Grec, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2018, pp. 269-273.

MARCO, Gabriela Adina, „Școala confesională ortodoxă română din Nădlac după 1918”, în *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. I, coord. Doru Sinaci și Emil Arbonie, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2010, pp. 230-243.

MARCU, Grigorie T., „Sărbătorirea Părintelui Dr. Gheorghe Ciuhandu”, în *Revista Teologică* (Sibiu), anul XXXIV, 1944, nr. 1.

MĂRAN, Mircea, DURIC-MILOVANOVIC, Aleksandra, „Biserica Ortodoxă Română din Banatul sârbesc în perioada Jugoslaviei socialiste (1945-1991)”, în Florin DOBREI (coord.), *Credință – Unitate – Națiune*, Stockholm / Deva, Editura Felicitas Publishing House / Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2018.

† MEȚIANU, Ioan, „Cerculariu către tote oficiile protopresviterale și parohiali de pe teritoriul consistoriului din Aradu”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul VII, 1883, nr. 24.

MICU, Emilian, „Material de documente istorice privitoare la Istoria Episcopiei Ienopolitane. Donațiunea din 28 iunie 1607”, în *Tribuna* (Arad), anul XIII, 1909.

† MORUȘCA, Policarp, „Cuvânt pentru adunarea antirevizionistă din Arad, 28 Maiu 1933”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LVII, 1933, nr. 23.

NICORESCU, Ioan, „Instalare de protopresbiter al tractului Belinț”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LIII, 1929, nr. 28.

OPREAN, „Societatea Sfântul Gheorghe la Liceul Moise Nicoară”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LVI, 1932, nr. 18-19.

PANTEA, Maria Alexandra, „Activitatea lui Ioan Suci în cadrul Despărțământului Astrei Arădene”, în Doru SINACI, Emil ARBONIE (coord.), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana. 100 de ani de administrație românească arădeană*, vol. XIV, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2019.

PANTEA, Maria Alexandra, „Situația parohiilor ortodoxe române din Eparhia Aradului rămase în Banatul Sârbesc și poziția Episcopiei arădene (1919-1923)”, în *Analele Banatului* (Timișoara), an XXIV (serie nouă), Editura Mega, Cluj-Napoca, 2016.

† [PAPP], Ioan Ignatie, CRISTEA, Miron E., „Cătră iubitul cler al Mitropoliei ort. rom. din Ungaria și Transilvania”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLII, 1918, nr. 47.

† [PAPP], Ioan Ignatie, „Circulară către toate oficiile protoprezbiterale și parohiale din Eparhia ortodoxă română a Aradului”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLVII, 1923, nr. 37.

† [PAPP], Ioan Ignatie, „Cuvântarea P. S. Sale Domnului Episcop diecezan Ioan I. PAPP, rostită la deschiderea Sinodului eparhial din 1910”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XXXIV, 1910, nr. 17.

† [PAPP], Ioan Ignatie, „Protocol despre Ședințele Sinodului eparhial din Dieceza gr. ort. română a Aradului, ținute în sesiunea ordinară a anului 1913. Ședința V”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XXXVII, 1913, nr. 17.

† [PAPP], Ioan Ignatie, „Răspunsul Episcopului Ioan I. Papp al Aradului, la vorbirea de bineventare, cu care a fost întâmpinat Preasfinția Sa și Preasfințitul Episcop Miron E. Cristea al Caransebeșului, la sosirea în gara din Blaj”, în *Serbările de la Blaj. 1911. O pagină din istoria noastră culturală, publicată de*

Despărțământul XI Blaj al Asociațiunii, Blaj, Tipografia Seminarului Teologic Greco-Catolic, 1911.

† [PAPP], Ioan Ignatie, „Sinodul eparhial – Vorbirea de deschidere a P. S. Sale părintelui Episcop IOAN I. PAPP.”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLVI, 1922, nr. 16.

PĂCĂȚIAN, Mihai, „Comunicat”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLIX, 1925, nr. 9.

PĂCURARIU, Mircea, „Cultura bisericească în Eparhia Aradului în trecut și astăzi”, în Mircea PĂCURARIU (coord.), *Episcopia Aradului. Istorie, viață culturală, monumente de artă*, Arad, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului, 1989.

PĂCURARIU, Mircea, „Învățăământul teologic la Arad”, în Mircea PĂCURARIU (coord.), *Episcopia Aradului. Istorie, viață culturală, monumente de artă*, Arad, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului, 1989.

POP, Ștefan (Gruia – pseudonim), „Din trecutul Bisericii Române bihorene”, în *Revista Teologică* (Sibiu), anul I, 1907, nr. 6.

POP, Vasile, „Organizarea vieții bisericești în Episcopia Aradului (1918-1948)”, în Vasile POPEANGĂ, Vasile POP (coord.), *Episcopia Aradului în vremuri de răscruce istorică 1918-1948. Colecție de documente*, Arad, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului, 2006.

POPA, D., „Mominte interesante din istoria Episcopiei Aradului”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul VII, 1883, nr. 48.

POPA, Petru, „Librăria diecezană”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XXXIII, 1909, nr. 19.

POPEANGĂ, Vasile, „Institutul Pedagogic (Preparandia) din Arad”, în Mircea PĂCURARIU (coord.), *Episcopia Aradului. Istorie, viață culturală, monumente de artă*, Arad, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului, 1989.

POPESCU, Vintilă, „În jurul proiectului de reorganizare a învățăământului teologic. Apărarea școalei noastre teologice”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LI, 1927, nr. 7.

POPOVICI, Nicolae, „Centenarul Institutului Teologic Ortodox-Român din Arad”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLVII, 1923, nr. 24.

POPOVICI, Nicolae, „În jurul proiectului de reorganizare a învățăământului teologic”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LI, 1927, nr. 11.

POPOVICI, Nicolae, „Sfîntirea Bisericii din Vinga”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul L, 1926, nr. 47.

RUSSU-ȘIRIANU, Ioan, „Cine sparge Biserica Ortodoxă Română?”, în *Tribuna Poporului* (Arad), anul VI, 1902, nr. 234.

RUSSU-ȘIRIANU, Ioan, „Cuvântare la Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul, patronul Bisericii catedrale din Arad, rostită de Protopresviterul tit[ular] Ioan Russu, parochul Aradului”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul VII, 1883, nr. 28.

SECULIN, Sava, „Consilierul eparhial Dimitrie Muscan”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LXIX, 1945, nr. 4.

† [SEVICIU], Timotei, „Continuare peste ani”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul I (serie nouă), 1992, nr. 1.

STAN, Liviu, „Mitropolitul Nicolae, apărătorul și plinitorul tradiției Șaguniene”, în *Revista Teologică* (Sibiu), anul XXX, 1940, nr. 5-8.

STANA, Simion, „Cu puteri însuflețite”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLVI, 1922, nr. 1.

STANA, Simion, „Protopopul Dimitrie Muscan. Amintiri și aprecieri”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LXIX, 1945, nr. 5.

STANA, Simion, „Statutele asociației mirenilor *Frăția Ortodoxă Română* (F.O.R.)”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LVII, 1926, nr. 9.

STANA, Simion, „Statutul Reuniunii ortodoxe a femeilor române din eparhia Aradului”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LVI, 1932, nr. 47.

ȘTEFĂNUȚ, Iancu, „Monografia comunei Mândruloc”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLVI, 1922, nr. 7.

TANG, Marcel, „Redacția periodicului *Biserica și Școala* și legăturile acesteia cu profesorii Teologiei arădene”, în Cristinel IOJA, Lucian FARCAȘIU, Caius CUȚARU (coord.), *Biserica și Școala, 140 de ani de istorie și cultură ecleziastică*, Arad, Editura Arhiepiscopiei Aradului, 2017.

TOMESCU, Sergiu, „Concordatul României cu Vaticanul. Câteva aspecte ale relațiilor României cu Vaticanul și situația Bisericii în perioada 1918-1928”, în *Revista Teologică* (Sibiu), anul XX (XCII), 2010, nr. 2.

URSULESCU, Petru, „Contribuția părintelui Gheorghe Ciuhandu la realizarea unității naționale și spirituale a românilor”, în *Studia Doctoralia* (Arad), anul III, 2018, nr. 3.

URSULESCU, Petru, „Drama familiilor de preoți din Episcopia Aradului în perioada comunistă”, în *Studia Doctoralia* (Arad), anul III, 2021, nr. 6.

URSULESCU, Petru, „Episcopi și preoți din Arad în împlinirea unui ideal, Marea Unire”, în Corneliu PĂDUREAN, Doru SINACI (coord.), *Centenarele României, Centenarele Aradului 1918/1919 – 2018/2019*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020.

URSULESCU, Petru, „Idea unității naționale în periodicul *Biserica și Școala*”, în *Studii de Știință și cultură* (Arad), „Vasile Goldiș” University Press, vol. XIII, 2017, nr. 2.

URSULESCU, Petru, „Unitatea națională și spirituală a românilor în periodicul *Biserica și Școala* (1916-1918)”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XCIX (serie nouă), 2018, nr. 5.

URSULESCU, Petru, „Ierarhi și preoți arădeni în lupta pentru unitatea națională”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XCIX (serie nouă), 2018, nr. 9.

VESA, Pavel, „Protopopiatele arădene. Istoric și evoluție (1701-1918)”, în *Teologia* (Arad), anul VII, 2003.

VLĂDUȚ, Dumitru, „Revista arădeană *Biserica și Școala*”, în Marian PETCU (coord.), *Studii și cercetări de istorie a presei*, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2008.

SURSE WEB

<https://basilica.ro>.

<https://bibliocanonica.com>.

<https://digital.bibliotecaarad.ro>.

<https://doxologia.ro>.

<https://ebooks.unibuc.ro>.

<https://nomocanon.com>.

<https://www.cdep.ro>.

<https://www.constituția.ro/constituțiile din România>.

<https://www.daco-romania-alba.ro>.

<https://www.historia.ro>.

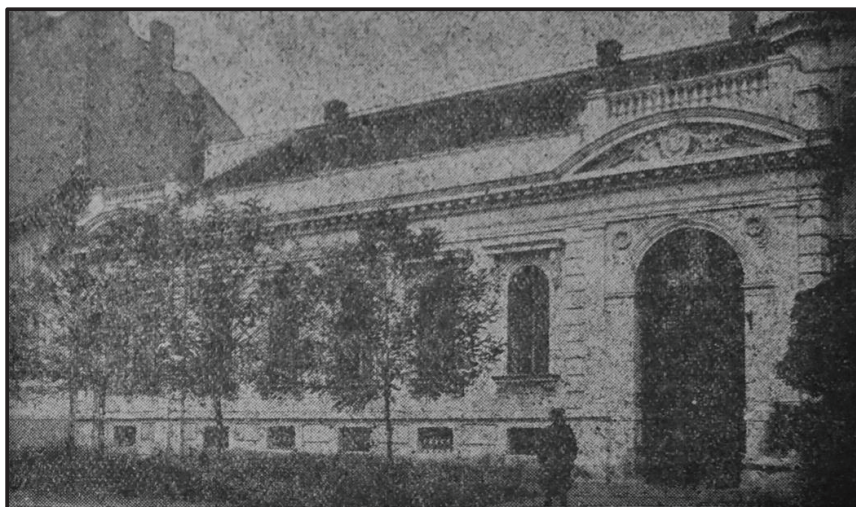
<https://ziarul lumina.ro>

.

ANEXE

- Anexa nr. 1. Reședința episcopală din Arad.
- Anexa nr. 2. Edificiul Consiliului Eparhial din Arad.
- Anexa nr. 3. Portretul episcopului Ioan I. Papp (1903-1925).
- Anexa nr. 4. Portretul episcopului Dr. Grigorie Comșa (1925-1935).
- Anexa nr. 5. Portretul episcopului Dr. Andrei Magieru (1936-1960).
- Anexa nr. 6. Necrolog † Ioan I. Papp – *Biserica și Școala* (Arad), anul XLIX, 1925, nr. 4, p. 1.
- Anexa nr. 7. Necrolog † Dr. Grigorie Comșa – *Biserica și Școala* (Arad), anul LIX, 1935, nr. 21, p. 1.
- Anexa nr. 8. Articol „Bine a-Ți venit Prea Sfințite!” – *Biserica și Școala* (Arad), anul LX, 1936, nr. 5, p. 1.
- Anexa nr. 9. Sigiliul Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului – Consiliul Eparhial.
- Anexa nr. 10. Sigiliul Consistoriului Diecezan Greco-Ortodox Român din Arad.
- Anexa nr. 11. Sigiliul Oficiului Protopopiatului Arad.
- Anexa nr. 12. Sigiliul Oficiului Protopopiatului Șiria.
- Anexa nr. 13. Sigiliul Oficiului Parohial Ortodox Român din Seleuș, Protopopiatul Ineu.
- Anexa nr. 14. Sigiliul Oficiului Parohial Ortodox Român din Selăjeni (Sălăjeni), Protopopiatul Sebiș.
- Anexa nr. 15. Sigiliul Oficiului Parohial Ortodox Român din Nădlac, Protopopiatul Arad.
- Anexa nr. 16. Biserica „Nașterea Sf. Ioan Botezătorul” (Catedrala Veche) din Arad.
- Anexa nr. 17. Corul „Armonia”.
- Anexa nr. 18. Pr. Dr. Gheorghe Ciuhandu (1875-1947).
- Anexa nr. 19. Coperta cărții Gheorghe Ciuhandu, *Câteva momente din trecutul Episcopiei Aradului*, Arad, Tiparul Tipografiei Diecezane, 1929.
- Anexa nr. 20. Dr. Teodor Botiș (1873-1940) – rectorul Academiei Teologice din Arad.
- Anexa nr. 21. Teodor Botiș, *Istoria Școalei Normale și a Institutului Teologic Ortodox-Român din Arad*, Arad, Editura Consistoriului, 1922.
- Anexa nr. 22. Protopopul Aradului, Traian Vășianu (1895-1938).
- Anexa nr. 23. Vasile Goldiș (1862-1934).
- Anexa nr. 24. Diploma de membru pe viață al Asociației ASTRA, pe numele lui Vasile Goldiș.
- Anexa nr. 25. Mănăstirea Hodoș-Bodrog – curtea interioară.
- Anexa nr. 26. Mănăstirea Arad-Gai.
- Anexa nr. 27. Mănăstirea Feredeu – Biserica veche și chiliile

- Anexa nr. 28. Mănăstirea Feredeu – chiliile și unul din viețuitori.
- Anexa nr. 29. Clădirea Academiei Teologice din Arad.
- Anexa nr. 30. Episcopul Aradului, Dr. Andrei Magieru, în mijlocul absolvenților Academiei Teologice din Arad, promoția 1928, la întâlnirea de 10 ani, în curtea Academiei Teologice.
- Anexa nr. 31. Internatul Diecezan de Fete – fațada.
- Anexa nr. 32. Internatul Diecezan de Fete – capela.
- Anexa nr. 33. Adunarea Eparhială (1932).
- Anexa nr. 34. Societatea Tineretului „Sfântul Gheorghe” din Arad – Pârneava (1933).
- Anexa nr. 35. Librăria și Tipografia Diecezană.
- Anexa nr. 36. Librăria Diecezană – „Ziua Cărții” – 20 mai 1933.
- Anexa nr. 37. *Calendarul creștinului ortodox*, Arad, 1927 (scris olograf și semnătura Pr. Prof. Caius Turicu).
- Anexa nr. 38. *Calendarul creștinului ortodox*, Arad, 1939.
- Anexa nr. 39. Dr. Grigorie Comșa, *Acțiunea catolică și Ortodoxia activă*, Arad, Tiparul Tipografiei Diecezane, 1931.
- Anexa nr. 40. *Calea mântuirii* (Arad), anul I, 1935, nr. 1.
- Anexa nr. 41. *Protocol despre ședințele Sinodului eparhial din Dieceza ortodoxă rom. a Aradului ținute în sesiunea ordinară din anii 1918-1920*, Arad, 1920.
- Anexa nr. 42. *Actele și dezbaterile Adunării Eparhiale din Eparhia ortodoxă română a Aradului, sesiunea ordinară din anul 1927*, Arad, 1927.
- Anexa nr. 43. Convocator „Astra arădeană” (1920).
- Anexa nr. 44. Act constitutiv „Federația Societăților Culturale din Arad (1936).
- Anexa nr. 45. Convocator „Frăția Ortodoxă Română” (1937).
- Anexa nr. 46. Membrii „Frăției Ortodoxe Române – Secția Eparhială Arad” (1937).
- Anexa nr. 47. Document cu semnătura episcopului Ioan I. Papp, „Episcop al Aradului și locțiitor de mitropolit” (1919).
- Anexa nr. 48. Document privind unificarea administrativ-bisericească (1922).
- Anexa nr. 49. Document privind cooptarea intelectualilor la viața bisericească (1925).
- Anexa nr. 50. Invitație la instalarea episcopului Dr. Andrei Magieru (1936).

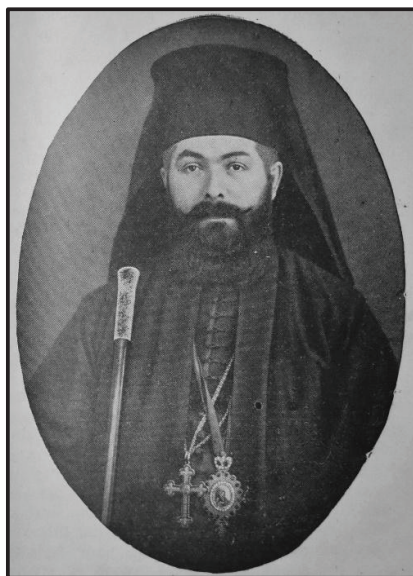
Anexa nr. 1. Reședința episcopală din Arad.
(Sursa: *Calendarul creștinului ortodox*, Arad, 1941, p. 65,
Biblioteca Arhiepiscopiei Aradului)

Anexa nr. 2. Edificiul Consiliului Eparhial din Arad.
(Sursa: *Calendarul creștinului ortodox*, Arad, 1941, p. 67,
Biblioteca Arhiepiscopiei Aradului)

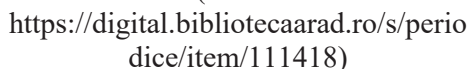
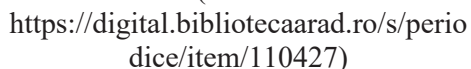
Anexa nr. 3. Portretul episcopului Ioan
I. Papp (1903-1925).
(Sursa: Biblioteca Județeană
„Alexandru D. Xenopol” Arad)

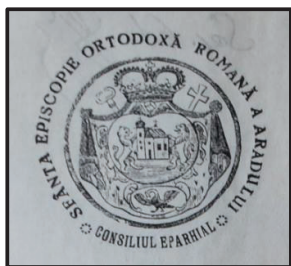

Anexa nr. 4. Portretul episcopului Dr.
Grigorie Comșa (1925-1935).
(Sursa: arhiva personală
Pr. Dr. Petru Ursulescu)

Anexa nr. 5. Portretul episcopului Dr. Andrei Magieru (1936-1960).
(Sursa: Arhiva Mănăstirii Hodoș-Bodrog)

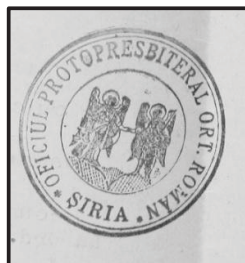
Anexa nr. 11. Sigiliul Episcopiei Ortodoxe Române a Aradului – Consiliul Eparhial.

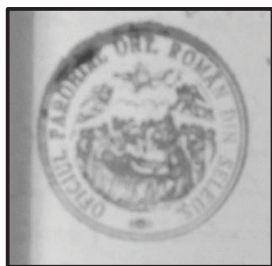
Anexa nr. 9. Sigiliul Consistoriului Diecezan Greco-Ortodox Român.

Anexa nr. 13. Sigiliul Oficiului Protopopiatului Arad.

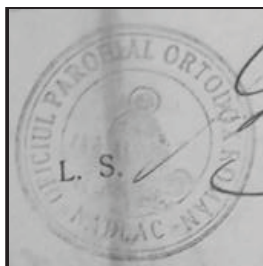
Anexa nr. 10. Sigiliul Oficiului Protopopiatului Șiria.

Anexa nr. 14. Sigiliul Oficiului Parohial Ortodox Român din Seleuș, Protopopiatul Ineu.

Anexa nr. 12. Sigiliul Oficiului Parohial Ortodox Român din Selăjeni (Sălăjeni), Protopopiatul Sebiș.

Anexa nr. 15. Sigiliul Oficiului Parohial Ortodox Român din Nădlac, Protopopiatul Arad.
(Sursa: documente din Arhiva Arhiepiscopiei Aradului)

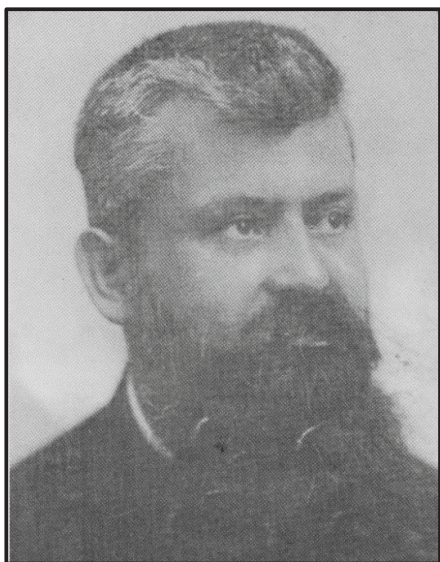
Anexa nr. 16. Biserica „Nașterea Sf. Ioan Botezătorul” (Catedrala Veche) din Arad.

(Sursa: Biblioteca Județeană „Alexandru D. Xenopol” Arad)

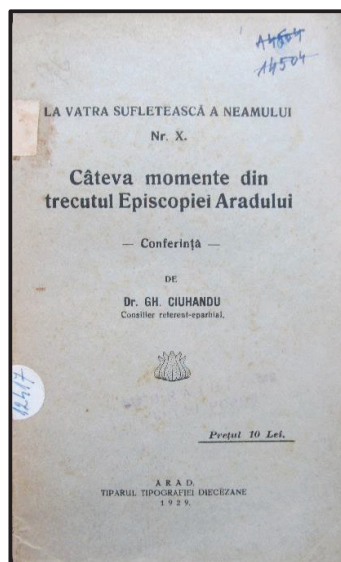

Anexa nr. 17. Corul „Armonia”.

(Sursa: Traian Ioan Micoroi, Cristinel Ioja, Nicolae M. Tang (coord.), *Armonia – Centenar 1919-2019. Un veac de cântare corală în Catedrala Veche a Aradului*, Arad, Editura Arhiepiscopiei Aradului, 2019, p. 290)

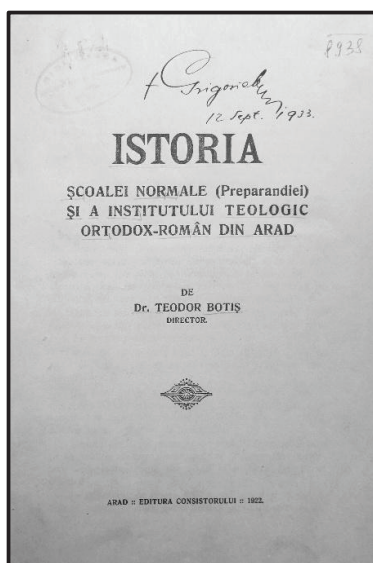
Anexa nr. 18. Pr. Dr. Gheorghe Ciuhandu (1875-1947).
(Sursa: Arhiva personală Pr. Dr. Pavel Vesa)

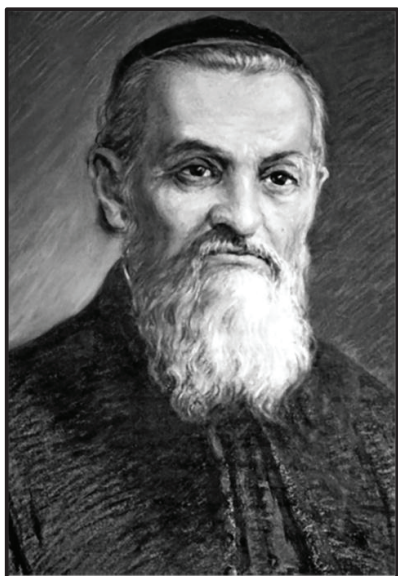
Anexa nr. 19. Gheorghe Ciuhandu, *Câteva momente din trecutul Episcopiei Aradului*, Arad, Tiparul Tipografiei Diecezane, 1929.
(Sursa: Biblioteca Arhiepiscopiei Aradului)

Anexa nr. 20. Dr. Teodor Botiș (1873-1940) – rectorul Academiei Teologice din Arad.
(Sursa: Biblioteca Județeană „Alexandru D. Xenopol” Arad)

Anexa nr. 21. Teodor Botiș, *Istoria Școlii Normale și a Institutului Teologic Ortodox-Român din Arad*, Arad, Editura Consistoriului, 1922.

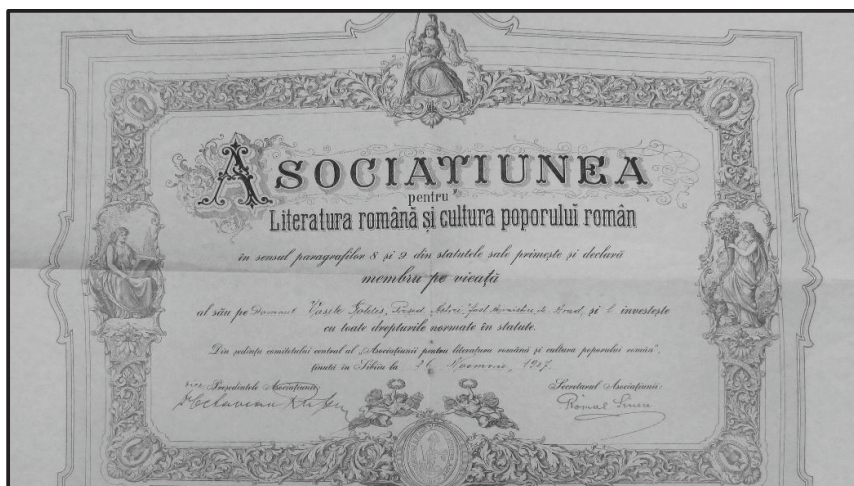
Anexa nr. 22. Protopopul Aradului,
Traian Vășianu (1895-1938).

(Sursa: Cristinel Ioja, Marcel Tang,
*Învățămintul teologic ortodox român
din Arad. Itinerar. Forme. Perspective*,
Arad, Editura Arhiepiscopiei Aradului,
2016, p. 148)

Anexa nr. 23. Vasile Goldiș (1862-
1934).

(Sursa: Biblioteca Județeană
„Alexandru D. Xenopol” Arad)

Anexa nr. 24. Diploma de membru pe viață al Asociației ASTRA, pe numele lui
Vasile Goldiș.

(Sursa: Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale, Fond ASTRA)

Anexa nr. 25. Mănăstirea Hodoș-Bodrog – curtea interioară.
(Arhiva Mănăstirii Hodoș-Bodrog)

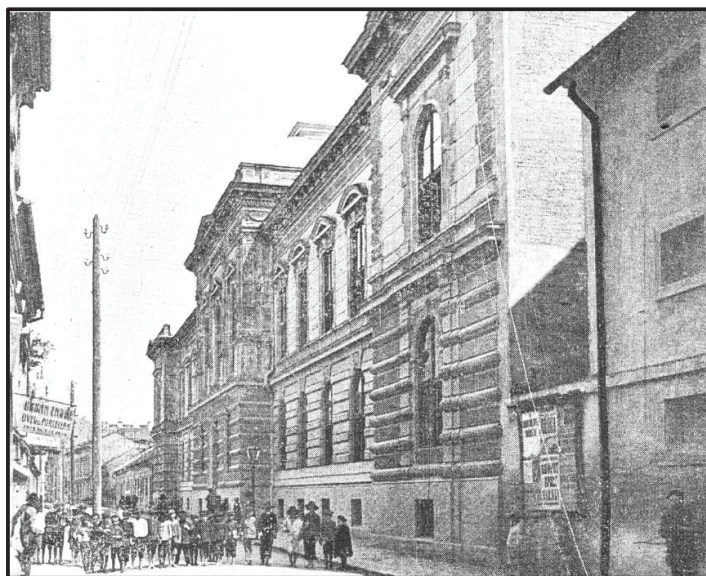
Anexa nr. 26. Mănăstirea Arad-Gai.
(Sursa: Biblioteca Județeană „Alexandru D. Xenopol” Arad)

Anexa nr. 27. Mănăstirea Feredeșu – Biserica veche și chiliile
(Sursa: Arhiva Mănăstirii Feredeșu)

Anexa nr. 28. Mănăstirea Feredeșu – chiliile și unul din viețuitori.
(Sursa: Arhiva Mănăstirii Feredeșu)

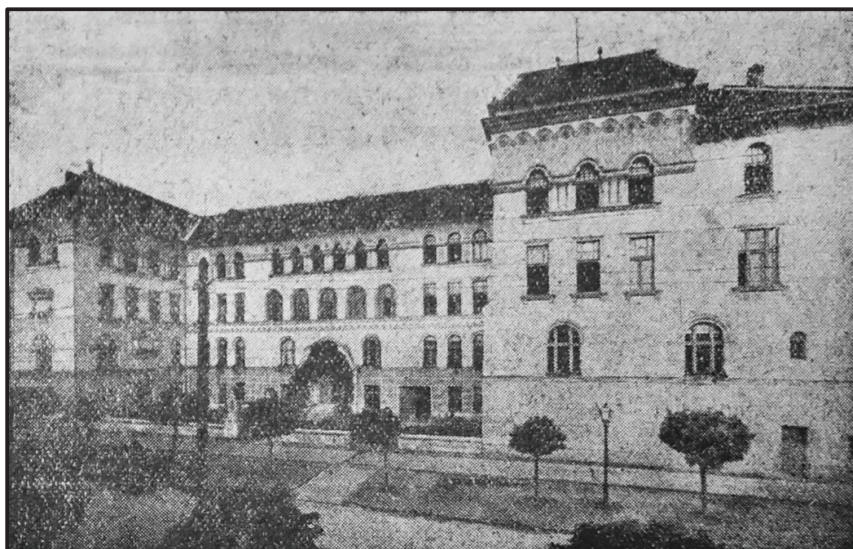
Anexa nr. 29. Clădirea Academiei Teologice din Arad.

(Sursa: Cristinel Ioja, Marcel Tang, *Învățământul teologic ortodox român din Arad. Itinerar. Forme. Perspective*, Arad, Editura Arhiepiscopiei Aradului, 2016, p. 232)

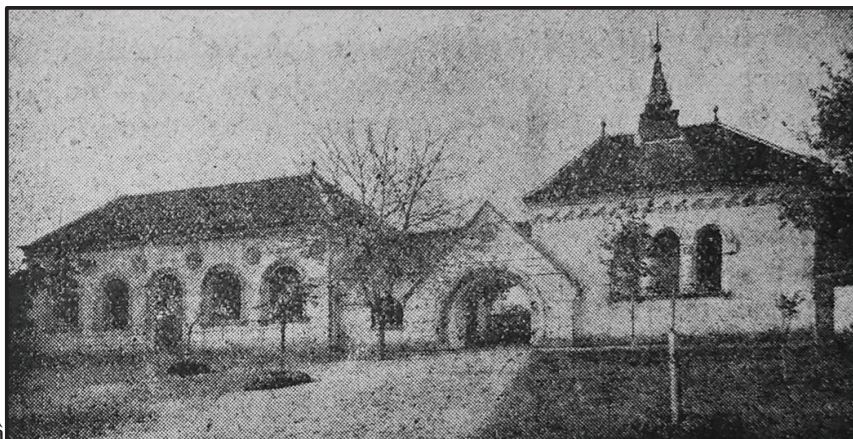

Anexa nr. 30. Episcopul Aradului, Dr. Andrei Magieru, în mijlocul absolvenților Academiei Teologice din Arad, promoția 1928, la întâlnirea de 10 ani, în curtea Academiei Teologice.

(Sursa: Cristinel Ioja, Marcel Tang, *Învățământul teologic ortodox român din Arad. Itinerar. Forme. Perspective*, Arad, Editura Arhiepiscopiei Aradului, 2016, p. 248)

Anexa nr. 31. Internatul Diecezan de Fete – fațada.
(Sursa: Biblioteca Arhiepiscopiei Aradului)

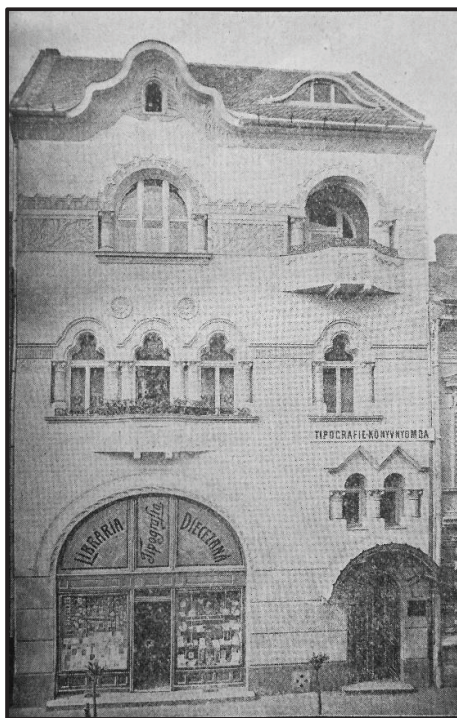
Anexa nr. 32. Internatul Diecezan de Fete – capela.
(Sursa: Biblioteca Arhiepiscopiei Aradului)

Anexa nr. 33. Adunarea Eparhială (1932).
(Sursa: Arhiva personală Pr. Dr. Pavel Vesa)

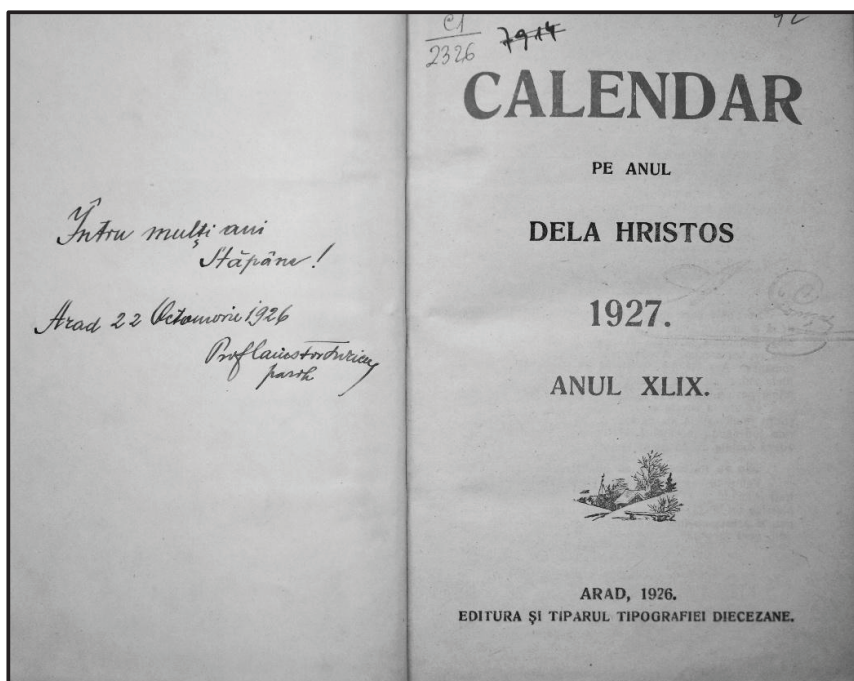
Anexa nr. 34. Societatea Tineretului „Sfântul Gheorghe” din Arad – Pârneava
(1933).
(Sursa: *Calendarul creștinului ortodox*, Arad, 1934, p. 90, Biblioteca
Arhiepiscopiei Aradului)

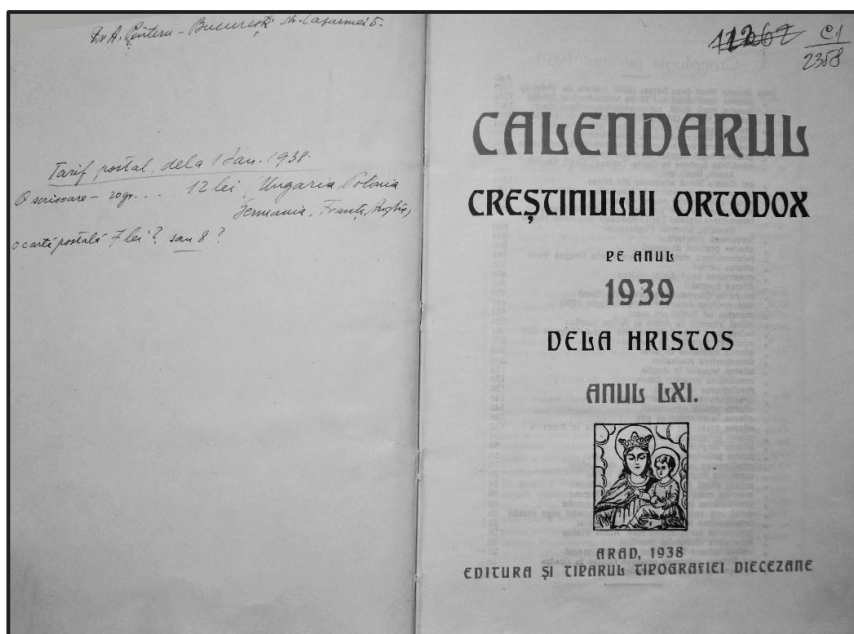
Anexa nr. 35. Librăria și Tipografia Diecezană.
(Sursa: Biblioteca Județeană „Alexandru D. Xenopol” Arad)

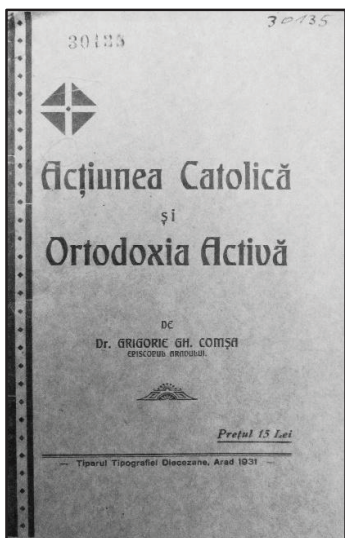
Anexa nr. 36. Librăria Diecezană – „Ziua Cărții” – 20 mai 1933.
(Sursa: Biblioteca Județeană „Alexandru D. Xenopol” Arad)

Anexa nr. 37. *Calendarul creștinului ortodox*, Arad, 1927
(scris olograf și semnătura Pr. Prof. Caius Turicu).
(Sursa: Biblioteca Arhiepiscopiei Aradului)

Anexa nr. 38. *Calendarul creștinului ortodox*, Arad, 1939.
(Sursa: Biblioteca Arhiepiscopiei Aradului)

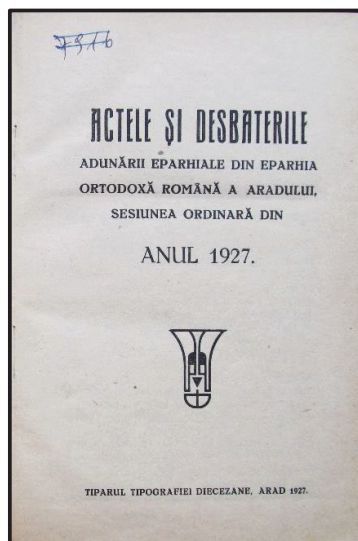
Anexa nr. 39. Dr. Grigorie Comșa, *Acțiunea catolică și Ortodoxia activă*, Arad, 1931.
(Sursa: Biblioteca Arhiepiscopiei Aradului)

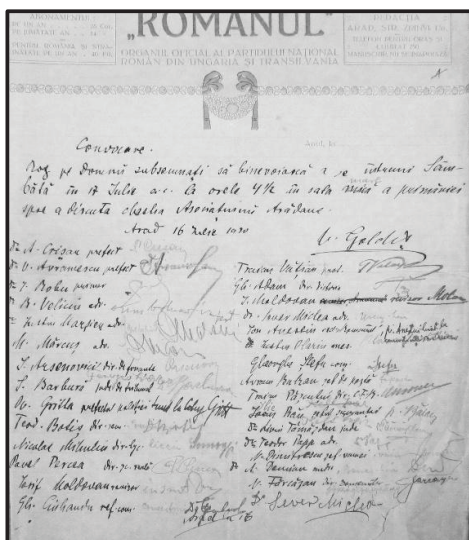
Anexa nr. 40. *Calea mântuirii* (Arad), anul I, 1935, nr. 1.
(Sursa: Biblioteca Arhiepiscopiei Aradului)

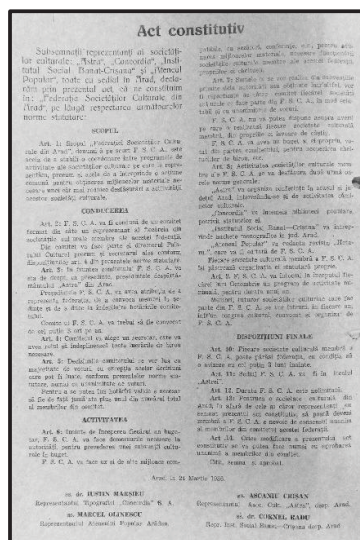
Anexa nr. 41. *Protocolul despre ședințele Sinodului eparhial din Dieceza ortodoxă rom. a Aradului ținute în sesiunea ordinară din anii 1918-1920*, Arad, 1920.
(Sursa: Biblioteca Arhiepiscopiei Aradului)

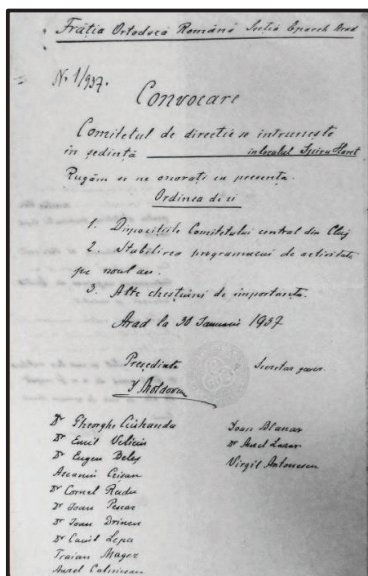
Anexa nr. 42. *Actele și dezbaterile Adunării Eparhiale din Eparhia ortodoxă română a Aradului, sesiunea ordinară din anul 1927*, Arad, 1927.
(Sursa: Biblioteca Arhiepiscopiei Aradului)

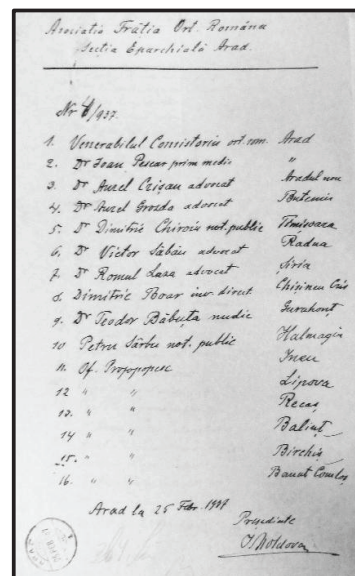
Anexa nr. 43. Convocator „Astra arădeană” (1920).
(Sursa: Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale, Fond ASTRA)

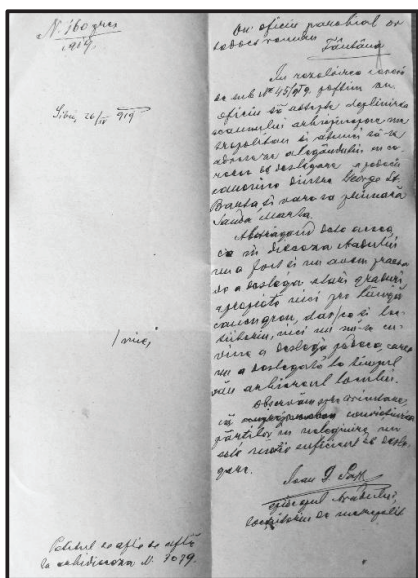
Anexa nr. 44. Act constitutiv „Federația Societăților Culturale din Arad” (1936).
(Sursa: Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale, Fond ASTRA)

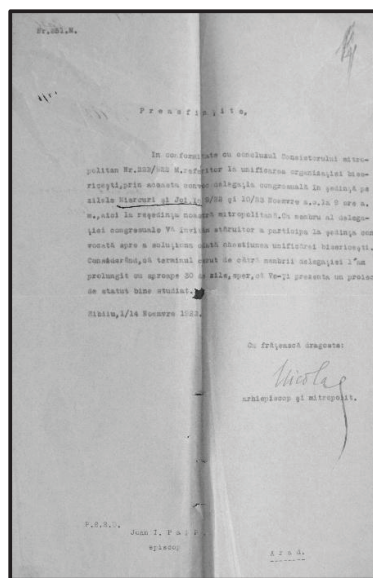
Anexa nr. 45. Convocator „Frăția Ortodoxă Română” (1937).
(Sursa: Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale, Fond Frăția Ortodoxă Română)

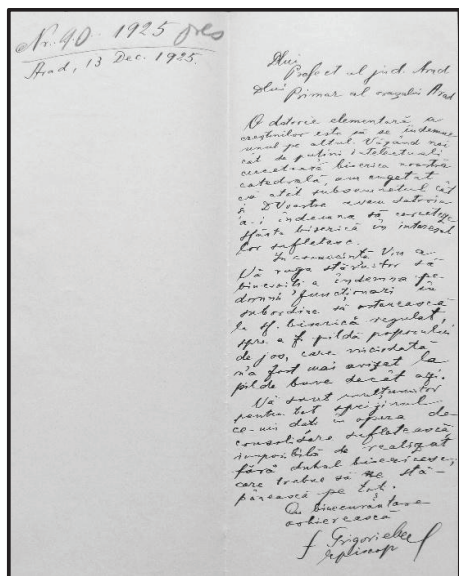
Anexa nr. 46. Membrii „Frăției Ortodoxe Române – Secția Eparhială Arad” (1937).
(Sursa: Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale, Fond Frăția Ortodoxă Română)

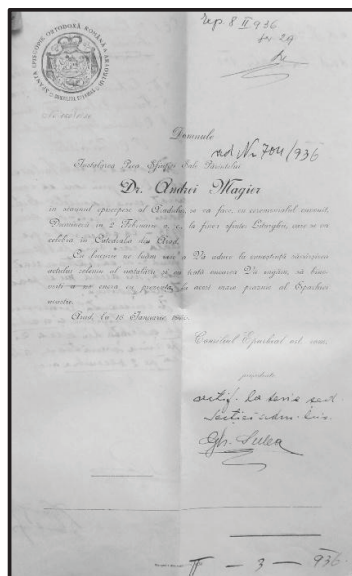
Anexa nr. 47. Document cu semnătura episcopului Ioan I. Papp, „Episcop al Aradului și locțiitor de mitropolit” (1919).

Anexa nr. 48. Document privind unificarea administrativ-bisericască (1922).

Anexa nr. 49. Document privind cooptarea intelectualilor la viața bisericească (1925).

Anexa nr. 50. Invitație la instalarea episcopului Dr. Andrei Magieru (1936).

(Sursa: Arhiva Arhiepiscopiei Aradului)

Petru Ursulescu

Născut la 10 noiembrie 1976, în municipiul Timișoara, copilăria petrecută la Șiria, județul Arad.

Studii: școala primară și gimnazială în localitatea Șiria, Seminarul Teologic „Ioan Popasu” din Caransebeș, Facultatea de Teologie Ortodoxă „Ilarion V. Felea” din Arad. Studii de master în Teologie, finalizate cu disertația „Preoție și duhovnicie. Spovedania ca mijloc de pastorație”, în anul 2006, la Facultatea de Teologie Arad; gradul I în preoție, obținut în anul 2013, cu lucrarea „Taina Mărturisirii în Biserica Ortodoxă”, la Facultatea de Litere, Istorie și Teologie a Universității de Vest Timișoara; studii de doctorat în Teologie, finalizate cu teza „Episcopia Aradului în perioada interbelică. File de istorie bisericească”, în anul 2023.

Activitate profesională: profesor titular, disciplina Religie, la Școala Generală numărul 2 din Arad, preot paroh, Parohia Sălăjeni, Protopopiatul Sebiș, preot paroh, Parohia Seleuș, Protopopiatul Ineu, preot slujitor, Parohia Arad Micălaca Nouă, preot paroh, Parohia Arad Micălaca Nouă-Pasaj, Protopopiatul Arad.

Activitate publicistică: articole, studii, volume, „Ioan Simeon Caba (1871-1945) – dascăl arădean de excepție și fervent militant pentru cauza națională”, „Istoricul Bisericii din Șiria”, „Ideea unității naționale în periodicul Biserica și Școala (1916-1918)”, „Primul cor al plugarilor din Șiria, corul lui Nicolae Ștefu (Nicu Stejărel) 1 septembrie 1876 – iunie 1883”, „Personalități ecleziastice arădene și împlinirea unui vis secular: Marea Unire”, „Învățămintul din zona Făgetului oglindit în documente protoprezbiterale (1919-1939)”, „Contribuția părintelui Gheorghe Ciuhandu la realizarea unității naționale și spirituale a românilor”, „Învățătorul Traian Chira, promotorul fanfarei străjerilor, al corului copiilor, al corului bărbătesc și al Societății corale Lira din Șiria”, „Episcopii Gherasim Raț și Procopie Ivașcovi, în contextul reînființării Mitropoliei Transilvaniei și a despărțirii ierarhice”, „Episcopi și preoți din Arad în împlinirea unui ideal, Marea Unire”, „Pătimirile românilor din nord-vestul țării noastre, în timpul ocupației horthyste”, „Drama familiilor de preoți din Episcopia Aradului în perioada comunistă”, „Revoluția pașoptistă oglindită în documente din Arhiva Arhiepiscopiei Aradului”, volumul „Activitatea muzical-religioasă din parohia Șiria”, apărut în anul 2017, precum și participarea la diferite simpozioane, conferințe și sesiuni de comunicări științifice.

ISBN Editura Arhiepiscopiei Aradului: 978-606-9052-15-0

ISBN Editura Eikon: 978-606-49-1441-5

